

אוניברסיטת תל-אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
החוג ללימודי התרבות העברית – המגמה ללשון העברית

פרקים בתורת הצורות של לשון חז"ל על-פי מכילתא

דרבי ישמעאל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת: **ליאורה גרילק**

מנחה: **ד"ר חיים כהן**

הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב

כסלו תשס"ט

דצמבר 2008

לזכר אמי היקרה

דבורה חכמוף ז"ל

שנסתלקה לבית עולמה

ביום ב' במרחשון תשס"ט

תוכן העניינים

ח	הקדמה
ט	תקציר
1	מבוא
1	0.1 מצב המחקר
3	0.2 מטרת המחקר
3	0.3 המקורות ודרך העבודה
4	0.3.1 טיבו של כתב יד אוקספורד 151.2
11	0.3.2 השימוש במילון ההיסטורי
12	0.4 תוכנו של החיבור והיקפו
14	חלק ראשון: הפועל
14	1.1 הבניינים
14	1.1.1 בניינים מיוחדים
14	1.1.1.1 בניין נופעל
17	1.1.1.2 בניין נתפעל
18	1.1.2 חילוף בין בניינים
19	1.1.2.1 קל / פיעל
36	1.1.2.2 קל / נפעל / נתפעל
38	1.1.2.3 קל / נתפעל
39	1.1.2.4 קל / הפעיל
42	1.1.2.5 פיעל / נתפעל
42	1.1.2.6 פיעל / הפעיל
49	1.1.2.7 קל (בינוני פֶּעַל / פְּעוּל) / פועל (מפועל)
49	1.1.2.8 קל (בינוני פְּעוּל) / הופעל
50	1.1.2.9 נפעל / נתפעל
53	1.1.2.10 פועל / הופעל
54	1.1.2.11 סיכום
56	1.2 מערכת הזמנים - צורות מיוחדות
56	1.2.1 היה + פֶּעַל (עבר)
57	1.2.2 עתיד + בינוני פועל
58	1.2.3 סוף + עתיד לפעול
59	1.2.4 צורת עתיד + לפעול
60	1.2.5 עתיד מוארך
60	1.2.6 עתיד מקוצר

62	1.2.7 עתיד 'מהופך'.....
62	1.2.8 ציווי מוארך.....
63	1.2.9 מקור בלא למ"ד + בינוני פועל.....
64	1.3 משקלים וחילופי משקלים בפועל.....
64	1.3.1 משקלי העבר – פָּעַל, פָּעַל.....
65	1.3.2 משקלי הבינוני – פּוֹעֵל, פָּעַל, פָּעוֹל, פָּעִיל, פָּעוּל.....
65	1.3.2.1 צורות מיוחדות במשקל פָּעַל.....
69	1.3.2.2 בינוני פָּעוּל שאינו סביל.....
73	1.3.2.3 חילופי משקלים בבינוני.....
73	1.3.2.3.1 פּוֹעֵל / פָּעַל.....
74	1.3.2.3.2 פָּעַל / פָּעוֹל.....
74	1.3.2.3.3 פּוֹעֵל / פָּעוּל.....
75	1.3.2.3.4 פָּעִיל / פָּעוּל.....
77	1.3.2.3.5 פּוֹעֵל / פָּעַל / פָּעוּל.....
78	1.3.3 משקלי העתיד – יִפְעוֹל, יִפְעַל.....
79	1.3.4 משקלי הציווי – פָּעוֹל, פָּעַל.....
79	1.3.4.1 משקל פָּעוֹל.....
79	1.3.4.2 משקל פָּעַל.....
80	1.3.5 משקלי שם הפועל - לְפָעוֹל, לְפָעַל.....
80	1.3.5.1 פעלים הבאים רק בכתיב המתאים למשקל לְפָעַל.....
83	1.3.5.2 פעלים הבאים בשני כתיבים ומתאימים למשקלים לְפָעוֹל / לְפָעַל.....
85	1.4 נטיית הפועל.....
85	1.4.1 עבר נוכח.....
85	1.4.1.1 במקרא.....
85	1.4.1.2 במשנה.....
86	1.4.1.3 במכילתא.....
89	1.4.1.4 סיכום.....
89	1.4.2 בינוני יחידה.....
89	1.4.2.1 במקרא.....
90	1.4.2.2 במשנה.....
92	1.4.2.3 במכילתא.....
92	1.4.2.3.1 צורות בינוני יחידה בסופית -ת.....
94	1.4.2.3.2 צורות בינוני יחידה בסופית -ה.....
103	1.4.2.3.3 סיכום.....
104	1.4.3 מקור של בניין נפעל.....
104	1.4.3.1 במשנה.....
105	1.4.3.2 במכילתא.....

105	1.4.3.2.1	צורות בקיום ה"א בלבד
105	1.4.3.2.2	צורות בהיעדר ה"א בלבד
105	1.4.3.2.3	צורות חלופיות מאותו השורש בקיום ה"א ובהיעדרה
106	1.4.3.2.4	סיכום
107	1.4.4	בניין נתפעל
110	1.4.4.1	תחילת הבניין בעבר
110	1.4.4.1.1	צורות בנו"ן תחילית
112	1.4.4.1.2	צורות בה"א תחילית
112	1.4.4.1.3	צורות בה"א ובנו"ן תחילית
112	1.4.4.1.4	סיכום
113	1.4.4.2	תחילת הבניין בבינוני
113	1.4.4.2.1	צורות במ"ם תחילית
115	1.4.4.2.2	צורות בנו"ן תחילית
116	1.5	הגזרות העלולות
116	1.5.1	גזרת פ"א
116	1.5.1.1	במקרא
117	1.5.1.2	במשנה ובתוספתא
117	1.5.1.3	במכילתא
117	1.5.1.3.1	עמיד
120	1.5.1.3.2	ציווי
120	1.5.1.3.3	מקור
124	1.5.1.3.4	סיכום
124	1.5.2	גזרת פ"יו
124	1.5.2.1	במקרא
125	1.5.2.2	במשנה ובתוספתא
127	1.5.2.3	במכילתא
127	1.5.2.3.1	בניין קל
129	1.5.2.3.2	בניין נפעל
129	1.5.2.3.3	בניין נתפעל
130	1.5.2.3.4	בניין הפעיל
132	1.5.2.3.5	בניין הופעל
133	1.5.2.3.6	בניין פיעל
134	1.5.2.3.7	בניין נתפעל
134	1.5.2.3.8	סיכום
135	1.5.3	גזרת פ"ינ
135	1.5.3.1	במקרא
136	1.5.3.2	במשנה
137	1.5.3.2.1	בניין קל

138 בניין נפעל 1.5.3.2.2
138 בניין נופעל 1.5.3.2.3
138 בניין הפעיל 1.5.3.2.4
139 בניין הופעל 1.5.3.2.5
139 במכילתא 1.5.3.3
139 בניין קל 1.5.3.3.1
146 בניין נפעל 1.5.3.3.2
148 בניין נופעל 1.5.3.3.3
148 בניין הפעיל 1.5.3.3.4
151 בניין הופעל 1.5.3.3.5
153 סיכום 1.5.5.3.6
153 גזרת עו"י 1.5.4
153 בניין קל 1.5.4.1
153 במקרא 1.5.4.1.1
155 במשנה ובתוספתא 1.5.4.1.2
157 במכילתא 1.5.4.1.3
167 בניין נפעל 1.5.4.2
167 במקרא 1.5.4.2.1
167 במשנה 1.5.4.2.2
169 במכילתא 1.5.4.2.3
170 בניין הפעיל 1.5.4.3
170 במקרא 1.5.4.3.1
171 במשנה ובתוספתא 1.5.4.3.2
171 במכילתא 1.5.4.3.3
176 בניין הופעל 1.5.4.4
176 במקרא 1.5.4.4.1
177 במשנה 1.5.4.4.2
177 במכילתא 1.5.4.4.3
177 הבניינים הדגושים 1.5.4.5
177 במקרא 1.5.4.5.1
178 במשנה 1.5.4.5.2
179 במכילתא 1.5.4.5.3
179 פיעל על דרך השלמים 1.5.4.5.3.1
184 פועל על דרך השלמים 1.5.4.5.3.2
184 נתפעל על דרך השלמים 1.5.4.5.3.3
185 בניין פולל 1.5.4.5.3.4
187 בניין התפולל 1.5.4.5.3.5
187 בניין התפלפל 1.5.4.5.3.6
188 סיכום 1.5.4.6

191	1.5.5 גזרת הכפולים
191	1.5.5.1 במקרא
194	1.5.5.2 במשנה
194	1.5.5.2.1 קל ונפעל
195	1.5.5.2.2 בניין הפעיל
195	1.5.5.2.3 בניין הופעל
196	1.5.5.2.4 הבניינים הדגושים ודומיהם
196	1.5.5.3 במכילתא
196	1.5.5.3.1 נטייה על דרך השלמים
196	1.5.5.3.1.1 בניין קל
201	1.5.5.3.1.2 בניין נפעל
201	1.5.5.3.1.3 בניין פיעל
204	1.5.5.3.1.4 בניין התפעל/נתפעל
206	1.5.5.3.1.5 בניין פולל
206	1.5.5.3.1.6 בניין פלפל
206	1.5.5.3.1.7 בניין פולפל
206	1.5.5.3.2 נטייה על דרך הכפולים
206	1.5.5.3.2.1 בניין נפעל
207	1.5.5.3.2.2 בניין הפעיל
208	1.5.5.3.2.3 בניין הופעל
208	1.5.5.3.3 סיכום
209	1.5.6 גזרת ל"א
209	1.5.6.1 במקרא
211	1.5.6.2 במשנה ובתוספתא
212	1.5.6.3 במכילתא
212	1.5.6.3.1 בניין קל
227	1.5.6.3.2 בניין נפעל
229	1.5.6.3.3 בניין הפעיל
233	1.5.6.3.4 בניין הופעל
233	1.5.6.3.5 בניין פיעל
235	1.5.6.3.6 בניין נתפעל
237	1.5.6.3.7 סיכום
239	1.5.7 גזרת ל"י
239	1.5.7.1 במקרא
241	1.5.7.2 במשנה ובתוספתא
243	1.5.7.3 במכילתא
243	1.5.7.3.1 עבר
256	1.5.7.3.2 בינוני פועל
266	1.5.7.3.3 בינוני פעל

267	1.5.7.3.4 בינוני פְּעוּל
269	1.5.7.3.5 עתיד
275	1.5.7.3.6 ציווי
276	1.5.7.3.7 מקור
279	1.5.7.3.8 סיכום
285	1.6 פעלים כפולי גזרה
285	1.6.1 פ"י / ע"ו
286	1.6.2 ע"ו / שלמים
288	1.6.3 ע"ו / כפולים
289	1.6.4 ל"א / ל"י
292	חלק שני: השם
292	2.1 שמות הפעולה – משקלים וחילופי משקלים
292	2.1.1 בניין קל
292	2.1.1.1 משקל קְטִילָה
301	2.1.1.2 משקל קְטִלָה
303	2.1.1.3 משקל קְטִלָה
308	2.1.1.4 משקל קְטִלָה
309	2.1.1.5 משקל קְטִלוֹת
310	2.1.1.6 משקל קְטוּל
311	2.1.1.7 משקל קְטוּלָה
312	2.1.1.8 משקל קְטוּל
313	2.1.1.9 משקל קְטַל
315	2.1.1.10 משקל קְטוּלָה
316	2.1.1.11 משקל קְטִלָה
318	2.1.1.12 משקל קְטִילוֹת
319	2.1.1.13 משקל קְטִלָן
320	2.1.1.14 משקל קְטִלוֹן / קְטִלוֹן
324	2.1.1.15 משקלים סגוליים
334	2.1.1.16 משקלים במ' תחילית
342	2.1.1.17 משקלים בת' תחילית
345	2.1.1.18 חילופי משקלים מבניין קל
351	2.1.2 בניין פיעל
351	2.1.2.1 משקל קְטַל
352	2.1.2.2 משקל קְטוּל
357	2.1.2.3 משקל קְטִלָה
358	2.1.2.4 משקל תְּקַטוּל

359	2.1.2.5 חילופי משקלים מבניין פיעל.....
359	2.1.3 בניין הפעיל
360	2.1.3.1 משקל הקטל
366	2.1.3.2 משקל אֶקְטָלָה
366	2.1.3.3 משקל הקטָלָה
373	2.1.3.4 חילופי משקלים מבניין הפעיל
376	2.1.4 בניין התפעל
376	2.1.5 סיכום
381	2.2 חילוף בין צורות ריבוי
381	2.2.1 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא -ים/-ין
381	2.2.1.1 שמות זכריים
383	2.2.1.2 שמות נקביים
388	2.2.2 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא -ות
388	2.2.2.1 שמות זכריים
399	2.2.2.2 שמות נקביים
403	2.2.3 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא -יות
403	2.2.3.1 שמות נקביים המסתיימים ביחיד בצורן -ות
408	2.2.3.2 שמות נקביים אחרים
410	2.2.3.3 שמות זרים ומילים שאולות
411	2.2.4 שמות כפולי צורה בריבוי
411	2.2.4.1 שמות זכריים
420	2.2.4.2 שמות נקביים
422	2.2.4.3 שמות זכריים ונקביים
423	2.2.4.4 נספח – צורות הריבוי לשם 'חץ'
425	2.2.5 סיכום
427	2.3 שמות חתומי -ן
433	2.3.1 סיכום
434	סיכום ומסקנות
434	(א) תרומתה של המכילתא לחקר לשון חז"ל
434	(1) בתחום הלקסיקלי
436	(2) בתחום המורפולוגי
443	(ב) זיקתה של לשון המכילתא ללשון המקרא
453	קיצורים ביבליוגרפיים

הקדמה

חיבור זה בא להשלים עוד פרק במחקר לשון חז"ל המבוסס על כתבי יד משובחים. החיבור מציג פרקים בתורת הצורות של לשון חז"ל העולה ממכילתא דרבי ישמעאל על-פי כתב יד אוקספורד 151.2, שנקבע כאב טקסט למכילתא, ומבקש להעמיד על תרומתה של המכילתא לחקר לשון חז"ל בכלל וללשון התנאים בפרט.

מבקשת אני להודות מעומק לבי למורי ומדריכי, הד"ר חיים כהן, אשר ליווה את כתיבת העבודה מראשיתה במסירות רבה, באורך רוח, במאור פנים ובעצה טובה ועודדני להביאה לידי גמר; הערותיו המאלפות החכימוני, והרבה ממה שלמדתי מפיו ומתורתו משוקע בחיבור זה.

שלמי תודה למעניקי המלגות הנדיבים, אשר סייעו בידי לממן את המחקר ועזרו לי להיפנות ולהתקדם בעבודתי: הקרן ע"ש איגנץ בוביס; הקרן ע"ש יעל וזאב יעקובי ז"ל; משפחת חפר - המלגה ע"ש און חפר הי"ד; מר יצחק גטניו; מר גדעון עובד; בית הספר למדעי היהדות - יבואו כולם על הברכה.

לראש בית הספר למדעי היהדות לשעבר, הפרופ' דינה פורת, ולמזכירת בית הספר, הגב' שרה ורד; לעמיתיי במכללת בית ברל, לעמיתיי במגמה ללשון העברית באוניברסיטת תל-אביב ולמזכירות החוג ללימודי התרבות העברית, הגב' רות טיטונוביץ והגב' ענת אבירם - תודה על העזרה ועל התמיכה בשעות הקשות.

תודה מיוחדת לבני משפחתי היקרים והאהובים, אשר סייעו בידי ותמכו בי לאורך הדרך הארוכה והמפרכת.

בשלב העריכה הסופית של העבודה נסתלקה אמי היקרה לבית עולמה. תהא עבודה זו נר לזכרה המבורך.

תקציר

חיבור זה בא להוסיף עוד נדבך בבניין המחקר של לשון חז"ל ולהשלים את החסר בתחום חקר תורת הצורות של לשון חז"ל העולה מספרות התנאים.

תורת הצורות של לשון חז"ל זכתה עד כה לתיאור חלקי בלבד. ספר הדקדוק השלם והמקיף ביותר שנכתב עד כה הוא ספרו של מ"צ סגל, המתבסס רובו ככולו על הדפוסים, ואינו מייצג נאמנה את לשון חז"ל האותנטית. מוסכם על הכול כי בבואנו לתאר את לשון חז"ל עלינו להתבסס על כתבי יד מעולים – אבות טקסטים - ששמרו על טיב הלשון המקורית של התקופה, כיוון שבדפוסים נעשתה פעולת עריכה, והם שינו במידה ניכרת את הכתובים.

עד כה נחקרו בעיקר כתבי היד של המשנה ושל התוספתא. לשון המדרשים, שאף הם חלק מספרות התנאים, טרם נחקרה בצורה יסודית ומקפת. אין ספק כי עיון בהם ומחקר שיטתי של לשונם יאפשר לנו להשלים גם את הפרקים הקיימים על-פי המשנה וגם את אלה שלא נידונו במחקר עד כה. מבין מדרשי ההלכה נחקרו כתבי יד של הספרא ושל ספרי במדבר, אף הם לא באופן מלא. טרם נעשה מחקר שיטתי על תורת הצורות של לשון חז"ל העולה ממכילתא דרבי ישמעאל ועל תרומתה לחקר לשון חז"ל בכלל וללשון התנאים בפרט.

חיבור זה מבקש להעמיד על ייחודה של לשון המכילתא מחד גיסא ועל זיקתה ללשון המקרא וללשון המשנה, התוספתא ומדרשי ההלכה האחרים מאידך גיסא.

כבסיס למחקר שימש כתב יד אוקספורד 151.2, כתב היד הקדום ביותר למכילתא משנת 1291, אשר נקבע על ידי מערכת המילון ההיסטורי של האקדמיה כאב טקסט למכילתא בזכות הצורות המקוריות שבו.

חיבור זה מאשש את הקביעה כי כתב יד זה הוא אכן כתב יד מעולה, המשקף צורות מקוריות ומיוחדות שנמחקו מן הדפוסים או הומרו בצורות אחרות, פשוטות יותר. על דרך ההשוואה מוצגות המקבילות במהדורות המודפסות של המכילתא: מהדורת הורוביץ-רבין, המבקשת להיות מהדורה מדעית, אולם אין היא מהדורה מתוקנת, ובמקרים רבים אין היא מציגה נוסח של כתב יד ממש; ומהדורת לויטרכך למכילתא, המלווה תרגום לאנגלית ומתבססת בעיקר על כתב יד מינכן ועל דפוסים עתיקים, ושאף היא אינה חפה מליקויים, ובראשם הצגה חלקית של חילופי הנוסחאות.

בכתב יד אוקספורד למכילתא נמצאו מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המזרחי' של לשון חכמים של ארץ ישראל שנוהג בו הכתיב הבבלי, כגון כתיב דו-תנועה ay באל"ף; שמאי, רשאי; כתיב תנועת e בסוף המילה ביו"ד; ר' יוסי הגלילי; מפני (=מופנה) להקיש; מתנווני; כתיב תנועת a באל"ף בסוף

המילה, כגון **עקיבא**, ובאמצע המילה, כגון **כאן**; מילות היחס **הימנו**, **הימנה**; משקל **הקטלה** בפועלי ל"י באל"ף, כגון **הודאה**, **התראה**; שימוש במשקל **קטלן** לציון עושה הפעולה. לצד אלה נמצאו גם מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המערבי' שנוהג בו הכתיב הארץ-ישראלי, כגון כתיב דו-תנועה ay ביו"ד: **כדיי**; תנועת a בלא אל"ף: **היכן**, **מיכן** (מפאן); הצירוף **בין הקברות**; הפועל **נתאלמנה**; צורך הריבוי **–יות** בשמות המסתיימים ביחיד בצורך **–ות**, כגון **מלכיות**, **גליות**; שמות פעולה במשקל **קטילה** מגזרת ל"א ביו"ד, כגון **ביריה**; הפיכת תנועות קדמיות לתנועות אחוריות ליד עיצור שפתי או רי"ש: **דורמסקית**, **מסובין**, **משום** (=משם) ועוד.

החלק הראשון של החיבור עוסק במערכת הפועל ומציג בניינים מיוחדים, כגון **נופעל ונתפעל**, וחילוף בין בניינים; צורות מיוחדות בזמנים, כגון **היה+פעל** (עבר: **היו נהגו**); **עתיד+בינוני פועל (עתידות מתכנסות)**; משקלים וחילופי משקלים בפועל; נטיית עבר נוכח ובינוני יחידה; צורות מקור של בניין נפעל ותחליות בניין נתפעל בעבר ובינוני. כמו כן נידונות בו בהרחבה הגזרות העלולות (פ"א, פ"ו, פ"ג, עו"י, הכפולים, ל"א ול"י) תוך השוואת הממצא העולה מן המכילתא למצוי במקרא, במשנה, בתוספתא ובשאר ספרות התנאים. מן המחקר עולה כי במכילתא יש הבדל בנטייה בין פעלים שיסודם במקרא לבין פעלים שנתחדשו בלשון התנאים.

החלק השני של החיבור עוסק במערכת השם, ובו מוצגים בהרחבה משקלי שמות הפעולה מן הבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל וחילופי המשקלים מאותו הבניין, כגון **קטילה/קטלה** (חבישה/חבשה), **קטילה/מקטל (אמירה/מאמר)** מבניין קל; **קטל/קטול (דיבר/דיבור)**, **קטול/קטלה (כיפורים/כפרה)** מבניין פיעל; **הקטל/הקטלה (הכרת/הכרתה)** מבניין הפעיל. כן נידונות צורות הריבוי בשמות העצם: מוצגים שמות שצורך הריבוי שלהם הוא **–ים/–ין**, כגון **עולם – עולמים**; שמות שצורך הריבוי שלהם הוא **–ות**, כגון **בניין – בניינות**; שמות שצורך הריבוי שלהם הוא **–יות**, כגון **פורענות – פורעניות**, וכן שמות כפולי צורה בריבוי, כגון **בוקר – בקרים/בוקרות**; **טלף – טלפים/טלפות**. בדיקתנו העלתה, כי כבשאר ספרות התנאים תפוצתו של צורך הריבוי **–ות** רבה יותר יחסית לצורך הריבוי **–ים**, וכי יש השפעה למקור השם, אם מקראי הוא או נתחדש בלשון התנאים. בחלק זה נידונים בהרחבה גם שמות חתומי **–ן** המציינים את עושה הפעולה וניטים במשקל **קטלן/מקטלן**, כגון **רבצן**, **מארבן**.

לאורך החיבור כולו נבחנת ומוצגת השפעת הארמית בנטיית הפעלים ובדרכי התצורה של שמות העצם.

מבוא

0.1 מצב המחקר

תורת הצורות של לשון חז"ל זכתה עד כה לתיאור חלקי בלבד. ספר הדקדוק השלם והמקיף ביותר שנכתב עד כה הוא ספרו של מ"צ סגל,¹ המתבסס רובו ככולו על הדפוסים, ואינו מייצג נאמנה את לשון חז"ל האותנטית; אולם עד היום טרם נתחבר ספר דקדוק שיחליפנו, מחוץ לספרו של הנמן על תורת הצורות של הפועל בלבד.² בתיאור מערכת השם נעשתה עבודה חלקית, ובלשונו של בר-אשר יעיקר העבודה עודנה לפנינו.³

מוסכם על הכול כי בבואנו לתאר את לשון חז"ל עלינו להתבסס על כתבי יד טובים ששמרו על טיב הלשון המקורית של התקופה, כיוון שבדפוסים נעשתה פעולת עריכה, והם שינו במידה ניכרת את הכתובים.⁴ קוטשר כינה את כתבי היד הטובים 'אבות טקסטים' וקבע קני מידה לקביעת 'אב טקסטי'.⁵ הוא אף העמיד על החלוקה הנדרשת בין לשון התנאים (הנקראת גם לשון חכמים א) ללשון האמוראים (לשון חכמים ב), וקבע שבעיקרו של דבר רק ספרות התנאים תוכל לשקף נאמנה את לשון חכמים שהייתה חיה ביהודה במאה השנייה לספירה.⁶

עד כה נחקרו בעיקר כתבי היד של המשנה ושל התוספתא. קוטשר פרסם מחקרים אחדים על אודות כ"י קאופמן⁷ למשנה,⁸ אולם הוא לא הספיק לסיים את תיאור המצוי בכתב היד; מ' בר-אשר חקר את כ"י פרמה ב לסדר טהרות⁹ וכן את כ"י פאריס,¹⁰ וגי הנמן פרסם מחקר שיטתי המציג את תורת הצורות של הפועל על-פי כ"י פרמה א.¹¹ ולא רק כתבי יד שלמים של המשנה, אלא גם קטעי גניזה של המשנה נחקרו וחיזקו את הממצא העולה מאבות הטקסטים למשנה. ש' שרביט במחקרו על לשונה של מסכת אבות השתמש בכל קטעי הגניזה למסכת זו.¹² קטעי גניזה של המשנה נחקרו גם על ידי ג' בירנבאום, וממצאיו הוצגו בעבודת הדוקטור שלו בנושא תורת ההגה והצורות של

1 ראה סגל, דקדוק.

2 ראה שרביט, מחקר, עמ' 61.

3 בר-אשר, משקלי השמות, עמ' 12.

4 ראה מלמד, מכילתא הי"ר, עמ' 112; מלמד, מכילתא דפוסים, וכן ליברמן, מכילתא, עמ' 54.

5 ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 2-3.

6 ראה קוטשר, מילונות, עמ' 30 (סעיף 4) ועמ' 40 (סעיף 32 ואילך).

7 להלן כ"י"ק.

8 ראה מאמריו: 'לשון חז"ל', 'לשון חכמים', 'מחקרים', 'מילונות', 'תנועות' בקיצורים הביבליוגרפיים.

9 ראה בר-אשר, פרמה ב.

10 ראה בר-אשר, איטליה.

11 להלן כ"י"פ. ראה הנמן, תורת הצורות.

12 ראה שרביט, אבות.

המשנה.¹³ מסורת הלשון של התוספתא על-פי כ"י ארפורט נחקרה על ידי ח' נתן ותוארה בעבודת הדוקטור שלה.¹⁴

לבד מחיבורים העוסקים בכתבי יד שלמים נחקרו ונידונו סוגיות שונות בתורת הצורות, בהן צורת הנסתר בל"י,¹⁵ משקלי שמות העצם¹⁶ ועוד.

חשיבות רבה נודעת גם למחקר מסורות העדות בקריאת טקסטים מלשון המשנה. חלק מן העדות שימרו צורות הגייה עתיקות, ומחקר מסורות אלו תורם לתיאור שלם יותר של לשון חז"ל. ח' ילון היה הראשון שהכיר בחשיבות מסורות הקריאה של העדות השונות שנמסרו בעל-פה מדור לדור.¹⁷ ש' מורג, מראשוני החוקרים בתחום זה, תיאר את העברית שבפי יהודי תימן,¹⁸ ואף יסד את מפעל מסורות הלשון, שהניב סדרה של מחקרים חשובים על מסורות העדות בקריאת המקרא והמשנה ('עדה ולשון'), ביניהם: 'מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית',¹⁹ 'פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה',²⁰ 'מסורת הקריאה של קהילת גירבה במקרא ובמשנה'²¹ ועוד.

לשון התנאים אינה עולה אך ורק מן המשנה והתוספתא. מדרשי ההלכה אף הם חלק מספרות התנאים. לשון המדרשים טרם נחקרה בצורה יסודית ומקפת. אין ספק כי עיון בהם ומחקר שיטתי של לשונם יאפשר לנו להשלים גם את הפרקים הקיימים על-פי המשנה וגם את אלה שלא נידונו במחקר עד כה. ובלשונו של בר-אשר 'הבא לתאר תופעה בתורת הצורות של לשון-התנאים, ראוי שיראה את התפרסותה בלשון-התנאים כולה ומתוך כך יתברר אם חלוקות חשיבות הלשון בפרט או בכלל כלשהו'.²²

בתחום תיאור לשון המדרשים ידועים חיבוריהם של ג' הנמן על כ"י הספרא המנוקד,²³ ושל מ' בר-אשר על כ"י רומי 32 של ספרי במדבר.²⁴ ש' נאה כתב על לשון הספרא על-פי כ"י וטיקאן 66,²⁵ ובעבודת הדוקטור של מ' כהנא מוקדש פרק ללשונו של כ"י רומי 32 של ספרי במדבר.²⁶

טרם נעשה מחקר שיטתי על תורת הצורות של לשון חז"ל העולה מן המכילתא ועל תרומתה לחקר לשון חז"ל בכלל ולשון התנאים בפרט.

13 ראה בירנבאום, גניזה, ועתה גם בספרו 'לשון המשנה בגניזת קהיר'. ראה הנ"ל, גניזת קהיר.
14 ראה נתן, תוספתא.
15 ראה בלאו, נסתרת; בר-אשר, נסתרת.
16 ראה בר-אשר, משקלי השמות; גלוסקא, מקטל; כהן, משקלים; כהן, שמות זכריים; קימרון, מקטלת.
17 ראה ספרו, מבוא, עמ' 11-23.
18 ראה ספרו, עברית.
19 ראה אלדר, מסורת.
20 ראה בר-אשר, איטליה.
21 ראה כ"ץ, גירבה.
22 בר-אשר, מחקר, עמ' 26.
23 ראה הנמן, ספרא.
24 ראה בר-אשר, עיונים.
25 ראה נאה, ספרא.
26 ראה כהנא, ספרי במדבר.

0.2 מטרת המחקר

החיבור שלפנינו מבקש להעמיד על ייחודה של לשון המכילתא מחד גיסא ועל זיקתה ללשון המקרא וללשון המשנה, התוספתא ומדרשי ההלכה האחרים מאידך גיסא.

אנו מבקשים להציג את תרומתה של המכילתא לתיאור שלם יותר של מערכת הפועל ושל מערכת הזמנים בלשון התנאים באששה צורות הידועות ומוכרות לנו מן המשנה ומן התוספתא ובהשלמת החסר בחיבורים אלה. חלק מן העולה מן המכילתא מחזק את הידוע לנו מלשון המשנה והתוספתא ומלשון מדרשי ההלכה האחרים, אולם בחלק מהמקרים לשון המכילתא מחדשת ומוסיפה על הידוע לנו ועל מה שנתגלה במחקר עד כה. במחקרנו נבדוק אם יש הבדל בנטייה או בדרך התצורה בין פעלים שיסודם במקרא לבין פעלים שנתחדשו בלשון חז"ל.

כמו כן תיבדק תרומתה של המכילתא לתיאור שלם יותר של מערכת השם, נעמיד על דרכי תצורה חדשות ועל משקלים חדשים בשמות העצם, ונעמוד על תפוצתו של צורן הריבוי – ות יחסית לצורן הריבוי –ים.

לאורך החיבור כולו תיבחן ותוצג השפעת הארמית בנטיית הפעלים ובדרכי התצורה של שמות העצם.

כבסיס למחקר שימש כתב יד אוקספורד 151.2,²⁷ אשר נקבע על ידי מערכת המילון ההיסטורי של האקדמיה כאב טקסט למכילתא דרבי ישמעאל. אנו מבקשים לאשש את הקביעה כי כתב יד זה הוא אכן כתב יד מעולה המשקף צורות מקוריות ומיוחדות שנמחקו מן הדפוסים או הומרו בצורות אחרות, פשוטות יותר.

המחקר ינסה לאפיין את כתב היד המשמש אב טקסט למכילתא ולבדוק אם אפשר לשייכו לאחד מן הטיפוסים של לשון המשנה שנקבעו על ידי בר-אשר באשר לכתבי היד:²⁸ כתב יד מן 'הטיפוס המזרחי' של לשון חכמים של ארץ ישראל שנוהג בו הכתיב הבבלי או כתב יד מן 'הטיפוס המערבי'.

0.3 המקורות ודרך העבודה

כאמור לעיל, כבסיס למחקר שימש כתב יד אוקספורד 151.2, שנקבע על ידי מערכת המילון ההיסטורי של האקדמיה כאב טקסט למכילתא בזכות הצורות המקוריות שבו. כתב יד זה הוא משנת 1291, והוא כתב היד הקדום ביותר למכילתא.²⁹

²⁷ ראה עליו להלן, סעיף 0.3.1.

²⁸ ראה בר-אשר, טיפוסים.

²⁹ ראה כהנא, כתבי-יד, עמ' 38–39.

הצורות העולות מכתב היד למכילתא נבחנו בהשוואה למצוי במקרא ובשאר ספרות התנאים. עתים הורחבה היריעה ונוספו פרטים מסייעים מספרות האמוראים ואף מחיבורים מאוחרים לה. על דרך ההשוואה נציג את המקבילות במהדורות המודפסות של המכילתא: מהדורת הורוביץ-רבין, המבקשת להיות מהדורה מדעית, אולם אין היא מהדורה מתוקנת, ובמקרים רבים אין היא מציגה נוסח של כתב יד ממש;³⁰ ומהדורת לויטרבך למכילתא, המלווה תרגום לאנגלית ומתבססת בעיקר על כתב יד מינכן ועל דפוסים עתיקים, ושארף היא אינה חפה מליקויים, ובראשם הצגה חלקית של חילופי הנוסחאות.³¹

בכל פרק יוצג הממצא העולה מן המכילתא, ולאחריו יוצע דיון בצורות נבחרות בהשוואה למצוי במקרא ובמקורות תנאיים אחרים. כל הצורות מספרות חז"ל הובאו על-פי כתבי היד המעולים שנקבעו במערכת במילון ההיסטורי כאבות טקסטים, וכל ציוני מראי המקומות הם על-פי המילון ההיסטורי.

הצורות מן המכילתא מוצגות בלא אותיות השימוש. חשוב להעיר כי כל הצורות מן המשנה מנוקדות דרך קבע על-פי המצוי בכ"ק. אם הניקוד מובא על-פי כתב יד אחר, נציין זאת במפורש. הניקוד בצורות שאינן מן המקרא או מן המשנה ובשמות משקלי הפועל ומשקלי השם שלי הוא.

0.3.1 טיבו של כתב יד אוקספורד 151.2

כאמור לעיל, כתב יד אוקספורד 151.2 נבחר לשמש אב טקסט למכילתא בזכות הצורות המקוריות שבו. להלן דוגמות אחדות להוכחת טיבו של כתב היד:

(א) צורות וכתובים האופייניים לכתבי יד טובים של המשנה

(1) הריבוי של שמות המסתיימים בצורן – **ות** משקף את הקריאה – **יות**: **גליות** (בשלח, ו, 115); **זכיותיו** (עמלק, א, 191); **מלכיות** (שירה, ב, 125; שירה, ו, 137; עמלק, א, 181 ועוד); **פורעניות** (שירה, ה, 132; שירה, ו, 137; ויסע, ד, 169 ועוד), כפי שמצינו בכ"ק למשנה,³² בכ"י פרמה ב³³ ובמקורות אחרים של ספרות חז"ל (תוספתא, מדרשים, תלמודים). אמנם כתב יד זה אינו מנוקד, אולם תנועת u בו מסומנת על פי רוב בווי"ו, ואין ספק שאילו היה הקרי בתנועת u, בדומה למצוי

³⁰ מהדורת הורוביץ-רבין מבוססת ברובה על דפוס וניציה ש"ה (1545), שהודפס על-פי דפוס קושטא בתוספת השלמות ותיקונים שנעשו ברובם על-פי כ"י אחר, ועל דפוס ליורנו (ישבות יהודה' משנת 1801). על חסרונות מהדורה זו ראה ביקורתנו של מלמד, מכילתא ה"ר; כהנא, כתבי יד, עמ' 37–38.

³¹ ראה ליברמן, מכילתא, עמ' 55.

³² ראה קוטשר, מחקרים, עמ' 102–104; 122.

³³ ראה בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172–173.

במקרא (חֲנִיּוֹת [ירמיה לו, טז] וּמַלְכֵיּוֹת [דניאל ח, כב]), היה הסופר מסמן אותה בווי"ו, והיו מתקבלות צורות כגון גלויות או מלכויות.³⁴

(2) בכתב היד רווח הכתיב הארץ ישראלי מיכן³⁵ (=מכאן) (פסחא, ג, 11; ויסע, א, 155; נזיקין, א, 246 ועוד) ולא 'מכאן', שהוא בעיקרו בבלי. כתיב זה מופיע בכתבי יד טובים של המשנה, התוספתא, מדרשי ההלכה והתלמוד הירושלמי, והוא אינו נעדר אף מן הבבלי.³⁶ עוד מופיע הכתיב כילו (=כאילו) (פסחא, יח, 70; בשלח, ו, 111; בשלח, ו, 114) כבכתבי יד טובים של המשנה.³⁷

(3) בכתב היד שלנו מופיע הצירוף 'בין הקברות' (פסחא, פתיחתא, 3). צירוף זה מצוי גם בכתבי יד טובים של המשנה (כ"י ק, כ"י פרמה א וכ"י לו),³⁸ וכבר הוכח שנוסח זה הוא ארץ ישראלי ומקורי³⁹ בניגוד לנוסח 'בית הקברות', המצוי בדפוס המשנה וכן במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכ למכילתא.

(ב) כתיבים המיוחדים לכתב יד אוקספורד למכילתא

(1) כתיב הצורה 'מפני'

במכילתא דרבי ישמעאל באה צורה מיוחדת משורש פנ"י בבינוני הופעל - מפני. במילה זו מיוצגות שתי תופעות חשובות, האחת פרטית למילה 'מפני', והאחרת כללית – כתיב התנועה e בסוף המילה. הצורה 'מפני' מופיעה במכילתא 6 פעמים (נזיקין, א, 247; ז, 273; X2; י, 281; י, 284; יז, 308), תמיד בטופס אחד: "מפני להקיש לדון גזירה שווה".

המלה "מופנה" שבאה לפני "להקיש" מתכונת להגיד שהמלה שהיא היסוד של הגזירה השווה היא "מופנה", כלומר חפשיה, שאין דרשה אחרת תלויה בה.⁴⁰ במשנה בא 'מופנה' 5 פעמים (מהן 3 פעמים בכתב חסר 'מפנה'), אולם אין מדובר שם במונח הטכני, אלא במשמעות 'פנוי, חופשי' בניגוד לנשוי, בעל אישה (למשל יבמות ג, ד).⁴¹

במדרשי ההלכה בא 'מופנה' כמונח טכני ובנוסח המיוחד כמו במכילתא 'מופנה להקיש לדון (לדין) / לדון ולהקיש גזירה שווה' (כך פעם אחת בחיבורים ספרא, מכילתא דרשב"י, ברייתא דמלאכת המשכן; פעמיים בספרי דברים ו-7 פעמים בספרי במדבר). בירושלמי מופיע 'מופנה' 10 פעמים,

³⁴ על שמות שצורן הריבוי שלהם הוא – יות ראה סעיף 2.2.3.1.

³⁵ 94 פעמים (לעומת 5 פעמים מכאן).

³⁶ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1236–1237.

³⁷ ראה שם, שם, עמ' 1236, וכן שרביט, שתי תופעות, עמ' 44–45.

³⁸ צירוף זה מופיע פעם אחת בכ"י פאריס. ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 32.

³⁹ ראה ליברמן, מכילתא, עמ' 56, וכן בר-אשר, פרמה ב, עמ' 179.

⁴⁰ בכר, ערכי מדרש, עמ' 11.

⁴¹ שם, עמ' 109.

בחלק מן המקומות כמונח טכני (סנהדרין ג, ו [כא, ג]; שבועות ד, א [לה, ב]). בכל המקרים הכתיב הוא 'מופנה'.

גם בתלמוד הבבלי המילה מופיעה כמונח, כנראה בהשפעת מדרשי ההלכה. כמונח טכני היא באה גם בכתיב 'מופנה'. למשל: יומא פא ע"א- פעמיים; כתובות לח ע"א; סנהדרין נד ע"א ועוד. 5 פעמים מופיע הכתיב 'מפני' כבמכילתא, לעתים כחלופה של 'מפנה' (חגיגה ט ע"א), והוא בא בדגם אחר של 'גזרה שווה' - מה זה... אף זה... (לדוגמה: זבחים פו ע"א).

על-פי הנתונים שלעיל, ניתן לראות כי הצורה המיוחדת 'מפני' בכתיב חסר וי"ו ובי"ד בסופה כמסמנת תנועת e עולה במכילתא, והיא באה גם בתלמוד הבבלי (5 פעמים בכתיב זה לעומת ריבוי ההיקרויות בכתיב הנפוץ בספרות חז"ל - מופנה).

תנועת הקיבוץ מסומנת במדרשי ההלכה כמעט תמיד בווי"ו, הן כשהיא לפני עיצור פשוט, כגון חורבה (כספא, כ, 327), שולחנות (ויסע, ג, 165), הן כשהיא לפני עיצור מוכפל, כגון מרובה (פסחא, ז, 24), משונות (בשלח, פתיחתא, 82).⁴²

בכתבי יד משובחים של המשנה המ"ם התחילית בבינוני בצורה מופנה מנוקדת בתנועת u, כרגיל בצורת בינוני הופעל. כך, למשל, בכי"ק (עדות ד, ט - פעמיים מופנה) ובכי"פ.⁴³

במכילתא בצורות מבניין הופעל בכל הזמנים, בכל הגופים ובכל הגזרות מסומנת תנועת התחילית u/o בווי"ו. הצורה 'מפני' יוצאת דופן. היעדר הווי"ו יכול להעיד אולי על הגיית צורה זו בתנועת o ולא בתנועת u. במקרא מופיעה פעם אחת צורת בינוני הופעל משורש פניי - מפנה (יחזקאל ט, ב), ותנועת המ"ם בנוסח המסורה - קמץ קטן. אם כן, אפשר שכתב זה על ניקודו השפיע על מקומו, שכן מצינו לא מעט מקרים במכילתא שבהם מילים המנוקדות בנוסח המסורה בתנועות קמץ קטן וחסף קמץ אינן מסומנות בווי"ו. לדוגמה: באזניהם (שירה, ד, 129), חדשים (נזיקין, י, 286), קדשים (נזיקין, י, 286), קרבן, קרבנותיכם (עמלק, ב, 200).⁴⁴

(ג) צורות ריבוי מיוחדות

בכתב יד אוקספורד של המכילתא מופיעות צורות ריבוי מיוחדות; חלקן יחידאיות וחלקן מופיעות בטקסטים מאוחרים יותר של ספרות חז"ל.

(1) בוקרות - לצד צורת הריבוי הידועה למילה 'בקר' 'בקרים' מופיעה פעמיים צורת ריבוי חדשה ויחידאית 'בוקרות':

⁴² ראה טרופר, כתיב, עמ' 130-131.

⁴³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 360.

⁴⁴ חשוב להעיר כי לצד אלה באות מילים בכתיב מלא. לדוגמה: אובדן (שירה, א, 118); עומרים (ויסע, ב, 162) וכיו"ב.

"וישכם שמואל לקראת שאול בבקר", בוקרות הנביאים העתידין לעמוד אחריהם מנין? ת'ל
 "י"י בוקר תשמע קולי" וג', בוקרות העולם מנין? "חדשי לבקרים" (בשלח, ה, 107, שורות
 12-14).⁴⁵

(2) **טלפות** – בכתב יד אוקספורד באה פעם אחת בסמיכות צורת הריבוי **טלפות**, ואין כמוה בכל
 ספרות התנאים:

וכשנפרע מן המצריים לא נפרע מהם אלא בהשקפה, שנ' "וישקף י"י אל מחנה מצר" וג',
 שהיה עמוד הענן יורד ועושה אותו ב/כ?טיט, ועמוד האש מרתיחו, וטלפות סוסיו
 משתבשות הזכר מלמעלן והנקבה מלמטן (בשלח, ה, 108 שורות 11-14).⁴⁶

צורת הריבוי המוכרת לנו מן המשנה היא צורת הזוגי **טְלָפִיִּים**, הנכתבת לעולם בשתי יו"דין (זבחים
 ג, ד; זבחים ט, ה; חולין ט, א; טהרות א, ד; X2 נידה ו, ט). בתוספתא מצינו שני כתיבים לצורת
 הריבוי – **טלפיים וטלפים**. הצורות באות בהקשרים דומים ולעתים אף באותה משנה (חולין ד, ז),
 ואפשר שהכתיב ביו"ד אחת הוא כתיב חלופי לצורת הזוגי.

במדרשי ההלכה באה על-פי רוב צורת הריבוי ביו"ד אחת **טלפים**. גם במכילתא באה פעם אחת
 צורת הריבוי **טלפים**: "ואכלו את הבשר", בשר ולא גידים ועצמות ולא קרנים ולא **טלפים** (פסחא, ו,
 18). צורת הנסמך ברבים היא **טלפי-**, והיא מופיעה הן בספרות התנאים הן בספרות האמוראים
 בצירופי הסמיכות **טלפי סוסים** (תוספתא כתובות ה, י, וכן במכילתא דרשב"י, יד, כד; בירושלמי
 כתובות ה, ט [ל, ב]), **טלפי סוסיהם** (איכה רבה, פרשה א, מח) ו**טלפי החיות** (ירושלמי ברכות ט, א
 יג, א; X2 תנחומא, תרומה, ט; תנחומא, תרומה, יא; מדרש תהלים, כב, א).⁴⁷

(ד) **חידושים במערכת הזמנים של הפועל**⁴⁸

(1) **'עתיד+בינוני פועל'**

בלשון חז"ל מקובלת צורת **'עתיד לפעול'** לציון עתיד יסיפורי במשמעות 'עומד להיעשות או
 להתרחש בעתיד'.⁴⁹ כך, למשל, מצינו במשנה: **עתיד למוד** (מעשר שני ה, ט); **עתידה לעלות**
 (סנהדרין י, ג). צורה זו נפוצה מאוד בספרות חז"ל.

⁴⁵ וראה עוד סעיף 2.2.4.1, הערות (2).

⁴⁶ המילה **טלפות** מופיעה באותו הקשר גם במדרש תנחומא, בשלח, סימן כג: **וטלפות** סוסיהן משתבשות; וכך מובא
 גם בילקוט שמעוני, בשלח, רמז רלה: **טלפות** סוסים משתמטות.

⁴⁷ לדיון המלא בצורות הריבוי לשם **טלף** ראה סעיף 2.2.4.3.

⁴⁸ אין הכוונה לדון ב'זמנים' מצד התחביר, אלא להעיר על חידושים במערכת הזמנים מצד קרבתם לענייני
 מורפולוגיה.

⁴⁹ ראה אור, תחביר לשה"מ, עמ' 18-19.

לעתים באה צורת 'עתידי להיות+בינוני פועל', לדוגמה: עתידין להיות יוצאין (מידות ב, ו); הארץ עתידה להיות נזרעת (ספרא, בחוקותי א, ב); עתידין ישראל להיות רואין ושומעין (ספרי דברים, שי, 351).

בתוספתא עולה צורה אחרת 'עתידי שיפעל', והיא באה בה פעם אחת: עתידה שתחזור להם (סוטה יב, א). צורה זו מצויה גם שלוש פעמים בספרי דברים, למשל: עתידה כנסת ישראל שתומר לפני הקב"ה (שו, 330), ולרוב בתלמוד הבבלי, לדוגמה: עתידה אשה שתלד בכל יום (שבת לע"ב). במכילתא עולה צורה מיוחדת 'עתידי+בינוני פועל':

וכן את מוצא שאין הגליות עתידות מתכנסות אלא בשכר אמנה שהאמינו (בשלח, ו, 115).

זה הנוסח גם במהדורת לויטרכך הנסמכת על כ"י מינכן למכילתא, ותרגומו: "And you also find that the people of the diaspora **will be assembled again in the future** only as a reward

of faith", כלומר לשון עתיד: הגליות יתכנסו בעתיד רק בשכר אמונה.⁵⁰

דוגמה נוספת לצורת 'עתידי + בינוני פועל' מצינו רק בתלמוד הירושלמי:

כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל נאחז באילן זה וניתור ויוצא, נאחז בחורש זה וניתור ויוצא, נאחז בסבך זה וניתור ויוצא, אמ' לו הקב"ה: אברהם, כך עתידין בניך נאחזים בעונות ומסתבכין במלכיות, מבבל למדי, ממדי ליון, ומיון לאדום (ירושלמי תענית ב, ד [סה, ד]).

במקבילה בבראשית רבה מופיעה הצורה המקובלת 'עתידי לפעול':

קך עתידין בניך להסתבך במלכיות (בראשית רבה, נו, ט).

הצורה המיוחדת, המופיעה בשני כתבי היד הטובים של המכילתא, כ"י אוקספורד וכ"י מינכן, והימצאותה של דוגמה נוספת הבנויה בדרך זו בירושלמי מעידות על מקוריות הדגם ומחזקות את חשיבות המחקר של לשון המכילתא ליצירת תמונה שלמה יותר של הדגמים השונים בתורת הצורות של לשון חז"ל. אפשר שבטקסטים אחרים של ספרות חז"ל היו צורות נוספות כאלה והן תוקנו בידי סופרים ומעתיקים.⁵¹

אני מודעת לכך שאני מוגבלת מבחינת התיאור כיוון שבידינו טקסט לא מנוקד ועיקר בניינו של התיאור הוא על יסוד הכתיב, אולם במקרים רבים אכן דיי בכתיבן של המילים; ממנו אפשר ללמוד על דרך ההגייה של מילים אף שאינן מנוקדות.

⁵⁰ במהדורת הורוביץ-רבין הושמטה המילה 'עתידות': 'וכן אתה מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמנה' (עמ' 115, שורה 11).

⁵¹ לדיון המלא ראה סעיף 1.2.2.

דוגמות ללימוד על דרך ההגייה של מילים על-פי כתיבן

(א) במסכתא דנזיקין, פרשה ב, נאמר על האוזן: "היא תרצע מכל איבריו".

על-פי צורתו יכולנו לכאורה לייחס פועל זה לבניין הפעיל, אולם באמת נראה שצורה זו היא צורת נפעל עתיד. הפועל בא בתוספתא בצורה 'תרצע': תבוא אזן ותרצע שלא שמרה מה ששמעה (בבא קמא ז, ה), וכך גם במכילתא באותו הקשר: מה ראת אזן שתרצע מכל איברים (נזיקין, ב, 253). בתלמוד הירושלמי באות שתי צורות שניכר על-פי כתיבן שהן צורת עתיד של נפעל - ויירצע, ויתרצע:

ויירצע חסחוס פחות מן הכרשינה, שמא יבוא לידי כרשינה [...] אוזן ששמעה לפני הר סיני "כי לי בני יש' עבדים", והלך זה וקנה אדון אחר, לפיכך תבוא האוזן ויתרצע, לפי שלא שמר מה ששמעה אזנו (קידושין א, ב [נט, ד]).

זאת ועוד, פועל זה מופיע בבניין נפעל גם בזמנים אחרים. כבר במשנה מצינו 'עבד נרצע': עבד עברי נקנה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בשנים וביובל ובגרעון כסף, יתירה עליו האמה העבריה שהיא קונה את עצמה בסימנים, וְהַיִרְצֵעַ נִקְנָה בִּירְצִיעָה וקונה את עצמו ביובל ובמיתת האדון (קידושין א, ב).

אף במכילתא באה צורת בינוני נפעל משורש רצ"ע פעמים אחדות. לדוגמה: "אהבתי את אדני", אין אלא בזמן שיש לו אשה ובנים ולרבו אשה ובנים; [אין לו] ולרבו אשה ובנים מנין? ת'ל "והיה כי יאמר אליך". מיכן אמרו: לעולם נרצע עד שיש לו אשה ובנים ולרבו אשה ובנים (נזיקין, ב, 252).

לאור האמור לעיל ברור שהצורה הנידונה 'תרציע' היא צורת נפעל עתיד, אולם שלא כצפוי (בתנועת a בצד"י) הכתיב כאן מלמד על תנועת e בעה"פ, כלומר תִרְצִיעַ בעה"פ צרויה.

(ב) נטיית פועלי ע' גרונית בקל עתיד במכילתא היא במשקל אפעול, בניגוד למשקל אפעל, האופייני לנטיית פעלים אלה במקרא.⁵² כך, למשל, בשורש נה"ג. במקרא: "כי בשגעון ינהג" (מל"ב ט, כ), ואילו במכילתא מצינו תנהוג/ תינהוג (בחדש, יא, 245); משורש נע"ל "וְאֶנְעַלְךָ תחש" (יחזקאל טז, ל), ובמכילתא – ינעול (נזיקין, א, 248); משורש רח"ץ: "וירחץ פניו" (בראשית מג, לא), ובמכילתא – ירחוץ (נזיקין, א, 248); משורש טע"ן – תטעון (כספא, כ, 325); משורש פח"ת – תפחות (בחדש, ב, 207; 209).

הממצא העולה מן המכילתא מסכים עם המצוי במשנה על-פי כ"י"ק וכ"י"פ. במשנה התרחבה תפוצת

⁵² ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 64b.

משקל אפעול על חשבון משקל אפעל. 'בפועלי ע"ג באה עיקר הנטייה במשקל אפעול'.⁵³ 'יבכל הפעלים שאין להם רע במקרא נמצא אפעול בלבד'.⁵⁴ כך, למשל, בפועל **יִפְחוּת** (שביעית ה, ב; שקלים ו, ו; מגילה ד, ד ועוד) שנתחדש בלשון התנאים.⁵⁵

במקרא פועלי ל' גרונית ניטים בעתיד ובציווי במשקל **אִפְעַל**. יוצאים מן הכלל מעטים אינם משנים תמונה כללית זו.⁵⁶ במשנה פועלי ל' גרונית בעתיד ניטים בלי יוצא מן הכלל במשקל **אִפְעַל**, כבמקרא, ובציווי הם ניטים כבעתיד במשקל **אִפְעַל**.⁵⁷

במכילתא צורות עתיד במשקל **אִפְעַל** נכתבות על-פי רוב בווי"ו, ככתיב הנוהג בה לציון תנועת o. כך, למשל, **יחזור** (בשלח, ו, 110); **תמלוך** (בחדש, ה, 219); **יקדום** (פסחא, טו, 56) ועוד לרוב. צורות בלא וי"ו יש בהן אפוא להראות שמשקלן אפעל. מכאן מסתבר שבמכילתא פועלי ל' גרונית בעתיד ניטים במשקל **אִפְעַל** כבמקרא ובמשנה. כך: **אברח** (פסחא, פתיחתא, 3); **נצווה** (בשלח, ב, 96); **אקרע** (בשלח, ג, 99); **אשכח** (עמלק, ב, 201); **תתמה** (פסחא, יד, 48).

משורש פק"ח נמצאה במכילתא פעמיים צורת הציווי '**פקוח**' :

הרי הוא או' "ושמרו בני ישראל את השבת" וג', **פקוח** עליו שבת אחד וישמר שבתות הרבה

(תשא, א, 341); "ושמרו בני ישראל את" וג', זו היא שהיה ר' נתן או': **פקוח** עליו שבת אחת

שיעשה שבתות הרבה (שם, שם, 343).⁵⁸

צורה זו מלמדת על קריאה בתנועת o, כלומר על נטייתה במשקל **פְעוּל**, בניגוד למקובל במקרא (לדוגמה: "פקח את-עיני-אלה ויראו" [מל"ב ו, כ]).⁵⁹

(ג) במכילתא עולה צורה לא רגילה של נטיית השם '**צורכיו**' בצירוף הכינוי החבור לנסתר לצורכיו': מה כאן לצורכיו אף להלן לצורכיו (נזיקין, טו, 300).

על-פי הכתיב אין ספק שיש לקרוא תנועת o בצד"י, בניגוד לצורה הצפויה לצרכיו (=לְצַרְכָּיו).⁶⁰

הצורה '**צורכיו**' מופיעה עוד פעמיים בטקסטים מאוחרים למכילתא :

עושה אדם כל צורכיו בפת (בבלי, ברכות נ ע"ב);

שההולך לארץ שאינה שלו ויש בידו צורכיו לא יאכל ממה שבידו (תנחומא, חוקת, יב).

⁵³ הנמן, תורת הצורות, עמ' 99; לדוגמות לנטיית פועלי ע"ג במשקל אפעול ראה הנמן, שם, עמ' 104.

⁵⁴ שם, עמ' 105.

⁵⁵ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 275–276.

⁵⁶ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 65b.

⁵⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 106, 112.

⁵⁸ הצורה **פקוח** באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן למכילתא. במהדורות הדפוס באה תחתיה המילה **לחלל**.

⁵⁹ וראה עוד להלן סעיף 1.3.4.1.

⁶⁰ צורת הכתיב הצפויה '**לצרכיו**' נמצאת, למשל, בתוספתא כלים בבא בתרא א, יב.

בדומה לצורה זו באה נטייה של השם ברבים בתוספת הכינוי החבור למדברים 'צורכינו' במדרשי

אגדה:

יש לנו עשרים יום ושלישים שלא עשינו צורכינו (תנחומא, בובר שלח ג [77]);

זכור אותו בעל הבית לטובה שהוא נותן לנו כל צורכינו בימות הגשמים (מדרש תהלים

מזמור קית, פסקה ה [רמא, ב]).

אפשר שיש בצורה לצורכינו השפעה של הארמית. התנועה o קיימת בארמית גם בנטיית השם 'צורך'

ברבים. ראה, למשל, ירושלמי שבת א, ב (ג, א): חד דיהוי לעי באוריתא וחד דיתעביד בה כל

צורכוי; אולם אפשר שיש כאן עדות לראשיתה של אנלוגיה לנטייה של צורות הנוכחים והנסתרים:

צורכים, צורכיהם, שבה מצטרף הכינוי החבור לצורת הנסמך ברבים צורכי-.

0.3.2 השימוש במילון ההיסטורי

אני מבקשת להדגיש את הסיוע הרב שנתייעתי ב'מאגרים', המילון ההיסטורי של האקדמיה

ללשון העברית. מילון זה מאפשר לחוקר נגישות לכתבי היד המעולים של ספרות חז"ל - כתב יד

אחד לכל חיבור המשמש לו אב טקסט. מאגרים משמש גם כקונקורדנציה, והוא מאפשר לבדוק

ערכים וצורות כפי שנותחו במערכת המילון ההיסטורי של האקדמיה ואת תפוצתם בטקסטים

השונים. אין ספק שהוא משמש כלי עזר חשוב ביותר בידי החוקר. עם זאת אני מבקשת לציין כי

אינני הולכת בצורה עיוורת אחרי המוצג במילון ההיסטורי, ופעמים שאני חולקת על דרך הניתוח

המוצגת בו. להלן דוגמה למחלוקת שיש לי עם המוצג במילון והיא בעניין ניתוח הפועל 'נשתנה'

שבקטע הבא:

וכן את מוצא בברוך בן נריה שהיה מתרעם לפני הק', "אמרתי אוי נא לי כי יסף יי" וגו',

נשתנה אני מכל תלמידי הנביאים, יהושע שימש את משה ושרת עליו רוח הקודש, אלישע

וגו', <6> ואני מה נשתנית מכל תלמידי הנביאים (מכילתא, פסחא, 5-6).

במילון ההיסטורי מנותח הפועל 'נשתנה' במקום זה כצורת עבר, אך לדעתי אין זו אלא צורת בינוני

בנו"ן תחילית.

במהדורת הורוביץ-רבין מובא הנוסח 'מה נשתנית אני מכל תלמידי הנביאים', ובחילופי הגרסאות

לשורה 19 בעמ' 5 מצוין שהמילה 'מה' חסרה בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובדפוס, ושכ"י

אוקספורד הפועל הוא 'נשתנה'. (המשפט 'מה נשתנית אני מכל תלמידי הנביאים' חוזר במהדורה

זו פעמיים.)

לויטרבך בתרגומו מביא את הנוסח 'נשתניתי' אני מתלמידי הנביאים', המופיע בכ"י מינכן, והוא מתרגמו "I have been treated differently".

הפועל 'נשתנה' בא על-פי רוב אחרי מילת השאלה 'מה' ('מה נשתנה' – משנה פסחים י, ד; תוספתא תרומות ג, יט; מכילתא, פסחא, יא, 36 ועוד) או אחרי המילת 'לא' לשלילת הפועל בעבר ('לא נשתנה' – משנה נגעים יא, ד; תוספתא ידים א, יא; מכילתא, פסחא, טז, 59).

במקומו פועל זה בא לפני כינוי הגוף הפרוד 'אני'. במכילתא ובמדרשים אחרים מצינו לא פעם 'בינוני פועל + אני'. כך לרוב 'שומע אני' (למשל: מכילתא, פסחא, ב, 8; ה, 17; ח, 29), אבל גם 'קורא אני' (ספרי במדבר, קנד, 205; מכילתא, פסחא, טז, 57), 'יודע אני' (ספרא, מילואים, א, ב; ספרי דברים, א, 4; מכילתא, כספא, כ, 327; מכילתא דרשב"י, ו, ב, 6), 'מוצא אני' (מכילתא, שירה, ז, 141; מכילתא דרשב"י, טו, י, 90), 'משביע אני' (משנה שביעית ד, ג ועוד; ספרא, חובה ח, א; מכילתא, בשלח, 80; מכילתא, נזיקין, יג, 295), 'מעיד אני' (תוספתא כתובות ג, ב; ספרי דברים, א, 7), 'מתירא אני' (ספרי דברים, יז, 29) ועוד.

כבר למדנו שלשון התנאים מכירה, אם כי באופן לא נפוץ, צורת בינוני של נתפעל בנו"ן.⁶¹ במקומו הצירוף 'נשתנה אני' בא במשמעות 'שונה אני', כלומר בבינוני, בניגוד למשפט השני בקטע, שבו באה צורה עבר מובהקת 'נשתניתי'.

0.4 תוכנו של החיבור והיקפו

בחיבור שני חלקים: החלק הראשון עוסק במערכת הפועל, והחלק השני – במערכת השם. בכל אחד מן הפרקים נביא את כל הממצא העולה מן המכילתא באותו הנושא. בפרק הראשון נסקור את מערכת החילוף בין בניינים בפועל, כגון החילוף קל/פיעל (חלק/חילק), שראשיתה בלשון המקרא, והיא מתרחבת בלשון חז"ל, ונציג בניינים מיוחדים, כגון בניין נופעל ובניין נתפעל; הפרק השני יידון בצורות מיוחדות במערכת הזמנים, כגון היה+פעל (עבר: היו נהגו), בהשוואה למקרא ולשאר ספרות התנאים; בפרק השלישי יוצגו משקלים וחילופי משקלים בפועל; נציג את המשקלים בזמנים השונים: משקלי העבר, משקלי הבינוני, משקלי העתיד, משקלי הציווי ומשקלי שם הפועל. בפרק הרביעי נדון בסוגיות נבחרות בנטיית הפועל: צורת עבר נוכח, צורת בינוני יחידה, צורת מקור של בניין נפעל ותחיליות של בניין נתפעל בעבר ובבינוני. בפרק החמישי יידון בהרחבה הפעלים בגזרות העלולות: גזרת פ"א, גזרת פ"י, גזרת פ"נ, גזרת עו"י, גזרת הכפולים,

⁶¹ ראה בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 88–95. וראה עוד להלן סעיף 1.4.4.2.2.

גזרת ל"א וגזרת ל"י. בכל אחת מן הגזרות יוצג תחילה המצב במקרא ובמשנה, ולאחריו יובא הממצא העולה מן המכילתא. בפרק השישי יוצגו פעלים כפולי גזרה, כגון מול/מהל.

בחלקו השני של החיבור, העוסק במערכת השם, נציג בהרחבה את משקלי שמות הפעולה מן הבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל ונדון בחילופי משקלים מאותו הבניין, כגון קטילה/קטלה (חבישה/חבשה) מבניין קל; קטל/קטול (זיבר/זיבור) מבניין פיעל; הקטל/הקטלה (הכרת/הכרתה) מבניין הפעיל. כן נדון בצורות הריבוי בשמות העצם: נציג שמות שצורן הריבוי שלהם הוא –ים/-ין, כגון עולם - עולמים; שמות שצורן הריבוי שלהם הוא –ות, כגון בניין – בינינות; שמות שצורן הריבוי שלהם הוא –יות, כגון פורענות – פורעניות, וכן שמות כפולי צורה בריבוי, כגון בוקר – בקרים/בוקרות; טלף – טלפים/טלפות. בפרק האחרון נדון בהרחבה בשמות חתומי –ן לציון עושה הפעולה, כגון רבצן, מארכן.

חלק ראשון: הפועל

1.1 הבניינים

1.1.1 בניינים מיוחדים

1.1.1.1 בניין נופעל

בספרות חז"ל אנו מוצאים כמה צורות פועל שלמראית עין נראות לנו שייכות לבניין פועל, אלא שאין כנגדן צורות פעיל בבניין פיעל, ולמעשה הן משמשות צורות סביל של קל. הן מקבילות לצורות מבניין נפעל, אולם תחת התנועה i במוספית הבניין באה התנועה u ונוצרת הצורה נופעל. כך, למשל, הצורה נוטל היא וריאציה של ניטל, והיא אף באה פעם אחת לצדה באותו ההקשר:

מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד טל לברכה ונוטל טעם הפירות;
 ר' יוסה אומ': אף ניטל שומן הפירות (סוטה ב, יב).

במקבילה בתוספתא: נוטל שומן פירות (תוספתא סוטה טו, ב), ואפשר שהצורה בכ"ק תוקנה בידי המעתיק או בידי המנקד. פועל זה מצוי בלשון התלמודית, ובלשון התפילה הוא מגיע עד ימינו: "ונוטל כבוד מבית חיינו".⁶²

בניין נופעל נוהג בעיקר בגזרות העלולות בפה"פ (פ"י ופ"י) בעבר ובבינוני ובקצת פועלי ע"ו הניטים על דרך פ"י.⁶³ התופעה התרחבה במידה מסוימת אף מעבר לשורשי פ"י או ע"ו, והיא נמצאת גם בשורשים אחדים מגזרת השלמים ומל"י.⁶⁴

על-פי ילון, הנופעל נתהווה למען בידול התצורה בעבר נסתר נפעל ממקבילתה ההומוגרפית בפיעל בגזרת פ"י, שכן בצורות, כגון נוטל, נוצל, הורחקה כביכול האפשרות לתפיסתן כפיעל כשבאו ביו"ד.⁶⁵ על-פי הסבר אחר קשורה עליית נופעל במעתק $i < u$ המוכר גם בתחום השמות. ראשית תופעת המעבר מתנועה לתנועה חלה בראשיתה בסביבה פונטית מסוימת - בקרבת עיצורים שפתיים, כגון בצורה מסיבין < מסובין.⁶⁶ לדעת הנמן, התרחבה תופעת המעבר מתנועה קדמית לתנועה אחורית גם שלא בקרבת העיצורים השפתיים, והיא שהביאה ליצירת צורות נופעל במקום צורות נפעל.⁶⁷

⁶² מתוך קדושת היום במוסף לשבת וראש חודש.

⁶³ ראה מורשת, נופעל, עמ' 130.

⁶⁴ ראה בר-אשר, בניינים, עמ' 130-131.

⁶⁵ ראה ילון, מבוא, עמ' 157.

⁶⁶ ראה בן-חיים, הוראות, עמ' 195.

⁶⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 260-261.

מורשת ביקש לראות במעבר **נפעל**-**נופעל** ציון של פסיביות.⁶⁸ לדעת קימרון, יש כאן הַד לבניין פסיבי קדום של נפעל, שמעיקרו שימש כבניין חוזר.⁶⁹

פִּלּוֹן סבור בר-אשר כי **נפעל**-**נופעל** צמח בפועלי פִּינ כדי לקיים את ההבחנה בין פיעל (ניטלתי) לנפעל (ניטלתי). לדעתו, אפשר שההמרה של נפעל בנופעל נעשתה מובהקת בשל שימושו הפסיבי של נפעל שגבר בלשון חז"ל. התנועה **u** באה כהיקש להופעל ולבינוני פועל (מפועל), שתנועתם המובהקת היא **u (o)**, ובכל מקרה נופעל הוא אלומורף של נפעל.⁷⁰

עדויות לבניין נופעל מצונו במקרא, במגילות מדבר יהודה, בספרות התנאים, בספרות האמוראים, במחזורים ובסידורי תפילה ישנים וכן במסורות קריאה של העדות.⁷¹ להלן דוגמות אחדות לצורות מבניין **נופעל** מן המקורות השונים על-פי הגזרות בפועל:

(א) מגזרת פ"י

ראשיתו של בניין **נופעל** בספרות המקרא המאוחרת. בספר דברי הימים באה פעמיים הצורה **נוֹלְדוּ** מן יל"ד תחת הצורה הצפויה מבניין נפעל **נוֹלְדוּ**:⁷² "וְאֵלֶּה נֹלְדוּ-לוֹ בִּירוּשָׁלַיִם" (דה"א ג, ה); "אֵל נֹלְדוּ לְהַרְפָּא בְּגַת" (דה"א כ, ח).⁷³ בטקסטים המקבילים בספרים מתקופת הבית הראשון באה הצורה **יִלְדוּ** (שמ"ב ג, ה; כא, כב), צורת הסביל הפנימי של בניין קל.⁷⁴ בקריאת התימנים במשנה: כי לַכֹּךְ נֹוֹצְרָתָ (אבות ב, ח); על כרחך אתה נֹוֹצֵר (אבות ד, כב); **נוֹלְדָה** (נגעים ד, ז).⁷⁵ במסורת הקריאה הקדם-אשכנזית באות הצורות **נוֹסַד**, **נוֹצַר**.⁷⁶

(ב) מגזרת פ"נ

במגילת ישעיהו השלמה באה הצורה **נוֹדַף** תחת הצורה **נָדַף** שבנוסח המסורה (ישעיה מא, ב);⁷⁷ בספרות התנאים: נותן לו ליהושע קרנו וכוחו של שור וקרניו של ראם (ספרי דברים, שנג, 414). צורות אחדות באות בספרות האמוראים: ירבעם שהוא ניגף ולא נוגף אלא אביה (בראשית רבה, פרשה סה, פסקה כ, 735); כשאני נוצח אני מפסיד, וכשאני נוצח אני משתכר (פסיקתא רבתי ט [לב, ב]); פגע בו ארי ונוצל ממנו [...] פגע בו דוב ועוד נוצל הימנו (ברכות יג ע"א).

(ג) מגזרת ע"ו

⁶⁸ מורשת, שם, עמ' 129–130.

⁶⁹ ראה קימרון, נופעל.

⁷⁰ ראה בר-אשר, בנינים, עמ' 132.

⁷¹ ראה שם, שם, עמ' 129–131.

⁷² ראה גייק, דקדוק, סעיף 69t.

⁷³ אפשר שמשתמרת פה מסורת לשונית בלתי מקובלת שעולה בלשון חז"ל.

⁷⁴ בטקסטים מן המקרא בניקוד בבלי מנוקדים גם הפעלים **נסך**, **נכר**, **נתן** מגזרת פ"נ כצורות **נופעל**. ראה יבין, ניקוד בבלי, עמ' 594, 595, 608.

⁷⁵ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 212.

⁷⁶ ראה אלדר, מסורת, עמ' 383.

⁷⁷ ראה קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 264, 276.

הנוער בלילה (אבות ג, ד); כך בקטעי גניזה ובאבות דרבי נתן נ"ב, פרק לה. בכ"ק, בכ"פ ובלו: הניעור. במשניות בבלי: הניעור.⁷⁸ שיהא נוער בלילה (ירושלמי ברכות ג, א [ו, א]); שו"ד הושדד הושת וברשתו נוצד (מלשון הפיוט, סליחות: אתה האל).⁷⁹

(ד) מגזרת ל"י

חמץ... נוקשה⁸⁰ (בבלי פסחים מג, א = מנחות נד, א).

(ה) מגזרת השלמים

אהבת חסד לנוכנעים (מגילות ים המלח, סרך היחד י, כו); מלמ' שנוגאלו בלילה (ספרי דברים, קכח, 186); ולא נוחלק ר' (א)ליעזר ור' יהושע (תוספתא פסחים א, ה – על-פי קטע גניזה). בכ"י ארפורט ובכ"י וינה: 'נחלקו'.

ברוב המקרים נטו המנקדים והמעתיקים לתקן את צורות נופעל על-פי הנפעל. לעתים קיצרו את הווי"ו והפכוה לוי"ד. צורות בגזרת השלמים שלא היו ברורות, תוקנו על דרך צורות מוכרות. לעתים הכניס המנקד שינוי מהותי בניקוד הצורה. כך, למשל, במסכת מכות בכ"ק למשנה: מה אם העבד עבירה אחת נפשו נוטלת עליה, העושה מצווה אחת על אחת כמה שתינתן לו נפשו (מכות ג, טו).

על-פי ההקשר נוטלת היא צורת סביל, כנראה נופעל. ניקודה כצורת בינוני מבניין קל משנה את הכתוב והופכת את המשפט לחסר משמעות.

במכילתא

במכילתא מופיעות צורות אחדות שאפשר לשייכן לבניין המיוחד נופעל:

הא למדנו שכל מי שהוא משמר את השבת מרוחק נוצל מן העבירה (ויסע, ה, 170).
 כגון שני/ו?טלה קרן של מזבח או נפגמה הסכין, שומע אני יתקנם בשבת (ויקהל, א, 345).
 שתי הצורות נוצל, ניוטלה הן משורשי פ"נ. צורות אלה מוכרות גם ממקורות אחרים של ספרות חז"ל.⁸¹ יש ספק בקריאת הצורה השנייה. לא ברור אם יש לקרוא ניוטלה או נוטלה.
 במסכתא דויסע, ג, 167 בא הצירוף 'לחם שניטוח באיברים'. הצורה ניוטוח, כמקובל בשורשי ע"ו, באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן, וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י.⁸² בדפוס קושטא באה

⁷⁸ ראה שרביט, אבות, עמ' 56–57.

⁷⁹ ראה אלדר, מסורת, עמ' 383.

⁸⁰ ראה ילון, מבוא, עמ' 157. לפי ברויאר, המילה ארמית, ואין לראות בה צורת בינוני של נופעל (ברויאר, פסחים, עמ' 275–276).

⁸¹ ראה לעיל.

⁸² ראה מכילתא דרשב"י מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 111.

תחתיה הצורה **נוטח**. לדעת מורשת, צורה זו אינה שיבוש, ואפשר לצרפה כעדות נאמנה לצורות נופעל מגזרת עיין.⁸³

1.1.1.2 בניין נתפעל

בלשון המשנה עולה בניין חוזר העומד בתחום ההפעיל – **נתפעל**. בניין זה הגיע ללשון חז"ל מן הארמית הבינונית, והוא מוכר לנו מתרגום אונקלוס ומהירושלמי. **נתפעל** נשאל מאתפעל הארמי, שהוא הבניין הסביל לבניין הגורם **אפעל**. בהשפעת הלשון הארמית, שהייתה מדוברת בתקופת חז"ל, נכנס בניין זה ללשון חכמים במקום הופעל הרגיל, אלא שבעברית נתחלפה התחילית הארמית **את-ב-נת**.⁸⁴

במשנה באה פעם אחת צורת **נתפעל** משורש יס"ף:⁸⁵ בכ"יפ **ניתוספו** (עירובין ז, ז);⁸⁶ בכ"י"ק באה הצורה **תוספו** (ונו"ן בשוליים); בכ"י פאריס ובדפוסים משניות מנוקדות: **ניתוספו**;⁸⁷ בקטע גניזה: **ניתוספו** (כו).⁸⁸ קריאת הצורות משורש זה על דרך **נתפעל** מתחזקת גם מעדויות מסרני עדות שונות בקריאת המשנה: יהודי תימן,⁸⁹ יהודי ג'רבה⁹⁰ ויהודי אשכנז.⁹¹

צורות **נתפעל** משורש זה באות גם בתוספתא (נתוספו) [תוספתא עירובין ו, א], **שנתוספו**⁹² [תוספתא עירובין ו, א; סוטה ז, ה]; במדרשי ההלכה (וניתספו / וניתוספו) [ספרי במדבר, ו, 10]; **נתוסף** [מכילתא דר"י, פסחא, טז, 59] וכן בתלמודים ובמדרשי אגדה (בראשית רבה, שמות רבה, פסיקתא דרב כהנא, שה"ש רבה ועוד).

הכתיב בווי"ו אחת וביו"ד אחרי התחילית מעיד שאין הכוונה לקריאה **נתוסף**, שנשתגרה בתקופות מאוחרות יותר בעקבות מחברי מילונים ודקדוקים.⁹³

הצורות **ניתוסף**, **ניתוספו** דחקו את צורות נפעל המקראיות משורש זה, ואף בהופעל אין לשון חכמים משתמשת בפועל זה. צורות הבינוני של הופעל **מוסף** משמשות על פי רוב כשם (**קרנ מוסף**

⁸³ ראה מורשת, נופעל, עמ' 135.

⁸⁴ כמו נו"ן בבניין נפעל, המסמלת את הסביל. ראה סגל, דקדוק, עמ' 140; ברגרין, עיונים, עמ' 121.

⁸⁵ ראה ילון, מבוא, עמ' 127.

⁸⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 250.

⁸⁷ ראה בר-אשר, בניינים, עמ' 144.

⁸⁸ ראה אלדר, מסורת, עמ' 421.

⁸⁹ ראה גמליאל, פועל, עמ' 58.

⁹⁰ ראה כ"ץ, ג'רבה, עמ' 263.

⁹¹ ראה ווייס, לשון המשנה, עמ' 93.

⁹² הניקוד לפי כ"י ארפורט.

⁹³ ראה ילון, מבוא, עמ' 128; ברגרין, עיונים, עמ' 123; אלדר, מסורת, עמ' 421; בר-אשר, איטליה, עמ' 110.

[תענית ד, ד ועוד],⁹⁴ מוסף התנור [כלים ה, ה ועוד] או כשם תואר להבעת מצב (מוסף עליהן [שבועות א, ה]).⁹⁵

צורת פועל אחרות בבניין זה נדירות. ילון הראה דוגמות לפעלים כאלה, בעיקר פועלי פ"י, בחיבורים המאוחרים לספרות התנאים: מתוקד(ת) (מן יק"ד, ויקרא רבה ז, ח), ניתותרו (מן ית"ר, בבלי, מנחות פ ע"ב), מתוכח (מן יכ"ח, תנחומא משפטים, ז), מיתוצאת (מן יצ"א).⁹⁶ הצורה מיתוצאת באה בבבלי לצד צורת הופעל מוצאת: "היא מוצאת (בראשית לת, כה) היא מיתוצאת מיבעי ליה" (סוטה י ע"ב). הדרשן ממיר את צורת ההופעל המקראית בצורה המקבילה בלשון חז"ל מבניין נתפעל: מיתוצאת.⁹⁷ מן הספרות הרבנית של הראשונים מביא ילון את הצורה ניתוזל (המאירי, בית הבחירה על בבא קמא).⁹⁸ אפשר שהמאירי יצר אותה בעצמו ואפשר שהיא הייתה מוכרת לו ממקור כלשהו שהיה לפניו.⁹⁹

סביר להניח שלבד מצורות פועל בגזרת פ"י שנתשמרו במקורותינו בבניין זה, נהגו בעברית גם צורות נתפעל בפועל בגזרת השלמים, כדוגמת נתחזק שמביא ילון מן העברית של הגאונים,¹⁰⁰ אלא שצורות אלו נטמעו במשך הזמן בתוך הבניין הנפוץ נתפעל.¹⁰¹ לדעת בר-אשר, בניין נתפעל החל לשמש בלשון סמוך לפסיקת הדיבור העברי, ולכן לא הספיק להכות בה שורשים.¹⁰² כאמור לעיל, במכילתא באה בבניין זה רק צורה אחת משורש יס"ף – נתוסף:

"ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך" וג', הראשון נתקיים לו והשיני נתוסף לו (פסחא, טז, 59).

1.1.2 חילוף בין בניינים

בלשון חז"ל חלו שינויים בשימוש בבניינים הפועל ובהוראותיהם בהשוואה למצוי במקרא. במקום בניין קל משמשים לרוב הבניינים פיעל, נתפעל והפעיל. בניין פועל נשתמר בעיקר בבניוני, ובמקומו משמש נתפעל כסביל של בניין פיעל.¹⁰³

בפרק זה אציג חילופין בין בניינים בלשון המכילתא. עתים יובאו הצורות החלופיות מתוך המכילתא גופה, ועתים יוצגו צורות מיוחדות למכילתא, הבאות תחת צורות מקבילות מבניינים

⁹⁴ הצירוף יקרבן מוסף בא 3 פעמים במכילתא (פסחא, ט, 30).

⁹⁵ ראה ברגרין, שם, עמ' 121.

⁹⁶ ראה ילון, מבוא, עמ' 129–135.

⁹⁷ ראה שם, שם, עמ' 134–135; בר-אשר, בניינים, עמ' 145 בהערה 198.

⁹⁸ ראה ילון, שם, עמ' 135.

⁹⁹ בהגהת גיליון בדפוס וילנא על-פי צאן קדושים (הגהות על סדר קדשים לר' חיים שור) באה בסוגריים הצורה וניתוזלו בפירוש רש"י למנחות קח ע"א. ברש"י שם באותו העמוד: והוזלו. ראה ילון, שם, שם.

¹⁰⁰ ראה שם, שם, שם.

¹⁰¹ ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 110.

¹⁰² ראה הנ"ל, בניינים, עמ' 145.

¹⁰³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 29–31.

אחרים במקרא או במקורות אחרים של ספרות התנאים. תחילה יובאו צורות פועל פעילות, ולאחריהן יובאו הצורות מן הבניינים הסבילים.

כתב יד אוקספורד למכילתא אינו מנוקד; על צורות הפועל בבניינים השונים נוכל ללמוד רק מן הכתיב. בכתב יד זה אין עקיבות בכתיב, ועל כן במקרים מסוימים אפשר שתעלה יותר מצורה אחת על-פי הכתיב. על צורות אלה יוער במקומן.

1.1.2.1 קל / פיעל

מקובל שבמקרא נבדלות צורות פיעל מצורות קל מאותו השורש באיכות הפעולה ובעצמתה (פעולה ממושכת או חוזרת וחזקה), כגון **שָׁבַרְתָּ** (ירמיה יט, ו) לעומת **שָׁבַר** (= שבר לרסיסים, מל"ב יח, ד ועוד), וכן בכמות הפועלים או הפעולים של פעולה מסוימת, כגון **הַמְלַקְקִים** (שופטים ז, ו) – 300 במספר, לעומת "כל אשר יִלַק בלשונו (שם, שם, ו).¹⁰⁴

לדעת בן-חיים, בלשון חז"ל ניטשטשה ההבחנה בין קל לבין פיעל בפעלים רבים, ולמעשה ירש הפיעל את בניין קל, כפי שקרה במסורת השומרונים.¹⁰⁵ ילון וקוטשר הכירו בתהליך זה, שראשיתו כבר בניקוד לשון המקרא, אולם הם הטילו ספק בהיקף התופעה.¹⁰⁶

בלשון חז"ל נוכל למצוא דוגמות רבות לחילופין בין קל לבין פיעל. להלן דוגמות מן המכילתא:

(1) ארע / אירע

השורש **אר"ע** נתחדש בלשון התנאים.¹⁰⁷ בספרות התנאים רוב הצורות משורש זה באות בבניין פיעל, אך אפשר למצוא צורות אחדות בבניין קל. במכילתא באה פעמיים באותו המדרש צורת המקור **לארע** מבניין קל:¹⁰⁸

שמה עתיד דבר **לארע** את ישר' והן עתידין להנצל על ידי (עמלק, ב, 185).

במדרש זה באה הצורה **לארע** פעמיים בכ"י אוקספורד ופעם אחת בכ"י מינכן; בפעם השנייה באה תחתיה בכ"י מינכן הצורה **ליארע**, וכן הוא במהדורת הורוביץ-רבין. במדרש חכמים המאוחר: **לירע**.

צורת המקור **לארע** מבניין קל מתאימה לצורה **תֵּאַרַע** (ברכות ד, ב), הבאה במשנה (על-פי כ"י ק).¹⁰⁹

מבניין פיעל באות במכילתא שתי צורות – **אירעה**, **ארעם**:

למה נאמ' "יום"? מגיד שבאותו היום **אירעה** להיות שבת (ויסע, א, 159).

¹⁰⁴ ראה בן-חיים, מסורת, עמ' 52.

¹⁰⁵ ראה הנ"ל, שם, עמ' 52–55.

¹⁰⁶ ראה ילון, מבוא, עמ' 181–185; קוטשר, מילונות, עמ' 43 סוף הערה 52.

¹⁰⁷ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 106.

¹⁰⁸ הצורה מנותחת כצורת מקור בבניין קל גם במילון ההיסטורי. על-פי כתיבה אפשר לראות בה גם צורת פיעל.

¹⁰⁹ ילון מנקד בקל ככ"י ק, אולם בכ"י פ ובקטעי גניזה בבליים בפיעל: **תֵּאַרַע**. ראה הנמך, תורת הצורות, עמ' 180;

"ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי" וגו', ארעם¹¹⁰ במאכל ובמשקה ובכסות נקיה

(פסחא, ט, 30).

על-פי המילונים, מדובר בצורות פיעל הגזרות משני שורשים שונים.¹¹¹ הפועל הראשון **אירעה** בא במשמעות 'נזדמנה', ואילו הפועל השני **ארעם** משמעו 'הכרז עליהם', 'פרסמם במעשה מסוים'.¹¹² באותו ההקשר באה הצורה **אירעו** בספרי במדבר:

ביום הראשון אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה (ספרי במדבר קמז, 194).

(2) גונב / מגנב

במקרא ניטה שורש **גנ"ב** על-פי רוב בבניין קל. שתי צורות מבניין פיעל להבעת פעולה חוזרת ונשנית באות בהשאלה במשמעות 'גנבת דעת': "וַיִּגְנֹב אֶבְשָׁלוֹם אֶת לֵב אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל" (שמ"ב טו, ו); "לכן הנני על-הנבאים נאם-ה' מַגְנֵבֵי דְבַרֵי אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ" (ירמיה כג, ל).

בלשון חז"ל ניטה שורש זה על פי רוב בבניין קל. לדוגמה:

"וגונב מבית האיש" לפטור הגונב מאחר הגנב (נזיקין, טו, 299).

מבניין פיעל באה בכל ספרות התנאים רק צורה אחת במכילתא דר"י:

אבל המגנב מאחר חבירו והלך ושנה בדברי תורה, אף-על-פי שהוא נקרא גנב הרי זה זוכה

לעצמו (נזיקין, יג, 295–296).

במדרש זה באה צורת פיעל במשמעות 'גנבת דעת' כבמקרא, אולם בלשון מדרשי האגדה באות גם צורות פיעל באותה המשמעות של בניין קל, כגון:

"ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו", מלמד שלא גינבה לו זרע ממקום אחר (בראשית

רבה, פרשה נג, פסקה ו, 561).

ובמשמעות פעולה חוזרת ונשנית:

"פתרוסים וכסלוחים היו מעמידין היטליסין, היו מגנבין אילו נשיהן שלאילו ואילו מגנבין

נשותיהן שלאילו (בראשית רבה, פרשה לו, פסקה ה, 348).

באותו הקשר ובאותה המשמעות גם בפסיקתא לעשרת הדיברות:

"לא תחמד" "כבד", גייס מן גדר ולוקים מן סוסיתא היו מגנבים אילו בנשותיהם של אילו

ואילו בנשותיהם של אילו (פסיקתא לעשרת הדיברות, 21 [קח, א]).

(3) הולך / מהלך

הפועל **הלך** בבניין קל מציין על פי רוב פעולה פשוטה; **מהלך** - פעולה נמשכת או הרגלית, במשמעות

¹¹⁰ במקבילה במכילתא דרשב"י חסרה המילה **ארעם**.

¹¹¹ ראה יסטרוב במילונו, עמ' 124–125; מילון בן-יהודה, ערך **ארע**, עמ' 400; מורשת, לקסיקון, עמ' 106–107.

¹¹² ראה מורשת, שם, עמ' 107.

'נהג ללכת'. לעתים בא הפועל בפיעל כשרוצים לתאר פעולה מסוימת שנקטעה על ידי פעולה אחרת, לרוב בצירוף פועל העזר 'היה': **היה מהלך** בדרך וקרה ...

להלן דוגמות אחדות מן המכילתא לשימושים השונים בפועל הלך:

מידת בשר ודם, פועל עושה אצל בעל הבית, חורש עמו זורע עמו מנכיש עמו מעדר עמו, מטבע אחד הוא נותן והולך לו (שירה, ח, 143) – לציון פעולה פשוטה.

מידת בשר ודם, הולך אצל עושה צלמים ואו' לו: עשה לי צורתו של אבא (שירה, ח, 144) – לציון פעולה הרגלית, וכן בדוגמה שלהלן:

כך היו בקיי הדעת שבירושלם עושין, לא היה אחד מהם הולך לבית המשתה עד שיודע מי הולך עמו, ולא היה חותם בגט עד שיודע מי חותם עמו (כספא, משפטים, 322).

לעתים, כבשאר ספרות חז"ל, משמש 'הלך' כפועל עזר:¹¹³

"ונמס", כיון שהחמה זורחת עליו היה פושר והולך, ונחלים מושכים ממנו והולכים לים הגדול (ויסע, ד, 168).¹¹⁴

צורת הפיעל הילך (מהלך) באה לעתים בלא הבדל מן הקל, לציון פעולה פשוטה:

רבן יוחנ' בן זכאי או': חס המק' על כבודן של בריות, שור לפי שהילך ברגליו ישלם חמשה; שה לפי שטענו ישלם ארבע' (נויקין, יב, 292).

"ובני ישר' הלכו ביבשה" וגו' (שמות יד, כט), והיו מלאכי השרת תמיהין לומ', בני אדם עובדי ע"ז מהלכין ביבשה בתוך הים (בשלח, ו, 111).¹¹⁵

הלך (=הלך) קולו של משה מהלך ארבעים יום [...] ומה אם אבק שאין דרכו להלך והלך (=הלך) מהלך ארבעים יום, קל וחוו' לקול שדרכו להלך (פסחא, יד, 48).¹¹⁶

לעתים באה צורת פיעל במשמעות פעולה נמשכת, לרוב בצירוף 'היה' (היה) מהלך בדרך', או לציון פעולה הרגלית:

הא שבעה עננים הם, ארבע מארבע רוחותם ואחד מלמעלן ואחד מלמטן ואחד שהיה מהלך לפניו', כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממככו [...] שלש-עשרה, שנים שנים לכל רוח שנים מלמעלן שנים מלמטן ואח' שהיה מהלך לפניהם (בשלח, פתיחתא, 81).

משל למה הדבר דומה: לאחד שהיה מהלך בדרך והיה בנו מנהיג לפניו (בשלח, ד, 101).

¹¹³ ראה, למשל, פוחת והולך (כתובות ה, ז ועוד).

¹¹⁴ במקרא בא פועל העזר הולך לפני הפועל העיקרי. לדוגמה: "והים הולך וסער עליהם" (יונה א, יא; יג).

¹¹⁵ הפועל מהלכין בפיעל דורש את לשון הכתוב בשמות יד, כט (הפועל הלכו מבניין קל).

¹¹⁶ במקור זה באות צורות קל ופיעל זו לצד זו. במקבילה במכילתא דרשב"י באה צורת קל מובהקת: ומה אבק שאין דרכו להלך, הרי הוא הולך מהלך ארבעים יום (שם, יב, לו, 32).

בהמתו של אדם היא חייו, אדם המהלך בדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא (ויסע, ו, 174).

בלשון חז"ל נפוץ גם שימוש אחר של הפיעל כשמתוארת פעולה נמשכת הנקטעת על ידי פעולה אחרת. במדרש לפסוק "וה' הולך לפניו יומם" (שמות יג, כא) נאמר:

מושלו משל למה הדבר דומה: לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב והוצל מידו, והיה מתנה ניסים שנעשו לו בזאב (פסחא, טז, 59).

משל לאחד שהיה מהלך בדרך והיה בנו מנהג לפניו, ובאו ליסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו מאחריו (בחדש, ב, 208).

כבר היה ר' ישמע' ור' אלע' בן עזריה ור' עקיבא מהלכין בדרך, ולוי הסדר וישמ' בנו של ר' אלע' בן עזריה מהלכין אחריהן, ונשאלה שאילה זו לפניו (תשא, א, 340).

(4) זורק / מזרק

במקרא ניטים כל הפעלים משורש זר"ק בבניין קל. פעם אחת בא הפועל זרק: "מי נדה לא-זרק עליו" (במדבר יט, יג; כ), הנראה כגזור מן פועל, אולם אין הוא אלא צורת סביל של קל במשמעות 'נזרק'.

לעומת מאות רבות של פעלים משורש זר"ק בבניין קל בלשון חז"ל יש רק 7 צורות בבניין פיעל, 3 מהן במכילתא דר"י. לצד הפועל בפיעל באה על פי רוב אחת המילים חצים או אבנים, ונראה שמדובר בפעולה חוזרת ונמשכת. במסכת סנהדרין בתלמוד הבבלי בא הפועל מזרקין: היו אביו ואמו מזרקין בו כלים (סנהדרין מח ע"א). בפירושו למסכת סנהדרין אומר רש"י: 'זורקין בגדיהן אליו יותר מן הצורך',¹¹⁷ כלומר 'זורקין יותר מדי'.¹¹⁸ זה מסביר את השימוש בצורת פיעל בהקשר זה.

להלן דוגמות מן המכילתא לשימושי הפועל בבניינים השונים:

משל לאדם זורק שני כלים לאויר (שירה, ב, 124).

"נטית ימינך", מגיד שהים זורקן ליבשה ויבשה לים (שירה, ט, 145).

שהיו מצר' נתונים באפילה ורואין את ישראל שהן נתונים באורה אוכלין ושותין ושמחין, והיו מזרקין בהן בחצים ובאבני בליסטיות ומלאך והענן מקבלן (בשלח, ד, 102).

משל [...] ליונה שברח' מפני בן הנץ ונכנסה לטרקלין של מלך [...] נכנס בן הנץ אחריה. נעל המלך בפניו כל החלונות והתחיל מזרק בו את החצים (בשלח, ו, 111).

¹¹⁷ ראה פירוש רש"י על אתר.

¹¹⁸ ראה ילון, מבוא, עמ' 182-183.

(5) חלק / חילק

השורש חל"ק במשמעות 'הפרדה לחלקים' ניטה במקרא בבניין קל ובבניין פיעל. לדוגמה: "וַיִּנְתְּרוּ בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא-חִלְקוּ אֶת-נַחְלָתָם שִׁבְעָה שְׁבִטִים" (יהושע יח, ב); "חִלַּק אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת בְּנַחֲלָה" (יהושע יג, ז).

אף בלשון חז"ל ניטה שורש זה בשני הבניינים. במכילתא באות פעם אחת זו לצד זו צורות משני הבניינים:

"ויהי בחצי הלילה" וגו', יוצרו חלקו, למה נאמר? לפי שנ' "ויאמר משה כה אמר יי בחצי הלילה", וכי אפשר לבשר ודם לעמוד על חציו של לילה, אלא א"כ יוצרו חלקו. ר' יהודה בן בתירה או': משל <...> ביד אדם והוא רוצה לחלקו¹¹⁹ וכי אפשר לכוינו, אבל היודע שעותיו ועונותיו הוא חלקו (פסחא, יג, 42–43).

(6) חומד / מחמד

שורש חמ"ד ניטה במקרא על פי רוב בבניין קל במשמעות 'התאוה', 'השתוקק לדבר מה שאינו שלו': "לֹא תַחְמַד בֵּית רַעַד" (שמות כ, יד); "אֶל-תַּחְמַד יָפְיָהּ בַּלְבַּבְךָ" (משלי ו, כה). פעם אחת באה במקרא צורה מבניין פיעל במגילת שיר השירים המאוחרת: "בְּצִלּוֹ חִמְדָּתִי וַיִּשְׁבַּתִּי" (שיר השירים ב, ג).¹²⁰

בלשון חז"ל, לצד צורות מבניין קל, באות צורות אחדות מבניין פיעל באותה המשמעות. כך, במשנה:

גזל ועריות שנפשו של אדן מתאוה להן ומחמדתן (מכות ג, טו).

במכילתא דר"י באות רק צורות מבניין קל, וכולן בזיקה ל'לא תחמד' שבתורה. לדוגמה:

"לא תחמד", לא חמד אשתו של פוטיפרע (בשלח, פתיחתא, 80).

כת' "כבד את אביך" וגו', וכנגדו כת' "לא תחמוד". מגיד הכת' שכל מי שהוא חומד סוף

שהוא מוליד בן שהוא מקלל לאביו ומכבד למי שאינו אביו (בחדש, ת, 234).

לעומת זאת במכילתא דרשב"י באות צורות קל ופיעל זו לצד זו:

מנ' התאוה אדם סופו לחמוד? שנ': "לא תתאוה ולא תחמוד". מנ' חימד סופו <לגזול? שנ'

וחָמְדוֹ שְׁדוֹת וְגָזְלוֹ> (מכילתא דרשב"י, כ, יד, 153).

¹¹⁹ כאן באה צורת מקור נטוי מבניין פיעל.
¹²⁰ צורת הפיעל במקום זה עולה מן הניקוד.

המדרש מביא סימוכין מלשון הכתוב בפסוק "וְחָמְדוּ שְׂדוֹת וְגָזְלוּ" (מיכה ב, ב). בפסוק חָמְדוּ מבניין קל, ובמדרש חִימָד בפיעל. למרות הזיקה למקרא משתמש המדרש בצורת הפיעל תחת צורת קל שבמקרא.

בספרות התנאים באות עוד צורות פיעל אחדות בלא זיקה לילא תחמוד' שבתורה. כך, למשל, בספרי דברים:

"כאשר מת אהרן אחיך", מיתה שחימדתה לה. ומהיכן חימד משה מיתתו של אהרן [...]

"כאשר מת אהרן אחיך", מיתה שחימדתה בה (ספרי דברים, שלט, 389).

(7) חשב / חישב

השורש חש"ב ניטה במקרא גם בבניין קל וגם בבניין פיעל בהקשר של 'מחשבה רעה', בייחוד בספרי המקרא המאוחרים. לדוגמה: "וְחִשְׁבָהּ מַחְשַׁבָה רָעָה" (יחזקאל לז, י); "מַחְשַׁב לְהָרַע לוֹ בַעַל-מְזֻמוֹת יִקְרְאוּ" (משלי כד, ח).

במכילתא באות בהקשר צורות מבניין קל וצורות מבניין פיעל. לדוגמה:

מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר, שנתגדל שמו בעולם, שבמחשבה שחשבו מצר' לאבד

את ישר' בו בדבר נפרע מהן המק' (בשלח, ו, 110; יתרו, א, 195).¹²¹

"וישובו המים על מצ' על רכב' וגומ', ויחזור עליהן הגלגל ויחזור עליהן זדונן,

שבמחשבה שחשבו מצר' לאבד את ישר' בה אני דנן; הן חישבו לאבד את בני

במ'ים], אף אני לא אפרע מהן אלא במים (בשלח, ו, 110).¹²²

(8) יעד / ייעד

השורש יע"ד ניטה במקרא בבניינים קל, נפעל, הפעיל והופעל במשמעות 'קביעה, ייעוד, הבטחה'. מבניין קל מצינו, למשל, "אם-רעה בעיני אדניה אשר-לא יַעֲדָהּ והפדה, לעם נכרי לא-ימשל למכרה בבגדו-בה, ואם לבנו יַעֲדָנָה, כמשפט הבנות יעשה-לה" (שמות כא, ח-ט); מבניין נפעל: "היילכו שנים יחדו בלתי אם-נוֹעֲדוּ" (עמוס ג, ג); מבניין הפעיל: "ואם-לְמִשְׁפַּט מִי יוֹעֲדֵנִי" (איוב ט, יט); מבניין הופעל: "מוֹעֲדִים לפני היכל ה'" (ירמיה כד, א). אין שורש זה ניטה במקרא בבניינים הדגושים.

במדרש לשמות כא, ח-ט באות במכילתא באותם ההקשרים צורות קל וצורות פיעל משורש יע"ד

בלא הבדל משמעות. לדוגמה:¹²³

¹²¹ וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י יד, כו, 66.

¹²² וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י, שם, שם.

¹²³ ניקוד הצורות שלי הוא.

"אשר לא יע' והפד" אם לא יעדה¹²⁴ אדון יפדיה אב, לא ייעד לשנים כאחת, לא ימכר על מנת ליעד [...] ר' עקיבא או': מוכר, ואם רצה ליעד ייעד (נזיקין, ג, 257).

ר' ישמע' או': באדון הכת' מדבר, שלקחה על מנת ליעד ולא יעדה ואף הוא אינו רשאי לקימה [...] "אם לבנו ייעדנה" לבנו ייעד ולא [ל]אחיו, שהיה בדין, ומה אם הבן שאינו בא תחתיו ליבום הרי הוא ייעד, אחיו שהוא בא תחתיו ליבום, דין הוא שיעד¹²⁵? לא. אם אמרת בבן שהוא נכנס תחתיו לאחווה לפיכך ייעד, תאמר באחיו שאינו נכנס תחתיו לאחווה לפיכך ייעד, ת'ל "אם לבנו ייעדנה" לבנו ייעד ולא ייעד לאחיו (נזיקין, ג, 258).

"אם שלש אלה" וג', יעד לך או לבנך או פדה, אתה או': יעד לך או לבנך או פדה, או אינו אלא "שארם כסותה ועונתה לא יגרע" אמרת? אין דבר אמור אלא בעבריה, ומה ת'ל "אם שלש אלה" וג', ייעד¹²⁶ לך או לבנך או פדה (נזיקין, ג, 259).

שורש זה אינו פורה בלשון חז"ל, ובמשמעות 'קביעה, ייעוד, הבטחה' כבמכילתא הוא בא בספרות חז"ל תמיד בעניין דיני עבדים ופדייתם. צורות מן הבניינים קל ופיעל משורש זה באות גם בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י: יעדה (קל עתיד – שם, כא, יא, 168); מיעד (בינוני פיעל – שם, כא, ט, 167); ליעד (מקור של פיעל – שם, כא, ז, 165; ט, 16).

(9) מחה / מיחה

הפועל מחה בא בלשון התנאים במשמעות 'ערער', 'התנגד ל'. לרוב הוא ניטה בבניין פיעל, והוא בא בייחוד בצירוף 'מיחה ביד': מיחו בידם (כתובות א, ה); ממחין בידו (סנהדרין ב, ד) ועוד. מקור הצירוף בארמית, ונוכל למצאו פעם אחת בארמית המקראית: "די-ימחא בידה" (דניאל ד, לב), וכן פעמים אחדות בארמית ארץ-ישראלית: 'ולא הוה ממחי בידן' (ירושלמי, ברכות ג, ג).¹²⁷

הצירוף 'מיחה ביד' בא פעם אחת במכילתא: מיחה אדם בידם (בשלח, א, 86).¹²⁸

במכילתא בא צירוף זה פעם אחת עם פועל מבניין קל – 'מוחה ביד' – בלא הבדל משמעות:¹²⁹

עבדים היו ישר' למלכים במצר', יוצאין לשוק, נוטלין פת ובשר ודגים וכל דבר, ואין ביריא

מוחה בידן (ויסע, א, 160).

¹²⁴ שאילה מלשון הפסוק בשמות כא, ח.

¹²⁵ צורת פיעל עתיד, ייחוד בכתיב התיבה במסירה.

¹²⁶ ייחוד בכתיב התיבה בצורת הציווי.

¹²⁷ וראה עוד סוקולוף, מילון לארמית א"י, ערך מחי, עמ' 300.

¹²⁸ במכילתא באה עוד צורת פיעל אחת משורש זה עם מילת היחס 'כנגד': כשעמד הקב"ה ואמ': "אנכי יי אלהיך", מי עמד ומיחה כנגדו (בחדש, ה, 220).

¹²⁹ בשאר ספרות התנאים בא הפועל מחה גם בבניין קל. כך, למשל, בתוספתא: ושספק בידן למחות ואינן מוחין (תוספתא סוכה ב, ה).

(10) נואף / מנאף

השורש נא"ף ניטה במקרא בבניין קל ובבניין פיעל. בבניין קל, לדוגמה: "לא תרצח לא תנאף לא תגנב" (שמות כ, יד); "מות-יומת הנאף והנאפת" (ויקרא כ, י). רוב הצורות מבניין פיעל באות בספרי המקרא המאוחרים, ואפשר שהן רומזות על פעולה חוזרת ונשנית. לדוגמה: "לך אהב-אשה אֶהְבֶּת רַעַ וּמְנַאֶפֶת" (הושע ג, א); "שלושה המה נפלאו ממני וארבע לא ידעתים [...] כן דרך אשה מְנַאֶפֶת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא-פעלתי אָנֹכִי" (משלי ל, כ); "והייתי עד ממהר במכשפים וּבְמְנַאֲפִים ובנשבעים לשקר (מלאכי ג, ה).

חילופין בין קל לפיעל משורש זה באים אף בלשון חז"ל. כך מצינו, למשל, במשנה: משרבו הנאפים פסקו המים המאודים (סוטה ט, ט). כך על-פי כ"ק. בכ"י פרמה: המנאפין, ובדפוס המשנה: המנאפים. אפשר שאף בכ"ק היה הנוסח המנאפים, אולם חל שימוט של המ"ם, והמנקד התאים את ניקודו לצורת בינוני. הכתיב החסר מעיד אף הוא על אפשרות של שימוט. על פי רוב נכתבת צורת הבינוני בחולם מלא. אף במקבילה בתוספתא באה צורת פיעל: משרבו המנאפין פסקו מי מרים (תוספתא סוטה יד, ב).

במכילתא כבמקרא באות צורות מבניין קל לצד צורות מבניין פיעל. לדוגמה:

"לא תנאף", לא נאף אשתו של פוטיפרע (בשלח, פתיחתא, 79).

נאמ' כן "מות יומת", ונאמ' להלן בנואף "מות יומת", מה להלן ב:סייף! אף כן ב:סייף! אתה מקישו למנאף, ואני מקישו למגדף (נזיקין, ד, 261–262).

כת' "לא יהיה לך" וג', וכנגדו כת' "לא תנאף", מגיד הכת' שכל מי שהוא עובד ע"ז מעלין עליו כאילו מנאף מאחר המקום, שנ' "האשה ה[מ]נאפת" וגו' (בחדש, ח, 233).

אין ספק שלצורה מנאף במדרש זה יש זיקה לפסוק שנשמכים עליו: "האשה המנאפת תחת אישה" (יחזקאל טז, לב).

(11) נושבת / מנשבת

במקרא באה צורה אחת משורש נש"ב בבניין קל: "כי רוח ה' נשבה בו" (ישעיה מ, ז), ושתי צורות בבניין הפעיל (נִשְׁבַּב – תהלים קמז, יח; וַיִּשְׁבַּב – בראשית טו, יא).

בספרות התנאים באות רק 3 צורות קל לצד רוח: פעמיים מצינו את הצורה נשבה: ונשבה הרוח (ספרא, בחוקותי, א, ב; ב, ב, ה), ופעם אחת – נושבות: כמ' רוחות נושבות עליה (ספרי דברים, מ, 82).

במשנה, בתוספתא ובמדרשים, בייחוד במכילתות, באות צורות מבניין פיעל באותה המשמעות של בניין קל.¹³⁰ לדוגמה:

שטחווה בעזרה, והרוח מנשבת בו (מנחות י, ד; תוספתא, מנחות י, כד).

והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין שולחנות של זהב (מכילתא דר"י, ויסע, ג, 165).¹³¹

לדעת ילון, יש הבדל מהותי בין צורת הקל – הרוח נשבה ונסתלקה – ובין צורת הפיעל מנשבת, המציינת פעולה ממושכת.¹³²

(12) נשק / נישק

כבמקרא ניטה שורש נש"ק בלשון חז"ל גם בבניין קל וגם בבניין פיעל. לדוגמה:

"וישתחו וישק לר", איני יודע מי השתחוה למי או מי נשק למי [...] הרי לא השתחוה ולא

נשק אלא משה לחמיו (יתרו, א, 193).

באותה שעה נא' לאהרן "לך לקראת משה המדברה" וג'. יצא לקראתו והיה מגפפו

ומחבקו ומנשקו (יתרו, א, 191).¹³³

(13) סומך / מסמך

בכל ספרות התנאים באות צורות משורש סמ"ך בפיעל רק במכילתא ובספרי דברים. במכילתא

באות שתי צורות פיעל משורש זה. פעם אחת באה הצורה מסמך במשמעות 'הישענות', 'תמיכה':

עוזר ומסמך אתה לכל באי העולם אבל לי ביותר (שירה, ג, 126).

צורה זו מקבילה לצורה סומך מבניין קל שבמקרא: "סומך ה' לכל-הנפלים" (תהלים קמה, יד).

בפעם השנייה באה הצורה סמכוני במשמעות 'סמיכה', 'מינוי':

אמ' להן ר' אליע' לתלמידיו סמכוני (בחדש, י, 241).

צורה זו באה במקרא במשמעות 'הישענות', קרבה, סמיכה, סמיכות: "סמכוני באשישות רפדוני

בתפוחים" (שיר השירים ב, ה). בספרות התנאים באה הצורה סמכוני עוד פעם אחת בטקסט מקביל

בספרי דברים (לב, 58).

(14) סתם / סיתם

רוב צורות הפועל במקרא משורש סת"ס באות בבניין קל. לדוגמה: "וכל-מעניני-מים תִּסְתַּמוּ" (מל"ב ג, יט); "וכל-מעין-מים יִסְתַּמוּ" (שם, שם, כה); "סִתְּם את-מוצא מימי גיחון" (דה"ב לב, ל).

במקרא באות שתי צורות פיעל, באותו המקום, על-פי הניקוד – סִתְּמוּם, וְיִסְתַּמוּם: "וכל הבאר'ת

¹³⁰ במסורת השומרונים הפועל נשבת (שמות טו, י) במקום נשפת שבנוסח המסורה נהגה בפיעל כבלשון חז"ל. ראה בן-חיים, מסורת, עמ' 50.

¹³¹ במקבילה במכילתא דרשב"י: ונעשה כמין שולחנות (שם, טז, יג, 109).

¹³² ראה ילון, מבוא, עמ' 183.

¹³³ אפשר שצורת פיעל כאן מנשקו מעידה על פעולה חוזרת ונשנית.

אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו **סְתָמוֹם** פלשתים אחרי מות אברהם" (בראשית כו, טו);
 "וישב יצחק ויחפר את-באר־המים אשר חפרו בימי אברהם אביו וַיִּסְתָּמוֹם פלשתים אחרי מות
 אברהם" (שם, שם, יח).

על-פי המילונים, אין שינוי הוראה בין הקל לבין הפיעל בשורש **סְתָם**, וצורות פיעל בבראשית כו
 באות במשמעות 'סגירה', יחתימה של מוצא המים' כמשמעות הפעלים מבניין קל.¹³⁴
 בספרות התנאים באות לרוב צורות בינוני פעול בבניין קל, כגון **סְתָמוֹם** (ביצה ד, ג); **סְתָמוֹם** (סוכה ה,
 ח); **סְתָמוֹת** (X2 מעשר שני א, ג), אולם לצדן באות גם צורות פעיל מבניין קל במשנה, בתוספתא
 ובמדרשי ההלכה. לדוגמה:

מלמדים את האדם שלא יהא רועבתן ויהא **סְתָמוֹם** את הפתח לפניו (בבא מציעא ז, ה).

חלון **שְׁסְתָמוֹם** ולא הספיק לגומרה (אהלות יג, א).

מרחץ שסתמו נקבין שלו מערב שבת, סתמו נקבין שלו מערב יום טוב (תוספתא שבת ג,
 ג).

ואף כשמדובר במקורות מים:

כל זמן שהיה אברהם קיים היו בארות נובעות מים, משמת אברהם מהו או': "וכל הבארות"
 וגו', אמרו הואיל ואין נובעות מים אינן אלא תקלה מפני גייסות, עמדו וסתמום¹³⁵
 (תוספתא סוטה י, ו).

שילוח היה מוציא מים כאיסר. אמרו: נרחיבנו כדי שירבו מימיו, והרחיבוהו ונתמעטו
 מימיו, וסתמוהו וחזר לתחילתו (תוספתא ערכין ב, ו).

צורת פיעל מובהקת באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת, והיא במכילתא דר"י:

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות
 וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (בשלח, פתיחתא, 76).

אפשר שצורת פיעל **סיתמו** במדרש זה באה בהשפעת הפעלים **קיצצו** ו**סיתרו** הבאים בסמוך לו, אף
 שאפשר לייחס זאת גם למעבר בלשון חז"ל מבניין קל לבניין פיעל, שכן שורשים רבים הניטים
 במקרא בקל, באים בלשון חז"ל בפיעל, ומגמה זו תזקה עוד יותר במכילתא. עוד נראה ששימוש
 בצורת פיעל של פעלים אלה מבקש להדגיש את האינטנסיביות של הפעולה.

¹³⁴ ראה בדי"ב, ערך **סתם**, עמ' 711; מילון בן-יהודה, ערך **סתם**, עמ' 4235; קדרי, מילון, ערך **סתם**, עמ' 765-766.

¹³⁵ כאן באה אותה הצורה כבבראשית כו, ושם עולה צורת פיעל רק מן הניקוד.

(15) סִתָּר / סִתָּר

השורש סִתָּר במשמעות 'הרס ושבר' בא פעם אחת במקרא בשי"ן שִׁתָּר בבניין נפעל וַיִּשְׁתָּרוּ: "ויך את אנשי העיר מקטן ועד-גדול וַיִּשְׁתָּרוּ להם טחורים"¹³⁶ (שמי"א ה, ט).¹³⁷ בספרות התנאים ניטה שורש זה לרוב בבניין קל במשמעות 'הריסה' וכן במשמעות 'פרימה' ובהשאלה לציון 'הפרכה וביטול'. לדוגמה:

הבניי שקיבל עליו את הכותל לְסוֹתָרוֹ ושיבר את האבנים או שהיזיק, חייב לשלם; היה סוֹתָר מצד זה ונפל לצד אחר - פטור (בבא קמא ט, ג).

וכהן אוחז בבגדיה, אם ניקרעו ניקרעו ואם ניפרמו ניפרמו, עד שהוא מגלה את ליבה וסוֹתָר את סערה. ר'יהודה או': אם היה ליבה נאה לא היה מגלי!ח! ואם היה סערה נאה לא היה סוֹתָרוֹ (סוטה א, ה).

כל זמן שהוא מביא ראייה הוא סוֹתָר את הדין (סנהדרין ג, ח).

במכילתא באות שתי צורות קל במשמעות 'הפרכה וביטול':

"מדבר שקר תרחק", היה חבר יושב ומדבר הלכה כראוי, ושמע חבירו ואו': הרי אני פורכה וסותרה מידו וחוזר ובונה אותה בשביל שיקרא חכם (כספא, כ, 327).
ר' עקיב' או': כת' אחד או' "וזבחת פסח" וג', וכת' אחד או' "מן הכשבים ומן העזים תקחו". כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? אמרת: זו מידה בתורה, שני כתובים זה כנגד זה וסותרים זה על ידי זה ומתקיימין במקומן, עד שיבוא הכתוב השלישי וכריע ביניהן (פסחא, ד, 13).

נטייה בבניין פיעל משורש זה באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא:

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (בשלת, פתיחתא, 76).

אפשר שאף כאן הפועל סִתָּרוּ בא בפיעל בהשפעת הפעלים הבאים בסמוך לו באותו המדרש: קִיצְצוּ וסִיתְמוּ.¹³⁸

(16) עִבַר / עִיבַר

הצורה עִבַר מבניין קל באה במשמעות הרגילה כבמקרא 'לנוע ממקום אחד למקום אחר, לחצות לצד האחר'. לדוגמה:

¹³⁶ טחורים על-פי הקרי. צורת הכתיב: עפלים.

¹³⁷ הפועל שִׁתָּר המקראי, שמשמעו 'נפרץ, נבקע', מקביל לפועל שִׁתָּר במשמעות 'הרס' בלשון חז"ל, והוא בא במשמעות 'פרץ' (כגנב) בארמית של תעודות יב ממצרים ובכתיב סִתָּר בארמית שבתלמודים ובמדרשים ובסורית, באשורית ובערבית דרומית וצפונית. ראה מילון בן-יהודה, ערך שִׁתָּר, הערה 3; קדרי, מילון, ערך שִׁתָּר, עמ' 1153.

¹³⁸ וראה לעיל סעיף (14) סתם / סיתם.

ר' אליעזר או': ע"ז עברה עם ישראל בים, שנ' "ועבר בים צרה", ואיזה זה? זה צלמו של מיכה (פסחא, יד, 51).

"בגדול זרועך", כיון שעברו ישראל את הירדן נכנסו כל מלכי כנען ועשו מלחמה עם ישראל (שירה, ט, 148).

מתה מרים נסתלקה הבאר וחזרה בזכות משה ואהרן; מת אהרן נסתלק עמוד הענן, וחזרו שניהם בזכות משה; מת משה נסתלקו שלשתן ולא חזרו, והצירעה לא עברה עמהם את הירדן (ויסע, ה, 173).

הואיל ונגזרה גזירה שלא אכנס לה לא מלך ולא הדיוט ולא במחילה של קיקריון שהיא מתחת לפנינו!; מעתה עצמותיי יעברו את הירדן (עמלק, ב, 183).

הפועל עיבר מבניין פיעל בא אותה משמעות של קל.¹³⁹ להלן דוגמות מן המכילתא:

מעשה שעיברה דליקה את הירדן והיזיקה כשהיא מרובה (נזיקין, יד, 297).¹⁴⁰

מיכן אמרו: עיברה את הנוזר (=הנהר) ואת הדודך ואת הגדר שהוא גבוה מעשרה

טפחי' והיזיקה, פטור מלשלם (נזיקין, יד, 297).¹⁴¹

(17) קצץ / קיצץ

שורש קצץ ניטה בלשון חז"ל כבמקרא בבניין קל ובבניין פיעל באותה המשמעות. לדוגמה:

מאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית (שביעית ד, י).

הקוצץ את נטיעותיו אף-על-פי שאינו רשיי פטור (בבא קמא ח, ו).

הקוצץ את נטיעותיו של חבירו ועתיד לקוצצן (תוספתא בבא קמא ו, כ).

הרג את שורו וקרע את כסותו וקיצץ נטיעותיו (תוספתא בבא קמא ג, ב).

במכילתא באה צורת בינוני אחת מבניין קל – קוצץ:

"פוקד עון אבות על בנים על שלשים", בזמן שאין מסורגין או בזמן שהן מסורגין, הא

כיצד? רשע בן רשע בן רשע. ר' נתן או': קוצץ בן קוצץ בן קוצץ (בחדש, ו, 226).

פעם אחת באה צורת פיעל בעניין הנטיעות כבתוספתא:

כיון ששמעו כנעניים שישראל נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את

נטיעות וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (בשלח, פתיחתא, 76).

¹³⁹ ראה מילון בן יהודה, ערך א. עבר, עמ' 4284.

¹⁴⁰ נוסח דומה מצינו בתוספתא בבא קמא ו, כב.

¹⁴¹ הפועל עבר (על) בא בספרות חז"ל גם בהשאלה במשמעות 'הפר, פעל בניגוד ל' כבספרות המקרא המאוחרת, בייחוד צירוף עבר על מצוה: "לא תותירו ממנו", וגו', הא אם הותיר עבר על מצוה, שומע אני יהיה כשר? תיל "לא תותירו ממנו" (פסחא, ו, 21). במשמע זה של הפועל עבר אין חילוף קל/פיעל.

אף כאן נראה שיש רצון להדגיש את האינטנסיביות של הפעולה, ועל כן נעשה שימוש בצורת פיעל.¹⁴²

(18) קורע / מקרע

במקרא ניטה שורש קר"ע לרוב בבניין קל, והוא בא בעיקר לצד פרטי לבוש: **בגדים** (בראשית לו, כט); **מדים** (שמי"א ד, יב); **כתונת** (שמי"ב טו, לב); **שמלות** (יהושע ז, ו); **מעיל** (עזרא ט, ג); אך גם בהשאלה לצד **ממלכה**: "**קרע אקרע** את-הממלכה מעליך" (מל"א יא, יא). בתוספתא ובמדרשי ההלכה מכילתא וספרא עולות, לצד צורות מבניין קל משורש זה, צורות מבניין פיעל באותה המשמעות. לדוגמה:

איזה הוא שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלך בבית הקברות, והמקרע את כסותו, והמאבד

מה שנותנין לו (תוספתא תרומות א, ג).

במכילתא באה צורה אחת מבניין פיעל - **מקרעין**:

כיון שתקעה קרן לחזור, התחילו מחוסרי אמנה שבישר' מתלשין שערן ומקרעין

כסותן (בשלח, א, 84).¹⁴³

פעם אחת באה בהשאלה הצורה **קורע** מבניין קל:

ר' ישמע' או': בזכות ירושלם אני קורע להם את הים (בשלח, ג, 97).

(19) שואל / משאל

במקרא לצד **שאל** בקל יש **שיאל** בפיעל, על-פי הניקוד, לציון פעולה ממושכת או חוזרת: "שואל וְשָׁאַלוּ" (שמי"ב כ, יח); "ונוע ינועו בניו וְשָׁאַלוּ ודרשו מחרבותיהם" (תהלים קט, י).

בלשון חז"ל נמצא צורות פיעל בוודאות בגלל המ"ם של הבינוני, ואין שום הבדל משמעות בינו לבין הקל.

הפועל בבניין קל בא בהקשרים אלה: א שואל את ב משהו / על משהו; שואל + שם הפועל (שואל לומר); שואל דבר ממישהו - מבקש ממנו משהו. להלן דוגמות מן המכילתא:

שאל אנטונינוס את רבינו: בשעה שאדם מת והגוף כלה הק' מעמידן בדין. א' לו: עד שאתה

שואליני על הגוף שהוא טמא שאלני על הנשמה שהיא טהורה (שירה, ב, 125).

מושלל משל למה הדב' דומ', למלך בשר ודם שנכנס למדינה, ועליו צפירה מקפתו,

וגיבוריו מימינו ומשמאלו, וחילות מלפניו ואחריו, והיו הכל שואלין לומ', איזה הוא

¹⁴² ראה לעיל הדיון בסעיפים (14), (15) בפעלים **סיתמו**, **סיתרו** מאותו המדרש.

¹⁴³ במדרש זה באים **מתלשי השער** לצד **מקרעי הכסות** כמאפייני עובדי עבודה זרה בתוספתא בבא קמא ט, לא.

המלך, מפני שהוא מלך בשר ודם כיוצא בהן, אבל כשנגלה הק' על הים לא צרך אחד מהן לשאול איזהו המלך, אלא כיון שראוהו היכירוהו (שירה, ג, 127).

ר' עקיב' אומ': אדבר בנביאותיו ובשבחו של מי שא' והיה העולם בפני כל אומות העולם, שהרי כל אומות העולם שואלין את ישראל לומר "מה דודך" וג' שכך אתם מתים עליו וכך אתם נהרגין עליו (שירה, ג, 127).

"מה העדות והחקים והמשפטים" וג', נמצאת או' ארבעה בנים הם: אחד חכם, אחד טיפש, אחד רשע, אח' שאינו יודע לשאל (פסחא, יח, 73).

הפועל שאל בא לעתים במשמעות 'ביקש':

מלך בשר ודם יוצא למלחמה, ומדינות קרובות אצלו באות ושואלות צורכיהן מלפניו, והן או' להם: זעוף הוא, למלחמה הוא יוצא, לכשינצח ויחזיר אתם באים ושואלין צורכיהם מלפניו (שירה, ד, 130).

"דבר אליהם לאמ' בין הערבים תאכלו בשר", אמ' להם: בין שני דברים אתם עומדין, שאלתן לחם, לפי שאי אפשר לבשר ודם בלא לחם נתתיו לכם; חזרתן ושאלתן בשר ממלא מעיין, הרי אני נותנו לכם שמא תאמרו שאין ספיקה בידי ליתנו לכם (ויסע, ג, 163).

"ויבא יי את אשר שאל", נתן לו מה ששאל (עמלק, ב, 202).

שאל את מישהו דבר מה במשמעות 'ביקש לדעת':

"וילחם עם ישראל ברפידים", א'ר חנניה: הדבר הזה שאלתו! את ר' אלעז' שהיה יושב במותבא רבא, "רפידים" מהו? כשמועו (עמלק, א, 177).

עוד אמ' רב חנניה: שאלתי את ר' אלעז' מה ראו ישראל לפדות פטרי חמורים ולא לפדות פטרי סוסים וגמלים, אמ' לי: גזירת מלך היא (עמלק, א, 177).¹⁴⁴

שאל במשמעות 'ביקש תשובה ממקור מוסמך':

"ונקרב בעל הבית", שומע אני ישאל באורים ותומים? ת'ל "אשר ירשיעון אלי'ם, לא אמרתי אלא "אלי'ם" שהן מרשיעין (נזיקין, טז, 300).

שאל במשמעות 'לקח בהשאלה':

¹⁴⁴ השאלה 'מה ראה פלוני לפעול... באה לרוב בלשון התנאים כשאלה על הסיבה ההגיונית של מעשה או של דיבור: על סמך מה? על יסוד איזה נימוק הגיוני-הלכתי? ראה שרביט, פרקים, עמ' 262; קדרי, מה ראה, עמ' 221, 226. ובמכילתא מצינו עוד: מה ראו דינין ליקדם (נזיקין, א, 246); מה ראת התורה להחמיר על הגנב יותר מן הגזלן (נזיקין, טו, 299). בלשון האמוראים באה אחרי 'מה ראה' פסוקית הפותחת ביש'. דוגמה לכך נוכל למצוא במכילתא: מה ראת אוחן שתרצע מכל איברים (נזיקין, ב, 253). ראה שרביט, שם, עמ' 262-263; קדרי, שם, עמ' 221.

"בעליו אין עמו שלם ישלם", "ואם בעליו עמו לא ישלם", מגיד הכתוב שמכיון שיצאת מרשות הנשאל לרשות השואל אפילו שעה אחת, בבעלים פטור שלא בבעלים חייב (נזיקין, טז, 306).

בספרות חז"ל באות צורות פיעל מעטות משורש שא"ל. בספרות התנאים באות רק שלוש צורות פיעל: בתוספתא באה צורה אחת בינוני, ולפיה ניתן לדעת בוודאות כי מדובר בפיעל: עד שאתם משאלין אות! מהו שתתיבם, שאלוני מהו שתאכל בתרומה, שנפסלה מן הכהונה ופסולה מלאכול בתרומה (תוספתא יבמות י, ג).

במדרש ספרא באה צורת בינוני אחת משאלים כציטוט ממשנה סנהדרין ז, ה:¹⁴⁵

"אמר ר' יהושע בן קרחה: בכל יום דנים את העידים בכינוי, יכה יוסה את יוסי; ניגמר הדין, לא היו הורגין בכינוי, אילא מוציאים את כל אדם לחוץ ומשאלים את הגדול שבהם ואומרים לו: אימור מה ששמעת בפירוש [...] #>משנה, סנהדרין ז, ה# (ספרא, אמור יד, א).

אפשר שבמקום זה משתמשים בצורת הפיעל משאלים כדי להביע את אינטנסיביות פעולת השאלה, שואלים אותו שוב ושוב כדי שיהיה בטוח בעדותו.

בכ"ק הנוסח שונה, ואין במשנה זו פועל משורש שא"ל:

לא היו הורגים בכינוי, אלא מוציאים את כל האדם לחוץ ומשיירין את הגדול שבהן ואומרין לו: אמור מה ששמעת בפירוש (סנהדרין ז, ה).

אף בכ"פ אין פועל משורש שא"ל. במהדורות הדפוס למשנה: "לא הורגים בכינוי, אלא מוציאים את כל האדם לחוץ, ושואלים את הגדול שבהן, ואומרים לו: אמור מה ששמעת בפירוש".

במכילתא באה צורת בינוני אחת מבניין פיעל - משאל:

"ויקרא למשה ולאהרן לילה", מגיד שהיה פרעה מחזיר ומשאל איכן¹⁴⁶ משה שרוי איכן אהרן שרוי (פסחא, יג, 44).

במכילתא במקום 'חוזר ושאל' נכתב 'מחזיר ומשאל' – אולי כדי להביע את החזרה על הפעולה השתמשו בשני הפעלים בצורת הפיעל שלהם, ואפשר שיש כאן גרירה של הפועל משורש שא"ל אחרי צורת בינוני פיעל של חז"ר.

¹⁴⁵ במהדורות הדפוס למשנה שואלים.

¹⁴⁶ בכתבי יד ארץ-ישראליים מצוי כתיב המילה בעיקר באל"ף: איכן, וכן הרבה בירושלמי. בתלמוד הבבלי בה"א. לפי ייבין, בטקסטים בניקוד בבלי בספרא תמיד באל"ף, ואילו בשאר מקורות לשון חכמים כמעט תמיד בה"א. ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1127. ראה עוד שרביט, גרוניות, עמ' 239.

במהדורת לויטרכך: "מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ארץ מצרים היכן משה שרוי היכן אהרן שרוי", ותרגומו: This tells that Pharaoh went around in the whole land of Egypt, asking:

Where does Moses dwell, where does Aaron dwell?

פעם אחת באה צורת הבינוני משאלין במכילתא דרשב"י:

יש גבור במלחמה, מדינות קרובות באות אצלו לתבוע צרכיהן מלפניו. אמ' להן: זעוף הוא, למלחמה הוא יוצא, כשינצח ויחזור אתם משאלין צרכן מלפניו והוא עושה (מכילתא דרשב"י, טו, ג, 82).

צורת פיעל אחת משאל באה פעמיים בתלמוד הבבלי (יבמות עו ע"ב), ויש עוד 4 צורות פיעל במדרשי אגדה.

(20) שבר / שיבר

במקרא ניטה שורש שב"ר גם בקל וגם בפיעל, אולם נוהגים להבחין בשימוש בין הבניינים מבחינת החוזק של הפעולה ומשכה. שבר מציין את הפעולה הרגילה, ואילו שיבר משמעו שבר לרסיסים.¹⁴⁷ במכילתא באה צורת קל אחת משורש שב"ר במשמעות ניפוץ וניתוך:

"והיה כאשר ירים משה" וג', וכי ידיו של משה מגברות את ישר' או ידיו של משה שוברות את עמלק (עמלק, א, 179).

באותה המשמעות באות צורות אחדות משורש זה מבניין פיעל:

4 פעמים באה צורת שם הפועל בצירוף לשבר את האוזן (בחדש, ג, 214; X2 ד, 215; ד, 216). פעם אחת באה צורת עבר נסתרים שיברו:

משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה, והעמיד לו איקוניות ועשו לו צלמין וטבעו לו מטבעות; לאחר זמן כיפו איקוניות שיברו צלמותיו ופסלו מטבעותיו ומעטו בדמותו של מלך (בחדש, ח, 233).

למדרש זה יש זיקה לפסוק: "ואת צלמיו שברו היטב" (מל"ב יא, יח; דה"ב כג, יז¹⁴⁸).

צורת העתיד עם וי"ו ההיפוך וישבר באה כשיבוץ מן המקרא:¹⁴⁹

"ויחלש יהושע" וג', ר' יהושע או': ירד וחתך ראשי גבורים שעיימו העומדים כשורות במלחמה. ר' אלע' המודעי או' בו לשון נוסריקון: ויחל ויזע וישבר (עמלק, א, 181).

¹⁴⁷ ראה בן-חיים, מסורת, עמ' 52.

¹⁴⁸ בדברי הימים חסרה המילה היטב, ובאה צורת ההפסק שברו.

¹⁴⁹ "וישלך מנודו את-הלחות וישבר אתם תחת החר (שמות לב, יט).

במכילתא באה צורת פיעל עם כינוי **שיברתו** במדרש לפועל **נשבר** בפסוק "כי-יתן איש אל-רעהו חמור או-שור או-שה וכל-בהמה לשמור ומת או-נשבר או נשבה אין ר'אה" (שמות כב, ט):
 "ומת", ש[תה]א מיתתו בידי שמים; "ונשבר", ששיברתו חיה; "ונשבה", ששבאוהו ליסטים
 (נויקין, טז, 303).

על פי רוב בא נפעל כסביל של קל, וכן במדרש זה לפועל **נשבה** (ששבאוהו), אולם במדרש ל**נשבר** משמשת צורת פיעל שיש בה מן האינטנסיביות של הפעולה.

(21) שומר / משמר

צורות קל ופיעל משורש **שמ"ר** באות במכילתא, כבשאר ספרות חז"ל, באותה המשמעות.
 עד מתי אתם ממאנין לשמור מצוותי ותורותי? שמא תאמרו, שבת זו הטלתי לכם ממרה
 לשומרה לא שמרתם אותה (ויסע, ה, 169).

כאן בא מקור נטוי עם כינוי המושא בבניין קל וכן פועל בקל עבר באשר לשמירת השבת.
 שמא תאמרו שכל מי שהוא משמר את השבת ומת, שכר נוטל עליו, שנ" אשרי אנוש יעשה
 זאת? הא למדנו שכל מי שהוא משמר את השבת מ?ד/ר?וחק נוצל מן העבירה (ויסע, ה,
 170).

"ראו כי יי נתן לכם את השבת", אמ' להם: הזהרו, כי יי נותנה לכם שתשמרו אותה
 (ויסע, ה, 170).¹⁵⁰

כת' "זכור את יום השבת", וכנגדו כת' "לא תענה", מגיד הכת' שכל מי שהוא מחלל את
 השבת, כאילו מעיד לפני מי שאמ' והיה [ה]עול' שברא עולמו לששה ולא נח בשביעי, וכל
 מי שהוא משמר את השבת מעיד לפני מי שאמ' והיה העולם שברא עולמו לששה ונח
 בשביעי (בחדש, ח, 234).

ר' אלע' בן פרטה או': מנ' את' או' כל מי שהוא משמר את השבת מעלים עליו כאילו עשה
 שבת? שנ' "ושמרו בני ישראל את השבת? לעשות" וג' (תשא, א, 343).

המדרש המשתמש בצורת הפועל **משמר** מבניין פיעל, מביא סימוכין מן הפסוק שבו בא הפועל
 וְשָׁמְרוּ בבניין קל: "וְשָׁמְרוּ בני ישראל את השבת" (שמות לא, טז).

(22) תולש / מתלש

השורש **תל"ש** נתחדש בלשון התנאים. צורות פעיל ממנו באות בבניינים קל ופיעל באותה
 המשמעות: עקר וניתק דבר ממקום גידולו או חיבורו (תבואה וצמחים, שער, רוק, הר וכד'). צורת
 הפיעל יוחדה לשַׁעַר בלבד,¹⁵¹ והיא מביעה את האינטנסיביות של הפעולה.¹⁵² לדוגמה:

¹⁵⁰ במדרש זה יכול הפועל להתפרש כצורת קל או כצורת פיעל.

צ'רם באזנו, תלש בשערו (בבא קמא ח, ו); תולש את השיער (X2 בכורות ג, ג).
 וכבש עושין לו מפני הבבליים שהיו מתלשים בשערו ואומרין לו: טול וצא, טול וצא (יומא
 ו, ד); מתלש בשערו, מקרע את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו, יהא
 כעובד ע"ז (תוספתא, בבא קמא ט, לא).
 במכילתא בא פעם אחת הפועל **תולש** מבניין קל:
 "למען ינוח שורך וחמורך", הוסיף לו הכת' ניח אחד להיות תולש מן הקרקע ואוכל
 (כספא, כ, 331).

פעם אחת בא הפועל **מתלשין** מבניין פיעל:
 כיון שתקעה קרן לחזור, התחילו מחוסרי אמנה שבישר' מתלשין שערן ומקרעין
 כסותן (בשלח, א, 84).¹⁵³

1.1.2.2 קל / נפעל / נתפעל

(1) עוטף / נעטף / מתעטף

הפועל **עטף** בא במקרא בהשאלה במשמעות 'כיסה, לבש': "לבשו כרים הצאן ועמקים יַעֲטְפוּ-בָר" (תהלים סה, יד), ומקורו כנראה בארמית.¹⁵⁴ בלשון התנאים ובלשון האמוראים בא הפועל
 במשמעות של 'כיסוי, הלבשה' בבניינים קל, נפעל ונתפעל. במכילתא בא רק פועל אחד מבניין קל:
 עד שתהא נועל סנדלך, או עד שתהא עוטף טליתך (נזיקין, יח, 313).

במקורות אחרים באים לרוב פעלים מן הבניינים קל ונתפעל.

מבניין קל מצינו:

ולובש כל שהוא יכול ללבוש ועוטף כל שהוא יכול לעטוף (שבת טז, ד).

זה עוטף בטליתו וזה או' שלי היא (ספרי דברים, טז, 27).

עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא (ירושלמי, נדרים

ג, יא [לח, א]).

זה עוטף טלתו וזה עוטף טלתו (קהלת רבה, פרשה ב, פס טו) ועוד.

מבניין נתפעל מצינו:

כהן שנמצא בו פסול לובש שחורים ומתעטף שחורין ויוצא והולך לו (מידות ה, ד).

¹⁵¹ אף שאפשר למצוא לעתים גם צורת קל לצד **שַׁעַר**. ראה להלן בדוגמה מתוך בבא קמא ח, ו.

¹⁵² ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 389, ושם הערה 14.

¹⁵³ במדרש זה באים **מתלשי השער** לצד **מקרעי הכסות** כמאפייני עובדי עבודה זרה בתוספתא, בבא קמא ט, לא. ראה לעיל **קורע/מקרע** סעיף (18).

¹⁵⁴ ראה יסטרוב, מילון, עמ' 1064; סוקולוף, מילון לארמית איי, עמ' 402.

נתעטף בטליתו (תוספתא, חגיגה ב, א).

הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני (ספרי דברים יג, 22).

נתעטף טליתו ועמד לו להתפלל (פסיקתא דרב כהנא, עומר, ד, 143).

נתעטף טליתו והלך לו אצל סנהדרין (בראשית רבה, פרשה עד, פס טו, 873) ועוד.

מבניין נפעל במשמעות זו באות רק שתי צורות בתוספתא:

ואין נעטף ומספר כאנשים (ביכורים ב, ד).

היה נעטף בטלתו (תוספתא, טהרות ד, א).

(2) צרַךְ / נצַרַךְ / נצַטרַךְ

השורש צר"ך נתחדש בלשון התנאים.¹⁵⁵ הוא נכנס ללשון חז"ל מן הארמית. הפועל צרַךְ בקל בא לעתים בצירוף שם פועל כפועל עזר, למשל: צרַךְ לשאול (שירה, ג, 127), צרַךְ להביא (נוזיקין, יז, 308), ובבביוני צורַךְ להביא (פסחא, י, 35). לא בזה עסקינן.

לעתים הוא בא לצד שם עצם 'צרַךְ דבר' – צוּךְ למד בתחילתו (פסחא, יד, 48) – המשלים יהא מושא ישיר, והוא יצטרף אל צוּךְ ללא מילת יחס - אולם ברוב המקרים משלימו בא עם מילת היחס ל-: צרַךְ לדבר מה, נזקק לו.¹⁵⁶

במכילתא באה פעם אחת צורת הנפעל 'נצַרַךְ' לצד צורות קל באותה משמעות:

היה לו של זהב וצוּךְ לו, עשאו של כסף; היה לו של כסף וצוּךְ לו, עשאו של נחשת; היה לו

של נחשת ונצַרַךְ, עשאו של ברזל (בחדש, ו, 224).

במהדורת הורוביץ-רבין במקום 'צרַךְ לו' בא הצירוף 'נצַרַךְ לו' בכל שלוש ההיקריות של השורש במדרש זה. במהדורת לויטרכ, על-פי כ"י מינכן, במקום 'צרַךְ לו' כתוב 'צריך לו'.

פעם אחת באה במכילתא צורה מבניין נתפעל 'יצַטרַךְ' באותה המשמעות - 'יזדקק לדבר':

כל הנוטל ממון ומטה את הדין אינו נפטר מן העול' עד שיחסר מאור עיניו. ר' נתן אר: עד

שיהיה אחד משלשה דברים: או שדעתו מטורפת בתורה ומטמא את הטהור ומטהר את

הטמא או שיצטרך לבריות¹⁵⁷ או שחסר מאור עיניו (כספא, כ, 328).

¹⁵⁵ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 312–313.

¹⁵⁶ לי המושא מצויה הרבה בלשון חז"ל (צריך ל) ולא מעט בלשון המקרא: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח); "הָרְגוּ לַאֲבֹנִי" (שמי"ב ג, ל). ראה דיונו של ילון בשאלת ההצרכה 'צריך ל', צריך אתי, ערכי לשון, עמ' 59–61.

¹⁵⁷ הצירוף 'יצטרך לבריות' נפוץ בספרות האמוראים, בתלמודים ובמדרשי האגדה. בספרות התנאים הוא בא פעם אחת במשנה, פאה ת, ט ופעם אחת במכילתא דר"י, כספא, כ, 328.

1.1.2.3 קל / נתפעל

(1) גדל / מתגדל

כבר במקרא באות צורות קל וצורות התפעל משורש גד"ל במשמעות 'נעשה גדול', 'התנשא'. צורות מבנין התפעל באות בספרי המקרא המאוחרים, בייחוד באשר לה: "והתגדלתי והתקדשתי והודעתי לעיני גוים רבים" (יחזקאל לח, כג); או באשר למלך: "ועשה כרצונו המלך יתרום ויתגדל על-כל אל" (דניאל יא, לו).

בלשון חז"ל באות צורות קל וצורות נתפעל לחלופין גם במשמעות 'גדילה' וגם במשמעות 'גדולה': לא הרי הזית כהרי הכרם ולא הרי הכרם כהרי הזית. מה להצד השווה שבהן? שגדל על מי שביעית (כספא, כ, 329).

"היגאה גמא בלא בצה" וגו', וכי איפשר לגומא זה להתגדל בלא ביצה ובלא מים (עמלק, א, 176).

"ואכבדה בפר", מגיד הכת' שכשהמקום נפרע מן המצ' שמו מתגדל בעולם (בשלח, א, 175).

(2) עוסק / עסיק / עסוק / מתעסק

משורש עס"ק באות במכילתא צורות בינוני קל בשלושת המשקלים פועל, פעל ופעול במשמעות הפעילה. החילוף בין צורות אלה נראה כחופשי, ולעתים באות צורות ממשקלים שונים זו לצד זו באותה הפרשה:¹⁵⁸

"ויקח משה את עצמות יוסף", להודיע חכמתו של משה, שהיו הכל עסיקין בביזה ומשה עסוק במצות עצמות יוסף (בשלח, פתיחתא, 78).

ומה ת'ל "ויחננו שם על המים"? אלא מלמד שהיו עוסקין בדברי תורה שנתן להם במרה (ויסע, א, 159).¹⁵⁹

לצד צורות הבינוני מבנין קל באה פעם אחת במכילתא צורת נתפעל מתעסקין באותה המשמעות: ר' אליע' או': לימות ירמיה, שבשעה שאמ' ירמיה ליש', מפני מה אין אתם עסוקין בתורה, אמרו לו: אם אנו מתעסקין בתורה במה נתפרנס? באו' שעה הוציא להם ירמיה צלוחית המן ואמ' להם: "הדור אתם ראו את דבר יי", אבותיכם שהיו עסיקין בדברי תורה ראו ממה נתפרנסו, אף אתם עסקו בדברי תורה והמקום מפרנס אתכם מזה (ויסע, ה, 172).

¹⁵⁸ על החילופין בין צורות בינוני שונות בבנין קל ראה בפרק חילופי משקלים בבינוני, סעיף 1.3.2.3.5. החילוף בין צורות בינוני משורש עס"ק אינו מיוחד למכילתא. חילוף זה מצוי גם במקורות אחרים של ספרות התנאים. ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 22; על המצוי במשנה על-פי כ"יפ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 98.

1.1.2.4 קל / הפעיל

בלשון חז"ל נפוץ השימוש בהפעיל לצד שימוש בבניין קל בפעלים מאותו שורש באותה ההוראה, גם בפעלים שמקורם במקרא וגם באלה שנתחדשו בלשון חז"ל.¹⁶⁰ להלן דוגמות אחדות מן המכילתא:

(1) לועג / מלעיג

במקרא בא השורש לע"ג בעיקר בבניין קל. לדוגמה: "בזה לך לעגה לך בתולת בת-ציון" (מל"ב יט, כא); "הייתי לשחוק כל-היום פלה לעג לי" (ירמיה כ, ז). חמש פעמים באות צורות הפעיל, רובן בספרים המאוחרים של המקרא. לדוגמה: "ואחר דפרי תלעיג" (איוב כא, ג).

בלשון חז"ל באות מעט צורות קל בלשון האמוראים, לרוב בזיקה לפסוק "לעג לךש חרף עשהו" (משלי יז, ה). רגילות צורות הפעיל בהצרכת מילת היחס 'על'. בספרות התנאים באה הצורה מלעגת שלוש פעמים - פעם אחת במכילתא דר"י (שירה, ז, 141):

ורוח הקדש מלעגת עליו ואו' לו "נשפת ברוחך" (שירה, ז, 141),

ועוד פעמיים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, י, 90).

על-פי מהדורת הדפוס של המכילתא, באה עוד צורת הפעיל בבנינוני מלעיגין: 'והיו מלעיגין עליו ואומרים עליו' (ויסע, ג, 155). בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן חסר.¹⁶¹

(2) ספק / הספיק

במקרא בא שורש ספ"ק/שפ"ק בבניין קל בלבד במשמעות 'טפיחה', 'דפיקה', 'ספיקת כפיים'. לדוגמה: "ויחר-אף בלק אל-בלעם ויספק את-כפיו" (במדבר כד, י); "ספק אל-ירך" (יחזקאל כא, יז); "ישפק עלימו כפימו" (איוב כז, כג).

בלשון התנאים בא הפועל ספק במשמעות 'הספקה וסיפוק צרכים':

"ויבאו אלימה ושם שתים-עשרה עינות מים" מגיד שאותו המקום מהולל במים מכל

המקומות. תדע שכן, שהרי היו שם שנים-עשר מבעין ולא ספקו אלא לשבעין דקלון, וכיון

שבאו עליהן ישר' ושרו עליהן ששים ריבוא בני אדם, ספקו להן ולנו ושנו ושלשו (ויסע, א,

158–159).

על-פי המילון ההיסטורי, הפעלים במדרש זה באים במשמעות 'הספקה וסיפוק צרכים', והם יכולים להשתייך לקל או לפיעל.

במהדורת לויטרכך מתורגם הפועל ספקו כצורת פיעל:

¹⁶⁰ ראה מורשת, הפעיל.

¹⁶¹ וראה עוד באשר לפועל זה ולשימושו בלשון חז"ל במאמרו של מורשת, הפעיל, עמ' 254–255.

You can learn that this was so, for there were there twelve springs. Normally these **supplied water** for only seventy, palmtrees. And when the Israelites came and six hundred thousand men encamped around these springs, **they supplied them with water** even though they stayed there over one night and a second and a third.

צורה דומה בבניין קל משורש ספ"ק באה גם בספרי דברים :

ר' יצחק אומ': אפילו נפרט שמו על עבודה-זרה לא ספקו להן כל עיירות שבעולם (ספרי דברים, מג, 97).

ובהלכות ראו המאוחר, השייך לספרות הגאונים (775):

"מילדין את האשה בשבת, וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת"
#<משנה. שבת יח,ג>. היתה צריכה לנר חברתה מדלקת לה, היתה צריכה לשמן חברתה מביאה לה ביד, לא ספק לה ביד מביאה לה עם הכלי דרך שיערה (הלכות ראו, שבת, 2).

הפועל הספיק בבניין הפעיל בא על פי רוב לצד שם פועל - הספיק לפעול:

"וישא העם את בצקו" וגו', מגיד שלשו את העיסה ולא הספיקו לחמצה עד שנגאלו [...] ויי נתן את חן העם" וגו' "וישאילום", כשמועו, דברי ר' ישמעל: לא הספיק לומר לו השאילני עד שהוא מוציא ונותן לו (פסחא, יג, 46-47).

במשמעות אחרת של 'היה די' באה צורת הפעיל באבות דרבי נתן (599) ובמדרש תנחומא (799) המאוחרים:

"יראי י", אילו שמחשבין בלבם שגוזרין גזירה ואומרים: נלך ונתיר אסורים ונפדה שבויים, והספיק הקב'ה בידיהם והולכין ועושיין; "חושבין שמו", אילו שגוזרין גזירה ואומרי': נלך ונתיר אסורים ונפדה שבויין, ולא הספיק הקב'ה בידיהם, בא מלאך וחיבטן בקרקע (אבות דרבי נתן, פרק ח, 19).

אמרו רבותינו: ששה פעמים כת' בו "נפש כי תחטא". אמר ר' לוי: כנגד ששת ימי בראשית. אמר הקב'ה לנפש: לא הספיק לך כל מה שבראתי בששת ימי בראשית, אלא ?א?ת שוגגת והולכת וחוטאת וגונבת וגוזלת בשביל לאכל? (תנחומא, מאן, ויקרא טז).

(3) שיחה / משיחין

השורש שו"ח רווח במקרא בבניין קל: "והלכי על-דרך שיחוי" (שופטים ה, י); "אני אשיח בפקודיך" (תהלים קיט, עת), וכן באים שמות הפעולה שיח (מל"א יח, כז ועוד) ושיחה (תהלים קיט,

צט ועוד), הגזורים מבניין זה. במקרא באות משורש זה גם שתי צורות מבניין פולל: אֶשׁוּחַח (תהלים קמג, ה); יִשׁוּחַח (ישעיה נג, ת).

בלשון התנאים רווח שורש זה בבניין קל, לעתים בחילופי שׁ/ס: איני יודיע מה את סח (שבועות ח, ג; ח, ו; תוספתא בבא קמא ח, ד).

במכילתא באה פעם אחת צורת שם הפעולה מבניין קל - שיחה:

"ויצא יצחק לשוח בשדה" וג', ואין שיחה אלא תפילה (בשלח, ב, 92).¹⁶²

בלשון חז"ל באות צורות הפעיל משורש שׁו"ח באותה המשמעות של בניין קל. בכל ספרות התנאים באות רק שתי צורות הפעיל - הסיח, משיחין, ושתיהן במכילתא:

הדבר הזה הסיח רבינו הגדול (ויסע, א, 154).

"אתם ראיתם", הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו, שכשאחרים משיחין לו

פעמים שליבו חלוק, אבל כן "אתם ראיתם" וגו' (בחדש, ט, 238).

צורות הפעיל במשמעות זו נפוצות בתלמודים ובמדרשי אגדה.¹⁶³

(4) תמה / מתמיה

השורש תמ"ה רווח במקרא בעיקר בבניין קל: "וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ" (בראשית מג, לג); "אל-תִּתְמֶה על החפץ" (קהלת ה, ז). פעם אחת באה צורה מבניין התפעל: וְהִתְמְהוּ (תבוקק א, ה). בספרות התנאים באות צורות מבניין הפעיל לצד צורות מְסַל, בעיקר במכילתות. צורה אחת באה בספרי דברים (מג, 95). להלן דוגמות ממכילתא דר"י:

אל תתמה (בשלח, פתיחתא, 78); והיו מלאכי השרת תמיהין לומ' (בשלח, ו, 111).¹⁶⁴

עד מתי את מתמיה עלינו (ויסע, ג, 166).

הרי הכת' מתמיה עליו שהיה שרוי בתוך כבודו של עולם ובקש לצאת אל המדבר תהו שאין

בו כלום (יתרו, א, 192).

צורות אחדות באות בבבלי ובמדרשי אגדה.¹⁶⁵

¹⁶² וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י, יד, י, 53.

¹⁶³ וראה עוד מורשת, הפעיל, עמי 268; סוקולוף, עברית, עמי 264.

¹⁶⁴ במקבילה במכילתא דרשב"י: היו מלאכי שרת מתמיהין לומ' (שם, יד, כט, 67).

¹⁶⁵ וראה עוד מורשת, הפעיל, עמי 261.

1.1.2.5 פיעל / נתפעל

(1) מרחם / מתרחם

רוב צורות הפועל משורש רח"ם במקרא באות בבניין פיעל, לדוגמה: **רַחַם אֶרְחָמֶנּוּ** (ירמיה לא, יט). יש צורה אחת מבניין קל – **אֶרְחָמֶנּוּ** (תהלים יח, ב) וצורות אחדות מבניין פועל: **רַחֲמָה** (הושע ב, ג; כה); **יִרְחַם** (הושע יד, ד; משלי כח, יג).

בלשון התנאים ניטה שורש זה לרוב בבניין פיעל. כך, למשל, באה הצורה **מרחם** במכילתא: **"י"י איש מלחמה" שהוא נלחם במצרים, "י"י שמר" שהוא מרחם על בריותיו, שנ' "י"י י"י אל רחום וחנון"** (שירה, ד, 130).

לצד הנטייה בפיעל עולות בלשון חז"ל צורות אחדות מבניין נתפעל באותה המשמעות. בלשון התנאים באות שתי צורות בינוני, האחת במכילתא והאחרת בספרא:

כל הקדשים לא יניקו את בניהם, ומעשרת קלה לא תניק את בנה, וכולן אינן למידין אלא מן הבכור [...] וכיצד הן עושין? נוטלין מעות מן הקודש ולוקחין בהן בהמה מן החולין, ומתרחמות עליהן ומניקות אותם (כספא, יט, 320).

"והתודו את עונ' ואת עון אבותם", לצד התשובה הן הדברים שמיד שהן מתוודין על עוונותיהם, מיד אני חוזר ומתרחם עליהם (ספרא, בחוקותי, ב, ז).¹⁶⁶

בספרות האמוראים באות שתי צורות בתלמוד הירושלמי: צורת עבר אחת **נתרחמו** (יבמות טז, ג [טו, ג]) וצורת שם הפועל **להתרחם** (פאה ח, ט [כא, ב]). צורת בינוני אחת באה באבות דרבי נתן: **מתרחם** (X2 אבות דרבי נתן נ"ב פרק יד).

1.1.2.6 פיעל / הפעיל

הבניינים פיעל והפעיל קרובים זה לזה בהוראתם, וכבר במקרא מצינו חילופין ביניהם: כתוב אחד אומר **"קִדַּשׁ לִי כָל בְּכוֹר"** (שמות יג, ב), וכתוב אחר אומר **"אך-בכור אשר יִבְכַר לֵה' בבהמה לא-קִדַּשׁ אִישׁ אֹתוֹ"** (ויקרא כז, כו).

תופעת החילופין בין הבניינים מתגברת בלשון חז"ל. להלן דוגמות אחדות מן המכילתא לחילופין אלה.

(1) מאחרת

במכילתא יש צורת פיעל אחת בבינוני משורש אח"ר במשמעות 'איחור':

¹⁶⁶ על-פי המילונים, אין הבדל משמעות בין פיעל ובין נתפעל משורש רח"ם. ראה, למשל, מילון בן-יהודה, ערך **רחם**, עמ' 6536–6537, אולם אפשר שבבניין פיעל המשמעות היא 'התייחס ברגשי רחמים', ובבניין נתפעל המשמעות 'נתמלא רחמים'.

"אחרים" שהן מאחרים את הטובה מלבוא לעולם (בחדש, ו, 223).

במכילתא באה עוד צורת פיעל מאחרת במשמעות 'זימה':¹⁶⁷

"וישובו ויחגרו וגו', אין "חירו" אלא מקום חירותן של מצר', מקום אטל?ס/ם? מקום בית

ע'ז שלהם, לשעבר היתה נקראת פיתום, שנ' "ויבן ערי מסכנות" וגו', חזרו לקראות פי-

החירות שהיא מאחרת את עובדיה (בשלח, א, 83).

הפועל 'מאחרת' הוא פיעל על-פי צורתו, אבל הוא שייך להפעיל על-פי הוראתו. פירושו: היא מביאה

את עובדיה לידי זנות.¹⁶⁸ מורשת מעיר כי אין זה מן הנמנע שימאחרתי במכילתא הוא צורת הפעיל

(כלומר: מאַחַרְתִּי) ועל ידי כך נמנעת ההומונימיות למקרא.¹⁶⁹ בדיונו מפנה מורשת אל ילון. ילון אינו

מכריע בסוגיה זו: "כמדומה אני שלא הובררה עדיין האטימולוגיה של 'אחר', כינויו של אלישע בן

אבויה. וקרוב מאוד לומר: לשון זנות הוא".¹⁷⁰

במשמעות זו בפיעל בא שורש זה בכל ספרות חז"ל רק פעם אחת במכילתא.

(2) מחזר / מחזיר

הפועל חזר נתחדש בלשון התנאים.¹⁷¹ משורש חז"ר באות במכילתא צורות פיעל אחדות במשמעות

'סבב ממקום למקום', 'הלך פעם אחר פעם'. לדוגמה:

מגיד שהיה פרעה מחזיר על בתי כל עבדיו ועל בתי כל מצרים ומעמידן כל אחד ואחד

ממקומו [...] "ויקרא למשה ולאהרן לילה", מגיד שהיה פרעה מחזיר¹⁷² ומשאל איכן משה

שרוי איכן אהרן שרוי (פסחא, יג, 44).

לא הניח יתרו ע'ז בעו' שלא חיזר עליה ועבדה, שנ' "מכל האלהים" (עמלק, א, 194).

לעתים באות צורות הפיעל במשמעות הפעיל:

וכשהגלה את ישראל לא הגלן אלא בעבים [...] וכשפיזון לא פיזון אלא כיונים [...] וכשהוא

מחזרן אינו מחזרן אלא כיונים, שנ' "כיונים אל ארובותיהם" (בשלח, ה, 108).

כאן מחזר במשמעות מחזיר. במהדורת הורוביץ-רבין ואצל לויטרכך – מחזירן.

בכתב יד אוקספורד של המכילתא באות גם צורות הפעיל מובהקות:

ר' יאשיה או': כשהמקום גוזר גזירות על ישראל על הטובה מחזירין אותו, ועל הרעות אין

מחזירין אותו (פסחא, פתיחתא, 5).

167 ראה, למשל, 'גמל אחר', בבא קמא ג, ו – תוספתא, צוקרמאנדל, עמ' 350.

168 ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 293; קוטשר, מלים, עמ' 4-5.

169 ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 101, הערה 12.

170 ילון, פרקי לשון, עמ' 293.

171 ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 161.

172 כאן מחזיר כמו חזר. ראה סעיף 1.1.2.1 (19).

יש גיבור שמשחחץ יוצא מידו אינו יכול להחזירו, אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן, אל' כשאין ישר' עושיין רצונו של מקום, כביכול גזירה יוצא מלפניו [...] עשו תשובה, מיד הוא מחזירה ריקם, שנ' "אשיב נקם לצרי", ועל מי הוא מחזירה? על אומות העולם, שנ' "ולמשנאי אשלם" (שירה, ד, 130).

ממשכנין כסות יום בלילה וכסות לילה ביום, ומחזירין כסות יום ביום וכסות לילה בלילה

(3) מנהגין / מנהיגין; (4) מקדמין / מקדימין

במסכתא דבשלח פרשה א באות שתי צורות פיעל, האחת משורש קד"ם והאחרת משורש נה"ג, במשמעות של בניין הפעיל:

"ואת עמו לקח עמו", לקחם עמו בדברים, אמ' להם: דרך מלכים להיות מנהגין בסוף וחיילותיהם מקדמין לפניהם (בשלח, א, 88).

כך בכ"י אוקספורד וכן הוא במהדורת לויטרכך; במהדורת הורוביץ-רבין: מנהיגין ומקדימין.

במדרש אחר באות הצורות מקדים, מקדמת¹⁷³ מבניין הפעיל באותו ההקשר:

משל למה הדבר דומה: לאטיקיסר שהיה מקדים לפני חילותיו; מתקין מקום שישרו, כך

היתה שכינה מקדמת לפני יש' ומתקנת להם מקום שישרו (ספרי במדבר, פב, 78).

כבר בספרי המקרא המאוחרים אפשר למצוא צורות הפעיל משורש קד"ם. לדוגמה: "מי הקדימני ואשלם" (איוב מא, ג).

צורות פיעל במשמעות הפעיל משורש זה כבמכילתא מצינו גם במשנה. למשל:

ארבעה כהנים נכנסין, שנים בידם שני סדרין, ושנים בידן שני בזיכין, וארבעה מקדמין¹⁷⁴

לפניה (מנחות יא, ז).

באשר לשורש נה"ג, חשוב לציין כי במקרא אין צורות הפעיל משורש זה, וכי אפשר למצוא צורות

פיעל במשמעות זו. לדוגמה: "וַתִּנְהַג אֶת-בְּנֹתַי כַּשְׁבִּיּוֹת חֶרֶב" (בראשית לא, כו); "וַיִּנְהַגְם כְּעֵדֶר

במדבר" (תהלים עת, נב).

אף במשנה ובתוספתא מצינו צורת פיעל מנהגין תחת הפעיל באותה המשמעות:

המוכר את הספינה מכר את התורן ואת הנס ואת ההוגין ואת כל המנהגין¹⁷⁵ אותה (בבא

בתרא ה, א).

לא יקשור סוס לפרד ופרד לחמור [...] מפני שמנהגין¹⁷⁶ זה את זה (תוספתא כלאים ה, ה).

¹⁷³ אמנם אין מקדמת הפעיל מוחלט, אך ליד מקדים יש לשער שהוא הפעיל.

¹⁷⁴ במהדורות הדפוס: מקדימין, וכן הוא באשר למקדמין במסכת תמיד ג, ו.

¹⁷⁵ במהדורות הדפוס: מנהיגין.

(5) יעבר, מעבר

במקרא משמש **פיעל** משורש **עב"ר** תחת **הפעיל** גם כפועל יוצא במשמעות 'העביר מצד לצד', כגון **"וַיַּעְבֵּר בְּרַתּוֹקוֹת זֶהָב לִפְנֵי הַדְּבִיר"** (מל"א ו, כא).¹⁷⁷ במכילתא באות צורות פיעל אחדות משורש **עב"ר** (**יעבר, מעבר**) תחת צורות הפעיל במשמעות זו:

"ונתת' באזנו ובדלת", בדלת את נותן ואין את נותן במזוזה, או יעבר באזנו ובדלת? ת"ל
"ורצע אזנו", באזנו את מעבר ואין את מעבר בדלת, הא אין עליך לומר כלשון אחרון אלא
כלשון ראשון, הקיש דלת למזוזה, מה מזוזה מעומד אף הדלת מעומד (נזיקין, ב, 252).
 על-פי המדרש לפסוק **"ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת"** (דברים טו, יז), מעביר האדון את המרצע באוזנו של העבד ואין הוא מעבירו בדלת.
 צורת פיעל במשמעות זו באה בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים רק במכילתא.
 הצורה **מעבר** באה בכתב יד אוקספורד ובכתב יד מינכן. בדפוסים, במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך, באה תחת צורת פיעל ה'מוקשה' **מעבר** הצורה הצפויה **מעביר** מבניין הפעיל: **'בדלת אתה נותן, אבל אי אתה נותן במזוזה, או יעבור באזנו ובדלת, ת"ל** "ורצע אדוניו את אזנו במרצע", באזנו אתה **מעביר** ואי אתה **מעביר** בדלת'.

(6) מערמין / מערימין

במסכתא דנזיקין באות שתי צורות מן השורש **ערי"ם** במשמעות 'לנהוג בערמה' - **מערמין / מערימין**:

"להורגו בערמה", להוצי' חרש שוטה וקטן שאינן מערמין; "להרגו בערמה", להוציא מרפא שהמית והמכה ברשות בית דין והרודה בבנו ובתלמידו, אע"פ שהן מזידין, אבל אין מערימין
(נזיקין, ד, 263).

על-פי כתיבה, נראית צורת הבינוני **מערמין** מבניין פיעל, ואפשר שיש כאן חילופין בין פיעל ובין הפעיל משורש **ערי"ם** באותה המשמעות. הצעה זו נתלית בכתיב בלבד. מובן שאין הדבר ודאי. כתב היד אינו מנוקד, ואף בכתיבו אין עקיבות. לא מצינו סימוכין לשימוש בפיעל במקום אחר בספרות התנאים.

לדעתי, קיימת אפשרות לשימוש בפיעל כפועל עומד במשמעות זו כשם שמצינו במקרא צורות קל כפועל עומד במשמעות 'עשה דבר בערמה': **"אשר תהיה רגלו מי ראהו שם כי אמר אלי ערי"ם יַעֲרַם**

¹⁷⁶ במהדורות הדפוס: מנהיגין.

¹⁷⁷ ראה בד"ב, עמ' 718; קדרי, מילון, ערך **יעבר**, עמ' 771.

הוא" (שמי"א כג, כב). יש המפרשים כי 'יערס' היא צורת קל עתיקה בחיריק ממשקל יקטל ההיסטורי.¹⁷⁸ חילופי קל/ פיעל בלשון חז"ל נפוצים הם.

במילון ההיסטורי מנותחת הצורה הראשונה כצורת הפעיל מיוחדת בכתיבה במסירה.

(7) מקבל / מקביל

במקרא ניטה שורש קב"ל בבניין פיעל, חוץ משתי צורות בינוני מבניין הפעיל **מקבילת** (שמות כו, ה; לו, יב) במשמעות 'עמד לעומת', 'היה ממול'.

בלשון חז"ל ניטה שורש זה לרוב בבניין **פיעל**, בייחוד במשמעות 'נטל מה שנתנו לו':

אמ' להן: אם מקבלין אתם עליכם עונשין בשמחה הרי אתם מקבלין שכר, ואם לאו, הרי

אתם מקבלין פורענות, וקיבלו עליהן עונשין בשמחה (בחדש, ב, 210).

לצד מילת היחס 'על' - **קיבל עליו**... במשמעות 'הסכים לאשר הוצע לו'. לדוגמה:

מנין את' או' שכל המקבל עליו מצוה אחת באמנה כדי הוא שתישרה עליו שכינה? שכן

מצינו באבותינו, שבשכר אמנה שהאמינו שרת עליהם רוח הקודש (בשלח, ו, 114).

אמרו: מקבלין אנו עלינו, כיון שראה שקיבלו עליהם נטל את הדם וזרק על העם [...] אמ'

להם: הרי אתם קשורין תפוסין וענובין, מחר בואו וקבלו עליכם את כל המצו' (בחדש, ג,

211–212).

במקום אחד במכילתא באה צורת הפעיל מן קב"ל – **מקביל**:

"ומה ת'ל "לפני האלהים"? אלא מלמד שכל המקביל פני חברו כמקביל פני שכינה (עמלק,

א, 196).

מובן שאפשר לראות ביו"ד כתיב מלא לציון תנועת e, אולם אין לשלול את האפשרות שיש כאן

צורת הפעיל. נטייה בהפעיל בצירוף **להקביל פני אדם** / **רב** / **שכינה** מוכרת מספרות התנאים. כך,

למשל, הביטוי **'להקביל פני אדם** / **שכינה** מופיע בתוספתא:

היה הולך להקביל פני אביו, פני רבו, פני תלמידו, עובר כדרכו בים ובנהר אפי' עד צוארו

ואינו חושש (תוספתא כיפורים ד, ה).

מה ת'ל "עד בוש"? מלמד שנתבייש מהם כדי שלא יאמרו: אינו רוצה להקביל פני רבו

(תוספתא סוטה יב, ה).

ולהלך דוגמות אחדות מן המדרשים:

¹⁷⁸ ראה בדי"ב, עמ' 791; מילון בן-יהודה, ערך **ב. ערס**, עמ' 4734, הערה 3, וכן פירוש יהודה קיל בסדרה 'דעת מקרא' על אתר.

בשנה הרביעית לצדקיהו ירד להקביל פני מלך בבל ושריה שר מנוחה עמו, וחזר ובא לו למלכותו לירושלם (סדר עולם רבה, כה).

משל למ' הד' דו': למל' בשר ודם שגזר על בנו להיות מפרנסו פעם אחת בשנה, ולא היה הבן מקביל פני אביו אלא בשעת פרנסתו, חזר וגזר עליו להיות מפרנסו בכל יום ויום. א' הבן ההוא: אפילו איני מקביל פני אבה אלא בשביל פרנסתי דיי (ספרי במדבר, פט, 90). לשבע שמחות פניהן שלצדיקים עתידין להקביל פני שכינה לעו' הבא, ואלו הן: "ואהביו כצ' השמ' בגב'", "יפה כלבנה ברה כחמה", "המשכילים יזה" וגו'; "וכברקים ירוצצו", "למנצח על שושנים", "ויהי כזית הודו" וגו' (ספרי דברים, מז, 104).

וכן הוא בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי.

חילופי פיעל והפעיל משורש זה מצינו אף במסורות העדות בקריאה במשנה: במסכת אבות א, טו תימנים קוראים 'והוי מקביל את כל האדם בסבך פנים יפות',¹⁷⁹ אם כי יש בנוסח התימנים גופו גם גרסה הקוראת באבות שם מקביל (כך כ"י ירושלים).

אף בפיוטים מצינו חילופי נוסח בין צורות פיעל והפעיל משורש קב"ל. בפתחת הפיוט 'לכה דודי' לרבי שלמה הלוי אלקבץ הנוסח המקובל הוא "פני שבת נקבלה", אולם תימנים קוראים "פני שבת נקבילה".

(8) קירב / הקריב

כבר במקרא באות צורות פיעל והפעיל משורש זה באותה המשמעות: "קרבנו לבוא" (יחזקאל לו, ח); "כאשר הקריב לבוא מצרימה" (בראשית יב, יא). אף במכילתא נוכל למצוא חילופין בין בניינים אלה:

"ופרעה הקריב", הוא הקריב את הפורענות לבוא עליו (בשלח, ב, 91).

בפסוק זה בא הקריב במשמעות קירב. אין ספק שהמדרש נסמך על צורת הפועל הקריב בפסוק הנדרש (שמות יד, ז). בפסוק המקראי באה צורת הפעיל כפועל עומד במשמעות 'הולך וקרבי'. הכוונה כאן לפעולה ממושכת, והכוונה שכל צבא מצרים הולך ומתקרב. בפסוק המקראי בניין הפעיל בא במקום קל או התפעל, ואילו במדרש בא הפעיל תמור פיעל במשמעות 'קירבי'.¹⁸⁰

במהדורת לויטרכך מתורגם הפועל 'הקריב' כ- drew nigh - 'להתקרב, לנוע לקראתי'.

בהמשך המדרש מתפרש 'הקריב' כ'התקרב':

¹⁷⁹ ראה קיסר, אבות, עמי עת.

¹⁸⁰ ראה פירוש של עמוס חכם על אתר בסדרה 'דעת מקרא'.

ד'א "ופרע" הקריב, מה שהלכו ישר' בשלשת ימים הלכו האוקטריין ביום ומחצה הלך פרע' ביום אחד, לכך נאמ' "ופרעה הקריב" (בשלח, ב, 91).

הפועל בא בבניין פיעל פעמים אחדות. כך, למשל:

ר' אליע' או': נא' למש' "אני", אני הוא שאמ' והיה העולם, אני הוא המקרב ולא המרחק [...] אני שקרבתי את יתרו ולא רחקתיו, ואף אתה כשיבא אדם אצלך להתגייר אינו בא אלא לשם שמים, ואף אתה קרבהו ואל תרחיקהו, מיכן את למד שיהא אדם דוחה בשמאל ומקרב בימין (עמלק, א, 193).

(9) מרחק / מרחיק

גם בשורש רח"ק יש חילופי בניינים כבר במקרא: "ולבו רחק ממני" (ישעיה כט, יג); "הרחיק ממנו את-פשעינו" (תהלים קג, יב) ועוד.

במכילתא מצינו במקום אחד חילופין בין צורת פיעל לבין צורת הפעיל של רח"ק באותה המשמעות:

אני הוא המקרב ולא המרחק [...] אני שקרבתי את יתרו ולא רחקתיו, ואף אתה כשיבא אדם אצלך להתגייר [...] ואף אתה קרבהו ואל תרחיקהו (עמלק, א, 193).

אפשר שהצורות הראשונות הן גרירה אחרי צורת פיעל מן קר"ב: מקרב, קרבתי, אך בהחלט אפשר שמדובר בחילופין מוכרים בלשון חז"ל בין צורות משני הבניינים. במקבילה במכילתא דרשב"י באה צורת פיעל:¹⁸¹ אף אתה קרבהו ואל תרחקהו (שם, יח, ו, 130).

(10) משכחין / משכיחין

חילופי פיעל/הפעיל משורש שכ"ח נוכל למצוא כבר בספרי המקרא המאוחרים: "שפח ה' בציון מועד ושבת" (איכה ב, ו); "החשבים להשפית את-עמי שמי" (ירמיה כג, כז).

במכילתא באות צורות פיעל והפעיל באותה המשמעות:

"ויאמר אם שמע תשמע", מכאן אמרו: שמע אדם מצוה אחת, משמיע' אותו מצוות הרבה [...] שכח מצוה אחת <משכחין לו>9 מצוות הרבה (ויסע, א, 157).

ההשלמה נעשתה על-פי דפוס קושטא; במדרש חכמים: משכיחין.

רצה אדם לשמוע, משמיעין אותו לאחר זמן, לשכח, משכחין אותו לאחר זמן [...] רצה לשמוע, משמיעין אותו מיד, לשכח, משכחין אותו מיד [...] רוצה אדם לשמוע בטובתו, משמיעין אותו בטובתו ושלא בטובתו, משכחין אותו בטובתו, הרשות נתונה (ויסע, א, 158).

¹⁸¹ על-פי הכתיב.

פעם אחת באה צורת ההפעיל **משכיחין** תחת הצורה **משכחין** שבמסכתא דויסע:

שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו מצות הרבה [...] שכח משכיחין אותו מצות הרבה,

שנ' "אם שכח תשכח" (בחדש, ב, 208).

במהדורת הורוביץ-רבין: **משכחין** לו.

1.1.2.7 קל (בינוני פֻּעַל / פְּעוּל) / פּוּעַל (מפועל)

בהשפעת בינוני פֻּעוּל אקטיבי התהווה בלשון חז"ל גם שימוש פעיל של בינוני מבניין פּוּעַל. כך,

למשל, בא במשנה 'מקובל אני'¹⁸² במשמעות 'קיבלתי' (פאה ב, ו; עדיות ח, ז ועוד).¹⁸³

להלן דוגמות אחדות לשימוש בצורות **מפועל** פעילות במכילתא:

(1) חסרים / מחוסרים

אחד זה ואחד זה בפסח מצר' ובפסח דורות הכת' מדבר, ומה ת'ל "ככל חוקותיו וככל

משפטיו תעשו אותך"? אלא בא הכת' ללמד בו דברים מחוסרים בו (פסחא, טו, 53).

מחוסרים בא במשמעות 'חסרים'.

(2) לבוש / מלובש

וכן הוא או' "תחת אשר לא עבדת" וג' "ועבדת את אויביך" בשנאה. "תחת אשר לא עבדת

את יי אל'יך", מלובש, "ועבדת את אויביך" "בערום" (בחדש, א, 204).

מלובש כאן כמו 'לבוש'.

(3) שקוע / משוקע

באו' שע' אמ' לו המק' למשה: משה, ידידי משוקע במים והים סוגר ושונא רודף, ואתה

עומד ומרבה בתפילה (בשלח, ה, 106).¹⁸⁴

משוקע כאן במשמעות 'שוקעי', 'שקוע'.

1.1.2.8 קל (בינוני פְּעוּל) / הופעל

(1) רדוף / מורדף; (2) תפוס / מותפס

צורות בינוני פעול בבניין קל באות לעתים באותה המשמעות של צורות בבניין הופעל:

¹⁸² על צורת בינוני עם כינוי הנושא בלשון התנאים ראה מורשת, כינוי נושאי, עמ' 126–136; שרביט, שתי תופעות, עמ' 48–49.

¹⁸³ ראה בלאו, בינוני פעול, עמ' 78–79.

¹⁸⁴ וראה עוד סעיף 1.3.2.2 – בינוני פעול שאינו סביל.

"אמר אויב", זה פרעה [...] "נרדף נשיג נחלק" אין כת' כאן אלא "ארדוף אשיג אחלק",
ארדוף אוסג, מורדף אני להם מותפס אני להם; "נחלק" אינו או' כאן אלא "אחלק שלל",
מחולק¹⁸⁵ הוא שללי וממוני להם (שירה, ז, 140).

בכל ספרות התנאים באות הצורות **מורדף ומותפס** רק פעם אחת במכילתא במדרש זה.
במהדורת הורוביץ-רבין – **מותפש**. על-פי הפירוש: **אני רדוף ותפוס** – צורת בינוני פעול. במקום
צורת בינוני פעול של קל באה כאן צורה מבניין הופעל. במהדורת לויטרכך: **מותפס**, ותרגומו:
This means I am pursued, I am overtaken, I am being driven towards them, I am being
delivered over to them.

מורדף - על-פי הורוביץ-רבין: 'באיפת צדק מגיה ארדוף אתכם להם, אשיג אתכם להם, מחלק הוא
שללי וממוני להם'.
אפשר שהצורה **מורדף** באה בהשפעת המקרא: "רדף באף גוים מרדף בלי תשך" (ישעיה יד, ו),
והצורה **מותפס** היא גרירה אחריה.

1.1.2.9 נפעל / נתפעל

בסעיף זה יוצגו חילופי צורות מן הבניינים **נפעל/נתפעל**. כל הצורות, לבד מן הצמד **נדבר/מדבר**,
באות במשמעות הסבילה של הפועל.

(1) **נדבר / מדבר** (= מְדַבֵּר)¹⁸⁶

פעם אחת באות במכילתא באותו המדרש שתי צורות משורש **דב"ר** באותה המשמעות - האחת
בבניין **נפעל** והאחרת בבניין **נתפעל**:¹⁸⁷

ר' שמע' בן יוחי או': והלא כל הדברות שנדבר עם משה לא נדבר עמו אלא ביום, החדש
הראהו לו בלילה, כיצד? **מדבר עמו ביום והראהו החודש ביום!** ר' אליע' או': **נדבר עמו**
ביום עם חשיכה והראהו את החדש עם ב? חשיכה (פסחא, א, 6).

כתיב הצורה **מדבר** יכול להתפרש לשתי צורות פועליות. הוא יכול להצביע על צורת בינוני של בניין
פיעל וכן על צורת בינוני של בניין נתפעל. ואכן חילופין אלה מוכרים לנו כבר מן המקרא: הצורה
מדבר¹⁸⁸ באה כבר במקרא (במדבר ז, פט; יחזקאל ב, ב; שם, מג, ו). על חילופי פיעל/התפעל מעיר

¹⁸⁵ על הצורה **מחולק** (מבניין פועל) במדרש זה הבאה תחת **מחלק** (מבניין הופעל) ראה להלן **חילופי פועל/הופעל**,
סעיף 1.1.2.10.

¹⁸⁶ הניקוד שלי הוא על-פי המצוי במקרא. ראה להלן.

¹⁸⁷ כאמור לעיל בפתיחה לסעיף, פעלים אלה באים במשמעות פעילה, והם מציינים הדידות.

¹⁸⁸ מובן שצורה זו עולה מן הניקוד.

ריב"ג בספר השורשים בערך 'הדלת הבית והרישי' – 'ולשון התפעל וישמע את קול'¹⁸⁹ **מְדַבֵּר**¹⁹⁰ אליו (במדבר ז, פט) – עקרו **מתדבר**¹⁹¹ והובלע התו בלמדי.¹⁹²

ובן-יהודה, בערך 'דברי': 'והנה אעפ"י שבעצם הסגנון אין דבר מכריח לאמר הקול מתדבר ולא מְדַבֵּר, ואפשר שבאמת זה כדעת קצת החדשים ניקוד מלאכותי לכונה מה שנקדו המנקדים ובחיי הלשון לא אמרו כלל מְדַבֵּר, מכל מקום כבר הנהיגו הסופרים שימוש התפעל זה בספרות'.¹⁹³

(2) נחלק / נתחלק

במכילתא, כבמקרא, מצינו חילופי **קל/פיעל** מן השורש **חל"ק** באותה המשמעות של 'הפרדה לחלקים'.¹⁹⁴

במקרא באות צורות סביל משורש **חל"ק** במשמעות זו בבניינים **נפעל**, **פועל** ו**התפעל**: "אך-בגורל יִחַלֵּק את הארץ" (במדבר כו, נה); "ואדמתך בחבל תִּחַלֵּק" (עמוס ז, יז); "וְהִתְחַלְּקוּ אֶתְּהָ לַשְּׁבִיעָה חֻלְקִים" (יהושע יח, ה).

כידוע, בלשון חז"ל נשתמר בניין פועל בעיקר בבנינוני, והוא משמש לרוב כשם תואר. כסביל של בניין פיעל משמש לרוב בניין נתפעל.¹⁹⁵

בכל ספרות התנאים באה במכילתא רק צורה אחת מבניין פועל בבנינוני:

"נחלק" אינו או' כאן אלא "אחלק שלל", מחולק הוא שללי וממוני להם (שירה, ז, 140).

במשמעות הסבילה של הפועל באות בספרות חז"ל צורות מבניין **נפעל** ומבניין **נתפעל**. להלן דוגמות מן המכילתא:

נחלק לשני, שנ' "נטה את ירך על הים ובקעהו" (בשלח, ד, 100).

עדיין לא באו שבטים לארץ ולא נתחלקה ארץ-ישר' ליש' (עמלק, ב, 184).

(3) נחתך / נתחתך

השורש **חת"ך** בא במקרא רק פעם אחת בצורת עבר נסתר מבניין נפעל בספר מאוחר (**נחתך** – דניאל ט, כד), והוא מעיקר לשון חז"ל. צורות פעיל באות בספרות התנאים **בבניין קל** במשנה, בתוספתא ובכל מדרשי ההלכה. כך, למשל: **חתך** ראשי גבורים (מכילתא דר"י, עמלק, א, 181); **חתך** הימנו בשר (נויקין, ט, 280); **וכן בבניין פיעל** במשנה, בתוספתא ובספרא. לדוגמה: **מחתכים** את הדילועים לפני הבהמה (שבת כד, ד); **האשה שהיא מקשה לילד מחתכין את הוולד במעיה** (אהלות ז, ו).

¹⁸⁹ במקרא **הקול**.

¹⁹⁰ הניקוד שלי הוא על-פי הפסוק במקרא.

¹⁹¹ ההדגשה שלי.

¹⁹² ראה ריב"ג, ספר השורשים, עמ' 104.

¹⁹³ ראה מילון בן-יהודה, ערך **א. דבר**, עמ' 879, הערה 1.

¹⁹⁴ ראה סעיף 1.1.2.1 (5) חלק / חילק.

¹⁹⁵ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 29–31.

צורות הסביל באות בבניינים נפעל ונתפעל. **בבניין נפעל** באות בכל ספרות התנאים רק 5 צורות משורש זה בתוספתא. לדוגמה: נשברה שדרה ונחתך רובו של חוט פסולה (תוספתא חולין ג, א). צורות **בבניין נתפעל** - במשנה, בתוספתא, פעם אחת במכילתא דרשב"י ופעמיים במכילתא דר"י:

"והיה הדם לכם לאות", לכם לאות ולא לאחרים לאות. ר' יצחק או': לעולם מבחוץ כדי

שיהיו המצריים רואים ומעיהם מתחתכין (פסחא, ו, 18).

לא כי אלא מבחוץ כדי שיהו מצריים רואין ומעיהם מתחתכין (פסחא, יא, 37).

(4) נסמך / מסתמך

במקרא באות צורות נפעל משורש **סמ"ך** במשמעות 'נשען על' גם במשמעות הפיזית: "עתה הנה בטחת לך על-משענת הקנה הרצוף הזה על-מצרים אשר יִסְמְךָ איש עליו" (מל"ב יח, כא) וגם במשמעות המושאלת: "ועל-אלהי ישראל נִסְמְכוּ" (ישעיה מח, ב).

במכילתא באה צורת **נתפעל** באותה המשמעות:

וכן את מוצא בגחזי, שבשעה שא' לו אלישע "חגור מותניך וקח משענתי" וג' התחיל

מסתמך על מקלו והולך (עמלק, א, 178).

באותו הקשר באה אותה הצורה בספרי במדבר:

"דן גור אריה", התחיל וצווח, כיוון שראה שהכל שותקין, עמד מתוך סנדרי שלו ושמט את

הרומח והניח באפונדתו והיה מסתמך במקלו והולך (ספרי במדבר, קלא, 172).

(5) נקבצו / נתקבצו

במקרא באות צורות **נפעל** משורש **קב"ץ** במשמעות 'להיאסף'. לדוגמה: "שאי-סביב עיניך וראי כָּל־מִקְבָּצוֹ בְּאוֹ-לֶךְ" (ישעיה מט, יח; ס, ד).

במכילתא דר"י באה צורת **נתפעל** אחת תחת צורות **נפעל** שבמקרא:

"ואשא אתכם על כנפי נשרים", ר' אלע' או': זה יום רעמסס, לפי שנתקבצו כולם ובאו

לרעמסס לשעה קלה (בחדש, ב, 207).

בספרות התנאים באות עוד 6 צורות מבניין נתפעל, צורה אחת בספרי במדבר ועוד 5 צורות בספרי דברים. צורות נתפעל באות גם בספרות האמוראים בתלמודים ובמדרשי אגדה.

בספרות התנאים באה רק צורת מקור אחת מבניין נפעל במכילתא לדברים במדרש לפסוק "ואת-כל-שללה תִּקְבֹּץ אל-תוך רחבה" (דברים יג, יז):

למה נא? לפי שהוא או' "ושרפת באש" שומע אני בין <...> בין שלל שאין דרכו להקבץ

(מכילתא לדברים יג, יז, 2134–2135).

(6) נשברות / משתברות

צורות **נפעל** משורש **שב"ר** באות לרוב במקרא (**נִשְׁבְּרָה** – תהלים נא, יט ועוד). בספרות התנאים: במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה (מכילתא דרשב"י, ספרא, ספרי במדבר, ספרי זוטא במדבר, ספרי דברים) באות צורות **נפעל** לצד צורות מבניין **נתפעל** באותה המשמעות 'ניפוץ וניתוף'. במכילתא דר"י אין צורות נפעל משורש זה. פעם אחת באה הצורה **משתברות** – צורת רבות בבינוני מבניין נתפעל:

מושלו משל למה הדבר דומה: לבצים שהן נתונות בידי אדם, שאם יטה ידו מעט, כולם

נופלות ומשתברות, שנ' "ויי יטה ידו וכשל עוזר ונפל עוזר" וג' (שירה, ט, 145).

וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י (טו, יב, 95).

1.1.2.10 פועל / הופעל

חילופי צורות בינוני של בניין פועל (מקוטל) בבינוני של בניין הופעל (מוקטל) מוכרים לנו מכתבי היד המעולים של לשון חכמים. במשנה באים חילופין אלה בצורות, כגון **מסואבות** < **מוסאבות**¹⁹⁶ (חלה ב, ב); **מותקן** < **מותקן** (אבות ג, טז); **מקודשת** < **מוקדשת** (נדרים ה, ו) ועוד.¹⁹⁷

בכתב יד רומי 32 לספרי במדבר יש דוגמות אחדות לתופעת החילופין בין הבניינים:

בצירוף הנפוץ 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' מצינו בכתב היד: שאין מוקדם ומאוחר בתורה (X3 ספרי במדבר, סד, 61). במכילתא הצורה אינה כך, אלא **מאוחר** (X6 שירה, ו, 139), כצפוי.

בכתב יד רומי לספרי במדבר נמצאו עוד שני חילופין שאינם ידועים מכל מקור אחר: **מופרש/מפורש** - 'ברוך ה' בברכה המ'ופ'רשת בתורה (ספרי במדבר, מ, 43); **מבולע** / **מובלע** – לחם המבולע¹⁹⁸ באיברים (ספרי במדבר, פח, 87).¹⁹⁹

במכילתא באות צורות בינוני אחדות מבניין פועל במקום צורות הופעל:

(1) מחולק (= מוחלק)

"נרדף נשיג נחלק" אין כת' כאן אלא "ארדוף אשיג אחלק" [...], "נחלק" אינו או' כאן אלא

"אחלק שלל", מחולק הוא שללי וממוני להם (שירה, ז, 140).

מחולק הוא שללי – בדפוס: **מוחלק**; בילקוט: **מחולק** אני להם שללן.

¹⁹⁶ כ"י פרמה ב גורס בכל מקום **מוסאבות** (למשל כלים ח, יא). ראה בר-אשר, פרמה ב, עמ' 177.
¹⁹⁷ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1255; בר-אשר, שם, שם; הנ"ל, איטליה, עמ' 31; הנמן, תורת הצורות, עמ' 206-197.
¹⁹⁸ כאן התהליך הפוך – מהופעל **מובלע** (כבעירובין ד, ו; תוספתא כלאיים ב, ג) לפועל **מבולע**. ראה בר-אשר, עיונים, עמ' 155.
¹⁹⁹ לפירוט חילופי מקוטל-מוקטל ראה בר-אשר, שם, עמ' 154-155.

(2) מקודש / מוקדש

במכילתא באות צורות **פועל** וצורות **הופעל** זו לצד זו באותה הפרשה ובאותו ההקשר:

ועוד קל וחו': ומה אם יום טוב הראשון והאחרון שאין לפניהם ולאחריה' **מקודשין** הרי הן טעונין חגיגה, חולו של מועד **שמוקדש** לפניו ולאחריו דין הוא שיטען חגיגה (פסחא, ז, 26).

במהדורת הורוביץ-רבין באה צורת **מקודש** מבניין פועל תחת צורת ההופעל שבכתב היד.

כבר בספרי המקרא המאוחרים, שלשונם קרובה ללשון חז"ל, באות צורות פועל משורש זה לציון סביל של הפעיל.²⁰⁰ לדוגמה: "לא-לך עזיהו להקטיר לה' כי לכהנים בני-אהרן **המקדשים** להקטיר" (דה"ב כו, יח); "ובני ישראל ויהודה היושבים בערי יהודה גם-הם מעשר בקר וצאן ומעשר קדשים **המקדשים** לה' אלהיהם הביאו" (דה"ב לא, ו).

תופעת החילופין בין פועל לבין הופעל מוכרת לנו גם מן המשנה:

שור שהוא יוצא ליסקל והקדישו בעליו אינו **מקודש**, ואם שחטו בשרו אסור אם עד שלא

נגמר דינו והקדישו בעליו **מקודש** ואם שחטו בשרו מותר (בבא קמא ד, ת).²⁰¹

ואף במכילתא באה צורת פועל משורש זה לציון צורת סביל של הפעיל:

"לי הוא", למה נאמ' לפי שהוא או' "הזכר תקדיש ליי אל'ך", הקדישו שתקבל שכר, או

אם הקדשתו **מקודש** ואם לאו²⁰² אינו **מקודש**, ת'ל "לי הוא", מכל מקום (פסחא, טז, 58).

(3) מרוחק [מן העבירה] (= מורחק?)

שמה תאמרו שכל מי שהוא משמר את השבת ומת, שכר נוטל עליו, שנ' "אשרי אנוש יעשה

זאת", הא למדנו שכל מי שהוא משמר את השבת מ?ד/ר?וחק נוצל מן העבירה (ויסע, ה,

170).

במקבילה במכילתא דרשב"י בא הנוסח הזה:

הא למדת שכל המשמר שבת **מרוחק** הוא מן העבירה (מכילתא דרשב"י טז, כ, 114).

1.1.2.11 סיכום

בלשון חז"ל חלו שינויים בשימוש בנייני הפועל ובהוראותיהם בהשוואה למצוי במקרא. במקום

בניין קל משמשים לרוב הבניינים פיעל, נתפעל והפעיל. בניין פועל נשתמר בעיקר בביונוני, ובמקומו

משמש נתפעל כסביל של בניין פיעל.²⁰³

²⁰⁰ אין במקרא צורות **הופעל** משורש זה.

²⁰¹ במהדורות הדפוס באה תחת **מקודש** צורת הסביל הצפויה בהקשר זה - **מוקדש** מבניין הופעל.

²⁰² מילת השלילה **לאו** נשאלה מן הארמית, והיא משמשת בספרות חז"ל בכללה לצד **לא**. ראה גלוסקא, מיליות, עמ' 65-66. במכילתא באה **לאו** 29 פעמים, לרוב לצד מילת התנאי 'אם'.

²⁰³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 29-31.

כבשאר ספרות חז"ל יש במכילתא חילוף בין בניינים. כפי שהוצג בפרק זה, כבר במקרא אנו עדים לחילופי בניינים בחלק מן השורשים. כך, למשל, חילופי קל/פיעל בשורשים **חל"ק**,²⁰⁴ **חמ"ד**,²⁰⁵ **חש"ב**,²⁰⁶ **נא"ף**,²⁰⁷ **נש"ק**,²⁰⁸ **סת"ם**,²⁰⁹ **קצ"ץ**,²¹⁰ **שא"ל**,²¹¹ חילופי קל/נתפעל בשורש **גד"ל**;²¹² חילופי פיעל/הפעיל בשורשים **נה"ג**,²¹³ **קר"ב**,²¹⁴ **רח"ק**,²¹⁵ **שכ"ח**;²¹⁶ חילופי נפעל/התפעל בשורש **חל"ק**²¹⁷ וחילופי פועל/הופעל בשורש **קד"ש**.²¹⁸ רוב החילופין באים בספרי המקרא המאוחרים, שלשונם קרובה ללשון חז"ל.²¹⁹

חילופי קל/פיעל נפוצים מאוד בלשון המכילתא, ועתים מצינו בה צורות פיעל ייחודיות שאין עוד כמותן בכל ספרות התנאים. כך, למשל, הצורה **מגנב**, הבאה במשמעות 'גנבת דעת' כבמקרא:

אבל המגנב מאחר חבירו והלך ושנה בדברי תורה, אף-על-פי שהוא נקרא גנב הרי זה זוכה

לעצמו (נזיקין, יג, 295–296).²²⁰

בכל ספרות התנאים באה צורת פיעל משורש **סמ"ך** במשמעות 'הישענות', 'תמיכה' רק במכילתא:

עוזר ומסמך אתה לכל באי העולם אבל לי ביותר (שירה, ג, 126).²²¹

רוב הצורות מן השורשים **סת"ם** ו**סת"ר** בלשון חז"ל באות בבניין קל. צורות פיעל מובהקות משורשים אלה באות בכל ספרות התנאים רק פעם אחת, והיא במכילתא דר"י:

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות

וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (בשלח, פתיחתא, 76).²²²

אף בחילופי קל/הפעיל באות במכילתא צורות מיוחדות: משורש **לע"ג** באה צורת ההפעיל **מלעגת**

שלוש פעמים - פעם אחת במכילתא דר"י: ורוח הקדש **מלעגת** עליו ואו' לו "נשפת ברוחך" (שירה, ז,

141), ופעמיים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, י, 90).

204 ראה סעיף 1.1.2.1 (5).

205 ראה סעיף 1.1.2.1 (6).

206 ראה סעיף 1.1.2.1 (7).

207 ראה סעיף 1.1.2.1 (10).

208 ראה סעיף 1.1.2.1 (12).

209 ראה סעיף 1.1.2.1 (14).

210 ראה סעיף 1.1.2.1 (17).

211 ראה סעיף 1.1.2.1 (19).

212 ראה סעיף 1.1.2.3 (1).

213 ראה סעיף 1.1.2.6 (3).

214 ראה סעיף 1.1.2.6 (8).

215 ראה סעיף 1.1.2.6 (9).

216 ראה סעיף 1.1.2.6 (10).

217 ראה סעיף 1.1.2.9 (2).

218 ראה סעיף 1.1.2.10 (2).

219 ראה, למשל, חילופי פיעל/הפעיל, סעיף 1.1.2.6.

220 ראה סעיף 1.1.2.1 (2).

221 **מסמך** מקביל לפועל **סומך** המקראי (תהלים קמה, יד). ראה סעיף 1.1.2.1 (12).

222 ראה סעיף 1.1.2.1 (14), (15).

בלשון התנאים רווח שורש שׁו"ח בבניין קל, לעתים בחילופי שׁ/ס: איני יודיע מה את סח (שבועות ח, ג; ח, ו; תוספתא בבא קמא ח, ד). צורות הפעיל משורש זה באות בלשון חז"ל באותה המשמעות של בניין קל. בכל ספרות התנאים באות רק שתי צורות הפעיל - הסיח, משיחין, ושתיהן במכילתא: הדבר הזה הסיח רבינו הגדול (ויסע, א, 154).

הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו (בחדש, ט, 238).²²³
במכילתא נפוצים מאוד חילופי פיעל/הפעיל. במדרש זה באות צורות פיעל במשמעות הפעיל שאין להן אח ורע בכל ספרות התנאים. האחת היא הצורה מאחרת במשמעות 'זימה':

חזרו לקראות פי-החירות שהיא מאחרת את עו? בד? זיה (בשלח, א, 83).²²⁴

האחרות הן צורות הפיעל יעבר, מעבר, הבאות תחת הפעיל במשמעות 'העביר מצד לצד':
"ונתת' באזנו ובדלת", בדלת את נותן ואין את נותן במזוזה, או יעבר באזנו ובדלת?
תל "ורצע אזנך", באזנו את מעבר ואין את מעבר בדלת (נזיקין, ב, 252).

צורת פיעל במשמעות זו באה בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים רק במכילתא.²²⁵
במכילתא מצינו גם חילופי קל (בינוני פעול/הופעל). בכל ספרות התנאים באות צורות ההופעל מן השורשים רד"ף ותפ"ס תחת צורות בינוני פעול רק במכילתא:

"ארדוף אשיג אחלק", ארדף אוסג, מורדף אני להם מותפס אני להם (שירה, ז, 140).²²⁶

במכילתא יש גם חילופי פועל/הופעל. משורש חל"ק באה צורת בינוני של פועל מחולק תחת צורת הופעל רק פעם אחת בכל ספרות התנאים, והיא במכילתא:

"נחלק" אינו או' כאן אלא "אחלק שלל", מחולק הוא שללי וממוני להם (שירה, ז, 140).²²⁷

1.2 מערכת הזמנים - צורות מיוחדות

בפרק זה אין כוונתי לדון ב'זמנים' מצד התחביר, אלא להעיר על צורות מיוחדות ועל חידושים במערכת הזמנים מצד קרבתם לענייני מורפולוגיה (עיון מורפו-סינטקטי).

1.2.1 היה + פֿעַל (עבר)

במערכת הזמנים של לשון חז"ל יש שתי צורות להבעת זמן עבר: פֿעַל רגיל ולידו היה + בינוני.

למשל: היה יורד (סנהדרין ה, ד); הייתי יודע (נדרים ט, ד) וכד'.

במכילתא מצינו צורה מיוחדת שבה באה צורת 'היה + פֿעַל' - היו נהגו:

²²³ ראה סעיף 1.1.2.4 (3).

²²⁴ ראה סעיף 1.1.2.6 (1).

²²⁵ ראה סעיף 1.1.2.6 (5).

²²⁶ ראה סעיף 1.1.2.8 (1), (2).

²²⁷ ראה סעיף 1.1.2.10 (1).

וכן את מוצא שהיו אבות והנביאים נהגו בדרך ארץ (פסחא, יא, 38).
 במהדורת הורוביץ-רבין מופיע הנוסח: 'וכן אתה מוצא שהאבות והנביאים נהגו בדרך ארץ' (עמ' 38, שורות 6-7). בחילופי הגרסאות מצוין שבכ"י אוקספורד ובילקוט מופיע הנוסח 'שהיו אבות והנביאים נוהגין' (אוקספורד – נהגו); בכ"י מינכן – 'היו נוהגין כן בד"א'.
 אף במהדורת לויטרכך מופיע הנוסח ה'פשוט' הבא במהדורת הורוביץ-רבין: 'שהאבות והנביאים נהגו בדרך ארץ'.

ה'זמן' המיוחד היה + פעל, המופיע בכתב יד אוקספורד למכילתא, בא גם בכתב יד רומי 32 לספרי במדבר: והיה גירא בהן סנגדורין והיו מפצעות את ראשיהן (שם, קלא, 171).
 ייתכן שיש בצורות אלה ה'ד לצורות שרווחו בלשון לצד הצורות הנפוצות 'היה פועל / פועל היה'.²²⁸

1.2.2 עתיד + בינוני פועל

בלשון חז"ל מקובלת צורת עתיד לפעול לציון עתיד 'סיפורי' במשמעות 'עומד להיעשות או להתרחש בעתיד'.²²⁹ כך, למשל, מצינו במשנה: עתיד למוד (מעשר שני ה, ט); עתידה לעלות (סנהדרין י, ג).
 צורה זו נפוצה מאוד בספרות חז"ל.

להלן דוגמות אחדות מן המכילתא: עתידה להשתכח (פסחא, יב, 41); עתידין לבכות (בשלח, א, 85); עתיד ליתן (ויסע, ד, 169) ועוד לרוב.

לעתים באה צורת 'עתיד להיות+בינוני פועל', לדוגמה: עתידין להיות יוצאין (מידות ב, ו); הארץ עתידה להיות נזרעת (ספרא, בחוקותי א, ב); עתידין ישראל להיות רואין ושומעין (ספרי דברים, שי, 351).

בתוספתא עולה צורה אחרת עתיד שפעל, והיא באה בה פעם אחת: עתידה שתחזור להם (תוספתא סוטה יב, א). צורה זו מצויה גם בספרי דברים (שלוש פעמים), למשל: עתידה כנסת ישראל שתומר לפני הקב"ה (שם, שו, 330), ולרוב בתלמוד הבבלי. לדוגמה: עתידה אשה שתלד בכל יום (שבת ל ע"ב); עתידין צדיקים שיחיו את המתים (פסחים סח ע"א).

במכילתא עולה צורה מיוחדת - עתיד+בינוני פועל:

וכן את מוצא שאין הגליות עתידות מתכנסות אלא בשכר אמנה שהאמינו (בשלח, ו, 115).

²²⁸ ראה בר-אשר, עיונים, עמ' 157-158.

²²⁹ ראה אזר, תחביר לשה"מ, עמ' 18-19.

במהדורת הורוביץ-רבין הושמטה המילה 'עתידות': "וכן אתה מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמנה" (עמ' 115, שורה 11), ובחילופי הגרסאות שם מצוין שבכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן הנוסח הוא 'עתידות מתכנסות'.

במהדורת לויטרבך: "וכן אתה מוצא שאין הגליות עתידות מתכנסות אלא בשכר אמנה", ותרגומו: "And you also find that the people of the diaspora **will be assembled again in** "the future only as a reward of faith", כלומר לשון עתיד: הגליות יתכנסו בעתיד רק בשכר אמונה.

גם במקומות אחרים שבהם יש צורה של 'עתיד'+שם פועל' מתרגם לויטרבך כ'בעתיד יקרה כך וכך' למשל: בשלח, ד: "אין המקום עתיד ליפרע מן הרשעים בגיהנם" – "In the future God will punish the wicked ones in Gehinnom".

דוגמה נוספת לצורת 'עתיד' + בינוני פועל' מציינו רק בתלמוד הירושלמי:

כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל נאחז באילן זה וניתור ויוצא, נאחז בחורש זה וניתור ויוצא, נאחז בסבך זה וניתור ויוצא. אמ' לו הקב"ה: אברהם, כך עתידין בניך נאחזים בעונות ומסתבכין במלכיות, מבבל למדי, ממדי ליון, ומיון לאדום (ירושלמי, תענית ב, ד [סה, ד]).

במקבילה בבראשית רבה מופיעה הצורה המקובלת 'עתיד לפעול':

כך עתידין בניך להסתבך במלכיות (בראשית רבה, נו, ט).

הצורה המיוחדת, המופיעה בשני כתבי היד הטובים של המכילתא, כ"י אוקספורד וכ"י מינכן, והימצאותה של דוגמה נוספת הבנויה בדרך זו בירושלמי מעידות על מקוריות הדגם. ייתכן שבטקסטים אחרים של ספרות חז"ל היו צורות נוספות כאלה והן תוקנו בידי סופרים ומעתיקים.²³⁰

1.2.3 סוף + עתיד לפעול

בין פסוקיות הנשוא במשנה נוכל למצוא דגם שבו יבוא נשוא בצורת 'סוף'. במשנה הנשוא 'סוף' מופיע עם כינוי גוף דבוק או עם שם סומך. הנשוא יכול לפתוח: (א) בשם פועל; (ב) בבינוני פועל להבעת פעולה עתידית; או (ג) בצורת 'ש' + פעל' להבעת זמן עבר. לדוגמה:

כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר (אבות ד, ט).

²³⁰ בספרו 'פרקי לשון' מביא ילון עוד דוגמות לשימוש זה ב'עתיד' במדרשי אגדה, אולם דוגמותיו נסמכות על המהדורות המדעיות של המדרשים. לדוגמה: עתידה ירושלים מתרחבת ועולה והגליות באות ונינחות תחתיה' (פסיקתא דרב כהנא, מהדורת בובר, קמג, ע"א, פסיקתא מנדלבוים, עמ' 317). ראה עוד ילון, שם, עמ' 34.

וסופו יורש לגיהינם (אבות א, ה).

סופו שנפל בחרב (סוטה ת, א).²³¹

התמונה העולה מן המכילתא שונה מן המצב המתואר במשנה: במכילתא כשהנשוא שם פועל, יבוא

הנושא בצורת 'סוף + כינוי גוף דבוק' (סופו, סופה, סופן וכד'). לדוגמה:

שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות (עמלק, ב, 181).

ואמרו להם האוקטריין: רוצין לא רוצין, סופכן לקיים דבר מלכות (בשלח, א, 84).

כיון שהכו האוקטריין היו יודעין שסופן לרדוף אחריהן (בשלח, ב, 91).

לעומת זאת, כשהנשוא בא בצורת פסוקית הפותחת ב-ש', יופיע נושא סתמי בצורת 'סוף' ללא

הכינוי הדבוק, והפועל יבוא **בבינוני**. לדוגמה:

"חבל תחבל" – אם חבלת חבולה אחת, סוף שחובלין בך חבולות הרבה (ויסע, א, 158).

מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד, סוף שהוא מוליד בן שהוא מקלל לאביו ומכבד למי

שאינו אביו (בחדש, ח, 234).

במכילתא בא צירוף מיוחד, ובו לצד סוף בנטייה בא הזמן המורכב **עתיד לפעול**:²³²

"וירדו כל עבדיך אלה אלי" וגו', סופן עתיד לירד בראשנה, אלא מלמד שמשה חלק כבוד

למלכות (פסחא, יג, 45).

אין עוד צירוף כזה בספרות התנאים ובספרות האמוראים, ואפשר שלידתו בשילוב של סופו לפעול

בעתיד לפעול: סופן לירד בראשונה ו-(אתה) עתיד לירד בראשונה.

במהדורת הורוביץ-רבין: סופן עתיד להיות בראשם ולירד בראשונה; במהדורת לויטרבך: שסופן

עתיד לירד בראשם, ותרגומו: You yourself will ultimately come down leading them.

1.2.4 צורת עתיד + לפעול

במכילתא בא פעם אחת הצירוף הפועלי **תמצו לומר**:

"בחדש השלישי", שכשתמצו לומר בשלש' חדשים בששי לחדש בששי לשבת (ויסע, א, 159).

זהו צירוף יחידאי, אין עוד כמוהו בכל ספרות התנאים. הצורה **תמצו** אפשר לראות בה צורת עתיד

נפעל מן מצ"א על דרך ל"י. כך הוא על-פי המילון ההיסטורי. צירוף דומה של צורת עתיד נפעל עם

צורת מקור מן אמ"ר בא פעם אחת בתוספתא: **כשתימצא לומר** (תוספתא מכות ב, י; יא).

²³¹ ראה אזר, תחביר לשה"י, עמ' 77-78.

²³² ראה לעיל, סעיף 1.2.2.

על פי רוב באה בספרות התנאים הצורה המאובנת **נמצאתי** או **נמצאנו אומרים** לציון התוצאה,²³³ ואכן, במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך בא תחת הנוסח שבכ"י אוקספורד **נמצאת אומר'**, כבמקומות אחרים במכילתא (פסחא, יח, 73; בשלח, פתיחתא, 81²³⁴ ועוד). אפשר שאין כאן הפועל **תמצו** (צורת נפעל על דרך ל"י) מלשון **מצ"א** במשמעו העברי הרגיל, אלא הוא גזור מן **מצ"א/מצ"י** הארמי (בבנין קל) שעניינו 'יכול',²³⁵ בדומה לצירוף **תמצו לומר**, הבא לרוב בתלמוד הבבלי.²³⁶

1.2.5 עתיד מוארך

במקרא משמשות צורות **עתיד מוארך** רק בחלק מן הגזרות והבניינים, ובלשון תז"ל הן נעלמו כמעט לחלוטין.²³⁷ אפילו הלכה שנשנית במשנה כשהיא מבוססת על לשון הכתוב בתורה, איננה מכירה את העתיד המוארך. כך, למשל, בהלכה "המדיח זהו האומר **נלך ונעבוד** עבודה זרה" (סנהדרין ז, יח). בהלכה זו המשנה מתרגמת את הכתוב בדברים יג, יד: "וידיחו את יושבי עירם לאמר **נלכה ונעבדה** אלהים אחרים".²³⁸

במקומות בודדים שבהם באות צורות עתיד מוארך, יש להן זיקה ללשון המקרא.

במכילתא באה צורה אחת של עתיד מוארך - **נלכה**:

ישר' אומ' להן לאומות העולם: מכירין אתם אותן, ונא' לכם מקצת שבחו, "דודי צח ואדום" וגומ', וכיון ששומעין אומ' העו' שבחו של מי שא' והיה העולם, אומ' להם לישר': נלכה עמכם, שנ' "אנה הלך דודך" וג' (שירה, ג, 127).

במדרש זה יש הד לנאמר בספר זכריה פרק ח, ממש ציטוט מן הפסוק:

"כֹּה-אָמַר ה' צְבָאוֹת בְּיָמַי הִהְיֶה אֲשֶׁר יִחְזִיקוּ עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מִכָּל לְשׁוֹת הַגּוֹיִם; וְהִחְזִיקוּ בְּכַנֵּף אִישׁ יְהוּדִי לְאֹמֶר נִלְכָה עִמָּכֶם כִּי שָׁמְעֵנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם" (זכריה ח, כג).

1.2.6 עתיד מקוצר

במקרא משמשות צורות **עתיד מקוצר** רק בחלק מן הגזרות והבניינים: בהפעיל של גזרת השלמים ובקל והפעיל של גזרת עוי"י וגזרת ל"י. בספרות התנאים יש מעט צורות **עתיד מקוצר**, בעיקר

²³³ ראה בנדויד, לשון, עמ' 560, ובעקבותיו: שרביט, זמנים, עמ' 125.

²³⁴ במקום זה: נמצאת את או'.

²³⁵ ראה סוקולוף, מילון לארמית בבליית, עמ' 699, ערך מצ"י.

²³⁶ למשל: סוכה לא ע"א; ערכין יט ע"ב; סוטה לז ע"ב.

²³⁷ ראה סגל, דקדוק, עמ' 123-124; קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 30; הנמן, תורת הצורות, עמ' 31; שרביט, זמנים, עמ' 111, 114-115.

²³⁸ ראה הנמן, שם, שם.

במשניות המגלות זיקה ללשון המקרא, כגון במסכת אבות, שלשונה ארכאית, בקטעי תפילה ובמדרשי הלכה. כך, למשל, **תַעֲשׂ**: אל **תַעֲשׂ** עֲצֻמָן כְּעֲרֵכִי דִינִים (אבות א, ת); אל **תַעֲשׂ** תפילתך קָבַע (אבות ב, ג); מן הפועל **היה**: **יְהִי** בֵיתְךָ בֵית וְעַד לַחֲכָמִים (אבות א, ד); ובלשון הברכות: **יְהִי** רִצּוֹן (ברכות ט, ג ועוד).²³⁹

במכילתא באות צורות אחדות של עתיד מקוצר:

(1) יפקד. במכילתא באה צורה אחת של עתיד מקוצר בגורת השלמים - **יפקד**:

אני אקרא "וכל בהמה", ומה ת'ל "חמור או שור או שה"? שאם אני קורא "כל בהמה",

שומע אני לא יהיה חייב עד שיפקד אצלו כל בהמה (נויקין, טז, 302).

באותו ההקשר בפרשה טו ובפרשה טז באה צורת העתיד הרגילה - **יפקיד**:

"וכי יתן איש אל רעהו כסף" וגו', ר' ישמ' או': עד שיפקיד אצלו הא לך שמור לי זה, אבל אם

א' לו: עיניך בו, הרי זה פטור (נויקין, טו, 298).

"וכי יתן איש אל רעהו חמור" וגו', ר' ישמע' או': עד שיפקיד אצלו ויאמ' לו: הא לך שמור

לי זה, אבל אמ' לו: עיניך בו, הרי זה פטור (נויקין, טז, 302).

אפשר שבצורה **יפקד** נשמטה היו"ד בטעות, מכיוון שבמקומות אחרים באה הצורה **יפקיד**.

(2) תהא, יהא, נהא, תהו, יהו. הפועל **היה** במכילתא בצורות עתיד קל שלו נוטה גם על דרך

הארמית, כבשאר ספרות התנאים:²⁴⁰ לצד צורות, כגון **אהיה, יהיה, תהיו, יהיו** כבמקרא, באות

הצורות **תהא, יהא, נהא, תהו, יהו** – כולן צורות מקוצרות על דרך הארמית. בצורות נסתר

ונסתרים שלטת הצורה המקראית: 96 פעמים **יהיה** – (לעומת 53 פעמים **יהא**); 22 פעמים **יהיו**

(לעומת 16 פעמים **יהו**). פעמים מתחלפת אם הקריאה אל"ף ביו"ד, ובאות צורות, כגון **תהי, יהי**

תחת **תהא, יהא**.

להלן דוגמות אחדות מן המכילתא:

ר' יצחק או': לא תהו מונין כדרך שאחרים מונין אלא תהי מונה לשם שבת(בחדש, ז, 229).

אם כשתהיו שותקין "י"י ילחם לכם", קל וח' כשתהו נותנין לו שבח (בשלח, ב, 96).

שתהו פנויין לי ועסוקין בדברי תורת, ולא תהיו עסוקין בדברים אחרים (בחדש, ב, 208).

מה אם חמץ שאינו מחמיץ לאחרים חייבין עליו כרת, שאר שמחמיץ לאחרים דין הוא

שיהיו חייבין עליו כרת? לא, אם אמרת בחמץ שהוא ראוי לאכילה חייבין עליו כרת, תאמר

בשאר שאינו ראוי לאכילה לפיכך לא יהו חייבין עליו כרת (פסחא, י, 34).

²³⁹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 31–32, 371, 381–382; בר-אשר, אחדות, עמ' 78; שרביט, זמנים, עמ' 123–124.
²⁴⁰ ראה הנמן, שם, עמ' 376–383; נתן, תוספתא, עמ' 222–223.

במדרשים אלה באות זו לצד זו הצורה המקראית הרגילה (תהיו, יהיו) והצורה המקוצרת על דרך הארמית (תהו, יהו).²⁴¹

1.2.7 עתיד 'מהופך'

עם הצורות המקראיות שנעלמו ממערכת הזמנים של לשון המשנה נמנות הצורות ה'מהופכות' (ויקטול, וקטל).²⁴²

במכילתא באות צורות אחדות של עתיד 'מהופך':

אנטונינוס פעמים שהוא דן על בימה ומחשיך, והי!ה! בניו מחשיכין אצלו, מאחר שנפטר

מן הבימה היה נוטל את הפנס ויאר לפני בנו (בשלח, פתיחתא, 82).

אפשר שצורת העתיד המקוצר באה בזיקה לפסוק על אודות בקיעת הים ומעבר בני ישראל בחרבה בלילה: "ויבא בין מתנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך ויָאָר את-הלילה ולא-קרב זה אל-זה כל-הלילה" (שמות יד, כ), ואולי היא בהשפעת הפסוק "אל ה' ויָאָר לנו" (תהלים קיח, כז). במהדורת הורוביץ-רבין: 'היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו'.

במסכתא דעמלק באות שלוש צורות 'מהופכות' כלשון נוטריקון למילה ויחלש שבפסוק "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב" (שמות יז, יג):

"ויחלש יהושע" וג', ר' יהושע או': ירד וחתך ראשי גבורים שעומו העומדים כשורות

במלחמה, ר' אלע' המודעי או' בו לשון נוטריקון: ויחל ויזע וישבר (עמלק, א, 181).

ויחל (משורש חו"ל) במשמעות 'נתחוללה דעתו' והפועל ויזע הן צורות עתיד מבניין הפעיל; הצורה וישבר היא צורת עתיד של פיעל.

1.2.8 ציווי מוארך

צורות הציווי המוארך נעלמו מלשון המשנה. אפשר להצביע על דוגמות בודדות של הצורה הושיעה. בכ"י פרמה א באה דוגמה בודדת של ציווי מוארך בלשון התפילה: הושיעה²⁴³ ה' את עמך (ברכות ד, ד), והיא חיקוי ללשונות תפילה שבמקרא, כגון תהלים יב, ב; כה, ט.²⁴⁴ במשנה מסכת סוכה באה הצורה הושיעה 4 פעמים; פעמיים כשיבוץ מן המקרא בנאמר בעת הקפת המזבח, ועוד פעמיים כגרירה אחרי הפסוק מתהלים קיח, כה: בכל יום מקיפים את המזבח פעם

²⁴¹ וראה עוד סעיף 1.5.7.3.5 - גזרת ליי עתיד, ושם בהערות.

²⁴² ראה שרביט, זמנים, עמ' 111.

²⁴³ בכ"י ק, בכ"י לו, בכ"י אחרים ובדפוסים: הושע.

²⁴⁴ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 31; 249; שרביט, זמנים, עמ' 125.

אחת ואומ': אַנָּא (יִי) הוֹשִׁיעָה נָא, אַנָּא הוֹשִׁיעָה נָא, ר' יהודה [אומ'] אַנִּי וְהוּא²⁴⁵ הוֹשִׁיעָה נָא, אַנִּי וְהוּא הוֹשִׁיעָה נָא (סוכה ד, ה).

במכילתא באה פעם אחת צורת ציווי מוארך - תנה:

שבשעה שאמ' משה ליתרו: תנה לי את צפורה בתך לאשה, אמ' לו: קבל עליך דבר אחד

שאני או' לך ואני נותנה לך לאשה (עמלק, א, 191).

המדרש שונה מן הסיפור המובא במקרא: "ויאל משה לשבת את-האיש ויתן את-צפרה בתו למשה" (שמות ב, כא). לא נאמר שמשה ביקש מיתרו לתת לו את צפורה לאישה.

הצורה תנה היא צורת ציווי מוארך, לשון בקשה, כמו 'תן נא'. במקרא באה צורה זו לא מעט, 23 פעמים, מהן 4 פעמים בעניין נתינת אישה. לדוגמה: "תְּנֵה אֶת-נְשִׁי וְאֶת-יְלָדֶיהָ" (בראשית ל, כו); "תְּנֵה אֶת-אִשְׁתִּי אֶת-מִיכָל אֲשֶׁר אֶרְשָׁתִּי לִי" (שמי"ב ג, יד).

אפשר שהמדרש במסכתא דעמלק בא בהשפעת הפסוק "תנה את-בתך לבני לאשה" (מל"ב יד, ט; דה"ב כה, יח) עם הפסוק "הבה את-אשתי כי מלאו ימי ואבואה אליה" (בראשית כט, כא) שביעקב, שסיפורו דומה לסיפור משה. ואולי הושפע בעל המדרש גם מן הפסוק "תנה את-אשתי את-מיכלי" (שמי"ב ג, יד).²⁴⁶

בלשון התנאים באה צורת הציווי המוארך תנה עוד פעם אחת בתוספתא (כ"י וינה):

השוכר את החמור לרכוב עליה, ואמ' לו: תנה לי את הלגין הזה עליה, אע"פ שאין ישראל

רשיי לעשות כן שכרו מותר (תוספתא עבודה זרה ת, י).

1.2.9 מקור בלא למ"ד + בינוני פועל

במקרא המקור הנטוי הוא בעל תכונות פועליות ובעל תכונות שמניות כאחד. בלשון חז"ל יש הבחנה בין צורת מקור בלמ"ד תחילית בלתי מתפרדת, הניטית על דרך העתיד ומשמשת בתפקיד פועלי, ובין צורת מקור בלא למ"ד, הניטית על דרך התצורה המקראית ומשמשת כשם עצם – אפשר לידע אותה ואפשר לצרף לה צורן ריבוי. על פי רוב היא משמשת שם פעולה.²⁴⁷ כך, למשל, משמשת צורת המקור הַלֵּל בלא למ"ד תחילית צמודה כשם פעולה: הודייה והלל (בשלח, ג, 100) או כשם עצם מופשט לציון מזמורי ההלל הנאמרים בראשי חודשים ובחגים: קורין את ההלל (שירה, א, 118).

²⁴⁵ (הוא - כך בכ"י; נ"א: נהו (אני והו - גימטרייה של יאנא הי').

²⁴⁶ פסוק זה משמש את חז"ל בעיסוקם בדיני קידושין. ראה סנהדרין יט ע"ב.

²⁴⁷ על החלוקה בלשון חז"ל בין המקור בעל תכונות פועליות ובין המקור בעל תכונות שמניות ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 33-34. וראה עוד שרביט, זמנים, עמ' 125.

במכילתא מצינו פעמיים באותו המדרש את צורת המקור בלא למ"ד היות בתפקיד פועלי. תחת צורת המקור הנטוי לומר באה צורה המורכבת מצירוף של צורת המקור היות ומצורת בינוני פועל - היות אומרים:

ר' אלע' המודעי או': למידין היו ישר' היות או' דברי תרעומות על משה, ולא על משה בלבד אמרו אלא כלפי הגבורה (ויסע, א, 155).

ר' אלעזר המיודעי או': למידים היו ישר' היות אומ' דברי תרעומת על משה, ולא על משה בלבד אמרו אלא אף על אהרן (ויסע, א, 159).

במדרש מאוחר – מדרש תהלים (1050) - בא פעם אחת הצירוף היות שואל (היות+בינוני פועל) תחת צורת המקור הנטוי 'לשאל':

אבל דוד בשעה שראה את פלשתים באין עליו בעמק-רפאים מיד התחיל היות שואל באורים ותומי' (מדרש תהלים מז, כז, פי ב [קייב, א]).

1.3 משקלים וחילופי משקלים בפועל

הערה: אין ודאות באשר להשתייכותה של צורה פועלית מסוימת למשקל זה או אחר מכיוון שכתב היד אינו מנוקד וייתכן בו גם כתיב חסר ניקוד, אולם על-פי המצוי בחיבורים אחרים של ספרות חז"ל אפשר ללמוד על השתייכות פעלים מסוימים למשקל. הצורות שלהלן יידונו על-פי כתיבן.

1.3.1 משקלי העבר – פֶּעַל, פָּעַל

בבניין קל עבר בגזרת השלמים אין במכילתא ייצוג למשקל פֶּעַל כבמקרא. על-פי הכתיב, קשה לדעת מה משקלם של רוב הפעלים בעבר, שצורתם כצורת פֶּעַל. אין לדעת אם הם שייכים למשקל פֶּעַל או הם שייכים למשקל פָּעַל ובאים בכתיב חסר, אך אין ספק באשר לפעלים משורש חש"ך. אלה באים במשקל פֶּעַל. אף שהטקסט במכילתא אינו מנוקד, כתיבם של פעלים אלו יכול להעיד על דרך הגייתם בתנועת e - חשיכה, משחשיכה:

"ובשלת ואכלת", משחשיכה (פסחא, ה, 17); אלא הרי שלקחו רבו ערב שבת עם חשיכה ולא הספיק למהלו עד שחשיכה (פסחא, טו, 53).

הפועל חשיכה מנוקד בצירי, כצורת הפסק, בצורת העבר שלו במשנה, בהפסק ושלא בהפסק. בספרו 'מבוא לניקוד המשנה' מביא ילון דוגמות אחדות מן המשנה ומן התוספתא למקומות שבהם באה צורה זו של הפועל: 'משחשיכה הרי זה עירובי' (עירובין ג, ד); 'עד שחשיכה עד שלא חשיכה' (שם ד,

ב; 'מי שישן ולא ידע עד שְחִשְׁיָהּ' (שם ד, ה); 'נמצא מהלך ביום מִשְׁחִשְׁיָהּ' (שם ד, ז); 'או שחשיכה לילי שבת' (תוספתא, אהלות יד, א) ועוד.²⁴⁸

אף בכ"פ מתגלה משקל פֶּעַל בצירוף הפועלי חשיכה. צורת הפועל חשיכה, שבכתיבה מזדהה עם השם חשיכה, באה בפרמה בוודאות 13 פעמים כפי שהדבר עולה מתוך עדות הכתיב. גם הניקוד וגם ההטעמה המלעילית מעידים על צורה פועלית לציון העבר.²⁴⁹

1.3.2 משקלי הבינוני – פועל, פֶּעַל, פֶּעוּל, פֶּעִיל, פֶּעוּל

רוב צורות הבינוני בבניין קל במכילתא באות במשקל פועל כבמקרא. פועלי מצב ניטים על פי רוב במשקל פֶּעַל; חלקם משמשים כשמות תואר. הפועל יכל בא כבמקרא במשקל פֶּעוּל.²⁵⁰ הפועל צרף ניטה במשקל פֶּעִיל, והפועל עסק בא במשקלים פועל, פֶּעַל ופֶּעוּל במשמעות הפעילה: עוסק (ויסע, ב, 161), עוסקין (פסחא, יח, 74), אך גם עסיקין (בשלח, פתיחתא, 78); עסוק (בשלח, פתיחתא, 78), עסוקין (ויסע, ה, 172 ועוד).

1.3.2.1 צורות מיוחדות במשקל פֶּעַל

(א) גזרת השלמים

(1) כעס

במכילתא באה פעם אחת צורת הריבוי כעסים:

כמה שלטונות שלטו מכם ולא כעסו בניי, שנ' "אלוף לוטן" וגו', ועכשיו אתם כעסים? אף

אני אתן לכם כעס שאין בו רצון (שירה, ט, 147).

אני מציעה, בעדיפות ראשונה, לקרוא את הצורה פֶּעִסִים, כצורת ריבוי של פֶּעַס, מכיוון שמדובר בפועל מצב, ואפשר בהחלט שנטיית הבינוני מפועל זה תבוא במשקל פֶּעַל.

הפועל כעס בבניין קל עולה בספרות המקרא המאוחרת. אין במקרא צורת בינוני מן הפועל הזה. יש ממנו שתי צורות עבר עם ו' ההיפוך וְכַעַס (תהלים קיב, י; קהלת ג, טז) ושלוש צורות עתיד במשקל

יפֶּעַל, כדרך הנטייה של פועלי מצב: אכַעֵס (יחזקאל טז, מב); ויכַעֵס (נחמיה ג, לג; דהייב טז, ז).²⁵¹

לצורת הריבוי בבנינוני כעסים²⁵² שבכ"י אוקספורד למכילתא אין עדות ממקור אחר, אולם במקורות מאוחרים לספרות התנאים מצינו עדות לצורת יחיד כעס הבאה תחת הצורה הנפוצה

²⁴⁸ ראה ילון, מבוא, עמ' 57–58.

²⁴⁹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 70–71.

²⁵⁰ חשוב לציון כי במקרא אין נטייה של יכול בבנינוני. יכל/יכול משמש לרוב לעבר. כך, למשל, יכל (בראשית מה, א); יכול (שמי"א ד, טו).

²⁵¹ צורת המקור באה, כצפוי, במשקל לפעל: לכעוס (קהלת ז, ט).

²⁵² במהדורת הורוביץ-רביץ: כועסים.

כועס במשקל **פועל**. לדוגמה: "הגשם חלף והלך לר", אילו שלושים ושמונה שנה היה **כעס**²⁵³ על ישראל' (פסיקתא דרב כהנא, החדש, ט, 95).²⁵⁴

במקום אחר במכילתא באה פעמיים צורת היחיד **כועס** במשקל **פועל** (פסחא, פתיחתא, 5; ויסע, ו, 173). על פיה אפשר להניח כי ייתכן שצורת הריבוי הייתה צריכה להיות **כועסים**, כבמקורות אחרים²⁵⁵ ובדפוסים, אלא שהסופר השמיט בטעות את הווי"ו, וכך נתקבלה הצורה **כעסים**.

(2) עזב

במכילתא באה פעמיים צורת בינוני **פעל** מן **עזב** באותה הפרשה:

"וחדלת מעזוב לר", פעמים שאתה חדל פעמים שאתה עזב. חמור של ישראל ומשאו של גוי

"עזוב תעזב עמר", חמור של גוי ומש' של ישראל "וחדלת מעזב לר", פעמים שאתה חדל

פעמים שאתה עזב (כספא, כ, 325).

הצורה **עזב** באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין: **עזב**.

הימצאותה בשני כתבי היד המשובחים למכילתא מעידה שהצורה **עזב** באה במשקל **פעל**, אולם

אפשר (בעדיפות שנייה) ש**עזב** שבכתב היד היא גרירה אחרי הצורה **חדל** שבמדרש.

במדרש לאותו הפסוק באותה המשמעות של סיוע וחיזוק באה בספרי דברים צורת בינוני **פועל**:

מכלל שנ' "עזוב תעזב עמר" יכול אתה עזב עם זה (ספרי דברים, פט, 152).

(3) ערב

פעמיים מופיע במכילתא **ורק** במכילתא הצירוף **ערב שמש** (פעם אחת ייתור במסירה):

אם לעינין טבילה, יטבול בחמישי ויהא כמו ערב שמש. ומה ת'ל "לך אל העם" וג' אל' שא'

המק' למש' לפרוש מן האשה (בחדש, ג, 213–214).

צירוף זה בא גם בכ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: **הערב שמש**, ותרגומו:

At about the time of the setting of the sun

וכן מצינו במשנה **הערב שמש** (טהרות א, א) במשמעות 'שקיעת השמש', 'בוא השמש'.

במדרש חכמים (על-פי הורוביץ-רבין) באה במקבילה למדרש במכילתא הצורה **מוערב** (=מעורב).

טמא שטבל והעריב לו השמש, שנטהר לגמרי, בניגוד לטבול יום שצריך להמתין לטהרתו עד שיעריב

לו השמש, נקרא במשנה **מוערב שמש** (נזיר ו, ו).²⁵⁶ כינוי זה בא גם בספרא (מצורע ב, ב; זבים ג, ב).

²⁵³ במילון ההיסטורי מנתחים צורה זו כצורת עבר, אולם אין ספק כי מדובר בצורת בינוני **פעל** הבאה לצד **היה**.
²⁵⁴ בחיבורים מאוחרים עוד יותר מצינו עוד פעמיים את הצורה **כעס** לציון בינוני **פעל**: פעם אחת בספר **מלחמות** מן הספרות הקראית (935 בקירוב): מכיון שראהו **כעס** בכעס (סלמון, מלחמות, שער יז, 127); ופעם אחת במדרש אלפא ביתות (1049 בקירוב): וכיון שראה שטן שהן עומדים ומשתחיים להקביה, מיד **כעס** וחורק את שיניו עליהם (שם, פרק יא, תלה-תלו).

²⁵⁵ כך, למשל, באה הצורה **כועסין** במכילתא דרשב"י (X2 טו, יד, 96) וכן במדרש האגדה דברים רבה (האזינו, פסקה ז). צורת הריבוי לנקבה **כועסות** מאותו המשקל באה, למשל, בשמות רבה (פרשה מה, ב).

במכילתא בא המונח ההלכתי **ערב שמש** (בחדש, ג, 214), המקביל ל**מעורב שמש** שבמקורות התנאיים האחרים.

תימוכין לגרסה **ערב** שבכתבי היד למכילתא נוכל למצוא במקור מאוחר - במדרש הגדול (1250 בקירוב): והלא אם יטבלו ביום החמישי הרי הן **עריבי שמש** לששי (מדרש הגדול, שמות יט, ט, ²⁵⁷ וכן במסורת הקריאה של יהודי תימן במדרש: **עריבי** ²⁵⁸ **שמש**. עוד צורת קל מן **ערב** במשמעות 'שקעה עליו השמש' באה בספר בן סירא: "מי יאמין בגדוד צבא המדלג מעיר אל עיר, כן איש אשר אין לו קן המרגיע באשר **יערב**" [בן סירא לו, לא/ג(ד)].²⁶⁰

השערתנו היא שלצד **הערב שמש** ו**מעורב שמש** היה קיים באותה המשמעות גם הצירוף **יערב שמש** במשקל **פָּעַל** כבמכילתא; היו"ד בעריבי במדרש הגדול ובמסורת התימנית תעיד על כך. ואפשר שהיו עוד צורות כאלה והן תוקנו בידי מעתיקים על דרך המצוי במשנה.

(4) פחד

במכילתא באה פעמיים צורת בינוני פָּעַל משורש פח"ד:

יעקב רמז לו ולא חש שנ' "והנה אנכי עמך ושמרתיו" וגו', ובסוף היה ירא ופחד, שנ' "ויירא יעקב מאד וייצר לו". אדם שהבטיחו המקום היה פחד, אלא שא' אבינו יעקב: אוי לי שמא יגרום החטא (בשלח, ב, 185).

הצורה **פחד** באה בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים רק במכילתא במדרש זה. צורה זו באה בכתבי היד המשובחים למכילתא: כ"י אוקספורד וכ"י מינכן.

במהדורת הורוביץ-רבין באה תחת **פחד** צורת בינוני מבניין פיעל - **מפחד**: 'והוא היה מפחד ויירא, שנ': ויירא יעקב מאד וייצר לו (שם לב ח). אדם שהקב"ה הבטיחו היה ירא ומפחד? אלא שאמר יעקב אבינו אוי לי שמא יגרום החטא'.

במהדורת לויטרכך נוסח הפנים הוא: 'ובסוף היה ירא שנאמר ויירא יעקב מאד וייצר לו. אדם שהבטיחו הקב"ה היה ירא ומפחד? אלא שאמר יעקב אבינו אוי לי שמא יגרום החטא'.

²⁵⁶ ראה מילון בן-יהודה, ערך **ערב**, עמ' 4696.

²⁵⁷ ראה מדרש הגדול, מהדורת מרגליות, עמ' שפג.

²⁵⁸ ראה רצהבי, אוצר להייק, עמ' 215.

²⁵⁹ וראה העיון המלא בחוברת 'השורש ערב', עמ' 49.

²⁶⁰ נוסח אחר: כאשר יסביב.

(ב) בגזרת ל"י

(1) חי

רוב צורות בינוני פֶּעַל בגזרת ל"י משמשות כשמות תואר. כך, למשל, הרה, יפה, עבה, נאה, קשה, שוה. חלק מן הצורות משמשות כפעלים וכשמות. כך, למשל, חי.

הצורה חי באה במכילתא 11 פעמים, מהן 9 פעמים כשם תואר או כשם מועצם:

אין "נא" אל' חי, "ובשל מבושל" לחייב על החי ועל המבושל [...] לחייב על המבושל ועל החי (פסחא, ו, 20); בשר חי (ויסע, א, 156); מוכרין את החי²⁶¹ ואת המת וחולקין בשוה (נזיקין, יב, 290).

כחלק מכינוי להי: ²⁶² ארון חי עולמים (X2 בשלח, פתיחתא, 79);

עומד ומשמש לפני חי וקיים לעולמים (ויסע, א, 158);

הרי אתם עומדים ומתרעמין לפני מלך חי וקיים לעולמים (ויסע, ב, 162).

פעמיים באה הצורה חי כפועל בבינוני:

"זכר צדיק לברכה", כשהוא מזכיר את הצדיק, צדיק חי עולם (=חי לעולם) (פסחא, טז, 61);

מה אני חי וקיים לעולם ולעלמי עולמים, אף אתה לא בן ולא בן בן תעבד ע'ז עד סוף כל

הדורות (בחדש ו, 224).

בלשון חז"ל נצטמצם הבינוני המקראי חי על דרך הכפולים לתפקידים שמניים בלבד (שם עצם ושם

תואר); לצורך תפקידו הפועלי של הבינוני נוצרה צורה חדשה חִיָּה, הבנויה על דרך גזרת ל"י, כרוב

הנטייה הפועלית במקרא: העתיד, הציווי והמקור בבניין קל והנטייה בבניינים פיעל והפעיל.²⁶³

במשנה, למשל, צורת שם התואר היא חי (X2 שבת ט, ז ועוד לרוב). כפועל בבינוני באה פעמים

אחדות צורת הבינוני הפֶּעַל חִיָּה: ²⁶⁴ והוא חִיָּה ממנה (ערלה א, ה); מגיין ירק זה חִיָּיא²⁶⁵ (בבא

מציעא י, ו). במשנה נמצאה רק דוגמה אחת לשימוש צורת חי בתפקיד הווה פועלי: ועל כורחך את'

חי ועל כורחך את' מת (אבות ד, כב). כך בכל אבות הטקסטים. אפשר שלשונה של מסכת אבות

גרמה לשימוש זה, ואפשר שמעתיקים תיקנו את הצורה המקורית על-פי לשון המקרא.²⁶⁶

²⁶¹ (=השור החי), כאן משמש החי שם תואר מועצם.

²⁶² ראה מילון בן-יהודה, ערך חי, עמ' 1516.

²⁶³ ראה הנמן, האחדה, עמ' 8-13.

²⁶⁴ בכ"י פ: חִיָּה. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 333.

²⁶⁵ בכ"י פ: חִיָּיה. ראה הנמן, שם, שם.

²⁶⁶ ראה הנמן, האחדה, עמ' 12.

כאמור לעיל, במכילתא אותה הצורה חי משמשת גם כתואר וגם כפועל בנינוני. אפשר שיש בה חזרה אל לשון המקרא, אולם נראה יותר שהשפיע השימוש המרובה בספרות חז"ל בצירוף חי עולם או חי עולמים ככינוי לה'.

(2) עמה

פועל זה נתחדש בלשון התנאים, ומשמעו 'הלך ונהיה כהה'.²⁶⁷ בכל ספרות התנאים מופיע הפועל רק פעמיים במכילתא דר"י בצורת בנינוני פֶּעַל עמה במשמעות 'נחלש':

"וקול שופר חזק מאד", מנהג הדיוט, כל שהוא הולך קולו עמה,²⁶⁸ אבל כאן, כל שהוא הולך קולו מגביר (בחדש, ג, 214).

"הולך וחזק מאד", מנהג הדיוט, כל שהוא הולך קולו עמה,²⁶⁹ אבל כאן, כל שהו' הולך קולו מגביר (בחדש, ד, 216).

1.3.2.2 בינוני פֶּעַל שאינו סביל

כבר בלשון המקרא באות צורות בנינוני פֶּעַל לא רק לציון צורת הסביל הנגזר מפעלים יוצאים, אלא אף בהוראה פעילה מפעלים עומדים וכן לציון שמות תואר לא סבילים. השימוש בבנינוני פֶּעַל בהוראה לא סבילה אופייני לכל השפות השמיות. הוא נפוץ בארמית, ואפשר שהיא שהשפיעה על התרבות השימוש במשקל זה בהוראה פעילה בלשון חז"ל.²⁷⁰

בפעלים יוצאים מוגבלת התופעה של בנינוני פֶּעַל בהוראה פעילה לפועלי לבישה ונשיאה. במקרא באים, למשל, "אֶחָזִי חרב" (שה"ש ג, ח); "איש חרבו אֶסְוִים"²⁷¹ על-מתניו" (נחמיה ד, יב); "חָגוּר אפוד בד" (שמ"א ב, יח; שמ"ב ו, יד) וגם "חָגוּר כלי מלחמה" (שופטים יח, יא); "ושריון קשקשים הוא לְבוּשׁ" (שמ"א יז, ה).²⁷²

במכילתא באה מפועלי הלבישה צורת הבינוני הפעול חָגוּר בצירוף חָגוּר חרב:

²⁶⁷ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 265.

²⁶⁸ במהדורת הורוביץ-רבין: עמום.

²⁶⁹ במהדורת הורוביץ-רבין: עמום.

²⁷⁰ ראה סגל, דקדוק, עמ' 133–134; בלאו, בינוני פעול, עמ' 67–69.

²⁷¹ צורת בנינוני פעול אסור במשמעות 'קשירה, כליאה' נדירה בלשון חז"ל. בספרות חז"ל כולה באה צורת בנינוני פעול אסור במשמעות 'ציווי שלילי'. בר-אשר הוכיח כי במקומות אחדים במשנה (למשל בנוזיקין טו, י) מדובר בצורות פעילות ממשקל פֶּעַל הבא כחלופה לבנינוני פֶּעַל, וכן הוא באשר לצורות אמור, לקוחין. ראה בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 95 ואילך, וראה גם הערתו של קוטשר באשר לצורה תהי אמור באיגרת 8 מאיגרות בר-כוסבה (קוטשר, איגרות, עמ' 17). הבדיקה בכתב יד אוקספורד למכילתא העלתה כי הצורות אמור, לקוח, אסור משמשות במכילתא כצורות בנינוני פעול, ואי אפשר לראותן כצורות פועליות של בנינוני פעול.

²⁷² לדעת צדקה, פועלי לבוש ופועלי אחיזה ותפיסה הם פועלי מקום מתהפכים. תבנית, כגון X לבוש/מלוּבש בגדים, היא תבנית מושאית שנוצרה מפעיל: בגדים לבשו (ליבשו) את X. צורת הבינוני הפעול בפעלים כאלה היא היפוכה של תבנית אקטיבית. ראה צדקה, רכובי סוסים, עמ' 144–147. אין צדקה מכחיש כי הבינוני הפעול בשורשים רבים אימץ גם משמעות של בנינוני פעול, כטענת בלאו וסגל, אך בפעלים רבים ההקשר הטקסטואלי או הנסיבתי הוא המפננת את המשמעות המתאימה אם היא פעילה או סבילה. ראה צדקה, שם, עמ' 151.

"יִי אִישׁ מִלַּחְמָה יֵי שִׁמְרָ" [...] מִגִּיד שֶׁנִּגְלָה עֲלָיו בְּכָל כְּלֵי זֵינָן, נִגְלָה עֲלֵיהֶם כְּגִבּוֹר חֲגוֹר חֶרֶב, שֶׁנִּי "חֲגוֹר חֶרֶב" וְגו' (שִׁירָה, ד, 129).

עוֹד בָּאוֹת הַצּוּרוֹת פְּרוֹק וְטֵעוֹן, תְּפוּשָׁה/תְּפוּסָה:

"וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה". מִגִּיד הַכֵּת' שֶׁהִיָּה מִצְרֵי עוֹמֵד וְאִינוּ יִכּוֹל לִישֵׁב; יוֹשֵׁב וְאִינוּ יִכּוֹל לְעִמּוֹד; פְּרוֹק וְאִינוּ יִכּוֹל לְטֵעוֹן; טֵעוֹן וְאִינוּ יִכּוֹל לְפְרוֹק, מִפְּנֵי שֶׁהוּא מֵשׁ בְּאִפְּיֵלָה, שֶׁנִּי "וַיִּמַּשׁ חוֹשֶׁךְ" (בְּשִׁלַּח, ד, 102).

"וְכִי יִפְתָּה אִישׁ בְּתוֹלָה" וְגו', בָּא הַכֵּת' לְלַמֵּד עַל מִפּוֹתָה שִׁישְׁלָם עֲלֶיהָ קִנְס. וְהִדִּין נוֹתָן: הוּאִיל וְתְּפוּשָׁה בְּרִשׁוֹת אֲבִיָּה וּמִפּוֹתָה בְּרִשׁוֹת אֲבִיָּה, אִם לְמַדַּת עַל תְּפוּסָה שֶׁהוּא מִשְׁלָם עֲלֶיהָ קִנְס, אִף מִפּוֹתָה יִשְׁלָם עֲלֶיהָ קִנְס (נִזְיָקִין, יז, 307).²⁷³

מִן הַפְּעִלִים הָעוֹמְדִים בָּאוֹת בְּמִקְרָא צוּרוֹת בִּינוּנֵי פְּעוּל, כְּגוֹן עֲטוּפִים (בְּרֵאשִׁית ל, מֵב). בְּמִכְלֵתָא בָּאוֹת מִפְּעִלִים עוֹמְדִים צוּרוֹת הַבִּינוּנֵי הַפְּעוּל סְבוּר, עֲסוּק, פְּרוּשׁ, שְׁקוּל:

אִמ' לֹר ר' יְהוּד': סְבוּר²⁷⁴ אֵת שֶׁאֵת מִחְמִיר עֲלָיו? אִי אֵת אֵלָא מִקִּיל עֲלָיו, הָא אִם לֹא מִצָּא אֹר יִשֵׁב לֹר וְלֹא יִשְׁרוּף (פְּסַחָא, ח, 28–29).

"וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף", לְהוֹדִיעַ חֲכֵמָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, שֶׁהָיוּ הַכֵּל עֲסִיקָן בְּבִיזָה וּמִשָּׁה עֲסוּק בְּמִצּוֹת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף (בְּשִׁלַּח, פְּתִיחָתָא, 78).²⁷⁵

"קְדוּשׁ", קְדוּשִׁים וּמִקְדוּשִׁים. פְּרוּשִׁים²⁷⁶ מֵאוֹמוֹת הָעוֹלָם וּמִשִּׁיקוּצִיָּהוֹן (בְּחֻדָּשׁ, ב, 209).

ר' אֹר': כָּל הַקּוֹדֵם בְּמִקְרָא הוּא קוֹדֵם בְּמַעֲשֵׂהוּ, תֵּל "הוּא אַהֲרֹן וּמִשׁ", מִגִּיד שֶׁשִּׁנִּיָּהֶם שְׁקוּלִים²⁷⁷ זֶה כִּזֶּה (פְּסַחָא, פְּתִיחָתָא, 1).

"מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל", מֹשֶׁה שְׁקוּל כִּישְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל שְׁקוּלִין כְּמֹשֶׁה בְּשַׁעַת שֶׁאִמ' מֹשֶׁה שִׁירָה כִּנְגַד כָּל יִשְׂרָאֵל (שִׁירָה, א, 116).

צוּרוֹת בִּינוּנֵי פְּעוּל בְּהוֹרָאָה פְּעִילָה בָּאוֹת גַּם בְּפְעִלִים הַמְבִיעִים תְּנוּעָה אוֹ תְּנוּחָה, כְּגוֹן סְרוּחַ (שְׁמוֹת כו, יג); סְרוּחִים (עֲמוּס ו, ד).

מִפּוֹעֲלֵי הַתְּנוּחָה בָּאוֹת בְּמִכְלֵתָא הַצּוּרוֹת שְׁכּוּב וּשְׁרוּי:²⁷⁸

²⁷³ סָגַל מְזַכֵּיר בֵּין הַפְּעִלִים הַיּוֹצֵאִים גַּם אֵת כָּפָה בְּצִירוּף כְּפוּי טוֹבָה, שְׁכּוּפִין וּמַהֲפִכִין אֵת הַטוֹבָה (סָגַל, דְּקְדוּקָה, עֲמִי 133). בְּמִכְלֵתָא בָּא צִירוּף זֶה פְּעִמִים אַחַדוֹת בְּמִסְכָּתָא דְּעַמְלָק: יָבֵא עַמְלָק כְּפוּי טוֹבָה וַיִּפְרַע מִן הָעָם כְּפוּי טוֹבָה, שֶׁנִּי "אֱלֹהֵי הַמִּתְקַשְּׂרִים עֲלָיו זָבַד בֶּן שְׁמַעְתָּה הָעֲמוּנִים וַיִּזְבַּד בֶּן שְׁמַרְתָּה הַמּוֹאֲבִית". יָבֹאוּ אֱלֹהֵי כְּפוּי טוֹבָה וַיִּפְרְעוּ מִן יוֹאֵשׁ כְּפוּי טוֹבָה. שֶׁנִּי "וְלֹא זָכַר יוֹאֵשׁ הַמֶּלֶךְ הַחֲסִד אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹדֵעַ אֲבִיו עִמּוֹ וַיְהַרְגֵהוּ אֶת בְּנָו וּבְמוֹתוֹ אָמַר יִרְאֵה אֱלֹהִים וַיִּדְרֹשׁ" (עַמְלָק, א, 177). לְדַעַת בְּלָאוּ, אֵין מְדוּבָר כֵּאֵן בְּצוּרָתָא בִּינוּנֵי פְּעוּל פְּעִילָה, אֵלָא בִּיחְסַת הַקְּנִיין (גְּנִיטִיב), וְאִפְשֵׁר שֶׁהִיא שֶׁהִשְׁפִיעָה עַל הַרְחַבַת הַשִּׁימוּשׁ בְּבִינוּנֵי פְּעוּל אֲקִטִּיבִי (רָאָה בְּלָאוּ, בִּינוּנֵי פְּעוּל, עֲמִי 73, הָעֵרָה 1).

²⁷⁴ סְבוּר = סְבוּר, כְּמוֹ בְּאַרְמִית.

²⁷⁵ עֲסוּק כְּמוֹ עֲסִיקָה, וְרָאָה עוֹד לְהֵלֵךְ סְעִיף 1.3.2.3.5 - חִילּוּפֵי פְּעוּל/פְּעִיל/פְּעוּל.

²⁷⁶ פְּרוּשִׁים = פְּרוּשִׁים, נְבִדִלִים.

²⁷⁷ שְׁקוּלִים = שְׁקוּלִים.

²⁷⁸ וְרָאָה עוֹד לְהֵלֵךְ מִשְׁוֹקַע, צוּרָתָא בִּינוּנֵי שֶׁל פְּעוּל בָּאוֹתָהּ הַמְשַׁמְעוֹת שֶׁל שְׁוֹקַע, בִּינוּנֵי פְּעוּל בְּבִינוּיָן קָל.

עלת פילפול תפילתן של אבותינו שהיו שכובין כעפר על הארץ (ויסע, ג, 165).
 "ויקרא למשה ולאהרן לילה", מגיד שהיה פרעה מחזיר ומשאל איכן משה שרוי איכן אהרן
 שרוי (פסחא, יג, 44).

הבינוני הפעול מביע את המצב בהווה הנובע מן הפעולה בעבר.²⁷⁹ כך, למשל, בלוי (כלים כז, ה).
 במכילתא מצינו אטומה, גלופה, דוויים, זעוף, חלול, פחות, סגופין / סכופין:
 "לא תעשה לך פסל", לא יעשה לו גלופה²⁸⁰ אבל יעשה לו אטומה, ת'ל "וכל תמונה". לא
 יעשה לו אטומ' אבל יעשה לו מטע, ת'ל "לא תטע לך אשירה" (בחדש, ו, 224).
 "ויאמר מצר' אנוסה מפני ישר", הרשעים והטיפשין שבהן אומ': מפני דוויין וסכופין²⁸¹
 אילו אנו בורחין, הפיקחין שבהן או': "אנוסה מפני ישראל" וג' (בשלח, ה, 109);
 יכול !? דוויין (=דוויין) וסגופין (בחדש, ב, 209).

מלך בשר ודם יוצא למלחמה, ומדינות קרובות אצלו באות ושואלות צורכיהן מלפניו, והן
 או' להם: זעוף²⁸² + >הוא, למלחמה הוא יוצא, לכשינצח ויחזיר אתם באים<01 ושואלין
 צורכיהם מלפניו (שירה, ד, 130).

או': מזבח מחובר באדמה תעשה לי, שלא תבניהו על גבי כיפי? ולא על גבי עמודין, ר'
 נתן או': מזבח חלול באדמה תעשה לי, שנ' "נבוב לוחות תעשה אותך" (בחדש, יא, 242).
 "מימי' ימימה", מגיד שאדם צריך לבדוק את תפילין! אחת לשנים-עשר חודש [...] מה
 "ימים" שנ' להלן אין פחות משנים-עשר חודש אף "ימימה" שנ' כאן אין פחות משנים-עשר
 חודש, דב' בית הילל, בית שמאי או': אינו צריך לבדוק עולמית (פסחא, יז, 69).

הבינוני הפעול יכול להיות גם גזור שם. במכילתא מצינו את הצורה כעורין:²⁸³
 אנשי דור המבול שהיו כעורין²⁸⁴ בטובה, וכשבאת עליהן הפורענות קיבלו עליהן על כורחן;
 אנשי סדום שהיו כעורין בטובה, וכשבאת עליהן הפורענו' קיבלו אותה על כורחן, ואנו
 שהיינו נאים בטובה לא נהא נאים בפורענות? (בחדש, י, 239).²⁸⁵

279 ראה בלאו, בינוני פעול, עמ' 73 ואילך.

280 הפועל גלף במשמעות יחקק בתוך האבן נתחדש בלשון התנאים (ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 122). מקורו ביוונית, והוא מצוי גם בארמית. בספרות התנאים הוא בא רק פעם אחת במכילתא דר"י (בחדש, ו, 224).

281 הפועל סכף נתחדש בלשון התנאים (ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 247). במקבילה במכילתא דרשב"י: סיגופין (=סגופין), ואפשר שיש כאן חילופי ג/כ, ק כשם שמצינו במילים אחרות: לכש/לגש; ספג/ספק. ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1226; וראה עוד מורשת, ערך סגף, עמ' 240.

282 זעוף = כעוס, כועס.

283 מקביל לימכוער, אולי מן כיעור? ראה בלאו, בינוני פעול, עמ' 77-78.

284 כער = כאר, היה מאוס, לא נאה. שורש זה נתחדש בלשון התנאים, ובאות ממנו רק צורות בינוני פעול. לדעת קוטשר, הצורה המקורית היא כאר. היא מצויה במגילות ים המלח ובסורית, והכתיב בעיין הוא פרי תיקון-יתר בבבל (ראה קוטשר, מילונות, עמ' 44). מורשת מציין שני שורשים הבאים באותה המשמעות: כאר (ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 189) וכער (ראה שם, שם, עמ' 195).

285 ראה עוד להלן הצורה מצודקין מן השם צדיקים.

במקרא מצינו צורות בינוני פעול הנגזרות מפעלים בבניין פיעל. כך, למשל, **פָּרוּךְ** (בראשית יד, יט ועוד) מן **פָּרַךְ** ובלשון חז"ל לרוב (במכילתא - פסחא, טז, 61 ועוד), וכן **גְּרוּשָׁה** (ויקרא כא, יד ועוד), הבאה בכל ספרות חז"ל לצד **מְגוּרֶשֶׁת** (גיטין ז, ד ועוד) ו**אֲרוּסָה**.²⁸⁶ להלן דוגמות מן המכילתא:

"מהר ימהרנה לו לאשה", בראויה לו לאשה הכת' מד', להוציא אלמנה לכהן גדול, גרושה

וחלוצה²⁸⁷ לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישר', בת ישר' לממזר ולנתין (נוזיקין, יז, 308).

ופרש בקבלה "גן נעול" "גל נעול". "גן נעול" אילו הזכרים, "גל נעול" אילו הנקיבות, ור' נתן

או': "גן נעול" אילו הנשואות, "מעין חתום" אילו ארוסות (פסחא, ה, 14).

בהשפעת בינוני פעול אקטיבי התהווה בלשון חז"ל גם שימוש פעיל של בינוני מבניין פועל. כך,

למשל, בא במשנה **מְקוּבֵּל אָנִי**,²⁸⁸ במשמעות 'קיבלתי' (פאה ב, ו; עדיות ח, ז ועוד).²⁸⁹

להלן דוגמות אחדות לשימוש בצורות **מְפֹעֵל** פעילות במכילתא:

אחד זה ואחד זה בפסח מצר' ובפסח דורות הכת' מדבר, ומה ת'ל "ככל חוקותיו וככל

משפטיו תעשו אותו"? אלא בא הכת' ללמד בו דברים מחוסרים בו (פסחא, טו, 53).

וכן הוא או' "תחת אשר לא עבדת" וג' "ועבדת את אויביך" בשנאה. "תחת אשר לא עבדת

את ייי אליך" **מְלוּבֵּשׁ**²⁹⁰ "ועבדת את אויביך" "בערום" (בחדש, א, 204).

"סגולה", מה סגולה של אדם חביב עליו כך תהו חביבין לי. ר' יהושע בן קרחה או': כדי

שתקבע אוזן, כשם שהאשה מסגלת מאחר בעלה והבן מאחר אביו והעבד מאחר רבו

והשפחה מאחר גבירתה יכול אף אתם תהו מסוגלין²⁹¹ לי מאחורי (בחדש, ב, 208).

ומה ת'ל "ויסע משה"? אלא מלמד שהסיען משה במקל על כורחן, שכיון שראו בפגרי

האנשים שהיו מעבידין בהן בפרך ובעבודה קשה כולן פגרים מתים מוטלין על שפת הים,

אמרו: כמדומין אנו שלא נשתייר אדם במצר', "נתנה ראש ונשובה מצרימ" ונעשה לנו ע'ז

ותרד בראשינו ונחזור למצר' (ויסע, א, 153).

"ויסלף דברי צדיקי". ישונא! דברי המצודקין²⁹² שנאמרו בסיני (כספא, כ, 328).

באו' שע' אמ' לו המק' למשה: משה, ידידי **מְשׁוּקַע**²⁹³ במים והים סוגר ושונא רודף, ואתה

עומד ומרבה בתפילה (בשלח, ה, 106).

²⁸⁶ ארוסה באה לצד מאורסה (נדרים י, א ועוד).

²⁸⁷ צורת הבינוני הפועל **חלוצה** באה מפועל יוצא, אף-על-פי שהיבמה היא החולצת והיבם הוא החלוץ (דברים כה, ט), בלשון התנאים היבם הוא הפועל: **החולץ** ליבמתו (יבמות ד, ז). ראה סגל, דקדוק, עמ' 133.

²⁸⁸ על צורת הבינוני עם כינוי הנושא בלשון התנאים מורשת, כינוי נושאי, עמ' 126-136; שרביט, שתי תופעות, עמ' 49-48.

²⁸⁹ ראה בלאו, בינוני פעול, עמ' 78-79.

²⁹⁰ מלובש כמו לבוש.

²⁹¹ **מסוגלין** גזור מן **סגולה**. האישה **מסגלת** (בניין פיעל), אתם תהו **מסוגלין** (בבניין פועל).

²⁹² גזור שם מן **צדיקים**.

1.3.2.3 חילופי משקלים בבינוני

1.3.2.3.1 פועל / פעל

יתר / יתר

במקרא באה הצורה יתר/יתר 9 פעמים, 8 מהן בספרי המקרא המאוחרים (קהלת ואסתר) ופעם אחת בשמ"א טו, טו. פעם אחת באה במקרא הצורה יתר: "יתר מרעהו צדיק" (משלי יב, כו).

בספרות התנאים משתנה היחס בין הצורות: הצורה יתר נפוצה במשנה (עשרות פעמים), בתוספתא (בעיקר בצירוף יתר על כן), במדרשי ההלכה וכן בתלמודים ובמדרשי האגדה.

הצורה יתר באה מעט במשנה, כמה עשרות פעמים בתוספתא, 4 פעמים בספרא, 8 פעמים בספרי במדבר, 11 פעמים בספרי דברים, פעם אחת בספרי זוטא והרבה בירושלמי, בבבלי ובמדרשי האגדה.²⁹⁴

לדעת הנמון, מדובר בחילוף בין התנועות חולם/קמץ במסגרת משקל יסודי אחד. החילוף מיוחד רק לפה"פ מבלי שישפיע על שאר המילה, והוא קורה רק בצורות היחיד. הכתיב המלא של צורת היחידה יתירה (שקלים ו, א ועוד) והמספר המרובה של הדוגמות מעידים, כי משקל פעל הוא המשקל היסודי בפועל יתר.²⁹⁵

במכילתא על פי רוב באה הצורה יתר – 34 פעמים (יתר מ-, יתר על, ביותר); פעם אחת באה תחתיה הצורה יתר באותו ההקשר:

מה דרך המזיקין, נשכרין או מפסידין - מפסידין, אף הניזקין נוטלין נזקן או יתר על נזקן, נזקן ולא יתר על נזקן (נויקין, יב, 290).

צורת הנקבה יתירה באה במכילתא 7 פעמים כשם תואר באותה הפרשה, תמיד לצד המילה פסיעה:

ומה ת'ל "אשר לא תגלה ערותך עליו"? שלא יפסע בו פסיעה יתירה אלא גודל בצד עקב ועקב בצד גודל. "אשר לא תגלה ערותך עליו", עליו אין את פוסע פסיעה יתירה, אבל את פוסע פסיעה יתירה בהיכל ובקדשי הקדשים, שהיה בדין, ומה אם מזבח הקל את אסור לפסוע בו פסיעה יתירה, ההיכל ובית קודש הקודשים חמורין דין הוא שתהא אסור לפסוע בהן פסיעה יתירה. ת'ל "אשר לא תגלה ערותך עליו", בו אין את פוסע פסיעה יתירה, אבל את פוסע פסיעה יתירה בהיכל ובבית קודש הקדשים (בחדש, יא, 245).

²⁹³ משוקע = שקוע, שוקע.

²⁹⁴ על חילופי יתר/יתר במשנה על-פי כ"פ ראה הנמון, תורת הצורות, עמ' 93.

²⁹⁵ ראה שם, שם, עמ' 94-95.

1.3.2.3.2 פֶּעוּל / פְּעוּל

קרוב / קרוב

רוב ההיקריות של צורת הבינוני משורש קר"ב הן במשקל פֶּעַל. לדוגמה:

אם אמרת בבהמה שהיא קריבה על גבי המזבח, לפיך משלם תשלום ארב' וחמ', תאמר בחיה שאינה קריבה על גבי המזבח, לפיך לא ישלם תש' ארב' וחמ' (נזיקין, יג, 292).

פעמיים באה במכילתא צורת פֶּעוּל משורש קר"ב תחת הצורה הצפויה במשקל פֶּעַל:

והיו גדולי מלכות קרובי' אצלו ואומ' לו: אנו נוטלי' את הפנס ונא! ור לפני בניך (בשלת, פתיחתא, 82).

קטע זה חסר בכ"י אוקספורד, והוא משוחזר על-פי כ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין: קריבין. במהדורת לויטרכך: קרובין.

במקום אחר במכילתא באה הצורה קרובות תחת קריבות:

מלך בשר ודם יוצא למלחמה, ומדינות קרובות אצלו באות ושואלות צרכיהן מלפניו (שירה, ד, 130).

הצורה קרובות באה גם בכ"י מינכן (וכך על פיו במהדורת לויטרכך), במדרש חכמים ובדפוסים. במהדורת הורוביץ-רבין: ומדינות קרבות באות אצלו ושואלות צרכיהן מלפניו. במקבילה במכילתא דרשב"י:

יש גבור במלחמה, מדינות קרובות באות אצלו לתבוע צרכיהן מלפניו (מכילתא דרשב"י טו, ג, 82).

במכילתא דרשב"י סדר המילים שונה, והמילה קרובות משמשת לוואי שם תואר למילה מדינות ולא פועל בבינוני.

1.3.2.3.3 פּוּעַל / פְּעוּל

תולה / תלוי

במקרא משמש תלה פועל יוצא. לדוגמה: "ותלה אותך על-עץ" (בראשית מ, יט). בלשון התנאים משמש תלה גם כפועל יוצא וגם כפועל עומד, וצורות בינוני במשקלים פּוּעַל ופְּעוּל משמשות שתיהן במשמעות הסבילה. כך, למשל, במשנה:

התשובה מכפרת על עבירות קלות ועל עשה ועל לא תעשה, ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכיפורים וכפר (יומא ח, ח).

לא נתת לי את שלך, אלא שתהא את ואביך אוכלים ושותים ומתרצים זה לזה ויהא עוון

תלוי בראשי (נדריס ה, ו).

כל מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, וכל שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, חוץ מן העורלה והכילאים (קידושין א, ט).
וכן הוא במכילתא, תולה ותלויה באות שתיהן במשמעות הסבילה:
אין בכח התשובה לכפר, אלא התשובה תולה²⁹⁶ ויום הכיפורים מכפר [...] אלא התשובה ויום הכיפורים תולין (בחדש, ז, 228).

ואומ' "נשא את ראש בני גרשון", אמ' לו ר' אלעזר המיודעי: והלא גדולה אינה תלויה אלא בשי'ן וכאן לא כת' אלא בסמך (ויסע, א, 157).

1.3.2.3.4 פְּעִיל / פְּעוּל

כבר במקרא מצינו חילופי פְּעִיל²⁹⁷ / פְּעוּל בין הצורות קְרִיאִי²⁹⁸ העדה (במדבר כו, ט) / קְרוּאִי²⁹⁹ העדה (במדבר א, טז). החילופין בין משקל פְּעִיל לבין משקל פְּעוּל שייכים לפרק השם, אולם להלן אזכיר צורות אחדות בהקשר זה:

(1) שְׁלִיחַ / שְׁלוּחַ

במקרא באה צורת בינוני פְּעוּל בזכר שְׁלוּחַ (מל"א יד, ו; ירמיה מט, יד; יחזקאל ב, ט). צורת הנקבה שְׁלוּחָה באה 3 פעמים (בראשית לב, יט; בראשית מט, כא; יחזקאל ב, ט).
בלשון חז"ל משמשת צורת הבינוני הפְּעוּל שְׁלוּחַ כשם עצם במשמעות 'ציר, אדם שנשלח למלא עניין מסוים', ולצדה נתחדשה באותה המשמעות הצורה שְׁלִיחַ.
במשנה באים לעתים שְׁלוּחַ/שְׁלִיחַ זה לצד זה באותה ההלכה. לדוגמה:
המתפלל וטעה סימן רע לו, ואם שליח ציבור הוא סימן רע לשולחיו, ששלוחו שלאדם כמותו (ברכות ה, ה).

במשנה נפוץ הצירוף שְׁלוּחַ בֵּית דִּין (גיטין א, א; ג, ח; בבא קמא י, יא; בבא מציעא י, ח); בתוספתא נפוץ הצירוף שְׁלִיחַ בֵּית דִּין (בבא קמא ו, יז ועוד).
במכילתא באה הצורה שְׁלוּחַ – 15 פעמים (מהן פעמיים בציטוט ממשנה ברכות ה, ה). לדוגמה:

כך אמ' יונה: אלך לי לחוצה וגו', שהגוים קרובים תשובה הם, שלא לחייב את ישראל. אמ' לו המקום: יש לי שלוחים כיוצ' בך (פסחא, פתיחתא, 3).

²⁹⁶ בספר והזהיר: התשובה תלויה.

²⁹⁷ על דרך הבינוני הפעול הארמי.

²⁹⁸ זו צורת הקרי, בכת"ב: קְרוּאִי.

²⁹⁹ זו צורת הקרי. בכת"ב: קְרִיאִי.

שלוחיך לא כשלוחי בשר ודם, ששלוחי בשר ודם צריכין לחזור אצל שולחיהם, אבל לפניך אינו כן (פסחא, פתיחתא, 4).

"ויקחו להם", וכי כולם היו לוקחין? אלא לעשות שלוחו של אדם כמותו. מיכן אמרו חכמים: "שלוחו של אדם כמותו" <משנה, ברכות ה, ה> (פסחא, ג, 11).

הצורה שליח באה במכילתא 6 פעמים לצד 'על ידי' בצירוף 'לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח'; פעם אחת 'ביד שליח':

"והיכתי כל", שומע אני על ידי המלאך או על ידי שליח? תל' "ויי הכה כל בכור", לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח (פסחא, ז, 23).

"ויי הכה", שומע אני על ידי המלאך או על ידי השליח? תל' "והיכתי", לא על ידי מלאך ולא על ידי השליח (פסחא, יג, 43).

"ויאמ' אל משה" וג', ר' יהושע או': כתב לו באיגרת. ר' אלע' המודעי או': שלח לו ביד שליח ואמ' לו: עשה בגיני, ואם אין אתה עושה בגיני עשה בגין אשתך, ואם אין אתה עושה בגין אשתך עשה בגין בניך, לכך נאמ' "ויאמר אל משה אני חתנך" (עמלק, א, 192-193). "ויאמר יי אל משה לאמר", לא על ידי מלאך ולא על ידי השליח (תשא, א, 340).

(2) תריט(?) / תרוט

בכ"י אוקספורד למכילתא באה פעם אחת צורת הריבוי תריטות במשמעות 'ארוכות וישרות':³⁰⁰ "וישו' ויחנו לפני פי-החירות", מה חירות הלילו לא היו משופעות אלא גדודיות, לא היו תריטות אלא מוקפות, לא היו עגולות אלא מרובעות (בשלח, א, 83).

צורה זו יחידאית היא; אין כמוה בכל ספרות חז"ל. אפשר שהיא טעות סופר, אפשר צורת בינוני פֶּעַל מלא יו"ד, ואפשר שהיא צורת ריבוי מן תריט במשקל פֶּעַל.³⁰¹

במהדורת הורוביץ-רבין באה תחת תריטות צורת ריבוי במשקל פֶּעַל: תרוטות.

צורת בינוני פעול באה שלוש פעמים בספרות חז"ל. פעם אחת במשנה:

וחלקה היתה בראשונה והקיפוח כצוצטרה שהנשים ראות מלמעלה והאנשים מלמטה כדי שלא יהוא מעורבים, וחמש-עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל' כנגד חמש-עשרה שיר המעלות שבתילים שעליהם הלויים עומדים בשיר, לא היו תרוטות אלא מוקפות כחצי

גורן עגולה (מידות ב, ה).

ופעמיים בירושלמי:

³⁰⁰ תרט במשמעות זו נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 393.

³⁰¹ כך היא מנותחת במילון ההיסטורי.

אילו חור ברשות הרבים גבוה עשרה ורחב ארבעה, שמא אינו אסור להשתמש מתוכו
 לרשות הרבים ומרשות הרבים לתוכו, אלא בשעה שהיו מושיטין את הקרשים מזו לזו
 תרוטות היו (שבת ב, ד; סוכה נב, א).

מן השורש החלופי טר"ט (עיניים) באה צורת בינוני פעול (טרוטות) 7 פעמים (תוספתא בכורות ה, ג;
 בבלי שבת לא ע"א; בבלי נדרים סו ע"ב; בבלי סוטה מז ע"א; בבלי סנהדרין קז ע"ב; בבלי בכורות
 מד ע"א ופעם אחת באבות דרבי נתן ל, ב).

1.3.2.3.5 פועל / פעל / פעול

עוסק / עסיק / עסוק

משורש עס"ק באות במכילתא צורות בינוני בשלושת המשקלים פועל, פעל ופעול במשמעות
 הפעילה. במשקל פועל באה פעם אחת צורת היחיד עוסק ופעמיים באה צורת הריבוי עוסקין:

שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועוסק במלאכתו כל היום כולו
 מעלין עליו כאילו קיים כל התורה כולה (ויסע, ב, 161).

מנין את' אומ' שאם היתה חבורה של חכמ' או של תלמי' חכמ' צריכין להיות יושבין
 ועוסקין בהלכות הפסח עד חצות? (פסחא, יח, 74).

ומה תל' "ויחנו שם על המים"? אלא מלמד שהיו עוסקין בדברי תורה שנתן להם במרה
 (ויסע, א, 159).

פעמיים באה צורת הריבוי עסיקין במשקל פעל; פעם אחת באה צורת היחיד עסוק וארבע פעמים
 צורת הריבוי עסוקין. החילוף בין עסוק לעסיק נראה כחילוף חופשי, ולעתים באות הצורות משני
 המשקלים זו לצד זו באותה הפרשה:

"ויקח משה את עצמות יוסף", להודיע חכמתו של משה, שהיו הכל עסיקין בביזה ומשה

עסוק במצות עצמות יוסף (בשלח, פתיחתא, 78)

ר' אליע' או': לימות ירמיה, שבשעה שאמ' ירמיה ליש', מפני מה אין אתם עסוקין בתורה,
 אמרו לו: אם אנו מתעסקין בתורה במה נתפרנס? באו' שעה הוציא להם ירמיה צלוחית
 המן ואמ' להם: "הדור אתם ראו את דבר יי", אבותיכם שהיו עסיקין בדברי תורה ראו
 ממה נתפרנסו, אף אתם עסקו בדברי תורה והמקום מפרנס אתכם מזה (ויסע, ה, 172).

1.3.3 משקלי העתיד – הפעול, הפעל

רוב הפעלים בגזרת השלמים ניטים במשקל **יפעול**, לבד מפועלי מצב, כגון **תתמה** (פסחא, יד, 48), הניטים במשקל **יפעל**.

נטיית פועלי ע"ג בקל עתיד במכילתא היא במשקל **יפעול**, בניגוד למשקל **יפעל**, האופייני לנטיית פעלים אלה במקרא.³⁰² כך, למשל, בשורש **נה"ג**. במקרא: "כי בשגעון **ינהג**" (מל"ב ט, כ), ואילו במכילתא מצינו **תנהוג** / **תינהוג** (בחדש, יא, 245). פעם אחת באה הצורה **ינהג**³⁰³ (פסחא, ח, 26). משורש **נע"ל** – במקרא: "**וְאֶנְעַלְךָ תַחַשׁ**" (יחזקאל טז, י), ובמכילתא: **ינעול** (נזיקין, א, 248); משורש **רח"ץ**: "**וירחץ** פניו" (בראשית מג, לא), ובמכילתא – **ירחוץ** (נזיקין, א, 248); משורש **טע"ן** – **תטעון** (כספא, כ, 325) – פעם אחת **תטעון** (פסחא, טז, 61) ו-7 פעמים **יטעון** (X3 פסחא, ז, 26; X4 פסחא, יז, 65); משורש **פח"ת** – **תפחות** (בחדש, ב, 207; בחדש, ב, 209). בשורשים **שא"ל** ו**שח"ט**, הנפוצים במקרא, נותרה כצפוי הנטייה במשקל **יפעל**.

הממצא העולה מן המכילתא מסכים עם המצוי במשנה על-פי כ"י"ק וכ"י"פ. במשנה נתרחה תפוצת משקל **יפעול** על חשבון משקל **יפעל**. בפועלי ע"ג באה עיקר הנטייה במשקל **אפעול**.³⁰⁴ בכל הפעלים שאין להם רע במקרא נמצא אפעול בלבד.³⁰⁵ כך, למשל, בפועל **יפחות** (שביעית ה, ב; שקלים ו, ו; מגילה ד, ד ועוד) שנתחדש בלשון התנאים.³⁰⁶ במקרא פועלי ל"ג ניטים בעתיד ובציווי במשקל **יפעל**. יוצאים מן הכלל מעטים אינם משנים תמונה כללית זו.³⁰⁷

במשנה פועלי ל"ג בעתיד ניטים בלי יוצא מן הכלל במשקל **יפעל**, כבמקרא, ובציווי הם ניטים כבעתיד במשקל **פעל**.³⁰⁸

במכילתא צורות עתיד במשקל **יפעול** נכתבות על פי רוב בווי"ו, ככתיב הנוהג בה לציון תנועת **ו**. כך, למשל, **יחזור** (בשלח, ו, 110); **תמלוך** (בחדש, ה, 219); **יקדום** (פסחא, טו, 56) ועוד לרוב. צורות בלא וי"ו יש בהן אפוא להראות שמשקלן **יפעל**. מכאן מסתבר שבמכילתא פועלי ל"ג בעתיד ניטים במשקל **יפעל** כבמקרא ובמשנה. כך: **אברח** (פסחא, פתיחתא, 3); **יפסע** (בחדש, יא, 245); **נצווה** (בשלח, ב, 96); **אקרע** (בשלח, ג, 99); **אשכח** (עמלק, ב, 201); **ישלח** (בשלח, ב, 94); **ישמע** (כספא, כ, 322; כספא, כ, 325); **תתמה** (פסחא, יד, 48).

³⁰² ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 64b.

³⁰³ אולי בהשפעת **ינהג** שבפסוק במל"ב ט, כ.

³⁰⁴ הנמן, תורת הצורות, עמ' 99. לדוגמות לנטיית פועלי ע"ג במשקל אפעול ראה הנמן, שם, עמ' 104.

³⁰⁵ שם, עמ' 105.

³⁰⁶ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 275–276.

³⁰⁷ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 65b.

³⁰⁸ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 106, 112.

1.3.4 משקלי הציווי – פעול, פעל

1.3.4.1 משקל פעול

רוב צורות הציווי שנודמנו במכילתא מגזרת השלמים באות במשקל פעול: גזור (בחדש, ו, 222); הרוג (בשלח, א, 89); חלוק (פסחא, יא, 36); כתוב (כספא, יט, 316); מכור (כספא, יט, 317); עבור (ויסע, ו, 174); רצוף (בשלח, א, 89); שבות (בחדש, ז, 230); שמור (נויקין, טו, 298). פעם אחת באה הצורה שמור במדרש לפסוק "שמור את חודש האביב" (דברים טז, א), שבו צורת המקור המוחלט משמשת כפועל בציווי:

לפי שהוא או "שמור את חודש האביב", שמור את הפסח לאביב ואביב לפסח שיבוא אביב בזמנו (פסחא, ב, 8).

בפועלי לה"פ גרונית במקרא תנועת עה"פ בציווי היא פתח. יוצאת דופן הצורה טב"ח (בראשית מג, טז). וכן הוא בפועלי לה"פ גרונית במגילות מדבר יהודה ובלשון חכמים. הנטייה לחולם חזקה בניבי הארמית הבינונית של ארץ ישראל: בארמית הגלילית, בארמית של התרגום הירושלמי ובארמית הנוצרית. צורות בודדות בווי"ו חלומה נשתמרו בספרות חז"ל, רובן בספרות התנאים.³⁰⁹ במכילתא דר"י באה פעמיים צורת הציווי 'פקוח' משורש פק"ח:

הרי הוא או "ושמרו בני ישראל את השבת" וג', פקוח עליו שבת אחד וישמר שבתות הרבה (תשא, א, 341); "ושמרו בני ישראל את" וג', זו היא שהיה ר' נתן או: פקוח עליו שבת אחת שיעשה שבתות הרבה (שם, שם, 343).³¹⁰

צורה זו מלמדת על קריאה בתנועת ס, כלומר על נטייתה במשקל פעול, בניגוד למקובל במקרא (לדוגמה: "פקח את-עיני-אלה ויראו" [מל"ב ו, כ]).³¹¹ במשנה שורש זה אינו ניטה בבניין קל. צורת הציווי 'פקח' בכתוב המכוון למשקל פעל כצפוי נמצאה פעם אחת במדרש אגדה מאוחר (1050 בקירוב) – אגדת בראשית, פרשה נא, פסקה א.

1.3.4.2 משקל פעל

במכילתא באות שתי צורות מגזרת השלמים הנראות ממשקל פעל: האחת למד (פסחא, פתיחתא, 5 ועוד), כצפוי על דרך העתיד, והאחרת צורת 'פתח' (פסחא, יח, 73) משורש פת"ח הנראית ממשקל פעל כצפוי בפועלי ל"ג. חשוב לציין כי משורש זה נמצאה בספרות חז"ל צורת 'פתוח' במשקל פעול פעמיים – פעם אחת בספרי דברים:

³⁰⁹ ראה מישור, זריות, עמ' 381–382.
³¹⁰ הצורה פקוח באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן למכילתא. במהדורות הדפוס באה תחתיה הצורה לחלל.
³¹¹ לטענת מישור, הפועל פקוח חסר מובן בהקשר הנתון, ואפשר שמדובר בפיקוח ואולי הצורה המקורית היא פקח. ראה מישור, שם, עמ' 384.

מנ' אם פתחת פעם אחת פתוח אפילו ק' פעמים, ת'ל "כי פתוח תפת' את ידך לו והעבט תעבי'" (ספרי דברים, קטז, 175);

ופעם במדרש תנחומא:

ולמה "פתוח תפתח" שתי פעמים? פתוח ידך מלמטה כך שיפתח לך יד מלמעלה. ולמה "נתון נתון" שתי פעמי'? תן לו בעולם הזה כדי שיתן לך שכרך בעולם הבא (תנחומא, ראה, קכא).

הצורה המוזרה לכאורה 'פתוח' היא כנראה בזיקה ללשון הפסוק הנדרש "פתוח תפתח" (דברים טו, ח), אף על-פי שבפסוק זו צורת מקור.

1.3.5 משקלי שם הפועל - לפעול, לפעל

רוב צורות שם הפועל באות בכתוב הנראה ממשקל לפעול. בפועל עסק באה לפני שם הפועל מילית היחס מ – מלעסוק: "לבלתי עצבי", שלא יעצבני יצר הרע מלעסוק בתורתך (עמלק, ב, 201).

1.3.5.1 פעלים הבאים רק בכתוב המתאים למשקל לפעל

(א) גזרת השלמים

(1) לארע. צורת מקור קל מן אר"ע באה רק במכילתא – לארע, פעמיים באותה הפרשה:

אל' אמ' דוד: וכי מה אני ספון שהכיתי חיות רעות הללו, אלא שמא עתיד דבר לארע את ישר' והן עתידין להנצל על ידי (עמלק, ב, 185).

משורש זה באה צורת עתיד אחת במשנה: תאָרע (ברכות ד, ב); 4 צורות עתיד נסתר בתוספתא; פעמיים בספרא ופעם אחת בספרי במדבר. אפשר שצורת המקור לארע באה על דרך העתיד, כצפוי בלשון חז"ל.

(2) ללמד. הצורה ללמד באה במכילתא פעמיים. פעם אחת במסכתא דעמלק:

יש לך ללמד מעפרן, שמתחילה היו קורין אותו! עפרן! (עפרון), ומשנשקל דמה של ארץ-

ישר' מן אברהם אבינו, מנעו ממנו אות אחת ונקרא עפרן (עמלק, א, 189–190).

אולי צורה זו באה בהשפעת העתיד בפועל זה הניטה במשקל יפעל, ואפשר שצורת המקור ללמד נכתבה חסר וי"ו כפי שרגיל הסופר לראותה במקורות אחרים (מקרא ומשנה, למשל), חלקם מנוקדים.

ומה אם פריקה, שהוא יכול לפרק בפני עצמו, הרי את מוזהר עליה, טעינה, שאינו יכול

לטעון בפני עצמו, אינו דין שתהא מוזהר עליה, מפני שדיבר הכת' בקל ללמד ממנו את

החמור (כספא, כ, 326).

הצורה **ללמד** במדרש זה אפשר לקראה גם כצורת מקור של בניין פיעל.

(3) **לפרט**. במכילתא באה פעם אחת צורת שם הפועל **לפרט**:

"י"י איש מלחמה י"י שמר", בשמו הוא נלחם ואינו צריך לאחת מכל מידות הללו, ואם כן

למה צריך **לפרט** כל אחד ואחד בפני עצמו (שירה, ד, 129).

במכילתא באות צורות עתיד משורש **פר"ט** במשקל **יפעול**: **יפרוט** (נויקין, ה, 265; נזיקין, ה, 268).

צורת שם הפועל **לפרוט** במשקל **לפעול** באה פעם אחת בתוספתא (כיפורים ד, ד). צורה זו באה 7 פעמים בירושלמי ופעמיים בבראשית רבה.

(4) **ליקדם**. במקרא ניטה השורש **קד"ם** רק בבניינים פיעל והפעיל. בלשון חז"ל ניטה שורש זה בכל הבניינים. צורות רבות באות בבניין קל, אולם צורת המקור מן **קד"ם** באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא - **ליקדם**:

מה ראו <דינין ליקדם> לכל מצות שבתורה (נויקין, א, 246).

בכ"י אוקספורד המילה חסרה, והיא הושלמה על-פי כ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין: **לקדום**. במהדורת לויטרכך: **לקדם**. במכילתא באה צורת עתיד אחת משורש זה במשקל **יפעול**: **יקדום** (פסחא, טו, 56). מכיוון שצורה זו חסרה בכ"י אוקספורד, קשה לדעת אם נטייתה הייתה על דרך **לפעול** (כמשקל העתיד) או על דרך **לפעל** כבכ"י מינכן.

(5) **לשכח**. צורת המקור **לשכח** (כנראה על דרך העתיד **ישכח**) באה בספרות התנאים רק במכילתא, 3 פעמים באותה הפרשה (ויסע, א, 158). צורה זו באה בלשון האמוראים פעמיים בירושלמי (שבועות ה, א [לו, א]); פעם אחת בפסיקתא דרב כהנא; פעם אחת בשה"ש רבה; פעמיים באבות דרבי נתן; 3 פעמים במדרש תנחומא. הצורה **לשכוח**, הצפויה על-פי המקרא,³¹² באה רק בפיוטים מאוחרים.

בגזרות העלולות באות צורות המקור על פי רוב על דרך העתיד.

(ב) **גזרת פ"א**

(1) **לאבד**.

אין "אל"ם" בכל מקום אלא דין, מגיד הכת' שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם

להנצל ו!ע!ם לאבד עם מצר' (בשלח, ד, 101).

³¹² במקרא אין תיעוד לצורת מקור נטוי משורש זה. יש רק צורת מקור מוחלט: **שכח** (דברים ת, יט).

(2) לאכל³¹³.

לפי שני "איש", אין לי אלא איש, אשה וטומטום ואנדרוגינוס מנין? תל "במכסת נפשות". ריבה, משמע מביא את אילו ומביא את החולה ואת הקטן שאינן יכולין לאכל כזית? [...] החולה והקטן שאינן יכולין לאכל כזית אין שוחטין עליהן (פסחא, ג, 12).
אע"פ שהותר! הבשר וחפה את העטרה אינו מעכבו לא לאכול³¹⁴ בפסח ולא לאכל בתרומה (פסחא, טו, 54).

ר' יונתן או': אין מילת זכורין מעכבתו מלאכל בפסח (פסחא, טו, 56).

אלא אם היה ישר' ערל, שומע אני יהיה כשר לאכל בפסח (פסחא, טו, 57).

10 פעמים באה הצורה לאכל; 8 פעמים לאכול. לעתים באות הצורות זו לצד זו כבפסחא, טו, 54.
(3) לומר. פעמים רבות באה הצורה לומי' (127, 159 ועוד לרוב) או מלא לומר (10, 87, 143 ועוד). 6 פעמים לאמר בכתוב ההיסטורי שלא בציטוט מן המקרא, ואפשר שאף היא נקראה בתנועת a במ"ם: לאמר, כגרסת מנקד כ"ק בטהרות ט, ת. פעמים באה צורה זו לצד לומר.³¹⁵

(ג) גזרת פי"ו

(1) לירש.

אם תאמר שהן באין לירש את ארצינו, והלא כבר נאמ' "אתם עברים בגבול אחיכם" [...] "אילי מואב יאחזמו רעד", אם תאמר שהן באין לירש את ארצינו, והלא כבר נאמ' "ויאמר י"י אלי אל תצר את מואב" [...] אבל עלינו אינם באין אלא לכלותינו ולירש את ארצינו (שירה, ט, 147).

(2) לידע.

"בחמשה-עשר יום", ולמה נאמ' "יום"? לידע באיזה יום נתנה תורה לישראל [...] ד'א: "ובחמשה-עשר לחדש", למה נאמ' "יום"? לידע באיזה יום ירד המן לישראל (ויסע, א, 159).

(ד) גזרת פי"ג

ליסע.

"ויאמר י"י אל משה מה תצעק אלי" וג', ר' יהוש' או': אין להם לישר' אל' ליסע בלבד (בשלח, ג, 97).

³¹³ לצד לאכול החיסטורי. ראה להלן.

³¹⁴ כבמקרא.

³¹⁵ דיון מפורט בנושא צורת המקור בגזרת פי"א ראה סעיף 1.5.1.3.3.

1.3.5.2 פעלים הבאים בשני כתיבים ומתאימים למשקלים לפעול / לפעל

(1) **לגנוב / לגנב**. במכילתא באות שתי הצורות בווי"ו ובלא וי"ו זו לצד זו, ואפשר שיש כאן שימוט לא מכוון:

"אם במחותרת ימצא הגנב" וג', ומה זה ספק שהוא בא לגנב ספק שהוא בא להרג? את' אומ' ספיק שהוא בא לגנוב + >ספק שהוא בא להרוג, או אינו אלא ספק שהוא בא לגנובו? ספק שאינו בא לגנוב אמרת? אם כשיגנוב ודיי והרגו הרי זה חייב, קל וחוו' ספק שהוא בא לגנב ספק! שהוא בא להרג! (נזיקין, יג, 292).

הצורה **לגנוב** באה פעם אחת במשנה (כלאים ט, ב); פעמיים בתוספתא (בבא קמא ז, ח; ט) ו- 6 פעמים במכילתא. הצורה **לגנב** באה 4 פעמים במכילתא באותה הפרשה (נזיקין, יג) ועוד פעם אחת במדרש תנחומא (מהדורת בובר, בראשית, כה, 19).

(2) **להרוג / להרג**. הצורה **להרוג** באה 3 פעמים במשנה, 7 פעמים בתוספתא, 4 פעמים במכילתא דר"י, פעם אחת במכילתא דרשב"י ולרוב בתלמודים; הצורה **להרג** באה 3 פעמים במכילתא דר"י באותה הפרשה (ראה הדוגמה לעיל סעיף 1), 3 פעמים במכילתא דרשב"י (X2 יח, ג, 129; כא, יד, 171) ופעם אחת בתלמוד הבבלי (בבא קמא מב ע"א). גם כאן אפשר שיש שימוט לא מכוון של הווי"ו, מכיוון שהצורות באות ברוב המקרים זו לצד זו.

(3) **למנוע / לימנע**. במכילתא באות, זו לצד זו, שתי הצורות **למנוע / לימנע** באותה הפרשה: ומה דברים שאינן קיום נפש, אין את רשאי לימנע הימנה, דברים שהן קיום נפש, דין הוא שלא תהא רשאי למנוע הימנה (נזיקין, ג, 259).

הצורה **למנוע** באה במכילתא 5 פעמים, 4 פעמים באותה הפרשה (נזיקין, ג, 259) ועוד פעם אחת במסכתא דכספא, יט, 317. הצורה **לימנע**, על דרך העתיד, באה בטקסט מקביל בירושלמי (X2 כתובות ה, ו [ל, ב]).

(4) **לעבור / לעבר**. כל אחת מן הצורות באה במכילתא פעם אחת. הצורה **לעבור**: "סגר עליהם המדבר", כיון שראו ישר' הים סוער ושונא רודף הפכו פניהם למדבר. זימן להם המק' חיות רעות ולא היו מניחות אותן לעבור (בשלח, א, 85).

צורה זו באה 3 פעמים במשנה, 9 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא דרשב"י, 5 פעמים בספרא, פעם אחת בספרי במדבר, 4 פעמים בספרי דברים.

הצורה **לעבר**:

ר' שמע' בן יוחי או': אינו צריך, והלא כבר נאמ' "אנכי מת" וג', וכי איך איפשר למת לעבר? אלא שאמרו לו למשה: אף? לעצמותיך אינן עוברין את הירדן (עמלק, ב, 183).

הצורה לעבר באה גם פעם אחת במשנה, פעם אחת בתוספתא ופעם אחת בספרא.

(5) **לפרוק / לפרק**. כל אחת מהצורות באה פעם אחת במכילתא: הצורה **לפרוק** באה פעם אחת (בשלח, ד, 102), והצורה **לפרק** באה פעם אחת במכילתא (כספא, כ, 326). צורה זו באה עוד פעמיים בתלמוד הבבלי (בבא מציעא לב ע"א; תענית כא ע"א).

(6) **לשאול / לשאל**. מן השורש שא"ל באות שתי צורות מקור: האחת על דרך המצוי במקרא – **לשאול** (שירה, ג, 127), והאחרת על דרך העתיד, על-פי הצפוי בלשון חז"ל – **לשאל**, בצירוף ישאינו יודע **לשאלי** (פסחא, יח, 73; פסחא, יח, 74). הצורה **לשאול** באה פעמיים בתוספתא (סנהדרין ז, ז; חולין ד, ז) ופעם אחת בספרי דברים (קנו, 208).

במשנה באה 4 פעמים הצורה המקראית **לשאול**, תמיד בצירוף צריך **לשאול** (מעשר שני ה, טו; סוטה ט, י; X2 זבחים י, ח), וכן פעם אחת בתוספתא (חולין ד, יב).³¹⁶

הצורה **לשאול** באה במכילתא לצד הפועל צד: אבל כשנגלה הק' על הים לא צרך אחד מהן **לשאול** (שירה, ג, 127), ואפשר שבמקום זה יש השפעה למוכר מלשון המשנה.

הצורה **לשאול** על דרך העתיד נתקיימה בהגדה של פסח, והיא מצויה עד היום בנוסח ספרדים ותימנים.³¹⁷ בסידורי תפילה אשכנזיים תוקנה צורה זו, ותחתיה נכתבה הצורה המקראית **לשאול**.³¹⁸

(7) **לשמור / לשמר**. הצורה **לשמור** באה במכילתא פעם אחת:

עד מתי אתם ממאנין **לשמור** מצוותי ותורותיי (ויסע, ה, 170).

הצורה **לשמר** באה במכילתא 5 פעמים: פעמיים בצירוף **לשמר תפילין** (פסחא, יז, 68) ו-3 פעמים בצירוף **לשמר את השבת** (ויסע, ד, 169). בצירוף האחרון אפשר לראות מקור של פיעל מכיוון שבבינוני באה צורת פיעל לצד 'שבת': שמא תאמרו שכל מי שהוא משמר את השבת ומת, שכו נוטל עליו (ויסע, ה, 170).

צורת מקור קל **לשמר** באה גם 4 פעמים בתוספתא, 4 פעמים במכילתא דרשב"י, פעם אחת בספרי במדבר ופעם אחת בספרי דברים.

³¹⁶ באותו פרק במסכת חולין בתוספתא באה פעם אחת הצורה **לשאול** באותו ההקשר: צריך **לשאול** (תוספתא, חולין ד, ז).

³¹⁷ ראה ברגרין, עיונים, עמ' 74-75; 105-106; הניל, צורות לשון, עמ' 254.

³¹⁸ ראה שם, שם, עמ' 106.

1.4 נטיית הפועל

1.4.1 עבר נוכח

1.4.1.1 במקרא

במקרא באות לעתים צורות נוכח בעבר בסופית תה במקום ת. ההבדל בכתוב בלבד. אין הבדל במשמעות בין הצורה בה"א בסופה לבין הצורה בלא ה"א. רוב צורות הנוכח בה"א בסופן באות בפעלים מבניין קל, חלקן מגזרת השלמים. לדוגמה: "אתה נְגַדְתָּהּ בָּה" (מלאכי ב, יד); "הלוא יִדְעָתָהּ כי מרה תהיה באחרונה" (שמ"ב ב, כו); "כי נִטְשָׁתָה עִמָּךְ בית יעקב" (ישעיה ב, ו); "נְדִי סִפְרָתָהּ" (תהלים נו, ט). חלק מן הצורות באות מפעלים מגזרת ע"ו. כך, למשל, "ועם-הארץ אשר-נְרַתָּהּ בה" (בראשית כא, כג); "ופתחת הדלת וְנִסְתָּה" (מל"ב ט, ג).

מגזרת פ"נ נפוץ הפועל נְתַתָּהּ. הוא נכתב לעתים קרובות בה"א לציון התנועה במוספית תי"ו של הנוכח.³¹⁹ לדוגמה: "האשה אשר נְתַתָּה עמדי" (בראשית ג, יב); "ואם אסון יהיה וְנִתַתָּה נפש תחת נפש" (שמות כא, כג). גזניוס מפרש את הוספת הה"א בצורה נְתַתָּה כְּמַעֲיָן פיצוי על הידמות לה"פ נו"ן והבלעתה.³²⁰

התופעה קיימת גם בצורות נוכח מבניין הפעיל. לדוגמה: "בְּרִצּוֹנְךָ הָעֲמַדְתָּהּ לְהַרְרִי עֲזִי" (תהלים ל, ח); "הִרְעֵשְׁתָּהּ אֶרֶץ" (תהלים ס, ד) מגזרת השלמים; "וְהִפִּיתָהּ אֶת עֲמֶלְךָ" (שמ"א טו, ג); "וְהִפִּיתָהּ אֶת-בֵּית אַחָב אֲדֹנֶיךָ" (מל"ב ט, ז) מגזרת פ"נ; "וְעַל-מִי הָרִימוּתָהּ קוֹל" (ישעיה לו, כג) מגזרת ע"ו.³²¹

1.4.1.2 במשנה

בספרות חז"ל התרחבה התופעה, ולמעשה ברוב המקרים אנו מוצאים צורות נוכח בעבר כתובות בה"א בסופן, אולי כדי להבדילן מצורות הנוכחת. לטענת סגל, תופעה זו מצויה בעיקר בנוסח הירושלמי.³²² במשנה הכתיב החסר מרובה בפעלים שהם שכיחים במקרא ושגורים גם במשנה, כגון **אמרת, שמעת, עשית, ראית**. לעומת אלה הִיִּיתָה (ברכות א, ג; נדרים ט, ט ועוד) בא תמיד בה"א כדי למנוע עירוב עם צורת הנסתרת הִיִּיתָ (יבמות י, ד ועוד).³²³

³¹⁹ הצורה נְתַתָּה בלא ה"א באה במקרא 29 פעמים, לעומתה הצורה נְתַתָּה באה 64 פעמים; יותר מפי שניים.

³²⁰ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 66h.

³²¹ ראה שם, שם, סעיף 44g.

³²² ראה סגל, דקדוק, עמ' 123.

³²³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 34.

הכתיב המלא של סופית הנוכח מלמד כי במסורת הסופרים הסופית הייתה בעלת תנועה, כבעברית המקראית ולא כבארמית, וכן כי לא נשרה התנועה הסופית בצורות המדבר (פעלת), כבמקרא ובניגוד לארמית.³²⁴

במקומות אחדים באה אל"ף במקום הה"א הנוספת בגוף שני. למשל: **אָנְסָתָא ופִּיתָתָא** את בתי (שבועות ה, ד); ובמשנה שלאחריה באות צורות נוכח בה"א ובאל"ף זו לצד זו: אמר לו חבירו: **חִבְלָתָהּ בִּי וְעִשְׂתָּהּ בִּי** חבורה [...] **הִפְלָתָהּ** את שיני וסמיתָא את עיני (שבועות ד, ה).³²⁵

1.4.1.3 במכילתא

במכילתא, כבמשנה ובשאר ספרות חז"ל, באות צורות נוכח בה"א בסופן גם בגזרת השלמים וגם בגזרות העלולות. לעתים באה צורה בה"א לצד צורה בלא ה"א באותו ההקשר.³²⁶ בשני מקרים באה צורת נוכח בה"א כחלק משיבוץ מקראי.³²⁷

להלן פירוט הפעלים הבאים בסופית – תה:

(1) גזרת השלמים

(א) בניין קל

אמרתה – X9 (בחדש, ז, 230; בחדש, ח, 234; נזיקין, ח, 277; נזיקין, י, 281; נזיקין, יא, 288; נזיקין, יב, 290; נזיקין, יב, 291; נזיקין, יז, 307; כספא, כ, 331)³²⁸; **למדתה** – X10 (פסחא, טו, 55; נזיקין, ז, 274; נזיקין, ז, 281; נזיקין, י, 283; נזיקין, יא, 287; X2 נזיקין, טז, 307; נזיקין, יז, 308; כספא, כ, 334; כספא, כ, 335)³²⁹; **עבדתה** (פסחא, יז, 64)³³⁰; **ענשתה** – X3 (נזיקין, ז, 273;

³²⁴ ראה שם, שם, שם.

³²⁵ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1247.

³²⁶ כל הנתונים מובאים באשר לטקסט המדרש גופו ולא באשר לציטוטים מן המקרא.

³²⁷ ראה להלן **היסענתה** (שירה, י, 151), **והכיתה** (ויסע, ו, 173).

³²⁸ במכילתא באה 9 פעמים הצורה בה"א **אמרתה** ו-89 פעמים הצורה **אמרת**. מכיוון שהפעל **אמר** הוא מן הפעלים השכיחים במקרא ובלשון התנאים, מרובה בו הכתיב חסר הה"א. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 34.

³²⁹ במכילתא באה 10 פעמים הצורה **למדתה** ו-29 פעמים הצורה **למדת** זו ליד זו ובאותם הקשרים, תמיד כחלק של הלכה על דינים המוצאים מהמקרא בדרך של דרש: **אם למדת על...** ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 65.

³³⁰ פעם אחת באה במכילתא הצורה **עבדתה** (פסחא, ד, 13) ופעם אחת הצורה **עבדת** (פסחא, יז, 64) באותו המדרש. צורות אלה אינן באות בשאר ספרות התנאים.

נזיקין, יא, 288; נזיקין, יב, 291)³³¹; **קרעתה** (עמלק, א, 179)³³²; **שמעתה** (בחדש, ז, 228)³³³;

שפכתה (כספא, כ, 327)³³⁴

(ב) בניין נפעל

נחשדתה (בחדש, ה, 222)³³⁵

(ג) בניין פיעל

קיבלתה (X2 בחדש, ז, 227)³³⁶

(2) גזרת פ"נ

(א) בניין קל

נתתה – X2 (שירה, ה, 133; בחדש, י, 240)³³⁷

(ב) בניין הפעיל

היסעתה (שירה, י, 151)³³⁸

(3) גזרת עו"י

(א) בניין קל

רצתה (X2 שירה, ב, 125)³³⁹

(ב) בניין הפעיל

האריתה (בחדש, י, 240)³⁴⁰

331 הצורה **ענשתה** באה 3 פעמים במכילתא, פעם אחת בספרא ופעם אחת בספרי במדבר, תמיד בצירוף **יענשתה** מן הדין'. בספרי במדבר בא צירוף זה עוד 8 פעמים, ושם הפועל בכתוב חסר ה"א – **ענשת**.

332 במכילתא באה פעם אחת הצורה **קרעתה**: **קרעתה** להם את הים (עמלק, א, 179) וכן הוא בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (יז, יב, 123). במכילתא דר"י באה פעם אחת גם הצורה **קרעת** בלא ה"א באותו הקשר במסכתא דעמלק, א, 181, ואין עוד כמוה בכל ספרות התנאים.

333 במכילתא באה רק פעם אחת הצורה **שמעתה** בה"א. צורה זו באה עוד 6 פעמים בספרות התנאים: 3 פעמים במשנה ו-3 פעמים בתוספתא.

334 בכל ספרות התנאים באה פעם אחת הצורה **שפכת** (תוספתא סנהדרין ו, ו) ופעם אחת הצורה **שפכתה** במכילתא דר"י (כספא, כ, 327).

335 בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים באה רק צורת נוכח זו משורש **חש"ד** פעם אחת במכילתא.

336 פעמיים במכילתא באה הצורה **קיבלת** בלא ה"א (בשלת, ד, 102–103) ופעמיים באה הצורה בה"א **קיבלתה**.

337 בספרות התנאים באות שתי הצורות **נתתה** ו**נתתה**. הצורה בלא ה"א באה 13 פעמים, והצורה בה"א באה 22 פעמים. במשנה באה רק הצורה בה"א 4 פעמים; בתוספתא: 4 פעמים הצורה **נתתה** ו-4 פעמים הצורה **נתתה**. במכילתא באה הצורה **נתתה** פעמיים, והצורה **נתת** בלא ה"א 7 פעמים (היחס הפוך מזה שבמקרא. ראה לעיל 1.4.1.1).

338 הצורה **היסעתה** באה במשפט שהוא שיבוץ מקראי: גפן שהיסעתה ממצרים וכנה אשר נטעה ימינך (שירה, י, 151). משפט זה הוא שילוב בין הנאמר בתהלים פ, ט 'גפן ממצרים תפסיע תגרש גוים ותפסעה' לבין שיבוץ של קטע מפסוק טו באותו הפרק: 'וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לדך'.

339 הצורה **רצתה** באה עוד פעמיים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, א, 76).

340 הצורה **האריתה** באה פעם אחת בכל ספרות התנאים והאמוראים במכילתא דר"י (בחדש, י, 240).

(4) גזרת הכפולים**(א) בניין קל**מדדתה³⁴¹ - X2 (שירה, ד, 131; שירה, ד, 132)³⁴²**(5) גזרת ל"א****(א) בניין קל**באתה - X2 (נזיקין, ג, 254; תשא, א, 340)³⁴³**(ב) בניין הפעיל**הבאתה - X3 (שירה, ה, 134; שירה, ו, 137; עמלק, ב, 197)^{344, 345}**(6) גזרת ל"י****(א) בניין קל**

הייתה - X5 (X2 פסחא, יז, 66; פסחא, יח, 74; בשלח, ג, 98; עמלק, א, 191) / היתה - X2 (פסחא,

יח, 74; נזיקין, יח, 311)³⁴⁶; עשיתה (בחדש, ה, 219)³⁴⁷; ראיתה (X2 ויסע, א, 155)³⁴⁸; רציתה(שירה, ו, 136)³⁴⁹**(ב) בניין פיעל**פיניתה (פסחא, יח, 69)³⁵⁰

341 כפולים על דרך השלמים.

342 במכילתא באה הצורה **מדדת** בלא ה"א בסופה 6 פעמים. פעמיים לצד הצורה בלא ה"א באה הצורה **מדדתה**. צורה זו באה באותו ההקשר 5 פעמים במכילתא דרשב"י.343 במכילתא באות שתי צורות עבר לנוכח בה"א בסופן - **באתה**. הצורה **באת** משמשת לנסתרת, ומשום כך אין היא באה לציון הנוכח. לדוגמה: **וכשבאת עליהן הפורענות קיבלו עליהן (בחדש, י, 239).**344 הצורה **באתה** באה 3 פעמים במשנה (X2 אבות ג, א; בבא בתרא ט, י), פעם אחת בספרא ופעם אחת בספרי במדבר. מעניין לציון שבתוספתא באה צורה זו פעמים אחדות, לרוב לציון הנסתרת, למשל על האישה שהלכה היא ובעלה למדינת הים - **באתה** ואמרה (תוספתא עדיות א, ו); **יום שבאתה** שמועה לגולה (תוספתא סוטה ו, יא) ועוד. וכן הוא בירושלמי (למשל שם, יבמות טז, כ [א, ג]) ובבבלי (נידה ו ע"ב).345 כאן בציטוט פסוק: **"והבאתה** אתה את הדברים" (שמות יח, יט). בנוסח המסורה **והבאת**, הצורה **הבאתה** בה"א בסופה במכילתא היא כנראה גרירה אחרי צורות דומות בטקסט המכילתא גופו.346 הצורה **הבאת** בלא ה"א באה במכילתא פעמיים; הצורה **הבאתה** - 3 פעמים (ראה לעיל). הצורה **הבאתה** באה פעם אחת במשנה (חולין ד, ד), פעם אחת בתוספתא (בבא בתרא ב, טו) ו-4 פעמים בספרא.347 לנוכח באות במכילתא ובשאר ספרות התנאים הצורות **הייתה/היתה** כנראה כדי למנוע עירוב עם צורת הנסתרת **היית**. ראה הסברו של הנמן, תורת הצורות, עמ' 34.348 9 פעמים באה במכילתא הצורה **עשית** בלא ה"א. הצורה **עשיתה** באה במכילתא פעם אחת, 3 פעמים במשנה (זבחים ח, י; שבועות ה, ה; בבא מציעא י, ה), 3 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא דרשב"י, פעמיים בספרא ופעם אחת בספרי דברים.349 הצורה **ראיתה** באה פעמיים במכילתא באותה הפרשה ופעמיים במכילתא דרשב"י בטקסט מקביל (שם, טו, כה, 103). במשנה באה הצורה **ראיתה** 8 פעמים, והיא באה 33 פעמים בספרא, בעיקר בדגם 'מה **ראיתה** לפעול' במשמעות 'מה גרם לך לעשות כך'. ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 121. הצורה **ראית** בלא ה"א באה במכילתא דר"י 4 פעמים.349 הצורה **רציתה** באה פעמים אחדות במגילות מדבר יהודה, פעם אחת במשנה (בבא מציעא ב, י) ולרוב בפיוטים. הצורה **רצית** בלא ה"א באה בספרות התנאים פעם אחת בתוספתא (סוטה ד, יז) ופעם אחת בספרי דברים (רכה, 258).350 **פיניתה** באה בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים רק פעם אחת במכילתא (פסחא, יח, 69).

(ג) בניין הפעיל

והכיתה (ויסע, ו, 173)³⁵¹; הרביתה (שירה, ו, 135)³⁵²

1.4.1.4 סיכום

מן הנתונים שלעיל אנו למדים כי בפעלים הנפוצים במקרא ובספרות חז"ל, כגון אמרת, למדת, עשית, ראית, באה על פי רוב, כצפוי, הצורה 'החסרה', בלא ה"א בסופה. בצורות, כגון באתה (נזיקין, ג, 254; תשא, א, 340), הייתה (פסחא, יז, 66 ועוד) / היתה (פסחא, יח, 74 ועוד) נוספה הה"א כדי למנוע עירוב עם צורת הנסתרת: באת, היית. בצורות נוכח נדירות בספרות התנאים, כגון שמעתה (בחדש, ז, 228), שפכתה (כספא, כ, 327), רציתה (שירה, ו, 136), באות הצורות בסופית תה. בצורות נוכח הבאות רק במכילות בטקסטים מקבילים, באות זו לצד זו צורות בה"א ובלא ה"א. לדוגמה: עבדתה (פסחא, ד, 13) / עבדת (פסחא, יז, 64); קרעתה (עמלק, א, 179) / קרעת (עמלק, א, 181); הרביתה / הרבית (שירה, ו, 135). בפעלים הבאים בכל ספרות התנאים רק במכילתא, באות רק צורות נוכח בה"א בסופן: נחשדתה (בחדש, ה, 222), הארתה (בחדש, י, 240), הרביתה (שירה, ו, 135). אפשר שבכתבי היד של המכילתא היו עוד צורות נוכח בה"א בסופן והן תוקנו בידי מעתיקים.

1.4.2 בינוני יחידה

1.4.2.1 במקרא

בלשון המקרא משמשים שני צורנים לצורת הבינוני בנקבה: הצורן -ת, כגון אֶלְתָּ (שמות כד, יז), יוֹשְׁבֹתָ (שה"ש ח, יג); והצורן -ה, כגון אֶלְהָ (ירמיה יב, יב), יֹשְׁבֵהָ (נחום ג, ח). במקרא יש חילוף חופשי בין הצורות. על פי רוב באות הצורות בסופית -ת בעיקר בפרוזה, והצורות בסופית -ה בשירה או בנבואה. לדוגמה: "והיה היא רִבְבָת על-החמור ויִרְדָּת בסתר ההר" (שמ"ב כה, כ) / "עניי יִרְדָּה מים" (איכה א, טז); "במנחה הֶהֱלַכְתָּ לפני" (בראשית לב, כא) / "הֶלְכָה היא על-כל-הר גְּבֵהָ" (ירמיה ג, ו). בבניין נפעל באות צורות לרוב בסופית -ה, כגון נִשְׁכָּחָה (ישעיה כג, טז); נִשְׁקָפָה (שיר השירים ו, י), אולם ברוב הפעלים יש צורות מקבילות בשתי הסופיות. לדוגמה: "קריה נֶאֱמְנָה" (ישעיה א, כא; כו) / "בריתי נֶאֱמְנָת ליי" (תהלים פט, כט); "הִפְלִטָה הַנְּשֹׂאֲרֹת" (שמות י, ה; דה"ב ל, ו) / "פליטת בית-יהודה הַנְּשֹׂאֲרָה" (מל"ב יט, ל).

³⁵¹ אף שבפסוק המצוטט במדרש זה: "וְהִפְיִיתָ בצור ויצאו ממנו מים" (שמות יז, ו) באה בנוסח המסורה הצורה הכית בלא ה"א בסופה, נראה שהסופר הושפע משני פסוקים אחרים במקרא שבהם באה הצורה וְהִפְיִיתָ (שמ"א טו, ג; מל"ב ט, ז). ראה לעיל.

³⁵² הרביתה באה רק במכילתא דר"י פעם אחת ועוד פעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טז, ז, 85). לצדן באותה הפרשה באה הצורה הרבית בלא ה"א.

מן הבניינים פיעל, פועל, התפעל באות צורות בסופית –ת, כגון **מַדְבְּרָת** (שמ"א א, יג ועוד); **מִבְּהַלֵּת** (משלי כ, כא); **מִתְקַדְּשֵׁת** (שמ"ב יא, ד), וגם צורות בסופית –ה, כגון **מִרְקָדָה** (נחום ג, ב); **מִכְשָׁפָה** (שמות כב, יז); **מֵאֲרָשָׁה** (דברים כב, כג; כה; כז); **מִמְשָׁכָה** (משלי יג, יב); **מִתְנַפְּרָה** (מל"א יד, ה).

תופעת הצורות החלופיות בסופית –ת ובסופית –ה נפוצה גם בפעלים מן הגזרות העלולות. לדוגמה: **נִצְבָּת** (שמ"א א, כו) / **נִצְבָּה** (זכריה יא, טז) מגזרת פ"י; **נִדְחַת** (יחזקאל לד, ד; טז) / **נִדְחָה** (ירמיה ל, יז; מיכה ד, ו ועוד) מגזרת פ"נ; **יוֹצֵאת** (בראשית כד, טו) / **יוֹצֵא** (קהלת י, ה); "ככר עֲפָרַת נִשְׂאֵת" (זכריה ה, ז) / "על כל גבעה נִשְׂאָה" (ישעיה ל, כה) מגזרת ל"א. בגזרת ל"י באה בעיקר צורת בינוני בסופית –ה, כגון **מָכָה** (במדבר כה, טו).

בבניין הפעיל יש צורות בסופית –ת, כגון **מִחִזְקַת** (נחמיה ד, יא); **מִשְׁפָּלַת**³⁵³ (משלי יט, יד); **מִפְרָסַת** (ויקרא יא, ג) בגזרת השלמים; **מִנְדָּת** (אסתר ב, כ); **מִנְעַת** (דה"ב ג, יא) מגזרת פ"נ, אולם צורת הבינוני **מִפְעִילָה** בסופית –ה שכיחה יותר. לדוגמה: **מִבְּיַיְחָה** (ירמיה ד, לא); **מִעֲטִיכָה** (ישעיה כג, ח); **מִחְפִּימַת פְּתִי** (תהלים יט, ח) בשלמים; מגזרת ע"ו: **מִבִּישָׁה** (משלי יב, ד); מן הכפולים: **מִצָּרָה** (ירמיה מח, מא; מט, כב). יוצאת דופן הצורה **מִינְקַת** משורש ינ"ק בסופית –ת: "דְּבַרְהָ מִינְקַת רבקה" (בראשית לה, ח); "אשה מִינְקַת מן הָעֵבְרִית (שמות ב, ז); **מִנְקַתוֹ** (מל"ב יא, ב) / **מִינְקַתוֹ**³⁵⁴ (דה"ב כב, יא).

בצורות בינוני פֶּעַל ובצורות בינוני פְּעוּל לעולם באה הסופית –ה. לדוגמה: **בְּשָׁלָה** (במדבר ו, יט); **בְּשָׁה** (במדבר יא, ו); **יִשְׁנָה** (שיר השירים ה, ב); **פְּעוּלָה** (ישעיה סב, ד); **גְּרוּשָׁה** (ויקרא כא, ז).

1.4.2.2 במשנה

כפי שהוצג לעיל, במקרא יש חילוף חופשי בין שני הצורנים, וצורות **קוּטְלָה/קוּטְלָת** יכולות לשמש זו לצד זו באותם ההקשרים. בלשון חכמים חל שינוי בצורת היחידה של הבינוני. שתי הצורות ממשיכות להתקיים, אולם הצורנים מצויים בתפוצה משלימה, וכל צורת בינוני מיוחדת לקבוצת פועל מסוימת.

³⁵³ הקמץ בגלל צורת ההפסק.

³⁵⁴ ראה ג"ק, דקדוק, סעיפים 80e, 84s, וכן בנדויד, לשון, עמ' 477–478.

על פי רוב יש העדפה לצורות נקבה בסופית -ת גם בהפעיל בפעלים מגזרת השלמים, כגון **מִפְסָקָת** (פאה ב, ב ועוד), **מִשְׁאֲלָת** (שביעית ה, ט), וכן בפעלים שהם שלמים בעה"פ ובלה"פ, בהם פועלי פ"י ופ"י, כגון **מִצְעָת** (כתובות ה, ה), **מִנְעָת**³⁵⁵ (בכורות ו, יא), **מִדְרָת** (נוזר ד, ו).

כל הפעלים העלולים בעה"פ או בלה"פ: פעלים מגזרת ע"ו, מגזרת ל"א ומגזרת ל"י, צורות הבינוני שלהן באות בסופית -ה,³⁵⁶ כגון **לָשָׂה** (פסחים ג, ד); **מְבִיאָה** (כתובות ה, ה); **מַעֲלָה** (ערלה ב, ב), וכן הוא בפעלים הכפולים שאינם נוטים על דרך השלמים, כגון **מְנַסָּה** (=בוחשת, מכשירין ה, יא). יוצאות מן הכלל צורות נפעל בגזרת ל"י, הבאות בסופית -ת כדי ליצור בידול מכיוון שצורה המסתיימת בקמץ ה"א הייתה מזדהה עם צורת העבר.³⁵⁷ לדוגמה: **נְבִיטָה** (תוספתא סנהדרין יד, ו); **נְרָאִית** (אהלות ו, ה).

צורות בינוני פֶּעַל וצורות בינוני פְּעוּל, המשמשות לרוב כשמות תואר, באות לעולם בסופית -ה, בין בשלמים בין בגזרות העלולות. לדוגמה: **בְּטָלָה** (סנהדרין ה, ב); **טְמֵאָה** (כלאים ח, ב); **קְרָבָה** (קנינים ג, ג); **גְּרוּשָׁה וְחִלּוּצָה** (יבמות ב, ד); **נְשֹׂאָה** (יבמות א, ב); **קְרוּיָה** (נדרים ג, יא).³⁵⁸

החלוקה הברורה במשנה בין צורני הבינוני בנקבה מאפשרת לנו ללמוד על דרך הנטייה של חלק מן הפעלים. כך, למשל, כתיבה של הצורה **מְנַחַת** (בבא קמא ח, ו) בתי"ו בסופה מעיד עליה שנטייתה על דרך פ"י אף שמשורשי ע"ו היא,³⁵⁹ וכך נטיית הצורה **מְנִיקָה** (כתובות ה, ה) מעידה על נטייתה על דרך ע"ו.³⁶⁰

יש במשנה צורות השאולות מן המקרא. כך, למשל, במסכת עבודה זרה מצינו: כל מקום שאת מוצא הר גבוה וגבעה נְשֹׂאת ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה (שם, ג, ה). כך בכ"י.ק. בכ"י"פ באה תחת **נְשֹׂאת** הצורה **נְשֹׂאָה**, שהיא שאילה מקראית על-פי ישעיה ל, כה: "על-כל-הר גְּבֹהַ ועל כל גבעה נְשֹׂאָה".³⁶¹

וכן הוא באשר לצירוף 'נערה מאורסה' (נדרים י, א ועוד). מדובר במונח הלכתי. על-פי לשון חז"ל הייתה צפויה הצורה **מאורשת**, והצורה **מאורסה**³⁶² באה בהשפעת הכתוב בדברים כב, כג: "נַעֲרָ בְתוּלָה מֵאִרְשָׁה לְאִישׁ".³⁶³

³⁵⁵ מִנְעָת - כבמקרא פעם אחת בדה"ב ג, יא.

³⁵⁶ צורות בינוני יחידה מגזרת ל"א בעלות סופית תנועית כתובות לרוב באל"ף בלבד. לדוגמה: **יוצא** (=יוצאה, שבת ו, ה); **נושא** (נדרים יא, ח) מבניין קל; **מטמא** (חגיגה ג, ב) מבניין פיעל; מתמלא (סוטה ג, ד) מנתפעל. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 406.

³⁵⁷ ראה הנמן, שם, עמ' 36.

³⁵⁸ ראה שם, שם, עמ' 85-90.

³⁵⁹ ראה שם, שם, עמ' 265.

³⁶⁰ במקרא השורשים **ינ"ק/נו"ק** מתחלפים. לעתים הנטייה היא על דרך פ"י: **היניקה** (בראשית כא, ז); **מינקת** (בראשית לה, ח), ולעתים היא על דרך ע"ו: **ויניקהו** (דברים לב, יג).

³⁶¹ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1129; הנמן, תורת הצורות, עמ' 37, 407-408.

³⁶² על חילופי שם/ס ראה אפשטיין, שם, עמ' 1233.

1.4.2.3 במכילתא

1.4.2.3.1 צורות בינוני יחידה בסופית -ת

(1) בצורות בינוני פועל בגזרת השלמים, בגזרת פ"י ובגזרת פ"נ ובצורות מגזרת הכפולים על דרך השלמים הסופית – ת בכל הבניינים:

(א) גזרת השלמים³⁶⁴

(1) בניין קל

אוכלת (כספא, כ, 325; X3 כספא, כ, 330); אומרת (בשלח, ב, 96; X2 שירה, ז, 140; שירה, ט, 148; X2 עמלק, א, 188; עמלק, א, 195; בחדש, י, 239); זורחת (ויסע, ד, 168; X2 נזיקין, ו, 270; X2 נזיקין, יג, 293); חוזרת (פסחא, יג, 47; פסחא, יד, 52); יולדת (פסחא, יב, 42; בשלח, פתיחתא, 78; שירה, א, 118); מוכרת (X2 נזיקין, ג, 255); נוהגת (X2 פסחא, יא, 39; X4 פסחא, יז, 68; פסחא, יז, 69; בשלח, ג, 98); נופלת (נזיקין, ג, 259; כספא, יט, 317); צווחת (X4 שירה, ג, 126); קודמת (פסחא, יח, 71 ונזיקין, ג, 259 – ציטוט ממשנה בכורות א, ז; כספא, כ, 325); שולטת (שירה, י, 150); שומעת (נזיקין, טו, 299); שומרת (יבם – X2 נזיקין, א, 250).

(2) בניין נפעל

נבללת / נכללת (בשלח, פתיחתא, 76); נדרשת (פסחא, טז, 57; בחדש, ח, 233); נכנסת (X2 כספא, כ, 338); נמכרת (נזיקין, א, 250; X2 נזיקין, ג, 255; נזיקין, ג, 257); נרצעת (נזיקין, ג, 255); נשחקת (פסחא, יג, 44).

(3) בניין הפעיל

מרקבת (פסחא, ז, 24); מלעגת (שירה, ז, 141).

(4) בניין הופעל

מושלכת (בשלח, ב, 93).

(5) בנין פיעל

מאחרת (בשלח, א, 83); מהלכת (בשלח, ו, 109; עמלק, ב, 181; נזיקין, יד, 297); מכבדת (ויסע, ג, 165; בחדש, ט, 237); מכפרת (X2 בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229; X3 נזיקין, י, 282); מלקטת (בחדש, א, 203); מנהגת (בשלח, ב, 91); מנשבת (ויסע, ג, 165); מסגלת (בחדש, ב, 208); מסלקת

³⁶³ ראה בנדוד, לשון, עמי 478; הנמן, שם, עמי 37.

³⁶⁴ צורות שלמות משורשי פ"נ, משורשי פ"י ומן הכפולים הובאו בסעיף זה.

(בחדש, ט, 238; נזיקין, י, 282; נזיקין, יג, 292; תשא, א, 340); **מעכבת** (פסחא, ב, 8); **משמשת** (נזיקין, א, 248).

(6) בניין פועל

מטורפת (כספא, כ, 328); **מיוחדת** (נזיקין, א, 248; נזיקין, ב, 250; נזיקין, ד, 264; נזיקין, טו, 301; נזיקין, טז, 303; X2 נזיקין, טז, 306; נזיקין, יז, 310; ויקהל, א, 348); **מיושבת** (עמלק, ב, 185); **מעוברת** (ויסע, ה, 173); **מעשרת** (כספא, יט, 320); **מפורשת** (X2 נזיקין, ה, 267); מן המרובעים: **משועבדת** (פסחא, יד, 51).

(7) בניין נתפעל

מתעברת (פסחא, ב, 8); **מתחזקת** (שירה, י, 151).

(8) בניין פלפל

מצפצפת (נזיקין, יד, 297).

(ב) גזרת פ"י

(1) בניין הפעיל

מוספת (תשא, א, 341).

הערה

מוספת. בלשון חז"ל יש העדפה לצורות נקבה בסופית – ת גם בפעלים בהפעיל שהם שלמים בעה"פ ובלה"פ, כגון פועלי פ"י. במכילתא באה צורת בינוני אחת לנקבה בגזרת פ"י – **מוספת**:

"כי קדש היא לכם", מגיד שהשבת **מוספת** קדושה ל"ש" (תשא, א, 341).

בבניין הפעיל במקרא יש רק צורת בינוני אחת משורש יס"ף, צורת רבים: **מוסיפים** (נחמיה, יג, יח). במשנה ובתוספתא באות בבינוני רק צורות יחיד ורבים: **מוסיף** (יומא ז, ה ועוד); תוספתא בבא קמא ח, ח ועוד), **מוסיפים** (סוכה ג, טו ועוד); תוספתא סנהדרין ו, ג) / **מוסיפין** (מגילה ד, ב ועוד); תוספתא סנהדרין ב, א ועוד). צורות אלו באות מאות פעמים בספרות חז"ל.

צורת הנקבה בבינוני **מוספת** עולה לראשונה במדרשי ההלכה. צורה זו באה פעם אחת בספרי במדבר: מגיד שהציצית **מוספת** קדושה ל"ש' (ספרי במדבר קטו, 127), ופעם אחת במכילתא דר"י במקומו. צורה זו באה עוד 6 פעמים בתלמוד הירושלמי, פעם אחת בתלמוד הבבלי (סוטה טז ע"א) ועוד 11 פעמים במדרשי אגדה.

מכיוון שאין במקרא תיעוד לצורת נקבה משורש יס"ף, צפוי שתעלה צורה חדשה על דרך הצורה הסגולית המועדפת בלשון חכמים בצורך – ת: ³⁶⁵ מוספת.

(ג) גזרת פ"נ

(1) בניין הפעיל

מקפתו (שירה, ג, 127)

(2) בניין הופעל

מותרת (נויקין, י, 282; X4 נויקין, יב, 291; X2 כספא, כ, 321)

הערה

מקפתו. במכילתא באה פעם אחת צורת בינוני יחידה עם כינוי מושא מן נק"ף:

מושלו משל למה הדב' דומ', למלך בשר ודם שנכנס למדינה, ועליו צפירה מקפתו, וגיבוריו

מימינו ומשמאלו, וחיילות מלפניו ואחריו (שירה, ג, 127).

צורה זו מתאימה לדרך הנטייה של צורת יחידה בכינויים בלשון חז"ל. זו באה רק במשקל הסגוליים, כרוב צורות השלמים.³⁶⁶ במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך: מקיפתו, כצפוי על דרך נטיית צורת היחידה במקרא.

1.4.2.3.2 צורות בינוני יחידה בסופית -ה

(1) בגזרת ע"ו הסופית –ה בכל הבניינים,³⁶⁷ חוץ מבניין הופעל:

גזרת ע"ו

(1) בניין קל

חלה (X2 פסחא, יח, 70; בחדש, ה, 220; נויקין, טז, 303); לשה (X2 פסחא, י, 35); מתה (X3 בשלח, ו, 113; נויקין, טז, 306); צפה (ויסע, א, 154; ויסע, ה, 171).

(2) בניין הפעיל

מזידה (פסחא, ח, 29; פסחא, י, 35; תשא, א, 342)

מנחת (פסחא, יז, 68)

(3) בניין הופעל

מועדת (X2 נויקין, יד, 296)

³⁶⁵ וראה עוד סעיף 1.5.2.3.4 – גזרת פ"י.

³⁶⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 144; 265.

³⁶⁷ יוצאת דופן מנחת (פסחא, יז, 68) מבניין הפעיל. ראה הערה להלן.

הערות

(1) **מנחת**. צורות בינוני יחידה בגזרת ע"ו באות בסופית –ה. יוצאת דופן בהפעיל הצורה **מנחת** משורש נו"ח, הבאה בסופית –ת: מיכל בת כושי היתה **מנחת** תפילין (פסחא, יז, 68). מסורת הכתיב של צורת בינוני יחידה **מנחת** בתי"ו מעידה על נטייתה על דרך חסרי פ"י במשקל הסגוליים, כגון **מַצֵּלֶת** (פאה ו, ח), **מַנְעֵת** (יומא א, ח), **מַצְעֵת** (כתובות ה, ה). במשנה, ברוב המקרים, ניטה שורש נו"ח על דרך פ"י **הַיְנִיחַ** [כתובות ט, ב]; **הַיְנִיחוּ** [ביכורים ג, ו]; **מַנְחֵתָה** [פסחים ג, ג]; **יְנִיחוּנוּ** [פסחים א, ג ועוד].³⁶⁸

(2) **מועדת**. היחידה בבניין הופעל, צורתה כצורת פועלי פ"י, והיא באה במשקל הסגוליים כשלמים בסופית –ת. כך, למשל, מצינו במשנה **מוֹבְאֵת** (נגעים ו, ו),³⁶⁹ **מוֹעֲדָת** (X3 בבא קמא א, ד ועוד). במכילתא באה הצורה **מועדת** פעמיים באותה הפרשה:

אלא בא הכת' ללמדך שהיא מועדת לאכל את הראוי, והבהמ' מועדת לשבור כדרך הילוכה (נזיקין, יד, 296).

באותם הקשרים באה צורה זו במשנה במסכת בבא קמא (א, ד; ב, א; ב, ב).

(2) בגזרת הכפולים בצורות קל על דרך הגזרה משמשת הסופית –ה; בצורת יחידה מבניין נפעל הסופית היא –ת:

גזרת הכפולים

(1) בניין קל

גסה (X2 כספא, כ, 336); **דקה** (פסחא, יא, 33; כספא, כ, 336); **עזה** (בשלח, ד, 103; בשלח, ד, 104)³⁷⁰; **צרה**³⁷¹ (בשלח, ג, 97; בשלח, ד, 100; X2 עמלק, ב, 186³⁷²); **קלה** (X2 בחדש, א, 204; בחדש, ב, 207; נזיקין, ג, 256; נזיקין, ה, 266; נזיקין, ה, 267; כספא, יט, 320) **רכה** (בחדש, ב, 207); **רעה** (פסחא, יב, 41; בשלח, א, 85; בחדש, יא, 245; נזיקין, ג, 257³⁷³; כספא, כ, 323).

(2) בניין נפעל

נדקת (פסחא, יג, 44)

³⁶⁸ ראה הדיון בפועלי פ"י בהפעיל ובפועלי ע"ו בכ"י פ למשנה אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 262–265; 295. וראה עוד להלן סעיף 1.5.4.3.

³⁶⁹ וכן הוא בספרא, נגעים ז, ג (ושם ציטוט מתוספתא נגעים ג, ה).

³⁷⁰ עזה שברוחות, בויקה לפסוק הנדרש: "ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה" (שמות יד, כא).

³⁷¹ לרוב כשם עצם.

³⁷² נשען על הפסוק: "בכל צרתם לו צרי" (ישעיה סג, ט).

³⁷³ בויקה לפסוק "אם-רעה בעיני אדניה" (שמות כא, ח).

הערות

(1) בצורות קל על דרך הגזרה משמש הבינוני רק בשמות תואר ובשמות עצם. באלה הסופית לעולם היא –ה כבמקרא ובשאר ספרות חז"ל.³⁷⁴

(2) נדקת. הצורה נדקת מן השורש דק"ק באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא:

אלא מכיון שהיה בכור מת לאחד מהן היה עושה לו איקונין שלו ומעמידה בתוך ביתו, ואותו הלילה נשחקת ונדקת וני?ז?רת (פסחא, יג, 44).

תחת הצורה נדקת שבכ"י אוקספורד באה בילקוט שאלוניקי (1526) הצורה נידוקת, על דרך הנטייה של פועלי ע"ן.³⁷⁵

במקבילה במכילתא דרשב"י באה תחת נדקת צורת הריבוי נידקות (מכילתא דרשב"י, יב, ל, 29).³⁷⁶

(3) בגזרת ל"א ובגזרת ל"י הסופית היא –ה, חוץ מבניין נפעל:

(א) גזרת ל"א

(1) בניין קל

באה (X2 פסחא, ד, 14; פסחא, יד, 52; בשלח, א, 87; X2 בחדש, י, 239; X3 ויקהל, א, 345) יוצא (יוצא³⁷⁷ = יוצאה) (שירה, ד, 130; X3 נזיקין, א, 250; X2 נזיקין, ג, 257; X5 נזיקין, ג, 260) / יוצאה (פסחא, א, 7; X2 ויסע, ג, 165; X3 נזיקין, א, 250; נזיקין, ג, 260; נזיקין, ה, 266).³⁷⁸

(2) בניין נפעל

נקראת (בשלח, א, 83)

(3) בניין הפעיל

מביאה (בחדש, ט, 237; בחדש, י, 240; נזיקין, ו, 270)

(4) בניין פיעל

מטמא (=מטמא = מטמאה) - X8 (בחדש, ט, 238; נזיקין, יג, 292; X2 כספא, כ, 321; X2 כספא, כ, 335

; כספא, כ, 337; תשא, א, 340)

³⁷⁴ על המצב במשנה על-פי כ"יפ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 318.

³⁷⁵ ראה, למשל: נידונת (תוספתא עירובין א, יא ועוד; מכילתא לדברים, יג, טז, 134; ספרי דברים, רלה, 268 ועוד). בלשון האמוראים אפשר למצוא גם צורות מגזרת פ"נ בדרך זו: נידוקת (ירושלמי, ברכות יג, ג; תנחומא, ילמדנו, עקב, קסח, 2).

³⁷⁶ אין השורש דק"ק מעיקר לשון חז"ל. בספרות התנאים הוא בא בעיקר בשם התואר דק. על היקריותיו בספרות התנאים ראה עוד סעיף 1.5.5.3.2.1.

³⁷⁷ הניקוד שלי הוא על-פי קהלת י, ה; יבמות יד, ב ועוד.

³⁷⁸ ציטוט ממשנה סנהדרין ז, ג.

הערות

(1) **יוצא / יוצאה**. במקרא צורת היחידה בבינוני היא **יוצאת** (תהלים קמד, יד ועוד). פעם אחת במקרא בספר מאוחר באה הצורה **יָצָא** על דרך ל"י: "כשגגה שְׂיָצָא מלפני השליט" (קהלת י, ה).³⁷⁹ בלשון חז"ל רוב נטיית היחידה בבינוני היא על דרך ל"י. אנו מוצאים **יוצא** (יבמות יד, ב³⁸⁰ ועוד) / **יוצאה** (נדרים י, ד ועוד). במשנה בבינוני אין מתקיימת הצורה המקראית.³⁸¹ הצורה **יוצאת** כבמקרא באה 6 פעמים בתוספתא; פעם אחת בברייתא דמלאכת המשכן; פעם אחת במכילתא דרשב"י ופעם אחת בספרי דברים. בכל ההיקריות האחרות באות הצורות **יוצא / יוצאה**.

(2) **נקראת**. כאמור לעיל, רק צורת בינוני יחידה בנפעל בלשון חז"ל באה על דרך ל"י, והיא נחתמת ב-ת,³⁸² כגון **נִשְׁאָת** (כתובות א, א).³⁸³

מבניין נפעל באה במכילתא מגזרת ל"י רק הצורה **נקראת** משורש קר"א: לשעבר היתה **נקראת** פיתום (בשלח, א, 83). הצורה **נקראת** באה בכל ספרות התנאים. במשנה ניקוד עה"פ על פי רוב צירי - **נקראת**, כצורות ל"י.³⁸⁴ כך בכ"י למשנה (ראש השנה ב, ה; מגילה א, א; מידות ב, ה ועוד). בכ"י מנוקדת הצורה פעם אחת בקמץ: **נקראת** (מידות ב, ה).³⁸⁵

(3) **מטמא (=מטמא)**. רוב צורות הבינוני בגזרת ל"י נטות על דרך הגזרה. צורת בינוני יחידה בבניין פיעל מן **טמ"א** באה כבמשנה³⁸⁶ על דרך ל"י, לדוגמה:

כשם שע-זר' מטמא את הארץ ומסלקת את השכינה, כך כל מי שהוא גבה לב

גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה (בחדש, ט, 238).

בכתבי היד של ספרות התנאים הצורות בעלות סופית תנועית בכל הבניינים כתובות לרוב באל"ף בלבד, כגון **יוצא** (שבת ו, ה), **מטמא** (שבת ט, א; חגיגה ג, ב); **ממלא** (כתובות ז, ה).³⁸⁷ בספרות האמוראים הצורות באות לרוב בה"א בסופן. לדוגמה: **ממלאה** אשה קדירה בשר (ירושלמי, חלה א, ח [נח,א]); **היד מסמאה** (שבת קח ע"ב).

³⁷⁹ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 75qq.

³⁸⁰ בכ"י במקום זה **יוצאה**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 406.

³⁸¹ ראה הנמן, שם, שם, הערה 231.

³⁸² ראה הנמן, שם, עמ' 407.

³⁸³ במקרא גם **נִשְׁאָה** (ישעיה ל, כה).

³⁸⁴ ראה הנמן, שם, עמ' 364.

³⁸⁵ ראה שם, שם, עמ' 407.

³⁸⁶ שבת ט, א; חגיגה ג, ב ועוד.

³⁸⁷ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1208; הנמן, תורת הצורות, עמ' 406.

(ב) גזרת ל"י**(1) בניין קל**

דוחה (X3 פסחא, ו, 22; X4 פסחא, ט, 31; X3 פסחא, ט, 32; X2 עמלק, א, 191; X5 נזיקין, ד, 263; X9 נזיקין, ד, 264; נזיקין, יג, 292; X3 תשא, א, 340; תשא, א, 341; ויקהל, א, 345); **לוקה** (X3 פסחא, א, 7; פסחא, ז, 24); **מוחה** (ויסע, א, 160); **עולה** (פסחא, יד, 52; פסחא, יז, 68); **עושה** (פסחא, יג, 46; ויסע, ג, 165; עמלק, א, 181; כספא, כ, 325); **קונה** (X2 נזיקין, ב, 253); **רואה** (נזיקין, טו, 299); **תולה** – X2 (בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229).

(2) בניין נפעל

נגלה (=נגלה) / **נגלית** (פסחא, פתיחתא, 3); **ניזרת** (פסחא, יג, 44); **נמסת** (X2 פסחא, ז, 24); **נעשית** (תשא, א, 342; X2 תשא, א, 343) / **נעשת** (X2 ויקהל, א, 345); **נקנית** (פסחא, יא, 36; X4 נזיקין, ג, 256).

(3) בניין הפעיל

מכה (=מכה, בשלח, ב, 92)

(4) בניין פועל

מפותה (X4 נזיקין, יז, 307; X6 נזיקין, יז, 308); **מרובה** (X2 פסחא, ז, 24; פסחא, יג, 46; בשלח, א, 85; ויסע, ג, 166; נזיקין, ה, 265; נזיקין, יד, 297; נזיקין, יח, 314; כספא, כ, 328).

הערות

(1) נגלה / נגלית. בספרות התנאים בגזרת ל"י בנפעל באות צורות הבינוני בסופית –ת, כגון **נבנית** (תוספתא, סנהדרין יד, ו), **נקנית** (מכילתא דר"י, פסחא, יא 36), כדי ליצור בידול מכיוון שקמץ ה"א היה מזדהה עם צורת העבר.

בצורות בינוני שאין בהן יו"ד אחרי עה"פ, נוצרת הזדהות עם צורת עבר נסתרת. כך, למשל, במכילתא יש **נעשת** (X2 ויקהל, א, 345) – צורת יחידה בבינוני, וכמוהו **נעשת** (פסחא, ז, 24) – צורת נסתרת בעבר.

משורש גל"י באות במכילתא שתי צורות יחידה בבינוני נפעל, זו לצד זו באותה הפרשה, האחת חתומת –ת, כצורות היחידה בבינוני נפעל במשנה ובתוספתא,³⁸⁸ והאחרת חתומת –ה כבמקרא:

³⁸⁸ ראה הנמוך, תורת הצורות, עמ' 364; נתן, תוספתא, עמ' 217–218.

תדע שאין שכינה נגלה חוצה לארץ [...] אלך לי חוצה לארץ שאין שכינה נגלית (פסחא, פתיחתא, 3).

בכל ספרות התנאים באה הצורה נגלית רק במכילתא דר"י. צורה זו באה בספרות האמוראים. למשל: מה הסימה הזאת אינה נגלית לכל ברייה (ירושלמי עבודה זרה ב, ה [מא, ד]), ופעמים אחדות לצד שכינה: השכינה נגלית (אבות דרבי נתן נ"ב, פרק לד; דברים רבה, תבוא, פסקה ח; שמות רבה, פרשה מה, ד; תנחומא, תשא, כז).

אפשר שהצורה המיוחדת נגלה כאן באה בהשפעת הצורה בפסוק ביחזקאל: "וַעֲזֹבוּ עַרְם וְעָרְיָה וְנָגְלָה עֲרֹת זְנוּנֵיךָ" (יחזקאל כג, כט), ואפשר שהיא גרירה אחרי צורות נגלה לזכר, חלקן לעבר וחלקן לבינוני, הבאות לא מעט במכילתא.³⁸⁹

(2) ניזרת. בלשון התנאים באות רק שתי צורות משורש זר"י (במשמעות פיזור והפצה) בבניין נפעל, שתייהן בבינוני: האחת במכילתא דר"י – צורת היחידה ניזרת: ואותו הלילה נשחקת ונדקת וניזזזרת (פסחא, יג, 44); והאחרת במקבילה במכילתא דרשב"י – צורת הרבות ניזרות: והיו אותו היום נידקות ונשחקות ונזרות לפנייהם (מכילתא דרשב"י, יב, ל, 29).

(3) נמסת. צורות נפעל משורש מס"י באות בלשון התנאים רק 3 פעמים: פעם אחת בתוספתא נמסית (תוספתא סוטה ג, ד) ופעמיים במכילתא דר"י:

של אבן היתה נמסת, של עץ היתה מרקבת, של מתכת נעשת חלודה [...] ויש או': של אבן היתה מרקבת ושל עץ נמסת (פסחא, ז, 24).

שורש מס"י קרוב במשמעותו אל מס"ס. שורש זה ניטה על דרך הארמית (בארמית מס"א). במקרא יש ממנו נטייה רק בהפעיל במשמעות 'הפך מוצק לנוזל': "ישלח דברו וימסם, ישב רוחו יזלו-מים" (תהלים קמז, יח), ובהשאלה: "אֶשְׁחָה בְּכָל-לַיְלָה מִטְתִּי, בְּדַמְעֵתִי עֵרְשֵׁי אֲמָסָה" (תה' ו, ז).³⁹⁰

(4) במשקלים פֶּעַל, פְּעוּל, פְּעוּל, פְּעִיל הסופית היא –ה בכל הגזרות בפועל:

(א) בינוני פֶּעַל

(1) גזרת השלמים

בטלה (בשלח, א, 89; תשא, א, 343) / בטילה (פסחא, יג, 47); חריבה (בשלח, פתיחתא, 76); יתירה (X7 בחדש, יא, 245); כשירה (פסחא, פתיחתא, 2; פסחא, פתיחתא, 3; X2 פסחא, פתיחתא, 12; נזיקין, ב, 252); קריבה (X5 נזיקין, יב, 292).

³⁸⁹ ראה סעיף 1.5.7.3.2.

³⁹⁰ ראה קדרי, מילון העברית המקראית, ערך מסה, עמ' 633. ראה להלן, סעיף 1.5.7.3.2.

(2) גזרת ל"א

טמאה (X5 פסחא, יח, 71; X4 כספא, כ, 336); מלאה (X2 עמלק, ב, 185) / מליאה - X2 (פסחא, פתיחתא, 2; בשלח, פתיחתא, 76)

(3) גזרת ל"י³⁹¹

הרה (נויקין, ח, 275); יפה (X2 פסחא, יח, 70; עמלק, ב, 200; בחדש, ז, 229³⁹²); נאה (X2 שירה, א, 119; שירה, א, 120; X3 שירה, ג, 127; בחדש, ט, 236); קשה (X2 פסחא, יג, 43; X2 פסחא, יג, 44; X2 פסחא, טו, 62; X2 בשלח, ב, 93; ויסע, א, 153; ויסע, א, 160; בחדש, א, 205); שוה (פסחא, ה, 17; בחדש, ג, 213; נויקין, א, 247; נויקין, ז, 273; X2 נויקין, י, 281; נויקין, י, 284; נויקין, יז, 308).

הערה

הרה. שם התואר הרה אינו מעיקר לשון חז"ל. למדרש יש זיקה ברורה לנאמר בפסוק הנדרש:

"ונגפו אשה הרה" (שמות כא, כב), מה ת"ל? לפי שהוא או' "ויצ' ילדיה", הא

למדנו שהיא הרה (נויקין, ח, 275).

(ב) בינוני פעול**(1) גזרת השלמים**

אהובה (שירה, ג, 128); אטומה (X2 בחדש, ו, 224); אמורה (פסחא, ה, 16; פסחא, ו, 19; פסחא, טו, 53; X3 פסחא, יז, 63; X2 פסחא, יח, 70; X2 פסחא, יח, 71; נויקין, א, 250; נויקין, ג, 259; X2 נויקין, טו, 306; נויקין, יז, 310; X2 כספא, כ, 320; X2 כספא, כ, 334; X2 כספא, כ, 338); אסורה (X3 פסחא, ח, 28; פסחא, יח, 71; פסחא, יח, 72; X3 נויקין, י, 282; X2 כספא, כ, 320; X4 כספא, כ, 337; כספא, כ, 338); ארוסה (X2 נויקין, א, 250); גלופה (בחדש, ו, 224); גמורה (X3 נויקין, ז, 272; X2 תשא, א, 342); גרושה (נויקין, יז, 308); חלוצה (נויקין, יז, 308); חמורה (X2 פסחא, ד, 12; X2 פסחא, ט, 31; פסחא, יא, 39; פסחא, טו, 54; עמלק, א, 191); כרותה (X2 בחדש, י, 240; תשא, א, 343); מאוסה (עמלק, א, 191); מסורה (X2 תשא, א, 341; X4 תשא, א, 343); מעוטה (פסחא, ז, 23; פסחא, ז, 24; פסחא, יג, 46; בשלח, א, 85; נויקין, ה, 265; נויקין, יח, 314; כספא, כ, 328); נעולה (תשא, א, 341); נתונה (ויסע, א, 158); סדורה (ויסע, א, 159); סתומה (X3 בחדש,

³⁹¹ צורות בינוני פעול מגזרה זו משמשות על פי רוב כשמות תואר. ראה סעיף 1.5.7.3.3.
³⁹² במקום זה יש ייחוד מבחינת מין השם שזה תוארו: חפץ יפה תהא מתקינה (בחדש, ז, 229).

ת, 233; X3 נזיקין, ה, 267; ערוכה (בשלח, ג, 100); פטורה (X2 בחדש, ז, 227; נזיקין, יג, 293); פשוטה (X2 בשלח, פתיחתא, 76; בשלח, פתיחתא, 77; שירה, ה, 133); צרורה (שירה, ו, 137; שירה, ו, 138); שבורה (X2 נזיקין, טז, 306; כספא, כ, 324); שקולה (פסחא, ה, 15; X2 פסחא, יח, 72; שירה, ט, 146; ויסע, ב, 162; עמלק, א, 190); תפוסה (X2 נזיקין, יז, 307; X5 נזיקין, יז, 308; נזיקין, יז, 309) / תפוסה (נזיקין, יז, 307).

הערה

מעוטה. הצורה **מעוטה** באה במכילתא 7 פעמים במבנה 'קל וחומר'. לדוגמה:

והרי דברים קל וחור': ומה אם מידת פורענות מעוטה, אם כשהיחיד צועק על הרבים המק' שומע צעקתו, קל וחור' מידת הטובה מרובה כשהיו הרבי' מתפללים על היחיד (נזיקין, יח, 314).

פעם אחת באה במכילתא צורת הרבים **מעוטיין**:

כשהפירות מרובין הכל אוכלין, וכשהפירות מעוטיין 'לך ולע' ולאמתך (כספא, כ, 330). מבדיקתו של נאה עולה, כי בכל ספרות התנאים באות צורות נטויות של **מְעוּט** (**מעוטה**, **מעוטים**, **מעוטות**) לצד צורות נטויות של **מְרוּבָּה**. לטענתו, הצורות **מעוטה**, **מעוטים**, **מעוטות** הן תוצאה של גריה אחרי צורות נקבה ורבים של **מְרוּבָּה**, ומכאן שאין מדובר בצורות בינוני פעול, אלא בנטייה של צורות **מועט/ממועט** שנשתבשו.³⁹³ לדבריו, אין צורות יחיד **מְעוּט** בגלל ריחוקה מצורת היחיד מְרוּבָּה, והצורות בספרא הנראות כצורת בינוני פעול ביחיד, הן למעשה וריאציות של הצורה **מיעוט**.³⁹⁴

תימוכין לדבריו נוכל למצוא במשנה אבות:

כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה? לאילן שנופו מרובה ושרשיו מעוטיין [...]
וכל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה? לאילן שנופו ממועט ושרשיו מרובים (אבות ג, יז).³⁹⁵

השורש **מע"ט** ניטה במקרא בבניין קל, וצורות קל אחדות נוכל למצוא גם במגילות הגנוזות. כך, למשל, **מְעוּטו**³⁹⁶ ימו' (מגילת ברית דמשק, עמ' 10, שורה 7); **למעוט**³⁹⁷ האדם' (פשר יש' 4ק163, עמ' 2, שורה 8). הצורה היחידה במקרא המתועדת באותה המשמעות של צורת הבינוני הפעול

³⁹³ ראה נאה, הערות, עמ' 284–286.

³⁹⁴ ראה שם, שם, עמ' 285–286.

³⁹⁵ כנגד מרובין באים מעוטיין, אולם כנגד מרובה בא ממועט.

³⁹⁶ צורת קל עבר.

³⁹⁷ צורת מקור.

שלעיל היא **מַעַט**, המשמשת כשם תואר (בראשית מז, ט ועוד) וגם כתואר פועל (שמות כג, ל ועוד).
צורת הבינוני הפעול **מעוטים** באה פעם אחת בספר בן סירא: 'ובוזה **מעוטים** יתעררי' (שם, יט, א).
צורה זו באה עוד פעם אחת במגילת ברית דמשק (י, 11).

באותה המשמעות באות בכל ספרות התנאים הצורות **ממועט/מועט**. בכתבי היד הטובים של המשנה (כיי"ק, כיי"פ,³⁹⁸ כיי"פ פארמה ב³⁹⁹), בשרידי הירושלמי⁴⁰⁰ ובכתב יד וטיקן 30 של בראשית רבה⁴⁰¹ שלטת הצורה **ממועט**.⁴⁰² בדפוסי המשנה ובתלמוד הבבלי באה ברוב המקרים הצורה הקצרה **מועט**,⁴⁰³ שהיא תוצאה של הפלולוגיה מן **ממועט**.⁴⁰⁴ וכן הוא במסורת הקדם-אשכנזית.⁴⁰⁵ בכתבי יד של התלמוד הבבלי מזדמנות גם צורות אחדות על דרך **ממועט** כבמשנה.⁴⁰⁶ הצורה **מועט** באה 3 פעמים במגילות הגנוזות. לדעת בר-אשר, **מועט=מעט**, והווי"ו באה לציין שווא נע שהיה הגוי בתנועה u/o בגלל קרבתו לעיצור מ"ם.⁴⁰⁷

(2) גזרת ע"ו

לושה (ויסע, ה, 171)

(3) גזרת ל"א

קרואה (פסחא, יז, 67; X3 פסחא, יז, 69; בחדש, ט, 238; כספא, יט, 318; כספא, כ, 332); **קרויה** (שירה, א, 118) / **קרוייה** (כספא, יט, 318).

הערה

צורות הבינוני הפעול בגזרת ל"א באות על דרך ל"י: **מצוי** (ספרי דברים שיג, 355), **קרוי** (תרומות ג, ז), **סמויה** (תוספתא, סנהדרין א, ב), **קרויים** (מכילתא דר"י, כספא, כ, 324) וכד', לבד מנטיית נש"א: צורת היחיד **נְשׂוּי** (תוספתא, יבמות ה, ה) באה על דרך ל"י, אבל כל הצורות האחרות באות על דרך הגזרה, בשימור האל"ף השורשית: **נְשׂוּאָה** (יבמות א, ב), **נְשׂוּאִים** (יבמות ג, ז), **נְשׂוּאוֹת** (יבמות א, ג).⁴⁰⁸

³⁹⁸ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 195.

³⁹⁹ ראה בר-אשר, פארמה ב, עמ' 178.

⁴⁰⁰ ראה אלדר, מסורת, עמ' 423.

⁴⁰¹ ראה סוקולוף, עברית, עמ' 295.

⁴⁰² ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1254.

⁴⁰³ ראה אפשטיין, שם, שם.

⁴⁰⁴ ראה שרביט, הפלולוגיה, עמ' 559; צרפתי, מסורת, עמ' 455.

⁴⁰⁵ ראה אלדר, מסורת, עמ' 423.

⁴⁰⁶ ראה ברויאר, פסחים, עמ' 141, הערה 460.

⁴⁰⁷ ראה בר-אשר, כתיבים, עמ' 91–92.

⁴⁰⁸ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 414; שרביט, שתי תופעות, עמ' 59–60.

במכילתא באות שתי צורות נקבה בבינוני פעול מן השורש קר"א, האחת על דרך ל"א - קרואה (פסחא, יז, 67 ועוד), והאחרת על דרך ל"י - קרויה⁴⁰⁹ (שירה, א, 118) / קרויה (כספא, יט, 318).

(4) גזרת ל"י

עשויה (בחדש, ז, 230); ראויה (פסחא, פתיחתא, 2; נזיקין, יז, 308); שבויה (X3 נזיקין, טז, 306); תלויה (ויסע, א, 156).

(ג) בינוני פֻעול

יכולה (שירה, ו, 137; שירה, ט, 145; בחדש, ג, 214; X2 בחדש, ד, 215; בחדש, ד, 216; X2 נזיקין, ט, 279; X2 נזיקין, יב, 291).

(ד) בינוני פֻעיל

צריכה (פסחא, יז, 63; X5 נזיקין, ב, 251).

1.4.2.3.3 סיכום

רוב הממצא העולה מן המכילתא מסכים עם המצוי במשנה על-פי כ"י"ק וכ"י"פ ועם המצוי בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים.

בצורות בינוני פועל בגזרת השלמים, בגזרת פ"י, בגזרת פ"נ ובצורות מגזרת הכפולים על דרך השלמים הסופית היא –ת בכל הבניינים; בגזרת ע"ו הסופית –ה בכל הבניינים, לבד מהצורה מנחת (פסחא, יז, 68) משורש נו"ח, הניטית על דרך פועלי פ"נ, ומן הצורה מועדת (נזיקין, יד, 296), שצורתה כצורת פ"ו, והיא ניטית כשלמים במשקל הסגוליים בסופית –ת.⁴¹⁰

בגזרת הכפולים בצורות קל על דרך הגזרה, המשמשות לרוב כשמות תואר או כשמות עצם, הסופית –ה; בצורות יחידה מבניין נפעל הסופית היא –ת.⁴¹¹

בפעלים העלולים בלה"פ, פעלים מגזרת ל"א ומגזרת ל"י, הסופית היא –ה, חוץ מבניין נפעל. משורש גל"י באות בנפעל שתי צורות, אחת בסופית –ה – נגלה, והאחרת בסופית –ת – נגלית זו

לצד זו באותה הפרשה (פסחא, פתיחתא, 3).⁴¹²

בצורות מן המשקלים פֻעל, פֻעול, פֻעול ופֻעיל הסופית לעולם –ה בשלמים ובגזרות העלולות.⁴¹³

⁴⁰⁹ במהדורת הורוביץ-רבין: קרואה.

⁴¹⁰ ראה סעיף 1.4.2.3.2 (1).

⁴¹¹ ראה שם (2).

⁴¹² ראה שם (3).

⁴¹³ ראה שם (4).

1.4.3 מקור של בניין נפעל

צורת המקור בלשון חז"ל נתפסת כצורת פועל בעלת תחילית, כעתיד; הלמ"ד בה הפכה להיות תחילית בלתי מתפרדת;⁴¹⁴ משום כך חלה בצורת המקור תופעה פונולוגית צפויה: הה"א של הנפעל נשמטת אחרי הלמ"ד השוואית,⁴¹⁵ ותנועת i נכתבת מלא יו"ד כנהוג בלשון חז"ל וכדי להבדילו מן המקור של בניין קל.⁴¹⁶ תופעת שימוט ה"א הבניין בצורות המקור של נפעל, הנפוצה בלשון חז"ל, נמצאת גם במקרא, לדוגמה: **בְּפָשְׁלוּ** (משלי כד, יז); **לְאֹר** (איוב לג, ל).⁴¹⁷

צורת המקור בלשון חז"ל ניטית על דרך העתיד. דרך התצורה בולטת ביותר במקום שהצורה שונה מן המקרא, למשל בצורות מקור מבניין קל, בעיקר בגזרות העלולות.⁴¹⁸ חריגה מן הכלל של אנלוגיה לצורת העתיד יש, למשל, בבניינים נפעל, הפעיל ונתפעל, שנשתמרה בהם לרוב תחילית הבניין ה"א, אף שאין היא מצויה בעתיד.

1.4.3.1 במשנה

במשנה על-פי כ"י פרמה צורת המקור בבניין נפעל באה הן בהיעדר ה"א הבניין הן בקיומה. רוב הפעלים יש להם רק צורה אחת מן השתיים: 14 פעלים צורת המקור שלהם באה בהיעדר ה"א בלבד; 17 פעלים - בקיום ה"א בלבד, ורק ב-5 פעלים נמצאו שתי הדרכים, בקיום הה"א ובהיעדרה (אצל שניים מהם מידי סופרים שונים). לא נמצא קשר בין קיום ה"א במקור של פרמה לבין הימצאות מקור של נפעל במקרא או נטייה של הפועל בבניין נפעל.⁴¹⁹ כך, למשל, מתוך 17 פעלים בקיום ה"א בלבד בכ"יפ - שלושה פעלים הם חידוש בלשון חז"ל (פס"ל, שר"י, תל"ש),⁴²⁰ ושלושה אחרים (בל"ל, גל"ע, נט"ל⁴²¹) אינם ניטים במקרא בבניין נפעל. כאמור, בכמחצית הדוגמות של צורת מקור של נפעל בכ"יפ למשנה מתקיימת הה"א, בניגוד למצופה, משום האנלוגיה לעתיד ומשום הטעם הפונולוגי שנוכר לעיל.

לדעת הנמן, אם מוצאים רוב דוגמות על דרך המקרא בקיום הה"א, יש לחשוד בהן שאין הן מקוריות בלשון חז"ל, אלא מעשה ידי מעתיקים. לבד מזה ייתכן שהסופרים רצו למנוע את ההזדהות עם המקור של בניין פיעל.⁴²²

⁴¹⁴ ראה סגל, דקדוק, עמ' 136; קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 31.

⁴¹⁵ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 37.

⁴¹⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 114.

⁴¹⁷ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 51ל.

⁴¹⁸ גזרת פ"א (לומר), גזרת פ"י (ליתן, לישב), גזרת פ"נ (לישא, ליתן), גזרת ע"ו (לדין) וכיו"ב.

⁴¹⁹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 132-134.

⁴²⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 282-283; 378-379; 389. את קיום הה"א בצורות מקור מפעלים אלה אפשר להסביר כניסיון למנוע חילוף בין צורת מקור של קל או פיעל לבין צורת המקור של נפעל.

⁴²¹ גם בפועל זה יש אולי ניסיון למנוע בלבול בין צורות מקור מבניינים שונים.

⁴²² ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 38. וראה עוד להלן הדיון בצורה לענות מן המכילתא.

1.4.3.2 במכילתא

גם במכילתא באות צורות מקור של בניין נפעל בקיום הה"א ובהיעדרה. רוב השורשים ניטים באחת משתי הצורות. בשלושה שורשים נמצאו צורות חלופיות בקיום הה"א ובהיעדרה. להלן הממצאים בכל הגזרות:

1.4.3.2.1 צורות בקיום ה"א בלבד

שלמים וגרוניות: להאמר (בחדש, יא, 243); להיאסף (כספא, כ, 324); להיגאל (פסחא, יד, 52); להדרש (כספא, יט, 319); להטרף (כספא, כ, 321); להכרת (נזיקין, יב, 291); להלחם (שירה, ד, 129);⁴²³ להיפרד (שירה, ב, 124)

גזרת פ"נ: להנצל - X5 (בשלח, ד, 101; X2 בשלח, ו, 112; X2 עמלק, ב, 185); להנתן (X2 עמלק, א, 180)

גזרת ל"א: להטמא (X2 פסחא, יז, 67)

גזרת ל"י: להימנות (X2 נזיקין, טו, 298).

1.4.3.2.2 צורות בהיעדר ה"א בלבד

שלמים וגרוניות: ליאהב (בחדש, ו, 227); להרג - X2 (בחדש, ו, 227; נזיקין, ד, 263); ליכנס (בשלח, ד, 102); ליסקל - X2 (נזיקין, י, 281; נזיקין, י, 282); ליצלב (בחדש, ו, 227); לישרף (בחדש, ו, 227) גזרת ע"ו: לידון - X2 (נזיקין, י, 284; נזיקין, יא, 287) גזרת ל"י: לענות⁴²⁴ (נזיקין, יח, 313).

1.4.3.2.3 צורות חלופיות מאותו השורש בקיום ה"א ובהיעדרה

להמלך (ויסע, א, 159) / לימלך (ויסע, א, 155);

להיפרע - X4 (שירה, ב, 125; שירה, ז, 141; בחדש, ד, 218; נזיקין, יח, 314); להפרע (בחדש, ד, 218) / ליפרע - X3 (X2 בשלח, ד, 103; בשלח, ה, 107); להישבע (בחדש, ז, 227); להשבע (בחדש, ז, 227) / לישבע (בחדש, ז, 227).

⁴²³ הצורה להלחם באה גם במסכתא שירה, ט, 148 כחלק מציטוט מיהושע ט, ב.
⁴²⁴ צורת המקור לענות באה במדרש לפסוק "כל אלמנה ויתום לא תענון" (שמות כב, כא):
 אין לי אלא אלמנה ויתום, שאר כל אדם מנ' תל"לא תענון", דברי ר' ישמעל. ר' עקיבא או': "כל אלמנה ויתום" שדרכן לענות. בהן דבר הכת' " (נזיקין, יח, 313).
 על-פי המילון ההיסטורי, יכולה הצורה לענות במדרש זה להיות מקור של בניין נפעל או מקור של בניין פיעל.
 על-פי דברי ר' עקיבא במדרש, ישדרכן חוזר אל כל אלמנה ויתום, ועל כן יש לראות כאן רק מקור של נפעל ולא של פיעל.

1.4.3.2.4 סיכום

בשונה מהממצא העולה מכ"י פרמה למשנה, במכילתא החלוקה ברורה מאוד: פעלים שיש מהם צורת נפעל במקרא, צורת המקור שלהם באה בקיום ה"א בלבד, ואילו צורות אחרות, בין שהן חידוש בלשון חז"ל ובין שאינם כן, באות בהיעדר ה"א.

חלק מצורות המקור בקיום ה"א בלבד במכילתא מצויות במקרא: להלחם (שמות יז, י ועוד לרוב); להנצל (ישעיה כ, ו); להנתן (אסתר ג, יד); להימנות (קהלת א, טו). השורשים האחרים (אמ"ר, אס"ף, גא"ל, דר"ש, טמ"א, טר"ף, כר"ת ופרי"ד) שאין מהם צורת מקור נטוי+ל (להיקטל) במקרא, ניטים בו בבניין נפעל.⁴²⁵

רוב צורות המקור במכילתא בהיעדר ה"א בלבד באות כצורתן במשנה ובשאר ספרות חז"ל: להרג,⁴²⁶ ליכנס, ליסקל, לישרף, לידון. צורת המקור לענות הבאה במכילתא נמצאת במקרא (שמות י, ג).⁴²⁷

צורות המקור ליהאב וליצלב, העולות לראשונה בלשון חז"ל, ניטות כצפוי בלא ה"א. הצורה ליהאב עולה לראשונה במכילתא ומופיעה עוד פעמיים בלבד בטקסט מקביל במדרש תהלים המאוחר (1050), פעם בהיעדר ה"א כבמכילתא (מ"ת מז יב, פי ה) ופעם בקיום הה"א ליהאב (מ"ת מז לח, פי א).

צורת המקור ליצלב גזורה משורש שנתחדש בלשון התנאים.⁴²⁸ צורת מקור זו באה עוד פעמיים בספרי דברים (שח, 347) ופעמים אחדות במדרשי אגדה מאוחרים (מדרש תהלים, אסתר רבה ופנים אחרים).

תופעת שימוט הה"א בצורות המקור של נפעל בלשון חז"ל בהשפעת העתיד נפוצה, אך אין היא מקיפה כפי שמציגה בנדויד בספרו.⁴²⁹ כעולה מן המכילתא ומחיבורים אחרים של ספרות חז"ל,⁴³⁰ פעמים תבוא הצורה המלאה (בה"א) ופעמים נוכל למצוא צורות חלופיות מאותו השורש, בקיום הה"א ובהיעדרה.

באשר לצורות החלופיות במכילתא, הצורה להמלך עולה לראשונה במכילתא ובאה בה פעם אחת (ויסע, א, 159). נוכל למצאה עוד פעם אחת בתלמוד הבבלי (בבא מציעא יד ע"א) ועוד 3 פעמים

⁴²⁵ מן השורשים אס"ף, כר"ת ופרי"ד יש במקרא צורת מקור מוחלט של נפעל. לדוגמה: האָסָף (בראשית כט, ז); הַפְּרָת (במדבר טו, לא); הַפְּרָד (בראשית יג, יד).

⁴²⁶ כבר במקרא באה צורת מקור משורש זה בשימוט ה"א – פְּהָרַג (יחזקאל כו, טו).

⁴²⁷ בשמות 'לענות' באה במשמעות 'להיכנע'. ראה ע' חכם בידעת מקרא' על אתר. במקומנו- במשמעות קרובה, מאותו שדה סמנטי, 'שדרכן לענות' – להיות מעונים, מיוסרים, מדוכאים. לויטרבך מתרגם במקום זה be afflicted.

⁴²⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 305.

⁴²⁹ ראה בנדויד, לשון, עמ' 440; 493.

⁴³⁰ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 132–134; נתן, תוספתא, עמ' 213, 227.

במדרשי אגדה (פעמיים בתנחומא ופעם בפסיקתא). הצורה הצפויה בלשון חז"ל **לימלך**, אף היא חידוש במכילתא (ויסע, א, 155). היא באה בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, כד 103) ו-9 פעמים בתלמוד הבבלי.

צורת המקור **להיפרע**, הבאה במכילתא 4 פעמים, באה במשנה בקיום הה"א בלבד. הצורה המקבילה **ליפרע**, הבאה במכילתא פעם אחת, נפוצה בלשון חז"ל. היא עולה לראשונה בתוספתא ובאה בה פעם אחת (בבא מציעא ג, יד). היא מופיעה פעמים אחדות במדרשי ההלכה (פעם אחת בספרא, פעם אחת בספרי במדבר, 5 פעמים בספרי דברים ו-6 פעמים במכילתא דרשב"י); 3 פעמים בירושלמי ו-24 פעמים בבבלי ואף במדרשי אגדה.

צורות המקור **להישבע** / **לישבע** באות כצורות חלופיות גם במשנה על-פי כ"י⁴³¹. צורת המקור **להשבע** באה במקרא (ירמיה יב, טז), על כן אין תמה שהיא באה גם במכילתא בקיום הה"א. לצדה באה, באותה פרשה, צורה חלופית בשימוט הה"א **לישבע**, המוכרת מספרות חז"ל (3 פעמים בתוספתא; פעם אחת בספרא; פעמיים בספרי דברים; פעמיים במכילתא דרשב"י; 6 פעמים בירושלמי; 24 פעמים בבבלי ועוד במדרשי אגדה).

1.4.4 בניין נתפעל

הבניין החוזר בלשון התנאים הוא **נתפעל**. ה"א הבניין התחילית של הצורה **התפעל** המשמשת בלשון המקרא, התחלפה בנו"ן כאנלוגיה לבניין נפעל.⁴³² לדעת סגל, אפשר שחילוף זה נעשה כבר בתקופת המקרא, שכן אפשר למצוא במקרא צורות בודדות שניתן לייחסן לבניין נתפעל. ראה, למשל, נְשַׁתְּנָה (משלי כז, טו).⁴³³ הנו"ן התחילית באה על פי רוב בצורות עבר; בשאר חלקי הבניין שווה יצירתו להתפעל המקראי.

צורת **נתפעל** שנשתלטה בלשון חז"ל לא דחתה כליל את התפעל. בספרות חז"ל יש עדויות לקיומן של צורות בה"א תחילית, כגון **התודה**, **התנדב**, **השתחוה**, **התפלל** ו**התקבל**. לדעת הנמן, צורות אלו הן חיקויים ספרותיים ללשון המקרא, בעיקר בפעלים מתחום הפולחן שצפויה בהן שמירה על ארכאיות, או פעולות תיקון של מעתיקים.⁴³⁴ תופעה זו מצויה גם במכילתא.⁴³⁵ להלן יידונו התופעות האופייניות לבניין נתפעל. תופעות אלו יודגמו בעזרת המצוי במכילתא.

⁴³¹ בכ"י אין הצורות בשימוט הה"א. בקידושין א, ה ובשבועות ו, ג באה צורת העתיד **ישבע** במקום צורת המקור שבכ"י.

⁴³² ראה סגל, דקדוק, עמ' 118; בר-אשר, בניינים, עמ' 124.

⁴³³ ראה סגל, שם, עמ' 118 הערה 1. אפשר שהדוגמה שלעיל ודוגמות אחרות המובאות שם שייכות לבניין אחר. ראה סגל, שם, שם.

⁴³⁴ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 208–211.

⁴³⁵ ראה להלן הדיון בצורות בה"א תחילית, סעיף 1.4.4.1.2; ובצורות בה"א ובנו"ן תחילית, סעיף 1.4.4.1.3.

(א) כבמקרא, אם פה"פ היא אחת מאותיות ז, ס, צ, ש, יחול שיכול אותיות, ותייז הבניין תבוא אחרי פה"פ. אחרי האות זייין משתנית התייז לדל"ית ואחרי צד"יי לטי"ית.⁴³⁶

(1) עבר: נזדעזע (ויהי, פתיחתא, 78); נזדעזעו (בחדש, ג, 214); נסתלק X5 (X4 ויסע, ה, 173; בחדש, ג, 213); נסתלקה (X2 ויסע, ה, 173); נסתלקו X2 (ויסע, ה, 173; נזיקין, יח, 313); נצטוה (פסחא, פתיחתא, 5); נצטוה (בחדש, ג, 211; בחדש, ו, 224); נצטוו X5 (פסחא, פתיחתא, 5; X2 בחדש, ג, 211; בחדש, ה, 221; בחדש, ה, 222); השתחוה (X2 עמלק, א, 193); השתחוהו (פסחא, יב, 41); נשתייר⁴³⁷ X4 (X2 פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84; ויסע, א, 153); נשתיירה (בשלח, פתיחתא, 78); נשתניתי (פסחא, פתיחתא, 5); נשתנה X4 (פסחא, יא, 36; פסחא, טז, 59; ויסע, ד, 168; בחדש, ב, 207); נשתנית X2 (שירה, א, 118; נזיקין, ג, 260); נשתנת (נזיקין, ג, 260).

(2) בינוני: מסתגף⁴³⁸ (ויסע, ו, 174); מסתכלין⁴³⁹ X2 (עמלק, א, 179; עמלק, א, 180); מסתכר⁴⁴⁰ (ויסע, ה, 171); מסתמך (עמלק, א, 178); מצטער⁴⁴¹ X3 (בשלח, ד, 101; ויסע, ג, 165; עמלק, א, 180); מצטערין X3 (בשלח, ב, 93; X2; עמלק, א, 191); משתברות (שירה, ט, 145); משתבשות⁴⁴² (בשלח, ה, 108); משתחוה X3 (בשלח, ב, 91; עמלק, א, 195; בחדש, י, 239); משתלח X2 (נזיקין, ט, 279); נשתנה⁴⁴³ (פסחא, פתיחתא, 5); משתקעין (שירה, ה, 132).

(3) עתיד: תסתרס⁴⁴⁴ (כספא, כ, 331); יסתרסו (כספא, כ, 334); יצטרך⁴⁴⁵ (כספא, כ, 328); יצטרפו (כספא, כ, 327); ישתחוה (בחדש, ו, 225).

⁴³⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 119; הנמן, תורת הצורות, עמ' 207.

⁴³⁷ הפועל נשתייר (=נשאר, נותר) נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 365.

⁴³⁸ הפועל נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, שם, עמ' 240. צורת נתפעל משורש זה עולה לראשונה במכילתא במקומנו. היא באה עוד פעם אחת במכילתא דרשב"י יז, ג, 117 באותו הקשר, ועוד פעמיים בשמות רבה, פעם אחת בטקסט מקביל למכילתא (פרשה כו, ב). לבד מצורות בינוני אלו אין עוד צורות נתפעל משורש זה בלשון חז"ל.

⁴³⁹ הפועל נתחדש בלשון התנאים. יסודו בשכ"ל המקראי, אולם נוסף על שינוי הכתיב בא פועל זה בבניין נתפעל, שאין ממנו במקרא בפועל זה. הפועל סכ"ל במשמעות 'היות טיפשי' נעלם ופינה את מקומו, בהשפעת הארמית, לסכ"ל במשמעות 'הביט, התבונן'. ראה מורשת, שם, עמ' 246.

⁴⁴⁰ בפועל זה משורש שכ"ר התחלפה השי"ן בסמ"ך. בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י טז, לב, 115 בא הפועל משתכר בשי"ן. במשנה ובתוספתא באות בנטייה שתי הצורות בשי"ן ובסמ"ך. במכילתא באה צורת המקור בשי"ן להשתכר (נזיקין, יג, 294).

⁴⁴¹ פועל זה גזור משורש צע"ר שנתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, שם, עמ' 309-310.

⁴⁴² הפועל נתחדש בלשון התנאים. ראה שם, שם, עמ' 354. צורת בינוני של נתפעל משתבשות באה פעם אחת במכילתא במקומנו ועוד פעם אחת בטקסט מקביל במדרש תנחומא בשלח, כג. צורת התפעל עבר משורש זה השתבש באה פעם אחת באבות דרבי נתן ד, א. במהדורת הורוביץ-רבין בא במקום פועל זה הפועל משתמטות. על-פי נתוני המילון החיסטורי אין בספרות חז"ל נטייה משורש שמ"ט בבניין נתפעל.

⁴⁴³ צורת בינוני בנו"ן תחילית. ראה דיון בה להלן, סעיף 1.4.4.2.2.

⁴⁴⁴ פועל זה נתחדש בלשון חז"ל. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 256-257. צורת התפעל עתיד במשמעות 'ייעקר ממקומו' באה רק במכילתא (פעמיים, ראה לעיל). צורות אחדות מהתפעל בעבר וצורה אחת בבינוני באות בתלמוד הבבלי.

(4) **ציווי : הסתכל** (עמלק, ב, 197); **הצטרף** (כספא, כ, 322).

(5) **צורות מקור : להשתכח** (פסחא, יב, 41); **להשתכר**⁴⁴⁶ (נוזיקין, יג, 294); **להשתלח** X2 X4 (נוזיקין, ט, 279; X2 נוזיקין, ט, 280); **להשתמר** (פסחא, טו, 52); **להשתעבד**⁴⁴⁷ (בחדש, א, 203).

(ב) אם פה"פ היא אחת מאותיות ד, ט, ת, מידמה תי"ו הבניין לפה"פ ונבלעת בתוכה.⁴⁴⁸

(1) **עבר : נדבר**⁴⁴⁹ X19 (פסחא, פתיחתא, 1; X3 פסחא, פתיחתא, 2; X7 פסחא, פתיחתא, 3; X2 פסחא, פתיחתא, 4; X2 פסחא, פתיחתא, 5; X3 פסחא, א, 6; פסחא, יד, 51); **נדמה** (להם, עמלק, א, 192); **הטהרו**⁴⁵⁰ (בחדש, ג, 213); {ה} **יטייל**⁴⁵¹ (נוזיקין ו, 270).

(2) **בינוני : מדבר**⁴⁵² (פסחא, פתיחתא, 6); **מדיינים** X2 (ויסע, ו, 173; ויסע, ו, 174); **מדיינין** (ויסע, ו, 173); **מיטלטלין** X5 X2 (בחדש, ח, 235; X3 נוזיקין, טו, 301); **מיטלטלין** X2 (פסחא, יח, 72); **מיטל' [טלין]** (פסחא, יח, 72); **מטפל** X2 (נוזיקין, יב, 290; נוזיקין, טז, 304) / **מיטפל** X4 X2 (פסחא, טז, 58; X2 כספא, יט, 319).

(3) **עתידי : אדמה**⁴⁵³ (שירה, ג, 127); **יטמא** (כספא, כ, 325).

445 פועל זה נתחדש בלשון התנאים. ראה שם, שם, עמ' 312–313.
 446 ראה הערה בעניין צורת הבינוני **מסתכר** לעיל, סעיף (2).
 447 פועל זה נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, שם, עמ' 373–374.
 448 ראה בר-אשר, עיונים, עמ' 145–146; הנמן, תורת הצורות, עמ' 206–207; נתן, תוספתא, עמ' 138–144.
 449 צורת העבר באה 5 פעמים בתוספתא, 3 פעמים בספרא (מהן פעמיים מלא יו"ד **נידבר**) ופעם אחת בספרי במדבר מלא יו"ד, פעמיים במכילתא דרשב"י (פעם אחת מלא יו"ד).
 450 צורת עבר בה"א תחילית. ראה הדיון בה להלן, סעיף 1.4.4.1.2.
 451 הה"א ייתור במסירה: "[ונקה] המכה". שומע אני יתן ערבים ו{ה} **יטייל** בשוק" (נוזיקין, ו, 270). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: ויטייל בשוק (צורת עתיד). על-פי המילון ההיסטורי, פועל זה הוא משורש טו"ל, ונטייתו על דרך השלמים, כנטיית שורשי עו"י בלשון חז"ל. על-פי מורשת, צורה זו גזורה משורש טי"ל שנתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 177–178. בתרגום לתורה המיוחס ליונתן נמצא פעמים רבות טי"ל כתרגום של לך, וכן בתרגום כתובים ל"יתהלך" (איוב כב, יד – יטייל). "העדר השקיפות הסמנטית של 'טייל' אל 'טול' המקראי ומציאותו בניבי ארמית רבים מצדיקים את הקביעה כי לפנינו פועל חדש בשאילה מובהקת מארמית, והוא דחה מלח"א את ההתפעל 'יתהלך' " (מורשת, שם, עמ' 179 הערה 5**).
 452 פועל זה בהקשרו יכול להינתח כבינוני פיעל או נתפעל: "והלא כל הדברות שנדבר עם משה לא נדבר עמו אלא ביום. החדש הראהו לו בלילה. כיצד: **מדבר** עמו ביום והראהו החדש ביום" (ביום-טעות במסירה). במילון ההיסטורי מנותח פועל זה כצורת בינוני של נתפעל, אולי בגלל המשמעות ההדדית בהקשר. במקום אחר בספרות חז"ל בהקשר דומה (מדרש אגור פרשה ו: "חמש מאת שנה ושי שנה היה הקב"ה **מדבר** עמהו, ובכלל לא נדבר עם שלשתן") מנותח פועל זה כצורת בינוני של פיעל או נתפעל. צורת הבינוני **מדבר** באה כבר במקרא (במדבר ז, פט; יחזקאל ב, ב; שם, מג, ו). בספר השורשים ריבי"ג אומר: "עקרו מתדבר, והובלע התו בלמד" (שם, עמ' 104). לדעת בן-יהודה, מצד הסגנון אין הכרח להשתמש במקומות אלה בצורת התפעל במקום בצורת פיעל, ואפשר שמדובר בניקוד מלאכותי. הצורה לא שימשה בחיי הלשון, אולם השימוש בצורת התפעל נותר בספרות (ראה מילון בן-יהודה, עמ' 879–880 הערה 1).
 453 צורת עתיד זו **אדמה** (=אָדְמָה) באה פעם אחת בישיעה יד, יד, ואין מלבדה צורות התפעל במקרא משורש זה.

1.4.4.1 תחילת הבניין בעבר

במכילתא מרבית צורות עבר מבניין נתפעל ניטות בנו"ן תחילית. צורות בודדות באות בה"א תחילית, ופועל אחד בא בנטייה בה"א ובנו"ן (התפלל / נתפלל).

כתיב התחילית במכילתא הוא על פי רוב חסר יו"ד, אפילו בפעלים שפה"פ שלהם היא אחת מאותיות ז, ט, ת, והיא נידמתה לתי"ו הבניין ונבלעה בתוכה.⁴⁵⁴ במקורות אחרים של לשון חז"ל נכתבת הברת התחילית פעמים רבות מלא יו"ד, בייחוד בפעלים שנבלעה בהם תי"ו הבניין.⁴⁵⁵

1.4.4.1.1 צורות בנו"ן תחילית

(א) גזרת השלמים

נתברכו (נויקין, ב, 252); נתבשרו (X2 פסחא, יב, 41); נתגדל (X2 בשלח, ו, 110; עמלק, א, 195); נתגייר⁴⁵⁶ (X2 פסחא, טו, 56); נתגיירה (עמלק, א, 188); נתגרשה (X4 נויקין, יז, 308); נדבר (=נדבר) (X19 פסחא, פתיחתא, 1; X3 פסחא, פתיחתא, 2; X7 פסחא, פתיחתא, 3; X2 פסחא, פתיחתא, 4; X2 פסחא, פתיחתא, 5; X3 פסחא, א, 6; פסחא, יד, 51); נתחבל (X2 ויסע, א, 156); נתחבר (עמלק, א, 189); נתחלל (בחדש, ז, 228); נתחלפו (ויסע, ב, 161); נתחלקה (X2 עמלק, ב, 184); נתכנסו (X2 עמלק, א, 188; בחדש, ה, 221); נסתלק (X5 X4 ויסע, ה, 173; בחדש, ג, 213); נסתלקה (X2 ויסע, ה, 173); נסתלקו (X2 ויסע, ה, 173; נויקין, יח, 313); נתעסק (X2 בשלח, פתיחתא, 79); נתעצל (X2 עמלק, א, 192); נתערבה (נויקין, ו, 269); נתערבו (פסחא, ט, 32); נתפטמו⁴⁵⁷ (ויסע, ג, 167); ניתפסק (נויקין, א, 247); תפקד (עמלק, א, 179); נתפקדו (ויסע, ד, 167); נתקבלו⁴⁵⁸ (X2 בחדש, א, 204); נתקבצו (בחדש, ב, 207); נתקיים (X3 פסחא, טז, 59; עמלק, א, 181); נתקיימה (פסחא, טו, 54); נתרעמנו (ויסע, א, 156); נתרשל⁴⁵⁹ (עמלק, א, 192); נשתייר (X4 X2 פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84; ויסע, א, 153); נשתיירה (בשלח, פתיחתא, 78)

⁴⁵⁴ ראה לעיל 1.4.4 (ב).

⁴⁵⁵ על דרך הכתיב במשנה ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 206–207; 212–215; על הכתיב בתוספתא ראה נתן, תוספתא, עמ' 139–141.

⁴⁵⁶ הפועל נתגייר נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 121.

⁴⁵⁷ פועל זה במשמעות יעשה שמן על ידי פיטום נתחדש בלשון התנאים. ראה שם, שם, עמ' 277. צורת עבר מבניין נתפעל נתפטמו מופיעה רק פעמיים בלשון התנאים: פעם אחת במקומנו, ופעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טז, טו 111). צורת מקור משורש זה להתפטם באה בתלמוד הבבלי (עבודה זרה מט ע"א). משורש קב"ל נמצאו בכתבי יד שונים של המשנה צורות התפעל לצד צורות נתפעל. כך, למשל, במשנה כ"פ. הנמן מציג את הממצא העולה מכתב היד, ולפיו, גוף שלישי בא תמיד בצורה נתקבל (בנו"ן תחילית), וגוף שני בצורה התקבל (בה"א תחילית). בשאר הגופים ניטשטשו הצורות (ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 208–211). בר-אשר מציג את הממצא העולה מכ"י פאריס. בכ"י זה 9 פעמים באה הצורה נתקבל, ופעמיים – התקבל. לדעת בר-אשר, כ"י פאריס תוקן בפרט זה פחות מכתבי יד אחרים בהשפעת לשון המקרא (ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 21). אשר לתוספתא, נתן מציגה את ההתפצלות בין הצורות כך: התחילית 'הת' באה בנוסח משפטי רשמי,

(ב) גזרת פ"י

נתוני(דע⁴⁶⁰ (שירה, י, 150)

(ג) גזרת ל"א

נתמלא (בשלח, ו, 111); נתמלאו (בחדש, ה, 220); נתנבאת [=נתנבאה] (שירה, י, 151); נתנבאו (X2)

שירה, י, 149); נתרפא X3 (נוזיקין, ו, 270; X2 נוזיקין, ו, 271)

(ד) גזרת ל"י

נתגאה X4 (שירה, ב, 123); נת' [=נתגאה] (שירה, ב, 124) נתג' [=נתגאה] (X2 שירה, ב, 124); נתגאו

X3 (X2 שירה, ב, 122; שירה, ב, 123); נתגלה (נוזיקין, יא, 288); נתגנו⁴⁶¹ (עמלק, א, 191); נדמה⁴⁶²

להם (עמלק, א, 192); נתמנה X2 (בחדש, ז, 229; נוזיקין, יג, 295); נצטוה (פסחא, פתיחתא, 5) /

נצטווה (בחדש, ג, 211; בחדש, ו, 224); נצטוו X5 (פסחא, פתיחתא, 5; X2 בחדש, ג, 211; בחדש, ה,

221; בחדש, ה, 222); נתקשה (X2 פסחא, א, 6); נתרציתי (X2 בשלח, ג, 98); נשתניתי (פסחא,

פתיחתא, 5); נשתנה X4 (פסחא, יא, 36; פסחא, טו, 59; ויסע, ד, 168; בחדש, ב, 207); נשתנית

[=נשתנתה] X2 (שירה, א, 118; נוזיקין, ג, 260); נשתנת [נשתנתה] (נוזיקין, ג, 260)

(ז) מרובעים

נתאלמנה⁴⁶³ X4 (נוזיקין, יז, 308); נזדעזע (בשלח, 78); נזדעזעו (בחדש, ג, 214); נתפרנסו⁴⁶⁴ X2

(ויסע, א, 159; ויסע, ה, 172).

כגון קבלת גט, כתובה, שטר חוב וכד', והיא באה תמיד בגופים ראשון ושני. לדוגמה: "ואם כתב בעל חוב
התקבלתי ממך..." (תוספתא בבא בתרא יא, טו). התחילית 'נת' באה כשאין זה נוסח רשמי, והיא באה תמיד בגוף
שלישי. לדוגמה: הן צריכין להביא ראיה שנתקבלה כתובתה (תוספתא כתובות יא, ב) (ראה נתן, תוספתא, עמ'
135-136).

במכילתא בא פועל זה בתחילית נו"ן, ואולם היקרויותיו מעטות, בסך הכול פעמיים, באותו המקום:
הקיש ביאתן מדבר סיני לנסיעתן מרפידים, מה נסיעתן מרפידים מכעיסין למקום, ולשעה קלה עשו תשובה
ונתקבלו, אף ביאתן למדבר סיני מכעיסין למקום, ולשעה קלה עשו תשובה ונתקבלו (בחדש, א, 204).

אין זה טקסט משפטי, והדברים עולים בקנה אחד עם הבחנתה של נתן.

הפועל **נתרשל** נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, שם, עמ' 351.

במקרא באה משורש זה צורת מקור אחת מהתפעל **נתהדע** (בראשית מה, א) וצורת עתיד אחת **אתהדע** (במדבר
יב, ו). צורת עבר בבניין נתפעל משורש ידיע עולה לראשונה במכילתא. היו"ד השורשית מתחלפת בווי"ו כבמקרא.
צורה זו מופיעה 31 פעמים בירושלמי; פעמיים בתנחומא; פעם אחת בשמות רבה; 4 פעמים באגדת בראשית. פעם
אחת באה באגדת בראשית הצורה **נתידע** ביו"ד. במשנה ובתוספתא באות צורות עתיד משורש זה **תתודע**, **יתודע**.
הצורה **יתודע** באה פעם אחת בירושלמי ופעם אחת בבבלי וכן במדרש אבות דרבי נתן. במדרש זה באה פעם אחת
צורת בינוני **מתודע**.

פועל זה נתחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, שם, עמ' 124.

צורת התפעל משורש זה באה כבר במקרא **אדמה** (ישעיה יד, יד). לבד מצורת עבר אחת **הדמה** במגילת מלחמת בני
אור בבני חושך קט, 11 נוכל למצוא צורות נתפעל בספרות חז"ל החל במדרשי ההלכה. אין נטייה משורש זה
בנתפעל במשנה ובתוספתא.

הפועל ניטה משורש גזור שם שנתחדש בלשון התנאים במשמעות 'נהייתה אלמנה' (ראה מורשת, שם, עמ' 102).
נוסח זה מצוי גם בכתב יד מינכן ובמדרש חכמים. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורות הדפוס למכילתא (דפוס
קושטא ודפוס ויניציה) באה הצורה **נתארמלה**. בדפוסי המשנה מוצאים את הצורה העברית **נתאלמנה**, **נתאלמנו**,
(בשמות ב, י; נדרים יא, י; מכות א, א), ועל ידה הצורה הארמית **נתארמלה**, **נתארמלו**, שמונה פעמים. בכתבי היד
של ארץ ישראל אין זכר לצורה **נתארמלה**, **נתארמלו**, ובכל מקום מופיע השורש העברי **אלמ"ן** בלבד. כך הוא
בכ"י"ק, בכ"י פרמה א, במהדורת לו ובכ"י פריס (ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 33). גם בחטיבות אחרות של ספרות

1.4.4.1.2 צורות בה"א תחילית

הטהרו⁴⁶⁵ (בחדש, ג, 213); {ה} יטייל⁴⁶⁶ (נוזיקין, ו, 270); השתחוה (X2 עמלק, א, 193); השתחוה (פסחא, יב, 41).⁴⁶⁷

1.4.4.1.3 צורות בה"א ובנו"ן תחילית

התפלל (שירה, ט, 148) / נתפלל X4 (פסחא, 2; בשלח, ב, 94; בשלח, ב, 95; שירה, ט, 148).⁴⁶⁸

1.4.4.1.4 סיכום

מן הנתונים שלעיל עולה כי במכילתא התחילית השלטת בבניין נתפעל בעבר היא נו"ן (ב- 122 צורות פועל בעבר הגזורות מ- 42 שורשים), ותחילית ה"א באה רק בפעלים בודדים.⁴⁶⁹

התנאים מצויה הצורה נתארמלה. כך הוא בתוספתא וכן בספרי במדבר ודברים, בספרי זוטא ובמהדורות הדפוס של המכילתא. מקטע ממגילת ברית דמשק עולה שהפועל שימש בארץ ישראל בעברית בלשון החיה עוד לפני תקופת המשנה, ומכאן ששני הפעלים נתאלמנה ונתארמלה שימשו זה בצד זה, ואין נתארמלה נטיעה שנטעו מעתיקים על דרך הארמית בתקופה מאוחרת (ראה בר-אשר, בירורים, עמ' 185-186; 188).

פועל זה נחדש בלשון התנאים. ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 293-294.

הצורה הטהרו באה במכילתא במדרש לפסוק "ויקדש את העם" (שמות יט, יד): זמן וכבשו בגדיה' והטהרו (בחדש, ג, 213). צורת התפעל עבר משורש זה באה במקרא: "וכבשו בגדיהם וְהִטְהֵרוּ" (במדבר ת, ז). אין ספק שיש במדרש זה שאילה ישירה מן הפסוק במדבר ת, ועל כן צפויה הצורה בה"א תחילית. צורת העבר הטהרו באה עוד פעמיים בספרים במאוחרים (עזרא ו, כ; דה"ב ל, יח).

בספרות חז"ל עולה צורה זו בתחילית ה"א לראשונה במכילתא, והיא באה עוד פעם אחת בקהלת רבה: "שקעה שמשן והטהרו" (שם, פרשה ת, פס י, א). כדאי לשים לב שגם במכילתא וגם בקהלת רבה באה לפני צורת העבר וי"ו החיבור – והטהרו כמקרא. צורות אחרות בעבר משורש זה באות בנו"ן תחילית, כצפוי. 6 פעמים מופיעות צורות משורש זה בבבלי ו-7 פעמים במדרשי אגדה, לדוגמה:

למשקין מטמא טומאת משקין, נטמא מקצתו לא נטמא כולו, נטהר מקצתו נטהר כולו (נידה יז ע"ב).

והיו בנות ישראל סבורות שנטהרו והולכו ומשמשות לבעליהן בטומאה (אגדת בראשית פרשה מא פי ד [84]).

על-פי צורתו פועל זה הוא צורת עבר של נתפעל בה"א תחילית, אולם הה"א ייתור במסירה, ובמהדורות הדפוס באה כאן צורת עתיד יטייל (המתאימה יותר בהקשר). על מקור השורש ראה לעיל, סעיף 1.4.4, (ב), (1).

בפעלים השתחוה, השתחוה, הרוב המקרים תחילית הבניין היא ה"א. במשנה באה הצורה בה"א תחילית 9 פעמים. פועל זה קשור לעבודת בית המקדש, תחום שהוא שמרני גם מבחינה לשונית. לא ברור אם השמרנות מקורית היא בלשון חכמים או שמא מעשה ידי מעתיקים היא (ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 208). מבדיקה שערך הנמן עולה שבפועל השתחוה, מכל מונחי המקדש, מתקיימת התחילית המקראית בכל המסורות שנבדקו, ומן הדין לראותה כמקורית (ראה שם, שם, עמ' 210). במדרשי אגדה מאוחרים באה לעתים צורה בנו"ן תחילית, כך פעם אחת בתנחומא אחרי, ט (נשתחוה); במדרש אליהו רבה פ, ל 151 (4 פעמים נשתחוה) ובבראשית רבה, שירה חדשה פרשה צו, ב, 1202; במדרש פנים אחרים (1050) נשתחוה ועוד פעמיים במדרש תהלים ננ(1050). במדרש זה באות זו לצד זו צורה בה"א תחילית ובנו"ן תחילית:

א"ר יוחנן: כשנגלה הקביה בסיני נתן כח בעיז והשתחוה לו. א"ר תחליפא: והכתי' מסייע לו לרי' יוחנן, שני: "והשתחוה לו כל אלים". "ישתחווי" אי כתי' כאן אלא "יהושי'תחווי", שכבר נשתחוה לו (מדרש תהלים מז לא, פי ד [ק"ט, ב]).

הצורה בנו"ן באה לצד פסוק הנדרש ובו באה צורת פועל בה"א – השתחוה. הימצאות הצורה בנו"ן נשתחוה לצד הצורה בה"א מן הפסוק יכולה להעיד יותר מכול על הצורה המקורית בלשון חז"ל. ראה גם מסקנתו של הנמן בדבר היות הפעלים הפותחים ביה' פרי עבודתם של סופרים (ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 211), וטענתו של ילון, פרקי לשון, עמ' 142-143: "בלשון חכמים שבנוסי' אי"י נתודה, בנו"ן, עיקר, ואף נתפלל, נשתחוה" (ההדגשה שלי).

הצורות התפלל/נתפלל באות זו לצד זו באותה הפרשה (שירה, ט, 148). נתפלל באה במכילתא עוד 3 פעמים, ונראה שהצורה היחידה התפלל אינה מקורית אלא היא מעשה ידי מעתיקים. ראה דברי ילון שבהערה הקודמת. במשנה באה פעמיים צורת עבר של התפעל בה"א תחילית (התפלל, תפללת); בתוספתא פעמיים צורות בה"א תחילית. בספרי דברים: התפללתי, התפלל, אבל יתפלל משהי' – 4 פעמים; במכילתא 4 פעמים יתפלל משהי' ופעם אחת יתפלל יהושעי'. בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י יתפלל יהושעי' (שם, טו-טז, 98). בירושלמי כעמט רק נתפלל. בבבלי כל צורות התפעל בעבר פותחות בה"א – התפלל – חזרה למצוי במקרא.

לא אדון כאן בצורה היטייל, שעל-פי הקשרה ראוייה להיות צורת עתיד. ראה סעיף 1.4.4, (ב), (1).

בפועל הטהרו, הבא במכילתא פעם אחת במדרש לפסוק "ויקדש את העם" (שמות יט, יד): "זמן וכבסו בגדיה' והטהרו" (בחדש, ג, 213), יש שאילה ישירה מן הפסוק "וכבסו בגדיהם וְהִטְהָרוּ" (במדבר ח, ז), ועל כן צפויה צורה בה"א תחילית.⁴⁷⁰

בפעלים השתחוה (X2 עמלק, א, 193); השתחוה (פסחא, יב, 41), הקשורים לעבודת בית המקדש, תחום שהוא שמרני גם מבחינה לשונית, תחילית הבניין בעבר היא ה"א כבמקרא ובשאר ספרות התנאים.⁴⁷¹

משורש פל"ל באות במכילתא צורות בה"א תחילית ובנו"ן תחילית - התפלל / נתפלל באותה הפרשה (שירה, ט, 148). נתפלל באה במכילתא עוד 3 פעמים, ונראה שהצורה התפלל אינה מקורית אלא היא מעשה ידי מעתיקים.⁴⁷²

משורש קב"ל באה במכילתא צורת נתפעל עבר בתחילית נו"ן: נתקבלו (X2 בחדש, א, 204). בכתבי יד שונים של המשנה ובתוספתא נמצאו צורות התפעל לצד צורות נתפעל משורש זה. על-פי נתן, התחילית 'הת' באה בנוסח משפטי רשמי, כגון קבלת גט, ותמיד בגופים ראשון ושני. התחילית 'נת' באה כשאינן זה נוסח רשמי, והיא באה תמיד בגוף שלישי.⁴⁷³ במסכתא דבחדש במכילתא אין מדובר בטקסט משפטי, והדברים עולים בקנה אחד עם הבחנתה של נתן.⁴⁷⁴

1.4.4.2 תחילית הבניין בבינוני

רוב הנטייה של בניין נתפעל בבינוני במכילתא באה במ"ם תחילית, כבמקרא (117 צורות מ- 47 שורשים). שרידים לצורות בנו"ן תחילית נמצאו מן השורש שני"י: נשתנה (פסחא, פתיחתא, 5).

1.4.4.2.1 צורות במ"ם תחילית

(א) גזרת השלמים

מתבשל (ויסע, ד, 168); מתבשר (פסחא, ה, 15); מתגדל X3 (בשלח, א, 85; שירה, ג, 128; ויסע, ו, 173); מתגרר (ויסע, א, 156); מתגררין (X2 ויסע, א, 156); מדבר (פסחא, פתיחתא, 7); מדיינים X2 (ויסע, ו, 173; ויסע, ו, 174) / מדיינין (ויסע, ו, 173); מתחבר (ויסע, א, 154); מתחזקת (שירה, י, 151); מתחייב X4 (נויקין, ח, 274; נויקין, ח, 276; X2 נויקין, יג, 295); מתחלל (שירה, ג, 128); מתחנן X2 (ויסע, א, 156; עמלק, ב, 182); מתחננין (X2 ויסע, א, 156); מתחתכין X2 (פסחא, ו, 18);

⁴⁷⁰ במקומות אחרים בספרות חז"ל באות משורש זה צורות בנו"ן תחילית. ראה לעיל סעיף 1.4.4.1.2.

⁴⁷¹ ראה סעיף 1.4.4.1.2. במדרשי אגדה מאוחרים באות גם צורות בנו"ן תחילית. ראה שם.

⁴⁷² ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 142-143, וראה לעיל סעיף 1.4.4.1.3.

⁴⁷³ ראה נתן, תוספתא, עמ' 135-136.

⁴⁷⁴ ראה סעיף 1.4.4.1.1.

פסחא, יא, 37); מטפל X2 (נוזיקין, יב, 290; נוזיקין, טז, 304) / מיטפל X4 X2 (פסחא, טז, 58; X2 כספא, יט, 319); מתכוין⁴⁷⁵ X21 X4 (נוזיקין, ח, 274; נוזיקין, ח, 275; X5 נוזיקין, ח, 277; נוזיקין, ט, 279; X2 נוזיקין, ט, 80; X4 נוזיקין, י, 281; X2 נוזיקין, י, 283; X2 נוזיקין, יד, 297); מתכנסות (בשלח, ו, 115); מתכפר (X2 בחדש, ז, 228); מתמעט (שירה, ד, 130); מתנדבין (כספא, יט, 320); מסתגף (ויסע, ו, 174); מסתכלין X2 (עמלק, א, 179; עמלק, א, 180); מסתכר (ויסע, ה, 171); מסתמך (עמלק, א, 178); מתעבר (X2 פסחא, ב, 8); מתעברת (X2 פסחא, ב, 8); מתעסקין X2 (ויסע, ה, 172; עמלק, א, 176); מתפללים (נוזיקין, יח, 314); מצטער X3 (בשלח, ד, 101; ויסע, ג, 165; עמלק, א, 180); מצטערין X3 X2 (בשלח, ב, 93; עמלק, א, 191); מתקיימין (פסחא, ד, 13); מתרגזין (שירה, ט, 146); מתרחמות (כספא, יט, 320); מתרעם X2 (פסחא, 5; בחדש, ה, 221); מתרעמין X4 (ויסע, ב, 162 X3; ויסע, ו, 174); מתרעשין (בחדש, ה, 220); משתברות (שירה, ט, 145); משתבשות (בשלח, ה, 108); משתלח (X2 נוזיקין, ט, 279); משתקעין (שירה, ה, 132)

(ב) גזרת עויי ע"ד התפולל⁴⁷⁶

מתמוטטות⁴⁷⁷ (בחדש, ה, 220); מתרומם⁴⁷⁸ (פסחא, טז, 62).

(ג) גזרת ל"א

מתיר' [א] (בחדש, ח, 232) / מתירא (בחדש, ב, 208); מתייראים (שירה, ט, 147) / מתיראין X2

(בחדש, ב, 208; בחדש, ג, 214); מתנבאין (פסחא, פתיחתא, 6); מתקנא (X2 בחדש, ו, 226)

(ד) גזרת ל"י

מתאווה (פסחא, טז, 59); מתאווין (בחדש, י, 240); מתאפה (ויסע, ד, 168); מתגאה (בשלח, ב, 121);

מתגאים X6 X2 (בשלח, ב, 93; X2 בשלח, ב, 121; X2 בשלח, ב, 122); מתגא' [ים] (בשלח, ב, 124);

מתכסה (ויסע, ב, 161); משתחוה X3 (בשלח, ב, 91; עמלק, א, 195; בחדש, י, 239)

⁴⁷⁵ בצורת בינוני משורש זה לעולם באה יו"ד אחרי הווי"ו, ועל כן היא מעידה על קריאה בתנועת e. (פעם אחת אף באה צורת עתיד משורש זה יתכוין [נוזיקין, ח, 277]). בכתבי יד טובים של המשנה (כיי"ק, כיי"פ, כיי"י מינכן ומהדורת לו) אין יו"ד בצורות כגון זו, וילון סבור כי הכתיבים ביו"ד אינם מעידים על מסורת ישנה, אלא הם תיקונים מאוחרים של מדפיסי ספרות חז"ל (ראה ילון, מבוא, עמ' 16–17). בכתבי יד טובים אחרים ניתן למצוא צורות, כגון מתכוין, מתכווין ביו"ד אחרי הווי"ו (ראה גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 122–124). הפועל נתכוון מופיע באוטוגרף הרמב"ם למשנה 3 פעמים בתנועת ציר/סגול בעה"פ, ונראה שאכן הייתה מסורת ישנה של קריאת פועל זה בתנועת e בעה"פ (ראה צורבל, אוטוגרף, עמ' 118, הערה 80).

⁴⁷⁶ בלשון חכמים נטיית גזרת עויי היא לרוב על דרך השלמים (ראה סגל, דקדוק, עמ' 144–145). הנטייה ע"ד התפולל אופיינית ללשון המקרא, והיא נצטמצמה בלשון חז"ל כנראה בגלל היעדרה בארמית (ראה מורשת, פולל, עמ' 268).

⁴⁷⁷ במקרא יש רק צורת התפעל אחת בעבר התמוקטה (ישעיה כד, יט). פועל זה חסר במקבילה במכילתא דרשב"י.

⁴⁷⁸ במקרא יש צורת התפעל אחת משורש זה התרוממת (דניאל ה, כג).

(ה) המרובעים

מטלטלין X5 (X2 בחדש, ת, 235; X3 נזיקין, טו, 301) / מיטלטלין (פסחא, יח, 72) / מיטל'נטלין
(פסחא, יח, 72); מתנווני (נזיקין, ו, 270)

1.4.4.2.2 צורות בנוי'ן תחילית

נשתנה (פסחא, פתיחתא, 5).

וכן את מוצא בברוך בן גריה שהיה מתרעם לפני הק': "אמרתי אוי נא לי כי יסף יי" וגו',
נשתנה אני מכל תלמידי הנביאים; יהושע שימש את משה ושרת עליו רוח הקודש, אלישע
וגו', ואני מה נשתניתי מכל תלמידי הנביאים (פסחא, פתיחתא, 5-6).

במילון ההיסטורי מנותח הפועל 'נשתנה' במקום זה כצורת עבר, אך נראה שאין זו אלא צורת
בינוני בנוי'ן תחילית. במהדורת הורוביץ-רבין מובא הנוסח 'מה נשתניתי אני מכל תלמידי
הנביאים', ובחילופי הגרסאות לשורה 19 בעמ' 5 מצוין שהמילה 'מה' חסרה בכ"י אוקספורד, בכ"י
מינכן ובדפוס, ושכ"י אוקספורד הפועל הוא 'נשתנה'. (המשפט 'מה נשתניתי אני מכל תלמידי
הנביאים' חוזר במהדורה זו פעמיים.) לויטרבך בתרגומו מביא את הנוסח 'נשתניתי אני מתלמידי
הנביאים', המופיע בכ"י מינכן, והוא מתרגמו "I have been treated differently".

הפועל 'נשתנה' בא על פי רוב אחרי מילת השאלה 'מה' ('מה נשתנה' – משנה פסחים י, ד;
תוספתא תרומות ג, יט; מכילתא, פסחא, יא, 36 ועוד) או אחרי המילית 'לא' לשלילת הפועל בעבר
(לא נשתנה' – משנה נגעים יא, ד; תוספתא ידים א, יא; מכילתא, פסחא, טו, 59).

במקומנו פועל זה בא לפני כינוי הגוף הפרוד 'אני'. במכילתא ובמדרשים אחרים מצינו לא פעם
'בינוני פועל + אני'. כך לרוב 'שומע אני' (למשל: פסחא, ב, 8; פסחא, ה, 17; פסחא, ת, 29), אבל
גם 'קורא אני' (מכילתא, פסחא, טו, 57; ספרי במדבר, קנד, 205), 'יודע אני' (מכילתא, כספא, כ,
327; מכילתא דרשב"י, ו, ב, 6; ספרא, מילואים, א, ב; ספרי דברים, א, 4), 'מוצא אני' (מכילתא,
שירה, ז, 141; מכילתא דרשב"י, טו, י, 90), 'משביע אני' (משנה שביעית ד, ג ועוד; מכילתא, בשלח,
פתיחתא, 80; מכילתא, נזיקין, יג, 295; ספרא, חובה ת, א), 'מעיד אני' (תוספתא כתובות ג, ב;
ספרי דברים, א, 7), 'מתירא אני' (ספרי דברים, יז, 29) ועוד.

כבר למדנו שלשון התנאים מכירה, אם כי באופן לא נפוץ, צורת בינוני של נתפעל בנוי'ן.⁴⁷⁹ במקומנו
הצירוף 'נשתנה אני' בא במשמעות 'שונה אני', כלומר בבינוני, בניגוד למשפט השני בקטע, שבו
באה צורה עבר מובהקת 'נשתניתי'.

⁴⁷⁹ ראה בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 88-95.

לדעת בר אשר, מיעוט צורות בינוני בנו"ן תחילית בלשון חז"ל כרוך בהופעה מאוחרת של הדגם **נתקטל-בינוני** בלשון חכמים. עד שהצורה החלה מתפשטת, חדלה לשון חז"ל מהיות לשון דיבור.⁴⁸⁰ אפשר גם שהתופעה הייתה נפוצה יותר, אולם הכתיב תוקן בידי מעתיקים על דרך המצוי בלשון המקרא.

עדויות לשימוש בצורות נתפעל מצינו גם בתקופה שלאחר לשון חז"ל. קימרון⁴⁸¹ וקדרי⁴⁸² מביאים במאמריהם דוגמות מטקסטים מאוחרים של ימי הביניים ושל העת החדשה.

1.5 הגזרות העלולות

1.5.1 גזרת פ"א

1.5.1.1 במקרא

במקרא שייכים לגזרה זו בקביעות חמישה פעלים שפה"פ שלהם היא אל"ף (אבי"ד, אכ"ל, אמ"ר, אבי"י, אפי"י); פה"פ אל"ף נחה **בעתיד** בבניין קל, ואותיות אית"ן שלפניה מנוקדות בחולם חסר. לדוגמה: **יאבד** (איוב ג, ג); **תאכל** (שמי"א א, ז); **תאמר** (מלי"א ה, כ); **יאבֵה** (דברים כט, יט); **יאפו** (יחזקאל מו, כ). בגוף ראשון יחיד נשמטת האל"ף: **אהב** (מלאכי א, ב); **אכל** (בראשית כד, לג); **אמר** (בראשית כב, ב). הצורה בלא אל"ף תחילית באה לעתים בספרים המאוחרים בכתיב מלא **נאמר** (נחמיה ב, ז), **אומרה** (תהלים מב, ט).⁴⁸³

לפעלים **אהב** ו**אחז**, שגם עה"פ בהם גרונית, יש שתי דרכי נטייה: האחת על דרך גזרת פ"א, באל"ף נחה או בהשמטתה (**אהבם** [הושע יד, ה], **יאחז** [ודומותיה 18 פעמים, למשל: איוב יח, ט]), והאחרת על דרך פ"ג בשלמים (**תאהב** [משלי כ, יג], **יאחז** [3 פעמים, למשל: מלי"א ו, ט]).⁴⁸⁴

במקרא מצויות גם צורות עתיד בהשמטת האל"ף הנחה: **תבא** (משלי א, ט); **תפֵהו** (שמי"א כח, כד); **יוכלו** (יחזקאל מב, ה); **תמרו** (שמי"ב יט, יד); **תחז** (שמי"ב כ, ט).⁴⁸⁵

צורות **המקור** במקרא נוטות חלקן באל"ף נחה, כגון **לאמר** (בראשית א, כב ועוד), וחלקן באל"ף הגויה כבשלמים, כגון **לאכל** (בראשית כד, לג ועוד).

480 ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 111; קימרון, נתפעל, עמ' 154.
481 ראה קימרון, נתפעל.
482 ראה קדרי, נתפעל.
483 ראה גייק, דקדוק, סעיף 68g.
484 ראה שם, שם, סעיף 68b; בלאו, תורת ההגה, עמ' 160.
485 ראה גייק, שם, סעיף 68h.

1.5.1.2 במשנה ובתוספתא

בלשון חז"ל נותרה הנטייה באל"ף נחה **בעתיד**, ופעלים נוספים נוטים בה: כך, למשל, מצינו **יוגד**⁴⁸⁶ (מעשרות א, ה), **יוגדינו**⁴⁸⁷ (סוכה ג, א) **משורש אג"ד**; **יוסר** (X2 עירובין ו, ב) **משורש אס"ר**; **אופך** (כלאים ב, ג) **משורש אפ"ך** (=הפ"ך) ועוד.

צורת **המקור** היא על דרך העתיד: **לומר** (פאה ח, ג; דמאי ו, ח ועוד לרוב); **לוכל** (תוספתא ברכות א, א; תוספתא שביעית ו, א ועוד); **לוסר** (ערלה ב, א); **לופך** (תוספתא כלאים א, יט) וכיו"ב. לצד הכתיב בווי"ו בא לרוב הכתיב ההיסטורי באל"ף, על דרך המצוי במקרא. כך, למשל, **לאכל** בכי"ק למשנה (מעשרות ב, ח; שבת א, ב ועוד לרוב); **לאמר** (טהרות ט, ח).⁴⁹⁰ הצורות באל"ף מתפרשות אף הן כצורות על דרך הגזרה כפי שעולה ממעשה המנקד של כ"ק.

1.5.1.3 במכילתא

1.5.1.3.1 עתיד

משורש אב"ד:

יאבד (עמלק, ב, 186); **יאבדו** (פסחא, יח, 71)

משורש אכ"ל:

תאכל (נוכח) - 13 פעמים בתוך מובאה מן המקרא ו- 5 פעמים בלשון המכילתא גופה (בשלח, א, 86; X4 כספא, כ, 337); **תאכל** (נסתרת) - פעמיים בתוך מובאה מן המקרא ועוד פעם אחת בלשון המכילתא (כספא, כ, 330); **יאכל** (ויסע, ב, 161); **יאכלו** (כספא, כ, 329).

הצורה **תאכלו** (19 פעמים) והצורה **תאכלנו** (3 פעמים) באות רק בתוך מובאות מן המקרא.

משורש אמ"ר:

תאמר (נוכח) - 44 פעמים (פסחא, ח, 28; ט, 30; י, 34 ועוד), מהן 6 פעמים בתוך מובאה מן המקרא. **תאמ'ר** - 8 פעמים, 6 מהן לא בתוך מובאה מן המקרא (פסחא, ט, 30; פסחא, יח, 70; נזיקין, ג, 255; ה, 265; ח, 278; יג, 292); **יאמר** - 106 פעמים, מהן 15 פעמים לא בתוך מובאה מן המקרא (פסחא, י, 34; X2 עמלק, ב, 196; כספא, יט, 317 ועוד); **יאמ'ר** - 19 פעמים. 14 פעמים בתוך

⁴⁸⁶ יש הרואים כאן צורת עתיד מבניין הופעל, וזאת על-פי מסורת המנקד (ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 590, וכך הוא גם במילון ההיסטורי). הנמן רואה בתיבה זו בניין קל בחילוף תנועת ס ב u (ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 225 הערה 111). וראה עוד הערתו של ר' שלמה עדני בפירושו 'מלאכת שלמה' למעשרות א, ה: "מצאתי מנוקד מהר"ם די לונזאנו ז"ל **מש'אגד** כמו **שיאכל**, וכן ג"כ נקד ה"ר יהוסף ז"ל".

⁴⁸⁷ זהו הכתיב בכי"ק. בכי"פ **יוגדנו** (בלא יו"ד).
⁴⁸⁸ על צורות העתיד והמקור בגזרה זו בספרות חז"ל ועל תפוצתן ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1250-1251; באשר למשנה כ"יפ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 237-239; באשר לתוספתא ראה נתן, תוספתא, עמ' 166-168.
⁴⁸⁹ וכן לרוב בירושלמי, ראה אפשטיין, שם, עמ' 1251.

⁴⁹⁰ במדרשי ההלכה באה גם הצורה **לאבד** (מכילתא דר"י, בשלח, ד, 101; מכילתא דרשב"י, יד, יט, 60; ספרי דברים, שא, 319).

מובאה מן המקרא ו-5 פעמים בלשון המכילתא גופה (נזיקין, י, 281; יא, 287; יד, 296; טו, 300; טז, 302); **תאמרו** – פעמיים כחלק ממובאה מן המקרא, ועוד 3 פעמים בלשון המכילתא גופה (X2 ויסע, ג, 163; ה, 170; עמלק, ב, 183); **יאמרו** – 21 פעמים. רק פעם אחת לא בתוך מובאה מן המקרא (פסחא, י, 34).

משורש אס"ר:

נאסר – X3 (בחדש, י, 241; X2 כספא, כ, 338)

עם כינוי מושא

תאמרו – מום שבך אל תאמרו לחביך (נזיקין, יח, 311)

הערות

(1) **יאבד, יאבדו**. בגלל התפוצה הרחבה של צורות עתיד קל מן השורשים **אכ"ל** ו**אמ"ר** במקרא צפוי שכתובם במשנה ימצא על-פי הכתיב ההיסטורי, באל"ף. בפעלים משורש **אב"ד** נראה שלצד השפעת הכתיב של פעלים אלו במקרא השפיעה גם הימצאותם במדרש לצד פעלים אחרים מאותו שורש בבניין פיעל, שבו באות בנטייה כל אותיות השורש: הואיל ו**איבדת** [...] אף נכסיך **יאבדו** (פסחא, יח, 71); רשע זה בא לאבד אותם מתחת כנפיך [...] מתי **יאבד** שמן של אלו (עמלק, ב, 186).

(2) **אוכל**. במסכתא דויסע פרשה ב באה פעם אחת צורת **אוכל** אחרי כינוי המדבר **אני**:

כל שיש לו מה יאכל היום ואו' מה אני אוכל למחר, הרי זה מחוסר אמנה, שני' "למען אנסנו הילך בתורתי אם לא" (ויסע, ב, 161).

נוסח זה בא בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובילקוט שלוניקי.

הכתיב שאינו מנוקד מכוון לכאורה הן כנגד צורת עתיד **אוכל** הן כנגד צורת כינוי **אוכל**.

במהדורת הורוביץ-רבין נשמט כינוי הגוף **אני** שלפני הפועל ומתקבלת צורת עתיד מובהקת: "כל מי שיש לו מה יאכל היום, ואומר מה **אוכל** למחר, הרי זה מחוסר אמנה".

במהדורת לויטרכך בא הנוסח בכ"י אוקספורד, ותרגומו כצורת עתיד:

"He who has enough to eat for today and says: 'What **will I eat** tomorrow?' Behold he is of little faith"

הבינוני משמש בלשון חז"ל לעתיד קרוב, ומכאן יכולים להתברר תרגומו של לויטרכך והשמטת הכינוי הפרוד במהדורת הורוביץ-רבין.

על פי רוב בא כינוי המדבר לפני פועל בעתיד לשם הדגשה או במשפטים שבהם יש השוואה על דרך הניגוד בין שני מבצעי פעולה. כך, למשל: **אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם עצמיכם, אף אני**

אעשה מעשה חדש ואקרא עצמי (בחדש, ו, 224); כשעמדו שבטים על הים, זה או': אני ארד, וזה או': אני ארד (בשלח, ה, 104).⁴⁹¹ במכילתא יש אף ביטוי "אני אקרא" המשמש לדרשה של ייתור מקראות.⁴⁹²

על-פי הנוסח **אני אוכל**, אפשר לקרוא כאן צורת בינוני, **וכן נראה יותר**. במדרש זה ניכרת זיקה לשונית למשנה ביצה ד, ז: עומד אדם על המוקצה ערב שבת ואומ' 'מיכן אני אוכל למחר', וחכמ' אומ' 'עד שירשום ויומר מיכן ועד כאן'. ועוד פעמים אחדות מצינו צורת בינוני משורש זה לצד כינוי המדבר במשנה: **אני אוכל** (דמאי ז, ג; נדרים טו, א; ז, ח ועוד).

(3) **תאכל**. צורת הנסתרת **תאכל** באה בלשון המכילתא לצד הפסוק הנדרש, ועל כן צפויה צורת הכתיב ההיסטורי המוכרת מן המקרא:

מה אדם אינו אוכל אלא מן המעושר, אף בהמה לא תאכל אלא מן המעו'. ת'ל "ויתרם תאכל חית השדה" (כספא, כ, 330).

(4) **נאסר**. במשנה הצטרף שורש **אס"ר** לשורשים הניטים באל"ף נחה. בעתיד ניטה שורש זה במשנה במשקל **יפעל**: **יוסר** (עירובין ו, ב). צורת המקור ניטית על דרך פ"א במשקל **יפעל**: **לוסר**⁴⁹³ (ערלה ב, א). במכילתא באה צורת קל עתיד זו 3 פעמים:

מה שהתרנו בו אסרנו בו ומה שאסרנו בו דין הוא שנאסר בו (בחדש, י, 241).

ומה אם במקום שהתיר פרי עם פרי, אסר פרי עם האם, וכן שאסר + <פרי> עם פרי, דין הוא שנאסר פרי עם האם [...] מה אם במקום שהתיר פרי עם פרי ברביעה, אסר פרי עם האם, וכן שאסר פרי עם פרי ברביעה, דין הוא שנאסר פרי עם האם (כספא, כ, 338).

אין לדעת אם הפועל **נאסר** כאן על דרך פ"א או על דרך השלמים כבמקרא בכתיב חסר. אפשר שהיעדר וי"ו אחרי עה"פ מעיד על קריאת הצורה בתנועת a (כצורת המקור **לאסר**, מעילה ד, ב) או e (כצורת העתיד – **יוסר**, עירובין ו, ב) בעה"פ משורש זה כבמשנה (**נאסר/נאסר?**). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך בצורה השנייה מבין השלוש הפְּתִיב מלא וי"ו: **נאסור**. כתיב זה מוציא את השורש מגזרת פ"א ומחזירו לגזרת השלמים כבמקרא.

⁴⁹¹ ראה כהן, כינוי פרוד.

⁴⁹² ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 119.

⁴⁹³ בכי"ק: [לו] נוספה בשוליים, והניקוד **לוסר**; כך גם בכי"פ במסכת ערלה ב, א; אבל במסכת מעילה באה בכי"פ צורת מקור בתנועת o בעה"פ כבמקרא: **לאסר** (מעילה ד, ב). הלמ"ד והאל"ף אינן מנוקדות. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 227–228.

1.5.1.3.2 ציווי

אמור – 3 פעמים בתוך מובאה מן המקרא ועוד 13 פעמים בלשון המדרש גופו (X2 פסחא, פתיחתא, 4; פסחא, יז, 66; ויסע, א, 158; בחדש, ב, 207 ועוד); אפו (X2 ויסע, ד, 168).

הערה

אפו. צורה זו באה פעמיים במדרש לפסוק "את אשר-ת'אפו אפוי" (שמות טז, כג), ואין ספק שיש זיקה הדוקה בינה לבין לשון הפסוק הנדרש:

ר' אלי' או': על אפוי אפו ועל מבושל בשלו, הא כיצד? יום טוב שחל להיות בערב מנין את' או' שאינן רשאיין לא לאופות ולא לבשל אלא אם כן עיריבו? שנ' "את אשר תאפו אפו", אפו על אפוי ובשלו על מבושל (ויסע ד, 168).

הצורה אפו באה 3 פעמים בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י (טז, כג, 113). במקורות מאוחרים יותר של ספרות חז"ל באות צורות ציווי נוספות של פועל זה: ואם שאלך אדם: מותר לגרוף תנור? אל תאסר לו, אלא אמור לו: לך ואפה יפה, ואם ראיתה שגורפין, אל תאסר להן (הלכות ראו, יום טוב, 9). מהו "את כל עבודתם"? שהיו נותנים עבודת האיש על האשה ועבודת האשה על האיש, אומ' לאיש: קום לוש ואופה, אומר לאשתו: מלאי לי חבית זו, בקעי העץ הזה, לכי לגינה הביאי ירקות (תנחומא, ויצא, ט).

צורת הציווי אפה היא על דרך צורת הציווי המקראית הצפויה בגזרת ליי (על דרך בְּנָה [מל"א ב, לו ועוד], קָנָה [בראשית מז, יט ועוד], רָאָה [בראשית כז, כז ועוד] וכיו"ב), ואילו הצורה אופה יכולה להתפרש כגזורה מצורת עתיד נוכח *תאופה, באל"ף הגויה כבשלמים, בדומה לצורת המקור לְאֹפּוֹת שבכ"י"ק למשנה (כלים ה, א).

1.5.1.3.3 מקור

לאבד (בשלח, ד, 101)

לאכול – X8 (X2 פסחא, טו, 53; X2 טו, 54; טו, 56; בשלח, א, 86; ויסע, ד, 168; בחדש, ב, 209)

לאכל – X9 (X2 פסחא, ג, 12; טו, 54; טו, 56; טו, 57; טז, 61; ויסע, א, 160; ד, 168; נזיקין, יד,

296⁴⁹⁴)

⁴⁹⁴ במדרש זה הצורה לאכל אינה מעיקר כ"י אוקספורד למכילתא, והיא הושלמה על-פי המצוי בכ"י מינכן.

לאמר - 30 פעמים, 22 מהן בתוך מובאה מן המקרא ורק 8 פעמים בלשון המכילתא גופה, מהן 7 פעמים בכתיבת המילה במלואה: **לאמר** (X4 פסחא, יא, 36; X2 בחדש, ב, 210; בחדש, ז, 227) ופעם אחת בכתיבתה בקיצור: **לאמ'** (פסחא, יא, 36)

לומר - 44 פעמים, 22 פעמים בכתיבת המילה במלואה: **לומר** (לדוגמה: פסחא, ג, 10; ז, 24; בשלח, פתיחתא, 82; נזיקין, ב, 252 ועוד) ו-22 פעמים בכתיבתה בקיצור: **לומ'** (לדוגמה: פסחא, ב, 8; בחדש, ט, 238; נזיקין, יג, 293 ועוד)

לאופות (ויסע, ד, 168)

עם כינוי מושא

לאכלו (פסחא, טו, 54); **לאומרו** (פסחא, יד, 51); **לאוסרו** (פסחא, טז, 61) / **לאסרו** (פסחא, טז, 62)

הערות

(1) **לאבד**. במקרא אין צורת מקור משורש אב"ד. בלשון חז"ל צפויה צורת מקור על דרך העתיד. במדרשי ההלכה נמצאו צורות מקור באל"ף, כגון **לאבד**: מגיד הכת' שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם להנצל ו!עם! **לאבד** עם מצר' (מכילתא, בשלח, ד, 101), וכן בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י (יד, יט, 60); "ואמרת לפנ' ייי אל"ך ארמי אבד אבי" מל' שלא ירד אבינו יעקב לארם אלא על מנת **לאבד** מן העו' (ספרי דברים שא, 319). עוד נמצאה צורת **לאבוד** על דרך **לאכול** המקראי: "עד צוער", אילו מציקי ישראל, כגון אילו הבלשים הדרין עם המלכות ועתידין **לאבוד** עמהם (ספרי דברים, שנו, 427) וכן בתנחומא (בהעלותך, ט; בלק, י). הצורה **באבוד** באה בבבלי (סנהדרין לט ע"ב). במדרש שיר השירים זוטא (פרשה א, פסקה טו) באה הצורה **לאובד**, שהיא שילוב בין הכתיב ההיסטורי לכתיב הפונטי הצפוי בלשון חז"ל.

(2) **לאכל/לאכול**. בגלל התפוצה הגדולה של צורת מקור קל משורש אכ"ל במקרא צפוי שהצורה באל"ף תשלוט במדרש. במכילתא יש התרוצצות בין שתי צורות כתיב למקור משורש אכ"ל, האחת, בכתיב מלא וי"ו המעיד באופן ברור על דרך צורת המקור המקראית: **לאכול** (לְאָכַל), והאחרת **לאכל**, שהיא לכאורה אינה מוכרעת. מסורת הסופר בכתיב באל"ף יכולה להעיד על שימור הכתיב ההיסטורי או לרמוז לכך שהגו את האל"ף. כתיב כזה מוכר לנו גם מכ"ק למשנה, והניקוד שם: **לאכל** (מעשרות ב, ח ועוד).

לעתים באות שתי הצורות זו לצד זו. לדוגמה:

"ומלתה אותו אז יאכל בו" למה נא? להביא את ש[נ]תקיימה בו מצות מילה אפי' שעה אחת, אע"פ שהותר! הבשר וחפה את העטרה אינו מעכבו לא לאכול בפסח ולא לאכל בתרומה (פסחא, טו, 54).

הרוצה לאכל דבר אפוי היה טועם בו טעם אופייים שבעו', והרוצה לאכול דבר מבושל והיה טועם בו טעם כל התבשילין שבעולם (ויסע, ד, 168).

מובן שאי אפשר ללמוד מן המכילתא על דרך ההגייה כיוון שהטקסט אינו מנוקד, אולם בגלל הבדלי הכתיב אפשר לשער שמדובר בשתי צורות המשקפות מסורות מקבילות, האחת על דרך צורת המקור המקראית והאחרת על דרך צורת המקור הנוהגת בלשון חז"ל על-פי העתיד. מאידך אפשר שמדובר בכתיב מלא וי"ו (לציון תנועת ו) או חסר של אותה הצורה על דרך השלמים.

(3) **לאמר/לומר**. צורת המקור **לומר** בנויה על דרך העתיד, וכתיבה פונטית. היא נפוצה מאוד בספרות חז"ל; צורה זו באה תמיד במשנה, בתוספתא, בספרי במדבר, בספרי דברים ובספרי זוטא. פעם אחת בכי"ק למשנה באה הצורה בכתיב ההיסטורי **לאמר**⁴⁹⁵ (טהרות ט, ת). הצורה באלי"ף באה גם 5 פעמים בספרא.

הצורה **לאמר** בכתיב ההיסטורי באה במכילתא 8 פעמים בלשון המדרש גופו, מהן 5 פעמים באותה הפרשה:

"ויקרא משה לכל זקני ישראל" מגיד שעשאן בי' דין, "ויאמר אלהם" הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל, דברי ר' יושיה. ר' יונתן אר': הדיבר מפי משה לאמר לזקנים וזקנים לאמר לכל ישראל [...] מה נשתנה הדיבר הזה מכל הדיברות שבתורה? שכל הדברות שבתורה הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל ואף כאן הדיבר מפי משה לאמר לכל ישראל. ומה תל' "ויאמר אלהם" אלא משה חלק כבוד לזקנים (פסחא, יא, 36).

"ויגד משה את דברי העם אל יי", וכי מה אמר המק' למשה לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל לומר למקום...+>ר' אלעזר בן פרטא אומר: וכי מה המקום אמ' למשה לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למשה לומר למקום... (בחדש, ב, 210).

כשמדובר בדברים שמשנה אומר לישראל בשם המקום (ה'), המדרש משתמש בצורה המשקפת את הכתיב ההיסטורי **לאמר**. למדרשים שהובאו לעיל יש זיקה ברורה לפסוקים מספר שמות באשר לדברים שנאמרו מפי ה' למשה: "וידבר ה' אל-משה לאמר דבר אל-בני ישראל" (שמות יד, א-ב; כה א-ב ועוד) וכן בעשרת הדברות: "וידבר אלהים אל כל-הדברים האלה לאמר" (שמות כ, א). בכתובים אלה באה צורת המקור בכתיב ההיסטורי באלי"ף **לאמר**.

⁴⁹⁵ האלי"ף נחה והחולם משמאל לאלי"ף.

כאשר הדברים נאמרים על ידי אחרים, באה הצורה בכתיב הפונטי **לומר**. מובן שאי אפשר ללמוד מן הכתיב **לאמר** על דרך ההגייה, ובהחלט אפשר שגם היא נהגתה כצורה **לומר**, כמסורת המנקד של כ"ק למשנה בטהרות ט, ח (**לאמר**).

במסכתא דבחדש באות הצורות **לאמר ולומר** זו לצד זו באותו הקשר: וכן הוא או' "כי לא ינקה יי". אי איפשר [ללאמר?] "לא ינקה", שכבר נא' "ונקה", ואי איפשר לומר "ונקה", שכבר נא' "לא ינקה" (בחדש, ז, 227–228).

בנוסח זה על-פי כ"י אוקספורד יש ספק בקריאת האותיות בצורה **לאמר**, ואפשר שהקריאה הנכונה צריכה להיות **לומר**. בכ"י מינכן ובדפוסים במקום זה באה הצורה **לומר**.

(4) **לאופות**. אין במקרא צורת מקור משורש אפ"י. צורת המקור **לאופות** הבאה במכילתא, יש בה שילוב של הכתיב ההיסטורי עם הכתיב הפונטי על-פי הצורה הצפויה בלשון חז"ל. **לאופות** באה 3 פעמים במשנה (X2 כלים ה, א; כלים ה, ח), פעם אחת בתוספתא ופעמיים בירושלמי. הצורה **לאפות** באה 9 פעמים בתוספתא, פעם אחת בספרא, פעם אחת במכילתא דרשב"י ועוד 11 פעמים בבבלי. במכילתא דרשב"י באה פעם אחת הצורה הצפויה בלשון חז"ל **לופות** (מכילתא דרשב"י טז, כג, 113).

(5) **לאכלו**. הצורה **לאכלו** באה פעם אחת בתוספתא, במכילתא ובמכילתא דרשב"י; 3 פעמים היא באה בבבלי ופעמים אחדות במדרשי אגדה. הצורה בווי"ו **לאוכלו** באה פעם אחת במשנה, 3 פעמים בתוספתא, פעמיים בספרא ובספרי דברים, פעם אחת במכילתא דרשב"י, 15 פעמים בירושלמי ו-4 פעמים בבבלי.

(6) **לאומרו**. כתיב הצורה **לאומרו** הוא על דרך השלמים, ואפשר שהוא משלב בין כתיב היסטורי לבין כתיב פונטי. הצורה **לאומרו** באה פעם אחת בכל אחד ממדרשי ההלכה ספרא, ספרי דברים, ספרי זוטא ומכילתא; פעמיים בספרי במדבר ובירושלמי; 3 פעמים במכילתא דרשב"י ו-8 פעמים בבבלי. היא באה עוד במדרשי אגדה. הצורה **לומר** (בלא אל"ף, כצפוי בלשון חז"ל) באה פעמיים במכילתא דרשב"י ועוד פעם אחת במסכת סופרים (800 בקירוב).

(7) **לאוסרו/לאסרו**. צורת מקור מן אס"ר בלויית כינוי המושא החבור באה במכילתא פעמיים, פעם אחת בווי"ו אחרי פה"פ ופעם אחת בלא וי"ו:

או אינו אלא לאוסרו בהנייה [...] הא לא בא הכת' אלא לאסרו בהנייה (פסחא, טז, 61–62).

על-פי הכתיב, נטיית צורת המקור עם כינוי מושא חבור היא כשלמים כבמקרא. לדוגמה: **בְּאַסְרָם** (הושע י, ז). הצורה **לאוסרו** באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (כא, כח, 179) וכן בירושלמי ובבבלי.

1.5.1.3.4 סיכום

מן הממצאים שלעיל עולה כי מרבית הנטייה של פועלי פ"א במכילתא היא על דרך המצוי במקרא. מן הפעלים שנוספו לגזרה זו בלשון התנאים בא במכילתא רק הפועל **אסר** (בצורת עתיד **נאסר** X3 ובצורת מקור עם כינוי מושא **לאסרו/לאוסרו**).⁴⁹⁶ על-פי כתיבו קשה לדעת אם לקראו על דרך השלמים כבמקרא⁴⁹⁷ או על דרך גזרת פ"א כבמשנה. מן השורשים האחרים שנתחדשה נטייתם בגזרת פ"א בלשון חז"ל הפ"ך ואג"ד אין צורות במכילתא. בצורות העתיד של פועלי פ"א בא במכילתא לרוב הכתיב ההיסטורי באל"ף: **יאבד**, **יאבדו**, **תאכל**, **יאכל**, **נאכל**, **תאמר**, **יאמרו**, **נאסר**. צורה אחת – **אוכל** (ויסע, ב, 161) – באה בכתיב פונטי, ואפשר שעל-פי ההקשר אין היא צורת עתיד כלל, אלא היא צורת בינוני.⁴⁹⁸ גם בצורות המקור בא על פי רוב הכתיב ההיסטורי באל"ף: **לאבד**, **לאכל/לאכול**. כתיב פונטי על דרך העתיד בא רק בצורות שאין להן מקבילה מדויקת במקרא, כגון **לאופות**⁴⁹⁹ (ויסע, ד, 168), וכן בצורת המקור **לומר** הנפוצה מאוד בספרות חז"ל.⁵⁰⁰ צורות שכתבן באל"ף, קריאתן אינה מוכרעת, ואפשר שכמעשה המנקד של כ"יק בצורות, כגון **לאכל** (מעשרות ב, ח ועוד), **לאמר** (טהרות ט, ח), אף הן נקראו על דרך העתיד בתנועת o, אולם נראה שיש בכתב היד ניסיון לשמר את הכתיב המקראי או לחזור אליו אפילו בצורות נפוצות מאוד בספרות חז"ל, כגון **לומר**, כאשר יש בכתובים זיקה ברורה למקרא.⁵⁰¹

1.5.2 גזרת פי"ו

1.5.2.1 במקרא

ביסודה של גזרה זו מבדילים בין פעלים שבמקור פה"פ בהם הייתה וי"ו והיא נעתקה ליו"ד, כגון **לד**, **ישב**, ובין פעלים שבמקור פה"פ בהם הייתה יו"ד, כגון **היליל**, **היטיב**. בבניין קל נחלקים הפעלים בגזרה זו במקרא לשתי קבוצות: (א) **חסרי פ"י** – פעלים אלו משילים את פה"פ בקל בעתיד, בציווי ובצורת המקור וניטים במשקל שיסודו yaqtil, כגון **אשב** (שופטים ו, יח); **תדע** (בראשית טו, יג); **רד** (שמ"ב יא, ח); **לשבת**

⁴⁹⁶ ראה לעיל סעיף 1.5.1.3.1, הערות (4) וסעיף 1.5.1.3.3, הערות (7).

⁴⁹⁷ פועל זה ניטה במקרא כשלמים, למשל **ויאסר** (בראשית מב, כד).

⁴⁹⁸ ראה סעיף 1.5.1.3.1, הערות (2).

⁴⁹⁹ בצורה זו שילוב בין כתיב פונטי לבין הכתיב ההיסטורי. ראה לעיל 1.5.1.3.3, הערות (4).

⁵⁰⁰ ראה סעיף 1.5.1.3.3 וראה גם דיונו של הנמן בכתיב צורות המקור מגזרה זו; הנמן, תורת הצורות, עמ' 233–234.

⁵⁰¹ ראה הדיון בצורות **לאמר/לומר**, סעיף 1.5.1.3.3, הערות (3).

(בראשית טז, ג; לְצֹאת (דברים לא, ב). לקבוצה זו שייכים הפעלים הַלך, יָדַע, יָחַד, יָלַד, יָקַע, יָצָא, יָרַד ויָשָׁב.

(ב) נחִי פִּי - פעלים שפה"פ יו"ד משתמרת בהם, והיא מתאחדת עם תנועת אותיות אית"ן של העתיד לחיריק מלא, כגון יִבֵּשׁ (ירמיה יב, ד); תִּישָׁן (תהלים מד, כד); לִיסֵד (ישעיה נא, טז). פעלים אלו ניטים במשקל שיסודו yiqtal. לקבוצה זו שייכים הפעלים יָבַשׁ, יָגַע, יָנַק, יָסַד, יָעַף, יָעַץ, יָקַד, יָקַר, יָרָא, יָרַק, יָרַשׁ, יָשָׁן, יָשַׁר.⁵⁰²

הווי"ו המקורית נשתמרה, למשל, בבניין נפעל בצורות עתיד, ציווי ומקור, כגון יִנָּשֵׁב, לְהִנָּלֵד, בבניין התפעל, כגון הִתְנַדָּה, ובבניינים הפעיל והופעל. בהפעיל ובהופעל לא נותרה הווי"ו כעיצור בשל חוקי ההגה העבריים, וצורות כגון *הִנָּשֵׁב הפכו ל-הִנָּשֵׁב, ו-הִנָּשֵׁב ל-הִנָּשֵׁב.⁵⁰³

היו"ד נשתמרה בקבוצה קטנה של פעלים בבניין הפעיל: הִילֵל (הִילֵל [ישעיה יד, יב]), הִינִיק (הִינִיקָה [בראשית כא, ז]), הִימִין (הִימִינִי [יחזקאל כא, כא]), הִיקִיץ (הִיקִיץ⁵⁰⁴ [מל"ב ד, לא]), הִיטִיב (לְהִיטִיב [ויקרא ה, ד]).⁵⁰⁵

במקרא נוהג הפועל יָטַב בהפעיל ובהופעל על דרך פִּי, כגון הִיטִיב (בראשית יב, טז ועוד), מִיטִיבִים (שופטים יט, כב), לְהִיטִיב (ויקרא ה, ד), אולם נמצאה לו גם נטייה על דרך ע"ו, כגון הִטִּיבָה (מל"א ח, יח) משורש טו"ב המקורי.⁵⁰⁶

1.5.2.2 במשנה ובתוספתא

בלשון חז"ל חלק מופעלי פִּי נטייתם על דרך גזרות אחרות. הפועל יָצַע בבניין הפעיל ניטה על דרך פִּי כבמקרא, ונטייתו תידון בפרק העוסק בפעלים מגזרה זו.⁵⁰⁷

צורות הבינוני יוֹתַר/יִתַר יידונו בפרק חילופי המשקלים פּוֹעַל / פִּעַל.⁵⁰⁸

הפועל יָנַק, הניטה במקרא על דרך פִּי,⁵⁰⁹ כגון הִינִיקָה (בראשית כא, ז), מִינִיקוֹת (בראשית לב, טז), לְהִינִיק (מל"א ג, כא), ניטה בלשון חז"ל על דרך גזרת ע"ו, לבד משם העצם מִינִיקָת⁵¹⁰ (סוטה ד,

⁵⁰² ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 69; בלאו, תורת ההגה, עמ' 170.

⁵⁰³ ראה ג"ק, שם, סעיפים 69-70; בלאו, שם, עמ' 169.

⁵⁰⁴ הִקִּיץ על דרך ע"ו מן קו"ץ תחת יק"ץ. ראה ג"ק, שם, סעיף 70c. לדעת ייבין, אין ודאות באשר לכיוון ההתפתחות של שורשים אלה ומה קדם למה, וכן באשר לטו"ב/יט"ב ראה ייבין, חילופי גזרות, עמ' 163.

⁵⁰⁵ ראה בלאו, שם, עמ' 169-170.

⁵⁰⁶ ראה שם, שם, עמ' 169 סעיף קטן 3; וכן שם, עמ' 190.

⁵⁰⁷ ראה סעיף 1.5.3.2.4.

⁵⁰⁸ ראה סעיף 1.3.2.3.1.

⁵⁰⁹ ראה בלאו, שם, עמ' 169-170.

⁵¹⁰ הניקוד על-פי כ"י"ק.

ג. ⁵¹¹ הפועל **יטב**, הנוהג במקרא בהפעיל על דרך פ"י, כגון **היטיב** (בראשית יב, טז ועוד), **מיטיב** (שופטים יט, כב), **להיטיב** (ויקרא ה, ד), אולם נמצאה לו גם נטייה על דרך ע"ו, כגון **הטיבת** (מל"א ח, יח) משורש **טו"ב** המקורי, עבר בלשון חז"ל לגזרת ע"ו. ⁵¹² נטיית הפעלים **יטב** ו**ינק** במכילתא תידון גם בפרק העוסק בגזרת ע"ו. ⁵¹³

בלשון חז"ל נוטים על דרך חסרי פ"י הפעלים **הלך**, **ידע**, **ילד**, **יצא**, **ירד**, **ישב**. הפעלים **יחד** ו**יקע** מקבוצת החסרים נעלמו מלשון חז"ל.

מקבוצת נחי פ"י באים בספרות התנאים רק **יבש**, **ינק**, **ירש**, **ישן**. צורות בודדות מן הפעלים **יגע**, **יעף**, **יקר**, **ירק**, **ישר** נמצאו רק בספרות האמוראים. מן **יסד** ומן **יקד** לא נמצאו צורות כלל. שינויים מן המקרא בגזרה זו **בבנין קל** ניכרים בלשון חז"ל רק בצורת **המקור**. המקור מותאם למשקלי העתיד: ⁵¹⁴ במשקל שיסודו yaqtīl באות הצורות **לידע** (אבות ד, כב ועוד); **לילד** (בבא קמא ט, א ועוד); **לינד** (ברכות ד, ה ועוד); **לישב** (עבודה זרה ה, א ועוד) וכיו"ב, ובמשקל שיסודו yiqtal הצורות **לירש** ⁵¹⁵ (תוספתא יבמות ג, א ועוד); **לישן** (בבא בתרא ב, ג ועוד) וכיו"ב. רק צורת המקור משורש **יצ"א** היא על דרך המקרא: **לצאת** ⁵¹⁶ (שקלים ג, ב ועוד לרוב). ⁵¹⁷ פעם אחת נמצאת במשנה גם צורת המקור **ללקת** כשאיילה מקראית:

בנות צדוקין בזמן שנהגו ללכת בדרכי אבותן הרי הן ככותיות, פרשו ללכת בדרכי ישראל'

הרי הן כיש'. ר' יוסי או': לעולם הן כיש' עד שיפרשו ללכת בדרכי אבותן (נידה ד, ב).

הביטוי **ללכת בדרכי** שאול מן המקרא. ⁵¹⁸ שלא בביטוי הזה באה בלשון חז"ל הצורה הצפויה **לילך** (עירובין ד, י ועוד).

כאמור לעיל, הפועל **יטב** שנהג במקרא על דרך פ"י, עבר בלשון חז"ל לגזרת ע"ו, ⁵¹⁹ כגון **מטיבה** (סנהדרין ז, י); **מטיבים** (קידושין א, י). לצד אלו יש כמה צורות שנראות לכאורה על דרך פ"י, כגון **ייטיב** ⁵²⁰ לך (שבועות ד, יג), וכבר עמד הנמן על הזיקה של צורות כאלו ללשון הברכה שבמקרא. ⁵²¹

⁵¹¹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 244–246.

⁵¹² ראה שם, שם, עמ' 242–246.

⁵¹³ ראה סעיף 1.5.4.3.

⁵¹⁴ על משקלי העתיד בפעלים מגזרה זו ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 170–171.

⁵¹⁵ לצורת מקור זו, העולה בספרות חז"ל לראשונה בתוספתא, אין מסורת ניקוד מוכרת.

⁵¹⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 139; ברגרין, עיונים, עמ' 154; הנמן, תורת הצורות, עמ' 238–239; נתן, תוספתא, עמ' 168–166.

⁵¹⁷ הניקוד בצורות המקור שלעיל הוא על-פי מנקד כ"י. בכתבי יד אחרים ייתכנו חילופי קמץ-פתח; צירי-סגול. ראה הנמן, שם, עמ' 238–239.

⁵¹⁸ ראה, למשל, דברים ח, ו; מל"א ב, ג ועוד. ראה הנמן, שם, עמ' 239.

⁵¹⁹ ראה שם, שם, עמ' 242–246.

⁵²⁰ מסורת הסופר ומסורת המנקד במקום זה הן על דרך פ"י.

⁵²¹ ראה הנמן, שם, עמ' 242–244.

הצורה **ייטיב** באה גם בתוספתא, 6 פעמים בהלכה אחת (שבועות ב, טו), וברור מן הכתוב בהלכה עצמה שהוא מכוון ללשון המקרא בויקרא ה, ד: "להרע או להיטיב".⁵²²

רוב הפעלים על דרך פיו נוטים **בהפעיל** בלשון חז"ל כבמקרא.⁵²³

הנטייה של שורשי פ"י בבניינים הדגושים זהה לנטייה בגזרת השלמים, בבניין פיעל בשימור היו"ד כבמקרא ובבניין נתפעל בשימור הווי"ו המקורית בצורות, כגון **נתווכח**, **נתוודה** ובצורה **נתודע**, אף שפועל זה הוא מפועלי פ"י המקוריים.⁵²⁴

1.5.2.3 במכילתא

1.5.2.3.1 בניין קל

(א) צורות מקור על דרך העתיד

לידע (X2 ויסע, א, 159); **לילך** – X5 X6 בשלח, א, 88; שירה, ו, 137; **לירד** (פסחא, יג, 45); **לירש** (X3 שירה, ט, 147); **לישב** (בשלח, ד, 102)

(ב) צורות מקור על דרך המקרא

לצאת – 3 פעמים בתוך מובאה מן המקרא ו-7 פעמים בלשון המכילתא גופה (X2 פסחא, יג, 45; בשלח, א, 84; ויסע, ד, 168; עמלק, ב, 184; עמלק, א, 192; כספא, כ, 327); **לצאתם** - 3 פעמים בתוך מובאה מן המקרא ועוד פעם אחת בלשון המדרש גופו (בחדש, א, 203); **לשבתך** (שירה, י, 149)

הערות

(1) צורות המקור המקראיות **לדעת** (X7), **ללכת** (X2) באות במכילתא בתוך מובאות מן המקרא. בלשון המכילתא גופה באות צורות המקור **לידע**, **לילך**, **לירד**, **לירש**, **לישב**, הבנויות על דרך העתיד, כצפוי בלשון חז"ל. לדוגמה:

ד"א "בחמשה-עשר יום", ולמה נאמ' "יום", **לידע** באיזה יום נתנה תורה לישראל [...] ד"א "ובחמשה-עשר לחדש", למה נאמ' "יום", **לידע** באיזה יום ירד המן לישראל (ויסע, א, 159).
תבא חבשה שחבש אברהם אבינו **לילך** לעשות רצון קונו ותעמד על חבשה שחבש בלעם הרשע **לילך** לקלל את ישר' (בשלח, א, 88).

⁵²² ראה נתן, תוספתא, עמ' 152.

⁵²³ ראה הנמון, שם, עמ' 246–250; נתן, שם, עמ' 169–171.

⁵²⁴ ראה סגל, דקדוק, עמ' 139; בלאו, תורת ההגה, עמ' 169; הנמן, תורת הצורות, עמ' 251.

שאל אנטונינוס את רבינו, אני מבקש לילך לאלכסנדריא, שמא תעמיד עלי מלך וינצחוני (שירה, ו, 137).

"וירדו כל עבדיך אלה אלי" וגו', סופך עתיד לירד בראשנה, אלא מלמד שמה חלק כבוד למלכות (פסחא, יג, 45).

"אז נבהלו אלופי אדום" אם תאמר שהן באין לירש את ארצינו, והלא כבר נאמ' "אתם עברים בגבול אחיכם" וגו' "ונשמרתם מאד אל תתגרו בם" וגו' (שירה, ט, 147).
 "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" מגיד הכת' שהיה מצרי עומד ואינו יכול לישוב, יושב ואינו יכול לעמוד (בשלח, ד, 102).

(2) **לצאת**. צורת המקור **לצאת** משורש יצ"א משקפת את המצוי בספרות חז"ל. בפעלים מורכבים הלשון מעדיפה לדבוק בפועל בעל שלד עיצורי רחב ככל האפשר; משום כך נותרה בלשון חז"ל צורת המקור על דרך המקרא **לצאת**, שהיא בעלת שלד עיצורי רחב יותר של הפועל – גם התיי"ו בה עיצורית – ולא ירשה אותה הצורה הבנויה על דרך העתיד **ליצא**, שבה רק הצד"י עיצורית.⁵²⁵
 הצורה הצפויה **ליצא** על דרך העתיד אינה באה בספרות התנאים, אלא רק בספרות האמוראים, וגם בה רק פעם אחת בבבלי (מנחות כט ע"ב). לבד מזו באה תמיד הצורה **לצאת** כבמקרא. להלן דוגמות לשימוש בצורת המקור **לצאת** בלשון המכילתא גופה:

מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא, שנ' "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו" וגו' [...]
 "ותחזק מצרים על העם" וגו', מגיד שהיו מבהלין אותן וטורדין אותן לצאת (פסחא, יג, 45).
 ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישר' מתקנין את כליהם ומציעין בהמתן
לצאת (בשלח, א, 84).

לפי שהיו ישר' רגילין לצאת בשחרית, אמרו לו: רבינו משה, נצא בשחרית. אמ' להם: אינו היום (ויסע, ד, 168).

(3) **לצאתם, לשבתך**. צורות מקור אלו עם כינוי נושאי חבור אינן מעיקר לשון חז"ל, ובמקום שהן נמצאות יש להן על פי רוב זיקה ישירה למקרא, לרוב לפסוק הנדרש. הצורה **לצאתם** באה פעם אחת בלשון המדרש גופו לצד הפסוק הנדרש ובזיקה לו:

"בחדש השלישי לצאת בני ישראל" וגומ', מגיד שמונין חדשים לצאתם ממצ', אין לי אלא חדשים, שנים מנין? תל' "בשנה השנית לצאתם מארץ מצרי" (בחדש, א, 203).

הצורות **לשבתו** (בחדש, ד, 216), **לשבתך** (שירה, י, 149) באות במכילתא כחלק ממובאה מן המקרא. פעם אחת באה הצורה **לשבתך** בלשון המדרש גופו בזיקה לפסוק הנדרש ולצדו:

⁵²⁵ תופעה דומה יש בצורת המקור **לשאת** משורש נש"א (נדרים ת, ז ועוד), אלא שלצד זו באה בלשון חז"ל גם הצורה **לישא** על דרך העתיד (גיטין ד, ה ועוד).

"מכון לשבתך", מכון לשבתך, זה אחד מן הדברים שכסא שלמטן מכון כנגד כסא של מעלן (שירה, י, 149).

(4) **לרשתה**. צורת המקור עם כינוי המושא **לרשתה** באה פעם אחת בתוך מובאה מן המקרא (שירה, י, 149).

1.5.2.3.2 בניין נפעל

במכילתא נמצאו רק 3 פעלים בנפעל עבר הניטים על דרך פ"ו כבמקרא:

נודע (עמלק, א, 195); **נולד** X7 (פסחא, ה, 15; פסחא, יד, 50; פסחא, יד, 51; פסחא, טז, 59; X2 פסחא, יח, 70; בחדש, ד, 216); **נולדה** (פסחא, טז, 59); **נולדו** (בחדש, ד, 216); **נוצרו** (פסחא, טז, 60).

1.5.2.3.3 בניין נתפעל

נתוסף (פסחא, טז, 59)

הערה

במכילתא בא הפועל **נתוסף** מבניין **נתפעל**:⁵²⁶

"ויהאמר לא יעקב יאמר עוד שמך" וג', הראשון נתקיים לו והשיני נתוסף לו (פסחא, טז, 59). **נתפעל** נשאל מאתפעל הארמי. בניין זה נכנס ללשון חז"ל בהשפעת הלשון הארמית במקום הופעל הרגיל, אלא שבעברית נתחלפה התחילית הארמית **את-ב-נת**.⁵²⁷ במשנה באה פעם אחת צורת **נתפעל** משורש **יס"ף**:⁵²⁸ בכ"י **ניתוספו** (עירובין ז, ז);⁵²⁹ בכ"י באה הצורה **תוספו** (ונו"ן בשוליים); בכ"י פאריס ובדפוסים משניות מנוקדות: **ניתוספו**;⁵³⁰ בקטע גניזה: **ניתוספו** (כו).⁵³¹ קריאת הצורות משורש זה על דרך נתפעל מתחזקת גם מעדויות מסרני עדות שונות בקריאת המשנה: יהודי תימן,⁵³² יהודי גירבה,⁵³³ ויהודי אשכנז.⁵³⁴

526 על דרך היווצרותו של בניין **נתפעל** ועל הפעלים הניטים בבניין זה ראה סעיף 1.1.1.2.
527 ראה סגל, דקדוק, עמ' 140; ברגרין, עיונים, עמ' 121.
528 ראה ילון, מבוא, עמ' 127.
529 ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 250.
530 ראה בר-אשר, בניינים, עמ' 144.
531 ראה אלדר, מסורת, עמ' 421.
532 ראה גמליאל, פועל, עמ' 58.
533 ראה כ"ץ, גירבה, עמ' 263.
534 ראה ווייס, לשון המשנה, עמ' 93.

צורות נתפעל משורש זה באות גם בתוספתא (נתוספו) [תוספתא עירובין ו, א], שנתוספו⁵³⁵ [תוספתא עירובין ו, א; סוטה ז, ה]; במדרשי ההלכה (וניתוספו / וניתוספו [ספרי במדבר ו, 10]; נתוסף [מכילתא דר"י, פסחא, טז, 59]) וכן בתלמודים ובמדרשי אגדה. הכתיב בווי"ו אחת ברוב המקורות מעיד שאין הכוונה לקריאה נתוסף, שנשתגרה בתקופות מאוחרות יותר בעקבות מחברי מילונים ודקדוקים.⁵³⁶

1.5.2.3.4 בניין הפעיל

(א) נטייה על דרך פ"ו

בלשון חז"ל נוטים רוב הפעלים על דרך פ"ו בהפעיל כבמקרא.⁵³⁷ להלן דוגמות אחדות מן המכילתא:

(1) עבר

הוסיפו (עמלק, א, 189); מוכיחין (בשלח, ו, 113); מורידן (עמלק, א, 180); תוסיף (בחדש, ב, 207); הודע (עמלק, ב, 198); להודיע (פסחא, ה, 14).

(2) בינוני

מוספת (תשא, א, 341).

הערה

מוספת. במכילתא באה צורת בינוני אחת לנקבה בגזרת פ"י - מוספת:

"כי קדש היא לכם", מגיד שהשבת מוספת קדושה לישר' (תשא, א, 341).

צורה זו באה עוד פעם אחת בספרי במדבר: מגיד שהציצית מוספת קדושה ליש' (שם, קטו, 127). בלשון המקרא משמשים שני צורנים לצורת הבינוני בנקבה: -ת, כגון אֶכְלָת (שמות כד, יז), יוֹשְׁבַת (שה"ש ח, יג); -ה, כגון אֶכְלָה (ירמיה יב, יב), יִשְׁבָּה (נחום ג, ח).⁵³⁸ במקרא יש חילוף חופשי בין הצורות, חוץ מבניין הפעיל שבו צורת מַפְעִילָה שכיחה יותר.⁵³⁹

בלשון חז"ל אין חילוף חופשי בין שני הצורנים. בהפעיל יש לרוב העדפה לצורות נקבה בצורך -ת בפעלים מגזרת השלמים, כגון מַפְסְקָת (פאה ב, ב ועוד), מַשְׁאֵלָת (שביעית ה, ט), ובפעלים שהם שלמים בעה"פ ובלה"פ, בהם פועלי פ"י ופ"ו, כגון מַנְעֵת⁵⁴⁰ (בכורות ו, יא).⁵⁴¹

⁵³⁵ הניקוד לפי כ"י ארפורט.

⁵³⁶ ראה ילון, מבוא, עמ' 128; ברגרין, עיונים, עמ' 123; אלדר, מסורת, עמ' 421; בר-אשר, איטליה, עמ' 110.

⁵³⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 246-250; נתן, תוספתא, עמ' 169-171.

⁵³⁸ ראה ג"ק, דקדוק, סעיפים 80e, 84s, 94d.

⁵³⁹ ראה סעיף 1.4.2.1.

⁵⁴⁰ הצורה מַנְעֵת באה פעם אחת במקרא בדה"ב ג, יא.

⁵⁴¹ ראה סעיף 1.4.2.2.

צורת יחידה בבינוני מוספת עולה לראשונה במדרשי ההלכה, ועל כן צפוי שתעלה צורה חדשה בצורך
 ת- על דרך הצורה המועדפת בלשון חכמים.⁵⁴²

(ב) נטייה על דרך פ"י

פעלים הנוטים במקרא על דרך פ"י נוטים בלשון חז"ל על דרך ע"ו. מן הפעלים המקראיים נמצאים
 במשנה רק יטב וינק.

(1) עתיד

יטיב (עמלק, ב, 197).

הערות

(1) יטיב. הפועל יטב שנהג במקרא על דרך פ"י, כגון היטיב (בראשית יב, טז ועוד), אולם נמצאה
 לו גם נטייה על דרך ע"ו, כגון הַטִּיבָה (מל"א ח, יח) משורש טו"ב המקורי, עבר בלשון חז"ל לגזרת
 ע"ו,⁵⁴³ כגון מְטִיבָה (סנהדרין ז, י). לצד אלו יש כמה צורות במשנה ובתוספתא, כגון ייטיב (שבועות
 ד, יג), הנראות לכאורה על דרך פ"י, אולם הנמן ונתן כבר עמדו על זיקתן ללשון הברכה
 שבמקרא.⁵⁴⁴

במכילתא באה פעם אחת צורת העתיד ייטיב על דרך פ"י:

"ועתה שמע בקולי" וג', אם תשמעני ייטיב לך (עמלק, ב, 197).

אף במקום זה אין ספק שיש זיקה ללשון הברכה שבמקרא: "והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך
 לשמר לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום" (דברים כח, א); "והיה כאשר שש ה' עליכם
 להיטיב אתכם ולהרבות אתכם" (דברים כח, סג); "עתה ידעתי כי ייטיב ה' לי" (שופטים יז, יג);
 "היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם" (תהלים קכה, ד).⁵⁴⁵

על-פי הנוסח בכ"י אוקספורד חסר נושא מפורש (ה'). לא נאמר מיהו שייטיב לך.

במהדורת הורוביץ-רבין באה צורת קל עתיד ייטב תחת צורת ההפעיל ייטיב. עם שינוי הבניין
 משתנה גם נושא המשפט. במהדורת לויטרכך: ייטב לך, ותרגמו: If you will listen to me, it
 .will be well with you

אפשר שהנוסח המוצע במהדורות הדפוס 'ייטב לך' הוא הנוסח המקורי, ואילו הנוסח המוקשה
 שבכ"י אוקספורד 'ייטיב לך' הוא תיקון של הסופר/המעתיק על-פי המצוי בלשון הברכה במקרא או

⁵⁴² ראה עוד סעיף 1.4.2.3.

⁵⁴³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 242-246.

⁵⁴⁴ ראה הנמן, שם, עמ' 242-244; ראה נתן, תוספתא, עמ' 152. וראה עוד לעיל סעיף 1.5.2.2.

⁵⁴⁵ ראה הנמן, שם, עמ' 243.

בהשפעת המוכר מן התוספתא, שם בא אותו הצירוף **ייטיב לך'** 6 פעמים באותה ההלכה (שבועות ב, טו).

(2) הפועל **ינק**, הניטה במקרא על דרך פ"י, כגון **היניקה** (בראשית כא, ז), ניטה בלשון תז"ל על דרך גזרת ע"ו, לבד משם העצם **מינקת** (סוטה ד, ג).⁵⁴⁶

משורש **ינ"ק** באות במכילתא צורת בינוני רבות **מינקות** (כספא, יט, 320) וכן צורות אחדות בעתיד: **תניק**, **יניקו** (כספא, יט, 320). צורות אלו תידונה בפרק העוסק בפועלי ע"י.⁵⁴⁷

1.5.2.3.5 בניין הופעל

בינוני

מוטב – X3 (בשלח, פתיחתא, 78; ויסע, ב, 163; בחדש, ב, 207); **מוסף** (X3 פסחא, ט, 30); **מוצא** – X3 (X2 פסחא, ח, 27; פסחא, יז, 64).

הערות

(1) **מוטב**. צורה זו של הופעל שווה לגזרת פ"י ולגזרת ע"ו, ולא ניתן ללמוד ממנה על נטיית השורש במכילתא.⁵⁴⁸ פעמיים באה הצורה כנשוא במשפט בעל פסוקית נושא הפותחת ב-ש:

מוטב שילקה עמוד הענן ואל יסקל משה ואהרן (ויסע, ב, 163);

אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מאדם הזה בלבד שמא יזקק בו חץ, אומר: **מוטב** שיכנס בי ולא בבני (בחדש, ב, 207);

ופעם אחת כנשוא במשפט שנושאו סתמי:

בא משה ועמד על גילוס, נטל צרור וזרק לתוכו, צעק ואמר: יוסף יוסף, הגיעה שבועה

שנשבע המק' לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו, אם אתה עול' **מוטב**, ואם לאו נקיים

אנו משבועתך שהשבעתנו (בשלח, פתיחתא, 78).

(2) **מוסף**. צורת הבינוני של הופעל **מוסף** משמשת כשם, בעיקר כחלק מצירוף סמיכות (**מוסף התנור** [כלים ה, ה ועוד]; **מוסף היורה** [כלים ה, ה]; **מוסף שלטיט** [ספרא, שרצים ח, ב]), או כשם תואר להבעת מצב שנתהווה על ידי פעולה פסיבית, כגון **מוסף עליהן** (שבועות א, ה ועוד).⁵⁴⁹ בצירוף **קרבן**

⁵⁴⁶ ראה שם, שם, עמי 244–246. וראה עוד סעיף 1.5.2.2.

⁵⁴⁷ ראה סעיף 1.5.4.3.

⁵⁴⁸ ראה לעיל הדיון בצורה **ייטיב** מבניין הפעיל.

⁵⁴⁹ ראה ברגרין, עיונים, עמי 121, הערה 5.

מוסף [תענית ד, ד ועוד] שימשה צורת הבינוני תחילה כשם תואר לציון מה שנוסף, ואחר כך הפכה להיות מושג שמשמעו 'קרבת נוסף בימי שבת ומועדים על קרבנות התמידים של חול'.⁵⁵⁰

במכילתא באה הצורה 3 פעמים באותה הפרשה כחלק מן הצירוף השמני **קרבת מוסף**:

ששת ימי בראשית יוכיחו שיש קדושה לפנייהם ולא' והן מותרין בעשיית מלא', לא, אם אמרת בששת ימי בראשית שאין בהן קרבן מוסף לפיכך מותרין בעשיית מלא', תאמ' בחולו של מועד שיש בו קרבן מוסף לפיכך יהא אסור בעשיית מלאכה, והרי ראשי חדשים יוכיחו שיש בהן קרבן מוסף ומותרין בעשיית מלאכה (פסחא, ט, 30).

(3) מוצא. צורה זו באה במכילתא 3 פעמים בצירוף **מוצא מן הכלל**:

הא אין עליך לומ' כלשון אחרון אלא כלשון ראשון, השביעי היה בכלל, יצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל, מה שביעי רשות אף כולם רשות (פסחא, ח, 27).

כת' אחד או' "שבעת ימים תאכל מצ" וכת' אחד ששת ימים תא' מצ", כיצד יתקיימו שני כתובים? השביעי היה בכלל, יצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל, מה שביעי רשות אף כל רשות [...] הא אין עליך לומ' בלשון אח' אל' בלשון ראשון, השביעי היה בכלל, יצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל, מה שביעי רשות אף כולם רשות (פסחא, יז, 64).

"יצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל" בא לרוב בספרי במדבר (א, 2; לד, 39; סט, 66 ועוד) ופעם אחת גם במכילתא לדברים (יב, ב, 59). על פי רוב נמצא שמשו "יצא מן הכלל ללמד על הכלל". כך גם פעם אחת במכילתא (פסחא, ח, 27). הוספת צורת הבינוני של הופעל **מוצא** לתיאור מה שהוצא מן הכלל אופיינית לספרי במדבר ולמכילתא. בספרא באה **מוצא** כפועל סביל: משיח מוצא מכלל ציבור ונשיא מוצא מכלל ציבור (ספרא חובה, ו, ג ועוד).

1.5.2.3.6 בניין פיעל

מבניין **פיעל** באה במכילתא רק נטייה של הפועל **יעד**:

(1) עתיד

יעד X9 (X2 נזיקין, ג, 257; X7 נזיקין, ג, 258)

(2) ציווי

יעד (X3 נזיקין, ג, 259)

(3) מקור

ליעד X3 (X2 נזיקין, ג, 257; נזיקין, ג, 258)

⁵⁵⁰ ראה מילון בן-יהודה, עמ' 2849, ערך **מוסף**.

1.5.2.3.7 בניין נתפעל

(1) עבר

נתוני(דע)⁵⁵¹ (שירה, י, 150)הערות

(1) יעד. בנטיית הפעלים משורש זה במסכתא דנזיקין שבמכילתא יש שאילה ישירה מלשון הפסוק בשמות כא, ח-ט: "אם-רעה בעיני אדניה אשר-לא יעֲדָה והפדה, לעם נכרי לא-ימשל למכרה בבגדו-בה. ואם לבנו ייעֲדָנָה, כמשפט הבנות יעשה-לה". במקרא באים הפעלים משורש יע"ד בבניין קל, ובמכילתא ניטה שורש זה באותם הקשרים בבניינים קל ופיעל בלא שינוי משמעות.⁵⁵²

צורות מן הבניינים קל ופיעל משורש זה באות גם בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י.⁵⁵³

(2) נתוני(דע).⁵⁵⁴ במקרא באה משורש זה צורת מקור אחת מהתפעל בְּהִתְדַע (בראשית מה, א), וצורת עתיד אחת אֶתְדַע (במדבר יב, ו). צורת עבר בבניין נתפעל משורש יד"ע עולה לראשונה במכילתא.

היו"ד השורשית מתחלפת בווי"ו כבמקרא. צורה זו מופיעה 31 פעמים בירושלמי; פעמיים בתנחומא; פעם אחת בשמות רבה. במשנה ובתוספתא באות צורות עתיד משורש זה תתודע, יתודע. הצורה יתודע באה פעם אחת בירושלמי ופעם אחת בבבלי וכן באבות דרבי נתן. במדרש זה באה פעם אחת צורת בינוני מתודע.

1.5.2.3.8 סיכום

הממצא העולה מן המכילתא בפעלים מגזרת פ"יו מסכים עם העולה מן המשנה ומן התוספתא. במכילתא, כבשאר ספרות התנאים, מותאמת צורת המקור בבניין קל למשקלי העתיד: לידע, לילך, לירד, לירש, לישב. משורש יצ"א באה צורת המקור לצאת על דרך המקרא כמצוי בשאר ספרות חז"ל.⁵⁵⁵

בבניינים נפעל והפעיל נוטים רוב הפעלים על דרך פ"יו כבמקרא ובשאר ספרות חז"ל: נולד, נולדו, נוצרו, הוסיפו, מוכיחים, להודיע.⁵⁵⁶ מבניין הפעיל באה צורה אחת משורש יט"ב על דרך פ"י –

⁵⁵¹ היו"ד טעות במסירה.⁵⁵² לחילופי קל/פיעל משרש זה במכילתא ראה סעיף 1.1.2.1 (8).⁵⁵³ ראה שם.⁵⁵⁴ היו"ד טעות במסירה.⁵⁵⁵ ראה סעיף 1.5.2.3.1.⁵⁵⁶ ראה סעיף 1.5.2.3.2; 1.5.2.3.4.

יִיטִיב.⁵⁵⁷ מבניין הופעל באות הצורות **מוטב, מוסף, מוצא.**⁵⁵⁸ מבניין נתפעל באה פעם אחת הצורה **נתוסף** כבמשנה ובתוספתא.⁵⁵⁹ בבניינים הדגושים הנטייה כשלמים: **ייעד, נתודע.**⁵⁶⁰

1.5.3 גזרת פ"נ

1.5.3.1 במקרא

בפעלים שפה"פ שלהם נו"ן, מידמה הנו"ן באפס תנועה לעה"פ ונטמעת בה, בתנאי שעה"פ אינה גרונית. ההידמות חלה בכל שלושת המשקלים של העתיד בבניין קל: **יפעל, יפעל, יפעל.** כך, למשל, בפעלים **יפל** (ויקרא יא, לב ועוד); **יגש** (שמות כד, יד ועוד); **יתן** (בראשית מג, יד ועוד). הפועל **נשך** מקיים שתי צורות בעתיד: **ישך** (משלי כג, לב) ו**ישך** (קהלת י, יא). הנו"ן מידמה גם בבניין נפעל בעבר: **נגש** (בראשית לג, ז ועוד); בהפעיל עבר: **הגיש** (הגישו – שמות כא, ו) ובבניין הופעל: **הגש** (הגשו – שמ"ב ג, לד). אם עה"פ גרונית, על פי רוב לא תידמה הנו"ן ולא תישל. כך, למשל, בפועל **ינחל** (ישעיה נז, יג); אבל בנפעל בא הפועל **נחם** (במקום ננחם – יונה ג, ט ועוד). יש פעלים שבהם באות שתי הצורות, בקיום הנו"ן ובהבלעתה: **יחת** (ירמיה כא, יג) וגם **ינחת** (תנחת – תהלים לח, ג). במקרים מועטים נשארת הנו"ן גם לפני עיצורים שאינם גרוניים. כך, למשל, מן הפועל **נטר** באה צורת העתיד **ינטר** (ירמיה ג, ה) – (במקום אחר **יטור** [תהלים קג, ט]); ומן הפועל **נצר** באה צורת ההפסק **ינצרו** (דברים לג, ט ועוד) – (שלא בהפסק **יצרו** – [משלי כ, כח]).⁵⁶¹

בקל **ציווי** הנו"ן נושלת בפעלים הניטים בעתיד במשקל **יפעל**: **גש** (שמ"ב א, טו). בחלק מן הפעלים הנו"ן אינה נושלת: **נהג** (מל"ב ד, כד); **ונטעו** (מל"ב יט, כט ועוד), וכן בפעלים מורכבים (פועלי פ"נ ולי"י): **ינהה** (יחזקאל לב, יח); **ינחה** (שמות לב, לד); **ינטה** (שמות ח, א) ועוד. אף הפועל **ינשא** (תהלים י, יב) מגזרת ל"א יוצא דופן בנטייתו. על פי רוב באה הצורה הצפויה **שא** בלא נו"ן (בראשית יג, יד ועוד).⁵⁶²

בצורות **מקור נטוי** בבניין קל נושלת הנו"ן רק בפעלים הניטים בציווי במשקל **פעל**. צורת המקור מן הפועל **נגש** מורחבת על ידי תי"ו הנקבה לצורה הסגולית **נשית**, עם כינוי **נשתו** (בראשית לג, ג);

⁵⁵⁷ ראה סעיף 1.5.2.3.4 (ב).

⁵⁵⁸ ראה סעיף 1.5.2.3.5.

⁵⁵⁹ ראה סעיף 1.1.1.2; 1.5.2.3.3.

⁵⁶⁰ ראה סעיף 1.5.2.3.6; 1.5.2.3.7.

⁵⁶¹ יצוין שרוב צורות הפועל בקיום הנו"ן באות בהפסק. ראה ג"ק, דקדוק, סעיף f 66, וכן בלאו, תורת ההגה, עמ' 163.

⁵⁶² ראה ג"ק, שם, סעיף 66c.

בצורות שיש בהן אות גרונית : מן **נָגַע** – צורת המקור היא **נָעַת** (יחזקאל יז, י), אבל גם **נָגַע** (שמות יט, יב ועוד); מן **נָטַע** צורת המקור היא **טָעַת** (קהלת ג, ב) וגם **נָטַע** (ירמיה יח, ט).

לפועל **נָתַן** צורה מיוחדת: **לָתַת** (בראשית כט, כו ועוד), וכן לפועל **נָשָׂא**: **נָשָׂא** (ישעיה א, יד), אבל גם **שָׂאת** (דברים א, ט) ו**לְשָׂאת** (בראשית לו, ז).

נשילת הנו"ן לא תחול בפעלים הניטים בציווי במשקל **פָּעַל**. לדוגמה: **נָפַל** – **פָּנַפַל** (ישעיה ל, כה); **לָנַפַל** (במדבר יד, ג); **לָנָדַר** (במדבר ו, ב ועוד).

נשילת הנו"ן לא חלה גם בצורות המקור של פעלים הניטים בעתיד במשקל **יִפְעַל**, כגון **נָצַר** (משלי ב, ח; **נָתַץ** (ירמיה לא, כח).⁵⁶³

השורש **לִק"ח** נוטה על דרך גזרת פ"נ. צורת **קַל עֲתִיד** היא **יִקַח** (שמות כא, י ועוד); וצורת הצייווי – **קַח** (בראשית יב, יט ועוד). אבל לצדה באות גם הצורות **לָקַח** (שמות כט, א; יחזקאל לו, טז; משלי כ, טז); **לָקַחִי** (מל"א יז, יא). צורת המקור בבניין קל היא **קַחַת** (ירמיה ה, ג), ובלמ"ד – **לָקַחַת** (בראשית ד, יא ועוד). **בַּנְּפַעַל** פה"פ למ"ד אינה נושלת: **נָלַקַח** (שמ"א ד, יא ועוד).⁵⁶⁴

הפועל **נָתַן** הוא הדוגמה היחידה בגזרה זו לפועל הניטה בעתיד במשקל **יִפְעַל**: **יָתַן** (בראשית מג, יד ועוד לרוב). צורת הצייווי של פועל זה היא **תָּן** (מל"ב ד, מד ועוד) או **תָּנָה** (בראשית ל, כו).

הנו"ן האחרונה בשורש מידמה אף היא בצורות, כגון **נָתַתִּי**, **נָתַתָּ** (לעתים קרובות בכתוב **נָתַתָּה**⁵⁶⁵ [שמות כא, כג ועוד]). צורת המקור היא **תַּת** (בראשית ד, יב ועוד), **לָתַת** (מל"א יז, יד); אבל במקרא באה גם הצורה **נָתַן** (במדבר כ, כא) ו**נָתַן**- (בראשית לח, ט).⁵⁶⁶

1.5.3.2 במשנה⁵⁶⁷

בלשון חז"ל פה"פ נו"ן באפס תנועה מידמה לעיצור שאחריה אחרי תחילית בלתי מתפרדת (אית"ן של העתיד או למ"ד בשם הפועל) אלא אם כן עה"פ גרונית. שלא כבמקרא, לכלל זה אין חריגים בלשון חז"ל, והוא מתקיים הן בפעלים מקראיים הן בפעלים שאינם מקראיים, כגון **נָזַק** (הַזִּיק [כתובות ג, ט] ועוד), **נָשַׁר** (יִשְׁרוּ [שביעית ט, ו]; במדרש: **מִשִּׁיר** פירות [ספרא דברים, מב, 89]), **נָתַז** (נָתַזוּ [טהרות ב, א]; הַתִּיז [עבודה זרה ד, י] ועוד). בפעלים שבהם עה"פ גרונית, נשמרת הנו"ן, והנטייה כבשלמים. לדוגמה: **לָנָהוּג** (חלה ד, ז); **יָנַעוּל** (פרה ח, ב).⁵⁶⁸

563 שם, שם, סעיף 66b,c.

564 שם, שם, סעיף 66g.

565 על כתיב צורת הנוכח בה"א בסופה במקרא ובלשון חז"ל ראה סעיף 1.4.1.

566 שם, שם, סעיף 66h,i. על נטיית הפועל **נָתַן** ראה גם בלאו, תורת ההגה, עמ' 164–165.

567 כל הצורות מן המשנה מנוקדות על-פי המצוי בכ"י.

568 וכן הוא אף בספרות האמוראים, למשל: **יִנְחַל** (ירושלמי, בבא בתרא ח, ז [טז, ג]); **נִנְעָרוּ** (ירושלמי, ברכות ד, א [ז, ב]).

על דרך גזרת פ"נ ניטים גם פעלים אחדים שפה"פ שלהם אינה נו"ן: **יזע** (בבנין הפעיל: **הזיע** [נדרים ז, ג ועוד]); **יצע** (בהפעיל: **מצעת** [כתובות ה, ה]; **מציעים** [שבת טו, ג], ובמקורות אחרים: **היציעה** [ספרי במדבר קטו, 129], **יציע** [תוספתא, ברכות ב, יב] ובהופעל: **מוצעת** [ערכין ו, ג ועוד]); **יצת** (בקל עתיד: **יצת** [שבת א, יא ועוד]; בהפעיל: **הצית** [פרה ג, ט], **הציתו** [תמיד ב, ה]); **לקח** (בקל: **יקח** [כתובות יג, ז ועוד] אך לא בנפעל כבמקרא); **נוח** (בהפעיל: **הניח** [שקלים ז, ו]; **הניחה** [יומא ד, ג]; **הניחו** [יומא ה, ג ועוד]; **הניחה** [תרומות ח, ח], **הנח** [בבא מציעא ו, ו]; בהופעל: **הניח** [טהרות ח, ג]); **טול** (בהפעיל: **הטיל** [מקואות ת, ד]); **סוט** (הסיטן [חולין ט, ד]).⁵⁶⁹

להלן הפירוט על-פי בניינים:

1.5.3.2.1 בניין קל

במשנה כבמקרא יש בגזרת פ"נ בקל עתיד שלושה משקלים: **פָּעַל**, **פָּעַל**, **פָּעַל**. במשקל **פָּעַל** ניטים פעלים שלה"פ שלהם גרונית, כגון **נגע** (**נגע** [שבת כ, ה]), **נטע** (**יטע** [כלאים ג, א]); פועלי ל"א, כגון **נשא** (**ישא** [ברכות ה, ד]), והפועל **יצת** (**יצת** [שבת א, יא]). שאר הפעלים נטייתם במשקל **פָּעַל**. הפועל **נשך** נמצא בשני המשקלים **פָּעַל** ו**פָּעַל** כבמקרא (**ישוכו**)⁵⁷⁰ [חלה ב, ד], **תישך** [שבת טז, ז], והשווה: **ישוך** [תוספתא, ברכות ה, ח]).

רק הפועל **נתן** ניטה כבמקרא במשקל **פָּעַל** (**יתן** [מידות ב, ב]; **תתן** [שבת ו, ה] ועוד לרוב).⁵⁷¹ **בציווי** נושלת פה"פ נו"ן בכל המשקלים, ובכללם במשקל **פָּעַל**, בניגוד למצוי במקרא.⁵⁷² לדוגמה: **דור** (סנהדרין ג, ב); **טול** (דמאי ו, ח); **שא** (תענית ד, ח); **תן** (תרומות ח, יא).⁵⁷³ צורת ציווי משורש **נפ"ל** עולה בספרות האמוראים: **פול** (ירושלמי, עבודה זרה א, ג [לט, ג]).

צורת **המקור** במשנה נבנית על דרך העתיד הן באשר להידמות פה"פ נו"ן הן באשר למשקל. על דרך **פָּעַל** נמצא **לידור** (נדרים ג, א), **ליטול** (שקלים א, ו), **ליפול** וגם **לישוך** (בבא קמא א, ד); על דרך **פָּעַל** – **ליקח** (שביעית ה, ה), **ליגע** (טהרות ה, ב), **ליטע** (כלאים ג, ג), **לישא** (גיטין ד, ה), ועל דרך **פָּעַל** – **ליתן** (פסחים ח, ד).

לצד הצורות הרגילות בלשון חז"ל באות מעט צורות מקור מקראיות בפעלים **נשא** ו**נתן**, הן כשהם באים יחד כצירוף **לשאַת וְלַתַּת** במשמעות המקראית 'לסחור' (במשנה פעמיים במסכת עבודה זרה א, א; ב, ג) הן כשאינם באים כחלק מצירוף. במשנה באה הצורה **לשאַת** פעמיים כחלק מצירוף:

⁵⁶⁹ לתיאור המצב במשנה על-פי כ"י פרמה א, ראה הדיון אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 252.

⁵⁷⁰ על-פי כ"י פרמה א. בכ"י במקום זה **ישוכו**.

⁵⁷¹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 252–255.

⁵⁷² ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 66 b, c.

⁵⁷³ ראה סגל, דקדוק, עמ' 141; הנמן, שם, עמ' 256–257.

מְלִשָּׂאת וּמְלִתָּת (עבודה זרה א, א); מְלִשָּׂאת וּמְלִיתָן⁵⁷⁴ (שם, ב, ג). שלא בצירוף באה הצורה הצפויה לִישָׂא (יבמות א, ו ועוד), לבד מפעם אחת לִשָּׂאת - לִשָּׂאת את בת אחותו (נדריס ח, יב). צורת המקור המקראית לִתָּת שגורה יותר גם שלא בצירוף לִשָּׂאת וּלְתָת. היא באה במשנה 5 פעמים (שבת יז, ב; נדריס יא, ח; עבודה זרה ב, ט; י; זבחים י, ו) לעומת הצורה הצפויה לִיתָן, הבאה במשנה 47 פעמים.⁵⁷⁵

1.5.3.2.2 בניין נפעל

בבניין נפעל בעבר ובבינוני רוב הנטייה של פועלי פ"נ היא על דרך המצוי במקרא, בהבלעת הנו"ן ובתנועת a בעה"פ. לדוגמה: בעבר - נִקְבַּב (סוכה ג, ו); נִישָּׂא (כלים יט, ד); נִיתָן (יבמות טו, ט); בבינוני - נִדְרִים (ערכין א, א); נִיטְעַת (אהלות יח, ב); נִיפֵר (מעשר שני ב, א). לצד צורות אלה יש צורות נוספות בתנועה o אחורית בעה"פ המתגוננת ל-u: נִיסוּק (כלים ה, ו); נִיצוּלָת, נִיצוּלִין (פרה יא, א); נִיזוּקִים (בבא קמא ג, יא). יש פה אנלוגיה לגזרת עו"י, וצורות מפ"נ, כגון נִיזוּקִים, משתוות בנטייתן לצורות כמו נִידוּזִים⁵⁷⁶ (ראש השנה א, ב) משורש דו"ן.⁵⁷⁷

1.5.3.2.3 בניין נופעל

לצד הצורות הרגילות בבניין נפעל שימשו כמה פעלים, בעיקר מגזרת פ"נ, בשינוי התנועה של תחילית הבניין מ-i ל-u. צורות אלה נשתמרו בדפוסים ישנים ובחלק מכתבי יד טובים של לשון חז"ל. בצורות, כגון נִיטַל (סוטה ט, יב); נִיתָן (מעשר שני ד, ג - במהדורת לו), אין מדובר בשרידיים של בניין פועל, אלא בצורות סביל שהפעיל המקביל להן בא בבניין קל. השינוי בתנועה חל בפעלים מגזרת פ"נ דווקא כדי לקיים בידול מורפולוגי בין פיעל לנפעל.⁵⁷⁹

1.5.3.2.4 בניין הפעיל

במשנה פועלי פ"נ ניטים בבניין הפעיל כבמקרא, בהידמות פה"פ נו"ן ובהבלעתה בעה"פ. כאמור לעיל, הפעלים נוח וטול מע"ו נטייתם על דרך פ"נ, וכן הפעלים יזע, יצע ויצת. להלן דוגמות אחדות לנטיית פועלי פ"נ בזמנים השונים: בעבר - הִגִּיעוּ (ביכורים ג, ג); הִזִּיק (בבא קמא ג, יא); הִתִּיר

⁵⁷⁴ צירוף זה מעורב מצורה אחת על דרך המקור המקראי לשאת וצורה אחת על דרך המקור בלשון חז"ל ליתן. מ"ם היחס מצטרפת לצורת המקור בלמ"ד. אפשר שהתיי"ו של צורת המקור לשאת נשתמרה כדרך שנעשה בפעלים אחרים העלולים ביותר מעיצור אחד כדי לשמר שלד עיצורי חזק יותר.

⁵⁷⁵ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 255-256.

⁵⁷⁶ בלשון המקרא נטיית פועלי ע"ו שונה - מדו"ן באה הצורה נִדוּן (שמ"ב יט, ז), מכו"ן - נִכּוּן (שמות ח, כב) וכיו"ב. ראה עוד בסעיף 1.5.4.2 - גזרת עו"י, בניין נפעל.

⁵⁷⁷ ראה סגל, דקדוק, עמ' 142; הנמן, שם, עמ' 259.

⁵⁷⁸ באותה משנה באה גם צורה נִיטַל באותו הקשר, על כן ברור שמדובר בשתי צורות של בניין נפעל.

⁵⁷⁹ ראה ילון, מבוא, עמ' 152-159; הנמן, שם, עמ' 260-162. לדיון בבניין החריג נופעל ראה סעיף 1.1.1.1.

(כלים יח, ח); בבינוני - מְפִיר (סוכה ג, יג); מְשִׁיב (תענית א, א); בעתיד - תְּגִיעַ (מעשר שני ה, ח);
 יְתִיז (מעילה ג, ח); בציווי - הִנַּח (בבא מציעא ו, ו); הִצִּילוּ (שבת טז, ג); מקור - לְהַגִּיד (סנהדרין ד,
 ה); לְהַצִּיל (תרומות ח, ט).

צורת יחידה בבינוני באה במשקל הסגוליים בלבד: מְגַעַת (יומא א, ח); מְנַחַת (בבא קמא ח, ו);
 מְפַלַת (בכורות ח, א), מְצַלַת (כלים י, ג); מְקַפַת (בכורות ז, ב).⁵⁸⁰

1.5.3.2.5 בניין הופעל

אף בבניין הופעל ניטים פועלי פ"י כבמקרא, בהבלעת פה"פ נו"ן. ברוב הפעלים הכתיב מלא וי"ו.
 תנועת התחילית כמעט תמיד שורוק (קיבוץ) כבמקרא הן בעבר הן בבינוני. לדוגמה: הוֹסֵק (כלים ה,
 ט); הוֹתֵר (נדרים ט, ו); מוֹנַח (שקלים ב, ה); מוֹקֵף (תמיד א, א).⁵⁸¹
 צורת היחידה בבינוני באה במשקל הסגוליים בלבד: מוֹקַפַת (עירובין ב, ה); מוֹתַרַת (נדרים ב, א);
 מוֹנַחַת (כתובות ח, ח); מוֹצַעַת (ערכין ו, ג).⁵⁸²

1.5.3.3 במכילתא

1.5.3.3.1 בניין קל

(א) עתיד

יגע (בחדש, ג, 212); יטול – X2 (בשלח, פתיחתא, 82; נזיקין, א, 248); ניטול (X6 שירה, ז, 140);
 יטלו (בשלח, ה, 108); יטע (בחדש, ו, 224); יפול (בחדש, ד, 217); ניפול (בשלח, ב, 96) / נפול
 (בשלח, ב, 96); אתן – X5 (פסחא, יח, 69; פסחא, יח, 70; שירה, ט, 145; שירה, ט, 147; עמלק, א,
 176); יתן – X11 (פסחא, יא, 39; X5 פסחא, יז, 69; נזיקין, א, 249; X3 נזיקין, ג, 259; נזיקין, ו,
 270); ותן – X2 (פסחא, יד, 48; בשלח, א, 86)

כן באות שתי צורות משורש לק"ח פעמים אחדות במובאות מן המקרא: אקח (כספא, כ, 322);
 יקחו (בשלח, ו, 113).

עם כינוי מושא

יטלינו (נזיקין, א, 248)

⁵⁸⁰ ראה סגל, דקדוק, עמ' 142; הנמון, שם, עמ' 261–267. לצורת בינוני יחידה במשנה ראה עוד סעיף 1.4.2.2.

⁵⁸¹ הניקוד על-פי המצוי בכ"י.

⁵⁸² ראה סגל, שם, שם; הנמון, שם, עמ' 270–270. וראה עוד סעיף 1.4.4.2.

הערות

(1) בפעלים שעה"פ בהם גרונית הנטייה כשלמים: **תנהוג** / **תינהוג** (בחדש, יא, 245); **ינהג** (פסחא, ח, 26); **ינהגו** (X4 פסחא, יז, 68); **ינעול** (נויקין, א, 248). עיקר הנטייה בלשון חז"ל היא במשקל **יפעול**, אולם יש תנודות בין המשקלים המושפעות כנראה ממסורת המקרא.⁵⁸³ וכך במכילתא אנו מוצאים משורש נה"ג את הצורה **תנהוג** במשקל **יפעול** וגם את **ינהג** במשקל **יפעל** כבמקרא.

(2) **ניטול**, **ניפול**. אף שאין הטקסט מנוקד, אפשר ללמוד מן הכתיב כי הפעלים **נטל** ו**נפל** ניטים כצפוי במשקל **יפעל**.

(3) **יטלינו**. תנועת עה"פ אינה מתקיימת בהצטרף כינוי המושא אל פעלים בעתיד במשקל **יפעל**.⁵⁸⁴ במכילתא באה פעם אחת הצורה **יטלינו**:
לא יטלינו לא בפ[ו]!דיון ולא בכסא ולא בקלסקא כדרך שעבדים עושים (נויקין, א, 248).

הצורה **יטלנו** באה פעמיים במשנה (גיטין ט, א; מכות ג, ה); 3 פעמים בתוספתא (גיטין ה, ה; קידושין ד, ה; מכות ד, י); פעם אחת בספרא (קדושים ד, ב).

(ב) ציווי

קחו (פסחא, יג, 45); **טול** – X3 (פסחא, יג, 47; נויקין, יג, 295; כספא, כ, 322); **כוס** (פסחא, ג, 12); **סעו** (ויסע, א, 152); **תן** – X15 (פסחא, יג, 47; X2 פסחא, ה, 18; X6 פסחא, יז, 66; X3 פסחא, יז, 67; X2 בחדש, ב, 210; כספא, יט, 317); **תנו** – X3 (X2 בחדש, י, 239; כספא, כ, 321).

ציווי מוארד: **תנה** (עמלק, א, 191)

עם כינוי מושא

תניהו (פסחא, יח, 71)

הערות

(1) במכילתא, כבשאר ספרות חז"ל, נושלת פה"פ בציווי בכל המשקלים.

(2) **קחו**. פעם אחת באה במכילתא צורת הציווי **קחו** משורש **לק"ח**:

"גם צאנכם גם בקרכם קחו", ואתם או' "גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות", קחו מה

שדברתם ולכו (פסחא, יג, 45).

⁵⁸³ ראה הנמן, שם, עמ' 99; 104–106.

⁵⁸⁴ ראה שם, שם, עמ' 254.

צורת הציווי קחו צפויה. במקרא משורש לק"ח יש צורות ציווי אחדות בשימור פה"פ למ"ד,⁵⁸⁵ אולם גם בו רוב הצורות באות בשימוט פה"פ. במדרש זה הצורה קחו חוזרת אל הנאמר בפסוק "גם צאנכם גם בקרכם קחוי" (שמות יב, לב), אבל היא גם באה כתשובה לפועל תתן בפסוק "גם אתה תתן בידנו זבחים ועלת" (שמות י, כה). יש כאן רמז למשא ומתן שהתנהל בין משה ואהרן לבין פרעה. לקח כאן אינו משמש במשמעות 'קנה' כבלשון חז"ל, אלא במשמעות 'נטל, קיבל' כבמקרא, כבצירוף תן וקח: "תן-לי הנפש והרכש קח-לך" (בראשית יד, כא).⁵⁸⁶

(3) כוס. במכילתא באה פעם אחת צורת הציווי כוס:

"תכסו", ר' יאשיה או': לשון סרסי הוא זה, כאדם שאו' לחבירו: כוס לי טלה זה (פסחא, ג, 12).

צורה זו שלפנינו היא הצורה היחידה בכל ספרות התנאים. כוס גזורה משורש נכ"ס, שהגיע ללשון חז"ל מן הארמית. שורש נכ"ס מצוי בכל ניבי הארמית בהוראת 'שחט', 'זבח', כגון בתרגום אונקלוס ל'יושחטו' (שמות יב, כא – 'וכוסו'), בארמית נוצרית ובשומרנית.⁵⁸⁷ במדרש עצמו נאמר שמילה זו ארמית היא (לשון סורסי הוא זה).

במכילתא באה הצורה הנדירה כוס במדרש לפועל תכסו בפסוק "ולקח הוא ושכנו הקרב אל-ביתו במכסת נפשת איש לפי אכלו תכסו על השה" (שמות יב, ד). הפועל תכסו בפסוק הנדרש גזור משורש כס"ס. הבחירה בצורה כוס במדרש באה בעקבות לשון הכתוב תכסו, ואין ספק שיש כאן משחק מילים תכסו-כוס, וכי אין מדובר בצורה עצמאית.

באותו הקשר באה צורה זו גם פעם אחת בירושלמי (פסחים ה, ג [לב, א]) ופעם אחת בבבלי (פסחים סא ע"א).

כוס באה עוד שלוש פעמים בקטעים עבריים שבתלמוד הבבלי בהקשר אחר. פעמיים היא באה במסכת חולין במשמעות 'בהמה מסוכנת שצועקים לשחוט אותה מהר':⁵⁸⁸

"נבילה וטריף' לא אכלתי מנעורי ועד עתה", שלא אכלתי מבשר כוס כוס מעולם (חולין לו ע"ב; חולין מד ע"ב).

כוס באה עוד פעם אחת במדרש השם קזבי:

ולמ' נקרא שמה קזבי? שכיזבה באביה. ד'א: קזבי – שאמר' לאביה פוס⁵⁸⁹ בה עם זו (סנהדרין פב ע"ב).

⁵⁸⁵ ראה, למשל, לקח (שמות כט, א; יחזקאל לו, טז; משלי כ, טז), לקחי (מל"א יז, יא).

⁵⁸⁶ על שימושי 'לקח' בלשון חכמים ראה צרפתי, עיונים, עמ' 34–35.

⁵⁸⁷ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 227.

⁵⁸⁸ על משמעות זו ראה מרגליות, ארמית תלמודית, עמ' 441.

⁵⁸⁹ פוס – פוסק, פוסק.

לדעת מרגליות, הארמית השפיעה מאוד על העברית התלמודית. ההרגל בשימוש בשתי הלשונות השכיח את ההבדל המקורי שביניהן, וגרם לזה שמילים ארמיות נתלכדו עם מילים עבריות תלמודיות והפכו לחטיבה לשונית אחידה.⁵⁹⁰

(4) **תנה**. צורת הציווי המוארך **תנה** באה במכילתא פעם אחת:

שבשעה שאמ' משה ליתרו, תנה לי את צפורה בתך לאשה, אמ' לו, קבל עליך דבר אחד אני או' לך ואני נותנה לך לאשה (עמלק, א, 191).

במקרא הסיפור שונה: "ויואל משה לשבת את-האיש ויתן את-צפורה בתו למשה" (שמות ב, כא). לא נאמר שמשה ביקש מיתרו לתת לו את צפורה לאישה.

יש כאן ציווי מוארך לשון בקשה, כמו 'תן נא'. במקרא באה צורה זו כמה פעמים:

"תָּנָה את-נשי ואת-ילדיי" (בראשית ל, כו); "תָּנָה לנו בשר ונאכלה" (במדבר יא, ג); "תָּנָה את-אשתי את-מיכל אשר ארשתי ליי" (שם"ב ג, יד); "תָּנָה את-בתך לבני לאשה" (דה"ב כה, יח).

הפועל **תנה** דומה בדרך התצורה לצורות אחרות מגזרת פ"י, כגון **רָדָה**: "רָדָה אלי אל-תעמד" (בראשית מה, ט); "רָדָה והשכבה את-הערלים" (יחזקאל לב, יט); "לָכָה: "לכה אתנו והטבנו לך" (במדבר י, כט); "לכה דודי נצא השדה" (שה"ש ז, יב) ועוד.

צורת הציווי המוארך **תנה** באה גם בתוספתא: השוכר את החמור לרכוב עליה, ואמ' לו: **תנה לי את הלגין הזה עליה, אע"פ אין ישראל רשיי לעשות כן שכרו מותר (שם, עבודה זרה ח, י).**⁵⁹¹

(4) **תניהו**. צורת הציווי עם כינוי מושא באה במכילתא פעם אחת:

אם אינו עינין שפודין בכור בהמ' טמאה תניהו עינין שמקדישין בהמה טמאה לבדק הבית

ופודין אותה מהקדש בדק הבית (פסחא, יח, 71).

הצורה **תניהו** מוכרת מן הספרות המאוחרת של המקרא: "וּתְנִיחוּ לרחמים לפני האיש הזה" (נחמיה א, יא); "בכסף מלא תְּנִיחוּ ליי" (דה"א כא, כב).⁵⁹²

אפשר שבמכילתא נוספה ה"א על הווי"ו של כינוי המושא כדי להימנע מקריאה שגויה. אילו הוסיפו רק וי"ו, הייתה הצורה המתקבלת 'תנו' משתווה לצורת הפועל בציווי נוכחים (רבים ולא יחיד). לבד מכך צורתה דומה גם למקבילה הארמית הנפוצה של הפועל 'שנו', כגון 'תנו רבני'. כדי למנוע בלבול או טעות בקריאה הוסיפו את ה"א של כינוי הגוף לנסתר.

עוד אפשר שכיוון שמדובר בפועל מגזרת החסרים, הוסיפו ה"א כדי לשמר שלד עיצורי חזק יותר.

589 התיבה נוקדה במסירה.

590 ראה מרגליות, שם, שם.

591 על צורת הציווי המוארך **תנה** ראה עוד סעיף 1.2.8.

592 התופעה של הוספת ה"א בכינוי המושא מוכרת גם מנטיית העבר בכינויים. במקרא באה לרוב הצורה **נתתיו**, אבל פעם אחת באה גם הצורה **נתתיהו**: "ומשכתי אליך אל-נחל קישון את-סיסרא שר-צבא יבין ואת-רכבו ואת-המונו ונתתיהו בידך" (שופטים ד, ז).

(ג) מקור

ליסע (בשלח, ג, 97); **לנפול** X2 (בשלח, א, 85; עמלק, ב, 185); **ליתן** X28 (פסחא, ו, 19; פסחא, ו, 21; פסחא, ו, 22; X2 פסחא, יב, 42; פסחא, טז, 59; בשלח, פתיחתא, 77; שירה, ד, 129; ויסע, ב, 162; X2 ויסע, ד, 169; X2 ויסע, ה, 170; עמלק, א, 194; עמלק, ב, 201; ב, 202; בחדש, א, 206; בחדש, ב, 210; בחדש, ג, 214; בחדש, ה, 220; בחדש, ו, 223; בחדש, ו, 224; בחדש, ו, 225; נזיקין, ג, 260; נזיקין, ח, 276; נזיקין, יד, 297; נזיקין, יח, 312; כספא, כ, 329).

עם כינוי מושא

ליטלו (בחדש, ב, 208); **ליתנו** X7 (X4 פסחא, טז, 58; X2 ויסע, ג, 163; כספא, יט, 319)

הערות

(1) ליסע. צורת מקור זו על דרך העתיד באה במכילתא פעם אחת:

"ויאמר יי אל משה מה תצעק אלי" וג', ר' יהוש' או', אין להם לישר' אל' ליסע בלבד (בשלח, ג, 97).

במקרא באה צורת המקור הנטוי בקיום הנו"ן **נִסְעַ**: **נִסְעַ** (במדבר א, יא; במדבר ד, ה; טו; במדבר י, לה; יהושע ג, יד). צורת שם הפועל בלמ"ד משורש **נִסַּע** אינה באה במקרא, ובמשנה ובתוספתא אין צורת מקור משורש זה. בכל ספרות התנאים באה רק צורת מקור אחת - במכילתא, והיא הצורה הצפויה בלשון חז"ל: **ליסע**, על דרך העתיד.

(2) לנפול. צורה זו מקיימת את צורת המקור כבמקרא, כצפוי בפעלים הניטים במשקל **פֻעַל**, בקיום הנו"ן, שלא על דרך המצוי במשנה. הצורה **לנפול** באה במכילתא פעמיים:

"ואמ' פרעה" ולא ידע מה אמ', שעתידין ישר' לנפול במדבר, שנ' "במדבר הזה יפלו פגרי" (בשלח, א, 85).

ולמדנו שעתידין גוג וכל המונו לעלות ולנפול בבקעת יריחו (עמלק, ב, 185).

צורות חריגות אלה במכילתא הן בזיקה למקרא. המדרש במסכתא דבשלח, א בא בזיקה לפסוק מבמדבר: "וילנו על-משה ועל-אהרן כל בני ישראל [...] לו-מתנו בארץ מצרים או **במדבר** הזה לו-מתנו, ולמה ה' מביא אִתְּנוּ אל-הארץ הזאת לְנַפֵּל בחרב" (במדבר יד, ב-ג).

המדרש במסכתא דעמלק, ב בא בזיקה לפסוק מירמיה נא. שם מדובר על אויב העולה על ירושלים ועל בית המקדש, ואויב זה נופל: "וְיִרְנְנוּ עַל-בְּבַל שָׁמַיִם וְאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם כִּי מִצְפוֹן יָבוֹא-לָהּ

השודדים נאם-ה', גם-בבל לְנַפֵּל חללי ישראל גם-לבבל נפלו חללי כל-הארץ" (ירמיה נא, מח-מט).⁵⁹³
במכילתא האויב גוג וכל המונו עולים ונופלים בבקעת יריחו.

בשאר ספרות התנאים באה הצורה 'לנפול' עוד פעם אחת במכילתא דרשב"י:

אלא הגיעה זמנה שלמלכות לנפול ביום נפל ביום, בלילה נפל בלילה. וכן הוא או': "ונוף
צָרֵי יוֹמָם",⁵⁹⁴ ואו': "ובתחפנחס חשך היום",⁵⁹⁵ ואו': "ביה בליליא קטיל בלטשצר"⁵⁹⁶ ג',
"ודריוש מדאה קבל"⁵⁹⁷ ג' ואף כשהגיע זמן שלאבתינו ליפול מהם מה נא' בהם? "אוי לנו
כי פנה היום"⁵⁹⁸ (מכילתא דרשב"י, יב, כט, 28).

למדרש זה יש זיקה למסופר ביחזקאל ל על נפילת מצרים ועל נתינתה בידי נבוכדראצר מלך בבל:
"בְּנִפֹּל חַלַּל בַּמִּצְרַיִם" (שם, שם, ד); "וּנְפְלוּ סִמְכֵי מִצְרַיִם [...] בַּחֶרֶב יִפְּלוּ-בָהּ" (שם, שם, י),⁵⁹⁹ וכן
למסופר על נפילת בבל ועל מות מלכה בלאשצר על-פי הפתרון של דניאל לכתובת שעל הקיר (דניאל
ה). באותה הפרשה במכילתא דרשב"י באה פעם אחת גם הצורה הצפויה בלשון חז"ל לִיפּוֹל. צורה
זו באה במדרש זה עוד 3 פעמים.

הצורה לִיפּוֹל באה גם פעם אחת בלשון האמוראים בתלמוד הבבלי במדרש על הפסוק "נִפְּלָה לֹא
תוסיף קום בתולת ישראל (עמוס ה, ב):

מפני מה לא נאמרה נון באשרי? מפני שיש בו מפתן של שונאיהם של ישראל, שנא' "נפלה
לא תוסיף קום בתולת ישראל". במערבא מתרצי הכי "נפלה לא תוסיף לנפול, קום
בתולת ישראל" (ברכות ד ע"ב).

בפסוק בעמוס אין הצורה לִיפּוֹל, אולם המדרש ביקש לשמור על הצורה המקראית, ועל כן השתמש
בצורת המקור לִיפּוֹל, ואפשר שבבבלי באה צורה זו מפני מחזיר צורות מן המקרא, כמצוי לרוב
בלשון האמוראים.

(3) ליתן. צורה זו בנויה על דרך העתיד, כצפוי בלשון חז"ל.⁶⁰⁰ במשנה מצינו גם את צורת המקור
המקראית לָתַת 5 פעמים בנפרד (שבת יז, ב; נדרים יא, ח; עבודה זרה ב, ט; י; זבחים י, ו) ו-3
פעמים כחלק מצירוף: לְשֵׂאת וְלָתַת (X2 עבודה זרה א, א; ב, ג).⁶⁰¹

(4) ליטלו. במכילתא באה פעם אחת צורת מקור עם כינוי מושא משורש נט"ל - ליטלו:

593 וראה עוד התיאור של נפילת מחנה סיסרא, שופטים ד, טז.
594 הניקוד על-פי הפסוק: יחזקאל ל, טז.
595 ראה שם, שם, יח.
596 דניאל ה, ל.
597 דניאל ו, א.
598 ירמיה ו, ד.
599 וראה בהמשך הפרק, פסוקים טז, יח כמצוטט במדרש.
600 ליתן באה במשנה 47 פעמים. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 255-256.
601 ראה הנמן, שם, שם.

משל לאחד שהיה מהלך בדרך והיה בנו מנהג לפניו ובאו ליסטים לשיבותו, נטלו מלפניו ונתנו מאחריו, בא זאב ליטלו מאחריו, נטלו מאחריו ונתנו לפניו (בתדש, ב, 208).

גם בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י (יד, יט, 60) באה הצורה **ליטלו**.

משורש **נט"ל** יש במקרא רק שלוש צורות בבניין קל: **נטל** (איכה ג, כח); **נוטל** (שמי"ב כד, יב); **יטול** (ישעיה מ, טו). אין משורש זה צורת מקור.

צורת המקור העולה בלשון התנאים היא **ליטול** (שלא כצורת המקור המקראית מגזרת פ"נ בשימור הנו"ן). הצורה **ליטול** באה לרוב במשנה ובתוספתא. למשל: לא כל הרוצה **ליטול** את השם יטול (ברכות ב, ח). פעם אחת **במשנה** באה הצורה **ליטל**⁶⁰² בלא וי"ו (שבת יז, ב). כתיב זה במסורת הסופר רומז לכאורה על צורת מקור על דרך **לפעל**, אולם אין הדבר סביר מכיוון שבכל מקום אחר במשנה באה הצורה **ליטול** בווי"ו, וכן הוא במקומות אחרים בספרות חז"ל: 12 פעמים בספרי דברים; 7 פעמים בספרי זוטא; 4 פעמים במכילתא דרשב"י ולרוב בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי.

צורות עם כינוי מושא חבור כבמכילתא באות גם במקורות אחרים: **ליטלו** (X4 תוספתא עירובין ב, יג); **ליטלה** (פאה ז, ח; שביעית ג, ח; תוספתא פאה ג, טז); **ליטלן** (תוספתא פאה ד, טו); הצורות **ליטלו**, **ליטלן** באות פעם אחת כל אחת במכילתא דרשב"י.⁶⁰³

(5) **ליתנו**. צורת המקור עם כינוי מושא **ליתנו** באה במכילתא 7 פעמים, מהן 4 פעמים באותה הפרשה:

מה בכור אדם את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה אף בכור בהמה את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה [...] הקיש בכור אדם לבכור בהמה, מה בכור אדם את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה אף בכור בהמה את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה (פסחא, טז, 58).

חזרתן ושאלתן בשר ממלא מעיין הרי אני נותנו לכם. שמה תאמרו שאין ספיקה בידי ליתנו לכם, אלא הריני נותנו לכם ובסוף אני נפרע מכם (ויסע, ג, 163).

בכור אדם את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה (כספא, יט, 319).

⁶⁰² כך בכי"ק, היו"ד מנוקדת בחיריק. בכי"ק באות גם הצורות **ליפץ** (בבא קמא א, ד), **ליפן** (שם, י, ב) בחיריק ביו"ד. תופעה זו של ניקוד היו"ד בצורת המקור מוכרת גם מצורות בגזרות אחרות. כך, למשל, באה בכי"פ הצורה **ליפן** (נדרים ז, ט). ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 239. ילון מביא את הצורה **ליפן**, המצויה בדפוסים מסוימים של משנה, ומעיר שניקוד מעין זה מצוי במשניות מנוקדות אף בפעלים אחרים. ראה ילון מבוא, עמ' 149, ושם הערה 67. הנעת היו"ד בתנועה בצורות מקור אחדות מצויה גם במשניות בניקוד בבלי. לדעת ייבין, אין שיטת ניקוד זו משקפת את הניקוד הבבלי ואף לא את הניקוד הטברני, והיא תיקון-יתר. ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 282; 594. תיקוני-יתר בצורות מקור מצא ייבין גם בכי"ק כתר ארם צובה למקרא. ראה ייבין, כתר, עמ' 63.

⁶⁰³ צורת מקור אחת עם כינוי מושא בשימור הנו"ן **לנטלו** נמצאה בספרי דברים: מזג רבן גמלי כוס לר' אליעזר ולא רצה **לנטלו**. נטלו ר' יהושע (ספרי דברים, לח, 74). אפשר שהצורה בנו"ן באה בגלל סמיכותה לפועל המפורש **נטלו** בקיום פה"פ נו"ן.

במכילתא באה פעם אחת צורת המקור המקראית עם כינוי מושא **לתתך** (פסחא, יב, 40) כחלק ממובאה מן המקרא.

1.5.3.3.2 בניין נפעל

(א) עבר

נלקח (X2 נזיקין, א, 247); **ניטל** (X2 בשלח, א, 86); **נטלה** דעת מהן (בחדש, א, 204); **ני[ט]לו** (בחדש, ב, 209); **ניתזו** (בשלח, ה, 108); **ניתיכה** (פסחא, יג, 47); **ניתן** – X15 (בשלח, פתיחתא, 75); X2 שירה, ו, 138; שירה, ט, 145; **ויסע**, א, 160; X6 **ויסע**, ב, 162; **ויסע**, ג, 163; X2 **עמלק**, ב, 201; **חדש**, ד, 216); **נתן** (X3 שירה, ו, 138); **ניתנה** – X2 (בשלח, פתיחתא, 76; **חדש**, ה, 222) / **נתנה** (=נתנה) – X24 (פסחא, יא, 38; פסחא, יח, 70; X2 **ויסע**, א, 159; X2 **ויסע**, ב, 161; **עמלק**, ב, 182; **עמלק**, א, 188; X5 **חדש**, א, 205; **חדש**, ג, 211; **חדש**, ג, 212; **חדש**, ד, 215; **חדש**, ד, 217; X5 **חדש**, ה, 222; **חדש**, י, 241; **נזיקין**, יז, 310); **ניתנו** – X7 (ויסע, א, 157; X2 **עמלק**, ב, 201; **חדש**, ב, 209; **חדש**, ח, 234; X2 **חדש**, י, 240) / **נתנו** (פסחא, א, 7).

הערות

(1) **נלקח**. בבניין נפעל פה"פ למ"ד בשורש לק"ח אינה נושלת, כבמקרא.⁶⁰⁴

(2) **ניתיכה**. צורה זו משורש נת"ך באה במכילתא פעם אחת:

"וינצלו את מצרים" מגיד שע'זר' שלהם **ניתיכה** ובטילה וחוזרת לתחילתה (פסחא, יג, 47)

כתיבה של המילה מעיד עליה שצורת עבר היא, שכן צורת היחידה בבינוני באה במשקל הסגוליים:

ניטלת (חלה ד, ו); **ניתנת** (פאה ד, א) ועוד.⁶⁰⁵

על-פי המילון ההיסטורי, מדובר בצורת נפעל עבר. במהדורת הורוביץ-רבין בא הנוסח: "מלמד שעבודה זרה שלהם **נתכת** ובטלה וחזרה לתחלתה".

נתכת – צורת בינוני במקום צורת עבר, אולי בהשפעת צורת הבינוני 'בטלה' שאחריה.

על-פי חילופי הגרסאות: **בילקוט** - **נתכה**; במדרש חכמים המאוחר **ניתוכה**; ובכ"י מינכן **נתוכה** ו**בטולה**. במהדורת לויטרכך באה צורת בינוני **נתכת** לצד שתי צורות הבינוני שלאחריה (בטלה

וחוזרת), והתרגום: This means that their idols melted, thus ceasing to be idols and

.returning to their former state

⁶⁰⁴ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 66g.

⁶⁰⁵ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 259.

במדרש תנחומא בטקסט המקביל לטקסט המכילתא במקומו, באה צורת הבינוני **נתכת**: "וינצלו את מצרים", אפי' ע"ז של כסף וזהב נתכת וחזרה כתחלה (תנחומא בא, ח).

במדרש זה משמשת צורת הבינוני במשמעות עבר.

הפועל **נתך** בא בספרות התנאים בבניין קל עתיד פעם אחת במשנה: **שִׁיתך** (מעילה ב, ג). צורת נפעל עבר באה פעם אחת בספרא (אחרי מות ה, א) - 'ניתך', ציטוט מתוך משנה זבחים יב, ו; ופעם אחת במכילתא 'ניתכה' (פסחא, יג, 47).

צורת בינוני פועל משורש זה באה פעם אחת בספרא: **ניתוכין** (נדבה ז, ב).

באשר לכתוב המלא יו"ד במילה **ניתכה**, אפשר שיש כאן עדות לכתוב שווא נע ביו"ד, כפי שמצוי לעתים במסורת הסופר בכי"ק: **מַחְבֵּי(י)רו** (כלים כג, א)⁶⁰⁶ ועוד,⁶⁰⁷ אולם אפשר שיש כאן צורת הפסק בתנועת e בעה"פ, אף שתנועת עה"פ בצורות הפסק נפעל עבר לנסתרת היא a.⁶⁰⁸

(ב) בינוני

ניזק – X10 (X3 נזיקין, יב, 289; X2 נזיקין, יב, 291; X5 נזיקין, יד, 298); **ניזקין** – X3 (נזיקין, ז, 271 [נייזקין]; נזיקין, יב, 290; נזיקין, יד, 297); **ניטלין** (כספא, יט, 318).

(ג) עתיד

ינגיפו (בשלח, פתיחתא, 81); **ינצל** (פסחא, ז, 25); **תינצלו** (ויסע, ה, 170) / **תנצלו** (ויסע, ד, 169).

הערה

ינגיפו. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך: **ינגפו**.

צורת פועל זו משורש נג"ף נראית כצורת הפעיל על דרך השלמים, בלא הבלעת פה"פ נוי"ן, אולם אין היא אלא צורת נפעל עתיד כבמקרא **יִנְגְּפוּ** (שמ"א ז, י; שמ"ב יח, ז). אפשר שיש כאן כתיב שווא נע ביו"ד, כפי שמצוי לעתים במסורת הסופר בכי"ק: **הַתְּ(י)עֲדוֹנֵי**⁶⁰⁹ (שבועות ד, ה) ועוד,⁶¹⁰ אולם אפשר שיש כאן צורת הפסק בתנועת e בעה"פ פבדה"ב כ, כב: **יִנְגְּפוּ**.

עדות לכתוב תנועת e ביו"ד בצורות הפסק בעתיד נפעל נוכל למצוא, למשל, בכי"י פרמה א למשנה.

לדוגמה: **יסמיכו**⁶¹¹ (חגיגה א, ח).⁶¹²

⁶⁰⁶ היו"ד נמחקה.

⁶⁰⁷ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1243–1244.

⁶⁰⁸ ראה, למשל, ניקוד הצורות **ניטלה** (כלים ו, ד); **ניקבה** (חולין ט, ו) על-פי מנקד כ"י, הנמן, תורת הצורות, עמ' 258.

⁶⁰⁹ היו"ד נמחקה.

⁶¹⁰ ראה אפשטיין, שם, שם.

⁶¹¹ בכי"ק יסמיכו.

(ד) מקור

להנצל – X5 (בשלח, ד, 101; X2 בשלח, ו, 112; X2 עמלק, ב, 185); להנתן (X2 עמלק, א, 180)

1.5.3.3.3 בניין נופעל

(א) עבר

נ?ו/טלה (ויקהל, א, 345); נוצל (ויסע, ה, 170)

הערות

(1) ניטלה/נוטלה. אין פועל זה שייך בהכרח לבניין נופעל שכן יש בו אפשרות לחילופי י / ו.

(2) נוצל, הוצל. במכילתא באה פעם אחת הצורה נוצל:

הא למדנו שכל מי שהוא משמר את השבת מ?ד/ר?זחק נוצל מן העבירה (ויסע, ה, 170).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך חסרה המילה נוצל, והנוסח הוא: 'מרוחק מן העבירה'.

במסכתא דפסחא טז באה בכ"י אוקספורד למכילתא הצורה הוצל:

מושלו משל למה הדבר דומה, לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב והוצל מידו (פסחא,

טז, 59).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה צורת הנפעל ניצל תחת צורת ההופעל הוצל.

בילקוט שאלוניקי (1526) הנוסח נוצל; בכ"י מינכן – ונוצל; במדרש חכמים – וניצל.

אם כן אנו למדים שלצורת הנופעל נוצל יש תיעוד אף במקורות מאוחרים, כגון ילקוט שאלוניקי,

וכי היא יכולה לשמש חלופה לצורת נפעל או לצורת הופעל.⁶¹³

1.5.3.3.4 בניין הפעיל

(א) עבר

הגיד- X3 (בשלח, פתיחתא, 80; X2 בשלח, א, 86); הגידו – X3 (בשלח, א, 84; X2 בשלח, א, 86);

הגיע – X3 (פסחא, יד, 51; פסחא, יד, 52; נזיקין, ב, 254); הגיע (לנסתרת,⁶¹⁴ פסחא, ה, 14) /

הגיעה – X3 (X2 בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, א, 84); היזיק (נזיקין, יד, 296) / הזיק – X3 (נזיקין,

י, 284; נזיקין, יב, 290; נזיקין, יד, 298); היזיקה – X2 (נזיקין, יד, 296; נזיקין, יד, 297) / הזיקה

(נזיקין, יד, 297); הכה – X14 (בשלח, ה, 108; ויסע, ו, 174; X3 נזיקין, ד, 261; נזיקין, ו, 270) X4

⁶¹² ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 43.⁶¹³ על בניין נופעל ראה עוד סעיף 1.1.1.1.⁶¹⁴ הגיע שבועה (פסחא, ה, 14).

נויקין, ח, 274; נויקין, ח, 275; X2 נויקין, י, 283; כספא, כ, 324; הכו (בשלח, א, 86); ⁶¹⁵היסעתה
 (שירה, י, 151); הפיל – X4 (נויקין, ט, 278; X2 נויקין, ט, 279; נויקין, י, 280); הקיפו – X2
 (בשלח, פתיחתא, 77; תשא, א, 342); היקיש- X3 (פסחא, פתיחתא, 1; בחדש, ח, 232; כספא, כ,
 330) / הקיש – X25 פסחא, י, 34; X2 פסחא, טז, 58; פסחא, יז, 66; X2 בחדש, א, 204; X2 בחדש,
 ח, 231; X2 נויקין, א, 250; נויקין, ב, 251; X2 נויקין, ב, 252; X2 נויקין, ג, 256; נויקין, ד, 262;
 נויקין, ו, 270; נויקין, ז, 272; נויקין, ח, 277; נויקין, י, 285; נויקין, יא, 288; נויקין, יב, 291; X2
 כספא, יט, 319; כספא, כ, 320; התיר (X2 כספא, כ, 338); התרנו (בחדש, י, 241); הציע⁶¹⁶ (יצ"ע -
 בשלח, א, 88).

עם כינוי מושא

הכהו – X4 (בשלח, ה, 108; נויקין, ו, 269; נויקין, ז, 273; נויקין, ח, 274); היכירוהו (שירה, ג,
 127); הכישו נחש (כספא, כ, 327); הסיעה (ויסע, א, 153); הסיען (ויסע, א, 153); הצילו (עמלק, א,
 192); הצילם (עמלק, א, 193).

הערה

(1) היסעתה. צורה זו באה במשפט שהוא שיבוץ מקראי: גפן שהיסעתה ממצרים ו(ב)נה אשר נטעה
 ימינך (שירה, י, 151). משפט זה הוא שילוב בין הנאמר בתהלים פ, ט "גפן ממצרים תְּסִיעַ תגרש גוים
 וְתִטְעֶנָּה" לבין שיבוץ של קטע מפסוק טז באותו הפרק: "וְכָנָה אֲשֶׁר נְטַעָה יְמִינְךָ ועל בן אמצתה
 לך".

(ב) בינוני

מגיד – X117 (פסחא, פתיחתא, 1; תשא, א, 341 ועוד לרוב); מזיק – X10 (נויקין, יא, 289; נויקין,
 יב, 291; X2 נויקין, יד, 296; X6 נויקין, יד, 298); מזיקין – X2 (נויקין, יב, 290; נויקין, יד, 298);
 מכירין (שירה, ג, 127); מנחת תפילין (פסחא, יז, 68); מקישות (בשלח, א, 87); מתיר – X3 X2
 בחדש, יא, 242; כספא, יט, 316); מציע – X2 (בשלח, א, 88; בחדש, ד, 216); מציעין – X2 (בשלח,
 א, 84; בשלח, א, 88).

⁶¹⁵ על כתיב צורת עבר נוכח בה"א בסופה ראה סעיף 1.4.1.
⁶¹⁶ כבמקרא ובשאר ספרות חז"ל ניטה הפועל יצע על דרך פי"נ.

עם כינוי מושא

מגיעו (נזיקין, יח, 312); מכירו – X3 (בשלח, ו, 110; עמלק, א, 195; כספא, כ, 324); מקיפן X2 (בשלח, פתיחתא, 76); מקפתו (שירה, ג, 127); מקישו (X4 נזיקין, ד, 262); מקישן – X2 (נזיקין, ד, 261; נזיקין, ד, 262).

הערות

(1) מנחת. במשנה, ברוב המקרים, ניטה שורש נוי"ח על דרך פי"נ (היניח [כתובות ט, ב]; הניחו [ביכורים ג, ו]; מנחתה [פסחים ג, ג]; יניחו [פסחים א, ג ועוד]).⁶¹⁷
 במכילתא באים פעלים אחדים משורש נוי"ח, אולם קשה לדעת אם נטייתם על דרך חסרי פי"נ או על דרך גזרת עיי"ן; כך, למשל, הניח (עמלק, א, 194). פעלים אלה יובאו בפרק בנושא גזרת עיי"ן.⁶¹⁸
 הכתיב של צורת בינוני יחידה מנחת (פסחא, יז, 68) בתי"ו מעיד על נטייתה על דרך חסרי פי"נ במשקל הסגוליים, כגון מצלת (פאה, ו, ח), מנעת (יומא א, ח), מצעת (כתובות ה, ה).⁶¹⁹
 צורת

(2) מקפתו. במכילתא באה פעם אחת צורת בינוני יחידה עם כינוי מושא מן נק"ף:

מושלו משל למה הדב' דומ', למלך בשר ודם שנכנס למדינה, ועליו צפירה מקפתו, וגיבוריו מימינו ומשמאלו, וחיילות מלפניו ואחריו (שירה, ג, 127).

צורה זו מתאימה לדרך הנטייה של צורת יחידה בכינויים בלשון חז"ל. זו באה רק במשקל הסגוליים, כרוב צורות השלמים.⁶²⁰ במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך: מקיפתו, כצפוי על דרך נטיית צורת היחידה במקרא.⁶²¹

(3) מקישן. צורה זו באה פעמיים באותה הפרשה, והנו"ן טעות במסירה:

אתה מקישן! למנאף ואני מקישן! למגדף, נא' כאן "מות יומת" ונא' במגדף "מות יומת",
 מה להלן בסקילה, אף כאן בסקילה. את מקישו למנאף, ואני מקישו למגדף (נזיקין, ד, 261–262).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך: מקישו.

⁶¹⁷ ראה הדיון בפועלי פי"נ בהפעיל ובפועלי עיי"ן בכי"פ למשנה אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 262–265; 295.

⁶¹⁸ ראה להלן סעיף 1.5.4.3.

⁶¹⁹ וראה עוד סעיף 1.4.2.3.1.

⁶²⁰ ראה הנמן, שם, עמ' 144; 265.

⁶²¹ על צורות בינוני יחידה במקרא ובלשון חז"ל ראה עוד בסעיף 1.4.2.

(ג) עתיד

יקיז (נוזיקין, ד, 262); ישיאו דברים מליבן (X2 בשלח, ג, 98); תגיז (לנוכח - נוזיקין, יג, 295); תגיע X5 (לנסתרת - X2 פסחא, ח, 28; X3 כספא, כ, 330).

(ד) ציווי

הבט (עמלק, ב, 184); הזילו (בחדש, ט, 236).

(ה) מקור

להזיק - X6 (X2 עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 182; עמלק, ב, 185; עמלק, ב, 186; נוזיקין, יד, 298); להציל (X2 נוזיקין, טז, 303); להקיש - X10 (פסחא, ה, 17; נוזיקין, א, 247; נוזיקין, ז, 273; X3 נוזיקין, י, 281; נוזיקין, י, 284; נוזיקין, יז, 308; X2 כספא, כ, 330).

עם כינוי מושא

להצילה - X3 (נוזיקין, טז, 303; X2 נוזיקין, טז, 306); להצילו - X3 (נוזיקין, טז, 303; X2 נוזיקין, טז, 306); להשיאו אשה⁶²² (פסחא יח, 73).

1.5.3.3.5 בניין הופעל**(א) עבר**

הוצל - X2 (פסחא, טז, 59; בחדש, ו, 226); הותר? (פסחא, טו, 54).

הערות

(1) הוצל. בספרות התנאים באות רק ארבע צורות הופעל משורש נצ"ל, שתיים מהן (הוצל) במכילתא דר"י, אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, יא, 94)⁶²³ ועוד צורת בינוני אחת מוצל בספרי דברים (שמז, 405).⁶²⁴

כאמור, הצורה הוצל באה במכילתא פעמיים. פעם אחת במסכתא דפסחא:

מושלו משל למה הדבר דומה, לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב והוצל מידו (פסחא,

טז, 59).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה במדרש זה צורת הנפעל ניצל תחת צורת הופעל הוצל. בילקוט שאלוניקי (1526) הנוסח נוצל; בכ"י מינכן - ונוצל; במדרש חכמים - וניצל.

בפעם השנייה מופיע הפועל הוצל לצד 'בית עבודה זרה':

⁶²² ציטוט מתוספתא קידושין א, יא.

⁶²³ בקטעי גניזה נוסח אחר: וניצל (מידו).

⁶²⁴ הצורה מוצל באה בכ"י ברלין, בכ"י לונדון, בכ"י מדרש חכמים ובילקוט שמעוני; בקטעי גניזה ובדפוס ויניציה ש"ה באה תחתיה הצורה ניצל. ראה ספרי דברים, מהדורת פינקלשטיין.

והרי שנפלה דליק!ת! במדינה פלונית והוצל בית ע'ז שלה (בחדש, ו, 226).

(2) הותר. במסכתא דפסחא באה פעם אחת הצורה הותר:

אע'פ ש!הותר! הבשר וחפה את העטרה אינו מעכבו לא לאכול בפסח ולא לאכל בתרומה (פסחא, טו, 54).

צורה זו היא טעות במסירה. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה תחתיה הצורה חזר.

(ב) בינוני

מוטלין (ויסע, א, 153); מוקפות (בשלח, א, 83); מותר – X7 (X4 נזיקין, י, 282; נזיקין, י, 284; X2 כספא, כ, 339); מותרת – X5 (נזיקין, י, 282; X4 נזיקין, יב, 291) / מותר[ת] – X3 (נזיקין, י, 283; כספא, כ, 321); מותרין – X6 (X4 פסחא, ט, 30; X2 ויקהל, א, 346).

הערה

מותרת. במכילתא, כבמקורות טובים אחרים ללשון חז"ל, צורת היחידה בבינוני באה במשקל הסגוליים.⁶²⁵

(ג) עתיד

אוסג (שירה, ז, 140)

הערה

אוסג. הצורה אוסג משורש נש"ג באה כחלק ממדרש לפסוק "אמר אויב ארדף אשיג אחלק שלל" (שמות טו, ט):

אין כת' כאן אלא "ארדוף אשיג אחלק", ארדף אוסג, מורדף אני להם מותפס אני להם שירה, ז, 140).

תחת צורת אשיג שבפסוק מבניין הפעיל באה במדרש צורת סביל מבניין הופעל – אוסג. בכל ספרות התנאים והאמוראים באה רק צורת הופעל אחת משורש נש"ג, והיא במכילתא. צורה זו באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן. ממהדורת הורוביץ-רבין הושמט 'ארדף אוסג'.

בפועל זה אנו עדים לחילופי ש/ס, הנפוצים בלשון חז"ל.⁶²⁶ במכילתא יש עוד חילופי ש/ס, למשל:

סרה (שירה, ו, 137) במקום שרה; הצורות ססתי / ששתי באות זו לצד זו: כשם שססתי על מצר' לאבדן כך ששתי על ישר' לאבדן (בשלח, ו, 112).⁶²⁷

⁶²⁵ ראה סעיף 1.4.2.3.1.

⁶²⁶ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1233;

⁶²⁷ אפשר שכתוב ססתי הראשון הוא בהשפעת הפסוק הנדרש: "לססתי ברכבי פרעה" (שיר השירים א, ט). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה בשני המקומות הצורה ששתי בשי"ן.

1.5.5.3.6 סיכום

כבמשנה ובשאר ספרות חז"ל ניטים הפעלים **יצע**, **לקח** במכילתא על דרך פ"נ. עדות לנטיית נוח על דרך הגזרה באה לנו רק מצורת בינוני יחידה **מנחת** (פסחא, יז, 68). בצורות אחרות משורש נוח, כגון **הניח** (עמלק, א, 194), אי אפשר לדעת אם נטייתן על דרך פ"נ או על דרך ע"ו. ברוב המקרים נוח באפס תנועה מיזמה לעיצור שלאחריה אחרי תחילית בלתי מתפרדת (אית"ן או למ"ד בשם הפועל). הנו"ן בצורות קל עתיד נבלעת כבמקרא ובשאר ספרות חז"ל. בציווי נושלת פה"פ נוח בכל המשקלים. במכילתא באה צורת ציווי מיוחדת – **כוס** (פסחא, ג, 12) מן השורש **נכ"ס**, שהגיע לעברית מן הארמית.⁶²⁸ כן באה צורת ציווי מוארך – **תנה** (עמלק, א, 191).⁶²⁹ רוב צורות המקור באות כצפוי על דרך העתיד; פעמיים באה צורת המקור **לנפול** (בשלח, א, 85; עמלק, ב, 185) על דרך המקור במקרא ובזיקה לפסוקים מן המקרא.⁶³⁰ צורות נפעל באות בהבלעת פה"פ נוח. בשתי צורות מיוחדות יכול הכתיב להעיד על צורת הפסק בתנועת e: בעבר – **ניתכה** (פסחא, יג, 47);⁶³¹ בעתיד – **ינגיפו** (בשלח, פתיחתא, 81).⁶³² במכילתא עדות לבניין נופעל: צורה אחת ודאית – **נוצל** (ויסע, ה, 170), והצורה השנייה מסופקת – **נ?ו?טלה** (וקהל, א, 345).⁶³³ צורות בינוני יחידה מבניין הפעיל ומבניין הופעל נוטות במשקל הסגוליים כבשאר ספרות חז"ל: **מקפתו** (שירה, ג, 127);⁶³⁴ **מותרת** (נזיקין, י, 282 ועוד).⁶³⁵ צורת ההופעל **אוסג** (שירה, ז, 140) משורש **נש"ג** באה רק במכילתא.⁶³⁶

1.5.4 גזרת עו"י

בפרק זה יוצג המצב במכילתא בהשוואה למקרא ולמשנה בכל אחד מן הבניינים בנפרד.

1.5.4.1 בניין קל

1.5.4.1.1 במקרא

במקרא מעטים הפעלים שעה"פ שלהם וי"ו או יו"ד הניטים בבניין קל על דרך השלמים. עם אלה נמנים הפעלים **גוע** (במדבר, כ, כט), **צוח** (ישעיה מב, יא), **נוח** (שמ"א טז, כג) וכן פעלים

628 ראה לעיל סעיף 1.5.3.3.1, (ב) ציווי, הערות (3).
629 ראה שם, שם, הערות (4).
630 ראה שם, (ג) מקור, הערות (2).
631 ראה סעיף 1.5.3.3.2, (א) עבר, הערות (2).
632 ראה שם, (ג) עתיד בהערה.
633 ראה סעיף 1.5.3.3.3.
634 ראה סעיף 1.5.3.3.4, (ב) בינוני, הערות (2).
635 ראה סעיף 1.5.3.3.5, (ב) בינוני בהערה.
636 ראה שם, (ג) עתיד בהערה.

שלה"פ שלהם יו"ד, כגון חָיָה (שמות א, טז), לָנָה (לוינו [נחמיה ה, ד]), שָׁנָה (שְׁנָה [אסתר ג, ח]). רוב הפעלים ניטים על דרך גזרת עו"י. בבניין קל יש בגזרה זו בעבר ייצוג לשלושה משקלים, ואלה קיימים גם בביוני. המשקלים מייצגים את שלוש התנועות היסודיות של הפרוטושמית: **קם – a** ; **מת – e** ; **ב"ש – u**.

בעבר, למשל, באים הפעלים **בָּא** (בראשית ו, יג), **חָשׂ** (דברים לב, לה), **עָף** (עֶפּוּ [ישעיה יא, יד]) במשקל **קם**; הפעלים **מָתָה** (בראשית לה, יח), **מָתְנוּ** (במדבר יד, ב) במשקל **מת**; והפעלים **אָרוּ** (שמי"א יד, כט), **בְּשָׁתִי** (ירמיה לא, יט), **טָבוּ** (במדבר כד, ה) במשקל **ב"ש**. **בביוני** באים שלושת המשקלים כבעבר, אולם יש התרחבות של הנטייה על דרך **מת**, ואנו מוצאים, למשל, את הפועל **עָר** (שה"ש ה, ב) וכן צורות המשמשות שמות עצם או שמות תואר, כגון **גָר**⁶³⁷ (בראשית טו, יג), **זָד** (משלי כא, כד), **לָץ** (משלי ט, ח), **עָד** (בראשית לא, מח).⁶³⁸ באנלוגיה לצורות ביוני של פעלים בתנועת **o**, כגון **בוֹשִׁים** (יחזקאל לב, ל), אפשר למצוא **קוֹמִים** (מל"ב טז, ז) במקום **קמים**.⁶³⁹

לבד מצורות הביוני הפועל יש במקרא גם צורות **ביוני פעול**: **לוֹט** ("לוֹטָה בשמלה" [שמי"א כא, י]); **סוֹג** (משלי יד, יד); "סוֹגָה בשושנים" (שיר השירים ז, ג); **שִׁים** (במדבר כד, כא). **בעתיד** נבנים פועלי ע"ו במשקל **yaqtul** על דרך **יקום** (שמות כא, ט). כך, למשל, ניטים **יגור** (שופטים ה, יז), **יחוש** (קהלת ב, כה), **ישוב** (ויקרא, יג, טז). הפועל **בוא** נוטה בתנועת **o** בפה"פ: **יבוא** (בראשית לב, יב). פועלי ע"י ניטים במשקל **yaqtīl** על דרך **ישים** (ויקרא ה, יא), **ידין** (בראשית מט, טז), **ישייר** (שמות טו, א). משקל **yīqtal** נשתמר בפועל **יבוש** (ישעיה כט, כב). בצורות העתיד המקוצר באה תנועת **o** במקום תנועת **u**: **יִגָר** (בראשית כ, א), **יִקָם** (איוב כב, כח). **הציווי** נבנה על דרך העתיד: **קום** (בראשית יג, יז), **בוא** (בראשית כד, לא), **שים** (בראשית מח, יח), **בוש** (בוֹשׁוּ [יחזקאל לו, לב]). צורות **המקור** הן: **לקום** (בראשית לא, לה); **לבוא** (בראשית יב, יא); **לשים** (שִׁים [איוב כ, ד]) וגם **לשום** (בראשית מה, ז), **ללון** (בראשית כד, כה) וגם **ללין** (בראשית כד, כג).⁶⁴⁰

⁶³⁷ לצד צורת הביוני **גָר** (ישעיה יא, ו).

⁶³⁸ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72a, 72b, 72c, 72n; בלאו, תורת ההגה, עמ' 189–190.

⁶³⁹ ראה ג"ק, שם, סעיף 72p.

⁶⁴⁰ ראה שם, שם, סעיף 73b.

1.5.4.1.2 במשנה ובתוספתא

בלשון התנאים אנו מוצאים בעבר ייצוג לשלושת המשקלים קם, מת ובש, אך ההתפלגות שונה לגמרי מזו שבמקרא. ייצוג של ממש נמצא למעשה רק למשקל קם. לדוגמה: דָּשׁ (בבא מציעא ו, ד); טַח (אהלות ו, ב); מַל (שבת יט, ו); סָךְ (שביעית ח, ח). אף הפעלים המתחדשים בלשון חז"ל בגזרה זו מתחדשים במשקל זה. כך, למשל, עָגַ⁶⁴¹ (תענית ג, ח); שָׁם⁶⁴² (לשון הערכה – תרומות יא, ט). בלשון האמוראים נמצא גם סג (=עשיית סייג וגדר - ירושלמי, עבודה זרה ד, א [מג, ד]).

שאר המשקלים אבדו כמעט לחלוטין. משקל בּוּשׁ מתקיים רק בפועל זה. בלשון התנאים הוא בא רק 3 פעמים - פעם אחת בתוספתא: בּוּשְׁתִי מדברים בית שמי (תוספתא אהלות ה, יא), פעם אחת בספרא: ולא בּוּשׁ לומר לא שמעתי (ספרא, שרצים א, ג) ופעם אחת בספרי דברים: הריני רואה מקומות שקילקלתי ובושתי (ספרי דברים, שו, 329).

משקל מֵת מתקיים רק בפועל זה.

בבינוני יש בלשון התנאים שלושה משקלים, אבל גם כאן הנפוץ הוא המשקל ב-a, על דרך קם. לדוגמה: אני זָן (פסחים ו, ב); הַדָּשׁ והזורה... הַלָּשׁ והאופה... הַצֵּד צבי (שבת ז, ב); זָנִים (כתובות יב, ג); לָנִים⁶⁴³ (ביכורים ג, ב).

משקל בּוּשׁ נמצא בבינוני בתפוצה רחבה יותר מן המשקל המקביל לו בעבר. במשקל זה בא כמובן הפועל בּוּשׁ: רוצה היא בתקנת בתה ובּוּשָׁה מחתנה (דמאי ג, ו); בחדשים אנו בּוּשִׁים (כתובות ח, א); עז פנים לגיהנם ובּוּשׁ פנים לגן עדן (אבות ה, כג), כך בכתבי היד, לא כך בדפוסים. בדפוסים מוצאים 'ובושת פנים'; כך גם בכ"ק, לאחר תיקון.

עוד פעלים הניטים במשקל זה: זון – הרי אנו זֹנִים⁶⁴⁴ (=מזינים) אותה כאחת (כתובות יב, א); חול – יוצאות וְחֹלּוֹת בכרמים (תענית ד, יח);⁶⁴⁵ שם התואר מן טוב - על הגשמים ועל בשורות טובות הוא אומ': ב' הַטּוֹב⁶⁴⁶ והמטיב (ברכות ט, ב); נוח – רוח חכמים נֹחָה הימנו (שביעית י, ט).

משורש מול, שעל פי רוב צורתו בבינוני היא מַל, באה בכתבי היד צורה בתנועת 0: אין קורין את המגילה ולא מוֹלִים ולא טובלים ולא מזים (מגילה ב, ד); קטן החולה אין מוֹלִין אותו עד שיבריא

⁶⁴¹ פועל זה יש בו עדות לחילופי ח"ית וע"י: עג עוגה עניינו יחג חוגה. ראה סגל, דקדוק, עמ' 107; קוטשר, ערכי א, עמ' 36; מורשת, לקסיקון, עמ' 260.

⁶⁴² ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 358–359.

⁶⁴³ במקרא לָנִים (נחמיה יג, כא).

⁶⁴⁴ בכ"י: פ: זָנִין. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 275.

⁶⁴⁵ תפיסת חול בבינוני קיימת גם לגבי צורות מהמקרא בשתי משמעויות: 1. סיבוב, ריקוד 2. פחד. הצורה חוֹלָה בביטוי ירעה חוֹלָה (קהלת ה, יב) – מתפרשת כירעה המהלכת, המסתובבת. ר' יונה אבן גינאח רואה יחולה' כאן במשמעות 'נופלת', יזהיא תואר לרעה, על משקל טובה'. ראה ריב"ג, ספר השורשים, עמ' 146. במשמעות השנייה באה חולה בירמיה ד, לא: "כי קול כְּחֹלָה שמעתי צרה כמבכירה". רד"ק פירש כאן: יחולה שם תואר בפלס טובה מעניין "חיל כילודה" (ירמיה ו, כד) ומְשָׁרְשׁוּ, כלומר הוא רואה צורה זו כגזורה משורשי ע"י, ומשמעות 'יחולה' - פוחדת.

⁶⁴⁶ כאן כשם תואר מועצם.

(שבת יט, ה). בדפוסים מוצאים צורה חדשה מאוחרת **מוֹהֶלִין**, שנולדה מן השורש התנייני מה"ל בהשפעת הארמית. משורש זה באו לעברית צורת הבינוני הפועל **מוֹהֵל** (תוספתא ברכות ו, יב) וצורת הבינוני הפועל **מְהוֹל** (תוספתא, שבת טו, ט ועוד).⁶⁴⁷

לבד מן הפועל **בוש** כל צורות הבינוני הניטות במשקל **בוש** קיימות בעבר במשקל **קם**. משקל **מת** מתקיים בבינוני בשני פעלים בלבד: **מת** (פאה ח, ט), **ער** (כריתות ב, ו). הצורות **גָר** ו**עָד** במשקל זה שייכות לתחום השם.

בגזרת עו"י יש גם **בינוני פעול** כבמקרא: **טוח** - שכל הבית **טוח**⁶⁴⁸ בזהב (מידות ד, א); **מול** - **למולים** ולערלים ולטמאים ולטהורים (פסחים ו, ו); **סוד** - **בור סוד** (=מסויד) שאינו מאבד טיפה (אבות ב, ח). בדפוסים במקום 'בור **סוד**' יש 'בור **סיד**', וכן הוא בחלק מהנוסחאות של כתבי היד. ואפשר שמדובר בגרסה אחרת של הבינוני הפועל על דרך פועלי ע"י, על דרך **שים**: "איתן מושבך **ושים** בסלע קינך" (במדבר כד, כא);⁶⁴⁹ **צור** - שער מזרחי עליו שושן הבירה צוּרָה (מידות א, ג); **שוע** - הלבדים אסורין מפני שהן **שועים** (=חלקים) (כלאים ט, ט).

הקריאה הבבלית-תימנית תופסת את צורות הבינוני הפועל על דרך השלמים. הדבר ניכר בכתב, בהגייה ובניקוד. כך בכתב יד ירושלים למשנה בניקוד לפי מסורת תימן - בור **סווח** (אבות ב, ח); ויש מבני תימן הקוראים: בור **סיד**; **שווע**; כל הבית **טוח/טווח** בזהב (מידות ד, א).⁶⁵⁰

בעתיד יש בלשון התנאים שלושה משקלים: **יקום**, **ישים**, **יבוש**. המשקל הרווח ביותר הוא משקל **יקום**: ובלבד שלא ידוש בפרות (תוספתא מועד קטן א, יא); **ימות** (יומא ו, א ועוד); לא **יסוך** יין וחומץ (שביעית ח, ב); **תפוג** צינתן (תוספתא כיפורים א, כ) ועוד.

משקל **ישים** מתקיים רק בשני הפעלים המקראיים **דין** ו**לין**. הפועל **דין** בא במשנה במשפט אחד שלשונו לשון מדרשי ההלכה, ומשמעו 'ללמוד דבר מה מדבר מה אחר':⁶⁵¹ אני לא **אָדין** קרן מקרן ואני **אָדין** קרן מרגל (בבא קמא ב, ה) - כך בכ"ק. בדפוסים באה תחתיו הצורה - **אָדון**.

משורש **לין**: לא אמ' אדם לחבירו צר לי המקום **שְאָלִין** בירושלים (אבות ה, ה). משקל **יבוש** - אין ממנו צורה אחת בטוחה, רק אחת שאפשר להסבירה גם אחרת: עד **שְיִיאָרוּר** עיניו (יומא ח, ו) - אפשר לראות צורה זו כנפעל אף שאין צורות נפעל משורש זה בספרות חז"ל. אף בקל אין נטייה בעבר משורש זה. צורה זו אינה מוכרעת. בתוספתא באות שתי צורות עתיד ביו"ד אחת: **שיאורו** עיניו (X2 תוספתא כיפורים ד, ד); **שיאור** המזרח (תוספתא תעניות א, ו). לצד **יאורו**

⁶⁴⁷ על חילופי **מו"ל/מהל** ראה עוד בפרק פעלים כפולי גזרה סעיף 1.6.2.

⁶⁴⁸ בכ"ק הצורה **טוח** אינה מנוקדת. בכ"ק ניקודה **טוח**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 278.

⁶⁴⁹ ראה ילון, מבוא, עמ' 92-93.

⁶⁵⁰ ראה שבטיאל, מסורות, עמ' 212; מורג, נזיקין, עמ' 204.

⁶⁵¹ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 16 בערך **דין**.

צריך לציין עוד צורות פועל במשקל קמץ חולם – **יבוא** – מיזוג של **יקום** עם **יבוש**. כך הוא **יחוב**:
 חכמ' היזהרו בדיבריכם **שְׁמַא תְּחֻבּוּ** (=תתחייבו) חובת גלות (אבות א, יא). בדפוסים באה הצורה
 הרגילה הצפויה **תְּחֻבּוּ**.

בציווי הנטייה כצפוי על דרך העתיד.

צורת **המקור** בגזרה זו הולכת בעקבות העתיד. הצורה הרגילה היא בתנועת u כבמקרא – **לְדוּשׁ**
 (בבא מציעא ו, ד); **לְזוּן** (גיטין א, ו); **לְסוּךְ** (דמאי א, ג) ועוד רבים.

לצד צורות אלה עולה בלשון חז"ל צורת מקור חדשה בתנועת O: **לְחֻבּ** (ברכות א, ג), **לְמוּל** (שבת יט,
 ד). המשקל **לְשִׁים** בתנועת i אינו נפוץ. הוא קיים רק בפועל דין – **לְדִין** (במשמעות 'לדון' – שבת א,

ב). לצדו קיים גם **לְדוּן** (סנהדרין ד, ב).⁶⁵²

במשקל **לְבוּשׁ** יש צורה אחת לא בטוחה – **לְאוֹר** להם (סנהדרין י, ג). **לְאוֹר** יכולה להיות צורת קל או
 נפעל. הה"א הייתה יכולה לנשול כרגיל בצורות מקור של נפעל. אין עוד צורות מקור משורש זה
 בספרות חז"ל.

1.5.4.1.3 במכילתא

(א) עבר

(1) משקל קם:

באתה⁶⁵³ – X2 (נויקין, ג, 254; תשא, א, 340); **בא** – X99 (פסחא, ב, 9; פסחא, ג, 11; פסחא, ג, 12;
 פסחא, ה, 18; פסחא, ו, 19; פסחא, ו, 21; פסחא, ו, 22; פסחא, ז, 22; X2 פסחא, י, 34; X2 פסחא,
 יא, 36; X2 פסחא, יג, 43; פסחא, טו, 53; X2 פסחא, טו, 57; פסחא, טז, 62; X2 פסחא, יז, 66;
 X2 בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, פתיחתא, 82; בשלח, ד, 101; X4 בשלח, ד, 102; בשלח, ה, 105;
 שירה, ב, 125; שירה, ט, 148; ויסע, א, 160; ויסע, ו, 173; X9 עמלק, א, 176; X3 עמלק, א, 177;
 X2 עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 185; X2 עמלק, ב, 186; X2 עמלק, א, 188; X2 עמלק, א, 190; עמלק,
 א, 194; בחדש, ב, 208; בחדש, ב, 210; בחדש, ג, 214; בחדש, ה, 220; בחדש, ה, 221; נויקין, ב,
 251; נויקין, ב, 252; נויקין, ג, 258; X2 נויקין, ד, 262; X2 נויקין, ד, 263; נויקין, ד, 264; X4
 נויקין, ו, 269; נויקין, ו, 271; X2 נויקין, ח, 274; נויקין, ח, 276; נויקין, י, 284; נויקין, יב, 290;
 X3 נויקין, יג, 293; נויקין, יג, 295; X2 נויקין, יד, 296; נויקין, יד, 297; X2 נויקין, טו, 301;

⁶⁵² ראה הדיון בפועל זה אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 281.

⁶⁵³ לצורת הפועל **באתה** ראה הדיון בצורות עבר נוכח בה"א בסופן, סעיף 1.4.1.

נוזיקין, טז, 303; נזיקין, יז, 307; נזיקין, יז, 309; נזיקין, יח, 313; כספא, יט, 316; כספא, יט, 319;
 כספא, כ, 329; X2 כספא, כ, 330; X2 כספא, כ, 331; כספא, כ, 335; **באת** (=באה) – X5 (פסחא,
 ט, 33; עמלק, ב, 182; X2 בחדש, י, 239; נזיקין, ה, 265; **באו** – X19 (פסחא, ה, 15; פסחא, יד, 48;
 פסחא, יד, 51; פסחא, טז, 59; בשלח, ב, 93; בשלח, יד, 101; X2 ויסע, א, 155; ויסע, א, 159; X2
 ויסע, ה, 171; X2 עמלק ב, 184; עמלק, א, 188; בחדש, ב, 207; בחדש, ב, 208; בחדש, ה, 221;
 נזיקין, ג, 260; נזיקין, יד, 297; **דנתי** (נזיקין, י, 282); **זעו** (עמלק, א, 188); **חב** (נזיקין, יד, 298); **חל** –
 X5 (פסחא, ב, 9; פסחא, ו, 22; ויסע, ד, 168; בחדש, י, 240; ויקהל, א, 346); **חס** (נזיקין, יב,
 292); **חש** – X5 (X2 עמלק, ב, 182; X3 עמלק, ב, 185); **חשו** (X3 עמלק, ב, 182); **לנו** (ויסע, א,
 159); **לשו** – X2 (פסחא, יג, 46; פסחא, יד, 49); **מלתי** (בחדש, ו, 227); **מל** (X2 נזיקין, יח, 312); **נח** –
 X5 (X2 בחדש, ז, 230; X2 בחדש, ח, 234; תשא, א, 341); **נס** לו- X4 (X2 פסחא, ה, 17; פסחא,
 יא, 36; פסחא, טו, 53); **צף** (בשלח, פתיחתא, 78); **צר** צורה (X3 שירה, ח, 144); **קם** – X3 (X2
 שירה, ו, 134; שירה, ו, 135); **קמו** – X8 (X3 שירה, ו, 134; X2 שירה, ו, 135; שירה, ו, 136); **רץ**
 (בשלח, ו, 111); **רצתה**⁶⁵⁴ (X2 שירה, ב, 125); **שבו** (בשלח, ד, 104); **ששתי** / **ססתי** (בשלח, ו, 112);
ששו (פסחא, יב, 42).

עם כינוי מושא

דנום (עמלק, א, 181); **דנן** – X2 (עמלק, ב, 181; נזיקין, טז, 303); **מלו** (X2 פסחא, יח, 72).

(2) משקל מת:

מת – X17 (פסחא, יג, 45; X2 ויסע, א, 152; ויסע, ה, 170; X3 ויסע, ה, 172; X5 ויסע, ה, 173;
 X2 עמלק, ב, 200; בחדש, ג, 212; נזיקין, ב, 254; כספא, כ, 327); **מתה** (X2 ויסע, ה, 173); **מתנו**
 (ויסע, א, 159); **מתו** – X3 (פסחא, יב, 42; בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, א, 89).

הערות

- (1) בעבר מיוצגים במכילתא רק המשקלים **קם** ו**מת**. במשקל **בוש** בא הפועל רק בצורת הבינוני.
 רוב הפעלים ניטים כצפוי במשקל **קם**. במשקל **מת** ניטה רק פועל זה.
- (2) **באת**. צורת עבר נסתרת **באת** (=באה) באה במכילתא 5 פעמים. דרך תצורה זו אופיינית בלשון
 חז"ל לפועלי ל"י. במכילתא נמצא, למשל, **עלת** (ויסע, ג, 165) מן על"י, **ראת** (נזיקין, ב, 253) מן

⁶⁵⁴ לצורת הפועל **רצתה** ראה הדיון בצורות עבר נוכח בה"א בסופן, סעיף 1.4.1.

רא"י, **העלת** (נזיקין, ט, 279) מן על"י ועוד.⁶⁵⁵ בלשון חז"ל יש הזדהות של צורות מגזרת ל"א עם נטיית הפעלים בגזרת ל"י. כך, למשל, **מצינו** (נזיקין, י, 285) מן מצ"א; **קורין** (שירה, א, 118) מן קר"א; **להתקנות** (בחדש, ו, 226) מן קנ"א ועוד.⁶⁵⁶ אף הצורה **באת** ניטית באנלוגיה לצורות על דרך עבר נסתרת של פועלי ל"י. צורה זו באה כבר במשנה (יבמות טו, א; סוטה, ט, ז; עבודה זרה ג, ד ועוד).

(3) **חב**. הפועל **חב** משורש חו"ב שאול מן הארמית. במקרא יש משורש זה רק צורה אחת בבניין פיעל על דרך השלמים בספר דניאל, ספר מתקופת הבית השני שלשונו מאוחרת: **וְחִבְתָּם** (דניאל א, ז). בלשון התנאים משמשות מילים משורש זה כמונחים משפטיים, וממנו נגזרו השמות **חוב**, **חובה** והצירופים **'בעל חוב'**, **'שטר חוב'**.⁶⁵⁷

(4) **חל**. הפועל **חל** משורש חו"ל במשמעות 'תחולה, התרחשות' הוא חידוש בלשון חז"ל. ראה, למשל, במשנה: ערב פסחים בירושלם **שְׁחַל** להיות בשבת (שבת כג, א), וכן לרוב בספרות חז"ל.
(5) **מלתי, מל, מלו**. פעלים אלה לציון 'מילת הערלה' גזורים משורש מו"ל כבמקרא ובמשנה. בלשון חז"ל מאוחרת בהשפעת הארמית נולד, לצד שורש זה ובאותה המשמעות, השורש התנייני **מה"ל**, וממנו נגזרו צורת הבינוני הפועל **מוהל** (תוספתא, ברכות ו, יב); צורת הבינוני הפועל **מהול** (X4 תוספתא, שבת טו, ט ועוד) וכן צורת המקור **למהול** (פעמיים עם כינוי מושא במכילתא דר"י: **למהלו** – מסכתא דפסחא, טו, 53; **למהלו** – מסכתא פסחא, טו, 54).⁶⁵⁸

(6) **נס**. הפועל **נוס**, במשמעות 'אמר', 'דיבר' נתחדש בלשון התנאים.⁶⁵⁹ הוא מופיע רק בבניין קל בעבר⁶⁶⁰ - 20 פעמים בתוספתא, 9 פעמים בספרי במדבר ו-4 פעמים במכילתא: פעמיים במסכתא דפסחא (ה, 17) באה התיבה **נמולו**,⁶⁶¹ והיא תוקנה בידי המתקין לשתי תיבות: **נס לו**, על-פי כתב יד מינכן; פעם אחת במסכתא דפסחא, יא, 36 באה התיבה **נטלו** (צורת קל עבר מן **נטל**), והיא תוקנה בידי המתקין לשתי תיבות: **נס לו**, על-פי דפוס ראשון, קושטא רע"ה. גם התיבה **נימולו** במסכתא דפסחא, טו, 53 תוקנה בידי המתקין לשתי תיבות: **נס לו**, על-פי דפוס ראשון, קושטא רע"ה.
יצוין שבמילון בן-יהודה מובאות צורות מפועל זה פעמיים: פעם אחת בערך **נַאם** ועוד פעם בערך **בנוס**. בערך **נַאם** מפנה בן-יהודה בהערה לצורה **נמתי** (= אמרתי, תוספתא נזיר ד, ז ועוד), שהיא

⁶⁵⁵ ראה דיון בצורות עבר נסתרת בסעיף 1.5.7.3.1 (ד), הערות (1).

⁶⁵⁶ ראה סעיף 1.5.6.2.

⁶⁵⁷ ראה גלוסקא, ארמית, עמ' 70, 246–247.

⁶⁵⁸ לדיון מפורט בשורשים מו"ל ומה"ל ראה בפרק 'פעלים כפולי גזרה' בסעיף 1.6.2.

⁶⁵⁹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 223.

⁶⁶⁰ אין במשנה.

⁶⁶¹ לדעת מורשת, אפשר שינמו לו' הוא ריבוי של כבוד. ראה מורשת, שם, עמ' 223, הערה 26.

גרסה אחרת של **נאמתי**, ולצורה **נם** (=אמר, מכילתא בא, ה), שהיא גרסה אחרת של **נאם**.⁶⁶² בערך

ב. נום. רואה בן-יהודה 'צמצום מן נאם, במשמעות דבִּרִי'.⁶⁶³

לדעת ברגרין, אפשר שצורת **נום** בלשון חז"ל היא גלגול של **נאם** המקראית (ירמיה כג, לא; יחזקאל יז, טז ועוד) בשימוט האל"ף,⁶⁶⁴ ואפשר אף שדרך קריאת השווא אצל המדקדקים הראשונים (**נאם**) הובילה לצורה זו.⁶⁶⁵

(7) צר. שורש צו"ר בא במקרא במשמעות 'הקפה, מצור', למשל: "ועשתה עמך מלחמה וְצָרָתְ עֲלֶיךָ" (דברים כ, יב). בספרות חז"ל עולה, לצד משמעות זו, משמעות חדשה - 'צירת צורה וציור'. במשנה באה משורש זה צורת בינוני פועל אחת מבניין קל: **צָרִים** צורות (נגעים ב, א) וכן צורת בינוני פועל: שער מזרחי עליו שושן הבירה **צוֹנָה** (מידות א, ג) במשמעות 'דבר שציירו אותו'. בתוספתא באה צורת בינוני אחת בקל: **צר** (תוספתא שבת יא, ג) וצורת עתיד אחת: **יצור** (תוספתא שבת יא, ג). צורת עבר מבניין קל במשמעות זו עולה לראשונה במדרשי ההלכה (**צר** = צר צורה: X2 ספרי דברים, שז, 344; X2 מכילתא, שירה, ח, 144; ובטקסט מקביל במכילתא דרשב"י טו, יא, 93⁶⁶⁶).

במשמעות החדשה (צורה וציור) קרוב **צוד** אל **יצר** המקראי (בראשית ב, ח; ישעיה מד, ק).⁶⁶⁷
(8) ששתי/ססתי. השורש שו"ש/שי"ש אינו מעיקר לשון חז"ל. בלשון התנאים באות רק 5 צורות בקל עבר משורש זה, 3 מהן במכילתא דר"י ועוד 2 בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י. בקל עתיד באה רק צורה אחת **ישישו**, ואף היא באה במכילתא.⁶⁶⁸ צורת בינוני אחת **ששין** באה בספרא (מילואים מג, ב).

במקומות המועטים שהוא מופיע בהם יש לפועל **ששתי** זיקה ברורה לפסוק מן המקרא. כך, למשל: כשם שססתי על מצר' לאבדן כך ששתי על ישר' לאבדן (בשלח, ו, 112). כאן באות שתי צורות העבר **ססתי** ו**ששתי** בחילוף ס/ש זו לצד זו באותה הפרשה,⁶⁶⁹ והמדרש כולו בא בהשפעת "והיה כאשר-שש' ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן יִשִּׁישׁ ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם" (דברים כח, טג). הכתיב **ססתי** על אתר בא בהשפעת הפסוק הנדרש: "**לססתי** ברכבי פרעה" (שיר השירים א, ט). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה בשני המקומות הצורה **ששתי** בשי"ן, וכן בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י (יד, כט, 68).

⁶⁶² ראה מילון בן-יהודה, עמ' 3468.

⁶⁶³ ראה שם, עמ' 3574.

⁶⁶⁴ ראה ברגרין, עיונים, עמ' 40, הערה 7.

⁶⁶⁵ ראה שם, שם.

⁶⁶⁶ באותה פרשה במכילתא דרשב"י באה פעם אחת הצורה [י]צר באותה המשמעות - היו"ד תוספת במסירה.

⁶⁶⁷ ראה עוד להלן סעיף (ו) - מקור, הערות (3) לצור/לציר.

⁶⁶⁸ לדיון בצורה **ישישו** ראה להלן הערה (9).

⁶⁶⁹ תופעת חילופי ס/ש נפוצה בלשון חז"ל, והיא באה במכילתא גם במקומות אחרים. ראה, למשל, אוסג משורש נשיג (שירה, ז, 140). ראה עוד אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1233-1234.

(9) ש'שו'. במסכתא דפסחא במכילתא באה פעם אחת צורת עבר נסתרים ש'שו: שהיו קוברין את מתייהן והודו ושבחו שלא יראום אויבים וששו במפלתם (פסחא, יב, 42). למדרש זה יש זיקה לפסוק באיכה: "כל-אִבֵי שָׁמְעוּ רַעְתִּי שְׁשׁוּ" (איכה א, כא). במדרש זה יש ייחוד בתחביר התיבה ש'שו. הייתה צפויה כאן צורת העתיד ישישו, על דרך המצוי במקרא אחרי וי"ו הרצף. בטקסט מקביל במכילתא במסכתא דבשלח באה לפני הווי"ו צורת עתיד: שנ' "לא ראו איש את אחיו" וגו', שהיו קוברין את מיתיהן והודו ושבחו שלא ראו אויביהן וששו במפלתן (בשלח, פתיחתא, 78). אף כאן יש ייחוד בתחביר התיבה ישישו. הייתה צפויה כאן צורת עבר ששו. צורת עתיד זו באה רק בכ"י אוקספורד; במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: וששו, כבטקסט המקביל במסכתא דפסחא (יב, 42). הגרסה אצל הורוביץ-רבין 'מתקנת' את העיוות בזמנים שבמדרש זה. בספרות התנאים אין עוד צורות עתיד משורש זה.

(ב) בינוני פועל

(1) משקל קם:

בא – X34 (פסחא, ד, 14; X3 פסחא, ח, 26; X2 פסחא, ח 29; פסחא, יג, 43; פסחא, יז, 64; שירה, ח, 144; ויסע, ו, 173; עמלק, א, 176; עמלק, א, 178; עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 182; X2 עמלק, ב, 186; עמלק, א, 193; בחדש, יא, 243; X2 נזיקין, ג, 258; נזיקין, ד, 261; נזיקין, ו, 269; X8 נזיקין, יג, 292; X2 נזיקין, יג, 293; X2 תשא, א, 340); הבא – X19 (פסחא, יח, 71; בשלח, פתיחתא, 80; בשלח, ו, 114; שירה, ד, 130; שירה, ו, 136; ויסע, א, 158; ויסע, ד, 169; עמלק, ב, 183; עמלק, ב, 185; עמלק, ב, 187; עמלק, א, 194; X4 בחדש, י, 240; X2 בחדש, י, 241; X2 תשא, א, 341); באה – X6 פסחא, יד, 52; בשלח, א, 88; בחדש, י, 239; X3 ויקהל, א, 345⁶⁷⁰; הבאה (X2 פסחא, ד, 14); באים (שירה, ד, 131); הבאים – X3 (בחדש, ג, 214; בחדש, ה, 220; נזיקין, יח, 312); באין – X15 (פסחא, ח, 26; פסחא, יז, 64; שירה, ח, 143; X7 שירה, ט, 147; ויסע, ד, 167; X2 ויסע, ד, 168; בחדש, י, 240; נזיקין, י, 282); באי (העולם) – X9 (בשלח, ה, 108; בשלח, ו, 112; X2 שירה, ג, 126; שירה, ד, 131; שירה, ה, 133; שירה, ח, 143; בחדש, ה, 222; כספא, כ, 334); באות (שירה, ד, 131); דן – X54 (פסחא, פתיחתא, 2; פסחא, ה, 16; פסחא, ז, 26; פסחא, ח, 28; פסחא, יא, 37; פסחא, טו, 53; פסחא, טו, 56; X2 פסחא, יז, 63; פסחא, יז, 65; פסחא, יח, 72; בשלח, פתיחתא, 82; בשלח, ו, 112; עמלק, ב, 196; בחדש, ג, 212; בחדש, ח, 234; נזיקין, א, 246; נזיקין, ב, 253;

⁶⁷⁰ פעם אחת באה צורה ובאו! במשמעות ובאה בבינוני (ויסע, א, 159).

נויקין, ד, 261; X2 נויקין, ד, 262; נויקין, ה, 265; X2 נויקין, ה, 268; נויקין, ה, 269; X2 נויקין, ח, 276; נויקין, ח, 277; נויקין, ט, 279; X2 נויקין, י, 280; נויקין, י, 281; נויקין, יא, 289; נויקין, יב, 290; נויקין, יג, 292; נויקין, יד, 298; נויקין, טו, 300; נויקין, טו, 301; X2 נויקין, טז, 303; X2 נויקין, טז, 304; נויקין, טז, 305; נויקין, טז, 306; נויקין, טז, 307; נויקין, יז, 308; X2 נויקין, יז, 309; כספא, יט, 319; כספא, יט, 320; כספא, כ, 329; X2 כספא, כ, 333; דנין – X5 (עמלק, ב, 196; X2 עמלק, ב, 199; בחדש, יא, 243; נויקין, א, 246); זז (בחדש, ז, 228); זן (שירה, ד, 131); חל – X5 (פסחא, ב, 9; פסחא, ו, 22; ויסע, ד, 168; בחדש, י, 240; ויקהל, א, 346); חלה – X4 (X2 פסחא, ית, 70; בחדש, יתרו, 220; נויקין, טז, 303); חס – X7 (פסחא, ז, 24; X4 פסחא, ז, 25; פסחא, יא, 38; עמלק, א, 180); לשה (X2 פסחא, י, 35); מל (X2 פסחא, יח, 72); מש (בשלח, ד, 102); נס (בשלח, ו, 111); צדין (ויסע, ד, 168); צפה – X2 (ויסע, א, 154; ויסע, ה, 171); קם (X2 שירה, ו, 134); רץ (בשלח, ו, 111); רצות – X3 (בשלח, א, 89; X2 בשלח, ה, 108); שבים (X2 בחדש, ז, 227); שמין – X3 (נויקין, יא, 289; X2 נויקין, יד, 296).

עם כינוי מושא

דנן (בשלח, ו, 110)

(2) משקל מֶת: ⁶⁷¹

מת – X9 (פסחא, יג, 44; כשם X2 בשלח, פתיחתא, 79; שירה, ב, 125; X2 עמלק, א, 178; עמלק, ב, 183; X2 נויקין, יב, 290); מתה – X4 (X3 בשלח, ו, 113; נויקין, טז, 306); מתים – X14 (פסחא, יג, 44; X3 בשלח, ו, 113; שירה, א, 116; שירה, ג, 127; ויסע, א, 153; עמלק, ב, 198; בחדש, ו, 226; X2 נויקין, ה, 265; נויקין, ה, 268; כשם; נויקין, יג, 294; תשא, א, 343).

(3) משקל בּוּשׁ:

בוש (X3 שירה, ג, 128) ⁶⁷²

(ג) בינוני פֶּעוּל

לושה (ויסע, ה, 171)

⁶⁷¹ הצורות **עד ועדים** במשקל זה באות כשמות עצם, לכן אין הן נכללות בפירוט זה.
⁶⁷² במשקל **בוש** בא הפועל רק בצורת הבינוני. אין ייצוג לצורות עבר במשקל זה. ראה לעיל 1.5.4.1.3 (א), הערות (1).

הערות

(1) בוש. רק הפועל בוש (=מתבייש) בא בצורת בינוני פועל במשקל זה. בוש בא במכילתא 3 פעמים באותה הפרשה: משל לאדם שהלך לקדש אשה, פעמים בוש בה, פעמי' בוש במשפחה, פעמים בוש בקרובותיה (שירה, ג, 128).

(2) זז. הפועל זז (=מש, סר הצדה) נתחדש בלשון התנאים.⁶⁷³ הוא הגיע לעברית מן הארמית. נוכל למצאו, למשל, בתרגום הארמי (המיוחס ליונתן) ל"לא משוי" (במדבר יד, מד) – 'לא זזוי'.⁶⁷⁴

(3) זן. הפועל זן במשמעות 'כלכל, נתן מחיה, מזון' הוא חידוש בלשון התנאים.⁶⁷⁵ צורת רבים בבינוני היא בדרך כלל זָנִים/זָנִין (כתובות יב, ג). פעם אחת באה תחתיה בכי"ק הצורה זָנִים (כתובות יב, א). בכי"פ ומהדורת לו: זָנִין.⁶⁷⁶ ילון מביאה כאחת מצורות בינוני קל של עוי"י וכפולים בחולם, על דרך קִזְמִים (מלי"ב טז, ז) שבמקרא.⁶⁷⁷ במכילתא בא פועל זה פעם אחת בבינוני: שהוא זן ומפרנס כל בריותיו (שירה, ד, 131), ופעם אחת בצורת המקור לזון (שירה, ד, 131).

(4) חלה. במכילתא באה פעם אחת צורת בינוני פֶּעַל חלה משורש חו"ל במשמעות 'נתחוללה (נתישבה) דעתו': שכשעמד הק' ואמ' "אנכי יי אל"ך" היתה ארץ חלה (בחדש, ה, 220). במשמעות זו באה עוד הצורה חולה פעם אחת בספרי דברים: אילו היתה חולה ומבכירה לא היתה מצטערת (ספרי דברים, שיט, 365), אולם לצורה זו יש זיקה ברורה לפסוק "כי קול פְּחֹלָה שמעתי צרה פְּמִבְּפִיָּה" (ירמיה ד, לא), ודבר זה מחזק את התוקף של הצורה חלה שבמדרש במכילתא.

(5) לושה. במכילתא באה פעם אחת צורת בינוני פעול לושה: כסלת זו שהיא צפה על גבי נפה ולושה בדבש וחמאה (ויסע, ה, 171). בכל ספרות התנאים היא נמצאת רק פעמיים: פעם אחת פה במכילתא ועוד פעם אחת בתוספתא: 'ככר לושה במי פירות' (תוספתא אהלות יג, ה).

(ד) עתיד

(1) משקל יְקוּם

אדור (שירה, ו, 136); ילוש (פסחא, י, 35); ימות - X2 (בשלח, ה, 106; נזיקין, ד, 262).

(2) משקל יְבוֹא

אבא (בחדש, יא, 243); אבוא (X2 שירה, ג, 128); תבא (נוכח) - X9 (X4 בשלח, א, 88; שירה, ו, 138; עמלק, ב, 197; X2 בחדש, יא, 243; כספא, כ, 327); יבא - X6 (שירה, ו, 138; עמלק, א, 177);

⁶⁷³ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 147.

⁶⁷⁴ לפי קוטשר, מוצאו מאכדית (אנציקלופדיה עברית, כו, עמ' 647), אבל אין לדעתו סימוכין של ממש. ראה מורשת, שם, עמ' 147.

⁶⁷⁵ ראה שם, שם, עמ' 148-149.

⁶⁷⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 275.

⁶⁷⁷ ראה ילון, מבוא, עמ' 172.

X2 עמלק, ב, 187; עמלק, א, 193; כספא, כ, 322; יבוא – X7 X2 פסחא, ב, 8; פסחא, ד, 13; בשלת, ה, 107; שירה, ב, 122; שירה, ח, 144; בחדש, א, 205; יבואו – X4 (שירה, ו, 138; שירה, ט, 149; שירה, י, 149; עמלק, א, 177).

(3) משקל יָשִׁים

אדין (X2 פסחא, ח, 28); אשִׁים – X2 (ויסע, א, 157; ויסע, א, 158); ישישו⁶⁷⁸ (בשלת, פתיחתא, 78)

עם כינוי מושא

תבואהו (בחדש, יא, 244).

הערות

(1) אדור. הפועל דור במשמעות 'גר, שכן' הגיע לעברית מן הארמית. הוא בא בחלק מתרגומי המקרא לארמית במקום הפועל גור. כך, למשל, בתרגום לתהלים סא, ה: "אָגוּרָה באהלך עולמים" – 'אדור במשכנך לעלמיא'. במקרא בא פעם אחת הפועל דור במשמעות זו: "כי טוב-יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי-רשע" (תהלים פד, יא).

בלשון חז"ל משמש הפועל במשמעות 'מגורים, דירה'. לדוגמה: דָּר (עירובין ו, ב); יָדוּר (בבא מציעא ה, ב); לָדוּר (תוספתא, נדרים ב, ט). מפועל זה נגזרו השמות דָּיֹור (=דירה, במשנה בריבוי דָּיֹורים - עירובין ה, ו ועוד)⁶⁷⁹ ודִּיךָ (בבא בתרא א, ה ועוד).

(2) אדין. במקרא בא הפועל במשמעות 'לשפוט', וצורת העתיד בבניין קל היא יָדִין (בראשית מט, טז; דברים לב, לו ועוד).⁶⁸⁰ בספרות התנאים בא הפועל דון במשמעות 'ללמד דבר מה מדבר מה אחר',⁶⁸¹ ובעתיד באות שתי צורות הפועל אָדִין/אָדוּן במשקלים השונים באותה המשמעות. במשנה באה צורת המדבר אָדִין פעמיים באותה הלכה: אני לא אָדִין קרן מקרן ואני אָדִין קרן מרגל (בבא קמא ב, ה). בדפוסים – אָדוּן. פעם אחת במשנה באה במשקל זה צורת עתיד נוכח תָּדִין (אבות ב, ד). צורות במשקל אדין באות 11 פעמים במדרשי ההלכה, 3 מהן במכילתא: פעמיים במסכתא דפסחא, ח, 28 (אדין) ופעם אחת במסכתא דפסחא, יח, 73 (הדין – הה"א טעות במסירה). הצורה אָדוּן באה בספרות התנאים 9 פעמים, וכולן במדרש ספרי במדבר.⁶⁸²

⁶⁷⁸ לדיון בפועל ישישו בהקשרו ראה לעיל סעיף 1.3.4.1.5.4 (א) עבר, הערות (9).

⁶⁷⁹ דִּיירִין/דִּיורִין באה לתרגום המילה 'גר'. כך, למשל, בתרגום הארמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל לדברים כג, ח: "ארום דִּיירִין (דִּיורִין) הויתון בארעהון".

⁶⁸⁰ רוב צורות העתיד במקרא בבניין קל הן על דרך יָדִין (ראה לעיל). פעם אחת באה הצורה יָדוּן: "לא יָדוּן רוחי באדם" (בראשית ו, ג). יונה אבן גיטאח גוזר צורה זו משורש דו"ן, וכן בד"ב. ראה שם ערך [דון], עמ' 189, וראה גם בערך דין, עמ' 192. יש הרואים בה צורת יוסיב של דו"ן הבאה אחרי מילת השלילה 'לא', בדומה ל'יולא תחוס עיניי' (יחזקאל ה, יא). ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72z. אולם צורה זו סתומה היא, ויש הגוזרים אותה מן הכפולים, מן דנין או מן ימדון וריבי (כך רש"י על אתר). וראה עוד קדרי, מילון, ערך דון או דנו, עמ' 181.

⁶⁸¹ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 16 בערך דין.

⁶⁸² על צורות שם הפועל משורש זה לדין/לדון ראה להלן סעיף (ו), הערות (2).

(3) **אשים**. במשקל **יְשִׁים** ניטים במשנה רק **דין ולין המקראיים**.⁶⁸³ צורת העתיד **אשים** באה במכילתא פעמיים באותה הפרשה (ויסע, א, 157, 158) לצד הפסוק הנדרש: "כל המחלה אשר שמתי במצרי לא **אשים** עליך" (שמות טו, כו) ובזיקה לו.

(4) **תבואהו**. צורת עתיד זו עם כינוי המושא באה בספרות חז"ל רק פעם אחת במכילתא:

המיטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאשה בין עיר לעיר בין אומה לאומה בין משפחה למשפחה בין ממשלה לממשלה, על אחת כמה וכמה שלא **תבואהו** פורענות (בחדש, יא. 244).

לצורה זו יש זיקה לפסוק "**תבואהו** שואה לא ידע" (תהלים לה, ח).⁶⁸⁴

(ה) **ציווי**

(1) **משקל קום**:

קומו (ויסע, א, 152)

(2) **משקל בוא**:

בא – X5 (בשלח, א, 89; בשלח, ה, 108; ויסע, א, 156; נזיקין, ב, 254; נזיקין, טו, 300) / **בוא** – X8 (פסחא, פתיחתא, 6; ויסע, ב, 161; בחדש, ו, 224; בחדש, ח, 232; נזיקין, י, 286; כספא, יט, 316; X2 כספא, כ, 322); **בואו** – X5 (שירה, ג, 127; X2 עמלק, א, 176; בחדש, ג, 212; כספא, יט, 316).

(ו) **מקור**

(1) **משקל לקום**:

לדון – X15 (X2 פסחא, ג, 10; פסחא, ה, 16; פסחא, ה, 17; נזיקין, א, 247; נזיקין, א, 249; נזיקין, ד, 264; נזיקין, ז, 273; X2 נזיקין, י, 281; נזיקין, י, 282; נזיקין, י, 284; נזיקין, יז, 308; כספא, כ, 334; כספא, כ, 335); **לזון**⁶⁸⁵ (שירה, ד, 131); **לצור** צורה (X2 שירה, ח, 144).

(2) **משקל לבוא**:

לבא – X16 (פסחא, ז, 23; פסחא, יג, 46; פסחא, יד, 52; פסחא, טז, 60; בשלח, פתיחתא, 80; X2 שירה, א, 116; שירה, ב, 125; שירה, ד, 130; שירה, ה, 134; X2 שירה, ו, 136; שירה, י, 150; בחדש, ה, 220; בחדש, ח, 235; כספא, כ, 333) / **לבוא** – X21 (פסחא, פתיחתא, 3; פסחא, ד, 12; פסחא, יד, 48; פסחא, יד, 49; פסחא, טז, 60; בשלח, ב, 91; בשלח, ד, 102; בשלח, ד, 103; בשלח,

⁶⁸³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 279.

⁶⁸⁴ במקרא באה משורש זה גם הצורה **תבואנו** (משלי י, כד ועוד), וזה מחזק עוד יותר את הזיקה למקרא כאן. הצורה שנבחרה פה היא **תבואהו** דווקא ולא **תבואנו** משום **תבואהו פורענות'** במקביל ל**תבואהו שואה'** (תהלים לח, ח).

⁶⁸⁵ ראה לעיל הדיון בפועל זן, (ב) בינוני פועל, הערות (3).

ו, 115; שירה, א, 116; X2 שירה, א, 118; שירה, ו, 136; שירה, ח, 144; ויסע, ג, 165; בחדש, ח, 234; בחדש, ח, 235; נזיקין, י, 286; X2 נזיקין, יח, 313; כספא, כ, 333; **מלבוא** (בחדש, ו, 223); **לביא/לבוא?** (פסחא, ד, 12).

(3) משקל לשיר:

לדין (פסחא, טו, 54); **לציר** צורה (שירה, ח, 144).

הערות

(1) **לבוא**. פעם אחת באה במכילתא צורה מסופקת שיש בה אפשרות לחילופי מו:

ומה אם עולה חמורה כשירה לב? וזא? מין אחד, פסח שהוא קל אינו דין שיביא מין אחד

(פסחא, ד, 12).

אפשר שמדובר בטעות כתיב בגלל צורת ההפעיל **יביא** בחלקו השני של המשפט, ואולי מכוון כתיב זה לצורת מקור מבניין הפעיל "להביא" בהשמטת הה"א.

(2) **לדון / לדין**. הצורה **לדין** על דרך שם הפועל בספרות המקרא המאוחרת (ישעיה ג, יג; תהלים נ, ד; קהלת ו, י) באה במכילתא פעם אחת. לעומת זאת הצורה **לדון** על דרך הנטייה הרגילה של שם הפועל בגזרה זו (**לְדוֹשׁ, לְזוֹן, לְסוֹךְ** וכיו"ב) באה במכילתא 15 פעמים. במשנה באה 8 פעמים הצורה **לְדוֹן** ו-7 פעמים הצורה **לְדִין**.

(3) **לצור / לציר** (צורה). צורת המקור משורש צו"ר במשמעות 'צירת צורה וציור' באה בספרות התנאים 5 פעמים. במכילתא דר"י באות 3 צורות מקור באותה הפרשה (שירה, ח, 144): פעמיים באה הצורה הצפויה **לצור**, ופעם אחת באה הצורה **לציר**:

מידת בשר ודם אינו יכול לצור צורה במים, אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן, אלא צר צורה במים [...] מידת בשר ודם אינו יכול לציר צורה בעפר, אבל מי שא' והיה העו' צר צורה בעפר [...] מידת בשר וד' כשהוא בא לצור צורה מתחיל בראשה או באחד מאיבריה ואחר כך גומרה, אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן, צר צורה כולת כאחת (שירה, ח, 144).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה תחת הצורה **לציר** הצורה הצפויה **לצור**. במילון ההיסטורי מנותחת **לציר** כצורת מקור מבניין פיעל.

בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, יא, 93) באה פעמיים צורת המקור **לצור** (צורה).

בהמשך אותה הפרשה, במדרש לפסוק "אין צוד כאלהינו" (שמ"א ב, ב) מציעים לקרוא 'אין צייר כאלהינו' (שירה, ח, 144). אפשר שבעקבות המדרש והמשמעות החדשה הקושרת את המילה **צוד** עם 'צורה וציור', נוצרה צורת מקור חדשה ביו"ד **לציר** והתקיימה לצד הצורה המוכרת. צורה זו תוקנה

בידי מעתיקים על דרך הצורה הצפויה. במכילתא, כאמור, רק צורה אחת מתוך שלוש נותרה
 ביו"ד.⁶⁸⁶

1.5.4.2 בניין נפעל

1.5.4.2.1 במקרא

בעבר ובביוני תנועת התחילית בנפעל בגזרה זו היא קמץ, ותנועת a ארוכה מקורית בפה"פ הופכת לחולם מלא: **נְדוֹן** (שמ"ב יט, י); **נְכוֹן** (שמות ח, יב); **נְסוֹג** (תהלים מד, יט). כאשר החולם המלא אחרי עה"פ אינו מוטעם, הוא משתנה לשורוק: **נְסוֹגְתִי** (ישעיה נ, ה), **נְפֹגְתִי** (תהלים לח, ט), אבל בכל צורות הנוכחים בעבר בגזרה זו נשמרת תנועת o: **נְפֹצְתִים** (יחזקאל יא, יז); **וְנִקְטְתִים** (יחזקאל כ, מג). אף בביוני משתנה החולם לשורוק עם התרחקות ההטעמה: **נְבוֹכָה** (אסתר ג, טו) אבל **נְבָכִים** (שמות יד, ג).⁶⁸⁷

בפעלים בודדים במקרא נמצא נטייה של פועלי ע"ו על דרך פ"י, בחיריק מתחת לנו"ן התחילית ובדגש באות הראשונה בשורש. כך, בעבר: **נְמֹל** (בראשית יז, כו); **נְמֹלוּ** (בראשית יז, כז) משורש מו"ל; בתשלום דגש **נְעוֹר** (זכריה ב, יז) משורש עו"ר. בביוני: **נְמָלִים** (בראשית לד, כב).⁶⁸⁸

בעתיד ובציווי תנועת המוספית התחילית היא i: **פֹּן** (תהלים קב, כט); **הַפֹּן** (עמוס ד, יב) וכד'.

1.5.4.2.2 במשנה

הצורות הארוכות בנפעל על דרך **נסוגותי** בגוף ראשון ושני נעלמו מלשון חז"ל.

בבניין נפעל **בעבר ובביוני** נשתנתה תנועת התחילית מ-a ל-i, ומוצאים נטייה על דרך פ"י - תחילית הבניין מנוקדת בחיריק ובא דגש בפה"פ. בדרך זו נתקבלו **בעבר** צורות, כגון **נִידוֹן** (ראש השנה א, ב), במקום **נְדוֹן** (שמ"ב יט, י) שבמקרא; **בצק שְׁנִילוֹשׁ** (כלים י, ב); **בהמה, חיה ועוף שְׁנִיצוֹדוּ** (ביצה ג, ב), **ובביוני** – בארבעה פרקים העולם **נִידוֹן** (ראש השנה א, ב); **ובחג נִידוֹנִים על המים (שם, שם); אלמנה נִיזוֹנָת**⁶⁸⁹ (=פוסקים לה מזונות, כתובות יא, א); **כל המנחות נִילוֹשֶׁת בפושרין (מנחות ה, ב). כשפה"פ גרונית יש תשלום דגש כבמקרא – הַנִּיעוֹר בלילה (אבות ג, ד); הַנְּאוֹת (=נהנה) מדברי תורה (אבות ד, ה).**

נראה שהשינוי בתנועת התחילית חל באנלוגיה לרוב צורות הנפעל שבהן תנועת התחילית נו"ן היא i. לבד מן הפעלים בגזרת ע"ו ובכפולים, שבנטייתם באה תנועת a במוספית של הבניין, נוטה הנפעל

⁶⁸⁶ וראה עוד הדיון בפועל צר משורש צו"ר במשמעות זו לעיל, סעיף 1.5.4.1.3 (א), הערות (7).

⁶⁸⁷ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72v; בלאו, תורת ההגה, עמ' 190–191.

⁶⁸⁸ ראה ג"ק, שם, סעיף 72v וסעיף 72ee.

⁶⁸⁹ בדומה ל**נִיצוֹלָת**, **נִיצוֹלִין** (פרה יא, א) מגזרת פ"י.

בתנועת i. ואולי יש כאן אנלוגיה מתוך הבניין עצמו, שכן בגזרת ע"ו עצמה יש תנועת i בעתיד, בציווי ובצורת המקור: **יָדוּן**, **לְהִדּוּן** או **לִידּוּן**.

כשהבינוני שמני הוא מקיים את דרך הנטייה המקראית, בנו"ן קמוצה: מן דו"ן **נָדוּן** - והנְדוּן⁶⁹⁰ שלפנינו מעשה חדש (ידים ד, ג); מן לו"ז **נָלוּז** - **נְלוּז**⁶⁹¹ ומְלִיז הוא את אביו שבשמים עליו (כלאים ט, ח); מן צו"ק **נְצוּק** - כל הַנְצוּק טהור (נוזלים שיוצקים - מכשירין פ, ט); מן רו"ק **נְרוּק** - טיט הַנְרוּק⁶⁹² (= טיט לח, מקוואות ז, א).⁶⁹³

בצורת בינוני פועל בנפעל משורש מו"ך באה התנועה u - **נְמוּךְ**: וגדר שהוא **נְמוּךְ** מעשרה טפחים (כלאים ד, ז) - בכי"ק ובכי"פ תנועת u במקום תנועת o הצפויה.⁶⁹⁴

תופעה מוכרת מן המקרא היא שכשהטעם זו, משתנה תנועת o והופכת ל-u: **נְסוּג** (תהלים מד, יט) - **נְסוּגוֹתַי** (ישעיה נ, ה); **מְנוּס** (עמוס ב, יד) - **מְנוּסָה** (ישעיה נב, יב); **מְלוּן** (בראשית מג, כא) - **מְלוּנָה** (ישעיה א, ח); **נְבוּכָה** (אסתר ג, טו) - **נְבֻכִים** (שמות יד, ג). מכיוון שבצורת הנקבה וברבים יש תנועת u: **נְמוּכָה**, **נְמוּכִים** - אולי יש פה גזירה לאחור אל צורת היחיד, ומתקבלת הצורה **נְמוּךְ** במקום **נְמוּךְ**.⁶⁹⁵ אפשר שהקוראים תפסו צורה זו כשם תואר במשקל פְעוּל משורש נמ"ך, שורש תנייני המצוי בלשון התנאים,⁶⁹⁶ שמקורו בשורש מו"ך המקראי, וכך נוצרה צורה זו.⁶⁹⁷ הנטייה לנקד בשורוק חזקה בכתבי יד בניקוד בבלי, אך גם בהם היא מצויה רק בכמחצית מהתיבות.⁶⁹⁸ במשניות בניקוד תימני קיימות הצורות בתנועת חולם.⁶⁹⁹

כאמור לעיל, **בעתיד** תנועת התחילית היא i כבמקרא: **יָדוּן** (סנהדרין ח, ד); **יִיאָנוּ** (כתובות יג, ג). לא נמצאו צורות ציווי במשנה.

צורת המקור אין בה חידוש; היא בנויה על דרך העתיד, אלא שהמקור מאבד ברוב המקרים את הה"א: במקום **להידון** באה הצורה **לידון** (גיטין ג, ד; אבות ד, כב).⁷⁰⁰

⁶⁹⁰ בצורה הַנְדוּן יש העצמה של שם התואר.

⁶⁹¹ בצורה נְלוּז יש שאילה מן המקרא. השורש לו"ז איננו מעיקר לשון חז"ל. בכלאים שם יש פירוש של המילה **שעטנז** המקראית: "דבר שהוא שווע וטווי ונחז" (כלאים ט, ח), ומי שלובש שעטנז המשנה אומרת עליו שהוא נְלוּז (ראה לעיל). יש כאן זיקה לפסוק "כי תועבת ה' נְלוּז" (משלי ג, לב).

⁶⁹² בכי"ק תוקן לַנְדוּק. במקורות אחרים - **נְרוּק** (בכ"י"פ במקוואות, X2 בירושלמי: ברכות ז, א [יא, א]; סוכה א, י [נב, ג]; X2 בבבלי: זבחים כב ע"א; סוכה יט ע"א).

⁶⁹³ הצורות **נָדוּן**, **נְצוּק**, **נְרוּק** הן שמות תואר מועצמים.

⁶⁹⁴ ראה הדין בצורות הבינוני בכי"פ אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 283-284.

⁶⁹⁵ ראה שם, שם, עמ' 284.

⁶⁹⁶ ראה, למשל, צורת הפעיל מן נמ"ך: הגבוה **מנמיכו** והנמוך **מגביהו** (ספרי במדבר, פג, 79).

⁶⁹⁷ ראה שרביט, אבות, עמ' 132; הנ"ל, אבות לדורותיה, עמ' 267; אלדר, מסורת, עמ' 260.

⁶⁹⁸ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 642-644.

⁶⁹⁹ ראה, למשל, **נמוכה** (אבות ה, יט) בחולם במסכת אבות, מהדורת צמח קיסר.

⁷⁰⁰ בספרות האמוראים ראה, למשל, **לימול** (תלמוד בבלי, זבחים ק ע"א).

1.5.4.2.3 במכילתא

(א) עבר

ניטוח (X2 ויסע, ג, 167); {נימולו} ⁷⁰¹ (פסחא, טו, 53); נייעור (בשלח, ה, 105).

הערות

(1) ניטוח. במסכתא דויסע באה בכ"י אוקספורד למכילתא הצורה ניטוח משורש טו"ח:

נאמ' כאן "לאכלה" ונא' להלן "לחם אבירים", לחם שניטוח באיברים. אמ' להן: המן הזה

שאתן אוכלין ניטוח ⁷⁰² באיברים (ויסע, ג, 167).

הצורה ניטוח, כמקובל בשורשי ע"ו, באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן. במקבילה במכילתא

דרשב"י: לחם זה שאתם אוכלין ניטוח(ח)ה הוא באברים (מכילתא דרשב"י, טז, טו, 111).

במכילתא דפוס קושטא (1515) באה הצורה שנוטח. לדעת מורשת, צורה זו העולה בדפוס אינה

שיבוש, ואפשר לצרפה כעדות לצורות נופעל מופעלי ע"ו, דוגמת נוצדה: "ותשב מצד הקוצרים",

שנוצדה ⁷⁰³ מלכותו לשעה (X3 רות רבה, ה, ו). ⁷⁰⁴

(2) נייעור. צורת נפעל משורש עו"ר באה כבר במקרא: נייעור (זכריה ב, יז). במשנה באה בעבר צורת

הנסתרת נייעור (גיטין ח, ב); במקבילה בתוספתא בכתוב מלא: נייעור (גיטין ו, א) ועוד פעם אחת

מלא במסכת בבא קמא י, לו (נייעור). צורת הבינוני בנפעל במשנה באה מלא יו"ד: הנייעור בלילה

(אבות ג, ד).

במכילתא דר"י כתיב הצורה נייעור (בשלח, ה, 105) מלא יו"ד. במכילתא דרשב"י באה הצורה בכתוב

חסר: נייעור (מכילתא דרשב"י, יד, כב, 63).

במהדורת הורוביץ-רבין באה במקום נייעור הצורה ניעור, משורש נע"ר. צורת בינוני פועל בבניין

נפעל משורש זה במשמעות יענוע, טלטול, יקיצה באה פעם אחת במשנה: ננייעור (כלים כח, ג) ופעם

אחת בתוספתא ניעור (שם, בבא בתרא ו, ט). צורות אחרות בנפעל נפוצות יותר בלשון האמוראים

(ננייעור – ירושלמי ברכות ז, ב; ננייעור הישן – ברכות סא, א ועוד). בכ"י מינכן – ננייעור. ⁷⁰⁵

(ב) בינוני

נייעור (נזיקין, א, 248); נייעור (נזיקין, י, 284); נייעור (עמלק, ב, 182).

⁷⁰¹ צורה זו הנראית כצורת נפעל משורש מו"ל בטעות יסודה, והיא תוקנה בידי המתקין לשתי תיבות ינם לוי. ראה לעיל הדיון בשורש נו"ם, בבניין קל, סעיף 1.5.4.1.3 (א) עבר, הערות (6).

⁷⁰² במסירה בכ"י אוקספורד באה הצורה המשובשת! מ!טוח. יש לתקנה לניטוח.

⁷⁰³ בכתבי יד: נייעור.

⁷⁰⁴ ראה ילון, מבוא, עמ' 156; מורשת, נופעל, עמ' 135.

⁷⁰⁵ פועל זה בא פעם אחת בתנחומא, מאן, בא, ריז (במקום ניעור – צורת נפעל בינוני במשמעות יענוע וטלטול, יקיצה).

הערה

נידון / נידון. כבמשנה באות במכילתא שתי צורות משורש דו"ן. פעם אחת באה הצורה **נידון** על דרך התצורה המקראית, והיא משמשת כשם: די להביא מן הדין להיות כנדון (נזיקין, א, 248), ופעם אחרת באה הצורה **נידון** על דרך התצורה בפועלי ע"ו בלשון חז"ל: אינו נידון אלא כתם (נזיקין, י, 284), וברבים: אף אנו אינן נידונין אלא על תנאי (עמלק, ב, 182).

אפשר שהצורה **נידון** צורת **נידון** היא, אלא שהיא באה בכתב חסר, בלא יו"ד, אולם על-פי ההקשר ניכר שאף כאן ההבדל בכתב משקף הבדל בין דרך התצורה כשם בתנועת a ובין דרך התצורה כפועל בתנועת i.

(ג) עתיד

ימול (X2 עמלק, א, 192).

(ד) מקור

לידון⁷⁰⁶ – X2 (נזיקין, י, 284; נזיקין, יא, 287).

1.5.4.3 בניין הפעיל**1.5.4.3.1 במקרא**

בבניין הפעיל במקרא יש שתי דרכי נטייה: האחת - הנטייה המוארכת שיש בה תנועת קישור, על דרך ה**בִּיאֹוֹתִיו** (בראשית מג, ט); ה**נִיפּוֹתִי** (איוב לא, כא); ה**עֲדֹתִי** (שמות ח, יט); ה**קִמְתִּי** (בראשית ו, יח); ה**תְּבִיאָנָה** (ויקרא ז, ל), והיא הנפוצה בפועלי ע"ו, והאחרת - הצורה הקצרה: ה**נִפְתָּ** (שמות כ, כה); ה**טִלְתִּי** (ירמיה כב, כו); ה**שִׁבְנָה** (איוב כ, י).⁷⁰⁷

פעלים אחדים מע"ו ניטים בהפעיל ובהופעל על דרך פ"נ: תנועת תחילית ההפעיל היא i, ופה"פ נכפלת. לדוגמה: **מְלִין** (שמות טז, ח); **מְסִיג** (דברים כז, יז); **מְסִית** (ירמיה מג, ג) לצד ה**סִיתָךְ** (שמי"א כו, יט) על דרך הגזרה; ה**נִיח** (=שם-שופטים ג, א) לצד ה**נִיח** (=נתן מנוחה) על דרך הגזרה; ובהופעל **מָנַח** (יחזקאל מא, ט).⁷⁰⁸

במקרא השורשים **ינ"ק** / **נו"ק** מתחלפים. לעתים הנטייה היא על דרך פ"י: ה**ינִיקָה** (בראשית כא, ז); ה**ינִיקָה** (בראשית לה, ח), ולעתים היא על דרך ע"ו: ה**ינִיקָהוּ** (דברים לב, יג).

⁷⁰⁶ הצורה **לידון** באה במכילתא בהיעדר ה"א כצורתה במשנה ובשאר ספרות חז"ל. ראה עוד סעיף 1.4.3.2.

⁷⁰⁷ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72i, 72k, 72w.

⁷⁰⁸ ראה ג"ק, שם, סעיף 72ee; בלאו, תורת ההגה, עמ' 191.

1.5.4.3.2 במשנה ובתוספתא

הנטייה המוארכת על דרך **הקיימותי** (יחזקאל טז, ס), האופיינית לפועלי ע"ו במקרא, נעלמה מלשון חז"ל. היא באה רק במקום אחד המושפע מלשון המקרא (בשמות יט, כג⁷⁰⁹): מאחר שהעידוטה בנו (יבמות ז, ג). הדפוסים מקיימים פה **העדת**. הנטייה הנפוצה בפועלי ע"ו היא הנטייה הקצרה, על דרך **הבאת** (בראשית כ, ט).

יש פעלים שניטים על דרך פ"נ כבמקרא: **היניח** (כתובות ט, ב); **הטיל** (מקואות ח, ד). גם מפעלים אחרים יש צורות נדירות על דרך פ"נ. כך, למשל, **הטיח** (אהלות יז, ב)⁷¹⁰ משורש טו"ח; **המסיקים** (בבא קמא י, ה) משורש סו"ק.⁷¹¹

יש בהפעיל של ע"ו גם נטייה על דרך פ"ו. אין התופעה נפוצה בספרות התנאים. במשנה באה משורש בי"ן הצורה **אובין**: אני אהיה⁷¹² **אובין** לפניך (= אבין, אבאר, עבודה זרה ג, ה). בתוספתא באה צורת פועל כזו משורש שו"ב: **הושיב** (=השיב, תוספתא, חולין ו, יג). ילון דן בסוגיה זו, והוא מביא עוד צורת פועל כזו מן התוספתא **אוביר** בארמית (תוספתא כתובות ד, י) משורש בו"ר; במקבילה במשנה באה הצורה **אביר**:⁷¹³ אם **אביר** ולא אעביד אשלם במיטבה (בבא מציעא ט, ג).

מדובר בתופעה מזרחית המושפעת מארמית בבליית, שבה נפוצה נטיית ע"ו על דרך פ"ו: **אותיב** (=השיב) **מותיב** (=משיב), **אוקים** (=הקיים).⁷¹⁴

1.5.4.3.3 במכילתא

(א) עבר

הארתה⁷¹⁵ (בחדש, י, 240); **האיר** – X2 (בשלח, ה, 107; בחדש, ב, 209); **הבאתי** – X4 (X2 בחדש, י, 239; X2 בחדש, י, 240); **הבאת** – X2 (שירה, ו, 137; עמלק, א, 191) / **הבאתה** – X2 (שירה, ה, 134; שירה, ו, 137); **הביא** – X4 (בשלח, א, 86; X2 בשלח, ו, 114; ויסע, ו, 175); **הביאה** – X2 (פסחא, יג, 43; פסחא, יג, 44); **הגזתי** (ויסע, ה, 169); **הגיז** – X2 (בשלח, פתיחתא, 81; בחדש, ה, 219); **הטלתי** (ויסע, ה, 170); **הטיל** (נוזיקין, ח, 278); **המית** – X4 (X2 נוזיקין, ד, 263; X2 נוזיקין, י, 283); **הניח** – X2 (פסחא, טז, 59; עמלק, א, 194); **הניחו** – X2 (עמלק, א, 191; עמלק, א, 192);

⁷⁰⁹ במקרא שם **העדותה**.

⁷¹⁰ כך בכ"י ובמסורות התימנים. ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 212.

⁷¹¹ צורת משנה של צו"ק.

⁷¹² המילה 'אהיה' נוספה בשוליים.

⁷¹³ על-פי מסורת הסופר בכ"י ובכ"י **אביר**. הנקדן ניקד בחולם על-פי הצורות שהיו מוכרות לו. ראה ילון, מבוא, עמ' 166.

⁷¹⁴ על הפעיל של פועלי ע"ו על דרך פ"ו ראה ילון, שם, עמ' 165–170.

⁷¹⁵ על כתיב צורות הפועל **הארתה**, **הבאתה** ראה סעיף 1.4.1.

הסיח (ויסע, א, 154); העדתי (בחדש, ד, 217); העידו (X2 נזיקין, י, 284); הציף – X2 (בשלח, פתיחתא, 78; בחדש, ו, 223); השיבה (שירה, ז, 140); השיבו (שירה, י, 150).

עם כינוי מושא

הביאן – X3 (X2 בשלח, פתיחתא, 76; בשלח, פתיחתא, 77); הבאתנו (בחדש, י, 241); הניחו – X4 (בשלח, ד, 102; בשלח, ה, 105; X2 ויסע, ה, 171); הניחום (בשלח, א, 87); הריצני (X2 שירה, ב, 125).

הערות

(1) הטלתי, הטיל. על-פי הכתיב קשה לדעת אם פועל זה ניטה על דרך חסרי פ"נ או על דרך גזרת ע"ו, אולם צורת הבינוני מיטיל (בחדש, יא, 244) ביו"ד אחרי המ"ם התחילית לציון תנועת e יכולה להעיד על נטייתו על דרך גזרת ע"ו.

(2) הניח, הניחו. גם בפועל זה קשה לדעת אם נטייתו על דרך חסרי פ"נ או על דרך גזרת ע"ו; מסורת הכתיב של צורת בינוני יחידה מנחת (פסחא, יז, 68) בתי"ו מעידה על נטייתה על דרך חסרי פ"נ במשקל הסגוליים, כגון מצלת (פאה, ו, ח), מנעת (יומא, א, ח), מצעת (כתובות ה, ה). במשנה, ברוב המקרים, ניטה שורש נוי"ח על דרך פ"נ (היניח [כתובות ט, ב]; הניחו [ביכורים ג, ו]; מנחתה [פסחים ג, ג]; וניחנו [פסחים א, ג ועוד]).⁷¹⁶

(3) העדתי. במקרא באה הצורה הארוכה העידתי (דברים ד, כו). הצורה הקצרה למדבר העדתי, על דרך הנטייה הצפויה בלשון חז"ל, עולה לראשונה במכילתא (בחדש, ד, 217); היא באה עוד פעם אחת בתלמוד הירושלמי וחמש פעמים בתלמוד הבבלי.

(ב) בינוני

מאיר (בחדש, י, 240); מאירות⁷¹⁷ (X3 ויסע, ב, 162); מביא – X22 (X2 פסחא, ג, 12; X4 פסחא, ט, 32; פסחא, י, 35; פסחא, ית, 71; שירה, ב, 125; X4 עמלק, א, 188; עמלק, א, 195; X4 בחדש, ה, 221; בחדש, יא, 243; נזיקין, ב, 251; נזיקין, ו, 270; כספא, כ, 333); מביאה – X3 (בחדש, ט, 237; בחדש, י, 240; נזיקין, א, 250); מביאין – X4 (בחדש, י, 241; X3 כספא, כ, 335); מזיד – X5 (X3 נזיקין, ד, 262; X2 תשא, א, 342) / מיזיד – X2 (בחדש, ז, 228; נזיקין, ד, 263); מזידה – X3 (פסחא, ח, 29; פסחא, י, 35; תשא, א, 342); מזידין (נזיקין, ד, 263); מיטיל (בחדש, יא, 244);

⁷¹⁶ ראה הדיון בפועלי פ"נ בהפעיל ובפועלי ע"ו בכ"י"פ למשנה אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 262–265; 295. וראה להלן סעיף (ב) בינוני.

⁷¹⁷ כאן כשם תואר – פנים מאירות.

מטילות (X2) בחדש, יא, 244; ממיד – X3 (X2) ויסע, ו, 174; עמלק, א, 180; ממת – X5 (שירה, ז, 141; X2 עמלק, א, 178; עמלק, א, 180; נזיקין, י, 285); ממתין – X2 (בשלח, פתיחתא, 82; בשלח, ה, 106); מניח – X4 (X2) פסחא, יז, 68; X2 עמלק, ב, 186; מנחת תפילין (פסחא, יז, 68); מניחין – X2 (בשלח, פתיחתא, 80; נזיקין, יח, 314); מניחות (בשלח, א, 85); מעיד – X5 (פסחא, ה, 15; ויסע, ה, 170; X2) בחדש, ח, 234; תשא, א, 341; מעידין (בשלח, ג, 97); מפגיין (X2) פסחא, ו, 20; משיב – X2 (פסחא, פתיחתא, 5; בחדש, ד, 219); משיחין (X2) בחדש, ט, 238; מניקות (כספא, יט, 320).

עם כינוי מושא

מעידו (X2) כספא, כ, 327; משיבו (פסחא, פתיחתא, 6); משיבני (נזיקין, יז, 309).

הערות

(1) מיטיל. דרך הכתיב ביו"ד יכולה להעיד על נטייה של השורש על דרך ע"ו (וכמוהו מיו"ד).⁷¹⁸
 (2) ממיד. השורש מו"ך מקורו במקרא, והוא בא רק 5 פעמים בצורות מבניין קל ורק בספר ויקרא: צורת עבר אחת מְךָ (ויקרא כה, מז); צורת בינוני אחת מְךָ (ויקרא כז, ח) ושלוש פעמים הצורה מְךָ בעתיד באותו הפרק (ויקרא כה, כה; לה; לט). בספרות התנאים באות שתי צורות קל משורש זה. האחת – מְךָ: כי ימוך ונמכר (ספרא, בהר, ה, ב) באה בזיקה לפסוק בויקרא כה, לט; האחרת – מכת: מכת: (=מְךָ) את ראשו ונשקתו על ראשו (ספרי במדבר, כב, 26).⁷¹⁹ הצורה מכת: באה גם בטקסט מקביל במדבר רבה (א_יד, פרשה י, 7).
 מבניין נפעל באות בכל ספרות התנאים רק צורות בינוני נמוך, נמוכה. צורת היחיד נמוך באה 3 פעמים במשנה, 12 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא, פעמיים בספרא, 3 פעמים בספרי במדבר ו-5 פעמים באותה הפרשה בספרי דברים. צורת היחידה נמוכה באה פעם אחת במשנה, פעמיים בתוספתא פעם אחת בספרי זוטא במדבר.⁷²⁰

צורות הפעיל משורש זה אינן באות במשנה. צורת עבר אחת באה בתוספתא - המכת:

המכת: את ראשו ונשקתו (תוספתא נזיר ד, ז).

צורת הבינוני ממיד באה 3 פעמים במכילתא דר"י:

⁷¹⁸ ראה לעיל סעיף (א) עבר, הערות (1).
⁷¹⁹ על-פי ההקשר מתבקש פה פועל גורם, ולכן הגיוני יותר שתבוא צורת הפעיל. בטקסט מקביל בתוספתא באה הצורה המכת: (ראה להלן בדיון בצורות הפעיל), ואפשר שבמדרש בספרי במדבר חל שימוש של ה"א התחילית של הפעיל, ונוסח זה הועבר בהעתקה גם למדרש במדבר רבה. ואולם מצינו בלשון חז"ל גם חילופי קל/הפעיל (ראה סעיף 1.1.2.4), ואולי צורת קל באה כאן במשמעות הפעיל כבפעלים אחרים.
⁷²⁰ על הצורות מבניין נפעל ראה לעיל, סעיף 1.5.4.2.2.

כן המקום ממיד ומשה מגביה, ובמקום אחר המקום מגביה ומשה ממיד (ויסע, ו, 174).⁷²¹

וכשהוא ממיד את ידיו עתידין ישר' להמיק בדברי תורה שהן עתידין להנתן על ידיו

(עמלק, א, 180).

הפועל ממיד בא עוד פעמיים כהפכו של הפועל מגביה במכילתא דרשב"י (יז, ד, 117).

במסכתא דעמלק במכילתא באה פעם אחת צורת המקור להמיק. צורה זו באה גם בטקסט מקביל

במדרש תנחומא, בשלח, כז.

חשוב להזכיר כי הטקסט במכילתא אינו מנוקד, וכי אנו נסמכים על הכתיב. מכיוון שבמכילתא לצד

הצורות ממיד, להמיק באה באותה המשמעות גם ממככו (בשלח, פתיחתא, 81) משורש מכ"ך, היה

אפשר לשער שצורות אלה נגזרו מן השורש הכפול מכ"ך, וכי היו"ד שבהן מציינת תנועת e

כבכפולים⁷²² ולא תנועת i כבגזרת ע"ו. ואולם נטיית ממיד ולהמיק על-פי כתיבם נראית להיגזר

מע"ו, משורש מו"ך, וכך הוא גם על-פי המילון ההיסטורי.

(3) מנחת. צורת היחידה מנחת ניטית על דרך פ"נ בגלל התיי"ו. בלשון חז"ל מה שהוא עלול בעה"פ

או בלה"פ – גזרות הנחים והחסרים: ע"ו, ל"א, ל"י – צורות הבינונית שלו באות בצורן -ה – ל"א

(פסחים ג, ד), מעידה (ירושלמי, סנהדרין ג, ו [כא, ג]) וכיו"ב. לו הייתה הנטייה משורש נו"ח על דרך

ע"ו הייתה מתקבלת הצורה מניחה. בלשון חז"ל דרך זו אפשרית.⁷²³

(4) מניקות. תצורת הפועל על דרך ע"ו, משורש נו"ק.

(ג) עתיד

ויאר (בשלח, פתיחתא, 82) / יאיר (בשלח, פתיחתא, 82); נאיר⁷²⁴ (בשלח, פתיחתא, 82); תביא

(נזיקין, טז, 307); יביא – X8 (X6 פסחא, ד, 13; פסחא, יא, 39; נזיקין, טז, 305); יביאו – X2 X3

עמלק, ב, 199; כספא, כ, 335); ויזע⁷²⁵ (עמלק, א, 181); ויחל⁷²⁶ (עמלק, א, 181); ייטיב לך (עמלק,

⁷²¹ כהפכו של הפועל מגביה בא במכילתא דר"י לא רק ממיד, אלא גם הפועל ממכך משורש מכ"ך: כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממככו (בשלח, פתיחתא, 81).

על מל"ך ועל תפוצתו במקרא ובספרות חז"ל ראה סעיף 1.5.3.1.3, (ב) בינוני, הערות (4). בטקסט מקביל בספרי במדבר באה באותו ההקשר הצורה מנמיכו מן השורש התנייני נמ"ך: הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו (ספרי במדבר, פג, 79).

⁷²² וראה עוד על חילופי השורשים בפרק יפעלים כפולי גזרה, בסעיף 1.6.3. נטייה של פועלי הכפולים על דרך ע"ו מצינו כבר במקרא: הָפִיר (יחזקאל יז, יט) מן פר"ר על דרך ע"ו לצד הפ"ר (דברים לא, טז) על דרך הכפולים. ואף במכילתא מצינו לא פעם צורות מן הכפולים שהיו"ד באה בהן לציון תנועת e. ראה, למשל, מגין מן גנין (בחדש, א, 204); מצין מן צנין (ויסע, ה, 171); מצירין (בשלח, ה, 109); מקיל (פסחא, ח, 28). מכאן שהצורות שלעיל היו יכולות להיגזר מן השורש הכפול מכ"ך ולא בהכרח משורש מו"ך.

⁷²³ על צורת בינוני יחידה ראה עוד סעיף 1.4.2.

⁷²⁴ בכ"י אוקספורד נא!ו!ר – הווי"ו טעות במסירה.

⁷²⁵ על צורת העתיד המקוצר בתוספת וי"ו הרצף ראה סעיף 1.2.7 – עתיד 'מהופך'.

⁷²⁶ ראה שם, שם.

ב, (197); יניח – X3 (פסחא, ג, 11; פסחא, ג, 12; פסחא, יא, 36; יניחו (עמלק, א, 180); תניק (כספא, יט, 320); יניקו (X2 כספא, יט, 320); אשים – X2 (ויסע, א, 157; ויסע, א, 158).⁷²⁷

עם כינוי מושא

אביאם (עמלק, ב, 200); תביאהו (פסחא, ט, 32); תביאנו (שירה, י, 149).

הערות

(1) ויאר/ יאיר. באותה הפרשה באות שתי הצורות, האחת צורת עתיד מקוצר עם וי"ו הרצף על דרך המצוי במקרא, והאחרת הצורה הצפויה בעתיד מגזרת ע"ו:

אנטונינוס פעמים שהוא דן על בימה ומחשיך, והיו בניו מחשיכין אצלו. מאחר שנפטר מן הבימה, היה נוטל את הפנס ויאר לפני בנו, והיו גדולי מלכות קרובי אצלו ואומ' לו: אנו נוטלי' את הפנס ונאיר לפני בניך, והוא אומ' להן לאו, לא מפני שאין לי מי שיטול אותו ויאיר לפני בניי, אלא הריני מודיע לכם חיבתן של בני שתהו נוהגין עמהן בכבוד (בשלח, פתיחתא, 82).

אפשר שצורת העתיד המקוצר באה בזיקה לפסוק על אודות בקיעת הים ומעבר בני ישראל בחרבה בלילה: "ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך ויָאָר את-הלילה ולא-קרב זה אל-זה כל-הלילה" (שמות יד, כ), ואולי היא בהשפעת הפסוק "אל ה' ויָאָר לנו" (תהלים קית, כז). במהדורת הורוביץ-רבין: 'היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו'.

(2) תניק, יניקו. צורות אלו משורש יניק ניטות על דרך ע"ו. במקרא מצויות שתי נטיות, האחת על דרך יניק והאחרת על דרך נו"ק. במשנה נטיית הפועל היא על דרך ע"ו: מְיַנֵּק (כתובות ה, ה); מְיַנֵּקוֹת⁷²⁸ (בכורות ג, ב), ואילו שם העצם בנוי על דרך פ"י, בתי"ו – מְיַנֵּקַת חבירו (סוטה ד, ג). אין ספק שהמילה מְיַנֵּקַת שאולה מן המקרא כיוון שהיא חורגת בצורתה מן הדקדוק של לשון חז"ל.⁷²⁹

(3) תביאהו, תביאנו. במכילתא באות שתי צורות עתיד עם כינוי מושא לנסתר:

"ושמרתם את המצות", שמרהו שלא תביאהו לידי פסול (פסחא, ט, 32); "תביאמו

ותטעמו", נתנבאו האבות ולא ידעו מה נתנבאו, "תביאנו ותטענו" אינו אומ' כאן אלא

"תביאמו ותטעמו" (שירה, י, 149).⁷³⁰

שתי הצורות מקורן במקרא: "ובמים לא תבאיהו" (ירמיה יג, א); "שמע ה' קול יהודה ואל-עמו תביאנו" (דברים לג, ז).

⁷²⁷ בשני המדרשים לצד הפסוק הנדרש: "כל המחלה אשר שמתי במצריי לא אשים עליך" (שמות טו, כז) ובזיקה לו.

⁷²⁸ כך בכי"ק, בכי"פ המ"ם מנוקדת בשווא: מְיַנֵּקוֹת, כצפוי בצורת רבות. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 295.

⁷²⁹ ראה הנמן, שאילות, עמ' 7.

⁷³⁰ המדרש דורש את הכינוי החבור לפועל שבפסוק (שמות טו, ז).

(ד) ציווי

הבא (בשלח, א, 46) / הביא (שירה, ח, 144); הכין (בשלח, פתיחתא, 79); הניחו (X2 עמלק, א, 195).

עם כינוי מושא

השיבני – X2 (פסחא, פתיחתא, 4; בחדש, ד, 219).

הערה

הכין. פועל זה הוא חלק ממדרש על הפסוק "וטבוט טבח וְהִכְיָן" (בראשית מג, טז): ואין "הכין" אלא שבת (בשלח, פתיחתא, 79). בצורה זו יש כתיב מלא של תנועת e. הכין באה בזיקה לפסוק הנדרש, ואין היא מעיקר לשון חז"ל.

(ה) מקור

להביא – X49 (פסחא, ד, 12; X2 פסחא, ד, 13; פסחא, ו, 21; X2 פסחא, ז, 26; פסחא, ט, 33; X2 פסחא, י, 35; פסחא, יא, 39; פסחא, טו, 54; פסחא, טו, 57; פסחא, טז, 60;⁷³¹ פסחא, יז, 67; בשלח, א, 87; בחדש, ו, 225; בחדש, ז, 230; X2 נזיקין, א, 248; X3 נזיקין, ב, 251; נזיקין, ד, 261; X2 נזיקין, ד, 263; נזיקין, ה, 266; נזיקין, ה, 268; נזיקין, י, 283; נזיקין, י, 284; נזיקין, יא, 288; X2 נזיקין, יב, 290; נזיקין, יג, 294; X3 נזיקין, טו, 299; X2 נזיקין, טז, 305; כספא, יט, 317; כספא, כ, 322; כספא, כ, 329; כספא, כ, 332; X3 כספא, כ, 337; תשא, א, 340; X2 תשא, א, 342; ויקהל, א, 345); להבין (פסחא, טז, 59); להטיל מחלוקת (בחדש, ה, 222); להמיד⁷³² (עמלק, א, 180); להמית – X18 (X2 נזיקין, ו, 269; X3 נזיקין, ו, 270; X10 נזיקין, ז, 272; X3 נזיקין, ז, 273); להשיב – X4 (X2 בשלח, ו, 112; בחדש, ב, 209; בחדש, ב, 210).

עם כינוי מושא

להביאו – X4 (פסחא, טז, 38; נזיקין, יא, 288; נזיקין, יז, 308; כספא, יט, 319).

1.5.4.4 בניין הופעל**1.5.4.4.1 במקרא**

בניין הופעל מתאפיין בשורוק. מקורו בפועלי פ"ו. השורוק מצוי בשלוש גזרות בהופעל: בפ"ו, שם הוא מקורי; וכן בעו"י ובכפולים, לשם חדר עקב ההיקש של פועלי פ"ו. לדוגמה: וַיִּשְׂם (בראשית כד, לג). פעלים אחדים מתנהגים בהופעל כאילו היו פ"ו - פה"פ בהם דגושה: מָנַח (יחזקאל מא, ט)

⁷³¹ בציטוט ממשנה ברכות א, ה.

⁷³² צורת המקור משורש מו"ך באה בספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא. ראה הדיון בצורות משורש זה בסעיף 1.5.4.3.3, (ב), הערות (2).

מן נוי"ח; הַסָּג (ישעיה נט, יד) מן סו"ג. לעתים בא הפועל בנטייה שונה, ללא דגש, במשמעות אחרת. למשל: הוֹנַח (איכה ה, ה) רגיל בהוראת ילתת מנוחה'.⁷³³

1.5.4.4.2 במשנה

רוב נטיית פועלי עו"יי במשנה כבמקרא. להלן יוצגו רק השינויים לעומת המצוי במקרא. צורות עבר נסתרת ונסתרים הן הפסקיות: הוֹנְמָה (X2 חלה ב, ח; ג, ח; ד, ו; שביעית ט, ט); שהוֹנְמוֹ (ביצה א, ו). צורות יחידה בבינוני שצורתה כצורת פי"ו באה במשקל הסגוליים כשלמים. לדוגמה: מוֹנְבַּאת (נגעים ו, ו); מוֹעֲדָת (בבא קמא א, ד).⁷³⁴

1.5.4.4.3 במכילתא

(א) עבר

הוֹנַף (X2 בחדש, יא, 244)

(ב) בינוני

מוֹטַב – X3 (בשלח, פתיחתא, 78; ויסע, ב, 163; בחדש, ב, 208); מוֹכְנִים (בשלח, ג, 99); מוֹמַת (נזיקין, י, 285); מוֹמַתִּין (X4 נזיקין, י, 285); מוֹנַח – X3 (פסחא, יג, 47; X2 בשלח, פתיחתא, 79); מוֹנַחִין (פסחא, יז, 66); מוֹעֵד – X27 (X2 נזיקין, י, 280; X4 נזיקין, י, 281; X9 נזיקין, י, 283; X8 נזיקין, י, 284; X2 נזיקין, יב, 290; X2 נזיקין, יד, 298); מוֹעֲדַת (X2 נזיקין, יד, 296).

(ג) עתיד

יוֹטַל (בחדש, ד, 217); יוֹמַת⁷³⁵ (X3 נזיקין, י, 285).

1.5.4.5 הבניינים הדגושים

1.5.4.5.1 במקרא

במקרא ניטים על דרך השלמים בעיקר פועלי עו"יי השייכים גם לגזרת ל"י. כך, למשל, חָיָה (תהלים כב, ל); צָנָה (בראשית ו, כב); קָוִיתִי (בראשית מט, יח). שלא מגזרה זו בא רק השורש עו"יז פעם אחת בפייעל בווי"ו עיצורית בצורה עוֹדִינִי (תהלים קיט, סא). הנטייה על דרך השלמים מתחזקת במקרא בספרים המאוחרים, בהשפעת הארמית. כך נוכל למצוא את הפעלים קָנַם (אסתר ט, לא), קָיְמוּ (אסתר ט, כא); וְחִנְיָתָם (דניאל א, ז). הפועל הַצְטִיז (יהושע ט, יב) בבניין התפעל, השייך

⁷³³ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72ee; בלאו, תורת ההגה, עמ' 191.

⁷³⁴ לסקירה על-פי כ"יפ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 301–302.

⁷³⁵ פועל זה בא כמדרש על הפסוק "וגם בעלו יומת" (שמות כא, כט).

לעברית המקראית הקדומה, הוא כנראה פועל גזור שם מן צִיד,⁷³⁶ וכן באותו הפרק וַיִּצְטִירוּ⁷³⁷ (יהושע ט, ד).

בבניינים המוארכים המקבילים לדגושים הנטייה הרגילה בפועלי עויי היא על דרך פּוֹלַל (במקום פיעל), פּוֹלַל (במקום פועל הסביל) וּהִתְפּוֹלַל. לדוגמה: קוֹמִים מן קוֹם (במקרא באה צורת העתיד אֶקוֹמִים [ישעיה מד, כו]); מוֹתֵת (ממוֹת) [שמ"א יד, יג]; וַיִּמְתְּתֵהוּ [שמ"א יז, נא] מן מוֹת; רוֹמִים (רוֹמְמָתַי [ישעיה כג, ד]; מְרוֹמִים [שמ"א ב, ז] ובסביל רוֹמִים (ומְרוֹמִים [נחמיה ט, ה]) מן רוֹם; הִתְעוֹרַר (בהפסק - יִתְעוֹרַר [איוב יז, ח]) מן עוֹר; הִתְבַּשֵּׁשׁ (יִתְבַּשֵּׁשׁ - בראשית ב, כה).

הנטייה במשקל פִּלְפַל כאנלוגיה לפועלי הכפולים נפוצה במקרא פחות. לדוגמה: טִלְטַל (מְטִלְטַל [ישעיה כב, יז]); פִּלְפַל (שמ"ב יט, לג); קִקְרַר (וְקִקְרַר [במדבר כד, יז]); וּתְתַחַלַחַל (אסתר ד, ד).⁷³⁸

1.5.4.5.2 במשנה

במשנה בבניינים הדגושים ניטים רוב הפעלים שעה"פ שלהם וי"ו או יו"ד על דרך השלמים. כך, למשל, נמצא הפועל פִּיּוֹן (ברכות ב, א) תחת פּוֹנֵן שבמקרא (משלי ג, יט ועוד).

כאמור לעיל, ראשית התופעה במקרא, בעיקר בפעלים השייכים לגזרת ל"י, ונטייה זו מתחזקת בספרי המקרא המאוחרים ותופסת גם את הפעלים שאינם עוי"מ ל"י הקרובים בזמנם ובלשונם ללשון חז"ל. פועלי עויי ניטים כשלמים בעיקר בפעלים גזורי שם. כך נוכל למצוא, למשל, זייר מ'דיר, סיייד מ'סיד, זיווג מ'זוג. לדוגמה: הַמְדַיֵּיר את שדיהו (=הופכו כמין דיר לצאן, שביעית ג, ד); סִיידוֹ וְכִיירוֹ לעבודה זרה (עבודה זרה ג, ז); הן מִיִּזְדוֹגִין זוגות זוגות (סנהדרין ה, ה).

פעלים אחדים בפיעל ובהתפעל ניטים במשנה במשקל פּוֹלַל, הִתְפּוֹלַל כבמקרא. מכיוון שבניינים אלה נעלמו מלשון חז"ל, ויש מהם היקריות נדירות, יש כאן חזרה למצוי בלשון המקרא.⁷³⁹

מדובר בייחוד בפעלים מתחום עבודת המקדש ומתחום מנהגי האבלות: לְרוֹמִים (פסחים י, ה); מְעוֹרְרִים (מעשר שני ה, טו); מְקוֹנְנוֹת (מועד ג, ט).⁷⁴⁰

במשנה יש פעלים בודדים משורשי עויי שנטייתם במשקל פִּלְפַל. לדוגמה: טִלְטַל (טִלְטַלָּה [בבא מציעא ג, ט]); נִפְנַף (מְנַפְנַף [אהלות ח, ה]); שִׁפְשֵׁף (מקואות ט, ב).⁷⁴¹

⁷³⁶ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72m; בלאו, תורת ההגה, עמ' 192.
⁷³⁷ אולי מן צורה וציוור. בקצת ספרים כתוב וַיִּצְטִירוּ, כלומר הצטיידו בצידה. בתרגום יונתן ובתרגומים אחרים באה צורה זו, וכך פירש ר' יוסף קרא: 'אבל לבי נוטה אחר הספרים שכתוב בהם ויצטיידו מדבר הלמד מעניינו שלמד כענין הזה... על כל דיבור ודיבור חוזר על הצידה'. ראה פירושו של יהודה קיל בידעת מקרא' לספר יהושע על אתר.

⁷³⁸ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 72m; בלאו, תורת ההגה, עמ' 191-192.

⁷³⁹ על 'היעלמות' משקל זה מלשון חכמים ראה קביעתו של בנדויד בספרו 'לשון מקרא ולשון חכמים' כי 'בניין 'פולל' פסק מלשון חכמים' (שם, עמ' 482), וכן דברי הנמן: 'בניין פולל של כל הפעלים האלו יש לו מקור במקרא במשנה לא נוסף אפוא שום פועל חדש בבניין זה', הנמן, תורת הצורות, עמ' 303.

⁷⁴⁰ ראה הדיון בנטיית פעלים במשקל פּוֹלַל במשנה אצל הנמן, תורת הצורות, עמ' 302-303; מורשת, פולל; השווה נתן, תוספתא, עמ' 181.

⁷⁴¹ ראה הנמן, שם, עמ' 303.

1.5.4.5.3 במכילתא

1.5.4.5.3.1 פיעל על דרך השלמים

(א) עבר

כיוונתם (בשלח, ה, 105); קיים – X3 (בשלח, פתיחתא, 79; ויסע, א, 158; ויסע, ב, 161).

עם כינוי מושא

כיירו (נזיקין, יא, 288); נילום (עמלק, א, 181); סידו (נזיקין, יא, 288); ציירו (נזיקין, יא, 288).

הערות

(1) כיירו. פועל זה בא במכילתא פעם אחת עם כינוי מושא: סידו וכיירו וציירו (נזיקין, יא, 288).

הפועל כיר נתחדש בלשון התנאים, והוא ניטה בפיעל ובפועל ובא פעמים אחדות במשמעות 'עשה

צורות בפיתוחים ובציורים',⁷⁴² תמיד לצד הפועל סייד. לדוגמה: סיידו וכיירו לשם עבדה-זרה [...]

סיידה וכיירה לשם עבודה-זרה (עבודה זרה ג, ז).

בן-יהודה מקשר בין שורש זה ובין פִּינָה, פִּינָים.⁷⁴³ לדעת מורשת, לא נראה שיש קשר בין הפועל

כיר ובין מילים אלה, ואף אין קשר בינו ובין כור=תנור התכה.⁷⁴⁴ על-פי תוספות הערוך השלם,

מקור הפועל בפרסית.

(2) נילום. הפועל נול נתחדש בלשון התנאים במשמעות 'עשה מכוער, מנוון'.⁷⁴⁵ סגל מביאו בין

הפעלים המשניים הנמצאים במקראית בחילוף אותיות: נול-נבל.⁷⁴⁶ סימוכין לזה נוכל למצוא

בספרי דברים בדרשת הפסוק "עם נבל ולא חכם" (דברים לב, ו): "עם נבל" לשעבר, "ולא חכם"

לעתיד לבוא [...]. ומי גרם לישראל שיהו מנוולים ומטופשים? שלא היו בוגין בדברי תורה (ספרי

דברים, שט, 349), ובמקרה אחד אף שינו דפוסי המשנה כתיב של ציטוט מן המקרא "בן מנוול"⁷⁴⁷

אב" (מיכה ז, ו), הבא במסכת סוטה ט, טו, לפי המקובל בלשון התנאים. בכי"ק ובמהדורת לו:

מנבל, כפי שצריך להיות.⁷⁴⁸

בלשון התנאים ניטה שורש נו"ל בבניינים פיעל, פועל ונתפעל. נטייה של נו"ל בבניין פיעל באה

במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. לדוגמה:

בנות ישראל' נאות הן אלא שעניות מנוולתן (נדרים ט, י).

לא יעלה אדן לראש הבימוס אפי' לנוולו ולטנפו (תוספתא עבודה זרה ז, י).

⁷⁴² ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 191.

⁷⁴³ ראה מילון בן-יהודה, עמ' 2350.

⁷⁴⁴ ראה מורשת, שם, הערה 13.

⁷⁴⁵ ראה שם, שם, עמ' 222–223.

⁷⁴⁶ ראה סגל, דקדוק, סעיף 176, עמ' 107.

⁷⁴⁷ במקרא: מַנְבֵּל.

⁷⁴⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 223, הערה *12.

אין מנוולין בנות יש' יתר ממה שכת' בתו' (ספרי במדבר, יא, 17).

במכילתא הפועל נול בא פעם אחת בצורה מבניין פיעל עם כינוי מושא :

לא ניולום⁷⁴⁹ אלא דנום ברחמי' (עמלק, א, 181).

במקבילה במכילתא דרשב"י באה הצורה **ניולום** (מכילתא דרשב"י, בשלח, יז, יג – על-פי מדרש הגדול).

צורת בינוני מבניין **פועל** באה במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. לדוגמה :

אי אפשי אשה מנוולת (נוזר ד, ה).⁷⁵⁰

ומי גרם לישראל שיהו מנוולים ומטופשים (ספרי דברים, שט, 349).

במכילתא דר"י באה צורת בינוני אחת של פועל כשם תואר :

אין לך מנוול ומשוקץ מן השור בשעה שהוא אוכל עשב (בשלח, ו, 113).⁷⁵¹

נטייה בבניין התפעל מצינו רק במדרשי ההלכה ספרי זוטא במדבר, ספרי במדבר וספרי דברים :

יש לך נאה בילדותה וכשמזקנת היא מתנוולת (ספרי זוטא במדבר, יב, א, 274).

הפרש בין אדם המתנוול במקום שמכיר לאדם המתנוול במקום שאינו מכיר (ספרי במדבר, יד, 19).

בת ישראל מתקשטת וזו מתנוולת (ספרי דברים, ריג, 246).

שורש נב"ל משמש בלשון התנאים לעניין נבלה (נבלה וטרפה, התפגרות הבהמה). לדוגמה :

המוסר בהמתו לטבח וניבלה (תוספתא בבא קמא י, י)

השוחט פרת חטאת ושור הניסקל ועגלה ערופה [...] השוחט וניתנבלה בידו (חולין ה, ג).

כל שנתנבלה בשחיטתה נבילה ומטמאה במשא (תוספתא חולין ב, ט).

בכל ספרות התנאים בא שורש נב"ל כבמקרא במשמעות 'חילול, השלכת חרפה' רק פעם אחת במכילתא בדרשת הפסוק "נְבֵל תְּבַל" (שמות יח, יח) :

ינבלו אותך ויקנתרו אותך, כתאינה זו שעליה נובלות⁷⁵² (יתרו, ב, 197).

(3) **סיזו**. הפועל **סוד/סיז** במשמעות 'משיחה בסיד' בלשון חז"ל מקביל ל**שיז** המקראי ("וְשִׂדְתָּ

אותם בשיז" דברים כז, ב).⁷⁵³ במשנה ובתוספתא באות צורות פועל מן **סוד** בבניין קל, רובן בזיקה

⁷⁴⁹ בכ"י אוקספורד **ניזלום**, הז' טעות במסירה.

⁷⁵⁰ וכן הוא בתוספתא נוזר ג, יד.

⁷⁵¹ וכן במקבילה במכילתא דרשב"י (יד, כט, 68).

⁷⁵² כאן **נובלות** במשמעות 'כמשות', כבמקרא.

⁷⁵³ תופעה זו של חילופי ש/ס ידועה. כבר במקרא אנו עדים לחילופי כתיב של מילים אחדות בעקבות הזדהות ההגייה של סמ"ך ושי"ן שמאלית בתקופת הבית השני. כך, למשל, **נְשׂוּג** (שמי"ב א, כב) / **נְסוּג** (תהלים מד, יט); **מְשַׁמְרוֹת** (קהלת יב, יא) / **מְסַמְרוֹת** (ירמיה י, ד). מילים נדירות במקרא הנכתבות בשי"ן, נכתבות בלשון חז"ל בסמ"ך. כך **שִׁפְיוֹן**, הבאה פעם אחת במקרא (משלי כג, ב), נכתבת בספרות חז"ל בסמ"ך – **שִׁפְיוֹן** (שקלים ח, ג ועוד לרוב); **מְאֻרְשָׁה** (דברים כב, כג) הופכת **מְאֻרְשָׁת** (יבמות ט, ד) ועוד הרבה. ראה קוטשר, מילונות, עמ' 35–36.

לפסוק בדברים. לדוגמה: וסד בסיד (X2 בבא בתרא ב, א); וסדוהו בסיד (תוספתא סוטה ח, ז). פעם אחת באה הצורה **שדין** בשי"ן: לא היו **שדין** אותו בכפיס של ברזל (מידות ג, ד). צורת הבינוני הפועל היא **סוד**: בור סוד (אבות ב, ח). צורת המקור היא **לסוד**, והיא באה פעמים אחדות בתוספתא. לדוגמה: סיד לסוד בו ביתו (תוספתא יום טוב א, ה). בכל מדרשי ההלכה אין צורות קל משורש זה.

צורות פיעל משורש **סוד** באות באותה המשמעות של בניין קל - 'משיחה בסיד' במשנה, בתוספתא ובמכילתא, על פי רוב לצד הפועל **סוד**.⁷⁵⁴ לדוגמה: סידו וכיירו לשם עבדה-זרה [...] סידה וכיירה לשם עבודה-זרה (עבודה זרה ג, ז). במכילתא באה צורת עבר עם כינוי מושא: סידו וכיירו וציירו (נזיקין, יא, 288). פעם אחת באה בתוספתא צורת מקור של פיעל: **לסיד** (תוספתא בבא בתרא א, ו). (4) **ציירו**. צורת פיעל עבר עם כינוי מושא משורש **צור** על דרך השלמים באה במכילתא פעם אחת: סידו וכיירו וציירו (נזיקין, יא, 288). בספרות התנאים באה צורת בינוני פועל **מצייר** פעם אחת בתוספתא (שבת, יא, יד). צורת שם הפועל **לצייר** באה בתוספתא (כלים ב"ב ד, יג). אפשר שנטייה זו על דרך השלמים נגזרה משם בעל המקצוע **צייר**,⁷⁵⁵ ואפשר שאף צורת המקור **לצייר** צורה (מידת בשר ודם אינו יכול לצייר צורה בעפר [שירה, ח, 144]), שנידונה לעיל,⁷⁵⁶ אינה גזורה מבניין קל, אלא צורת מקור של פיעל היא כבתוספתא.⁷⁵⁷

(ב) בינוני

מגייר (עמלק, ב, 200); מחוורין - X2 (נזיקין, ו, 270; נזיקין, יג, 293); מחייבין - X4 (נזיקין, טו, 300; X3 כספא, כ, 323) / מחייבי' (נזיקין, טו, 300); מכון / מכין (שירה, י, 149); מסייע (בחדש, יא, 242); מעוול (נזיקין, יג, 294); מפייס - X2 (בשלח, ב, 93; בחדש, ט, 237); מקיים - X3 X18 (פסחא, ד, 13; X2 פסחא, ה, 17; פסחא, טו, 54; פסחא, טו, 55; X2 בשלח, ו, 112; בשלח, ו, 113; בחדש, יא, 244; נזיקין, א, 247; X2 ויקהל, א, 345; X2 ויקהל, א, 346; X2 ויקהל, א, 347); מקיימין (בחדש, ו, 222).

עם כינוי מושא

מסיעו (בחדש, ד, 216); מסייעתן (בשלח, ה, 106).

⁷⁵⁴ ראה לעיל הערה (1).

⁷⁵⁵ משנה, כלים כט, ג; נגעים ב, א; מכילתא דר"י, שירה, ח, 144 ובטקסט המקביל במכילתא דרשב"י טו, יא; ספרא, נגעים ס, א; ספרי דברים, שז, 344.

⁷⁵⁶ ראה סעיף 1.5.4.1.3, (ו) מקור, הערות (3).

⁷⁵⁷ כך מנותחת צורת המקור במילון ההיסטורי.

הערות

(1) מגייר. הפועל גיר במשמעות 'הכניס לדת היהודית' הוא חידוש בלשון התנאים.⁷⁵⁸ מדובר בפועל שנגזר מן השם גר. במכילתא הוא בא פעם אחת בפועל בצורת בינוני פועל: הרי אני הולך לארצי ומגייר כל בני מדינתי (עמלק, ב, 200).

מעט צורות פועל משורש זה באות בתוספתא ובמדרשי ההלכה: וגיירן – עבר+כינוי (תוספתא, קידושין ה, יא; מגיירן – בינוני פועל+כינוי (ספרי דברים, לב, 54); גיירני (ספרי במדבר, קטו, 129); מגייר (מכילתא דר"י, עמלק, ב, 200).

בבניין פועל אין צורות משורש זה בלשון התנאים. מצינו רק צורה אחת במדרש בראשית רבה (599) במדרש לקטע פסוק: "וישב יעקב בארץ מגורי אביו", מגויירי אביו (בראשית רבה, פד, פסקה ד).

צורות מבניין נתפעל נפוצות מאוד בספרות התנאים, בעיקר במשנה ובתוספתא. במשנה: X13 נתגייר; X4 נתגיירה; X6 נתגיירו; X1 אתגייר; X1 תתגיירי; בתוספתא: X33 נתגייר; X3 נתגיירה; X1 נתגיירו; X1 אתגייר; X1 תתגיירי; במכילתא: X2 נתגייר; X4 להתגייר; X1 נתגיירה; בספרא: X8 נתגייר; בספרי במדבר: X5 נתגייר; X1 ניתגיירה; X1 מתגייר; בספרי זוטא במדבר: X3 נתגייר; בספרי דברים: X4 נתגייר; X1 מתגיירין.

(2) מחוורין. הפועל חור בא בפועל במשמעות 'להבהיר' במדרשי ההלכה מכילתא דר"י (X2 מחוורין) וספרי דברים (X2 יחוורו, רלז, 269). לדוגמה: "ופרשו השמלה" וגו', מחוורין את הדברי' בשמלה (נזיקין, ו, 270). צורת בינוני מבניין פועל נפוצה בתלמוד הירושלמי.

(3) מכון/מכוין. הכתיב ביו"ד מעיד על תנועת עה"פ שהיא e. כך עולה גם מניקוד כ"י"ק למשנה. להלן דוגמות אחדות: המְבַיֵּש (בבא קמא ח, א); מְחַיֵּב (תרומות ח, א); מְסַיֵּע (פאה ה, ו); המְקַיֵּים (אבות ד, ט).⁷⁵⁹ הכתיב 'מכוין' מופיע גם בתוספתא (ברכות ב, ז; ג, יח), בירושלמי, בבבלי ובמדרשי אגדה.⁷⁶⁰

(4) מסייע, מסייעו, מסייעותן. הפועל סיע במשמעות 'עזר, תמך ב' נתחדש בלשון התנאים.⁷⁶¹ פועל זה נפוץ בתרגומי המקרא, פרט לתרגום אונקלוס, לתרגום הפועל עזר. לדוגמה: 'וסייעית יתכוון'

⁷⁵⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 121.

⁷⁵⁹ בטקסטים בניקוד בבלי נמצאה צורה אחת בעה"פ פתוחה מְלַמֵּד לצד אותה צורה בניקוד המקובל, בעה"פ צרויה, באותו העמוד. ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 519, סעיף 12.

⁷⁶⁰ אף בצורת בינוני בבניין נתפעל משורש כו"ן באה במכילתא יו"ד אחרי הווי"ו, והיא מלמדת על קריאה בתנועת e. ראה להלן סעיף 1.5.4.5.3.3 בהערה לצורת הבינוני מתכוין.

⁷⁶¹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 245.

בתרגום יונתן לבראשית מח, כב; 'סיעני' בתרגום לכתובים ל"עֲזָרְנִי" (תהלים קיח, יג); 'סיעתא' בתרגום ל"עֲזָרְתִּי" (איוב כו, ב).⁷⁶²

(5) **מעוול** (=מְעוֹל). פועל זה גזור שם מן עוֹל. אין הוא מעיקר לשון חז"ל. הפועל בא פעם אחת במקרא: "אלהי פלטיני מיד רשע מכף מְעוֹל וחומץ" (תהלים עא, ד). **מעוול** בא פעם אחת במכילתא באותו הקשר שבו הוא בא בתוספתא, בבא קמא ז, ח - במניית סוגי הגנבים: והמעוול במידו' (נוזיקין, יג, 294).

(6) **מפייס**. פועל זה נתחדש בלשון התנאים, והוא בא במשמעות 'שיכך הרוגו, שידל בדברים ושכנעו'.⁷⁶³ אף שהוא נפוץ מאוד בניבי ארמית שונים, בתרגומים ובשומרונית מוסכם על הכול כי מוצאו מיוונית.⁷⁶⁴ במשנה באה בבניין פיעל רק צורת מקור אחת **לפייס** (סנהדרין ב, ג). צורות בינוני משורש פו"ס במשמעות זו באות בתוספתא ובמדרשי ההלכה. במכילתא באה צורת הבינוני פעמיים:

להודיע חכמתו של משה היאך היה עומד ומפייס לכל אותן האלפים ולכל אותן הרבבות (בשלח, ב, 94). ועוד פעם אחת במדרש מקביל במסכתא דבחדש, ט, 237.

(ג) עתיד

נחייב (נוזיקין, טז, 306); **יקיים** – X7 (בחדש, ו, 223; X4 נוזיקין, יז, 308; X2 נוזיקין, יז, 309).

(ד) ציווי

סייעו (בחדש, ט, 236).

עם כינוי מושא

סייעוני (X2 עמלק, א, 176).

(ה) מקור

לחייב – X20 (X2 פסחא, פתיחתא, 3; X3 פסחא, ו, 20; פסחא, ו, 21; X2 בחדש, ו, 225; נוזיקין, ו, 269; נוזיקין, ז, 271; נוזיקין, ט, 278; נוזיקין, יא, 287; נוזיקין, יא, 288; נוזיקין, יא, 289; נוזיקין, יב, 291; נוזיקין, יד, 296; נוזיקין, טז, 302; כספא, יט, 317; כספא, יט, 318; כספא, כ, 324); **לקיים** – X10 (פסחא, פתיחתא, 5; פסחא, ו, 19; פסחא, יד, 48; פסחא, טו, 53; פסחא, טז, 57; פסחא, טז, 59; בשלח, א, 84; בחדש, ג, 214; נוזיקין, יח, 312; נוזיקין, יח, 313).

⁷⁶² ראה שם, שם, שם, הערה 13**.

⁷⁶³ ראה שם, שם, עמ' 278.

⁷⁶⁴ ראה אלבק, מבוא, עמ' 211; בנדויד, לשון, עמ' 136.

עם כינוי מושא

לכוינו (פסחא, יג, 42); לקימה (נזיקין, ג, 258); לקיימה (נזיקין, ג, 257).

הערה

לכוינו. בצורת מקור זו עם כינוי המושא יש עדות לכתיב שווא נע ביו"ד, כפי שמצוי לעתים במסורת

הסופר בכי"ק: **מְחַבְּרֵי** (כלים כג, א) ⁷⁶⁵ ועוד. ⁷⁶⁶

1.5.4.5.3.2 פועל על דרך השלמים

(א) בינוני

מזויינין (בשלח, פתיחתא, 77); **מכוון** – X3 X2 (פסחא, יז, 67; בשלח, ג, 100⁷⁶⁷); **מנוול** (בשלח, ו, 113).

הערות

(1) **מזויינין**. הפועל זין נתחדש בלשון התנאים במשמעות 'היה חמוש בכלי זין'. ⁷⁶⁸ **מזויינין**, צורת

בינוני של פועל, באה פעם אחת במכילתא: "וחמושים עלו בני ישראל", אין "חמושים" אלא **מזויינין**

(בשלח, פתיחתא, 77). צורת היחיד **מזוין** באה פעם אחת בתוספתא (בבא מציעא ח, טז).

(2) **מנוול**. צורת בינוני מבניין פועל המשמשת כשם תואר: אין לך **מנוול** ומשוקץ מן השור בשעה

שהוא אוכל עשב (בשלח, ו, 113). הצורה **מנוול** באה גם במקבילה במכילתא דרשב"י (יד, כט, 68).

עוד צורות פועל בבינוני באות במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים. כאמור לעיל, ⁷⁶⁹ הפועל **נול**

נתחדש בלשון התנאים. ⁷⁷⁰

1.5.4.5.3.3 נתפעל על דרך השלמים

(א) עבר

נשתייר – X4 X2 (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84; ויסע, א, 153); **נשתיירה** (בשלח, פתיחתא, 78);

נתגיירה (עמלק, א, 188); **נתקיים** – X4 X3 (פסחא, טז, 59; עמלק, א, 181); **נתקיימה** ⁷⁷¹ (פסחא,

טו, 54).

⁷⁶⁵ היו"ד נמחקה.

⁷⁶⁶ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1243–1244.

⁷⁶⁷ במקום זה הצורה 'מכוון' ייתור במסירה.

⁷⁶⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 150.

⁷⁶⁹ ראה סעיף 1.5.4.5.3.1 (א) עבר, הערות (2) נילום.

⁷⁷⁰ ראה מורשת, שם, עמ' 222.

⁷⁷¹ הנו"ן תוספת במסירה: [נ]תקיימה.

הערות

(1) צורות העבר כולן באות, כצפוי, בתחילית נוי"ן.⁷⁷²

(2) נשתייר, נשתיירה. הפועל נשתייר (=נשאר, נותר) נתחדש בלשון התנאים.⁷⁷³

(ב) בינוני

מדיינים – X2 (ויסע, ו, 173; ויסע, ו, 174) / מדיינין (ויסע, ו, 173); מתחייב – X4 (נויקין, ח, 274);

נויקין, ח, 276; X2 נויקין, יג, 295; מתכוין⁷⁷⁴ – X21 (X4 נויקין, ח, 274; נויקין, ח, 275); X5

נויקין, ח, 277 [פעמיים – במתכוון]; נויקין, ט, 279 - במתכוין; X2 נויקין, ט, 280 - במתכוין; X4

נויקין, י, 281; X2 נויקין, י, 283; X2 נויקין, יד, 297; מתקיימין (פסחא, ד, 13).

(ג) עתיד

יטייל בשוק (נויקין, ו, 270); יתכוין (נויקין, ח, 277); יתקיימו – X21 (פסחא, ד, 13; X2 פסחא, ח,

27; X2 פסחא, יד, 50; X2 פסחא, יז, 64; X2 שירה, ב, 124; שירה, ד, 131; בחדש, ז, 228; בחדש,

ח, 234; בחדש, ט, 238; בחדש, יא, 242; נויקין, ז, 274; נויקין, טו, 302; כספא, כ, 323; כספא, כ,

325; X2 כספא, כ, 330; ויקהל, א, 345).

1.5.4.5.3.4 בניין פולל**(א) בינוני**

מרומם (בשלח, ג, 100); מרוממים X2 (בשלח, א, 90; בשלח, ב, 96); משוררים X2 (פסחא, טז, 62).

(ב) מקור

לעורר (X3 שירה, ט, 147).

הערות

(1) מרומם, מרוממים. במכילתא באות צורות בינוני אחדות מן השורש רוי"ם על דרך פולל, התפולל

כבמקרא, לרוב בזיקה לפסוק הנדרש.⁷⁷⁵

⁷⁷² לסוגיית תחילית העבר בבניין נתפעל ראה סעיף 1.4.4.1.

⁷⁷³ ראה מורשת, שם, עמ' 365.

⁷⁷⁴ בצורת בינוני משורש זה לעולם באה יו"ד אחרי הווי"ו, ועל כן היא מעידה על קריאה בתנועת e. (פעם אחת אף באה צורת עתיד משורש זה יתכוין [נויקין, ח, 277] ראה להלן.) בכתבי יד טובים של המשנה (כיי"ק, כיי"פ, כיי"י מינכן ומהדורת לו) אין יו"ד בצורות כגון זו, וילון סבור כי הכתיבים ביו"ד אינם מעידים על מסורת ישנה, אלא הם תיקונים מאוחרים של מדפיסי ספרות חז"ל (ראה ילון, מבוא, עמ' 16–17). בכתבי יד טובים אחרים ניתן למצוא צורות, כגון מתכוין, מתכווין ביו"ד אחרי הווי"ו (ראה גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 122–124). הפועל נתכוון מופיע באוטוגרף הרמב"ם למשנה 3 פעמים בתנועת ציר/סגול בעה"פ, ונראה שאכן הייתה מסורת ישנה של קריאת פועל זה בתנועת e בעה"פ (ראה צורבל, אוטוגרף, עמ' 118 הערה 80).

⁷⁷⁵ הבניינים פולל, התפולל נעלמו מלשון חז"ל, ובפעלים הבודדים הניטים בהם יש חזרה למצוי בלשון המקרא. ראה

"אתה הרם את מטך", תהא מרומם ומפאר ומשבח ונותן שיר ושבח וגדולה ותפארת הודייה והלל למי שהמלחמות שלו (בשלח, ג, 100).

אבל 'ישר' מרוממים ומפארין ומשבחין ונותנין שיר ושבח וגדולה תהלה ותפארת למי שהמלחמות שלו. כעינין שנ' [...] ואו' "ימי אלהי אתה ארוממך" וגו' (בשלח, א, 90).

בספרות התנאים באות צורות כאלה גם בטקסטים מקבילים במכילתא דרשב"י: ומרומם (שם, יד, טו, 59); ומרוממין (שם, יד, ח, 52; יד, יד, 57).

(2) משוררים. צורת בינוני פולל משורש שי"ר באה במכילתא פעמיים כפועל בבינוני:

"בכושרות", אילו בוכים ואילו משוררים. מצריים בוכים, שנ' "ומצרים מקברים" וגו', וישר' משוררים, שנ' "קול רנה וישועה באהלי צדיקים" (פסחא, טז, 62).

הצורה משוררים באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י יג, ד, 38 – על-פי מהדורת אפשטיין. אין משפט זה בא בנוסח מכילתא דרשב"י ב'מאגרים'. צורת הבינוני משוררים כשם עצם באה פעם אחת בספרי במדבר (קטז, 132).

צורת בינוני פולל משורש שי"ר באה בספרי המקרא המאוחרים 35 פעמים בתחום עבודת הקודש, ואילו במכילתא על אתר היא באה בשימוש חופשי. בניגוד ל'בוכים' היינו מצפים ל'שירים', אולם במקומה באה כאן צורת פולל משוררים. אפשר שתנועת 0 במילה בוכים היא שהשפיעה על השימוש במשקל פולל.⁷⁷⁶

(3) לעורר. הפועל עור מקורו במקרא. הוא ניטה בפיעל במשקל פולל, ומשמש במשמעות 'העיר לפעולה': "העתידים עורר ליתן" (איוב ג, ח); 'הניף': "והוא עורר את חניתו (שמ"ב כג, יח) או 'גירה': "שנאה תעורר מדנים" (משלי י, יב).⁷⁷⁷ במשנה נמנה פועל זה עם הפעלים המתארים מנהגי אבלות. במשנה באות שתי צורות בינוני שמניות: מעוררים (סוטה ט, י) / מעוררין (מעשר שני ה, טו) באותו ההקשר: יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר, אף הוא ביטל את המעוררים ואת הנוקפים (סוטה ט, י), וכן בתוספתא: מעוררין אלו הלויים שאומ' על הדוכן "עורה למה תישן ה'" (תוספתא סוטה יג, ט). פעם אחת באה במשנה צורת עתיד: לא יעורר על מיתו ולא יספידנו (מועד קטן א, ה).

צורת המקור לעורר באה בכל ספרות התנאים רק במכילתא, שלוש פעמים באותה הפרשה:

עכשיו הן באין לעורר עירותם⁷⁷⁸ של בני אפרים [...] עכשיו הן באין לעורר מריבה שבין

אבינו לאביהם/ן (שירה, ט, 147).⁷⁷⁹

לעיל סעיף 1.5.4.5.2.

⁷⁷⁶ ראה ילון, מבוא למשנה, עמ' 139; מורשת, פולל, עמ' 252, הערה 24.

⁷⁷⁷ ראה קדרי, מילון, עמ' 784.

⁷⁷⁸ במהדורת הורוביץ-רביץ: "עידותן". יש המפרשים לשון שנאה. במהדורת לויטרכך מובא אותו הנוסח כמו בכ"א

לשימוש בפועל זה כאן יש זיקה ברורה לנאמר במשלי י, יב: "שִׁנְאָה תְּעוֹרֵר מְדֻנִים".
 נוסח דומה בא בויקרא רבה במדרש לפסוק ממשלי: "שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה
 אהבה" שנאה שנתנו יש' ביניהם לבין אביהן שבשמים, "תעורר מדנים" עוררה עליהן דיני דינין
 (ויקרא רבה, פרשה ז, פסקה א, קמז).
 בניגוד לשימוש בפועל לעורר במשנה ובתוספתא כחלק ממנהגי האבלות, כגון 'לעורר על המתים'
 (מועד קטן א, ה), במכילתא ובמדרשים מאוחרים יותר חוזר השימוש המקראי בפועל זה במשמעות
 'להעיר לפעולה'.

1.5.4.5.3.5 בניין התפולל

בינוני

מתמוטטות (בחדש, ה, 220); מתרומם (פסחא, טז, 62).

הערות

שני הפעלים בבינוני מקורם במקרא, ויש זיקה בין הופעתם במדרש לבין הפסוק שהם מופיעים בו
 במקרא.

- (1) מתמוטטות. הפועל בא פעם אחת במכילתא: היו ההרים מתרעשין והגבעות מתמוטטות (בחדש,
 ה, 220). לפועל יש זיקה לפסוק בישעיה: "מוט התמוטטה ארץ" (שם, כד, יט).
 (2) מתרומם. פועל זה בא פעם אחת במכילתא: שהמקום מתרומם על מצר' (פסחא, טז, 62). לפועל
 זה יש זיקה לפסוק בדניאל: "ויתרומם ויתגדל על-כל-אל" (שם, יא, לו).

1.5.4.5.3.6 בניין התפלל

(א) עבר

נזדעזע (בשלח, פתיחתא, 78); נזדעזעו (בחדש, ג, 214).

(ב) בינוני

מטלטלין – X5 (X2 בחדש, ח, 234; X3 נזיקין, טו, 301); מיטלטלין / מיטל' (פסחא, יח, 72).

הערות

במכילתא באים שני שורשים מרובעים שמקורם בשורשי ע"ו: זעזע וטלטל.

"עירותם", ותרגמו to exact revenge: לתבוע נקמה. מורשת גוזר לעורר על אתר מן השורש ער"ד, מן הכפולים,
 מלשון 'ערער, התאונן על'. ראה מורשת, פולל, עמ' 258.

⁷⁷⁹ במקבילה במכילתא דרשב"י אין המילה 'לעורר': "עכשיו הן באין לגבות מריבה". (שם, בשלח, טו, טו, 97).

(1) **נזדעזע, נזדעזעו.** כברוב הפעלים במכילתא תחילית העבר בבניין נתפעל על נטיותיו השונות היא נוי'ן.⁷⁸⁰ במקרא באה משורש זעז'ע צורת פיעל אחת בבינוני: **מזעזעין** (חבקוק ב, ז). במשנה באות 3 צורות פיעל משורש זה: **שזיעזען** (שביעית ג, ז), **שזיעזעו** (X2 ערלה א, ג). צורת בינוני אחת באה בתוספתא: **מזעזען** (שם, שביעית ג, ד). מבניין נתפעל באה צורת עבר אחת במשנה: **שניזדעזעו** איבריו (נידה ה, ב); צורה אחת באה בתוספתא: **נזדעזע** כולו (שם, סוטה ז, ג). צורות בודדות באות במדרשי ההלכה: במכילתות, בספרא, בספרי במדבר ובספרי דברים. במכילתא דר"י באות שתי צורות עבר:

נזדעזע ארונו של יוסף ונטלו ובא לו (בשלח, פתיחתא, 78)

"ויחדר כל העם אשר במחנה", מלמד שנזדעזעו (בחדש, ג, 214).

(2) **מטלטלין/מיטלטלין.**⁷⁸¹ במשנה משמשת צורת הבינוני מן השורש **טלט"ל** כפועל: כל הנירות מיטלטלין חוץ מן הנר הדלק בשבת (שבת ג, ו), אבל בעיקר כשם או כשם תואר מועצם: כל המטלטלין נקנין במשיכה (שביעית י, ט), וכן הוא בתוספתא ובספרא. במכילתא דר"י, במכילתא דרשב"י ובספרי דברים משמשות צורות הבינוני תמיד כשמות תואר. במכילתא דר"י משמשת צורה זו תמיד כשם תואר **לנכסים/נכסין**. לדוגמה:

מה הפרט מפורש בנכסים מטלטלין שאין להן אחריות, אף אין לי אלא נכסין מטלטלין שאין להן אחריות (נזיקין, טו, 301).

1.5.4.6 סיכום

רוב הממצא העולה מן המכילתא דומה למצוי במשנה ובשאר ספרות התנאים. בחלק מפועלי עוי"י יש חזרה לדרך התצורה המקראית, בניגוד למה שעולה מן המשנה ומן התוספתא. עוד מצינו במכילתא פעלים אחדים או צורות המיוחדות לחיבור זה. להלן הפירוט:

בבניין קל מיוצגים בעבר רק המשקלים **קם** ו**מת**. המשקל **בוש** בא רק בבינוני. רוב הפעלים בעבר באים כצפוי במשקל **קם**; במשקל **מת** בא רק פועל זה.

הפועל **נס** (פסחא, ה, 17) במשמעות 'אמר', שנתחדש בלשון התנאים, אינו בא במשנה.⁷⁸² צורת עבר **צר** (שירה, ח, 144) משורש צו"ר במשמעות 'צר צורה' אינה באה במשנה ובתוספתא, והיא עולה

⁷⁸⁰ על תחילית העבר בבניין נתפעל ראה סעיף 1.4.4.1.

⁷⁸¹ על תחילית הבינוני בבניין נתפעל ראה סעיף 1.4.4.2.

⁷⁸² ראה סעיף 1.5.4.1.3, (א) עבר, הערות (6).

לראשונה במדרשי ההלכה.⁷⁸³ הפעלים **ששתי/ססתי** (בשלת, ו, 112); **ששו** (פסחא, יב, 42) באים בזיקה לפסוק מן המקרא.⁷⁸⁴

צורות **בינוני פועל** ניטות במשקלים **קם, מת, בוש**. בבינוני באה במכילתא צורת בינוני פֶּעַל חדשה **חלה** (בחדש, ה, 220) משורש חו"ל במשמעות 'נתחוללה דעתו'.⁷⁸⁵ מבינוני **פעול** הצורה **לושה** (ויסע, ה, 171) אינה באה במשנה. היא באה פעם אחת במכילתא ועוד פעם אחת בתוספתא (אהלות יג, ה).⁷⁸⁶

צורות **העתיד** באות במשקלים **יקום, יבוא וישים**. הפעלים **אשים** (ויסע, א, 157, 158), **ישישו** (בשלת, פתיחתא, 78) במשקל **ישים** באים לזיקה לפסוקים מן המקרא.⁷⁸⁷ הצורה **תבואהו** (בחדש, יא, 244) במשקל **יבוא** באה אף היא בזיקה לפסוק מן המקרא.⁷⁸⁸

צורות **ציווי** באות במשקל **קום** ובמשקל **בוא**. צורות המקור הן במשקל **לקום, לבוא ולשיר**. במשקל **לקום** באות **לצור/לציר** באותו ההקשר (שירה, ח, 144). צורות מקור משורש זה באות רק בשתי המכילתות.⁷⁸⁹

הנטייה בבניין **נפעל** כבשאר ספרות התנאים. במכילתא עולה בעבר צורה חדשה – **ניטוח** (X2 ויסע, ג, 167) משורש **טו"ח**. צורה זו באה גם במקבילה במכילתא דרשב"י.⁷⁹⁰

בבניין **הפעיל** הנטייה ברובה על דרך המצוי בלשון התנאים. בעבר באות הצורות הקצרות למדבר, כגון **הגזתי** (ויסע, ה, 169), **העדתי** (בחדש, ד, 217). הפעלים **הגזתי** (ויסע, ה, 169), **הגיז** (בשלת, פתיחתא, 81; בחדש, ה, 219) מן גו"ז אינם באים במשנה. הפועל **הגיז** בא בתוספתא (סוטה ד, ד) ובמדרשי ההלכה. הפועל **העדתי** בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא.⁷⁹¹

בבינוני ניטים השורשים **זו"ד, טו"ל** על דרך ע"ו: **מיזיד** (בחדש, ז, 228; נזיקין, ד, 263), **מיטיל** (בחדש, יא, 244).⁷⁹² צורת הבינוני **ממיד** (X2 ויסע, ו, 174; עמלק, א, 180) מן מו"ך אינה באה במשנה. בצורות היחידה בבינוני באות צורות על דרך ע"ו, כגון **מביאה** (בחדש, ט, 237), **מזידה** (פסחא, ח, 29), לצד צורות על דרך פ"י, כגון **מנחת** תפילין (פסחא, יז, 68).⁷⁹³

783 ראה שם, שם, הערות (7).

784 ראה שם, שם, הערות (9).

785 ראה סעיף 1.5.4.1.3, (ב) בינוני פֶּעַל, הערות (4).

786 ראה שם, (ג) בינוני פעול, הערות (5).

787 ראה שם, (ד) עתיד, הערות (3).

788 ראה שם, שם, הערות (4).

789 ראה סעיף 1.5.4.1.3, (ו) מקור, הערות (3).

790 ראה סעיף 1.5.4.2.3, (א) עבר, הערות (1).

791 ראה סעיף 1.5.4.3.3, (א) עבר, הערות (3).

792 ראה שם, (ב) בינוני, הערות (1).

793 ראה שם, שם, הערות (3).

בין צורות העתיד באות שלוש צורות עתיד מקוצר כבמקרא עם וי"ו הרצף: **ויאר** (בשלח, פתיחתא, 82)⁷⁹⁴, **ויזע** (עמלק, א, 181), **ויחל** (עמלק, א, 181).⁷⁹⁵ הצורה **אשים** (ויסע, א, 157; ויסע, א, 158) באה בשני המדרשים לצד הפסוק הנדרש. במכילתא באות שתי צורות עתיד עם כינוי מושא שמקורן במקרא: **תביאהו** (פסחא, ט, 32), **תביאנו** (שירה, י, 149).⁷⁹⁶

הפועל **הכין** (בשלח, פתיחתא, 79) **בציווי** הוא חלק ממדרש על הפסוק "וטבוח טבח וְהָכֵן" (בראשית מג, טז), ואין מעיקר לשון חז"ל.

צורת **המקור מן מו"ך להמיד** (עמלק, א, 180) באה בכל ספרות התנאים רק במכילתא.⁷⁹⁷

נטיית בניין **הופעל** כבשאר ספרות התנאים. הפועל **יומת** (X3 נזיקין, י, 285) בא כמדרש על הפסוק "וגם בעליו **יומת**" (שמות כא, כט).

רוב הפעלים שעה"פ שלהם וי"ו או יו"ד ניטים במכילתא **בבנינים הדגושים** על דרך השלמים כבמשנה. צורות בינוני אחדות בבניין **פיעל** אינן באות במשנה: משורש **גי"ר** שנגזר מן השם **גַר**, באה במכילתא הצורה **מגייר** (עמלק, ב, 200);⁷⁹⁸ הפועל **מחווירן** (נזיקין, ו, 270; נזיקין, יג, 293) בא רק במדרשי ההלכה מכילתא דר"י וספרי דברים.⁷⁹⁹ הפועל **מעוול** (נזיקין, יג, 294) הגזור מן השם **עָוַל** אינו בא במשנה. **מעוול** בא פעם אחת במכילתא באותו הקשר שבו הוא בא בתוספתא, (בבא קמא ז, ח) במניית סוגי הגנבים.⁸⁰⁰ במשנה באה בבניין פיעל רק צורת מקור אחת **לפייס** (סנהדרין ב, ג). צורת בינוני **מפייס** (בשלח, ב, 94; בחדש, ט, 237) משורש **פוי"ס** במשמעות זו באות בתוספתא ובמדרשי ההלכה.⁸⁰¹

במכילתא באות צורות אחדות מבניין **פועל** על דרך השלמים. צורת בינוני משורש **זו"ן** אינה באה במשנה. הצורה **מזויינין** (בשלח, פתיחתא, 77) באה פעם אחת במכילתא, וצורת היחיד **מזוין** באה פעם אחת בתוספתא (בבא מציעא ח, טז).⁸⁰²

כל צורות העבר מבניין **נתפעל** על דרך השלמים באות, כצפוי, בתחילית נוי"ן.⁸⁰³

במכילתא באות צורות אחדות מבניין **פולל**. צורות הבינוני **מרומם** (בשלח, ג, 100), **מרוממים** (בשלח, א, 90; בשלח, ב, 96) באות בזיקה לפסוק הנדרש.⁸⁰⁴ הצורה המקראית **משוררים** (X2)

⁷⁹⁴ לצד הצורה הצפויה **יאיר**. ראה סעיף 1.5.4.3.3, (ג) עתיד, הערות (1).

⁷⁹⁵ ראה סעיף 1.2.7 – עתיד ימהופך.

⁷⁹⁶ ראה סעיף 1.5.4.3.3, (ג) עתיד, הערות (3).

⁷⁹⁷ ראה שם, (ה) מקור בהערה.

⁷⁹⁸ ראה סעיף 1.5.4.5.3.1, (ב) בינוני, הערות (1).

⁷⁹⁹ ראה שם, שם, הערות (2).

⁸⁰⁰ ראה שם, שם, הערות (5).

⁸⁰¹ ראה שם, שם, הערות (6).

⁸⁰² ראה סעיף 1.5.4.5.3.2, הערות (1).

⁸⁰³ ראה סעיף 1.5.4.5.3.3, (א) עבר, וראה עוד סעיף 1.4.4 על תחילית העבר בבניין נתפעל.

פסחא, טז, 62), הבאה על פי רוב כשם, באה במכילתא כפועל בבינוני. אין צורה זו באה במשנה או בתוספתא.⁸⁰⁵ צורת המקור לעורר באה בכל ספרות התנאים רק במכילתא, שלוש פעמים באותה הפרשה (שירה, ט, 147) במשמעות המקראית 'העיר לפעולה' ובזיקה לפסוק מן המקרא.⁸⁰⁶

במכילתא באות שתי צורות בינוני של התפעל על דרך התפולל: מתמוטטות (בחדש, ה, 220), מתרומם (פסחא, טז, 62). שני הפעלים מקורם במקרא, ויש זיקה בין הופעתם במדרש לבין הפסוק שהם מופיעים בו במקרא.⁸⁰⁷

במכילתא באות צורות אחדות של התפעל על דרך התפולל מן השורשים זעז"ע, טלט"ל. נטייתם כבשאר ספרות התנאים.⁸⁰⁸

1.5.5 גזרת הכפולים

1.5.5.1 במקרא

נטיית הפעלים משורשי הכפולים במקרא מגוונת. יש פעלים, כגון בזז, זמם, סבב, הניטים כשלמים או על דרך הגזרה. לדוגמה: בָּזְזוּ (דברים ב, לה) וכן בָּזְזוּ (דברים ג, ז); זָמְמָתִי (זכריה ח, יד) וגם זָמְמָתִי (ירמיה ד, כח); "סָבְבוּי גַם סָבְבוּי" (תהלים קיח, יא) ועוד. לעתים יהיה הבדל משמעות בין הצורה על דרך השלמים ובין הצורה על דרך הכפולים. כך, למשל, צָרַר הוא פועל פעולה במשמעות 'גרם מצוקה': וְצָרָו (במדבר לג, נה); צוֹרַר (במדבר י, ט), ואילו צָר (שופטים יא, ז ועוד), על דרך הכפולים, הוא פועל מצב, והוא בא במשמעות 'היה במצוקה'.⁸⁰⁹

בבניין קל קיימים שני משקלים: משקל אחד הוא משקל פועלי המצב, כגון קל, נע (במדבר כב, לד), המכילים פתח בכל צורותיהם והם למעשה שמות תואר ניטים. צורת העתידי שלהם, כגון יקל (יקלו [שמ"א ב, ל]); ניע (בראשית כא, יב), ניטית במשקל yiqtal. המשקל האחר הוא משקל פועלי פעולה, כגון סבב. אלה יכולים להינטות בעבר על דרך השלמים או על דרך הגזרה. כך נמצא בעבר חגתם (שמות יב, יד), סבתי (שמ"א כב, כב) אבל גם חנן (בראשית לג, ה), סבב (שמ"א ז, טו); צורת הבינוני שלהם היא על דרך השלמים: חונג (תהלים מב, ה); סובב (מל"ב ו, טו). בצורת המקור נוכל למצוא את שתי הצורות: סב (דברים ב, ג) וגם לסבב (במדבר כא, ד). בעתידי ובציווי הנטייה היא על

804 ראה סעיף 1.5.4.5.3.4, (א) בינוני, הערות (1).

805 ראה שם, שם, הערות (2).

806 ראה שם, שם, הערות (3).

807 ראה סעיף 1.5.4.5.3.5.

808 ראה סעיף 1.5.4.5.3.6.

809 ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 67a.

דרך הגזרה. צורת העתיד היא על דרך יִסֹב (מל"א ז, טו) במשקל yaqtul⁸¹⁰, וצורת הציווי, הנבנית על העתיד: הִגִּי⁸¹¹ (נחום ב, א); סֹב (שמ"א כב, יח); סִבּוּ (תהלים מח, ג).

חלק מן הפעלים ניטים בקל עתיד על דרך חסרי פ"י: תנועת המוספית היא חיריק (או סגול בצורת המדבר); תנועת פה"פ – עתים היא חולם ועתים פתח: יִדֹל (ישעיה יז, ד); יִדֹם (עמוס ה, ג); תִּצְלֶנָה⁸¹² (מל"ב כא, יב); אֶקֶב (במדבר כג, ח); יִקֹד (בראשית כד, כו); יִתֵם (יחזקאל מז, יב) לצד יִתְמוּ (במדבר יד, לה).⁸¹³

פעלים אחדים ניטים על דרך הכפולים וגם על דרך חסרי פ"י: לצד יִסֹב (מל"א ז, טו) יש גם יִסֹב (שמ"א ה, ח); יִשֹח (תהלים י, י) וגם יִשֹח (ישעיה ב, ט); יִשְׂמוּ (תהלים מ, טז) וגם יִשֹם (מל"א ט, ח). יש צורות אחדות ללא הכפלה של פה"פ או עה"פ: יִזְמוּ (בראשית יא, ו) מן זמ"ם; נִבְלָה (בראשית יא, ז) מן בל"ל.⁸¹⁴

בבניין נפעל ניטים פועלי הכפולים על דרך הגזרה. המוספית התחילית בעבר ובבינוני מנוקדת בקמץ, ופה"פ מנוקדת בפתח (בבינוני בקמץ): נִסֹב (במדבר לד, ד); נִסִּבוּ (בראשית יט, ד); אך גם בצירי: בעבר - נִמַס (יחזקאל כא, יב); נִסְבָה (יחזקאל כו, ב); בביוני - נִמַס (שמ"א טו, ט); נִקַל (מל"ב כ, י); נִקְלָה (ירמיה ו, יד). בצורות העתיד, הציווי והמקור לרוב תנועת פה"פ היא פתח: יִגַל (עמוס ה, כד); יִמַס (דברים כ, ח), יִסִּבוּ (יחזקאל א, ט); פְּהַמַס (תהלים סח, ג). מצויות צורות גם בחולם: בעבר - נִגְלוּ (ישעיה לד, ד) ובעתיד - תִדְמִי (ירמיה מח, ב); מקור - הִבּוֹז (ישעיה כד, ג).

נטיית הפעלים הכפולים בבניין הפעיל היא על דרך הגזרה. בעבר נטיית הגופים הראשון והשני באה בשתי דרכים, באנלוגיה לצורות מגזרת ע"ו: דרך אחת, ארוכה, כגון וְהִסְבֹתִי (יחזקאל ז, כב); הִסְבֹתִי (מל"א יח, לו); הִרְעוֹתִי (דה"א כא, יז); הִרְעוֹתִי (מל"א יז, כ),⁸¹⁵ והאחרת, קצרה, כגון וְהִפְרַתָה (שמ"ב טו, לד). בגוף השלישי מנוקדת פה"פ בצירי: הִחַל (בראשית ו, א), הִרְעוּ (ירמיה ז, כו).⁸¹⁶ בביוני מנוקדת המ"ם התחילית בצירי: מִחַל (ירמיה כה, כט); מִסֹב (ירמיה כא, ד). תחיליות העתיד וצורת המקור מנוקדות בקמץ: אֶחַל (דברים ב, כה); יִגֵן (ישעיה לא, ה); הִחַל (שמ"א ג, יב).

⁸¹⁰ ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 196.

⁸¹¹ בהברה שאינה מוטעמת הופך החולם החסר לקמץ קטן. ראה ג"ק, שם, סעיף 67n.

⁸¹² ועם תנועת קישור: תִצְלֶינָה (שמ"א ג, יא).

⁸¹³ ראה ג"ק, שם, סעיף 67g.

⁸¹⁴ ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 195.

⁸¹⁵ לפני פה"פ אהח"ע מנוקדת תחילית ההפעיל בפתח: תִחֲלִיתִי (דברים ב, לא).

⁸¹⁶ לעתים תנוקד פה"פ בפתח: הִמַר (רות א, כ); הִפַר (בראשית יז, יד). ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 67v.

חלק מן הפעלים בגזרה זו במקרא ניטים באנלוגיה לצורות עתיד של פועלי ע"ו. כך, למשל, הפעלים **פרר ושרר**: **אָפִיר** (תהלים פט, לד), **לְהַפִּיר** (זכריה יא, י); **הַשִּירוּ** (הושע ת, ד).⁸¹⁷

נטיית הפעלים הכפולים בבניין הופעל היא על דרך הגזרה. המוספיות, תחילית העבר, מוספית הבינוני ואותיות אית"ן של העתיד, מנוקדות בתנועת u, בדרך כלל בשורוק, באנלוגיה לפועלי פ"ו: **הוּחַל** (בראשית ד, כו); **מוֹסְבוֹת** (יחזקאל מא, כד); **יוֹסֵב** (ישעיה כח, כז); **תִּפְר** (ירמיה לג, כא). עתים באה נטייה על דרך חסרי פ"י: **הַמְכוּ** (איוב כד, כא); **יָפַת** (ישעיה כד, יב).

במקרא ניטים השורשים הכפולים בבניינים פיעל, פועל והתפעל בכמה דרכים. דרך הנטייה הנפוצה היא דרך השלמים, כגון **הָלַל** (תהלים י, ג), **חָלַל** (ויקרא יט, ח), **מְחַלְלִים** (מלאכי א, יב), **מְמַשֵּׁשׁ** (דברים כח, כט), **אֶחְלַל** (תהלים נו, ה), **לְחַלֵּל** (שמ"ב יד, כה) בבניין פיעל; **הָלְלָה** (יחזקאל כו, יז), **מְחַלֵּל** (תהלים מח, ב), **מְחַלֵּל** (יחזקאל לו, כג) מבניין פועל; **יְחַלְלֵל** (מל"א כ, יא), **לְהַתְחַלֵּל** (תהלים קו, ה) מבניין התפעל.

דרך אחרת הנוהגת בשורשי הכפולים היא דרך **פּוֹלַל**, **פּוֹלַל**, **הַתְּפוֹלַל**, באנלוגיה לפועלי ע"ו. כך, למשל, **מְגוֹזְלָה** (ישעיה ט, ד) במשקל **פּוֹלַל**; **לְהַתְּגַלַּל** (שמ"ב כ, יב) במשקל **הַתְּפוֹלַל** וכד'.⁸¹⁸

יש שורשים, כגון **סִבֵּב**, **עִלִּיל**, הניטים בשתי דרכים. לצד הנטייה הנפוצה מן **סִבֵּב** על דרך **פּוֹלַל**: **תְּסוֹבֵב** (ירמיה לא, כב); **יְסַבְּבֵנִי** (יונה ב, ד) נוכל למצוא נטייה על דרך השלמים: **סִבֵּב** (שמ"ב יד, כ). ומשורש **עִלִּיל**: **עוֹלַל** (ירמיה ו, ט); **עוֹלַל** (איכה א, יב); **לְהַתְּעוֹלַל** (תהלים קמא, ד), אבל גם **הַתְּעוֹלַל** (שמ"א ו, ו) באותה המשמעות. לעתים יש בידול משמעות בין הנטייה הרגילה של **פָּעַל** ובין הנטייה במשקל **פּוֹלַל**. כך, למשל, בפועל **חָנַן** (=עשה שיהיה מלא חן, **חָנַן** [משלי כו, כה]) לעומת **חוֹנֵן** (=ריחם עליו, **מְחוֹנֵן** [משלי יד, כא]); **סִבֵּב** (=שינה, הפך: "לבעבור **סִבֵּב** את-פני הדבר" [שמ"ב יד, כ]) לעומת **סוֹבֵב** (=הקיף כדי להגן: **יְסַבְּבֵנָהוּ** [דברים לב, י]; התהלך בכיוונים שונים: **יְאֻסְוִבְבָהּ** בעיר"י שה"ש ג, ב); חיור אחרי בן המין השני: "נקבה **תְּסוֹבֵב** גבר" [ירמיה לא, כא]) ועוד.⁸¹⁹

פעלים אחדים ניטים על דרך **פִּלְפַל**, **הַתְּפַלְפַל**: **וְגִלְגְּלֵתִיד** (ירמיה נא, כה); **הַתְּגִלְגְּלוּ** (איוב ל, יד) מן **גִּלִּיל**; **סִלְסְלָה** (משלי ד, ח) מן **סִלִּיל**; **קִלְקַל** (יחזקאל כא, כו); **הַתְּקִלְקְלוּ** (ירמיה ד, כד) מן **קִלִּיל**; **וְשַׁעֲשַׁע** (ישעיה יא, ח); **אֲשַׁתְּעֲשַׁע** (תהלים קיט טז) מן **שַׁעֲשַׁע**.⁸²⁰

⁸¹⁷ ראה ג"ק, שם, שם.

⁸¹⁸ ראה בלאו, שם, עמ' 192.

⁸¹⁹ ראה ג"ק, שם, סעיף 671, הערה 1; קדרי, מילון, ערך **חנן**, עמ' 324 וערך **סבב**, עמ' 745-746.

⁸²⁰ ראה ג"ק, שם, שם.

1.5.5.2 במשנה⁸²¹

בניגוד לנטייה המגוונת במקרא באותם השורשים, בלשון חז"ל מצויות שתי דרכי הנטייה של שורשי הכפולים בתפוצה משלימה: פועל ההולך בדרך הכפולים לא ילך בדרך השלמים ולהפך.

1.5.5.2.1 קל ונפעל

בבניינים קל ונפעל מתחלקים הפעלים לשתי קבוצות: קבוצה אחת שנטייתה על דרך השלמים, חוץ מן העתיד והמקור של הקל, שהם במשקל יִסַּב, וקבוצה שנייה שנטייתה כולה על דרך הכפולים.

(א) קל ונפעל - נטייה מעורבת

צורות העבר והבינוני של הקל וכל הצורות בנפעל ניטות על דרך השלמים; צורות עתיד, ציווי ומקור של הקל - על דרך הכפולים, ורק במשקל יִסַּב.

לדוגמה: קל עבר - בָּלַל (מעשרות ב, ה); קָצַץ (שביעית ד, א); רָקַק (בבא קמא ח, ו); בִּינוּנִי - בִּזְלַל (דמאי ה, ה); בִּזְרַר (עשרות ב, ו); מִזְדַּד (ברכות ט, ה) חוֹשֶׁשֶׁת (יבמות טז, א); רוֹצֵצֶת (טהרות ת, ב).
נטייה השלמה של הכפולים בצורות בינוני של בניין קל קיימים לעתים קרובות הִתְנַאֵים להפולוגיה, אך למעשה מתגלה תופעה זו במשנה רק לעתים רחוקות ורק בפעלים כפף וצנן.⁸²²
לדוגמה: פִּזְפֵּן (=כופפין) את הנווד (נדרים ה, א); ואת הצֹנְנִים (=צוננים) בחמין" (שבת כב, ד).⁸²³
נפעל עבר - נִבְזְזו (צורת הפסק - ביכורים א, ת); דוגמה מחיבורים אחרים: נִקְצַץ (תוספתא, גיטין ה, יא); בִּינוּנִי - נִיגְרָרַת (ביצה ב, י); נִקְצָצוֹת (נדרים ג, ה); עֲתִיד - תִּיקְצַץ (נידה ב, א); מִקּוֹר - לְהִמְדַד (דמאי ב, ה); לִיגְזָז (חולין י, ב).

על דרך הכפולים: קל עתיד - יִחוּף (נזיר ו, ג); יִבּוֹר (כלאים ב, א); מִקּוֹר - לְקוֹץ (בבא בתרא ה, ג).
ודוגמות מחיבורים תנאיים אחרים: לחוף (תוספתא, תרומות י, ד); לבוֹר (ספרי במדבר, צה, 95).

(ב) קל ונפעל - נטייה על דרך הכפולים

בשולי דרך הנטייה שתוארה לעיל, יש נטייה אחרת שבה פעלים בקל ניטים על דרך הכפולים בכל הזמנים.

קל עבר - בעבר ניטה בדרך זו רק הפועל חגג במשמעות 'הקריב קרבן חגיגה': מי שלא חָג ביום טוב הראשון, חוגג את כל הרגל יום טוב אחרון, עבר הרגל ולא חָג, אינו חייב באחריותו" (חגיגה א, ו).
יש כאן שאילה מקראית מן הפסוק "וְחִגַּתְם אֹתוֹ חַג לֵה'" (שמות יב, יד; ויקרא כג, מא).

⁸²¹ לתיאור מלא של הממצא העולה מן המשנה על-פי כ"י פרמה א ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 304-330.
⁸²² בספרות המאוחרת למשנה נוכל למצוא עוד דוגמות להפולוגיה בכפולים. כך, למשל, 'גחלים עומות' (=עוממות - ספרא, אחרי, פא, א); ובלשון האמוראים: 'שאיין גולים (=גוללים) ספר תורה' (ירושלמי, מגילה ד, ד [עה, ב]); 'גוזים (=גוזזים - בראשית רבה, פרשה פו, פסקה ה) ועוד.
⁸²³ על תופעת ההפולוגיה בפעלים אלה ראה ילון, מבוא, עמ' 25-26; בר-אשר, איטליה, עמ' 30-31; הנמן, תורת הצורות, עמ' 307-310; שרביט, הפולוגיה, עמ' 560-561.

בינוני – צורות בינוני על דרך הכפולים משמשות כשמות תואר. למשל: **זל, זק, חי, חס, נע, רבים, קלים**, וכן שה"ת **זול** בחילוף תנועות מ-a ל-⁸²⁴o. כבינוני פועלי מוצאים רק צורה אחת משורש **חת"ת** – **חָתָה**: הדם שנפשו של האדם חָתָה ממנו (=קצה בו - מכות ג, טו).
עתיד – פעלים מסוג זה שמקיימים את דרך הנטייה השולית, יש מהם שמציינים שמות תואר. צורות הבינוני מפעלים אלה באות במשקל **קל**, ותנועת עה"פ בהם a. לדוגמה: **יָרַע** – "ואל יָרַע כוחו" (בבא בתרא י, ו); "מים בשביל שיחממו" (שבת ג, ה).
בניין נפעל – בנפעל יש צורות בודדות שניתן לייחסן לנטיית הכפולים, בייחוד צורות מן השורש **מק"ק**. **עבר** – "נימוק הוולד" (נידה ג, ד); **בינוני** – **נימוקים** (ראש השנה ג, ח); **עתיד** – **ימקו** (תענית ג, ח).⁸²⁵

1.5.5.2.2 בניין הפעיל

בהפעיל הנטייה לעולם על דרך הכפולים. **בעבר** - הצורות הארוכות על דרך ה**רעוּתִי** (דה"א כא, יז) המקראית נעלמו, והנטייה היא על דרך ה**ירעֵתִי** (קידושין ד, יד). פה"פ מנוקדת בתנועת e, לרוב בצירי: **היפר** (נדריים י, א); **היקל** (סנהדרין ט, א). עה"פ לרוב מנוקדת בתנועת e; לעתים באה במקומה התנועה a: **החלו** (תמיד ב, ב), אבל ה**ספּו** (ברכות ו, ו).
בבינוני – כצפוי צירי צירי: **מיפר** (נזיר ד, ב), **מיציר** (ראש השנה ב, יא). בריבוי יש גיוון בתנועות פה"פ, עתים i ועתים a: **מחמין** (תוספתא שבת טו, טו), **מפירים**⁸²⁶ (שבת כד, ה), **מקלים** (עדות ג, יא). בצורת הריבוי משורש **סב"ב** יש עוד גיוון שמקורו בתהליך פונטי. במקום הצורה הצפויה **מסבים/מסבין** באה הצורה **מסובין** (סנהדרין ב, א; ג).⁸²⁷ בפועל זה יש הידמות של התנועה i לעיצור השפתי b והפיכתה לתנועה השפתית u.⁸²⁸

בעתיד – צורות העתיד אינן שונות מן הצורות במקרא: **יפר** (נדריים י, ז), **יקל** (ברכות ט, ה) וכד'.
מקור – כבמקרא: **להפר** (נדריים יא, ב); **להקל** (ערלה ב, ז).

1.5.5.2.3 בניין הופעל

מהופעל יש במשנה מעט צורות, והנטייה היא על דרך הכפולים. **בעבר** - ה**וחמו** (שבת ג, ד). **בבינוני** – **מופר** (נדריים י, א). במשנה יש בבינוני דוגמה לצורה אחת הבאה על דרך השלמים: **מוזמם** (=שהזמו

⁸²⁴ זול במשמעות 'מזולזל, לא מכובד', כצורות המקראיות **זולל** (ירמיה טו, יט), **זוללה** (איכה א, יא). ראה ילון, מבוא, עמ' 173–174.

⁸²⁵ נטייה זו דומה בצורתה לנטיית פעלים בגזרת עיי (נידון וכיו"ב). ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 319–321.

⁸²⁶ אפשר שבצורה זו אין תשלום דגש בגלל היקש לצורות מגזרת עיי, כגון **מעידים** (נזיר ג, ז).

⁸²⁷ וכן הצורה בהגדה של פסח.

⁸²⁸ ראה בן-חיים, הוראות, עמ' 194 ואילך, וכן להלן בדיון המפורט בפועל **מסובין**, סעיף 1.5.5.3.2.2.

אותו – סנהדרין ו, ב). בכ"ק מנוגד ניקוד הצורה לכתובה – **מוז'מם**. המנקד קרא פועל זה כצורת בינוני פולל (פעיל במקום סביל). **בעתיד** – במשנה יש בהופעל רק צורת עתיד אחת: **יוצן** (עבודה זרה ג, ט). בכ"ק ובמהדורת לו: **יצן**. בכ"ק הצורה נכתבה על גבי גרד ונוקדה **יצן**.⁸²⁹

1.5.5.2.4 הבניינים הדגושים ודומיהם

בבניינים הדגושים **פיעל** ו**התפעל** הנטייה כשלמים: **גיפ'פו** (כלים טו, ב); **קיפ'צו** (נגעים יא, יב); **נשתחררו** (כתובות א, ב); **מתפללים** (ברכות ה, א). לבניינים **פולל**, **התפולל** אין ייצוג בלשון המשנה. פעלים אחדים ניטים בבניין **פלפל**: **בלבל**, **גלגל**, **דלדל**, **דקדק**, **חלחל**, **משמש**, **קלקל**. נטייתם כשלמים.⁸³⁰

1.5.5.3 במכילתא

בתיאור הממצא העולה מן המכילתא אביא תחילה את הפעלים משורשי הכפולים הניטים על דרך השלמים ואדון בהם, ולאחריהם אציג את הפעלים הניטים על דרך הגזרה.

1.5.5.3.1 נטייה על דרך השלמים

1.5.5.3.1.1 בניין קל

(א) עבר

בזזו (שירה, י, 150); **דממו** (X2 שירה, ט, 148); **כלל** – X9 (X2 פסחא, יח, 72; X3 בחדש, ח, 234); X2 נזיקין, ח, 277; X2 נזיקין, טו, 300); **מדדת** – X6 (בשלח, ה, 109; שירה, ד, 132; שירה, ה, 133; שירה, ו, 134) / **מד' (דת)** – (X2 שירה, ד, 132) / **מדדתה**⁸³¹ (X2 שירה, ד, 131; שירה, ד, 132); **מדדו** – X6 (בשלח, ה, 108; שירה, ד, 132; שירה, ה, 133; שירה, ו, 134) / **מד' (דו)** – (X2 שירה, ד, 132); **צנן** (בחדש, ד, 215); **תשש** (עמלק, ב, 184).

עם כינוי מושא

הממם – X2 (בשלח, ב, 95; בשלח, ה, 108).

הערות

(1) **דממו**. במקרא באה משורש זה נטייה על דרך הגזרה: **דמ'נו** (תהלים לה, טו; איוב ל, כו). בספרות התנאים יש היקרויות אחדות של נטייה משורש זה על דרך השלמים. בעבר: **דמם** (תוספתא, כיפורים ב, ח; X2 מכילתא לדברים, יא, כח, 129); **ודממו** (X2 מכילתא דר"י, שירה, ט, 148; X2

⁸²⁹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 327; מורשת, לקסיקון, עמ' 309.

⁸³⁰ ראה הנמן, שם, עמ' 328.

⁸³¹ על כתיב צורת עבר נוכח בה"א בסופה ראה סעיף 1.4.1.

במקבילה במכילתא דרשב"י, טו, טז, 98). בנינוני באות שתי צורות: **זומם** (מכילתא דר"י, שירה, ט, 148); **זוממין** (X2 ספרי דברים, שו, 333). אין דוגמות לנטייה על דרך הגזרה.

(2) **מדדת**. הנטייה משורש זה במקרא מעורבת. רוב הצורות בבניין קל ניטות על דרך הגזרה: **ומדדתי** (ישעיה סה, ז); **ומדדתי** (במדבר לה, ה); **תמדוד** (יחזקאל מה, ג); **וימדד** (רות ג, טו); **תמדדו** (יחזקאל מז, יח); **וימדדו** (שמות טז, יח); **למדד** (זכריה ב, ו). מיעוטן (רק צורות הנסתר והנסתרים בעבר) באות על דרך השלמים: **מדד** (ישעיה מ, יב ועוד); **מדדו** (יחזקאל מב, כ); **ומדדו** (דברים כא, ב). בספרות התנאים רוב הנטייה משורש זה היא על דרך השלמים. יש מעט צורות עתיד על דרך הגזרה: **ימדד** (עירובין ה, ד; X2 בבא בתרא ה, יא); **וימדדו** (תוספתא, סוטה ט, א); **נמדדו** (תוספתא, שבועות א, ד). צורת המקור באה לעולם על דרך הגזרה: **למדד** (X3 מעשר שני ה, ט; בבא בתרא ה, יא; כלים יז, יט; X3 תוספתא כלים, בבא מציעא ז, ז).

(3) **צנן**. במקרא בא משורש זה רק השם **צנה** (משלי כה, יג), ועל כן הפועל ניטה על דרך השלמים, כצפוי בלשון חז"ל. בספרות התנאים באה צורת עבר בבניין קל **צנן** פעמיים: פעם אחת במכילתא דר"י: מה דרכה של אש, אם קרב אדם אצלה, ניכוה, רחק ממנה - **צנן** (בחדש, ד, 215); ופעם אחת במקבילה במכילתא דרשב"י (יט, יח, 143). פעם אחת באה צורת עבר על דרך הגזרה **צן** במכילתא לדברים (לג, ב, 194).⁸³²

(4) **תשש**. הפועל **תשש** נתחדש בלשון התנאים.⁸³³ הוא בא במשמעות 'נחלש, רפה כוחו'. מקבילו המקראי 'חלשי' נעלם כפועל בלשון התנאים. על פי רוב בא **תשש** בצירוף '**תשש כוח**'. נראה שפועל זה שאול מן הארמית. ראה, למשל, בתרגום יונתן לדברים ט, כח 'מדאיתשש'. בתרגום כתובים לתהלים קיח, י 'איתושינון' ועוד.⁸³⁴

בלשון התנאים באה צורת עבר נסתר **תשש** פעם אחת במכילתא דר"י: **ותשש** כוחו מעליו (עמלק, ב, 184); ופעם אחת במכילתא דרשב"י (יז, יד, 125); במכילתא דרשב"י (יט, ט, 144) באה פעם אחת צורת הבינוני **תושש**. צורת הפעיל בינוני **מתישים** באה פעמיים בספרי דברים (שיט, 365).

(5) **הממם**. השורש **המ"ם** אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא מופיע רק 4 פעמים בספרות התנאים. פעמיים במכילתא דר"י בצורה **הממם** - פעם אחת כמדרש למילה "**ויהמם**" (שמי"א ז, י): "**ויהומם**", **הממם** ועירבבם (בשלח, ב, 95); ופעם אחת כמדרש למילה "**וינהם**" (שמות יד, כד):

⁸³² על צורות בינוני בבניין קל (**צונן, צונין**) ראה להלן, סעיף (ב) הערות (2).

⁸³³ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 397.

⁸³⁴ ראה מורשת, שם, שם, הערה 23**, וכן סוקולוף, מילון לארמית א"י, ערך **תשש**, עמ' 594.

"ויהם את מחנה מצר", הממם עירבבן (בשלח, ה, 108). פעמיים מופיעה הצורה הממון⁸³⁵ בטקסטים המקבילים במכילתא דרשב"י (יד, יג, 55; יד, כד, 65).

הצורה הממם היא שאילה מקראית. הצורה באה בספרות המקרא המאוחרת, בספר דברי הימים: "כי-אלהים הממם בכל צרה" (דה"ב טו, ו). במקום אחר במקרא בא השורש הכפול המ"ם באותה משמעות של 'הבאת מהומה ובלבול' בנטייה על דרך הגזרה: "ויקהם את מחנה מצרים" (שמות יד, כד). באותו המדרש במסכתא דבשלח מופיע גם שם פעולה הגזור מאותו השורש - הממה⁸³⁶ במשקל קטלה: "ויהומם", אין הממה אלא מגפה, כעינין שנ' "והמם מהומה גדולה עד השמדם" (בשלח, ב, 95). השם הממה בא תחת מהומה המקראי (דברים ז, כג ועוד).⁸³⁷

(ב) בינוני פועל

בוזין – X3 (בשלח, א, 88; שירה, ז, 140; שירה, ט, 147); דומם (שירה, ט, 148); זומם (כספא, כ, 327); זוממין (X2 כספא, כ, 327); כולל (X2 פסחא, טו, 52); מודד – X4 (בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, פתיחתא, 81; שירה, ד, 131; עמלק, ב, 181); מודדין – X4 (בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, פתיחתא, 81; שירה, ד, 131; עמלק, ב, 181)⁸³⁸; צונין (= צון, צורת יחיד – ויסע, ג, 165); צונין X2 (= צוננין, צורת ריבוי – פסחא, ט, 32; נזיקין, ח, 278); קוצץ (X3 בחדש, ו, 226).

עם כינוי מושא

חוגגו (פסחא, ז, 25)

הערות

(1) זומם, זוממין. במכילתא באה פעם אחת צורת בינוני יחיד זומם כשם תואר למילה עד ופעמיים צורת הריבוי זוממין כשם תואר מועצם באותה הפרשה:

כבר הרג שמעון בן שטח עד זומם [...] ואמרה תורה: הרוג על פי עדים הרוג על פי זוממין,

מה עדים בשני' אף זוממין בשנים (כספא, כ, 327).

(2) צונין. פעם אחת באה במכילתא צורת היחיד בבינוני צונין מלא יו"ד לציון תנועת e:

יכול יהיה יורד צונין (ויסע, ג, 165).

⁸³⁵ על חילופי מ"ם ונו"ן ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1228–1232; קוטשר, מילונות, עמ' 37; בנדויד, לשון, עמ' 218–219.

⁸³⁶ על הממה ראה בפרק שמות הפעולה בסעיף 2.1.1.3.

⁸³⁷ יש קרבת משמעות בין שורש ה"ם, שממנו גזורים השם מהומה והפעל והמם (דברים ז, כג), המופיעים במדרש, ובין השורש הכפול המ"ם. ראה בדי"ב, ערך ה"ם, ה"ם, עמ' 223; ערך המם, עמ' 243; קדרי, מילון, ערך ה"ם, ה"ם, עמ' 208.

⁸³⁸ בכל ההיקריות של הפעלים מודד, מודדין בא ציטוט מהמשנה סוטה א, ז.

הצורה **צונין** באה במכילתא עוד פעמיים כצורת ריבוי בבינוני שנוצרה מן **צונין** בדרך ההפולוגיה.⁸³⁹ צורה זו עולה כבר בכי"ק למשנה פסחים ג, ד: 'תטיל ל**צוניים**'. בכי"פ: 'תאפה תלטוש **צוניים**'. במכילתא באה צורה זו פעם אחת כחלק מציטוט מן המשנה, פסחים ג, ד-ה: תפח תכבה **בצונין** (פסחא, ט, 32) – ניכר מיד כי אין כאן ציטוט מדויק של הנוסח המובא בכי"ק או של זה הבא בכי"פ, ונראה שהיו עוד גרסאות למשנה זו.

הצורה **צונין** באה עוד פעם אחת בכי"י אוקספורד של המכילתא: הטיל שלג ו**צונין** על ראשו ו**צונינו** (נזיקין, ח, 278). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך חסרה הצורה המוקשה בהקשר זה **וצונין**. שלג ו**צונין** לצדו באים גם בתלמוד הירושלמי: כשם שאין טומנין חמין משחשיכה כך אין טומנין לא שלג ולא **צונין** (ירושלמי, שבת ד, ב [ז, א]), ומכאן אפשר בהחלט שהגרסה המוקשה של כי"י אוקספורד היא הגרסה המקורית, והיא באה במשמעות 'מים צוניים'.

(3) **קוצץ**. במקרא באה צורה אחת משורש **קצץ** בקל על דרך הגזרה: **וקצתה** (דברים כה, יב). שלוש פעמים באה צורת הנסמך של בינוני פעול כשלמים: "**קצוצי** פאה" (ירמיה ט, כה; כה, כג; מט, לב).

בספרות התנאים הנטייה בתפוצה משלימה: **בעבר** ובבינוני הנטייה על דרך השלמים; **בעתיד** ובצורת המקור הנטייה על דרך הגזרה: **תקוצץ** (ספרי דברים, ריב, 245); **יקוצץ** (בבא קמא י, ב; כלים יב, ז; תוספתא שביעית ג, יט); **לקוצץ** (בבא מציעא י, ד; עבודה זרה א, ח; תוספתא שביעית ג, יט; מכילתא דרשב"י, כא, ז, 165; ספרי דברים, קפג, 225 ועוד). צורות בודדות בעתיד ובמקור ניטות על דרך השלמים: מצינו צורת עתיד אחת - **יקצוצץ** (ספרי דברים, יז, 29), וצורות מקור אחדות: **לקצוצץ** (X2 תוספתא, עבודה זרה ב, ד); **לקוצצה** (ספרי דברים, ס, 125); **לקוצצן** (תוספתא, בבא קמא ו, כ).

(ג) בינוני פעול

גזוזות⁸⁴⁰ (בחדש, יא, 244); **זקוק** (X2 נזיקין, ו, 270); **חלול**⁸⁴¹ (בחדש, יא, 242); **כלול** (X2 פסחא, פתיחתא, 1); **כלולה** (ויסע, א, 157); **צרוז** – X2 (שירה, ו, 137; שירה, ו, 138); **צורה** (X2 שירה, ו, 138).

הערה

זקוק. הפועל **זקק** במשמעות 'קשר אותו לדבר, חייב אותו' (בהשאלה) נתחדש בלשון התנאים.⁸⁴² פועל זה נכנס ללשון חז"ל מן הארמית. הוא קיים בניבים שונים של הארמית. נוכל למצוא, למשל,

⁸³⁹ ראה ילון, מבוא, עמ' 25–26; בר-אשר, איטליה, עמ' 30–31; הנמן, תורת הצורות, עמ' 307–310; שרביט, הפולוגיה, עמ' 561; ריזיק, ל"ח, עמ' 15–16.

⁸⁴⁰ הצורה **גזוזות** באה גם במקבילה במכילתא דרשב"י, כ, כב, 137.

⁸⁴¹ מזבח חלול, ריק.

בתרגומים הארמיים למקרא. לדוגמה: תרגום יונתן לבראשית ל, ל: "אעשה גם-אנכי לביתי" - 'ואנא זקיק לפרנסא אינשי ביתי'. כמו כן בא הפועל בארמית גלילית ובארמית בבילית (למשל: זקיק, יבמות כב ע"א).

(ד) עתיד

אבלה (פסחא, יד, 50).

הערה

אבלה. צורה זו באה כשאיילה מקראית על דרך נְבִלָה בפסוק "הבה נרדה וְנִבְלָה שם שפתם" (בראשית יא, ז). מדובר בקטע ממדרש בנושא תרגום התורה ליוונית על ידי שבעים ושניים הזקנים שמינה תלמי המלך. זקנים אלה הכניסו שינויים בפסוקים אחדים בתורה, ובהם גם בפסוק זה: זה אחד מן הדברים שכתבו לתלמי המל'. כיוצ' בו כתבו לו "אלים ברא בראשית" [...] כיוצ' בו "הבה ארדה ואבלה" (פסחא, יד, 50).⁸⁴³

(ה) מקור עם כינוי מושא

לזוקקן (נוזיקין, יב, 291).

הערה

לזוקקן. בכל ספרות התנאים באה רק צורת מקור אחת משורש זק"ק במכילתא דר"י; היא באה עם כינוי מושא חבור, ונטייתה על דרך השלמים - לזוקקן (נוזיקין, יב, 291). בספרות האמוראים (בתלמוד הירושלמי) באה צורת מקור משורש זה עם כינוי מושא שלוש פעמים: לזוקקו (ירושלמי, כתובות כו, ג; לו, א; שבועות לו, א). בתלמודים באה גם צורת המקור לזוק על דרך הכפולים (בירושלמי, יבמות ה, א; X4 כתובות כה, ב; בבבלי, יבמות קיג ע"א).⁸⁴⁴

כאמור לעיל, צורות עתיד וצורות מקור בבניין קל ניטות בספרות התנאים על דרך הגזרה. גם כאן, בדומה לפועל קצץ, המתואר לעיל, יש נטייה על דרך השלמים בפועל זקק, בניגוד למצופה. אפשר שנקבעה נטייה על דרך השלמים כדי ליצור בידול בין צורה זו משורש זק"ק ובין צורה מקבילה מחסרי פ"י משורש נז"ק. פועל זה, שנתחדש בלשון התנאים, הגיע אלינו מן הארמית.⁸⁴⁵ חלק משורשי הכפולים שמקורם בארמית ניטים על דרך השלמים. כך, למשל, נוכל למצוא את צורת המקור לפקק משורש פק"ק (בבבלי, שבת כט ע"א).⁸⁴⁶

⁸⁴² ראה אלבק, מבוא, עמ' 139; מורשת, לקסיקון, עמ' 155.

⁸⁴³ מדרש זה בא גם בתלמוד הבבלי, מגילה ט ע"א; בבראשית רבה לח, פסקה א; במסכת סופרים פרק א, הלכה ז ובמדרש תנחומא, שמות, כב.

⁸⁴⁴ פעם אחת באה הצורה לזוקק (ירושלמי, גיטין נ, ב).

⁸⁴⁵ ראה הדיון בצורה זקוק לעיל בהערה לצורות בינוני פעול.

⁸⁴⁶ בתלמוד הבבלי במקום זה יש ציטוט ממשנה כלים כח, ב. במשנה באה הצורה הצפויה בלשון התנאים: לפוק.

1.5.5.3.1.2 בניין נפעל

בבניין נפעל נמצאו במכילתא רק שתי צורות מן הכפולים על דרך השלמים: אחת בעבר (ניצפפו) והאחרת בבניוני (נ?ב/כ?ללת). כמו כן נמצאו שתי צורות בינוני על דרך הכפולים (נדקת, נמסין).⁸⁴⁷

(א) עבר

ניצפפו (בחדש, ג, 214).

(ב) בינוני

נ?ב/כ?ללת – נבללת או נכללת (בשלח, פתיחתא, 76).

הערות

(1) ניצפפו. הפועל צפף נתחדש בלשון התנאים.⁸⁴⁸ צורת בינוני פעול בקל צפופין באה פעם אחת במשנה (אבות ה, ד). צורת נפעל משורש זה במשמעות 'נלחץ בצפיפות' באה בספרות התנאים רק במכילתא דר"י: "ויתצבר" ניצפפו, מלמד שהיו מתיראין מפני הזיקין ומפני הזועות, מפני הרעמים, מפני הברקים הבאים (בחדש, ג, 214) ובמקבילה במכילתא דרשב"י (יט, 193),⁸⁴⁹ והיא הולכת בדרך הצפויה, כפי שעולה מן המשנה.

(2) נבללת/נכללת. הצורה המסופקת נ?ב/כ?ללת יכולה להיגזר משורש בל"ל או משורש כל"ל:

הרי אני מקיפן במדבר ארבעים שנה כדי שיהו אוכלין את המן ושותין מי באר והתורה

נ?ב/כ?ללת בגופן (בשלח, פתיחתא, 76).

הבניינים הדגושים

בבניינים פיעל ונתפעל ניטים שורשי הכפולים, כצפוי, על דרך השלמים. לא נמצאו צורות מפועל.

1.5.5.3.1.3 בניין פיעל

(א) עבר

חיללנו (תשא, א, 342); חללו (תשא, א, 342); קילל (כספא, יט, 318); קיצצו (בשלח, פתיחתא, 76).

עם כינוי מושא

ציננו (נזיקין, ח, 278).

(ב) בינוני

מחבבין (פסחא, יג, 46); מחטטין פסחא, יג, 44); מחלל (בחדש, ח, 234); מקלל – X5 (בחדש, ח,

234; X3 נזיקין, ה, 265; נזיקין, ה, 268); מקללין (בחדש, י, 239).

⁸⁴⁷ ראה הדיון להלן, סעיף 1.5.5.3.2.1.⁸⁴⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 311.⁸⁴⁹ כך בילקוט ובדפוס שאלוניקי, אך בדפוס הרגיל: נכפפו, ובמדרש הגדול יג: נצפפו.

עם כינוי מושא

מגפפו (עמלק, א, 191); ממככו (בשלח, פתיחתא, 81).

הערות

(1) מחבנין. במקרא באה משורש חב"ב רק צורת בינוני אחת בבניין קל "חַבַּב עמים" (דברים לג, ג). נטייה בבניין פיעל עולה לראשונה בלשון התנאים, והיא באה בתוספתא: מחבב (תוספתא ברכות ה, ב; זבחים ב, יז) ובמדרשי ההלכה: חיבב (מכילתא לדברים לג, ג); חיבבה (מכילתא דרשב"י, יב, כא, 25); מחבבין (מכילתא דר"י, פסחא, יג, 46) ועוד.

(2) מחטטין. הפועל חטט נתחדש בלשון התנאים.⁸⁵⁰ בבניין פיעל משמעו 'ניקר וחפר'. הוא בא בספרות התנאים רק בצורות בינוני: מחטט (תוספתא, חולין, ט, יד); מחטטה (ספרי במדבר, פד, 82); מחטטין (מכילתא דר"י, פסחא, יג, 44 ובמקבילה במכילתא דרשב"י, יב, כא, 25). אין נטייה משורש זה בפיעל במשנה. במשמעות דומה בא חטט המרובע: מחטטין (תוספתא בבא קמא ב, א;⁸⁵¹ בבא מציעא ח, ל); לחטט (תוספתא מקואות ז, ב).

(3) מגפפו. הפועל גפף נתחדש בלשון התנאים.⁸⁵² הפועל נכנס ללשון חז"ל מן הארמית. בתרגומי המקרא הארמיים הוא בא כתרגום לפועל 'לחבק': בתרגום אונקלוס לבראשית לג, ד ("וַיִּחַבְּקֵהוּ" – 'וַיִּחַבְּקֵהוּ') ועוד; בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל ובתרגום כתובים, כגון התרגום לקהלת ג, ה ("לְחַבֵּק מְחַבֵּק" – 'לרחקא מַגְפָּא'). כמו כן נוכל למצוא בארמית גלילית (ירושלמי, עירובין ג, ב) ובשומרנית.⁸⁵³ בבניין פיעל משמעו 'הקיף בזרועותיו, חיבק'. צורות בינוני בבניין פיעל באות במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: מַגְפָּף (סנהדרין ז, ו; תוספתא סנהדרין י, ג; מכילתא דרשב"י, כב, יב, 210); מגפפות (תוספתא טהרות ג, ח); עם כינוי מושא – מגפפו: יצא לקראתו והיה מגפפו ומחבקו ומנשקו (מכילתא דר"י, עמלק, א, 191); מגפפה⁸⁵⁴ (ספרא, בחוקותי, קיב, א). במשמעות המושאלת 'הקיף דבר מסביב' באה הצורה גַּיְפּוֹ (כלים טו, ב).

(4) ממככו. הפועל מכך עולה בספרות המקרא המאוחרת, ולמעשה הוא שייך לרובד של לשון חז"ל. הוא בא רק שלוש פעמים במקרא כולו, ומשמעו (כמו מוד) 'נהיה שפל, ירוד'.⁸⁵⁵ צורת קל אחת

850 ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 163.

851 כך בכ"י, בכ"י ארפורט לתוספתא: מחטטין.

852 ראה מורשת, שם, עמ' 127.

853 ראה שם, שם, עמ' 128 הערה 26**.

854 במקבילה בבבלי סנהדרין סד ע"א: מחבקה. על חילופי גפף/חבק ראה מורשת, ברייתות בבבלי, עמ' 292–293.

855 ראה מילון בן-יהודה, ערך מכך, עמ' 2991.

משורש **מכ"ך** באה בתהלים: "**וְיִמְכּוּ בְעֶזְנָם**" (תהלים קו, מג); צורת נפעל אחת בקהלת: "**בְּעֶצְלָתִים יִמְךְ הַמְקַרָּה** (קהלת י, יח); צורת הופעל באה באיוב: "**וְהִמְכּוּ כָכֹל יִקְפְּצוּן** (איוב כד, כד).⁸⁵⁶
 בכל ספרות התנאים והאמוראים באה רק צורה אחת משורש זה במכילתא – צורת בינוני פיעל עם כינוי המושא:

הא שבעה עננים הם, ארבע מארבע רוחותם, ואחד מלמעלן ואחד מלמטן ואחד שהיה מהלך לפניו,⁸⁵⁷ כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממככו⁸⁵⁷ (בשלח, פתיחתא, 81).

במקבילה במדרש תנחומא באה הצורה **ממיכו** משורש **מו"ך**:

כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממייכו (תנחומא, בשלח, ג).

אפשר שהצורה הנדירה **ממככו**, הבאה במכילתא, נתפסה ע"י סופר מדרש תנחומא כטעות, והוא המירה בצורה נפוצה ומוכרת יותר משורש **מו"ך** – **ממיכו**, ואפשר שצורה זו משקפת נוסח אחר שהילך לצד **ממככו**.⁸⁵⁸

בטקסט מקביל בספרי במדבר באה באותו ההקשר הצורה **מנמיכו** מן השורש התנייני **נמ"ך**:
 הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו (ספרי במדבר, פג, 79).

(ג) עתיד

נחלל (תשא, א, 342); **תקלל** (X2 נזיקין, ה, 268); **יקללו** (עמלק, ב, 197).

עם כינוי מושא

יקללם (נזיקין, ה, 268).

(ד) מקור

הלל (בשלח, ג, 100; שירה, א, 118); **לקלל** (בשלח, א, 88).

הערה

הלל. במקרא המקור הנטוי הוא בעל תכונות פועליות ובעל תכונות שמניות כאחד. בלשון חז"ל יש הבחנה בין צורת מקור בלמ"ד תחילית בלתי מתפרדת, הניטית על דרך העתיד ומשמשת בתפקיד

⁸⁵⁶ לפי אבן ג'נאח, רק הצורה **ימכו** היא מן **מכך**. ראה ריב"ג, ספר השורשים, עמ' 260. אין ספק שאת הצורות **ימך** (קהלת י, יח) ו**המככו** (איוב כד, כד) לא הביא אבן ג'נאח תחת שורש **מכ"ך** מכיוון שנטייתן על דרך החסרים.

לעניין צורת ההופעל **המככו** כבאיוב כד, כד מפנה מילון בן-יהודה אל **נמך**, כלומר הכותב משער שאפשר שחסרה נוי"ן, וכי השורש הוא **נמך** (ראה מילון עמ' 2991), אולם בערך **נמך** אין הערה באשר לצורה זו.

⁸⁵⁷ הצורה **ממככו** באה בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן למכילתא. במהדורת הורוביץ-ריבין ובמהדורת לויטרכך באה תחתיה **משפילו**, על-פי הפסוק שהמדרש נסמך עליו: "כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו" (ישעיה מ, ד).

⁸⁵⁸ רמז לזה אפשר למצוא בכתיב הצורה **וממ(כ?)** [י] קודם תיקונה במסירה: מן שהמך עד האסקופה האחרונה **וממ(כ?)** [י] עצמו לפני בני אדם (תנחומא, מאן: ראה, קכב).

פועלי, ובין צורת מקור בלא למ"ד, הניטית על דרך התצורה המקראית ומשמשת כשם עצם – אפשר ליידע אותה ואפשר לצרף לה צורן ריבוי. על פי רוב היא משמשת שם פעולה.⁸⁵⁹

במכילתא, כצפוי בלשון חז"ל, משמשת צורת המקור הלל בלא למ"ד תחילית צמודה כשם פעולה: הודייה והלל (בשלח, ג, 100) או כשם עצם מופשט לציון מזמורי ההלל הנאמרים בראשי תודשים ובחגים: קורין את ההלל (שירה, א, 118).

1.5.5.3.1.4 בניין התפעל/נתפעל

(א) עבר

נתחלל (בחדש, ז, 228); התפלל (שירה, ט, 148) / נתפלל – X4 (פסחא, פתיחתא, 2; בשלח, ב, 94; בשלח, ב, 95; שירה, ט, 148).

הערה

התפלל, נתפלל. במכילתא מרבית צורות עבר מבניין נתפעל ניטות בנו"ן תחילית. צורות בודדות באות בה"א תחילית, ורק פועל אחד בא בנטייה בה"א ובנו"ן (התפלל / נתפלל). באותה פרשה (שירה, ט, 148) באות הצורה התפלל והצורה נתפלל. נתפלל באה במכילתא עוד 3 פעמים, ונראה שהצורה התפלל אינה מקורית והיא תוקנה בידי מעתיקים על-פי המצוי במקרא. בספרות חז"ל יש עדויות לקיומן של צורות בה"א תחילית, כגון התודה, התנדב, השתחוה, התפלל והתקבל. חלק מן הפעלים קשורים לעבודת בית המקדש. מדובר בתחום שמרני גם מבחינה לשונית. עם זאת, בדיקה בכתבי יד טובים של ספרות חז"ל העלתה כי בלשון התנאים לא היה קיום לצורות בתחילית 'הת' אפילו בתחום השמרני של עבודת הקודש, וכי הצורות בנו"ן תוקנו על ידי סופרים מתוך זיקה מכוונת למקרא.⁸⁶⁰

(ב) בינוני

מתגורר (ויסע, א, 156); מתגוררין (X2 ויסע, א, 156); מתחלל (שירה, ג, 128); מתחנן – X2 (ויסע, א, 156; עמלק, ב, 182); מתחננין (ויסע, א, 156); מתפללים (נויקין, יח, 314).

⁸⁵⁹ על החלוקה בלשון חז"ל בין המקור בעל תכונות פועליות ובין המקור בעל תכונות שמניות ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 33–34.

⁸⁶⁰ ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 142; הנמן, תורת הצורות, עמ' 208–211, וראה עוד סעיף 1.4.4.1.

הערות

(1) **מתגורר, מתגוררין**. במקרא ניטה שורש גר"ר על דרך פולל, התפולל. נמצאה צורה אחת בבניין פועל על דרך פולל: "מְגֹרְוֹת"⁸⁶¹ במגרה" (מל"א ז, ט), וצורה אחת על דרך התפולל: "סער מְגֹרְרִי"⁸⁶² (ירמיה ל, כג).

בלשון התנאים באה צורת בינוני אחת על דרך פולל: "המגוררת בנה" (תוספתא שבת ו, א). כל צורות הבינוני האחרות בבניינים פיעל, פועל ונתפעל באות על דרך השלמים. צורת נתפעל אחת **מתגוררין** במשמעות 'ניסור במגרה' באה בתוספתא (יום טוב ד, י) ושתי צורות נתפעל במשמעות 'משיכה, סחיבה' (**מתגורר ומתגוררין** [X2]) באות במכילתא דר"י:

היו ישר' מתחננין ומתגוררין לפני אביהן שבשמים, כבן שהוא מתחנן לפני אביו וכתלמיד שהוא מתגורר לפני רבו, כך היו ישר' מתחננין ומתגוררין לפני אביהם שבשמים (ויסע, א, 156).

(2) **מתחלל**. במקרא צורת הסביל של חלל היא חלל מבניין פועל: "וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגוים אשר חללתיכם בתוכם" (יחזקאל לו, כג). כמעט בכל מקום בספרות התנאים באה תחת הצורה המקראית 'מחולל' צורת נתפעל **מתחלל**, בייחוד באשר ליחילול שם שמים. כך, למשל, במשנה סנהדרין ו, ד; אבות א, יא; בתוספתא סוטה ה, יב ועוד. המעבר מצורת פועל לצורת נתפעל צפוי כיוון שבלשון חז"ל נעלם בניין פועל כסביל של פיעל ואת מקומו תפס בניין נתפעל.⁸⁶³ במכילתא באה פעם אחת הצורה **מתחלל**: וכיון שאין ישר' עושין רצונו של מקום שמו מתחלל בעולם (שירה, ג, 128).

(ג) **ציווי**

התפללו (פסחא, יג, 45).

(ד) **מקור**

להתחמם (בחדש, ד, 215).

⁸⁶¹ מְגֹרְוֹת – בתרגום יונתן: 'ממסרן במסרין' - 'שניסרו אותן במסור'. כך יהודה קיל בפירושו בידעת מקרא' על אתר; וכן קדרי, מילון, ערך גרר, עמ' 167.

⁸⁶² מְגֹרְרִי – לדעת אבן גינאת, צורה זו היא מן הכפולים (ראה ספר השורשים, עמ' 99 - הגימל והריש כפולה). קדרי מפרש יסער מתגורר' כנראה יסער סוחב, המתהפך כגלגל (ראה קדרי, שם, שם). רד"ק רואה בה צורה מעיי: לשון חניה ודירה; ומנחם בולה בידעת מקרא' על אתר גוזרה אף הוא משורש גו"ר, אולם במשמעות אחרת: 'מתגורר' גזור משורש יגור', לשון פחד, ונראה שהוראתו המקורית היא ירעדי. יסער מתגורר' - סער רועד. יונתן תרגם: מתכנש, ובדומה פירש שד"ל: העבים מתקבצים זה אצל זה בגלל הסערה. לדעת מלמן, הלמ"ד התחלפה ברי"ש, והכוונה היא לימתגוללי (ראה מלמן, דברי ספר, עמ' 113).

⁸⁶³ ראה סגל, דקדוק, עמ' 116-117; ילון, מבוא, 136-151; הנמן, תורת הצורות, עמ' 29 (הערה 110); עמ' 189-197; בר-אשר, בניינים, עמ' 123; 126-129.

1.5.5.3.1.5 בניין פולל

כידוע, בניין פולל בכפולים נעלם מלשון חז"ל. בהיקריות המעטות שהוא מופיע בהן מדובר על פי רוב בשאילה מן המקרא.

בינוני

מקושש (בחדש, ז, 231).

הערה

מקושש. "על כן ברח יי את יום השבת ויקדשהו" [...] ברכו במן קדשו במקושש (בחדש, ז, 231).

הצורה מקושש שאילה מקראית היא מן "מקֹשֶׁשׁ עצים" (במדבר טו, לב; לג).

1.5.5.3.1.6 בניין פלפל

פועלי הכפולים משמשים בפיעל גם על דרך פלפל ונטייתם כשלמים.⁸⁶⁴ עמם נמנים הפעלים גלגל, דקדק, משמש, קלקל. במכילתא באות צורות אחדות של פעלים אלה: מגלגל (נזיקין, יח, 312); ותדקדק (בחדש, ב, 207); ממשמש (נזיקין, י, 284); שקילקלו (בשלח, פתיחתא, 76).

1.5.5.3.1.7 בניין פולפל

במכילתא מצינו שתי צורות בינוני על דרך פולפל משורש קלק"ל: מקולקל (ויסע, ד, 167); מקולקלות (ויסע, ג, 164).

1.5.5.3.2 נטייה על דרך הכפולים**1.5.5.3.2.1 בניין נפעל**

בינוני

נדקת (פסחא, יג, 44); נמסין (שירה, ט, 147).

הערות

(1) נדקת. במקרא באות משורש דק"ק כמה צורות בבניין קל על דרך הגזרה, צורות אחדות בהפעיל וצורה אחת בהופעל. אין משורש זה נטייה בנפעל.

מבדיקה במילון ההיסטורי עולה כי אין השורש דק"ק מעיקר לשון חז"ל. בספרות התנאים הוא בא בעיקר בשם התואר דַק. נמצאה צורת הפעיל אחת מִידַק (סוכה ד, ט).

צורות נפעל משורש דק"ק באות בספרות התנאים רק 3 פעמים: פעם אחת במשנה: הַנְדִּיק⁸⁶⁵ (מקואות ז, א); פעם אחת במכילתא דר"י - נדקת:

⁸⁶⁴ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 328.

⁸⁶⁵ צורה זו תוקנה במסירה. במקום הַנְדִּיק - צורת בינוני פועל משורש רו"ק בגזרת ע"ו - נתקבלה הצורה הַנְדִּיק

מכון שהיה בכור מת לאחד מהן היה עושה לו איקונין שלו ומעמידה בתוך ביתו, ואותו

הלילה נשחקת ונדקת⁸⁶⁶ וני?ז?רת (מכילתא דר"י, פסחא, יג, 44);

ועוד פעם אחת במקבילה במכילתא דרשב"י בצורת הריבוי **נידקות** (מכילתא דרשב"י, יב, ל, 29).

(2) **נמסין**. השורש **מס"ס** ניטה במקרא בנפעל על דרך הכפולים: "**וְנַמְסוּ** כל לב ורפו כל ידים"

(יחזקאל כא, יב); "ולב **נַמְסוּ** ופק ברכים" (נחום ב, יא) ועוד. אין שורש זה מעיקר לשון חז"ל, ועל כן

צפוי שהוא יבוא במכילתא על דרך הכפולים כבמקרא.

בספרות התנאים נמצאו משורש זה רק צורות בודדות בבניין נפעל: **מְשַׁמְסוּ** (מעשרות א, ב); **נמסין**

(מכילתא דר"י, שירה, ט, 147); הצורה המסופקת **?נימ?וסינ** (מכילתא דרשב"י, טו, טו, 97); **ימסו**

(ספרא, בחוקותי, קיב, ב).

1.5.5.3.2.2 בניין הפעיל

כל נטיית בניין הפעיל בשורשי הכפולים במכילתא היא על דרך הגזרה כבשאר ספרות חז"ל.

(א) **עבר**

הגין (בשלח, פתיחתא, 81).

(ב) **בינוני**

מגין (בחדש, א, 204); **מסובין** (יתרו, א, 195); **מפר** (פסחא, ה, 15); **מצין** (ויסע, ה, 171); **מצירים**

(בשלח, ה, 109) / **מצירין** (בשלח, ה, 109); **מקיל** (פסחא, ח, 28).

(ג) **מקור**

להקל – X6 (X2 נזיקין, ה, 265; נזיקין, ה, 267; נזיקין, ז, 271; X2 נזיקין, יא, 287).

הערות

(1) **מסובין**. התיבה **מסובין** באה במשנה: כל העם **מְסוּבִין** על הארץ (סנהדרין ב, א; ב, ג); וכן

בתוספתא: אורחין שהיו **מסובין** אצל בעל הבית (תוספתא ברכות ה, ג). כך בכל כתבי היד

ובדפוסים, וזו דרך הקריאה במשנה בקרב העדות השונות.⁸⁶⁷ צורה זו באה גם שלוש פעמים בהגדה

של פסח. הצורה **מסובין**, צורת בינוני רבים משורש **סב"ב**, חורגת מן הצורה הצפויה בגזרה זו

(**מְסַבִּים** / **מְסַבִּין**). בן-חיים מסביר את תנועת הסמ"ך במסגרת המעתק בארמית של א"י ובלשון

מן השורש הכפול דק"ק על דרך ע"ו.

⁸⁶⁶ תחת הצורה **נידקת** שבכ"י אוקספורד באה בילקוט שאלוניקי (1526) הצורה **נידקות** על דרך הנטייה של פועלי ע"ו. ראה, למשל: **נידנות** (תוספתא, עירובין א, יא ועוד; מכילתא לדברים יג, טז, 134; ספרי דברים, רלה, 268 ועוד). בלשון האמוראים אפשר למצוא גם צורות מגזרת פ"נ בדרך זו: **ניזוקת** (ירושלמי, ברכות יג, ג; תנחומא ילמדנו, עקב, קסת, 2.

⁸⁶⁷ ראה, למשל, שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 237.

חז"ל מ-i ל-u לפני עיצור שפתי.⁸⁶⁸ התופעה של הידמות תנועות a, e, i לעיצור שפתי מוכרת וידועה במסורת של כתבי יד מעולים ללשון חז"ל. כך נוכל למצוא, למשל: **משום** במקום **משם** (עירובין ג, ד ועוד), **קורדום** (אבות ד, ה ועוד) במקום **קודום** המקראית ועוד.⁸⁶⁹

(2) **מציין**. הנטייה בהפעיל משורשי הכפולים בלשון חז"ל היא על דרך הגזרה, ועל כן הצורה צפויה אף שאין כתיבה מעיד על הגייתה: הכתיב המלא יו"ד יכול להעיד על תנועת e כנטיית הכפולים או על תנועת i על דרך ע"ו.⁸⁷⁰ בלשון התנאים באה צורת עתיד אחת במשנה – **יצין**⁸⁷¹ (עבודה זרה ג, ט) וצורת ציווי אחת על דרך השלמים: **הצנן** (ספרא, בהר, קט, ד). פעמיים באה צורת הפעיל בבינוני משורש זה: במכילתא דר"י באה פעם אחת צורת בינוני פועל בדרשת המילה 'צנצנת': לא אמרתי אלא דבר שהוא **מציין** מחבירו (ויסע, ה, 171). זה הנוסח בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין – **מציץ**. לויטרבך מתרגם: keeps things cool.

במקבילה במכילתא דרשב"י באה פעמיים תיבה מיוחדת בצורתה – **מציין**: כלי שמציין יתר מחברו (מכילתא דרשב"י, טז, לג, 116), ואולי היא טעות סופר.

1.5.5.3.2.3 בניין הופעל

(א) עבר

הוקל – X3 (נויקין, ה, 265; נויקין, ז, 272; נויקין, ז, 273; **הוקלו** (נויקין, ד, 263).

1.5.5.3.3 סיכום

במכילתא, כבמשנה ובשאר ספרות התנאים, באות צורות עבר וצורות בינוני בבניין קל על דרך השלמים. לדוגמה: **בזזו** (שירה, י, 150); **דממו** (שירה, ט, 148); **תשש** (עמלק, ב, 184) בעבר; **בוזזין** (שירה, ז, 140); **כולל** (פסחא, טו, 52); **מוודין** (בשלח, פתיחתא, 78); **צונין** (ויסע, ג, 165 ליחיד; פסחא, ט, 32 לרבים) בבינוני. נמצאה צורת עתיד אחת בלבד – **אבלה** (פסחא, יד, 50) - על דרך הגזרה כשאיילה מקראית מבראשית יא, ז. אין צורות ציווי, ויש רק צורת מקור אחת עם כינוי מושא על דרך השלמים: **לזוקקן** (נויקין, יב, 291).⁸⁷²

הפעלים בבניינים הדגושים ניטים כצפוי על דרך השלמים. לדוגמה: **חיללנו** (תשא, א, 342); **קילל** (כספא, יט, 318); **מחבבין** (פסחא, יג, 46); **מחטטין** (פסחא, יג, 44); **מגפפו** (עמלק, א, 191); **נחלל**

⁸⁶⁸ ראה בן-חיים, הוראות, עמ' 194–196. וראה עוד: בר-אשר, שתי תיבות, עמ' 188–189; שרביט, מחקר, עמ' 71–73.

⁸⁶⁹ ראה קוטשר, מילונות, עמ' 38; בר-אשר, שם, שם.

⁸⁷⁰ ראה, למשל, הנטייה הכפולה של שורש פ"ר"ר במקרא: **הפיר** (יחזקאל יז, יט) ע"ד ע"ו לצד **הפר** (דברים לא, טז).

⁸⁷¹ יש תיקון במסירה.

⁸⁷² ראה סעיף 1.5.5.3.1.1.

(תשא, א, 342) ועוד מבניין פיעל; **נתפלל** (פסחא, פתיחתא, 2); **מתגררין** (ויסע, א, 156); **מתחננין** (ויסע, א, 156); **להתחמם** (בחדש, ד, 215) מבניין נתפעל. לא נמצאו צורות מבניין פועל.⁸⁷³

מבניין נפעל נמצאו שתי צורות מן הכפולים על דרך השלמים: אחת בעבר – **ניצפפו** (בחדש, ג, 214), והאחרת בבניוני – **נבללת/נכללת** (בשלח, פתיחתא, 76);⁸⁷⁴ ושתי צורות בניוני על דרך הגזרה: **נדקת** (פסחא, יג, 44); **נמסין**⁸⁷⁵ (שירה, ט, 147).⁸⁷⁶

כל נטיית הבניינים הפעיל והופעל במכילתא היא על דרך הגזרה כבשאר ספרות התנאים. לדוגמה: **הגין** (בשלח, פתיחתא, 81); **מסובין** (יתרו, א, 195); **מצירים** (בשלח, ה, 109); **להקל** (נזיקין, ה, 265) מבניין הפעיל; **הוקל** (נזיקין, ה, 265) מבניין הופעל.⁸⁷⁷

במכילתא נמצאה הצורה **מקושש** (בחדש, ז, 231) מבניין **פולל** כשאילה מן המקרא (במדבר טו, לב).
 כן נמצאו כמה צורות **פלפל**, כגון **מגלגל** (נזיקין, יח, 312); **תדקדק** (בחדש, ב, 207), ושתי צורות על דרך **פולפל**: **מקולקל** (ויסע, ד, 167); **מקולקלות** (ויסע, ג, 164).⁸⁷⁸

1.5.6 גזרת ל"א

1.5.6.1 במקרא

בנטיית פועלי ל"א במקרא לה"פ אל"ף לעתים היא הגויה ולעתים היא נאלמת בעקבות תהליכים פונולוגיים שונים.

(א) בצורות עבר, עתיד וציווי בבניין קל ובצורת עבר בנפעל, בפועל ובהופעל מוארכת תנועת a בהברה האחרונה, ההברה נפתחת והאל"ף נאלמת: **מָצָא** (בראשית ב, כ), **יִמְצָא** (דברים כב, כה), **מָצָא** (שמ"א כ, כא), **נִמְצָא** (בראשית מד, טז), **קוֹרָא** (יחזקאל י, יג), **הוֹבָא** (ויקרא טו, כז).

בקל עבר כשהאל"ף באה לפני מוספית הכינוי, תנועת עה"פ מתארכת והופכת לקמץ: **מָצָאתָ** (בראשית לא, לו); **יִצְאָנוּ** (במדבר יא, כ); אבל בצורות עבר של כל הנטיות האחרות התנועה הופכת לצירי: **נִמְצָאתִי** (ישעיה סה, א), **מִלֵּאתָ** (דברים ו, יא), בעתיד ובציווי – לסגול: **תִּמְצָאנָה** (דברים לא, כא), **וּמְצָאנָה** (רות א, ט). לעתים האל"ף נשמטת בכתוב: **יִצְתִי** (איוב א, כא); **מִלְתִי** (איוב לב, יח) ועוד.

בצורות יחידה חתומות – ת בבניוני על פי רוב האל"ף נאלמת: **מִצְאתָ** (שמ"ב יח, כב); **נִפְלֵאתָ** (דברים ל, יא; זכריה ה, ז);⁸⁷⁹ **מוֹצְאתָ** (בראשית לח, כה).

⁸⁷³ ראה סעיפים 1.5.5.3.1.3; 1.5.5.3.1.4.

⁸⁷⁴ ראה סעיף 1.5.5.3.1.2.

⁸⁷⁵ כנטיית פעלים משורש **מס"ס** במקרא, על דרך הכפולים.

⁸⁷⁶ ראה סעיף 1.5.5.3.2.1.

⁸⁷⁷ ראה סעיפים 1.5.5.3.2.2; 1.5.5.3.2.3.

⁸⁷⁸ ראה סעיפים 1.5.5.3.1.5; 1.5.5.3.1.6; 1.5.5.3.1.7.

⁸⁷⁹ אבל מן **נש"א**: **נְשָׂאָה** (ישעיה ל, כה), וכן רוב צורות יחידה בנפעל נחתמות ב-ה. ראה עוד סעיף 1.4.2.1.

(ב) כשהאלי"ף באה לפני סופיות נסתרת ונסתרים בעבר, נוכחת, נוכחים ונסתרים בעתיד (כשהמוספית אם קריאה), היא מונעת, והנטייה כבשלמים: **מְצָאָה** (בראשית ח, ט); **מְצָאוּ** (שמות טו, כב); **תְּמַצְאוּ** (ירמיה ה, א); **יְמַצְאוּ** (שופטים ה, ל) ועוד.⁸⁸⁰

חמישה פעלים (פועלי מצב) ניטים בבניין קל בעבר במשקל פֿעַל: **טָמָא, יָרָא, מָלָא, צָמָא, שָׁנָא**. הבינוני של פעלים אלו הוא כרגיל במשקל פֿעַל: **יְרָאִים** (מל"ב יז, לב); **מָלָא** (ירמיה כג, כד) וכד'. רק בשורש שִׁנ"א דחק המשקל הרווח פֿועַל את פֿעַל שהוא שכיח פחות: **שׁוֹנָא** (משלי יג, כד).⁸⁸¹

בחלק מן הנטייה מזדהות צורות מגזרת ל"י עם צורות מגזרת ל"י:

חלק מן הצורות משורשי ל"י, כגון **פְּלָאֲתִי** (תהלים קיט, קא), **דָּכָא** (תהלים קמג, ג); **מָלָא** (ירמיה נא, לד); **יְתַחֲטָא** (במדבר יט, יב), **רְפָאֲתִי** (מל"ב ב, כא), **קוֹרָאִים** (תהלים צט, ו), כתיבן על דרך הגזרה, אך ניקודן וקריאתן על דרך ל"י.

יש צורות מעורבות, כגון צורות המקור **שָׁנָאֲת** (משלי ח, יג); **לְמַלְאֲת** (שמות לא, ה), שבאה בהן האלי"ף השורשית, אולם הן חתומות –ת כבנטיית פועלי ל"י, וצורות אחרות שנזדהו לחלוטין עם גזרת ל"י, כגון **וְצָמַת** (רות ב, ט) מן **צמ"א**, **הַתְּנַבִּיתָ** (שמי"א י, ו), **מֵהַתְּנַבִּוֹת** (שמי"א י, יג) מן **נב"א**.⁸⁸²

צורת הנסתרת בעבר ניטית לעתים באנלוגיה לפועלי ל"י. כך, למשל, במקום צורת הנסתרת בקל עבר **קָרָאָה** על דרך **מְצָאָה** (שמות כב, ה) באה פעם אחת הצורה **קָרָאת**: "הנה העלמה הרה וילדת בן **וְקָרָאת**"⁸⁸³ שמו עמנואל" (ישעיה ז, יד). בבניין נפעל מצינו: **נְפָלָאת** (תהלים קיח, כג), ובבניין הופעל: **הַבָּאת** (בראשית לג, יא).⁸⁸⁴

לשורש **רפ"א** במקרא נטייה כפולה: רוב הצורות משורש זה ניטות על דרך הגזרה, בקיום האלי"ף, כגון **רְפָאֲתִים** (הושע יא, ג), **הָרְפָאִים** (בראשית נ, ב), וחלק ניטות על דרך ל"י, כגון **נְרַפְתָּהּ** (= נרפָּאָה, ירמיה נא, ט). פעלים אחדים, כגון **רְפָאֲתִי** (מל"ב ב, כא), **וְנִרְפָּאוּ** (יחזקאל מז, ח), משמרים את הכתיב באלי"ף, אך ניקודם מעיד על הגייה על דרך ל"י. עתים באות שתי הצורות, האחת על דרך ל"י והאחרת על דרך ל"י: לצד **וְיִרְפָּאוּ** (ירמיה ו, יד) באה הצורה **וְיִרְפוּ** (ירמיה ח, יא) באותו ההקשר; לצד **וְיִרְפָּאוּ** (יחזקאל מז, ט) באה **וְיִרְפוּ** (מל"ב ב, כב).

⁸⁸⁰ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 74e, 74f.

⁸⁸¹ ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 176.

⁸⁸² ראה ג"ק, שם, סעיף 7500, 75qq.

⁸⁸³ צורה זו באה במקום אחר במשמעות 'לקרות, להתרחש': "וְקוֹרָאת אַתְּכֶם הַרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (דברים לא, כט); "עַל-כֵּן קוֹרָאת אַתְּכֶם הַרְעָה הַזֹּאת" (ירמיה מד, כג).

⁸⁸⁴ ראה ג"ק, שם, 74g.

ההזדהות בין גזרת ל"א לגזרת ל"י פעלה גם בכיוון ההפוך. יש מספר לא מבוטל של מקרים שבהם צורות של פועלי ל"י ניטות באנלוגיה לפועלי ל"א, בייחוד בפועל 'לקרות'. לדוגמה: **"וּקְרָאָהוּ אֶסוֹן בַּדָּרֶךְ"** (בראשית מב, לח); **תְּקַרְאָנָה** (שמות א, י; ויקרא י, יט); **"נִקְרָא נְקִרְתִּי"** (שמי"ב א, ו).⁸⁸⁵

1.5.6.2 במשנה ובתוספתא⁸⁸⁶

נטיית פועלי ל"א בלשון התנאים דומה לנטייה בלשון המקרא, אלא שההזדהות בין גזרת ל"א לגזרת ל"י, הקיימת כבר במקרא, מתרחבת בלשון התנאים. רוב הנטייה של פועלי ל"א היא על-פי המצוי בגזרת ל"י. כך, למשל, מן **קִרְיָא** בבניין קל מצינו **קִרְיָתִי** (יומא א, ו), **קִרְיָנוּ** (ברכות א, ב), **קִרְיָם** (X2 שבת טז, א) / **קִרְיָן** (ברכות א, א), **קִרְיָי** (X2 תרומות ג, ז), **לְקִרְוֹת** (ברכות א, ג); מן **מִלְיָא** בבניין פיעל - **מִמְלִים** / **מִמְלִין** (עירובין ח, ז), **לְמַלּוֹת** (פרה ז, ח); מן **מִצְיָנוּ** (יבמות טו, ג) ועוד.

צורות הנסתרת בעבר חתומות ה-ת על דרך ל"י הן הרגילות בלשון חז"ל: **בָּאת** (=באה, יבמות טו, א), **קָרָאת** (=קראה, תוספתא יבמות יב, יב), **נִמְצָאת** (=נמצאה, גיטין ח, ז), **נִיטְפָאת** (כלים ב, ז) ועוד.⁸⁸⁷ משורש **יצ"א** באות כמה צורות לנסתרת: **יִצָּה** המקראית (רק 4 פעמים); **יִצָּאת**, הנפוצה מאוד בספרות התנאים (9 פעמים במשנה; 22 פעמים בתוספתא ועוד במדרשי ההלכה), **ויצתה**, העולה לצדה, ובאה רק 16 פעמים בספרות התנאים (3 פעמים במשנה; 3 פעמים בתוספתא ועוד במדרשי ההלכה). נוכל למצאה לרוב בתלמודים ובמדרשים מאוחרים.

רוב נטיית היחידה בבניוני הוא על דרך ל"י. אנו מוצאים בבניין קל **יוצא** (יבמות יד, ב⁸⁸⁸ ועוד) / **יוצאה** (נדרים י, ד ועוד).⁸⁸⁹ בבניין פיעל: **מִטְפָּא** (עדות ה, ג) ועוד. צורת בינוני יחידה בנפעל באה על דרך ל"י, והיא נחתמת ב-ת תחת הסופית - **ה המקראית**: **נִישָׂאת** (כתובות א, א).⁸⁹⁰

צורות הבינוני הפעול באות על דרך ל"י: **מצוי** (תוספתא מעשר שני ה, יב), **קִרְיָי**⁸⁹¹ (תרומות ג, ז), **סמויה** (תוספתא סנהדרין א, ב) וכד', לבד מנטיית **נש"א**: צורת היחיד **נְשׂוּי** (תוספתא יבמות ה, ה)

⁸⁸⁵ ראה שם, שם, סעיף 75ז, וראה עוד סעיף 1.5.7.1.

⁸⁸⁶ על נטיית הפעלים בגזרת ל"א במשנה על-פי כ"י"פ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 391-434; על הנטייה בתוספתא ראה נתן, תוספתא, עמ' 206-215.

⁸⁸⁷ ראה בר-אשר, נסתרת, עמ' 44-48; 58-64.

⁸⁸⁸ בכ"י"פ במקום זה **יוצאה**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 406.

⁸⁸⁹ במשנה אין מתקיימת הצורה המקראית **יוצאת**. במקרא באה פעם אחת הצורה **יוצא** (קהלת י, ה) על דרך ל"י.

⁸⁹⁰ במקרא **נְשָׂה** (ישעיה ל, כה), וראה עוד סעיף 1.4.2.2.

⁸⁹¹ צורות הריבוי עולות לראשונה במדרשי ההלכה: **קִרְיָים** (מכילתא דר"י, כספא, כ, 324); **קִרְוֹת** (ספרא, אחרי, ח, ה) ועוד.

באה על דרך ל"י, אבל כל הצורות האחרות באות על דרך הגזרה, בשימור האל"ף השורשית: **נְשׂוּאָה** (יבמות א, ב), **נְשׂוּאִים** (יבמות ג, ז), **נְשׂוּאוֹת** (יבמות א, ג).⁸⁹²

לפעמים כּבמקרא באות צורות ל"י השומרות מבחינת הכתיב על האל"ף ההיסטורית מן השורש. כך, למשל, צורת המקור **לְמַלְאוֹת**⁸⁹³ (כתובות א, י) והצורה **נְצַאֲתָה** על דרך ל"י לציון הנסתרת בעבר, הבאה פעמיים בכ"י קאופמן (שקלים ו, ב; ערכין ז, ה).⁸⁹⁴

למרות ההזדהות המרובה בין הגזרות שתוארה לעיל, גזרת ל"י לא בטלה לגמרי. שלא כבארמית, שבה נבלעו פועלי ל"י בתוך פועלי ל"י, יש בלשון חז"ל צורות שלעולם יופיעו לפי הנטייה של גזרת ל"י המקורית. כך, למשל, נטיות הפעלים **נָרָא**, **חָטָא**, **נָשָׂא** וצורות המקור של **טמ"א** בפיעל ובהתפעל הבאות לעולם על דרך ל"י – **לְטַמֵּא** (סנהדרין, יא, ו ועוד), **לִיטַמֵּא** (נגעים ח, ה ועוד). משורש **נש"א** המקור של קל הוא **לִישָׂא** (אישה, סוטה ד, ג ועוד); המקור בנפעל – **לְהִינְשָׂא** / **לִינְשָׂא** (יבמות ב, י).

בצורות הבינוני במשקל **פָּעַל**, שהן ספק פעלים ספק תארים, אין שינוי לעומת המקרא, והאל"ף באה בנטייה כולה. כך בנטיית **טַמֵּא**, **נָרָא**, **מָלָא**.⁸⁹⁵

צורות מפועלי ל"י עם כינוי מושא ניטות על דרך הגזרה, לבד מ**לְרַפְּאוֹתוֹ** (בבא קמא ח, א) מן **רפ"א**.

1.5.6.3 במכילתא

בפרק זה יובא כל הממצא העולה מן המכילתא משורשים השייכים במקורם לגזרת ל"י בין שנטייתם על דרך הגזרה ובין שהיא על דרך גזרת ל"י. נטייה של השורש בו"א הובאה גם בפרק העוסק בגזרת ע"ו. בפרק זה יידונו עניינים הקשורים בגזרת ל"י.

1.5.6.3.1 בניין קל

(א) עבר

באתה⁸⁹⁶ – X2 (נזיקין, ג, 254; תשא, א, 340); **בא** – X97 (פסחא, ב, 8; פסחא, ג, 11; פסחא, ג, 12; פסחא, ה, 18; פסחא, ו, 19; פסחא, ו, 21; פסחא, ו, 22; פסחא, ז, 22; X2 פסחא, י, 34; X2 פסחא, יא, 36; X2 פסחא, יג, 43; פסחא, טו, 53; פסחא, טו, 56; פסחא, טו, 57; פסחא, טז, 61; X2 פסחא, יז, 66; X2 בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, פתיחתא, 82; בשלח, ד, 101; X4 בשלח, ד, 102;

⁸⁹² ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 59–60.

⁸⁹³ במקרא באה **לְמַלְאוֹת** (דה"א כט, ה; דה"ב לו, כא).

⁸⁹⁴ על הצורה **יצאתה** ראה להלן סעיף 1.5.6.3, הערות (4).

⁸⁹⁵ **צַמֵּא** באה בלשון האמוראים. על נטיית בינוני פעל ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 412.

⁸⁹⁶ על כתיב צורת עבר נוכח בה"א בסופה ראה סעיף 1.4.1.

בשלח, ה, 105; שירה, ב, 125; שירה, ט, 148; ויסע, א, 160; ויסע, ו, 173; X9 עמלק, א, 176; X3
 עמלק, א, 177; X2 עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 185; X2 עמלק, ב, 186; X2 יתרו, א, 188; X2 יתרו,
 א, 190; יתרו, א, 194; בחדש, ב, 208; בחדש, ב, 209; בחדש, ג, 214; בחדש, ה, 220; בחדש, ה,
 221; נזיקין, ב, 250; נזיקין, ב, 252; נזיקין, ג, 258; X2 נזיקין, ד, 262; X2 נזיקין, ד, 263; נזיקין,
 ד, 264; X4 נזיקין, ו, 269; נזיקין, ו, 271; X2 נזיקין, ח, 274; נזיקין, ח, 276; נזיקין, י, 283; X3
 נזיקין, יג, 293; נזיקין, יג, 295; X2 נזיקין, יד, 296; נזיקין, יד, 297; X2 נזיקין, טו, 301; נזיקין,
 טז, 302; נזיקין, יז, 307; נזיקין, יז, 309; נזיקין, יח, 313; כספא, יט, 316; כספא, יט, 319; כספא,
 כ, 329; X2 כספא, כ, 330; כספא, כ, 331; כספא, כ, 334; **באת** (=באה) - X5 (פסחא, ט, 33;
 עמלק, ב, 182; X2 בחדש, י, 239; נזיקין, ה, 265); **באו** - X20 (פסחא, ה, 15; פסחא, יד, 48;
 פסחא, יד, 51; פסחא, טז, 58; בשלח, ב, 93; בשלח, ד, 101; X2 ויסע, א, 155; ויסע, א, 159⁸⁹⁷; X2
 ויסע, ה, 171; X2 עמלק, ב, 184; עמלק, א, 188; בחדש, ב, 207; בחדש, ב, 208; בחדש, ה, 221; X2
 נזיקין, ג, 260; נזיקין, יד, 297);
ברא - X16 (פסחא, יד, 50; X4 שירה, י, 150; X3 ויסע, א, 159; X2 ויסע, ב, 161; X2 בחדש, ז,
 230; X2 בחדש, ח, 234; תשא, א, 341; תשא, א, 343); **בראתי** (כספא, יט, 317);
חטאתי (עמלק, א, 189); **חטאת** (=חטאה) - (פסחא, יג, 44); **חטאנו** (ויסע, א, 156); **חטאו** (פסחא,
 יג, 43);
יצא¹ - X47 (X2 פסחא, ו, 18; X2 פסחא, ח, 27⁸⁹⁸; X2 פסחא, י, 34; פסחא, י, 35; פסחא, י, 36;
 X2 פסחא, י, 37; פסחא, טו, 56; פסחא, טז, 59; X2 פסחא, יז, 64; X2 פסחא, יז, 66; בשלח, א,
 86; X2 שירה, ג, 127; שירה, ו, 135; X2 ויסע, ד, 167; יתרו, א, 191; יתרו, א, 192; יתרו, א, 193;
 יתרו, א, 193; בחדש, ג, 212; בחדש, ו, 224; נזיקין, ז, 271; X3 נזיקין, ז, 272; נזיקין, י, 283; X2
 נזיקין, י, 284; נזיקין, יא, 287; נזיקין, יב, 289; נזיקין, יד, 298; נזיקין, טז, 304; כספא, יט, 317;
 יצ'א] כספא, כ, 327; X5 כספא, כ, 328; כספא, כ, 336); **יצא**² (=יצאה) - X2 (יתרו, א, 193; נזיקין,
 ז, 272); **יצא**³ (פסחא, טז, 57); **יצאה** - X2 **יצאה** (פסחא, פתיחתא, 2; בשלח, ו, 111);
ולשיצא'[/ה/ת?] (בשלח, ב, 94); **יצאת**¹ (=יצאה) - X11 (פסחא, פתיחתא, 2; X2 בחדש, ז, 227;

⁸⁹⁷ בא!ו! - צייל יבאה.

⁸⁹⁸ יצא מן הכלל.

נוזיקין, ד, 264; נזיקין, יד, 296; נזיקין, טו, 301; נזיקין, טז, 306; נזיקין, יז, 310; כספא, כ, 336;
 X2 ויקהל, א, 347; **יצאת**² (=יצא) – (בחדש, ח, 235); **יצתה** (=יצאה) – (יתרו, ב, 200);
יצאנו – X3 (X2 בשלח, א, 84; ויסע, ד, 168); **יצאו** – X31 X3 (X3 פסחא, פתיחתא, 2; פסחא,
 פתיחתא, 5; פסחא, ה, 17; פסחא, ו, 20; פסחא, ז, 25; פסחא, ח, 26; פסחא, ט, 33; X2 פסחא, י,
 35; פסחא, טז, 58; פסחא, טז, 62; פסחא, טז, 63; פסחא, יז, 64; פסחא, יז, 68; X2 פסחא, יז, 69;
 פסחא, יח, 71; בשלח, א, 86; בשלח, ד, 100; שירה, ג, 128; שירה, ו, 137; שירה, ט, 148; ויסע, א,
 159; יתרו, א, 189; X3 נזיקין, י, 283; נזיקין, יב, 291; כספא, כ, 329);
מצא – X3 (פסחא, ח, 28; בשלח, א, 88; כספא, כ, 327); **מצינו** – X32 X5 (X5 פסחא, יג, 45; פסחא,
 טו, 53; X2 פסחא, טז, 60; פסחא, יז, 67; בשלח, ב, 91; בשלח, ה, 106; בשלח, ו, 114; X3 שירה,
 א, 117; שירה, ט, 146; שירה, י, 151; X3 ויסע, א, 152; ויסע, א, 153; X2 יתרו, א, 195; יתרו, ב,
 200; בחדש, א, 206; בחדש, י, 241; נזיקין, ב, 253; נזיקין, י, 285; נזיקין, יג, 294; X2 נזיקין, יג,
 295; כספא, כ, 324); **מצאו** – X3 (X2 כספא, כ, 327; כספא, כ, 328);
נשאתי ? – X2 (פסחא, יד, 51; ⁸⁹⁹ פסחא, יח, 70⁹⁰⁰); **צמא** (בשלח, ד, 101); **קפא** (בשלח, ד, 101) /
קפה (שירה, ו, 138);

קריתי (בחדש, ו, 227); **קרא** – X8 X3 (X3 שירה, ח, 142; שירה, ח, 143; בחדש, ג, 211; נזיקין, יז,
 310; X2 נזיקין, יח, 312); **קראתם** (בחדש, ו, 223); **קראו** – X2 (ויסע, ג, 166; ויסע, ה, 170).

עם כינוי מושא

בראו – X3 (פסחא, יד, 50; X2 שירה, י, 150); **כלאם** (=כלאם, עמלק, א, 178); **מצאו** (=מצאו,
 נזיקין, יג, 295); **מצאנוהו** (ויסע, ד, 169); **קראו** – X5 X2 (ויסע, ו, 175; X2 עמלק, ב, 186; נזיקין,
 א, 247); **קראך** (בחדש, ב, 209).

הערות

- (1) **בא**. פעמיים בא הפועל 'בא' בהוראת 'הלך' בצירוף 'ונטלו ובא לוי' (בשלח, פתיחתא, 78).
- (2) **באתה**. כתיב זה של צורת הנוכח בה"א בסופה בא במכילתא פעמיים. באשר לפועל זה, הכתיב מסייע לשער את אופן ההגייה בתנועת a בתי"ו, והוא עוזר להבחין בין צורת הנסתרת בעבר **באת**⁹⁰¹ ובין צורת הנוכח.

⁸⁹⁹ על-פי במדבר טז, טו.
⁹⁰⁰ ציטוט משמות ו, ח.

(3) **באת, חטאת, יצאת**. במכילתא באות צורות עבר אחדות חתומות –ת לנסתרת, על דרך הנטייה של פועלי ל"י: צורת הנסתרת **באת** מן **בו"א** באה במכילתא 5 פעמים. פעם אחת באה צורת הנסתרת **חטאת** מן **חט"א**, ו-11 פעמים באה הצורה **יצאת** מן **יצ"א**. בלשון חז"ל יש אנלוגיה בין צורת הנסתרת בקל עבר בגזרת ל"א לבין זו של גזרת ל"י. צורת הנסתרת בגזרת ל"י – תי"ו בסופה; היא בנויה על דרך **היית** (בכורות ג, ב; מכילתא דר"י, יתרו, א, 188), **עשת** (כתובות ה, ג), **ראת** (נדרים ט, ט) וכד'. צורות כאלה מצויות הרבה בלשון חכמים.

אף הצורה **באת** ניטית באנלוגיה לצורות על דרך עבר נסתרת של פועלי ל"י. צורה זו באה כבר במשנה (יבמות טו, א; סוטה, ט, ז; עבודה זרה ג, ד ועוד).

ראשית התופעה של אנלוגיה לנטיית פועלי ל"י - במקרא. לדוגמה: **"וְקָרְאתָ** (=קראה) שמו עמנואל" (ישעיה ז, יד), על דרך: **"וְקָרְאתָ** (=וקרתה) אתכם הרעה באחרית הימים" (דברים לא, כט); **"וְעִשְׂתָּ** את-התבואה" (ויקרא כה, כא) ועוד.⁹⁰² הסיומת העתיקה **סַת** לנסתרת כבערבית ובארמית באה במקרא לעתים רחוקות גם בפעלים מגזרת השלמים. כך, למשל, **"כי יראה כי-אָזְלַת** (=אָזְלָה) יד" (דברים לב, לו); **"וְנִשְׁפַּחַת** (=ונשכחה) צר שבעים שנה" (ישעיה כג, טו), ובגזרת ע"ו: **"וְנִשְׁבַּת** (=ושבה) לנשיא" (יחזקאל מו, יז).⁹⁰³

(4) **יצא², יצאה, יצאת¹, יצתה**. במכילתא באות ארבע צורות לציון הנסתרת בעבר: **יצא²** – פעמיים; **יצאה** – פעמיים; **יצאת¹** – 11 פעמים; **יצתה** – פעם אחת.

הצורה **יצא²** (=יצאה) לציון הנסתרת באה במכילתא פעמיים: אף שכינה **יצא** עמהם⁹⁰⁴ (יתרו, א, 193); **יצא** אמה עבריה (נוזקין, ז, 272). הצורה יכולה להיות תוצאה של שימוט אֶם הקריאה ה"א בסוף המילה ומעבר תנועת a לעה"פ צד"י. כך נוצרה הזדהות בין צורת הנסתר לצורת הנסתרת, ורק על-פי ההקשר ניתן להבחין בין השתיים. תופעה זו של שימוט מוכרת כבר מן המקרא, למשל בצורת היחידה בבינוני **יָצָא** (=יוצאה, קהלת י, ה).

הצורה **יצאה** אינה מעיקר לשון חז"ל. יש בה ניסיון לשמר את הצורה המקראית. **יצאה** באה בלשון התנאים רק 4 פעמים: פעם אחת בתוספתא; פעמיים במכילתא דר"י; פעם אחת במכילתא דרשב"י. במכילתא דר"י באות פעם אחת שתי הצורות **יצאה** ו**יצאת** באותו המדרש זו לצד זו: משנבחרה ירושלם **יצאה** כל ארץ-ישראל [...] משנבחר בית עולמים **יצאת** ירושלם (פסחא, פתיחתא, 2).

במדרש זה יכולה הצורה **יצאה** להיות תוצאה של גרירה אחרי הפועל **נבחרה**.

⁹⁰¹ ראה להלן.

⁹⁰² ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 74g; 75m.

⁹⁰³ ראה שם, שם, סעיף 44f.

⁹⁰⁴ במדרש לפסוק **"ויצא** משה לקראת חתנו" (שמות יח, ז) בא פעמיים הפועל **יצא**, ובשתי הפעמים יש חוסר התאם בין הנשוא **יצא** ובין הנושא: **יצא** משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, ויש אוי: אף שכינה **יצא** עמהם. **יצא** השני יכול להיות גרירה אחרי **יצא** הראשון במדרש זה.

הצורה הנפוצה בספרות התנאים לנסתרת היא הצורה חתומת התייו יצאת: 9 פעמים במשנה; 22 פעמים בתוספתא; 11 פעמים במכילתא דר"י; 10 פעמים במכילתא דרשב"י ועוד במדרשי הלכה אחרים.

הצורה יצתה עולה בלשון חז"ל. היא באה רק 16 פעמים בספרות התנאים (3 פעמים במשנה; 3 פעמים בתוספתא; פעם אחת במכילתא דר"י; פעמיים בספרי במדבר; 3 פעמים בספרא; 4 פעמים בספרי זוטא). נוכל למצאה לרוב בתלמודים ובמדרשים מאוחרים.

פעמיים בכ"י קאופמן באה הצורה יצאתה על דרך ל"י במקרא לציון הנסתרת בעבר (שקלים ו, ב; ערכין ז, ה), ואפשר שהיא שילוב בין הצורה המקראית יצאה ובין הצורה על דרך ל"י בלשון חז"ל יצאת.⁹⁰⁵

(5) יצאת². פעם אחת באה במכילתא הצורה יצאת במשמעות יצא: יצאת שאת חומד בתו לבנך (בחדש, ח, 235). במהדורת הורוביץ-רבין: יצא; בכ"י מינכן – יוצא.

(6) ברא, בראתי, חטאתי, חטאת, חטאנו, חטאו. כאמור לעיל, כל צורות הפועל מן השורשים בר"א וחט"א שומרות על נטייה על דרך ל"א, והאל"ף השורשית באה בהן בין שהיא נחה ובין שהיא הגויה, כגון בצורות עם כינוי: בראו (פסחא, יד, 50 ועוד).⁹⁰⁶

(7) יצא³. פעם אחת בא במכילתא יצא בצירוף: יצא נקיבות ממשמע (פסחא, טז, 57). במשפט זה אין התאם בין נושא המשפט ובין הנשוא יצא. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך – יצאו.

(8) מצינו. בלשון חז"ל ניטית צורת המדברים בעבר משורש מצ"א על דרך ל"י. במכילתא באה הצורה מצינו 32 פעמים. הצורה מצאנו על דרך הנטייה המקראית באה בלשון התנאים רק 4 פעמים: 3 פעמים בתוספתא (לעומת X43 מצינו) ופעם אחת במכילתא דרשב"י (לעומת X29 מצינו), וברור שאין היא מעיקר לשון חז"ל.

(9) קפא / קפה. במכילתא באות שתי צורות משורש קפ"א: האחת באל"ף בסופה, על דרך הגזרה: קפא הים משני חלקים (בשלח, ד, 101); במהדורת הורוביץ-רבין: 'הקפיא להם את הים משני חלקים'. האחרת בה"א בסופה: כך קפה עליהם הים משני חלקים ולמעלה (שירה, ו, 138). על-פי הנמן, מדובר בשורש קפ"א הניטה על דרך ל"י,⁹⁰⁷ ואילו מורשת סבור שמדובר בפועל קפה, שנתחדש בלשון התנאים, והוא שונה במשמעותו מן קפא המקראי.⁹⁰⁸

⁹⁰⁵ לצורות הנסתרת בגזרת ל"א ראה עוד בר-אשר, נסתרת, עמ' 58–64.

⁹⁰⁶ שם הפעולה בא על דרך ל"י כבשאר ספרות חז"ל: ביריא (ויסע, א, 160). ובריבוי: בריות (ויסע, א, 158). ראה סעיף 2.1.1.1.

⁹⁰⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 414, 416.

⁹⁰⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 332. אף במילון בן-יהודה מובא 'קפה' כפועל שנתחדש בלשון חז"ל (ראה שם, ערך קפה, עמ' 6059), אולם בהערת העורך נאמר שהוא בעצם הפועל קפא שבמקרא, הבא במשמעות חדשה (ראה שם, שם, הערה 2).

במקבילה במכילתא דרשב"י טו, ז, 87: 'כך קפאו עליהם מי ים משני חלקים ולמעלה'. על-פי גרסה אחרת: 'כך קפא עליהן הים משני חלקים ולמעלה'.⁹⁰⁹

(ב) בינוני פועל

בא – X54 (פסחא, ד, 14; X3 פסחא, ח, 26; X2 פסחא, ח, 29; פסחא, יג, 43; פסחא, יז, 64; פסחא, יח, 70; בשלח, פתיחתא, 80; בשלח, ו, 114; שירה, ד, 129; שירה, ו, 136; שירה, ח, 144; ויסע, א, 158; X2 ויסע, ד, 169; ויסע, ו, 173; עמלק, א, 176; עמלק, א, 177; עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 182; עמלק, ב, 183; X2 עמלק, ב, 185; עמלק, ב, 186; עמלק, ב, 187; יתרו, א, 193; יתרו, א, 194; בחדש, ה, 220; X5 בחדש, י, 240; בחדש, י, 241; בחדש, יא, 243; X2 נזיקין, ג, 258; נזיקין, ד, 261; נזיקין, ו, 269; X10 נזיקין, יג, 292; X2 תשא, א, 340; תשא, א, 341; X9 – באה (X2 פסחא, ד, 14; פסחא, יד, 52; בשלח, א, 87; X2 בחדש, י, 239; X3 ויקהל, א, 345); באים – X3 (שירה, ד, 130; בחדש, ג, 214; נזיקין יח, 312) / באין – X16 (פסחא, ח, 26; פסחא, יז, 64; שירה, ח, 143; X7 שירה, ט, 147; ויסע, ד, 167; X2 ויסע, ד, 168; בחדש, י, 240; נזיקין, י, 282); בנסמך: באי עולם – X9 (בשלח, ה, 107; בשלח, ו, 112; X2 שירה, ג, 126; שירה, ד, 130; שירה, ה, 133; שירה, ח, 143; בחדש, ה, 222; כספא, כ, 334); באות (שירה, ד, 130); בורא (בשלח, ה, 106); גומא (נזיקין, יח, 313); חוטא X2 (בחדש, ב, 209; בחדש, ה, 219); יצא (=יצא, נזיקין, א, 248) / יוצא¹ – X70 (X2 פסחא, פתיחתא, 1 [1 יוצא]; יוצא – פסחא, פתיחתא, 2; יוצא – פסחא, פתיחתא, 3; X2 פסחא, פתיחתא, 6; X3 פסחא, ג, 9; X4 פסחא, ז, 23 [3 יוצא]; X4 פסחא, י, 35; פסחא, י, 38; X3 פסחא, יב, 39; פסחא, יג, 47; X10 יוצא – פסחא, יד, 50; יוצא פסחא, יד, 51; יוצא – X2 פסחא, טז, 58; X3 פסחא, טז, 59 [2 יוצא]; יוצא – X4 בשלח, א, 85; יוצא – בשלח, א, 90; יוצא – בשלח, ו, 114; X2 שירה, ב, 122⁹¹⁰; יוצא – שירה, ב, 124; שירה, ג, 127; X4 שירה, ד, 130; X8 שירה, ו, 135 [7 יוצא]; X4 שירה, ז, 139 [2 יוצא]; X2 שירה, י, 151; X2 ויסע, א, 156; יוצא – X2 עמלק, א, 180; עמלק, ב, 184; יתרו, ב, 201; יוצא – בחדש, א, 205; בחדש, ג, 214; X2 בחדש, ד, 215 [1 יוצא]; בחדש, ו, 226; X4 בחדש, ו, 227; X2 בחדש, ט, 235; בחדש, יא, 245; נזיקין, א, 249; X2 נזיקין, א, 250; נזיקין, ד, 263; יוצא – X2 נזיקין, ו, 270; נזיקין, ט, 278; X5

⁹⁰⁹ על נדידה מגזרת לייא לגזרת ליי ועל חילופין בנטייה בין אלי"ף לבין הי"א ראה ביפעלים כפולי גזרה' בסעיף 1.6.4.
⁹¹⁰ פעם אחת יוכסף זוהב ואבנים טובות ומרגליות יוצא מאצלינו' – ייחוד בתחביר התיבה. במשפט זה אין התאם בין הנושא לבין הנשוא.

נזיקין, ט, 279; X3 נזיקין, ט, 280; נזיקין, ט, 282; X3 נזיקין, יג, 293 [1 יוצי']; X2 נזיקין, יג, 295;
 נזיקין, יד, 298; X4 נזיקין, יז, 310; נזיקין, יח, 311; יוצי'- כספא, יט, 315; X4 כספא, כ, 321 [3
 יוצי']; X2 כספא, כ, 334); **כיוצא בו** (139, 135 ועוד) / **כיוצא** [X5 פסחא, יב, 40; X3 פסחא, יב,
 41] / **כיוצא** [פסחא, פתיחתא, 2; פסחא, טז, 58]; **כ"ב** [=כיוצא בו] (X6 פסחא, יב, 40; X6
 פסחא, יב, 41); **יוצא**² (יוצא⁹¹¹ = יוצאה) – X11 (שירה, ד, 130; X3 נזיקין, א, 250; X2 נזיקין, ג,
 257; X5 נזיקין, ג, 260); **יוצאה** – X8 (פסחא, א, 7; X2 ויסע, ג, 165; X3 נזיקין, א, 250; נזיקין, ג,
 260; נזיקין, ה, 266⁹¹²); **יוצאים** (בשלח, ג, 99) / **יוצאין** – X19 (פסחא, ה, 17; X3 פסחא, ו, 20;
 פסחא, יד, 49; פסחא, טו, 55; ויסע, א, 152; ויסע, א, 160; X2 ויסע, ב, 161; X3 נזיקין, א, 249;
 X2 נזיקין, ג, 256; נזיקין, יח, 313; יוצאין] – נזיקין, א, 250; יוצאין] – נזיקין, ג, 256; נזיקין, ג,
 257); **בנסמך: יוצאי דרכים** (X2 פסחא, ז, 22); **יוצאי מצרי'ים** (בחדש, ב, 208);
מוצא – X48 (פסחא, פתיחתא, 4; פסחא, פתיחתא, 5; X2 פסחא, פתיחתא, 6; פסחא, ה, 15;
 פסחא, ח, 29; פסחא, יא, 38; פסחא, יג, 46; פסחא, יד, 49; פסחא, יד, 51; בשלח, א, 87; בשלח, ג,
 98; בשלח, ד, 101; X7 בשלח, ד, 103; X2 בשלח, ה, 107; X2 בשלח, ו, 114; בשלח, ו, 115; שירה,
 א, 117; X2 שירה, ב, 122; X5 שירה, ב, 123; X3 שירה, ב, 124; שירה, ב, 125; שירה, ה, 133;
 שירה, ז, 141; שירה, ח, 142; ויסע, ה, 171; ויסע, ו, 175; עמלק, א, 178; עמלק, ב, 186; X3 יתרו,
 א, 189; יתרו, א, 190; נזיקין, יח, 312; תשא, א, 343); **מוצאין** – X4 (X2 ויסע, ד, 168; X2 ויסע, ד,
 169);
נושא – X7 (פסחא, יד, 51; ויסע, א, 158 [נושי]; X5 נזיקין, טו, 307); **סומא** – X3 (שירה, ב, 125;
 נזיקין, ב, 252; כספא, כ, 333); **סומין** – X5 (X2 יתרו, א, 192; בחדש, ג, 212; בחדש, ט, 235;
 כספא, כ, 333);
קורא – X15 (X2 פסחא, טו, 57; פסחא, טז, 61; X2 פסחא, יז, 68; בחדש, א, 205; בחדש, ב, 210;
 בחדש, ד, 217; בחדש, ו, 224; X2 בחדש, ו, 226; נזיקין, יד, 296; X3 נזיקין, טו, 302); **קוראין** –
 X2 (שירה, ח, 142; שירה, ח, 143) / **קורין** – X16 (X2 שירה, א, 118; X6 ויסע, א, 154; X2 יתרו,
 א, 189; X2 יתרו, א, 190; בחדש, ו, 223; X3 כספא, כ, 335);

⁹¹¹ הניקוד על-פי קהלת י, ה; יבמות יד, ב ועוד.

⁹¹² ציטוט ממשנה סנהדרין ז, ג.

שונא - X12 (בשלח, א, 85; בשלח, ב, 94; בשלח, ג, 97; בשלח, ג, 100; בשלח, ה, 106; X2 ויסע, ו, 173; X2 עמלק, א, 176; עמלק, א, 177; עמלק, א, 178; כספא, כ, 328); שונאין (X3 יתרו, ב, 198); בנסמך: שונאי ישראל (פסחא, א, 7).

הערות

(1) גומא. במקרא באות רק שתי צורות משורש גמ"א, האחת בפיעל: גַמַּא-ארץ (איוב לט, כד) והאחרת בהפעל: הַגְמִיאִינִי (בראשית כד, יז). בלשון התנאים יש 4 צורות קל משורש זה, 3 מהן על דרך ל"י: במשנה שבת ח, א באה צורת שם הפעולה גַמִּיָּה; בספרי במדבר באות שתי צורות מקור על דרך ל"י: לגמות, לגמותה (ספרי במדבר ז, 12). רק במכילתא באה צורת בינוני אחת על דרך ל"י: גומא כוסד' (נזיקין, יח, 313). במשנה באה משורש זה גם צורת פיעל אחת על דרך ל"י: גַמֶּה⁹¹³ (שבת יד, ד).

(2) יוצא² / יוצאה. במקרא צורת היחידה בבינוני היא יִצְאָת (בראשית כד, טו ועוד) / יִצְאָת (תהלים קמד, יד ועוד). פעם אחת במקרא בספר מאוחר באה הצורה יִצְאָ⁹¹⁴ על דרך ל"י: "כשגגה שִׁיִצְאָ מלפני השליט" (קהלת י, ה).

בלשון חז"ל רוב נטיית היחידה בבינוני היא על דרך ל"י. אנו מוצאים יִצְאָ (יבמות יד, ב⁹¹⁵ ועוד) / יִצְאָה (נדרים י, ד ועוד). במשנה בבינוני אין מתקיימת הצורה המקראית.⁹¹⁶ הצורה יִצְאָת כבמקרא באה 6 פעמים בתוספתא; פעם אחת בברייתא דמלאכת המשכן; פעם אחת במכילתא דרשב"י ופעם אחת בספרי דברים. בכל ההיקרויות האחרות באות הצורות יוצא / יוצאה.

(3) נושא. צורת הבינוני משורש נש"א באה במכילתא ב-3 צירופים ובמשמעויות שונות: פעם אחת בצירוף נוש' ונותן וממנו משא ומתן לעניין 'התנהגות': "והישר בעינינו תעשה" זה משא ומתן, מלמד שכל מי שהוא נוש' ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה (ויסע, א, 158);⁹¹⁷ 5 פעמים בצירוף נושא שכר (נזיקין, טז, 307) במשמעות 'שומר שכר', כגון בבבא מציעא ד, ט; ועוד פעם אחת בצירוף נושא אדם (פסחא, יד, 51) ככינוי לחמור.

⁹¹³ כך הניקוד בכי"ק. בכי"פ: גַמֶּה. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 415. בדפוסים ובבבלי: גַמֶּע. שורש גמ"ע במשמעות גמא, שתהי נכנס ללשון חז"ל מן הארמית. לדעת אפשטיין, המשנה השתמשה בצורתו העברית של הפועל גמא, ואילו התוספתא והבבלי בצורתו הארמית, אבל הירושלמי כיוון תמיד לגמא. לדעת אפשטיין, המקומות שבמשנה ובירושלמי בעי הם טעויות סופרים או יתיקוני סופרים. ראה אפשטיין, מבוא לנוח"מ, עמ' 405-406.

⁹¹⁴ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 75qq.

⁹¹⁵ בכי"פ במקום זה יִצְאָה. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 406.

⁹¹⁶ ראה הנמן, שם, שם, הערה 231.

⁹¹⁷ השימוש הנפוץ בלשון חז"ל בצירוף נושא ונותן הוא לעניין העוסק במסחר, קונה ומוכר, כגון במשנה פאה ח, א.

(4) **סומא**, **סומין**. הפועל **סומא** (=היה עיוור) משורש **סמ"א** נתחדש בלשון התנאים.⁹¹⁸ במשנה באה לצד **סומא** (מגילה ד, ו ועוד) גם הצורה **סומה** (בבא קמא ח, א).⁹¹⁹ אף צורת בינוני פעול משורש זה באה על דרך ל"י: **סמויה** (תוספתא סנהדרין א, ב; בכורות ג, כה; ערכין ד, ב).⁹²⁰

במכילתא באה צורת יחיד בבינוני פועל **סומא** 3 פעמים, מהן פעם אחת בציטוט ממשנה תגיגה א, א: "החגר והסומא"⁹²¹ החולה והזקן" (כספא, כ, 333). 5 פעמים באה במכילתא צורת הריבוי **סומין** על דרך ל"י, וכמוה בכל ספרות התנאים.⁹²²

(5) **קוראין** / **קורין**. במכילתא באות שתי צורות הריבוי: אחת **קוראין** על דרך הנטייה של פועלי ל"א במקרא, והאחרת **קורין** על דרך ל"י, כמצוי לרוב בספרות חז"ל.⁹²³ הצורה **קוראין** באה במכילתא פעמיים באותו המדרש, אולי בגלל קרבתה לפועל **קרא**, הבא במדרש זה 4 פעמים:

מי כמוך באילו שקוראין עצמן אלוהות, פרעה קרא עצמו אלוה [...] סנחריב קרא עצמו

אלוה [...] נבוכד-נצר קרא עצמו אלוה [...] נגיד צר קרא עצמו אלוה, "מי כמוך באילים

י"י", מי כמוך באילו שאחרים קוראין אותן אלוהות ואין בהן ממש (שירה, ח, 142–143).

הצורה הצפויה **קורין** באה במכילתא 16 פעמים.

(6) **שונא**. צורת בינוני פועל יחיד משורש **שנ"א** באה במכילתא 12 פעמים. 11 פעמים באה הצורה כשם: **שונא** / **השונא**, ורק פעם אחת היא באה כפועל במדרש לפסוק "ויסלף דברי צדיקים" (שמות כג, ח): **שונא** דברי המצודקין שנאמרו בסיני (כספא, כ, 328). במקום זה באה הצורה **שונא** על-פי המסירה, אלא שהיא תמוהה בהקשר ויכולה להשתייך לשני ערכים או יותר. לבד מצורת בינוני פועל משורש **שנ"א** אפשר לראות בה צורת בינוני פועל משורש **שנ"י** במשמעות 'שינוי והשתנות, שיקור'.⁹²⁴ במהדורת הורוביץ-רבין באה במקום הצורה המוקשה צורת בינוני פועל משורש **שנ"י** – **משנה**: 'משנה דברים המצודקים שנאמרו בסיני, והמהדיר מעיר כי 'משנה', כך הוא אצל רא"ם, ובכל שאר הגרסאות 'שונא'. במהדורת לויטרכך בא 'שונא' כבכ"י אוקספורד למכילתא, והוא מפנה בהערה אל הגרסה 'משנה', הבאה אצל רא"ם, ב'שבות יהודה' לר' יהודה נג'אר ובמהדורת המכילתא של מאיר איש שלום.

במכילתא באה 3 פעמים הצורה **שונאו**, צורת הבינוני הפועל עם כינוי, באותו המדרש:

⁹¹⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 248.

⁹¹⁹ בכ"י באה **סומה** 5 פעמים. בכ"י פ – 8 פעמים. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 360.

⁹²⁰ על חילופי השורשים **סמ"א/סמ"י** בספרות חז"ל ועל נטייתם ראה עוד בפרק 'פעלים כפולי גזרה' בסעיף 1.6.4.

⁹²¹ **סומא** היא הצורה הבאה במסכת תגיגה א, א על-פי כ"י ק.

⁹²² פעמיים במשנה (נדרים ג, ז; סנהדרין ח, ד) ופעם אחת במכילתא דרשב"י באה צורת ריבוי במ"ם בסופה: **סומים**. פעם אחת באה במשנה צורת ריבוי של בינוני פועל: **סומין** (שביעית א, יא).

⁹²³ בכ"י טובים של המשנה באה לעתים הצורה **קוראין** על-פי מסורת הסופר. המנקד סימן רפה מעל האל"ף: **קוראין**. כך, למשל, במגילה ד, א; סנהדרין ג, ג.

⁹²⁴ ראה המילון ההיסטורי, ערך **שונא**.

לא שמענו אלא על המתכוין להכות שונאו והכהו [...] אבל המתכוין להכות את שונאו והכה את אוהבו לא שמענו [...] בא הכת' ללמדך על המתכוין להכות שונאו והכה את אוהבו, שהוא במיתה (נזיקין, ח, 274).

אין ספק שמדובר בצורה שמנית של בינוני פועל, אלא שהכינוי לא ישתנה אם תבוא הצורה בהקשר פועלי. כך, למשל, בבבלי, תענית טז, ב: 'מנין לשליח צבור שאין קולו ערב הקב"ה שונאו'. וראה עוד בתנחומא בשלח ג, ז: 'אפילו הוא שונאו נעשה אוהבו'. והכינוי השמני על דרך ליי הוא.⁹²⁵

(7) שונאין, שונאי-. שלא כצורת היחיד שונא, הבאה במכילתא כשם, באה צורת הריבוי שונאין כפועל, 3 פעמים באותו המדרש:

"שונאי בצע" אילו שהן שונאין ממון עצמן בדין [...] ואם ממון עצמן שונאין, קל וחוו' ממון חביריהן (יתרו, ב, 198).

צורת הסמיכות של הריבוי באה במכילתא פעם אחת בצירוף שונאי ישראל, הפעם כשם: וכשהלבנה לוקה סימן רע לשונאי ישראל (פסחא, א, 7).

(ג) בינוני פועל

טמא - X3 (שירה, ב, 125; כספא, כ, 328; כספא, כ, 333); טמאה - X9 (X5 פסחא, יח, 71; X4 כספא, כ, 336 [פעם אחת טמא]); ירא - X4 (פסחא, פתיחתא, 1; בשלח, א, 89; עמלק, ב, 185); יראים (בשלח, ו, 114) / יראין (יתרו, ב, 198); בנסמך: יראי חטא (עמלק, א, 178) / יראי חט (עמלק, א, 179); יראי שמים (נזיקין, יח, 312); מלא - X7 (שירה, ד, 129; ויסע, א, 153; יתרו, ב, 197; בחדש, ה, 219; בחדש, יא, 242; כספא, יט, 318; כספא, כ, 333); מלאה (X2 עמלק, ב, 185) / מליאה - X2 (פסחא, פתיחתא, 2; בשלח, פתיחתא, 76); מלאים (בשלח, ה, 106).

הערות

- (1) במכילתא כבמשנה באות צורות בינוני פועל מן השורשים טמ"א, יר"א, מל"א שהן ספק פעלים ספק תארים, ואין בהן שינוי לעומת המקרא.⁹²⁶ האל"ף השורשית באה בנטייה כולה.
- (2) יראי חט / יראי חטא / יראי שמים. במכילתא באה שלוש פעמים צורת הנסמך של יראים: פעם אחת יראי- (עמלק, א, 179) ופעמיים יראי- (עמלק, א, 178; נזיקין, יח, 312). במקרא בנטיית הנסמך נחטפת תנועת עה"פ והופכת שווא: יראי אלהים (שמות, יח, כא). במשנה באה פעם אחת צורת הנסמך ברבים כבמקרא: יראי חט (שקלים, ה, ו). כך המסורת על-פי כ"ק; בכ"פ תנועת

⁹²⁵ ראה, למשל, קונו (מכילתא, בשלח, א, 88) משורש קניי.

⁹²⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 412.

עה"פ בנסמך מתקיימת: **יְרִיאֵי חַט**.⁹²⁷ באוטוגרף של פירוש הרמב"ם למשנה: **יְרִיאֵי חַט**.⁹²⁸ עה"פ אינה מנוקדת, אולם אפשר להסיק מן הכתיב על קיום תנועת e. התנועה מתקיימת גם במסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי: 'בצורות הסמיכות של גופי היחידה והרבים צירי עה"פ על פי רוב מתקיים ואינו נשמט'.⁹²⁹

אפשר שהכתיב של צורת הנסמך **יְרִיאֵי**- הוא תוצאה של גרירה אחרי כתיב צורת הרבים **יְרִיאֵין**, אולם בהחלט אפשר שהכתיב משקף את מסורת הקריאה בקיום תנועת e בעה"פ, המשתקפת בניקוד הבבלי ובאה בנוסח כ"פ ובאוטוגרף פירוש הרמב"ם משנה.

(ד) בינוני פעול

מצויין (פסחא, פתיחתא, 4); נשואות (פסחא, ה, 14); קראוי X5 (פסחא, א, 7; פסחא, ז, 26; פסחא, יז, 64; יתרו, א, 192; יתרו, א, 193) / קרוי X14 (פסחא, ז, 26; פסחא, ט, 30; X3 פסחא, ט, 33; פסחא, יז, 64; בשלח, ה, 107; שירה, י, 150; ויסע, ו, 175; בחדש, ט, 238; X3 כספא, יט, 318; כספא, כ, 332); קרואה X7 (פסחא, יז, 67; X3 פסחא, יז, 69; בחדש, ט, 238; כספא, יט, 318; כספא, כ, 332) / קרויה (שירה, א, 118) / קרוייה (כספא, יט, 318); קרואין X8 X2 (פסחא, ז, 26; X2 פסחא, ט, 30; פסחא, ט, 33 [קרואי]; X2 פסחא, יז, 64; כספא, יט, 318) / קרויים (כספא, כ, 324); קרואות (X3 פסחא, יז, 69) / קרויות (שירה, א, 118).

הערות

(1) מצויין. צורת הבינוני הפעול היחידה במכילתא משורש **מצ"א** באה על דרך ל"י. במקרא אין צורות בינוני פעול משורש זה. בספרות התנאים באה נטיית הבינוני הפעול על דרך ל"י. צורת היחיד **מצוי** באה 4 פעמים בתוספתא, פעמיים במכילתא דרשב"י ו-5 פעמים בספרי דברים. צורת היחידה **מצויה** אינה באה בלשון התנאים. היא עולה לראשונה בלשון האמוראים, ונפוצה מאוד בתלמודים. צורת הרבים **מצויים** במ"ם בסופה באה פעם אחת בירושלמי; הצורה בנו"ן בסופה **מצויין** עולה לראשונה במדרשי ההלכה. היא באה פעם אחת במכילתא (פסחא, פתיחתא, 4) ו-4 פעמים בספרי במדבר. נוכל למצאה לרוב בתלמודים. צורת הרבות **מצויות** באה בלשון התנאים רק פעם אחת בתוספתא (טהרות ו, א).

⁹²⁷ ראה שם, שם, שם.
⁹²⁸ ראה צורבל, אוטוגרף, עמ' 171.
⁹²⁹ ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 665.

נטייה על דרך גזרת ל"א באה במקורות מאוחרים של לשון חז"ל. כך, למשל, באה הצורה **מצואים** במדרש פסיקתא דרב כהנא (599), שובה, יד, 371.

(2) **קראוי**. בצורות הבינוני הפעול מן השורש **קרא** אנו מוצאים שתי דרכי נטייה: האחת על דרך ל"א, כגון **קראה** (פסחא, יז, 67 ועוד), **קראין** (כספא, יט, 318 ועוד), **קראות** (פסחא, יז, 69), והאחרת על דרך ל"י, כגון **קרוי** (פסחא, ז, 26 ועוד), **קרוייה** (כספא, יט, 318), **קרויים** (כספא, כ, 324), **קרויות** (שירה, א, 118).

5 פעמים באה במכילתא הצורה **קראוי**, שהיא שילוב בין הכתיב ההיסטורי בשימור האל"ף השורשית ובין הכתיב על-פי ההגייה בלשון חז"ל (קרוי). בספרות התנאים באה צורה זו רק במכילתא.

(3) **נשואות**. בניגוד לשורשים אחרים מגזרת ל"א, כגון **מצ"א**, **סמ"א**, **קר"א**, שבהם באה יו"ד בנטיית הבינוני הפעול כולה (**מצויים**, **סמויה**, **קרויות** ועוד), בשורש **נשא** היו"ד באה רק בצורת היחיד **נשוי**, ואילו בכל צורות הנטייה האחרות נשמרת האל"ף השורשית: **נשואה**, **נשואים**, **נשואות**.⁹³⁰

צורת הבינוני הפעול משורש **נשא** באה במכילתא פעם אחת (פסחא, ה, 14). במקרא באה פעם אחת צורת היחיד **נשוי** על דרך ל"י בסמיכות ("נשוי"⁹³¹-פשע"י, תהלים לב, א) במקום **נשוא**. בלשון חז"ל באה לרוב צורת הבינוני הפעול **נשוי** במשמעות 'בעל אישה'. צורת היחיד **נשוי** באה 4 פעמים בתוספתא ופעם אחת בספרא; צורת היחידה **נשואה** – 9 פעמים במשנה, 21 פעמים בתוספתא, פעמיים בספרא, 7 פעמים בספרי במדבר ופעם אחת בספרי דברים; הצורה **נשואים** – 4 פעמים במשנה, והצורה **נשואין** – 14 פעמים במשנה ו-12 בתוספתא. **נשואות** באה 3 פעמים במשנה, 7 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא, ופעם אחת בספרא ובספרי במדבר.

(ה) עתיד

אבוא – X2 (שירה, ג, 127; שירה, ג, 128) / **אבא** (= אבא, בחדש, יא, 243); **תבא** (= תבא, נוכח) – X3 (יתרו, ב, 197; X2 בחדש, יא, 243⁹³²); **יבא** (=יבא) – X7 (שירה, ו, 138; עמלק, א, 177; עמלק, ב, 186; עמלק, ב, 187; יתרו, א, 193; נזיקין, א, 249; כספא, כ, 321) / **יבוא** – X7 (X2 פסחא, ב, 8; פסחא, ד, 13; בשלח, ה, 107; שירה, ב, 122; שירה, ח, 144; בחדש, א, 205); **תבא** (נסתרת) – X6 (X4 בשלח, א, 88; שירה, ו, 138; כספא, כ, 327); **יבואו** – X4 (שירה, ו, 138; X2 שירה, ט, 149;

⁹³⁰ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 59–60.

⁹³¹ אפשר ש**נשוי** באה כאן על דרך ל"י לדמותה אל **נסיי** שבאותו הפסוק. ראה עמוס חכם בידעת מקראי על אתר.

⁹³² צוטט מתוספתא סוכה ד, ג.

עמלק, א, 177); **יצא** (=יצא) X8 (נוזיקין, א, 247; X2 נוזיקין, א, 249; X2 נוזיקין, ב, עמלק, א, 177); **תצא** (נסתרת) X6 (נוזיקין, א, 249; X3 נוזיקין, ג, 256; נוזיקין, ג, 260; נוזיקין, ד, 261); **נצא** (X2 ויסע, ד, 169); **אקרא** X11 (פסחא, ו, 19; X2 פסחא, ו, 21; פסחא, י, 34; X2 פסחא, טו, 57; פסחא, ית, 69; פסחא, ית, 70; בחדש, ו, 223; נוזיקין, טו, 302; כספא, יט, 317); **תקרא** (נוכח) X3 (פסחא, ט, 33; בשלח, ה, 104; בחדש, ג, 214) / **תיקרא** (עמלק, א, 177) / **תקרי** X2 (פסחא, ז, 25; יתרו, ב, 200); **יקרא** X2 (עמלק, ב, 185; עמלק, ב, 186); **יקראו** (כספא, כ, 335).

עתיד עם כינוי מושא

תמלאם (שירה, ז, 140); **נמצאנו** (ויסע, ד, 169); **תבואהו** (בחדש, יא, 244); **תקראנו** (נוזיקין, א, 247).

הערות

(1) **יצא**. באחד המדרשים במסכת נוזיקין באה הצורה **יצא**, ואין ידוע זמנה, אפילו על-פי ההקשר: מה אם עבריה, שהיא יוצאה בסימנין, אינה יוצאה בראשי אברים, עברי, לא **יצא** בסימנין, דין שלא **יצא** ברא' איב' (נוזיקין, א, 250).

לא ברור אם מדובר בצורת עבר **יָצָא** או בצורת עתיד **יֵצֵא**. על-פי תנאי העבריייה ברישה של המשפט, מדובר בצורת הבינוני **יָצָא** בכתיב חסר, אולם מילת השלילה 'לא' אינה מצטרפת על פי רוב לצורות בינוני אלא לצורות עבר או לצורות עתיד. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה צורת בינוני: 'עברי שאינו יוצא בסימנין, דין הוא שלא יצא בראשי אברים'.

(2) **תקרא/תקרי**. 4 פעמים באה במכילתא צורת עתיד נוכח על דרך הנטייה של פועלי ל"א במקרא: **תקרא/תיקרא**. פעמיים באה צורת העתיד **תקרי**, על דרך הארמית. צורה זו באה בתבנית: **אל תקרי ... אלא ...** (פסחא, ז, 25; יתרו, ב, 200). **תקרי** באה פעם אחת בספרי דברים מז, 17, אולם היא נפוצה בתלמוד הבבלי, ועל כן אפשר לראות כאן קו איחור במכילתא.

(ו) ציווי

בא (=ב'א) – X6 (בשלח, א, 89; בשלח, ה, 107; ויסע, א, 156; נוזיקין, ב, 254; נוזיקין, יב, 291; נוזיקין, טו, 300) / **בוא** – X8 (פסחא, פתיחתא, 6; ויסע, ב, 161; בחדש, ו, 224; בחדש, ת, 232; נוזיקין, י, 286; כספא, יט, 316; X2 כספא, כ, 322); **בואו** – X4 (שירה, ג, 127; עמלק, א, 176; בחדש, ג, 211; כספא, יט, 316).

צא - X17 (X2 פסחא, פתיחתא, 4; פסחא, פתיחתא, 5; פסחא, א, 6; בשלח, א, 86; בשלח, ג, 98; ויסע, ג, 165; ויסע, ג, 166; X2 עמלק, א, 179; יתרו, א, 192; יתרו, ב, 197; יתרו, ב, 199; בחדש, ד, 219; בחדש, ח, 232; X2 בחדש, י, 240; קרא (נזיקין, יב, 290).

ציווי עם כינוי מושא

כלאם (= כלאם, עמלק, א, 178)

(ז) מקור

לבא (=לבא) - X16 (פסחא, ז, 22; פסחא, יג, 46; פסחא, יד, 52; פסחא, טז, 60; בשלח, פתיחתא, 80; X2 שירה, א, 116; שירה, ב, 125; שירה, ד, 129; שירה, ה, 134; X2 שירה, ו, 136; שירה, י, 150; בחדש, ה, 220; בחדש, ח, 235; כספא, כ, 333) / לבוא - X22 (פסחא, פתיחתא, 3; פסחא, ד, 12; פסחא, יד, 48; פסחא, יד, 49; פסחא, טז, 60; בשלח, ב, 91; בשלח, ד, 101; בשלח, ד, 103; X2 בשלח, ו, 115; שירה, א, 116; X2 שירה, א, 118; שירה, ו, 136; שירה, ח, 144; ויסע, ג, 165; בחדש, ו, 223; בחדש, ח, 233; בחדש, ח, 235; נזיקין, י, 286; X2 נזיקין, יח, 313; כספא, כ, 333) לבוא/לבוא? (פסחא, ד, 12); מלבוא (בחדש, ו, 223); למצא (=למצא) (בחדש, ו, 225);

לצאת - 3 פעמים בתוך מובאה מן המקרא ו-7 פעמים בלשון המכילתא גופה (X2 פסחא, יג, 45; בשלח, א, 84; ויסע, ד, 168; עמלק, ב, 184; עמלק, א, 192; כספא, כ, 327); לקראות (בשלח, א, 83).

מקור עם כינוי מושא

לצאתם (בחדש, א, 203); לקראתו (נזיקין, יג, 294).

הערות

(1) לבוא. פעם אחת במכילתא באה צורת המקור לבוא ולפניה מ"ם היחס מלבוא: "אחרים", שהן מאחרים את הטובה מלבוא לעולם (בחדש, ו, 223). בניגוד לצורת המקור הנטוי במקרא שמצטרפות אליה אותיות היחס בכל"ם: לבוא (בראשית יב, יא), מבווא (שמי"א כה, כו) ועוד, הלמ"ד בצורת המקור בלשון חז"ל היא תחילית בלתי מתפרדת, ומ"ם היחס מצטרפת לצורת המקור הנטוי בלמ"ד:⁹³³ מלבוא (בחדש, ו, 223), ומצינו עוד במכילתא: מלאכול (פסחא, טו, 53 ועוד); מלעסוק (עמלק, ב, 201; מלשלם (נזיקין, יד, 297 ועוד).

⁹³³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 33.

(2). **לביא / לבוא**. במכילתא באה פעם אחת צורה שכתובה אינו ודאי, ויש בה אפשרות לחילופי /ו: ומה אם עולה חמורה כשירה לביא/לבוא מין אחד, פסח שהוא קל אינו דין שיביא מין אחד (פסחא, ד, 12–13).

במילון ההיסטורי מובאת תיבה זו כצורת מקור בבניין קל. הצורה **לביא** יכולה להיות טעות בכתוב (יו"ד במקום וי"ו), אולם היא יכולה להעיד על קריאת צורת מקור של הפעיל – **להביא**, בשימוט הה"א.⁹³⁴ אפשר שצורה זו היא גרירה אחרי הפועל **יביא** שבהמשך המדרש, ואולי היא תוצאה של גרירה אחרי צירוף המוכר לסופר מאותו המדרש: מה אם עולה חמורה כשירה להביא כל שנתה כבת שנתה (פסחא, ד, 12).

(3) **לצאת**. צורת המקור **לצאת** משורש יצ"א משקפת את המצוי בספרות חז"ל. בפעלים מורכבים הלשון מעדיפה לדבוק בפועל בעל שלד עיצורי רחב ככל האפשר; משום כך נותרה בלשון חז"ל צורת המקור על דרך המקרא **לצאת**, שהיא בעלת שלד עיצורי רחב יותר של הפועל – גם התי"ו בה עיצורית, ולא ירשה אותה הצורה הבנויה על דרך העתיד **ליצא**, שבה רק הצד"י עיצורית.⁹³⁵ הצורה הצפויה **ליצא** על דרך העתיד אינה באה בספרות התנאים, אלא רק בספרות האמוראים, וגם בה רק פעמיים: פעם אחת בבבלי מנחות כט ע"ב ועוד פעם אחת באגדת בראשית פרשה כז פי ב, 55. לבד משתי היקרויות אלו באה תמיד הצורה **לצאת** כבמקרא.

(4) **לצאתם**. צורת מקור זו עם כינוי נושאי חבור אינה מעיקר לשון חז"ל, ובמקום שהיא באה יש לה על פי רוב זיקה ישירה למקרא, לפסוק הנדרש. הצורה **לצאתם** באה פעם אחת בלשון המדרש גופו לצד הפסוק הנדרש ובזיקה לו:

"בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגומ', מגיד שמונין חדשים לצאתם ממצ', אין לי אלא חדשים, שנים מנין? ת"ל "בשנה השנית לצאתם מארץ מצרי" (בחדש, א, 203).

(5) **לקראות**. במכילתא באה פעם אחת צורת המקור **לקראות**:

לשעבר היתה⁹³⁶ נקראת פיתום, שני' "ויבן ערי מסכנות" וגו', חזרו לקראות פי-החירות שהיא מאחרת את עובדיה (בשלח, א, 83).

הצורה **לקראות**, הבאה פעם אחת במשנה⁹³⁷ (מעשר שני ה, ט), היא עירוב של הכתיב ההיסטורי באל"ף של צורת המקור מן קר"א עם כתיב פונטי על דרך צורת המקור **לקרות** (ברכות א, ג; ב, ח; תוספתא, מגילה ג, ז ועוד), הניטית בלשון חז"ל על דרך ל"י. במכילתא צורה זו מוקשה. אם אכן

⁹³⁴ כבר במקרא מצינו **לביא** (תחת להביא): ירמיה לט, ז; דה"ב לא, י, ובספרות התנאים - 7 פעמים בתוספתא: 4 פעמים בפסחים ד, ד-ג; 3 פעמים בפסחים ה, ד.

⁹³⁵ תופעה דומה יש בצורת המקור **לשאת** משורש נש"א (נדרים ח, ז ועוד), אלא שלצד זו באה בלשון חז"ל גם הצורה **לישא** על דרך העתיד (גיטין ד, ה ועוד). ראה סעיף 1.5.3.2.1.

⁹³⁶ מהמילה היתה ועד חזרו חסר בכ"י אוקספורד. ההשלמה נעשתה על-פי כ"י מינכן.
⁹³⁷ ימי שהיו פירותיו רחוקים ממנו וצריך לקראות להם שם (מעשר שני ה, ט).

מדובר בצורת מקור מבניין קל, על-פי ההקשר מתבקש אחריה כינוי קניין (פרוד או תבור: **לקראותה** או **לקראות אותה**) כיוון שמדובר במקום שנקרא בשם אחד (פיתוס) וחזר להיקרא בשם אחר (פי-החירות).

אפשר שזו צורת מקור של נפעל המתיחסת אל העיר שחזרו **להיקרא** / **להיקראות** (להקראות)⁹³⁸ < **לקראות**⁹³⁹) פי החירות, ובאה בשימוט הה"א, כפי שנפוץ בספרות חז"ל.⁹⁴⁰ במקרא אין צורת מקור של נפעל משורש זה.

במהדורת הורוביץ-רבין בא הנוסח: 'חזרו להם **לקראות** פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה'. על-פי מהדורת לויטרכך: 'חזרו להם, **נקראת** פי החירות' – ובתרגום: 'After they changed, it was called Pi-hahiroth'.

(6) **לקראתו**. במכילתא באה פעם אחת הצורה **לקראתו**: והמסרב בחבירו לארחו ואין בליבו **לקראתו** (נויקין, יג, 294). מדובר בצורת מקור מן קר"א בצירוף כינוי מושא: לקרוא אותו. על-פי המקרא, היינו מצפים לצורה **לקראו**, אולם כיוון שמלשון חז"ל מוכרת צורת המקור **לקרות**⁹⁴¹ (או **לקראת**⁹⁴² / **לקראות**⁹⁴³), בהחלט אפשר לראות כאן צורת מקור **לקראת** באל"ף שצורף אליה כינוי מושא. בטקסט מקביל בתוספתא בבא קמא ז, ח באה תחתיה הצורה הצפויה **לקרותו**, וכן במהדורת הורוביץ-רבין למכילתא.⁹⁴⁴

1.5.6.3.2 בניין נפעל

(א) עבר

נברא – X2 (שירה, ט, 145; בחדש, יא, 244); **נבראו** (ויסע, ה, 171);
נמצאת (נוכח) – X6 (פסחא, פתיחתא, 1; פסחא, פתיחתא, 4 [נמצא]; פסחא, ב, 8; פסחא, יח, 73;
 בשלח, פתיחתא, 81; נויקין, יג, 294); **נמצא**⁹⁴⁵ – X9 (בשלח, א, 86; נויקין, ג, 258; נויקין, יג, 293;
 נויקין, טו, 299; X3 נויקין, טו, 300; נויקין, יז, 309; כספא, כ, 324); **נימצאינו למידין** (בחדש, יא,
 245) / **נימצינו למידין** / **למידין** – X13 X2 (פסחא, א, 7; פסחא, ו, 18; פסחא, ז, 24; פסחא, יא,

⁹³⁸ צורת המקור של נפעל **לקראות** באה במדרשים מאוחרים: שמות רבה, פרשה מו, ה; תנחומא, קדושים, ה.

⁹³⁹ צורת המקור **ליקראות** באה במדרש במדבר רבה, פרשה ב.

⁹⁴⁰ בספרות חז"ל מצינו גם צורות אחרות על דרך הכתיב הפונטי: **ליקרות** (עדיות ה, ו); **לקרות** (ירושלמי, ע"ז מג, א).

⁹⁴¹ הצורה **לקרות** נפוצה בלשון התנאים. היא באה 10 פעמים במשנה; 18 פעמים בתוספתא.

⁹⁴² צורת המקור **לקראת** באה בטקסטים מאוחרים יותר: בסדר העבודה ליום הכיפורים, בתלמוד הבבלי, שבת קטו ע"א ובפרקי דרבי אליעזר פרק נ. ואולי היא מעידה על קו איחור כיוון שיש בה ניסיון לשמר את האל"ף שבשורש.

⁹⁴³ **לקראות** באה פעם אחת במשנה מעשר שני ה, ט ופעם אחת במכילתא, בשלח, א, 83. וראה הדיון לעיל.

⁹⁴⁴ על-פי המילון ההיסטורי, תיבה זו יכולה להינתח גם כנטייה של מילת היחס 'לקראת', אולם מן המקבילה בתוספתא ומבדיקת ההקשר התחבירי עולה כי אין דרך זו אפשרית במדרש זה.

⁹⁴⁵ על פי רוב בצירוף **נמצא למד**.

37 ; בשלח, א, 89 ; שירה, א, 116 ; נזיקין, ג, 256 ; נזיקין, ד, 264 ; נזיקין, י, 286 ; כספא, כ, 323 ;
כספא, כ, 325 ; תשא, א, 341 ; נמצאו – X3 (פסחא, טו, 55 ; יתרו, ב, 198 ; בחדש, ט, 236) ;

נישאת (= נישאה, נזיקין, ג, 259) / נשאת (X2 נזיקין, ג, 259) ;

נקראתי (X2 בחדש, ה, 220) ; נקרא – X17 (פסחא, טז, 59 ; שירה, א, 116 ; X4 שירה, א, 117⁹⁴⁶ X1] ;
נקי' ; X2 שירה, ז, 141 ; שירה, ט, 148 ; שירה, ט, 149 ; X3 שירה, י, 149 ; X2 יתרו, א, 189 ; X2 ;
יתרו, א, 190) ; נקראת (=נקראה) – X13 (X3 שירה, א, 117 X1] נקי' ; שירה, ט, 148 ; X2 שירה,
ט, 149 ; X3 שירה, י, 149 – X1] נקי' ; X3 שירה, י, 151 ; יתרו, א, 189) ; נקראו – X26 (פסחא, טו,
59 ; X3 שירה, א, 117 X1] נקי' ; X7 שירה, ז, 141 ; X2 שירה, ט, 148 ; שירה, ט, 149 ; X2 שירה, י,
149 ; יתרו, א, 189 ; X3 בחדש, ו, 223 ; X3 נזיקין, יח, 311 ; X3 נזיקין, יח, 312 X2] נקי') .

הערות

(1) **נימצאינו**. פעם אחת באה במכילתא (בחדש, יא, 245) הצורה **נימצאינו**, שהיא עירוב בין הכתיב ההיסטורי באל"ף של צורת המדברים מן מצ"א בנפעל ובין הכתיב הפונטי הנפוץ **נמצינו** על דרך ל"י. בכל ספרות התנאים והאמוראים אין עוד צורה מעורבת כזו או צורה על דרך הנטייה במקרא (נמצאנו).

(2) **נמצינו למידים/למידין**.⁹⁴⁷ הצורה **נמצינו** היא צורת המדברים בנפעל עבר, ונטייתה על דרך ל"י.

(3) **נישאת / נשאת, נקראת**. צורות הנסתרת בעבר מן השורשים נש"א, קר"א ניטות על דרך ל"י, וכן צורת היחידה **נקראת** בבינוני.⁹⁴⁸

(ב) בינוני

נפלאות (שירה, ח, 144) ; **נקרא** – X2 (שירה, א, 117 ; נזיקין, יג, 296) ; **נקראת** (מכילתא, בשלח, א, 83) ; **נקרא'ים/ין** – X2 (שירה, א, 117 ; שירה, ז, 141).

(ג) עתיד

ימצא (=ימצא) – X11 (X2 פסחא, ו, 22 ; X2 פסחא, ח, 29 ; X4 פסחא, י, 33 ; X2 פסחא, יז, 65 ; נזיקין, טו, 299) ; **תמצו לומר** (ויסע, א, 159) ; **תינשא** (עמלק, ב, 185) ; **יקרא** (כספא, כ, 327) ; **תקרא** (=תקרא, נסתרת – פסחא, יח, 69).

⁹⁴⁶ פעם אחת **נקרא** הדינים – חוסר התאם בין הנשוא הפועלי לבין הנושא.

⁹⁴⁷ הצירוף **נמצינו למידים / למידין** אופייני למדרש מבית ר' ישמעאל, ובו מתחיל תמיד הכלל הנלמד ממדרש הכתוב (ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 80). במכילתא בא הצירוף 13 פעמים. הצורה עולה במדרשי ההלכה, אבל אפשר למצוא כמוה גם במדרשי אגדה מאוחרים

⁹⁴⁸ ראה להלן.

הערות

(1) כל צורות העתיד מבניין נפעל מן השורשים **מצ"א**, **נש"א**, **קר"א**, לבד מצורה אחת, ניטות על דרך הגזרה והאל"ף השורשית נשמרת בהן.

(2) **תמצו לומר**. במכילתא בא פעם אחת הצירוף הפועלי **תמצו לומר**: "בחדש השלישי", שכשתמצו לומ' בשלש' חדשים בששי לחדש בששי לשבת (ויסע, א, 159).

זהו צירוף יחידאי, אין עוד כמוהו בכל ספרות התנאים. הצורה **תמצו** אפשר לראות בה צורת עתיד נפעל מן **מצ"א** על דרך ל"י. כך הוא על-פי המילון ההיסטורי. צירוף דומה של צורת עתיד נפעל עם צורת מקור מן **אמ"ר** בא פעם אחת בתוספתא: כשתימצא לומר (תוספתא מכות ב, י; יא).

על פי רוב באה בספרות התנאים הצורה המאובנת **נמצאתי** או **נמצאנו אומרים** לציון התוצאה,⁹⁴⁹ ואכן במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך בא תחת הנוסח שבכ"י אוקספורד **נמצאת אומר**, כבמקומות אחרים במכילתא (פסחא, ית, 73; בשלח, פתיחתא, 81⁹⁵⁰ ועוד).⁹⁵¹

1.5.6.3.3 בניין הפעיל**(א) עבר**

הבאתי – X4 (X2 בחדש, י, 239; X2 בחדש, י, 240); **הבאת** – X2 (שירה, ו, 137; עמלק, א, 191); **הבאתה**⁹⁵² – X2 (שירה, ה, 134; שירה, ו, 137); **הביא** – X4 (בשלח, א, 86; X2 בשלח, ו, 114; ויסע, ו, 175); **הביאה** – X2 (פסחא, יג, 43; פסחא, יג, 44);

הוצאתי (ויסע, ה, 169); **הוצאת** – X2 (עמלק, א, 179; עמלק, א, 181); **הוציא** – X13 (פסחא, טו, 55; X2 פסחא, טו, 62; פסחא, יז, 66; פסחא, יח, 74; בשלח, א, 89; X2 בשלח, א, 90; ויסע, ה, 172; יתרו, א, 194; בחדש, ה, 219; בחדש, ה, 220; נזיקין, ח, 278⁹⁵³).

עבר עם כינוי מושא

הביאן – X3 (X2 בשלח, פתיחתא, 76; בשלח, פתיחתא, 77); **הבאתנו** (בחדש, י, 241); **הוציאן** (=הוציאו, פסחא, טו, 55); **הוציאן** (פסחא, טו, 55).

⁹⁴⁹ ראה בנדויד, לשון, עמ' 560, ובעקבותיו: שרביט, זמנים, עמ' 125.

⁹⁵⁰ במקום זה: נמצאת את אר.

⁹⁵¹ אפשר שאין **תמצו** מלשון **מצ"א** במשמעו העברי הרגיל, אלא הוא גזור מן **מצ"א/מצ"י** הארמי שעניינו "כול". ראה סעיף 1.2.4.

⁹⁵² על כתיב צורת הנוכח בה"א בסופה ראה סעיף 1.4.1.

⁹⁵³ לפי הכתיב במקום זה באה צורת העתיד **יוציא**, אולם על-פי ההקשר מוצע לתקן את התיבה לצורת עבר **הוציא**: ואם תאמר שפצעו ו**יוציא** (הוציא?) דמו, והלא כבר נאמי "פצע תחת פצע" (נזיקין, ח, 278).

(ב) בינוני

מביא – X22 (X2 פסחא, ג, 12; X4 פסחא, ט, 32; פסחא, י, 35; פסחא, יח, 71; שירה, ב, 125; X4 עמלק, א, 188; עמלק, א, 195; X4 בחדש, ה, 221; בחדש, יא, 243; נזיקין, ב, 251; נזיקין, ו, 270; כספא, כ, 333); **מביאה** – X3 (בחדש, ט, 237; בחדש, י, 240; נזיקין, ו, 270); **מביאין** – X4 (בחדש, י, 241; X3 כספא, כ, 335);

מוציא – X10 (פסחא, י, 35; X2 פסחא, יג, 47; פסחא, יח, 71; שירה, ו, 137; שירה, ו, 138; ויסע, ו, 174; יתרו, ב, 196; נזיקין, ח, 277; נזיקין, ט, 278); **מוציאין** – X3 (פסחא, יג, 44; שירה, ו, 138; נזיקין, ג, 254).

בינוני עם כינוי מושא

מביאה (=מביאה, X2 נזיקין, א, 250); **מוציאו** – X5 (נזיקין, ה, 265; נזיקין, ז, 271; נזיקין, י, 280; נזיקין, יא, 287; נזיקין, יב, 291); **מוציאן** לחירות (פסחא, ה, 15); **מוציאה** (=מוציאה) – X4 (בחדש, ז, 227; נזיקין, א, 250; X2 נזיקין, ג, 256); **מוציאן** – X3 (נזיקין, יב, 291; X2 כספא, כ, 335).

(ג) עתיד

תביא (נזיקין, טז, 307); **יביא** – X8 (X6 פסחא, ד, 13; פסחא, יא, 39; נזיקין, טז, 305); **יביאו** – X3 (X2 עמלק, ב, 199; כספא, כ, 335); **אוציא** (פסחא, ח, 26); **יוציא** – X6 (X4 נזיקין, יז, 308; X2 נזיקין, יז, 309); **תשיא** (נוכת, נזיקין, ג, 258); **ישיאו** (X2 בשלח, ג, 98).

הערות

(1) **תשיא**. פעם אחת באה במכילתא צורת נוכח משורש נש"א במשמעות 'לקח אישה לבנו': אימתי

את זכאי לראות בני בניך? כשתשיא את בניך קטנים (נזיקין, ג, 258).

(2) **ישיאו**. פעמיים באה במכילתא צורת העתיד **ישיאו** מן נש"א במדרש לפסוק "ויאמר ה' אל-

משה מה-תצעק אלי דבר אל-בני ישראל וְיִשְׁעוּי⁹⁵⁴ (שמות יד טו):

ישיאו דברים מליבן, אמש היו או' "המבלי אין קברי' במצ", ועכשיו את עומד ומרבה

בתפילה? "מה תצ" וג', **ישיאו** דברים מליבן (בשלח, ג, 98).

⁹⁵⁴ בציטוט הפסוק בכ"י אוקספורד של המכילתא חסרה המילה ויסעו.

במדרש זה יש ייחוד בהוראת התיבה **וישיאו** ובשימושה. על-פי הפסוק הנדרש, היינו מצפים לפועל משורש נס"ע. זאת ועוד, הביטוי **להסיע** (להרחיק, להסיר) **מלב** בא במשנה (**היסיע מלבו**) [עירובין ח, ה] ובתוספתא (**להסיע מלבו**) [ברכות ב, ו].

ואכן במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה הצורה הצפויה **יסיעו** תחת הצורה המוקשה שבכתב היד: **ייסיעו** דברים שהיו דוברים מלפני.

בצורה **ישיאו** שבכ"י אוקספורד יש לא רק החילופים בין סמ"ך לשי"ן, המוכרים לנו מלשון חז"ל,⁹⁵⁵ אלא גם חילופי עי"ן באל"ף⁹⁵⁶ ושימוש בשורש השונה במשמעותו, אולם שימוש בצורת הפעיל מן נש"א במשמעות 'העביר' בא פעם אחת במשנה: **והשיאו** לדבר אחר' (עבודה זרה ב, ה), ואפשר שאף כאן בא הפועל במשמעות זו.⁹⁵⁷

חילופים בין השורשים ושימוש בנס"ע תחת נש"א מוכר לנו מן התוספתא: בראשונה היו מסייעין מסעות⁹⁵⁸ בראשי ההרים הגבוהים. מימתי מסייעין את החודש [...] ואם בא בזמנו מסייעין עליו, ואם לאו אין מסייעין עליו (תוספתא ראש השנה א, יז), וכן בתוספתא מגילה ג, טו: **מסיאין, מסייעין**, ואולי כאן נעשו החילופין בכיוון ההפוך – **מנס"ע לנש"א**.

עמיד עם כינוי מושא

אביאם (עמלק, ב, 200); **תביאהו** (פסחא, ט, 32); **תביאנו** (שירה, י, 149); **יוציאנו** (נזיקין, טז, 306).

הערה

תביאהו/תביאנו. במכילתא באות שתי צורות עם כינוי חבר לנסתר; שתיהן באות במקרא: **תבאהו** (ירמיה יג, א); **תביאנו** (דברים לג, ז).

(ד) ציווי

הבא (בשלח, א, 46) / **הביא** (שירה, ח, 144); **הוצא** – X2 (יתרו, א, 190; יתרו, א, 192).

ציווי עם כינוי מושא

הוציאו (פסחא, יח, 74).

⁹⁵⁵ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1233–1234.

⁹⁵⁶ ראה שם, שם, עמ' 1227.

⁹⁵⁷ משמעות זו של 'להעביר' ממקום למקום, 'להסיע', 'לסחוב' מצויה כבר במקרא בצורות מבניין קל משורש נש"א: **"וישיאו** את-שכרם על-חמריהם" (בראשית מב, כו); **"וישיאו** על-כתף עגרים חילהם ועל-דבשת גמלים אוצרתם" (ישעיה ל, ו) ועוד. ראה בד"ב, ערך **נשא**, עמ' 671; קדרי, מילון, ערך **נשא**, עמ' 731.

⁹⁵⁸ **מסעות** (=משאות – עמודי עשן).

הערה

הביא. הכתיב המיוחד של צורת הציווי משורש בו"א בא בספרות התנאים 3 פעמים בתוספתא⁹⁵⁹ (X2 סוכה, ג, יח; פרה ד, יג), והוא מופיע לא מעט במדרשי ההלכה (מכילתא דר"י, מכילתא דרשב"י, ספרא, ספרי דברים) לצד הצורה הצפויה **הבא**. אפשר שהיו"ד נוספה לציון תנועת e, ואפשר שהכתיב בא בהשפעת צורת המקור **להביא**.

(ה) מקור

להביא – X49 (פסחא, ד, 12; X2 פסחא, ד, 13; פסחא, ו, 21; X2 פסחא, ז, 26; פסחא, ט, 33; X2 פסחא, י, 35; פסחא, יא, 39; פסחא, טו, 54; פסחא, טו, 57; פסחא, טז, 60⁹⁶⁰; פסחא, יז, 67; בשלח, א, 87; בחדש, ו, 225; בחדש, ז, 230; X2 נזיקין, א, 248; X3 נזיקין, ב, 251; נזיקין, ד, 261; X2 נזיקין, ד, 263; נזיקין, ה, 266; נזיקין, ה, 268; נזיקין, י, 283; נזיקין, י, 284; נזיקין, יא, 288; X2 נזיקין, יב, 290; נזיקין, יג, 294; X3 נזיקין, טו, 299; X2 נזיקין, טז, 305; כספא, יט, 317; כספא, כ, 322; כספא, כ, 329; כספא, כ, 332; X3 כספא, כ, 337; תשא, א, 340; X2 תשא, א, 342; ויקהל, א, 345);

להוציא – X35 (פסחא, ג, 10; X2 פסחא, ד, 12; פסחא, ה, 16; X2 פסחא, יח, 71; יתרו, א, 191; נזיקין, א, 250; X2 נזיקין, ד, 263; נזיקין, ה, 266; X2 נזיקין, ז, 273; X2 נזיקין, יב, 290; נזיקין, יב, 292; X2 נזיקין, טז, 303; נזיקין, טז, 305; X2 נזיקין, יז, 308; כספא, יט, 320; כספא, כ, 322; כספא, כ, 324; X6 כספא, כ, 333; X3 כספא, כ, 335);
מִהֶפֶלָא נִפְלָאוֹת (שירה, ח, 144); **להשיא** (נזיקין, ג, 258).

מקור עם כינוי מושא

להביאו – X4 (פסחא, טז, 58; נזיקין, יא, 288; נזיקין, יז, 308; כספא, יט, 319); **להשיאו** אשה⁹⁶¹ (פסחא, יח, 73).

הערה

הפלא. במכילתא באה פעם אחת צורת מקור מיוחדת מקוצרת ובלא למ"ד היחס **הפלא**:

אראנו מה שלא הראיתי לאבות, שהרי ניסין וגבורות שאני עתיד לעשות עם הבנים יותר

מהפלא נפלאות מה שלא עשיתי עם האבות (שירה, ח, 144).

⁹⁵⁹ לעומת 23 פעמים **הבא**.

⁹⁶⁰ ציטוט ממשנה ברכות א, ה.

⁹⁶¹ ציטוט ממשנה קידושין א, יא.

צורת המקור המיוחדת היא שאילה מקראית על דרך הפסוק בישעיה כט, יד: "לכן הנני יוסף להפליא את-העם הזה הפלא ופלא".

1.5.6.3.4 בניין הופעל

בינוני

מוצא - X3 (פסחא, ח, 27; X2 פסחא, יז, 64).

הערה

מוצא. שלוש פעמים באה צורת יחיד בינוני הופעל מן יצ"א בתוך המשפט: יצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל. במדרשים מבית ר' ישמעאל מביאים דבר מה שהיה בכלל, ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו, אלא ללמד על הכלל כולו. צירוף זה בא עוד פעם אחת במכילתא לדברים (יב, ב, 59) ו-5 פעמים בספרי במדבר.⁹⁶²

1.5.6.3.5 בניין פיעל

(א) עבר

נישה (ויסע, א, 156); סימא X2 (נזיקין, ט, 278; נזיקין, ט, 279) / סימא (נזיקין, ט, 280); קינא (יתרו, א, 189).

עבר עם כינוי מושא

סימא (=סימא, נזיקין, ט, 279); ריפאהו X2 (בשלח, ה, 108).

הערות

(1) נישה.⁹⁶³ כאן ייחוד בכתוב התיבה. פועל זה מן נש"א, לשון גדולה, בא במכילתא פעם אחת במדרשו של ר' יהושע לקטע הפסוק "ושם נסהו" (שמות טו, כה): שם נישה לו גדולה (ויסע, א, 156). ומשיג עליו ר' אלעזר המודעי:⁹⁶⁴ והלא גדולה אינה תלויה אלא בשי'ן וכאן לא כת' אלא בסמך (ויסע, א, 157).

ר' יהושע רואה ב-ש/ס עיצור אחד בגלל ההגייה הזוהה, ודורש נסה מלשון נשא, ור' אלעזר המודעי חולק עליו.

(2) סימא/סימא; סימא. במכילתא באה צורת פיעל עבר סימא באל"ף בסופה פעמיים, והצורה סימא בה"א בסופה פעם אחת. בכל ספרות התנאים הכתיב מעורב: במשנה באות צורות פיעל

⁹⁶² ראה בכר, ערכי מדרש, ערך יצא, עמ' 51; ערך כלל, עמ' 55.

⁹⁶³ תופעת החילוף בין א / ה בגזרת ל"א ידועה. ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1249.

⁹⁶⁴ במקום זה ועוד במקומות אחדים במכילתא נכתב ר' אלעזר המיודעי תחת הצורה המוכרת 'המודעי'.

באלי"ף ובה"א: **סימא** (בבא קמא ב, ו) / **סמא** (X2 בבא קמא ג, י) לצד **סמה** (בבא קמא ח, א);
סמיתא, **סמיתי** (שבועות ה, ה); **סמה** (ציווי, בבא קמא ח, ז). **בתוספתא** רוב הצורות באלי"ף: **סימא**
 (X8); **סמאה** (בבא קמא ט, כה) / **סימאה** (בבא קמא ט, כז); **מסמא** (פאה ד, יד); **סמא** (ציווי, בבא
 קמא ט, לב). רק שתי צורות על דרך ל"י: **סמיתי**, **סמיתה** (בבא קמא ט, כג). במדרש **ספרא** כל
 הצורות משורש זה על דרך ל"י: **סימיתי**, **סימיתה**, **סימה**, **סימו**, **יסמה** ושם הפעולה **סימוי**.

במכילתא באה פעם אחת צורת עבר עם כינוי: טפח על עינו וסימה, על אזנו וחרשו (נזיקין, ט,
 279). על-פי נוסח כתב היד חוזר הכינוי אל העין: **סימה** (=סימא אותה), כשם שהכינוי חוזר אל
 הנטפח: **וחרשו** (=חירש אותה). בנטייה על-פי גזרת ל"א היה צ"ל: **סימאה**. ואכן אנו למדים
 מטקסטים אחרים הדנים בהשחתת איברי גופו של העבד כי מדובר בהשחתת העין ובסימואה, וכי
 הכינוי צריך לחזור אליה. ראה, למשל: היה רבו רופא ואמ' לו: רפא את עיני זו, ו**סמאה** (תוספתא
 בבא קמא ט, כה); היתה עינו כהה ו**סימאה** (תוספתא בבא קמא ט, כז), ובטקסט מקביל בתלמוד
 הבבלי: הכהו על עינו ו**סמאה**, על אזנו ו**חרשה** (בבא קמא צא ע"א). אפשר שבטקסט במכילתא
 נשלה האלי"ף ובמקום **סימאה** נתקבלה הצורה **סימה**, אולם בהחלט ייתכן שיש כאן נטייה על דרך
 ל"י, כגון **פינה** (=פינה אותה), שכן בשורש זה הנטייה מעורבת.⁹⁶⁵

בכ"י מינכן: **וסימוה**. במהדורת הורוביץ-רבין: טפח על עינו ו**סימהו**. במהדורת לויטרכך: טפח על
 עינו ו**סימא** אותו.

(ב) בינוני

מטמא (=מטמא) – X3 (נזיקין, י, 282; כספא, כ, 328; כספא, כ, 337); **מטמא** (מטמא =מטמאה) -
 X8 (בחדש, ט, 238; נזיקין, יג, 292; X2 כספא, כ, 321; X2 כספא, כ, 335; כספא, כ, 337; תשא, א,
 340); **מטמאין** - X2 (כספא, כ, 328; כספא, כ, 337); **ממלאין** (שירה, ז, 140); **מרפא** - X7 X3
 בשלח, ה, 108; X2 ויסע, א, 156; X2 נזיקין, ד, 263).

בינוני עם כינוי מושא

ממלאם (פסחא, יד, 49).

הערה

מטמא (=מטמא). רוב צורות הבינוני ניטות על דרך הגזרה. צורת יחידה מן **טמ"א** באה על דרך ל"י,
 לדוגמה:

⁹⁶⁵ ראה עוד לעיל סעיף 1.5.6.3.1, בינוני בהערות (4) **סומא**, **סומין**; ראה עוד סעיף 1.6.4 בפרק 'פעלים כפולי גזרה'.

כשם שע'זר' מטמא את הארץ ומסלקת את השכינה, כך כל מי שהוא גבה לב גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה (בחדש, ט, 238).

כתיב מטמא ככתיב צורות יחידה אחרות בבינוני בספרות התנאים בעלות סופית תנועית הכתובות לרוב באל"ף בלבד, כגון יוצא (שבת ו, ה); ממלא (כתובות ז, ה).⁹⁶⁶

(ג) מקור

לטמא – X3 (X2 בחדש, ט, 238; נזיקין, י, 282); לרפות (=לרפא – X2 נזיקין, ו, 270).

מקור עם כינוי מושא

לרפותו (נזיקין, ו, 271).

הערה

לרפות, לרפותו. שתי הצורות משורש רפ"א, צורת מקור וצורת מקור עם כינוי מושא, ניטות על דרך ל"י, כפי שמצוי בשאר ספרות התנאים, למשל: לרפות (תוספתא סוכה ג, ט); לרפותו (X3 בבא קמא ח, א; X4 תוספתא בבא קמא ט, ד); לרפאותה⁹⁶⁷ (כתובות ד, ט) ועוד. בספרות התנאים נפוץ גם שם הפעולה על דרך ל"י ריפוי (בבא קמא ח, א; X2 עבודה זרה ב, ב ועוד).
כבר במקרא יש עדויות לנטיית פעלים משורש זה גם על דרך ל"י. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בשינוי בניקוד הצורה, אלא גם בכתיבה: לצד וַיִּרְפְּאוּ (ירמיה ו, יד) באה הצורה וַיִּרְפּוּ (ירמיה ח, יא) באותו ההקשר; "רפאנו את-בבל ולא נרפאתה" (ירמיה נא, ט) ועוד.

1.5.6.3.6 בניין נתפעל

(א) עבר

נטמאו (פסחא, ה, 15); נתמלא (בשלח, ו, 111); נתמלאו (בחדש, ה, 220); נתנבאת (=נתנבאה, שירה, י, 151); נתנבאו (X2 שירה, י, 149); נתרפא - (נזיקין, ו, 270; X2 נזיקין, ו, 271).

הערות

(1) כל צורות העבר באות בנו"ן תחילית. מעטות הצורות שבהן ה"א תחילית.⁹⁶⁸
(2) נתנבאת (=נתנבאה). במכילתא באה צורת נסתרת אחת נתנבאת (שירה, י, 151) משורש נב"א על דרך ל"י. נתנבאה, הצורה הצפויה על-פי הגזרה, באה בספרות התנאים פעמיים: פעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, כ, 100) ופעם אחת בסדר עולם רבה, כא.

⁹⁶⁶ ראה הנמך, תורת הצורות, עמ' 406. על צורות בינוני יחידה במשנה ראה עוד סעיף 1.4.2.2.
⁹⁶⁷ על-פי מסורת הסופר של כ"י"ק יש בצורה זכר לאל"ף השורשית, אולם על-פי מסורת הנקדן, האל"ף נחה, והנטייה על דרך ל"י.
⁹⁶⁸ ראה הדיון בתחילית של בניין נתפעל, סעיף 1.4.4.1.

(ב) בינוני

מתירא – X2 (בחדש, ב, 208; בחדש, ח, 232 – מתיר'א); **מתיראים** (שירה, ט, 147) / **מתיראין** – X2 (בחדש, ב, 208; בחדש, ג, 214; **מתנבאין** (פסחא, פתיחתא, 6); **מתקנא** – X2 (בחדש, ו, 226).

הערה

מתקנא. נטייה של שורש קנ"א בבניין נתפעל באה בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י בדרשת הפסוק "כי ה' אלהיך אל קנא" (שמות כ, ה):

וכי יש כח בע' להתקנות בה? >משל גבור מתקנא בגבור, חכם בחכם, עשיר בעשיר, וכי יש

כח בע' להתקנאות בה? <01 אמ' לו, אילו אדם קורא לכלבו בשם אביו, וכשהוא נודר נודר

בחי' כלב זה, במי האב מתקנא בבו או כלב (בחדש, ו, 226).

במדרש זה באות שתי צורות בינוני יחיד **מתקנא** ושתי צורות מקור: **להתקנות** ו**להתקנאות**. צורות בינוני באות עוד בתלמוד הירושלמי, בתלמוד הבבלי ובמדרשי אגדה מאוחרים.

צורת המקור **להתקנות** על דרך ל"י באה בלשון התנאים רק פעם אחת במדרש זה במכילתא דר"י.

היא באה פעם אחת בתלמוד הבבלי (מגילה יט ע"א), במדרש אגור פרשה ד, 83 (799 בקירוב) ובמדרש תנחומא יתרו, טז (799 בקירוב) בטקסט מקביל לפרשה במכילתא.

צורת המקור השנייה במדרש זה **להתקנאות** יש בה עירוב בין נטייה על דרך הגזרה בשימור האל"ף השורשית ובין נטייה על-פי הכתיב הפונטי, על דרך ל"י. הצורה השנייה היא חלק מהשלמת החסר בכ"י אוקספורד על-פי המצוי בכ"י מינכן. צורה זו באה במכילתא דר"י רק במדרש זה.

במהדורת הורוביץ-רבין באה פעמיים צורת המקור באל"ף **להתקנאות**, ואילו במהדורת לויטרכך באה פעמיים צורת המקור על דרך ל"י **להתקנות**.

כיוון שאין עוד צורות נתפעל בספרות התנאים משורש זה, והן מצויות בספרות האמוראים לאחריה, אפשר לראות בשימוש בצורות אלה במכילתא קו איחור.

(ג) עתיד

יטמא (=יטמא, X2 כספא, כ, 325).

הערה

יטמא. צורת העתיד מבניין נתפעל **יטמא** באה במכילתא שלוש פעמים באותו המדרש:

היה בין הקברות לא יטמא לו. אמ' לו אביו: יטמא(?), יטמא מפני שמצות עשה קודמת

למצות לא תעשה (כספא, כ, 325).

פעם אחת מתוך השלוש באה במסירה תיבה מוטעית **יטמא(?)**, שכתובה מתאים לצורת עתיד, אולם לפי ההקשר מוטב לראות בה צורת ציווי של נתפעל. אפשר שהיא תוצאה של גרירה אחרי שתי צורות העתיד שמשני צדיה.

(ד) ציווי

י?טמא⁹⁶⁹ (כספא, כ, 325).

(ה) מקור

להטמא (X2 פסחא, יז, 67); להתקנאות בה (בחדש, ו, 226) / להתקנות (בחדש, ו, 226).⁹⁷⁰

1.5.6.3.7 סיכום

הממצא העולה מן המכילתא מצביע על מגמה שונה מזו העולה מן המשנה ומן התוספתא באשר לפועלי ל"א. רוב הפעלים במכילתא ניטים על דרך הגזרה; לצורות מסוימות בפועל נטייה כפולה, ומעט צורות ניטות רק על דרך ל"י. להלן הפירוט:

רוב פועלי ל"א שומרים דרך קבע על נטייה על דרך הגזרה כבמקרא, והאלי"ף נשמרת בהם בנטייה כולה. מדובר בעיקר בפעלים **ברא, חטא, טמא, ירא, מלא, נבא**,⁹⁷¹ הנפוצים מאוד במקרא. להלן דוגמות אחדות מן המכילתא: **בראתי** (כספא, יט, 317); **חטאנו** (ויסע, א, 156); **מטמאין** (כספא, כ, 328); **מתייראים** (שירה, ט, 147); **נתמלאו** (בחדש, ה, 220); **נתנבאו** (X2 שירה, י, 149); **מתנבאין** (פסחא, פתיחתא, 6). חשוב להדגיש כי אין הכתיב באלי"ף מעיד בהכרח על אופן ההגייה של כל הפעלים האלה; בספרות חז"ל אנו עדים לנשילה של האלי"ף ולהזדהות עם הנטייה על דרך ל"י, בעיקר בפעלים שעל-פי המצוי במקרא האלי"ף בהם הגויה. כך, למשל, באה **מְטַמֵּין** (תרומות ג, ד; עדיות א, יא ועוד) במקום **מטמאין**; **מתנבין** (ספרי במדבר צה, 96) במקום **מתנבאין** וכד'. בהחלט אפשר שבמכילתא שימור האלי"ף בכתיב הוא ניסיון לחקות את הכתיב של רוב הצורות מפועלי ל"א במקרא.

כל צורות המדבר בעבר ניטות על דרך ל"א (**בראתי, חטאתי, נשאתי, נקראתי, הבאתי, הוצאתי**) לבד מן הצורה **קריתי** (בחדש, ו, 228), הניטית על דרך ל"י.⁹⁷²

בקל עבר צורות המדברים **חטאנו ויצאנו** באות כצפוי על דרך ל"א, אבל מן מצ"א באה הצורה **מצינו**

(X32) על דרך ל"י.⁹⁷³

⁹⁶⁹ ראה הערה לצורת העתיד. על-פי הכתיב במסירה צורת עתיד, על-פי ההקשר צורת ציווי.

⁹⁷⁰ ראה דיון על צורות המקור **להתקנאות, להתקנות** לעיל בסעיף הבינוני – הערה על הפועל **מתקנא**.

⁹⁷¹ משורש **נב"א** יש במקרא שתי צורות על דרך ל"י באותו הפרק: **וְהַתְּנַבִּיתָ** (שמי"א י, ו); **מֵהַתְּנַבּוֹת** (שמי"א י, ג).

⁹⁷² ראה סעיף 1.5.6.3.1.

כל צורות בינוני פֶּעַל מן טמ"א, יר"א, מל"א ניטות על דרך גזרת ל"א כבמקרא ובמשנה.⁹⁷⁴

נשואות (פסחא, ה, 14), צורת רבות מן נש"א בבינוני פֶּעַל, באה כבמשנה על דרך ל"א.⁹⁷⁵

בבנין נפעל הנטייה כולה על דרך ל"א, לבד מצורות הנסתרת בעבר נישאת/נשאת, נקראת וצורת המדברים נמצינו (X13), הבאות על דרך ל"י.⁹⁷⁶

כל צורות הפועל בבנין הפעיל באות על דרך הגזרה.⁹⁷⁷

בבנין פיעל הנטייה על דרך ל"א, לבד משתי צורות עבר נסתר נישה וסימה וצורת המקור לרפות מן רפ"א, הבאות על דרך ל"י.⁹⁷⁸

בבנין נתפעל הנטייה על דרך ל"א, לבד מצורת הנסתרת נתנבאת וצורת שם הפועל להתקנות, הבאות על דרך ל"י.⁹⁷⁹

כל הצורות עם כינוי המושא באות על דרך ל"א כבמקרא לבד משתיים: סימה (נזיקין, ט, 279); לרפותו⁹⁸⁰ (נזיקין, ו, 271).

במכילתא באות לעתים שתי צורות מאותו השורש, האחת על דרך ל"א, והאחרת על דרך ל"י. כך, למשל, קפא על דרך ל"א לצד קפה על דרך ל"י;⁹⁸¹ צורת הבינוני הפועל קוראין X2 לצד הצורה קורין X16;⁹⁸² סומא X3 אבל בריבוי סומין⁹⁸³ X5, ומשורש זה בפיעל סימא לצד סימה;⁹⁸⁴ וכן צורות הבינוני הפועל משורש קר"א: קרואה X7 לצד קרויה X1 / קרוייה X1; קרואין X8 לצד קרויים X1; קרואות X3 לצד קרויות X1. (צורת היחיד באה רק על דרך ל"י: קרוי 14 פעמים. כך פעמיים במשנה ולרוב בתוספתא ובמדרשי ההלכה).⁹⁸⁵

על דרך ל"י באות כאמור צורת המדבר בבנין קל בעבר קריתי מן קר"א וצורות המדברים מצינו בקל ונמצינו בנפעל מן מצ"א. אף צורות הנסתרת בעבר ניטות על דרך ל"י כבשאר ספרות התנאים: בבנין קל – באת (פסחא, ט, 33); חטאת (פסחא, יג, 44);⁹⁸⁶ בבנין נפעל – נישאת/נשאת (נזיקין, ג,

⁹⁷³ ראה שם, (א) הערות (8).

⁹⁷⁴ ראה שם (ג) בהערות.

⁹⁷⁵ ראה שם (ד) הערות (3).

⁹⁷⁶ ראה סעיף 1.5.6.3.2.

⁹⁷⁷ ראה סעיף 1.5.6.3.3.

⁹⁷⁸ ראה סעיף 1.5.6.3.5, (א) הערות (1), (2); (ג) בהערה.

⁹⁷⁹ ראה סעיף 1.5.6.3.6.

⁹⁸⁰ כבר במקרא יש עדות לנטיית שורש זה גם על דרך ל"י. ראה לעיל, סעיף 1.5.6.1.

⁹⁸¹ ראה סעיף 1.5.6.3.1, (א), הערות (9).

⁹⁸² ראה שם, (ב), הערות (5).

⁹⁸³ משורש זה באה הצורה השמנית של הבינוני הפועל.

⁹⁸⁴ ראה סעיף 1.5.6.3.5, (א), הערות (2).

⁹⁸⁵ ראה סעיף 1.5.6.3.1, (ד), הערות (2).

⁹⁸⁶ ראה שם, (א), הערות (3).

259); נקראת (שירה, א, 117);⁹⁸⁷ בבניין נתפעל – נתנבאת (שירה, י, 151).⁹⁸⁸ לציון הנסתר משורש יצ"א בבניין קל באות במכילתא ארבע צורות: אחת על דרך ל"א כבמקרא - יצאה פעמיים, ועוד 3 צורות על דרך ל"י: יצא – X2; יצאת – X11; יצתה – X1.⁹⁸⁹

בבינוני פעול צורת היחיד קרוי X14 מן קר"א וצורת הרבים מצויין (פסחא, פתיחתא, 4) מן מצ"א, העולה לראשונה במדרשי ההלכה, ניטות על דרך ל"י.⁹⁹⁰ צורות המקור לרפות מן רפ"א בפיעל⁹⁹¹ ולהתקנות מן קנ"א בבניין נתפעל⁹⁹² באות אף הן על דרך ל"י.

פעמים באה צורה שהיא שילוב בין הכתיב ההיסטורי באל"ף ובין הכתיב הפונטי. כך, למשל קראוי (פסחא, א, 7 ועוד);⁹⁹³ נימצאינו (בחדש, יא, 245);⁹⁹⁴ להתקנאות (בחדש, ו, 226).⁹⁹⁵ בכל ספרות התנאים באות צורות אלה רק במכילתא, ונראה שהיה ניסיון לתקן כתיבים אופייניים ללשון חז"ל (על דרך ל"י) ולהתאימם לנטייה על דרך הגזרה על ידי הוספת האל"ף.

נטייה של שורש קנ"א בבניין נתפעל באה בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י בדרשת הפסוק "כי ה' אלהיך אל קנא" (שמות כ, ה): במדרש במסכתא דבחדש, ו, 226 באות שתי צורות בינוני יחיד מתקנא ושתי צורות מקור: להתקנות על דרך ל"י ולהתקנאות (שילוב בין הכתיב ההיסטורי לכתוב הפונטי).⁹⁹⁶

בגזרת ל"א באה לידי ביטוי השפעת הארמית בצורה תקרי (פסחא, ז, 25; יתרו, ב, 200),⁹⁹⁷ הנפוצה בספרות האמוראים, ובצורה תמצו כחלק מהצירוף תמצו לומר (ויסע, א, 159).⁹⁹⁸

1.5.7 גזרת ל"י

1.5.7.1 במקרא

לרוב הבניינים בגזרה זו סיומות שוות, והם נבדלים בעיקר בתחילתם: גָּלָה, נָגְלָה, גָּלָה, הַתְּגָלָה, הַגָּלָה, הַגְּלָה וכד'. לדוגמה: "לכן גָּלָה עמי מבלי דעת" (ישעיה ה, יג); "כי-נָגְלָה ה' אל-שמואל בשלו" (שמי"א ג, כא); "כגוים אשר-הַגָּלָה ה' מפניהם" (מלכים ב' יז, יא) ועוד.

⁹⁸⁷ ראה סעיף 1.5.6.3.2, (א), הערות (3).

⁹⁸⁸ ראה סעיף 1.5.6.3.6, (א), הערות (2).

⁹⁸⁹ ראה סעיף 1.5.6.3.1, (א), הערות (4).

⁹⁹⁰ ראה שם, (ד), הערות (1), (2).

⁹⁹¹ ראה סעיף 1.5.6.3, (ג) בהערה.

⁹⁹² ראה סעיף 1.5.6.3.6, (ה) בהערה.

⁹⁹³ ראה סעיף 1.5.6.3.1, (ד), הערות (2).

⁹⁹⁴ ראה סעיף 1.5.6.3.2, (א), הערות (1).

⁹⁹⁵ ראה סעיף 1.5.6.3.6, (ה) בהערה.

⁹⁹⁶ ראה שם, (ב) בהערה.

⁹⁹⁷ ראה סעיף 1.5.6.3.1, (ה), הערות (2).

⁹⁹⁸ ראה דיון בצירוף זה בסעיף 1.2.4.

צורות הנסתרות של פעלים מגזרת ל"י בקטגוריית קטל מכילות תי"ו (תי"ו הנקבה מעיקרה) נוסף על צורן הנקבה – ה שבסופן, פרי אנלוגיה לצורות נסתרות אחרות, כגון **פְּתַבָּה**, **שְׁמַרָה** בשלמים: **עָנְתָה** (שמי"א ד, כ); **נְגַלְתָה** (ישעיה נג, א); **גָּלְתָה** (ויקרא כ, יח); **הִגְלַתָּה** (אסתר ב, ו).

יש במקרא מעט צורות נסתרות ארכאיות שבהן נשלה יו"ד בין תנועות ונוצרה בהן תנועת a ארוכה. לדוגמה: **"וּעֲשֹׂת אֶת הַתְּבוּאָה"** (ויקרא כה, כא); **הִרְצַת** (ויקרא כו, לד); **הִלַּאת** (יחזקאל כד, יב) בהפעיל; **הִגְלַת** (ירמיה יג, יט) בהופעל.⁹⁹⁹

הסיומת – ה אופיינית לצורות בינוני יחיד: **גֹּלְתָה-סוּד** (משלי כ, יט); **נְרָאָה** (בראשית יב, ז); **מִתְפַּסָּה** (מל"א יא, כט) ולצורות עתיד ללא סופיות: **יְגַלְתָּה** (שמי"א כ, ב); **יְגַלְתָּה** (שמי"א ג, ז).¹⁰⁰⁰

צורות יחידה בבינוני מסתיימות ב- ה. לצד צורות, כגון **עוֹלָה** (דה"א כו, טז); **עֲשֵׂה** (דברים כ, כ); **נְרָאָה** (מל"א ו, יח); **נְגַלְתָּה** (יחזקאל כג, כט), באות צורות בשימור היו"ד השורשית: **בּוֹכִיָה** (איכה א, טז); **הִזְמִיָה** (ישעיה כב, ב); **צוֹפִיָה** (משלי לא, כז) ועוד.¹⁰⁰¹

בגזרה זו שכיחות צורות מקוצרות בעתיד ובציווי. לדוגמה: **"וַיִּפְּן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּךְ אֶת הַמְּצָרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹלִי"** (שמות ב, יב); **"צוּ אֶת-אֶהָרָן וְאֶת-בְּנָיו"** (ויקרא ו, ב).

צורות **מקור מוחלט** מסתיימות לרוב ב-ו תחת – ה: **הִיזו** (בראשית יח, יח); **עֲשׂוּ** (ירמיה ד, י); **קָנוּ** (שמי"ב כד, כד) ועוד.¹⁰⁰²

רוב צורות **המקור הנטוי** בגזרה זו מסתיימות ב-ות: **לַעֲלֹת** (במדבר יג, לא); **לְהַעֲשׂוֹת** (אסתר ט, א); **לְגַלּוֹת** (ויקרא יח, ו); **לְהַגְלֹת** (ירמיה מג, ג) וכד'.¹⁰⁰³ באופן נדיר יש גם צורות מקור נטוי על דרך מקור מוחלט. לדוגמה: **רָאָה** (בראשית מח, יא); **עֲשֵׂה** (בראשית נ, כ); **קָנָה** (משלי טז, טז); **לְהַרְאָה** (שופטים יג, כא).¹⁰⁰⁴

בצורות הפועל עם כינוי המושא, כגון **עֲשֵׂהוּ** (דברים לב, טו); **הִפְּהוּ** (במדבר לה, טז); **עֲשֵׂם** (ישעיה מח, ה); **וַיַּעֲשֵׂהָ** (ויקרא ט, טז) וכד', באה לעתים נוי"ן החיזוק: **יַעֲשֶׂנָה** (מלאכי ב, יב); **אַרְאֵנוּ** (במדבר כג, ט); **אַרְאֵנוּ**¹⁰⁰⁵ (תהלים ד, ז), **תִּכְנְנוּ** (משלי כג, יג).¹⁰⁰⁶

במקרא יש צורות של פועלי ל"י הניטות באנלוגיה לפועלי ל"א: **אַתָּא** (בא – ישעיה כא, יב); **וַרְצַאתִי** (יחזקאל מג, כז); **יִשְׁנָא** (איוב ח, יא); **יִשְׁנָא** (איכה ד, א); **וַיַּחֲלָא** (דה"ב טז, יב); **תִּקְרָאנָה** (שמות א,

⁹⁹⁹ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 75i, 75m; בלאו, תורת ההגה, עמ' 181–182.

¹⁰⁰⁰ ראה בלאו, שם, עמ' 182.

¹⁰⁰¹ ראה ג"ק, שם, סעיף 75v.

¹⁰⁰² ראה שם, שם, סעיף 75n.

¹⁰⁰³ ראה שם, שם, סעיף 75c; בלאו, שם, עמ' 181.

¹⁰⁰⁴ ראה ג"ק, שם, סעיף 75y; 75y.

¹⁰⁰⁵ לצד **אַרְאָהוּ** (תהלים צא, טז).

¹⁰⁰⁶ ראה ג"ק, שם, סעיף 75ll.

י; ויקרא י, יט); **תְּלָאִים** (דברים כח, סו); **נִקְרָא** (צורת מקור מוחלט של נפעל לצד **נִקְרִיתִי**, שמ"ב א, ו); **שָׁנָא** (מל"ב כה, כט); **מִרְפָּא** (ירמיה לח, ד); **שָׁנָא** (קהלת ח, א); צורות אחדות מנוקדות על דרך גזרת ל"א: **אֶתְנוּ** (ירמיה ג, כב); **יִקְרָה** (דניאל י, יד); **תִּכְלָה** (מל"א ז, יד); **מִסְלָאִים** (איכה ד, ב).¹⁰⁰⁷
ועם כינוי המושא, כגון **קְרָאָהוּ** (בראשית מב, לח) מן קר"י.

1.5.7.2 במשנה ובתוספתא¹⁰⁰⁸

בלשון התנאים רוב נטיית הפעלים מגזרת ל"י כבמקרא. השינויים העיקריים מדקדוק לשון המקרא הם בצורת עבר נסתרת, בצורת בינוני יחידה בנפעל, בנטיית הפועל היה בעתיד ובצורת כינוי המושא החבור.

בעבר נסתרת לכל אורך הבניינים באות צורות על דרך **עֲשֵׂת** (כתובות ה, ג). מנקד כ"ק מנקדן בדרך כלל בפתח: **זָכַת** לי שדי (בבא מציעא א, ד); **עָלַת** חזוית על רובו (סוכה ג, ו); מחט **שֶׁקְעָלַת** חלודה (כלים יג, ה). בדפוסי המשנה תוקנו צורות אלה והוחזרו לצורה המקראית בסופית **תָּה**, כגון **עֲשֵׂתָה** (דברים כב, כא); **עָלְתָה** (דברים כה, ז).¹⁰⁰⁹

לדעת בלאו, צורות נסתרת, כגון **עֲשֵׂת**, התפתחו מצורת הנסתרת ההפסקית על ידי נשילת התנועה בהברה שאינה מוטעמת. העודפות של סימן הנקבה תי"ו האיץ את נשילת התנועה.¹⁰¹⁰
מכלל זה יצא הפועל היה; מפועל זה נשמרה בכתבי יד טובים דווקא הצורה המקראית **הִיְתָה**, ורק מעט מאוד באה הצורה **הִיַת** במעמד של הפסק. לדוגמה: שדה זו של אביך **הִיַת** (כתובות ב, ב). גם בפועל היה מתקיים כלל זה, אבל מספר ההיקרויות של פועל זה בנסתרת הוא מועט. 4 פעמים מופיע הפועל, 3 מהן בצורה **הִיְתָה** (בבא קמא ח, א: X2 **הִיְתָה**, X1 **הִיְתָה**); ופעם אחת בצורת ההפסק: **הִין נְהִיַת** (נידה ח, ג).

צורת **בינוני יחידה** בבניין **נפעל** באה בתי"ו כדי ליצור בידול כיוון שקמץ ה"א היה מזדהה עם צורת עבר נסתר. בבניין באות צורות, כגון **נִרְאִית** (אהלות ו, ה); **נבנית** (תוספתא, סנהדרין יד, ו); **נקנית** (מכילתא דר"י, פסחא, יא, 36). לעתים נכתבת הצורה בלא יו"ד, ואז היא מזדהה עם צורת נסתרת בעבר. כך, למשל, **נעשת**: עיר של היחיד **שִׁנְעֵשֶׂת**¹⁰¹¹ של הרבים (עירובין ד, ו).

¹⁰⁰⁷ ראה שם, שם, סעיף 75ז.

¹⁰⁰⁸ על נטיית הפעלים בגזרת ל"י במשנה על-פי כ"פ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 331–390; על הנטייה בתוספתא ראה נתן, תוספתא, עמ' 215–233.

¹⁰⁰⁹ ראה, למשל, דפוסי המשנה לכתובות ה, ג (נעשתה); לסוכה ג, ו (עלתה).

¹⁰¹⁰ ראה בלאו, הית.

¹⁰¹¹ על-פי הכתיב ועל-פי החקשר מדובר בצורת עבר, אולם על-פי הניקוד זו צורת בינוני.

במקרים רבים, בעיקר בדפוסים, התערבבו צורות עבר עם צורת הבינונית בגלל כתיבן וניקודן: אם יש עדים שְׁנִישְׁצִית – אינה נאמנת (כתובות ב, ד). על-פי ניקודה זו צורת בינוני, אולם על-פי ההקשר זה חייב להיות עבר, ואז היה צריך להיות נשפת.

רוב נטיית העתיד כבמקרא. יש מעט צורות עתיד מקוצר, בעיקר במשניות המגלות זיקה ללשון המקרא, כגון במסכת אבות, שלשונה ארכאית, בקטעי תפילה ובמדרשי הלכה. כך, למשל, תַעֲשׂ: אל תַעֲשׂ עֲצֻמָן כְּעֲרֵכִי דִינִים (אבות א, ח); אל תַעֲשׂ תְּפִילְתְּךָ קָבֵעַ (אבות ב, יג); מן הפועל היה: יהי ביתך ועד לחכמים (אבות א, ד); ובלשון הברכות: יהי רצון (ברכות ט, ג ועוד).¹⁰¹²

צורות עתיד מוארך אף הן נדירות בלשון התנאים, והן באות רק בחלק מכתבי היד. לדוגמה: אימתי שתעשון¹⁰¹³ ככה (סוטה ט, ו); לעתים הן משובצות בטקסט, אך ניכר שהן שאולות מן המקרא, ואין הן מעיקר לשון חכמים.¹⁰¹⁴

רוב נטיית הפועל היה בצורות קל עתיד היא על דרך הארמית: יהא (פאה ח, א); תהא (שבת יא, ו); יהו (עירובין א, ח); יהוא (ברכות ט, ג); נהא (תוספתא, אהלות יח, יח) – כולן צורות מקוצרות על דרך הארמית, אבל אין אלה צורות יוסיב.

עוד שינוי מהותי בנטיית פועלי הגזרה בלשון חכמים נעשה בצורת העבר של בניין קל עם כינוי המושא. במקרא יש הבחנה בין צורות מגזרת ל"י, כגון עֲשִׂנִי, עֲשֵׂךְ, לבין צורות מגזרת ל"א, כגון מִצְאוּ, מִצְאָךְ. עירוב נמצא רק בשני פעלים: מן תל"י מצינו את תְּלַאוּם (שמ"ב כא, יב - צורת הקרי של תלוּם); ומן קר"י - קְרָאָהוּ (בראשית מב, לח) תחת קָרָהוּ (בראשית מד, כט ועוד).¹⁰¹⁵

בניגוד לצורת העבר במקרא על דרך עֲשֵׂהוּ, בְּנֵהוּ, עֲשִׂנוּ, בלשון חכמים התצורה היא על דרך השלמים: כשם ששמר אותו - שְׁמְרוּ, כך בנה אותו - בְּנִיזוּ (גיטין ה, ה); ועוד מצינו בְּנִיזוּ (בבא קמא ח, א); דְּחִיזוּ (מכשירין ה, א); פְּדִינִין (פאה ד, ח) וכד'. כשהיו"ד בין תנועות היא מתחלפת בהגייה לאל"ף, ואז מקבלים צורות, כגון בְּנִאזוּ (עדיות ז, ט); עֲשִׂאָן (פאה ב, ה). בכ"י רוב הצורות כתובות ביו"ד ומיעוטן באל"ף. בכ"י"ב באה יו"ד בעקיבות בפעלים אפה, כוה, כפה, פדה, שפה; אל"ף באה בעקיבות בפעלים בנה, טלה, עשה, קנה, [תלה]; ובפעלים דחה ומנה באות הן צורות ביו"ד הן צורות באל"ף.¹⁰¹⁶

¹⁰¹² ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 31-32, 371, 381-382; בר-אשר, אחדות, עמ' 78; שרביט, זמנים, עמ' 123-124.

¹⁰¹³ כך בכ"י"ק. בכ"י"פ, בכ"י"ו ובכ"י פאריס - שתעשו.

¹⁰¹⁴ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 35; מישור, מערכת הזמנים, עמ' 93-94; בר-אשר, אחדות, עמ' 78-79.

¹⁰¹⁵ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 57.

¹⁰¹⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 353-354.

הפועל ראה, שעה"פ שלו היא אל"ף, אין נטייתו כשאר פועלי ל"י, והוא נוהג כבמקרא מטעמים פונולוגיים: **רָאָהוּ** (בכורות ה, ג); **רָאוּהוּ** (ראש השנה ג, א).¹⁰¹⁷

1.5.7.3 במכילתא

בפרק זה מוצגים הפעלים לפי סדר הזמנים ולא לפי הבניינים כפרקים הקודמים. בכל זמן יובאו הצורות על-פי הגופים בבניינים השונים. צורות ל"א על דרך ל"י הובאו בפרק חדן בגזרת ל"א.

1.5.7.3.1 עבר

(א) מדבר

(1) בניין קל

הייתי – X12 (פסחא, ו, 21; בשלח, ד, 102; בשלח, ד, 103; בשלח, ו, 110; X2 שירה, ז, 140; עמלק, א, 195; X2 בחדש, א, 203; בחדש, א, 204; בחדש, ט, 237; נזיקין, ג, 260); **זכיתי** – X9 (פסחא, טז, 59; פסחא, יח, 70; נזיקין, י, 282; נזיקין, יא, 287; נזיקין, יד, 296; נזיקין, יד, 297; נזיקין, יז, 307; כספא, כ, 334; כספא, כ, 335); **עשיתי** – X4 (X2 בשלח, ג, 97; שירה, ח, 144; ויסע, ה, 169).

עם כינוי מושא

עשיתיך (בשלח, ג, 99); עשיתיו (שירה, ג, 126).

(2) בניין הפעיל

הכיתי (עמלק, ב, 185); העליתי (ויסע, ה, 169); הראיתי (שירה, ח, 144).

עם כינוי מושא

העליתו (בשלח, פתיחתא, 80); הוניתו (נזיקין, יח, 311).

(3) בניין פיעל

עם כינוי מושא

גיאיתיו (X4 שירה, ב, 121); שהיתו (נזיקין, יח, 313).

(4) בניין נתפעל

נתרציתי (X2 בשלח, ג, 98); נשתניתי (פסחא, פתיחתא, 6).

¹⁰¹⁷ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 57; כהן, כינוי המושא, עמ' 214–215; הנ"ל, כינוי הגוף.

(ב) נוכח¹⁰¹⁸

(1) בניין קל

הייתה (=הייתה) X5 – X2 (פסחא, יז, 66; פסחא, יח, 74; בשלח, ג, 98; עמלק, א, 191); עשית – X9 (שירה, ג, 128; שירה, ד, 129; שירה, ה, 132; שירה, ה, 133; שירה, ח, 142; שירה, ט, 145; עמלק, א, 179; עמלק, א, 181; בחדש, י, 240) / עשיתה (בחדש, ה, 219); פדית (פסחא, יד, 51); ראית – X4 (פסחא, ט, 32; X2 בחדש, ו, 226; נויקין, יג, 295) / ראיתה (X2 ויסע, א, 155); רציתה (שירה, ו, 136).

(2) בניין הפעיל

הכיתה¹⁰¹⁹ (ויסע, ו, 173); הרבית – X2 (שירה, ו, 134; שירה, ו, 136) / הרביתה (שירה, ו, 135).

(3) בניין פיעל

פיניתה (פסחא, יח, 69).

(ג) נסתר

(1) בניין קל

בנה – X6 (X2 שירה, ח, 144; X2 בחדש, ג, 211; בחדש, ה, 219; בחדש, יא, 244); גאה – X2 (שירה, ב, 121; שירה, ז, 140); היה – 348 היקרויות בלשון המדרש גופו¹⁰²⁰; זכה – X8 (פסחא, יח, 69; X2 בשלח, פתיחתא, 79; X2¹⁰²¹ בשלח, ה, 105; X3 בשלח, ה, 106); לקה (בשלח, א, 86); מנה (X2 פסחא, א, 7); עלה – X6 (בשלח, ו, 111; שירה, ג, 128; שירה, ה, 132; ויסע, א, 154; בחדש, ד, 217; בחדש, ו, 223); עשה – X74 (פסחא, ד, 13; פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 36; פסחא, יב, 42; X2 פסחא, טו, 56; פסחא, טז, 61; פסחא, יז, 64; X9 פסחא, יז, 68; X2 פסחא, יז, 69; פסחא, יח, 73; X2 בשלח, א, 88; X2 בשלח, ג, 98; בשלח, ה, 109; שירה, ח, 144; שירה, ט, 148; ויסע, ב, 161; ויסע, ב, 162; עמלק, א, 176; עמלק, א, 177; בשלח, א, 180; עמלק, ב, 186; עמלק, א, 188; X2 עמלק, א, 189; עמלק, א, 190; עמלק, א, 193; עמלק, א, 195; עמלק, ב, 200; X3 עמלק, ב, 201; עמלק, ב, 202; בחדש, ג, 211; X3 בחדש, ה, 219; X4 בחדש, ז, 228; בחדש, יא, 244; נויקין, ו, 269; נויקין, ח, 278; X2 נויקין, י, 280; X10 נויקין, י, 281; נויקין, יא, 288; נויקין, טו, 299;

¹⁰¹⁸ על כתיב צורות עבר נוכח בה"א בסופן ראה סעיף 1.4.1.

¹⁰¹⁹ ציטוט של הפסוק: "והכית בצור ויצאו ממנו מיים" (שמות יז, ו), וראה עוד סעיף 1.4.1.

¹⁰²⁰ 3 פעמים במסכתא דנויקין ד, 268 בא 'היה' כציטוט ממשנה מכות ב, א.

¹⁰²¹ ציטוט ממשנה סוטה א, ט.

נוזיקין, טו, 306; כספא, יט, 319; כספא, כ, 324; תשא, א, 343; ויקהל, א, 346; קנה (X2 יתרו, ב, 201); קפה (שירה, ו, 138); ראה – X13 (X2 פסחא, ז, 25; X2 פסחא, יא, 39; בשלח, ב, 91; שירה, ג, 126; X2 שירה, ז, 139; ויסע, א, 154; יתרו, ב, 196; בחדש, א, 203; בחדש, א, 205; בחדש, ג, 211; בחדש, ג, 212) – רצה – X19 (פסחא, ג, 11; פסחא, טו, 53; X2 ויסע, א, 158; בחדש, א, 206; X2 בחדש, יא, 244; נוזיקין, ג, 257; נוזיקין, יג, 294; X6 נוזיקין, יז, 308; X4 נוזיקין, יז, 309); שנה – X4 (פסחא, ג, 12; פסחא, יא, 36; ויסע, ב, 161; נוזיקין, יג, 296); תלה – X2 (פסחא, יב, 39; פסחא, יב, 41).

עם כינוי מושא

בנאו (X2 שירה, ח, 116); כואו (נוזיקין, ח, 278); עשאני (שירה, ג, 126); עשאו – X7 (בשלח, ד, 104; X2 עמלק, א, 178; עמלק, ב, 186; X3 בחדש, ו, 224); עשאן – X8 (פסחא, יא, 36; בשלח, ה, 107; שירה, ו, 137; שירה, ו, 138; X3 עמלק, א, 192 [פעם אחת עש']; בחדש, ד, 218); פדאו – X5 (X4 פסחא, יח, 72; פסחא, יח, 73); ראהו (ויסע, א, 154); ראוהו – X2 (שירה, ג, 127; כספא, כ, 327); שבאוהו (נוזיקין, טו, 303).

(2) בניין נפעל

נבנה – X4 (X2 בחדש, א, 203; X2 בחדש, יא, 242¹⁰²²); נגלה – X19 (בשלח, ד, 102; X2 בשלח, ו, 112; שירה, ג, 127; X8 שירה, ד, 129; שירה, ז, 141; X3 בחדש, ה, 219; X3 בחדש, ה, 221); ניכוח (בחדש, ד, 215); נענה – X7 (שירה, ט, 146; X2 בחדש, י, 240; X2 בחדש, י, 241; X2 תשא, א, 340); נעשה – X17 (פסחא, יד, 49; בשלח, א, 76; X2 בשלח, א, 88; X6 בשלח, ד, 100; X3 בשלח, ד, 101; שירה, ו, 138; ויסע, ה, 171; בחדש, ט, 236; נוזיקין, א, 247); ניתלה? (זכות – עמלק, א, 191).

(3) בניין הפעיל

הגלה (בשלח, ה, 108); הטעה (בשלח, א, 84); הודה – X8 (עמלק, א, 194; עמלק, ב, 200; בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 217; בחדש, ה, 219; X3 בחדש, ט, 237); הכה – X13 (בשלח, ה, 108; ויסע, ו, 174; X3 נוזיקין, ד, 261; X3 נוזיקין, ח, 274; X2 נוזיקין, ח, 275; X2 נוזיקין, י, 283; כספא, כ, 324); העלה – X4 (פסחא, י, 35; בשלח, פתיחתא, 80; בשלח, פתיחתא, 81; בחדש, ה, 219); היפנה

¹⁰²² פעם אחת ציטוט ממשנה מידות ג, ד.

(עמלק, א, 180); **הראה** – X7 (X2 פסחא, א, 6; בשלח, ב, 94; בשלח, ב, 95; X2 בשלח, ד, 102; בחדש, ט, 236); **השוה** – X3 (פסחא, טז, 57; נזיקין, ו, 269; נזיקין, טו, 299).

עם כינוי מושא

הגלן (בשלח, ה, 108); **הכהו** – X5 (בשלח, ה, 108; נזיקין, ו, 269; נזיקין, ו, 270; נזיקין, ז, 273; נזיקין, ח, 274); **הראהו** – X20 (X3 פסחא, א, 6; בשלח, ד, 102; X2 ויסע, א, 156; X10 עמלק, ב, 184; X2 עמלק, ב, 185; X2 בחדש, ט, 236); **השקהו** (בשלח, ד, 101); **העלוהו** (עמלק, א, 192).

(4) בניין פיעל

חיפה (שירה, ה, 132) / **חפה** (פסחא, טו, 54); **יפה כחו** (נזיקין, ב, 253); **כינה** (X10 שירה, ו, 135); **ליוה** (X2 בשלח, פתיחתא, 81); **מיחה** – X2 (בשלח, א, 86; בחדש, ה, 220); **מינה** (בחדש, ה, 221); **נסה** (ויסע, א, 157); **פינה** (פסחא, יח, 69); **קינה** (יתרו, א, 189); **קירה** (שירה, ח, 144); **ריבה** – X5 (פסחא, ג, 12; X2 פסחא, טו, 54; נזיקין, ב, 251; נזיקין, ג, 254); **שינה** (ויסע, ב, 161).

עם כינוי מושא

גאני (X3 שירה, ב, 121) / **גיאני** (שירה, ב, 121); **גילהו** (X2 נזיקין, יא, 288); **כיסהו** (X2 נזיקין, יא, 288); **צום** (=צָוַם, פסחא, ה, 16) / **ציום** (פסחא, יג, 45); **שניתם** (בחדש, י, 241); **שינן** (כספא, כ, 331).

(5) בניין נתפעל

נתגאה (X2 שירה, ב, 123); **נתגלה** (נזיקין, יא, 288); **נדמה** (=נִדְמָה) (עמלק, א, 192); **נתמנה** – X2 (בחדש, ז, 229; נזיקין, יג, 296¹⁰²³); **נצטוה** (פסחא, פתיחתא, 5) / **נצטווה** – X2 (בחדש, ג, 211; בחדש, ו, 224); **נתקשה** (X2 פסחא, א, 6); **השתחוה** (X2 עמלק, א, 193); **נשתנה** – X4 (פסחא, יא, 36; פסחא, טז, 59; ויסע, ד, 168; בחדש, ה, 207).

¹⁰²⁴ הערות

(1) **לקה**. הפועל **לקה** במשמעות 'הוכה, נענש' נתחדש בלשון התנאים.¹⁰²⁵

(2) **קפה**. במכילתא באות שתי צורות משורש **קפ"א**: האחת באל"ף בסופה, על דרך הגזרה: **קפא** הים משני חלקים (בשלח, ד, 101);¹⁰²⁶ הצורה האחרת בה"א בסופה: **כך קפה עליהם הים משני**

¹⁰²³ במקום זה הנו"ן התחילית משוחזרת (?נ?תמנה)

¹⁰²⁴ תחילה יובאו הערות על צורות הפועל הפרודות ולאחריהן הערות על צורות עם כינוי מושא חבור.

¹⁰²⁵ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 202–203.

¹⁰²⁶ במהדורת הורוביץ-רבין: '**הקפיא** להם את הים משני חלקים'.

חלקים ולמעלה (שירה, ו, 138). במקבילה במכילתא דרשב"י: 'כך קפאו עליהם מי ים משני חלקים ולמעלה' (שם, טו, ז, 87).¹⁰²⁷

כבר במשנה יש דוגמות לחילופין בין אל"ף לה"א בנטיית השורש בבינוני יחיד בקל¹⁰²⁸ ודוגמות לנטייה על דרך ל"י בצורות, כגון קפוי (תרומות ד, יא).¹⁰²⁹

על-פי הנמן, מדובר בשורש קפ"א הניטה על דרך ל"י,¹⁰³⁰ ואילו מורשת סבור שמדובר בפועל קפה, שנתחדש בלשון התנאים, והוא שונה במשמעותו מן קפא המקראי.¹⁰³¹

(3) ניתלה. צורה זו באה במכילתא פעם אחת: גדולה מילה שלא ניתלה זכות למשה מלא שעה (עמלק, א, 191). יש כאן מקבילה ממשנה נדרים ג, יא. הנוסח בכ"י: "גדולה מילה שלא ניתלה למשה הצדיק עליה מלא שעה" (נדרים ג, יא), ומשמעו: שכל זכויותיו של משה לא עמדו לו כדי לדחות לו את עונשו על שלא מל את בנו, אפילו שעה אחת, שנאמר: "ויפגשוהו ה' ויבקש להמיתו" (שמות ד, כד).

ניתלה היא צורת עבר נסתר או נסתרת (תחת נתלתה או נתלת). צורת הנסתרת אינה באה בלשון התנאים. במשנה המילה 'זכות' נקבית. במכילתא באה המילה 'זכות' פעמים כזכר ופעמים כנקבה: 'באיזה זכותי (X2 בשלח, ה, 106); 'באיזה זכותי' (שירה, ט, 145). מהיקרויות אחרות שבהן מופיעה המילה אי אפשר לדעת את מינה.

(4) יפה. במכילתא באה צורת פיעל אחת משורש יפ"י:

מה אם הכסף שיפה כחו וקונה את הכל, אינו קונה אלא שש, רציעה שאינה קונה אלא עבדים, אינו דין שלא תהא קונה אלא שש (נזיקין, ב, 253).

בלשון התנאים נתחדש הצירוף ייפה כוחו, והפועל יפה בו קיבל משמעות חדשה. הצירוף שמשמעו 'העניק לו יתרון', 'חיוק זכותו' בא 7 פעמים במשנה (למשל: X2 נדרים, י, ב; מנחות, ו, ב), 39 פעמים בתוספתא ו-22 פעמים במדרשי ההלכה.

במכילתא הצורה יפה באה ביו"ד אחת, ואפשר שאין כאן פועל מבניין פיעל, אלא צורת שם התואר יפה לצד כוח, כפי שמצינו במשנה: יופי¹⁰³² כח של בעל הבית (פאה ו, ו). על-פי ילון, ייפה מבניין פיעל מתאים מבחינה תחבירית, אך גם השם יופי יכול להתפרש כאן מבחינה עניינית.¹⁰³³

¹⁰²⁷ על-פי גרסה אחרת: 'כך קפא עליהם הים משני חלקים ולמעלה'.

¹⁰²⁸ קופא (נדרים ו, ו) / קופה (חולין ט, א).

¹⁰²⁹ לתיאור המלא של הפעלים ראה בפרק 'פעלים כפולי גזרה', בסעיף 1.6.4.

¹⁰³⁰ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 414, 416.

¹⁰³¹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 332.

¹⁰³² כך מנוקד בכ"י ו בכ"י פ.

¹⁰³³ ראה הדיון המלא ביופי כח, ייפה כוחו אצל ילון, מבוא, עמ' 137-140.

(5) **מיחה**. פעמיים במכילתא באה צורת פיעל מן **מח** במשמעות 'ערער', 'התנגד ל-' (בשלח, א, 86; בחדש, ה, 220). משמעות זו לשורש **מח** נתחדשה בלשון התנאים. ברוב המקרים ניטה השורש במשמעות זו בבניין **פיעל**, והוא בא בייחוד בצירוף '**מיחה ביד'**: **מיחו בידם** (כתובות א, ה); ¹⁰³⁴ **מחו** **בידן** (X6 פסחים ד, יח; מנחות י, ח); ובבינוני: **מְמַחֵין בידו** (סנהדרין ב, ד) ועוד. מקור הצירוף בארמית, והוא בא פעם אחת בארמית המקראית: "**די-ימחא בידה**" (דניאל ד, לב), וכן פעמים אחדות בארמית ארץ-ישראלית: 'ולא הוה ממחי בידך' (ירושלמי, ברכות ג, ג).¹⁰³⁵

הצירוף בא פעם אחת במכילתא עם צורת נסתר בפיעל: **מיחה אדם בידם** (בשלח, א, 86).

בספרות התנאים באות גם צורות אחדות בבניין **קל** מאותו השורש ובאותה המשמעות.¹⁰³⁶ במכילתא באה פעם אחת צורת יחידה בבניון **מוחה**¹⁰³⁷ בצירוף '**מוחה ביד'**:

עבדים היו ישר' למלכים במצר', יוצאין לשוק, נוטלין פת ובשר ודגים וכל דבר, ואין בריא

מוחה בידן (ויסע, א, 160).

(6) **קינה**. במדרש לשם **קיני** בא במכילתא הפועל **קינה**, צורת פיעל מן **קני**: קיני - שקינא לשמים וקינה לו את התורה (יתרו, א, 189). בכל ספרות התנאים באה צורת פיעל משורש זה רק במכילתא.

(7) **נתגאה, נתגאו**. צורות נתפעל מן **גא** עולות לראשונה בספרות התנאים. במקרא ניטה שורש זה רק בבניין קל. אין במשנה נטייה בנתפעל. נוכל למצאה בתוספתא ובמדרשי ההלכה, בעיקר במכילתות. **להתגאות**,¹⁰³⁸ צורת המקור מן **גא** בבניין נתפעל, באה בספרות התנאים רק 7 פעמים: 4 פעמים במכילתא דר"י ו-3 פעמים במכילתא דרשב"י.

(8) **השתחוה**. צורות הפועל הגזורות מן השורש המרובע **שחו** ניטות בה"א תחילית, בשונה מרוב צורות העבר בבניין נתפעל שבאה בהן נו"ן תחילית.¹⁰³⁹

(9) **גאני, גיאני, גיאיתיו**. צורות מן השורש **גא** בבניין פיעל באות בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י. כל הצורות באות עם כינוי המושא: 4 פעמים עם כינוי מושא למדבר: 3 פעמים **גאני**; פעם אחת **גיאני**. 4 פעמים עם כינוי מושא לנסתר: **גיאיתיו**. לדוגמה:

"כי גאה גאה", **גאני וגיאיתיו, גאני במצרים** [...] אף אני **גיאיתיו במצר'** (שירה, ב, 121).

(10) **שהיתו (= שְׁהִיתו)**. פעם אחת במכילתא באה צורת עבר עם כינוי מושא לנסתר **שהיתו**:

¹⁰³⁴ על-פי מסורת הסופר היה אפשר לראות כאן צורת נסתרים מן קל **מח**, ואולם על-פי מסורת המנקד גזור הפועל מבניין פיעל, והחייית מנוקדת בצירי לתשלום דגש.

¹⁰³⁵ וראה עוד סוקולוף, מילון לארמית א"י, ערך **מחי**, עמי 300.

¹⁰³⁶ ראה, למשל, בתוספתא: ושספק בידן **למחות** ואינן **מוחין** (שם, סוכה ב, ה).

¹⁰³⁷ ראה להלן בין צורות בינוני יחידה.

¹⁰³⁸ ראה להלן סעיף 1.5.7.3.7 מקור (5) בניין נתפעל.

¹⁰³⁹ על צורות נתפעל עבר בה"א תחילית ראה סעיף 1.4.4.1.

מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאילה, ושהיתו עד שתהא גומא כוסך, עד שתהא נועל

סנדלך, או עד שתהא עוטף טליתך (נזיקין, ית, 313).

על-פי מורשת, **שהיתו**, שמשמעו 'השהה, עיכב', הוא פועל יוצא הגזור מבניין קל,¹⁰⁴⁰ ואילו על-פי המילון ההיסטורי נגזר פועל זה מבניין **פיעל**.

הפועל **שהה** נתחדש בלשון התנאים.¹⁰⁴¹ הוא שאול מארמית,¹⁰⁴² והוא מצוי בכל התרגומים הארמיים. בלשון התנאים משמש הפועל בבניין קל כפועל עומד במשמעות 'עמד והמתין ללא מעשה', כגון: חסידים הראשונים היו **שוהים** שעה אחת ומתפללים (ברכות ה, א), וגם כפועל יוצא במשמעות 'השהה, עיכב', כגון: מפני ארבעה דברים בעלי בתי ישראל נמסרין למלכות, על ששוהין שטרות פרועין (תוספתא סוכה ב, ה).¹⁰⁴³ במשנה, עירובין י, טו באה צורת שם הפועל **לשהות**¹⁰⁴⁴ (=נתן לו לשהות, להמתין) מבניין פיעל.¹⁰⁴⁵ בן יהודה מציע עוד צורות בפיעל מן התוספתא. למשל: ואם לשהותו הרי זה אסור (תוספתא, בבא מציעא יא, ו; ח), אולם כיוון שאין הטקסט מנוקד, אפשר שאף כאן מדובר בצורות מבניין קל (במקום פיעל) המשמשות כפועל יוצא.¹⁰⁴⁶

(11) **בנאו, כואו, עשאני, עשאו, עשאן, פדאו, שבאוהו** – כל צורות העבר עם כינוי המושא החבור המנויות בזה שייכות לפועלי ל"י, אולם נטייתן על דרך השלמים כבשאר ספרות חז"ל. בלשון חז"ל מיוצגת לה"פ פעמים על ידי היו"ד השורשית, ופעמים באה תחתיה אל"ף, שהיא חילוף פונולוגי של היו"ד.¹⁰⁴⁷ חשוב להעיר כי בניגוד לכ"י מעולים של המשנה שבהם באות צורות באל"ף וביו"ד,¹⁰⁴⁸ בכ"י אוקספורד למכילתא כל הצורות עם כינוי מושא חבור באות באל"ף.

(12) **בנאו**. הצורה **בנאו** עם כינוי המושא החבור באה 4 פעמים בתוספתא; פעמיים במכילתא דר"י (שירה, ח, 116) ו-3 פעמים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י. 3 פעמים באה בספרות התנאים צורה ביו"ד: **בְּנִיּוֹ** (גיטין ה, ה; עבודה זרה ג, ז; ספרא, חובה ד, ב).

¹⁰⁴⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 358.

¹⁰⁴¹ ראה שם, שם, עמ' 357–358.

¹⁰⁴² ראה סגל, דקדוק, עמ' 108, סעיף 182; אלבק מביאו בין המילים החדשות בלשון חז"ל הנמצאות גם בארמית, ראה אלבק, מבוא, עמ' 149.

¹⁰⁴³ ראה מילון בן-יהודה, ערך **שהה**, עמ' 6920–6921. על-פי כ"י אירפורט לתוספתא: מפני **כובשין** שטרות.

¹⁰⁴⁴ בכ"י הש"יין בקמץ: **לשהות**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 389.

¹⁰⁴⁵ ראה שם, שם, הערה 613.

¹⁰⁴⁶ ראה בן-יהודה, ערך **שהה**, עמ' 6922, הערה 1.

¹⁰⁴⁷ על דרך הנטייה של כינוי המושא בפועלי ל"י ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 57; כהן, כינויי הגוף.

¹⁰⁴⁸ ראה סעיף 1.5.7.2

(13) כואו. צורת העבר עם כינוי המושא התבור כואו באה בספרות התנאים פעם אחת במכילתא דר"י (נזיקין, ח, 278). פעם אחת באה במשנה הצורה פְּוִי (בבא קמא ח, א). כך על-פי כ"י ק; בכ"י פ: כווי. ¹⁰⁴⁹ אולם בכ"י לו: כוואו, ובדפוס ראשון נאפולי כואו. ¹⁰⁵⁰

(14) עשאני. הצורה עשאני, הבאה פעם אחת במכילתא (שירה, ג, 126), ניטית על דרך השלמים, שלא כבמקרא (במקרא באה הצורה עֲשִׂנִי [ישעיה כט, טז]). כמוה ניטית הצורה עשאו (בשלח, ד, 104 ועוד), הבאה תחת עֲשִׂהוּ (ישעיה מד, טו ועוד); וכן עשאן (פסחא, יא, 36 ועוד) תחת עֲשִׂם (ישעיה מח, ה).

עשה הוא הפועל היחיד שבו נטיית גופי הנסתר של בניין קל בעבר בכינויי המושא נוהגות בכל כתבי היד של ספרות חז"ל כצורות ל"א: עשאו, עשאה, עשאן. ¹⁰⁵¹

(15) ראהו, ראוהו. בלשון חכמים מקיים הפועל ראה את דרך הנטייה המקראית מטעמים פונולוגיים. עה"פ אל"ף היא שמנעה מפועל זה להתנהג כפעלים האחרים בגזרה זו. ¹⁰⁵²

(ד) נסתרת

(1) בניין קל

גלת (=גלתה, פסחא, יד, 52); היית (=הייתה) – X5 (עמלק, א, 189; X4 נזיקין, ג, 260); הייתה - X6 (שירה, י, 150; X2 כספא, כ, 338; X3 שירה, י, 151 [היית!]) / היתה - X48 (X3 פסחא, פתיחתא, 2; X3 פסחא, ז, 24; פסחא, יב, 42; פסחא, יג, 46; X2 פסחא, יז, 68; פסחא, ית, 74; בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, א, 83; X3 בשלח, א, 84; בשלח, א, 87; X2 בשלח, א, 90; בשלח, ו, 113; X2 בשלח, ו, 114; X2 שירה, א, 118; שירה, ב, 123; שירה, ה, 133; X2 שירה, ו, 137; שירה, ו, 138; שירה, י, 151; ויסע, ג, 163; ויסע, ג, 165; ¹⁰⁵³ ויסע, ה, 172; ויסע, ה, 173; עמלק, ב, 181; עמלק, א, 191; בחדש, ה, 220; בחדש, ז, 227; בחדש, ט, 237; X2 נזיקין, ג, 259; נזיקין, ד, 264; נזיקין, יד, 297; נזיקין, טו, 301; נזיקין, יז, 310; כספא, כ, 338; X2 ויקהל, א, 347); עלת (=עלתה, ויסע, ג, 165); ראת (=ראתה) - X3 (שירה, ג, 126; נזיקין, ב, 253; נזיקין, טו, 299); שרת (=שרתה) - X10 (פסחא, פתיחתא, 5; פסחא, יג, 47; בשלח, ה, 105; X2 בשלח, ו, 114; בשלח, ו, 115; שירה, א, 118; שירה, א, 119; שירה, ז, 139; בחדש, ד, 216).

¹⁰⁴⁹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 353.

¹⁰⁵⁰ לדיון בצורות השונות משורש זה בלשון התנאים ראה בר-אשר, זוטות, עמ' 64.

¹⁰⁵¹ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 57; בר-אשר, בינוני, עמ' 43.

¹⁰⁵² ראה כהן, כינויי הגוף.

¹⁰⁵³ במקום זה: "הייתה המן" – חוסר התאם בין נושא ובין אוגד. במהדורת הורוביץ-רבין: היה המן.

(2) בניין נפעל

נגלתה (ויסע, ב, 163) / ניגלתה (ויסע, ב, 162); נעשת (=נעשתה, פסחא, ז, 24); ניתלה?¹⁰⁵⁴ (זכות – עמלק, א, 191).

(3) בניין הפעיל

העלת (=העלתה, נזיקין, ט, 279); הראת (=הראתה, בשלח, פתיחתא, 78).

(4) בניין פיעל

זינתה (עמלק, א, 189).

(5) בניין נתפעל

נישתנית (=נשתנתה - נזיקין, ג, 260) / נשתנית – X2 (שירה, א, 118; נזיקין, ג, 260) / נשתנת (נזיקין, ג, 260).

הערות

(1) גלת, היית, עלת, ראת, שרת. בלשון חז"ל בגזרת ל"י צורת הנסתרת בעבר חתומת -ת. לדעת גזניוס, צורת הנסתרת המקורית בעבר הסתיימה ב- -ת, ולאחר שימוט היו"ד עלו צורות, כגון גַלַת, בתנועת a בהברה האחרונה המוטעמת. צורות כמו זו כמעט שלא נשתמרו במקרא, והאנלוגיה לצורות אחרות השפיעה מאוד וגרמה להן להשתוות לצורות בעלות הסיומת הרגילה -ה.¹⁰⁵⁵ במקרא נותרו מעט צורות נקביות בסיומת -ת, כגון עֲשֵׂת (ויקרא כה, כא) בבניין קל; הַרְצֵת (ויקרא כו, לד), הִלְאֵת (יחזקאל כד, יב) בהפעיל; הִגְלַת (ירמיה יג, יט) בהופעל.¹⁰⁵⁶

(2) היית. הצורה היית (=הייתה) על דרך צורת הנסתרת של ל"י בלשון חז"ל באה במכילתא רק 5 פעמים, 4 מהן באותו המדרש (נזיקין, ג, 260). במכילתא כבמשנה שלטת בפועל היה צורת הנסתרת המקראית היתה (48 פעמים) / הייתה (6 פעמים) בשל שכחותה.

ברוב פועלי ל"י חל בלשון חז"ל היקש של צורות ההקשר לצורות ההפסק, אולם בפועל היה לא פעלה האנלוגיה ונשתמר בו המצב המקורי של היתה בהקשר והיית בהפסק; ברוב המקרים בהפסק ראשי אך גם בהפסק משני.¹⁰⁵⁷

הממצא העולה מן הבדיקה של הצורה היית במכילתא דומה לממצא העולה מעיונו של הנמן בכתבי היד של המשנה.¹⁰⁵⁸ אף במכילתא באה הצורה היית בהפסק, בין שהוא הפסק של סוף המשפט: מה

¹⁰⁵⁴ ראה לעיל הערה על ניתלה בסעיף (ג) נסתר, הערות (3).

¹⁰⁵⁵ ראה גייק, דקדוק, סעיף 75i.

¹⁰⁵⁶ ראה שם, שם, סעיף 75m.

¹⁰⁵⁷ ראה בלאו, הית, עמ' 254–255; בר-אשר, נסתרת, עמ' 52–54.

¹⁰⁵⁸ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 345–347.

יוצא מרשות האב שנישתינית ממה שהיית, ואף יוצאה מרשות אדון שנשתנת ממה שהיית, אימתי נשתנית ממה שהיית? בשעה שהיית¹⁰⁵⁹ נערה ובגרה (נוזיקין, ג, 260), ובין שהוא הפסק משני הבא בסופי פסוקיות מחוברות או משועבדות: בת עשר שנים היית בשעה שיצאו ישר' ממצרים (עמלק, א, 189).

(3) שרת. צורת הנסתרת שרת באה תמיד לצד 'שכינה' או לצד 'רוח הקודש'. הפועל שרה במשמעות 'חנה, שכן, היה מצוי' נתחדש בלשון התנאים.¹⁰⁶⁰ הצורה שרת באה בספרות התנאים פעם אחת בתוספתא (סוטה ו, ב) וכמה פעמים במדרשי ההלכה: 10 פעמים במכילתא דר"י, 5 פעמים במכילתא דרשב"י, 5 פעמים בספרא, ופעם אחת בספרי במדבר ובספרי דברים. לדוגמה: יהושע שימש את משה ושרת עליו רוח הקודש (פסחא, פתיחתא, 5); שרת שכינה בחלקו (בשלח, ה, 105).

צורת הנסתרת שרתה בה"א בסופה באה בלשון האמוראים, בתלמוד הבבלי ובמדרשים (אבות דרבי נתן, קהלת רבה, רות רבה שמות רבה ועוד). לדוגמה: שרתה עליו שכינה (זבחים ק"ז ע"א) משורש זה באה במכילתא פעם אחת צורת הנסתרים שרו (ויסע, א, 159), פעם אחת צורת בינוני פועל: שורין (שם, שם, שם) ו-5 פעמים צורת הבינוני הפועל שרוי.¹⁰⁶¹

(4) נגלתה / ניגלתה. משורש גל"י באה במכילתא פעמיים צורת נסתרת עבר בנפעל בה"א בסופה (ויסע, ב, 162; ויסע, ב, 163) על דרך התצורה המקראית (ישעיה נג, א). בספרות התנאים יש רק עוד צורת נסתרת אחת מסופקת משורש זה - נגלה: נגלה שכינה עמהם (מכילתא דרשב"י ג, ח, 1).

(5) נעשת. צורת העבר לנסתרת נעשת (=נעשתה) באה במכילתא פעם אחת: של אבן היתה נמסת; של עץ היתה מרקבת; של מתכת נעשת חלודה (פסחא, ז, 24). צורה זו באה 15 פעמים במשנה, עה"פ בה מנוקדת בצירי נעשת; בתוספתא באות לסירוגין נעשית / נעשת - סך הכול 25 פעמים. נעשית באה פעם אחת בכל אחד מהחיבורים האלה: סדר עולם רבה (ד), ספרי זוטא במדבר (טו), כד, 284), ספרי דברים (סא, 126). פעם אחת באה הצורה נעשת בספרא (מצורע, ע, ג).

הצורה המקראית נעשתה (במדבר טו, כד ועוד) באה בלשון התנאים רק 5 פעמים: פעם אחת במשנה (שבת יא, ו) ו-4 פעמים בתוספתא (נגעים ב, ט; ח, ב; ידים א, יא; ב, ז).

(6) זינתה. משורש זני"י באה במכילתא פעם אחת צורת הנסתרת בסופית -תה זינתה (עמלק, א, 189), בניגוד לצורה הצפויה זינתה. הצורה זינתה באה 3 פעמים במשנה (כתובות ד, ג; סנהדרין ז, ב; סנהדרין ט, ג), פעם אחת בספרא, פעם אחת בספרי במדבר, 3 פעמים בספרי דברים. בספרי דברים באותה פרשה באה פעם אחת הצורה זינתה. בתוספתא באה רק הצורה זינתה בה"א 6 פעמים.

¹⁰⁵⁹ כאן היית באה בהקשר, ונראה שהיא תוצאה של גרירה אחרי שלוש קודמותיה באותו המדרש.

¹⁰⁶⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 379.

¹⁰⁶¹ ראה להלן סעיף 1.5.7.3.4 בינוני פעול, (א) יחיד.

(7) **נישתנית / נשתנית / נשתנת**. במכילתא שלושה כתיבים לצורת הנסתרת מן שניי בניין נתפעל. בשניים מתוך השלושה באה יו"ד אחרי עה"פ, והיא יכולה להעיד על הגיית עה"פ בתנועת e, בניגוד לתנועה a המצויה ברוב צורות הנסתרת חתומות התיי של ליי בלשון חז"ל.¹⁰⁶²

בלשון התנאים יש עדויות אחדות לקיומה של הצורה **סת** מחוץ לנסתרת של בניין נפעל. כך, למשל, **נשתנית** בכ"י וינה לתוספתא (פסחים א, י); **נשתטית** (יבמות יד, א בדפוס ליוורנו ועוד) וכן במשנה תורה לרמב"ם ובעברית של חכמי צפון אפריקה.¹⁰⁶³ כיוון שמדובר בעדים מדרגה שנייה, אי אפשר לדעת אם התהליך התרחש בתקופה שבה הייתה לשון חכמים לשון מדוברת.¹⁰⁶⁴

(ה) **מדברים**

(1) **בניין קל**

לקינו (X4 בשלח, א, 86); עלינו (בשלח, ו, 113); עשינו – X3 (פסחא, פתיחתא, 5; בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 218).

(ו) **נוכחים**

(1) **בניין קל**

הייתם – X3 (X2 שירה, ז, 140; ויסע, ב, 162); עשיתם – X2 (ויסע, ד, 167; בחדש, ו, 223); רציתם (X2 בחדש, א, 203) / רציתן (בחדש, א, 203).

(ז) **נסתרים**

(1) **בניין קל**

גלו (X5 פסחא, יד, 52); היו – 210 היקריות בלשון המדרש גופו; זכו (בחדש, ט, 237); חנו (ויסע, ג, 165); לקו – X3 (בשלח, א, 86; X2 בשלח, ו, 114); עלו – X13 (פסחא, יא, 37; X2 פסחא, יב, 41; פסחא, יב, 42; בשלח, פתיחתא, 77; X2 בשלח, פתיחתא, 78; X2 בשלח, פתיחתא, 79; בשלח, ו, 113; שירה, ג, 128; שירה, ה, 132; עמלק, א, 177); ענו (בחדש, ב, 209); עשו – X24 (פסחא, פתיחתא, 5; X4 פסחא, יב, 42; X2 פסחא, יג, 46; פסחא, יד, 50; בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, פתיחתא, 80; שירה, ד, 130; שירה, ה, 133; שירה, ט, 148; ויסע, א, 153; ויסע, ד, 167; עמלק, א,

¹⁰⁶² ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 342–343; בר-אשר, נסתרת, עמ' 44–47.

¹⁰⁶³ ראה בר-אשר, שם, עמ' 75, ושם הערה 198.

¹⁰⁶⁴ בר-אשר, שם, עמ' 80.

¹⁰⁶⁵ ציטוט ממשנה זבחים א, א.

177; X2 בחדש, א, 204; X2 בחדש, א, 205; בחדש, א, 206; X2 בחדש, ב, 209; בחדש, ח, 233);
פנו - X2 (עמלק, א, 188; בחדש, ה, 221); **ראו** - X14 (בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, א, 85; בשלח, א,
 88; בשלח, ו, 113; שירה, ב, 124; שירה, ז, 139; שירה, ח, 141; ויסע, א, 153; ויסע, ג, 166; עמלק,
 א, 177; בחדש, א, 205; בחדש, ג, 212; בחדש, ט, 238; נזיקין, א, 246); **רפו** (עמלק, א, 177); **רצו** -
 X4 (X3 בחדש, א, 203; בחדש, א, 206); **שנו** (ויסע, א, 159); **שרו** (ויסע, א, 159).

(2) בניין נפעל

נהיו (ויסע, א, 156); נמנו (פסחא, טו, 54); נעשו - X11 (X2 פסחא, טו, 59; בשלח, ב, 91; בשלח, ב,
 96; בשלח, ד, 100; X2 בשלח, ה, 105; שירה, ז, 140; X2 שירה, ח, 142; בחדש, ג, 212).

(3) בניין הפעיל

הכו - X3 (בשלח, א, 86; בשלח, ב, 91); **העלו** (בשלח, פתיחתא, 80); **הפנו** (X2 ויסע, ב, 163);
היקשו ליבן (שירה, ה, 133); **השוו** - X5 (פסחא, טו, 57; ויסע, ו, 174; בחדש, א, 206; בחדש, ב,
 209; בחדש, ה, 219); **היתרו** בו (נזיקין, י, 284).

(4) בניין הופעל

הותרו (בחדש, ג, 212).

(5) בניין פיעל

בידו (ויסע, א, 160); **ביזו** (שירה, ז, 140); **כיפו** (בחדש, ח, 233); **מינו** (בחדש, ה, 221); **עינו** (עמלק,
 א, 177); **שינו** - X3 (X2 פסחא, ה, 14; פסחא, ה, 15).

(6) בניין נתפעל

נתגאו - X3 (X2 שירה, ב, 122; שירה, ב, 123); **נתגנו** (עמלק, א, 191); **נצטוו** - X5 (פסחא,
 פתיחתא, 5; X2 בחדש, ג, 211; בחדש, ה, 221; בחדש, ה, 222); **השתחוו** (פסחא, יב, 41).

הערות

(1) **שנו**. במכילתא באה פעם אחת צורת הנסתרים מן שנה בהוראת 'חזרה על הדבר':

שהרי היו שם שנים-עשר מבויעין, ולא ספקו אלא לשבעין דקלין, וכיון שבאו עליהן ישר'

ושרו עליהן ששים ריבוא בני אדם, ספקו להן ולנו ושנו ושלשו (ויסע, א, 158-159).

לשימוש בצורה שנו במדרש זה יש זיקה ברורה לפסוק ממלכים: "ויאמר מלאו ארבעה כדים מים

ויצקו על-העלה ועל-העצים, ויאמר שְׁנו וישנו, ויאמר שלשו וישלשו" (מל"א יח, לד).

(2) **היתרו, הותרו.** השורש **תר"י** נתחדש בלשון התנאים.¹⁰⁶⁶ הוא ניטה בבניין הפעיל ובבניין הופעל. במשנה ובתוספתא יש ממנו צורות בבניין הפעיל. במכילתא באה רק צורת נסתרים אחת בהפעיל – **היתרו** במשמעות 'הזהירו': מגיד שאינו חייב עד שהיתרו בו (נזיקין, י, 284).

מבניין הופעל יש בספרות התנאים רק צורה אחת - צורת הנסתרים **הותרו** – והיא באה במכילתא דר"י: **שהותרו זה בזה** (בחדש, ג, 212).

(3) **בידו.** בלשון חז"ל בא השורש **בד"י** לצד השורש ההיסטורי **בד"א** שבמקרא (**בָּדָא** מלבו, מל"א יב, לג). כבר בלשון המקרא המאוחרת אנו עדים לקרי צורה משורש זה על דרך ל"י: **בִּדְאָם** (נחמיה ו, ח), אבל בכתב עדיין קיימת האליף השורשית.¹⁰⁶⁷

בספרות התנאים ניטה הפועל בבניין פיעל. בעבר באה בספרי במדבר צורת עבר נוכח **בידיתה** (שם, עה, 70); במכילתא דר"י באה צורת הנסתרים **בידו**: **בידו** ואמרו (ויסע, א, 160). אותה הצורה באה בספרי זוטא במדבר (כו, כא, 321). בנינוני באות שתי צורות: **מבדא**¹⁰⁶⁸ (מכילתא דר"י, כספא, כ, 322) באליף במקום בה"א; **X3 מבדין** (X2 תוספתא, סנהדרין ו, ה; ספרי במדבר, עה, 70).

חשוב להדגיש כי כל צורות הפועל משורש זה בפיעל (לבד מן הצורה **מבדא** שבמכילתא) נוטות על דרך ל"י.¹⁰⁶⁹

(4) **כיפו.** בכל ספרות התנאים באה צורת פיעל משורש **כפ"י** במשמעות 'הפיכת כלי' רק במכילתא דר"י: לאחר זמן **כיפו** איקוניות שיברו צלמותיו ופסלו מטבעותיו (בחדש, ח, 233). באותה המשמעות באה צורת פיעל בטקסט מקביל במדרש אגדה מאוחר: **וכיפו** את הצלמים ורגמו את האיקונות (שמות רבה, מב, ג).

(5) **נתגנו.** פעם אחת באה במכילתא צורת נתפעל מן **גנ"י**. שורש זה נתחדש בלשון התנאים.¹⁰⁷⁰ צורה זו באה פעם אחת במשנה (נדרים ג, יא), ועוד פעם אחת במכילתא, שם היא מצוטטת ממשנה נדרים.

¹⁰⁶⁶ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 392.

¹⁰⁶⁷ ראה בד"ב, ערך **בָּדָא**, עמ' 94; מילון בן-יהודה, ערך **בָּדָא**, עמ' 461.

¹⁰⁶⁸ באליף במקום בה"א בסופה. ראה סעיף 1.5.7.3.2 - בינוני פועל.

¹⁰⁶⁹ עוד על חילופי **בד"א** / **בד"י** ראה בפרק יפעלים כפולי גזרה' בסעיף 1.6.4.

¹⁰⁷⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 124.

1.5.7.3.2 בינוני פועל

(א) יחיד

(1) בניין קל

בוכה (עמלק, ב, 183); בונה – X9 (X3 שירה, ח, 144; X5 בחדש, יא, 244; כספא, כ, 327); גולה
 (נוזיקין, ד, 262); זוחה – X19 (X2 פסחא, ה, 17; X3 פסחא, ו, 22; X5 פסחא, ט, 31; X3 פסחא,
 ט, 32; עמלק, א, 193; X5 נוזיקין, ד, 264); זולה (נוזיקין, ד, 262)¹⁰⁷¹; דומה – X23 (X2 פסחא, טז,
 59; בשלח, א, 86; בשלח, א, 87; בשלח, א, 88; בשלח, ג, 98; בשלח, ד, 101; בשלח, ד, 102; בשלח,
 ה, 104; בשלח, ו, 111; שירה, א, 119; שירה, ב, 125; X2 שירה, ד, 130; שירה, ז, 141; שירה, ח,
 144; שירה, ט, 145; שירה, י, 150; ויסע, ה, 170; ויסע, ה, 171; עמלק, ב, 182; בחדש, ב, 210;
 בחדש, ג, 211); הוה (X2 פסחא, ז, 25) / הווה – X8 (פסחא, ג, 11; X5 כספא, כ, 321; X2 כספא, כ,
 323); זוכה (נוזיקין, יד, 296); חולה – X7 (X2 פסחא, ג, 12; בחדש, י, 240; X2 נוזיקין, ב, 251;
 כספא, כ, 333); כורה (X9 נוזיקין, יא, 288); לווה (כספא, יט, 316); לוקה – X4 (X2 בשלח, א, 86;
 בחדש, ב, 209; בחדש, ו, 227); מודה – X3 (עמלק, ב, 199; בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 217); מונה
 (בחדש, ז, 229); עולה – X12 (בשלח, ו, 111; X2 ויסע, ב, 161; ויסע, ג, 165; בחדש, א, 203; בחדש,
 ב, 210; X4 בחדש, ג, 213; בחדש, ד, 217; נוזיקין, א, 248); עונה (כספא, כ, 322); עושה – X39
 (פסחא, ב, 8; פסחא, ה, 16; פסחא, ט, 30; פסחא, יג, 44; X2 בשלח, ג, 97; בשלח, ה, 108; בשלח,
 ה, 109; שירה, ג, 128; שירה, ד, 129; שירה, ח, 143; X3 שירה, ח, 144; שירה, י, 151; ויסע, ג,
 165; ויסע, ו, 163; עמלק, א, 178; X2 עמלק, א, 180; עמלק, א, 188; X2 עמלק, א, 193; עמלק, ב,
 196; עמלק, ב, 202; בחדש, י, 239; X3 בחדש, י, 241; נוזיקין, י, 281; נוזיקין, יג, 295; נוזיקין, יז,
 308; כספא, יט, 316; כספא, כ, 322); בנסמך: עושה מלחמות – X2 (שירה, ד, 129; בחדש, ה,
 219); עושה צלמים (שירה, ח, 144); עושה רצונו – X2 (פסחא, טז, 59; נוזיקין, יח, 312); פודה (X4
 פסחא, יח, 71); פונה (X2 בחדש, ג, 213); קונה – X9 (X4 בחדש, ח, 234; X2 נוזיקין, ב, 253; X2
 נוזיקין, ט, 280; נוזיקין, י, 285); רואה – X10 (פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 39; פסחא, יב, 42; בשלח,
 ד, 102; שירה, ח, 142; ויסע, א, 154; עמלק, ב, 185; בחדש, ג, 211; בחדש, ט, 238; נוזיקין, ט, 279)

¹⁰⁷¹ ציטוט ממשנה מכות ב, א.

רודה (X2 נזיקין, ד, 263); רועה – X3 (פסחא, א, 6; X2 בשלת, ו, 114); רוצה – X15 (פסחא, יג, 42; ויסע, א, 158; X4 ויסע, ד, 168; X3 עמלק, ב, 201; עמלק, ב, 202; בחדש, א, 205; X4 נזיקין, יז, 308); שוטה¹⁰⁷² – X4 (נזיקין, ד, 263; נזיקין, יד, 296; כספא, כ, 333;¹⁰⁷³ תשא, א, 341); שותה – X3 (בשלת, ה, 106; ויסע, ב, 161; עמלק, ב, 200).

עם כינוי מושא

עונך (בחדש, א, 204); פודיהו (פסחא, יח, 71); רודהו (נזיקין, י, 280)

(2) בניין נפעל

נגלה - X5 (פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 39; ויסע, ב, 160; עמלק, א, 180; בחדש, יא, 243); נהנה¹⁰⁷⁴ – X8 (X2 נזיקין, טז, 304; נזיקין, טז, 305; X5 נזיקין, טז, 307); נראה - X4 (פסחא, ו, 18; פסחא, יא, 37; X2 בחדש, יט, 235).

(3) בניין הפעיל

מהנה (=מְהַנֶּה) – X13 (X2 עמלק, א, 180; X2 עמלק, ב, 200; X9 נזיקין, טז, 307); מודה – X3 (עמלק, ב, 199; בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 217); מלוה (כספא, יט, 316); מכה – X12 (X2 בשלת, פתיחתא, 81; X3 בשלת, ה, 108; שירה, ד, 130; X2 נזיקין, ד, 263; X3 נזיקין, ה, 265; נזיקין, ח, 274); מעלה¹⁰⁷⁵ – X2 (פסחא, יב, 42; ויסע, א, 158); מקנה – X4 (X2 בחדש, ח, 234; X2 בחדש, ח, 235); מרבה – X5 (בשלת, ג, 97; X2 בשלת, ג, 98; בשלת, ה, 106; נזיקין, יג, 294).

עם כינוי מושא

מלויהו (X2 כספא, יט, 315); מעלן (עמלק, א, 180).

(4) בניין הופעל

מוטה (עמלק, ב, 183); מפני (=מִפְּנֵי) – X6 (נזיקין, א, 247; נזיקין, ז, 273; X2 נזיקין, י, 281; נזיקין, י, 284; נזיקין, יז, 308).

¹⁰⁷² צורת הבינוני שוטה באה בספרות חז"ל במשמעות ימי שאינו שפוי בדעתו; אוויל חסר דעתו (ראה מילון בן-יהודה, ערך שוטה, כרך 14, עמ' 6961). על פי רוב נמצא שוטה כחלק מן יחרש שוטה וקטין, השם הכולל לאנשים שאינם בני דעת והם פטורים מכל המצוות ומאחריות למעשיהם ולנוקים שגרמו. בלשון התנאים נגזר הפועל נשטה (שוטה ד, ה ועוד) בבניין נפעל ונשתטה (גיטין ב, ו ועוד) בבניין נתפעל מן השם שוטה במשמעות יעשה שוטה, נטרפה דעתו (ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 364). הפועל מצוי ברוב ניבי הארמית, וכנראה נשאל בלשון חז"ל מן הארמית (ראה סגל, דקדוק, עמ' 108; אלבק, מבוא, עמ' 150).

¹⁰⁷³ ציטוט ממשנה חגיגה א, א.

¹⁰⁷⁴ השורש הנ"י נתחדש בלשון התנאים (ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 141–142). הוא מצוי בכל התרגומים לארמית וכן בשומרנית. סגל מציגו כפועל השייך לעברית העתיקה ונמצא גם בלשונות שמיות אחרות והארמית בכללן. (ראה סגל, דקדוק, עמ' 108, סעיף 181, וכן אלבק, מבוא, עמ' 138).

¹⁰⁷⁵ בצירוף מעלה עליו / עליהם כאלו.

(5) בניין פיעל

מבדא (כספא, כ, 322); מגלה – X3 (פסחא, ה, 15; נזיקין, יא, 288); מחיה – X3 (X2 עמלק, א, 178; עמלק, א, 180); מנכה (נזיקין, יא, 289); מנקה (X2 בחדש, ז, 228); מערה (נזיקין, יג, 294); מקרה (X2 שירה, ח, 144); מתנה (X2 פסחא, טו, 59).

עם כינוי מושא

מכנן (נזיקין, יח, 311)

(6) בניין פועל

ממונה – X4 (שירה, ב, 123; X3 בחדש, ה, 221); מעוסה (נזיקין, א, 246); מצוה (X2 נזיקין, ה, 266); מרובה – X3 (X2 נזיקין, יח, 313; כספא, כ, 338); משונה (X3 ויסע, ב, 162).

(7) בניין נתפעל

משתחוה – X3 (בשלח, ב, 91; א, 195; בחדש, י, 239); מתאוה (פסחא, ח, 59); מתאפה (ויסע, ד, 168); מתגאה (שירה, ב, 121); מתנווני (נזיקין, ו, 270); מתכסה (ויסע, ב, 161); נשתנה אני (פסחא, פתיחתא, 5).

הערות

(1) הוה / הווה. כבשאר ספרות התנאים משמשים השורשים היי/הוי בתפוצה משלימה. בבינוני ובציווי הנטייה היא על-פי הוי: הנה/ הווה בבינוני (ראה לעיל), הוה/הויהו בציווי (ראה להלן).¹⁰⁷⁶

(2) מפני. במכילתא דרבי ישמעאל באה צורה מיוחדת משורש פניי בבינוני הופעל – מפני. במילה זו מיוצגות שתי תופעות חשובות, האחת פרטית למילה 'מפני', והאחרת כללית – כתיב התנועה e בסוף המילה.

הצורה 'מפני' באה במכילתא 6 פעמים (נזיקין, א, 247; נזיקין, ז, 273; X2 נזיקין, י, 281; נזיקין, י, 284; נזיקין, יז, 308), תמיד בטופס אחד: "מפני להקיש לדון גזירה שווה".

'המלה "מופנה" שבאה לפני "להקיש" מתכונת להגיד שהמלה שהיא היסוד של הגזרה השווה היא "מופנה", כלומר חפשיה, שאין דרשה אחרת תלויה בה'.¹⁰⁷⁷

במשנה בא 'מופנה' 5 פעמים (מהן 3 פעמים בכתיב חסר 'מפנה'), אולם אין מדובר שם במונח הטכני, אלא במשמעות 'פנוי, חופשי בניגוד לנשוי, בעל אישה (למשל יבמות ג, ד).¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 334–335; נתן, תוספתא, עמ' 221–223.
¹⁰⁷⁷ בכר, ערכי מדרש, עמ' 11.

במדרשי ההלכה בא 'מופנה' כמונח טכני ובנוסח המיוחד כמו במכילתא 'מופנה להקיש לדון (לדין) / לדון ולהקיש גזירה שוה' (כך פעם אחת בספרא; 7 פעמים בספרי במדבר; פעמיים בספרי דברים; פעם אחת במכילתא דרשב"י ופעם אחת בברייתא דמלאכת המשכן). בירושלמי מופיע 'מופנה' 10 פעמים, בחלק מן המקומות כמונח טכני (סנהדרין כא, ג; שבועות לה, ב). בכל המקרים הכתיב הוא 'מופנה'.

גם בתלמוד הבבלי המילה מופיעה כמונח, כנראה בהשפעת מדרשי ההלכה. כמונח טכני היא באה גם בכתיב 'מופנה'. למשל: X2 יומא פא ע"א; כתובות לח ע"א; סנהדרין נד ע"א ועוד. 5 פעמים מופיע הכתיב 'מפני' כמכילתא, לעתים כחלופה של 'מפנה' (חגיגה ט ע"א), והוא בא בדגם אחר של 'גזרה שווה' - מה זה... אף זה... (לדוגמה: זבחים פו ע"א).

על-פי הנתונים שלעיל, ניתן לראות כי הצורה המיוחדת 'מפני' בכתיב חסר וי"ו וביי"ד בסופה כמסמנת תנועת e עולה במכילתא, והיא באה גם בתלמוד הבבלי (5 פעמים בכתיב זה לעומת ריבוי ההיקרויות בכתיב הנפוץ בספרות חז"ל – מופנה).

תנועת הקיבוץ מסומנת במדרשי ההלכה כמעט תמיד בווי"ו, הן כשהיא לפני עיצור פשוט, כגון חורבה (כספא, כ, 327), שולחנות (ויסע, ג, 165), הן כשהיא לפני עיצור מוכפל, כגון מרובה (פסחא, ז, 24), משונות (בשלח, פתיחתא, 82).¹⁰⁷⁹

בכתיב יד משובחים של המשנה המ"ם התחילית בבינוני בצורה מופנה מנוקדת בתנועת u, כרגיל בצורת בינוני הופעל. כך, למשל, בכי"ק (X2 מופנה, עדיות ד, ט) ובכ"יפ.¹⁰⁸⁰

במכילתא בצורות מבניין הופעל בכל הזמנים, בכל הגופים ובכל הגזרות מסומנת תנועת התחילית u/o בווי"ו. הצורה 'מפני' יוצאת דופן. היעדר הווי"ו יכול להעיד אולי על הגיית צורה זו בתנועת o ולא בתנועת u. במקרא מופיעה פעם אחת צורת בינוני הופעל משורש פני" – מִפְּנֵה (יחזקאל ט, ב), ותנועת המ"ם בנוסח המסורה – קמץ קטן. אם כן, ייתכן שכתוב זה על ניקודו השפיע על מקומנו, שכן מצינו לא מעט מקרים במכילתא שבהם מילים המנוקדות בנוסח המסורה בתנועות קמץ קטן וחטף קמץ אינן מסומנות בווי"ו. לדוגמה: באזניהם (שירה, ד, 129), חדשים (נזיקין, י, 286), קדשים (נזיקין, י, 286), קרבן, קרבנותיכם (עמלק, ב, 200).

לצד אלה באות מילים בכתיב מלא. לדוגמה: אובדן (שירה [בשלח], א, 118), עומרים (ויסע, ב, 162) וכיו"ב. ייתכן שבמילים שלעיל הושפע הסופר מן הכתיב המקראי.

¹⁰⁷⁸ ראה שם, שם, עמ' 109.

¹⁰⁷⁹ ראה טרופר, כתיב, עמ' 130–131.

¹⁰⁸⁰ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 360.

בצורה 'מפני' אנו עדים לחילופי ה'י כאמות קריאה בסוף המילה לסימון התנועה e. תופעה זו מוכרת היטב בכתבי יד טובים של ספרות חז"ל.

בשם: במשנה כ"ק מופיע שם העיר 'יבנה' פעם אחת בכתב 'יבני' (כלים ה, ד), וכתב זה מצוי עוד בשאר ספרות התנאים. בבראשית רבה מופיע פעם אחת הכתיב 'יווני'.¹⁰⁸¹

השם הפרטי 'יוסה' (האופייני לכ"י ארץ ישראלים) מופיע במכילתא רק שלוש פעמים בכתב זה (פסחא, י, 36; בחדש, ג, 214; בחדש, י, 240) לעומת עשרות פעמים בכתב 'יוסי' (הנפוץ בתלמוד הבבלי ובכתבי היד המושפעים ממנו).¹⁰⁸²

במיליות: 'בני דברים אמורים' (שביעית ג, ו; מכות א, ח ועוד), כך תמיד בכ"ק.¹⁰⁸³

בפועל: בגזרת ל"י בבינוני ובעתיד בא לעתים - י במקום - ה בכתבי יד טובים. כך, למשל, בכ"ק:

המדלי (כלאים ו, ג-ד); **הני** (נדרים ה, ה), **תשלי** (פסחים ב, ז) ועוד.

ראשית התופעה בספרות המאוחרת של המקרא: **במראי** עיניך (קהלת יא, ט).¹⁰⁸⁴ ואפשר שהיא מופיעה כבר בשירה הקדומה, בקינת דוד: **"ושדי תרומות"** (שמ"ב א, כ), שיש הרואים בה צורת יחיד (=שדה).¹⁰⁸⁵

במכילתא מופיעה עוד צורה פועלית אחת בלבד בגזרת ל"י המסתיימת ב - י במקום - ה - **מתנווני** (נזיקין, ו, 270). צורה זו מופיעה רק בכ"י אוקספורד. בכ"י מינכן - **מית**; במדרש חכמים ובפסיקתא זוטרתא - **מתנונה**; בילקוט (שלונקי רפ"ו) - **מתנוונה**. במהדורת הורוביץ-רבין באה תחתיה המילה '**בשוקים**' (על-פי המצוי במכילתא [שבות יהודה], ליוורנו 1801).

הפועל **מתנווני** מן השורש המרובע **נוני** נתחדש בלשון חז"ל,¹⁰⁸⁶ והוא מצוי בבניין נתפעל בבינוני בלבד בשתי צורות: האחת היא צורת היחיד, המופיעה בשני כתיבים: **מתנונה** (תוספתא בבא קמא ט, ג; בבלי, בבא קמא צא ע"א) ו-**מתנווני** (פעם אחת במכילתא נזיקין, ו, 270). אפשר שהכתיב ביו"ד בפועל זה מושפע מן הארמית. האחרת היא צורת היחידה, ואף היא באה בשני כתיבים: **מתנונה** (משנה סוטה ג, ה; בבלי סוטה ו ע"א; בבלי סוטה כו ע"א; תנחומא נשא, א [מתנונה - הווי"ו תוספת יד שנייה]) ו-**מתנוונה** (ירושלמי סוטה יט, א).

אין ספק שהכתיב המיוחד של שתי התיבות **מפני** ו-**מתנווני** מעיד על טיבו של כתב היד שלפנינו.

¹⁰⁸¹ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1225.

¹⁰⁸² ראה אפשטיין, שם, עמ' 1267-1268; בנדודי, לשון, עמ' 217; בר-אשר, איטליה, עמ' 27; הנ"ל, לשון, עמ' 59.

הערה 6; הנמן, ספרא, עמ' 88.

¹⁰⁸³ ראה אפשטיין, שם, עמ' 1262.

¹⁰⁸⁴ ראה שם, שם, עמ' 1251-1252.

¹⁰⁸⁵ ראה יי קיל בידעת מקראי על אתר, הערה 15.

¹⁰⁸⁶ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 224.

אפשר שפעלים נוספים מגזרת ל"י נכתבו ב-י בסופם, אולם הם תוקנו בידי מעתיקים בעקבות הכתיב המקראי.

בצורות אלו, המופיעות פעם אחת בלבד במכילתא, ורק בכתב יד אוקספורד המשובת, נותר כנראה הכתיב המקורי ביו"ד, שניתן למצאו בצורות אחרות מל"י בכתבי יד טובים אחרים של ספרות חז"ל.

(3) **מבדא**. במכילתא באה צורת פיעל אחת בבינוני משורש **בד"י**: **מבדא** (כספא, כ, 322) – באל"ף במקום בה"א. כל צורות הפועל האחרות משורש זה בפיעל בלשון התנאים ניטות על דרך פועלי ל"י.¹⁰⁸⁷

בטקסט מקביל מאוחר מתקופת הגאונים (775) באה עוד פעם אחת צורה באל"ף בסופה כבמכילתא: **מבדא** (הל' ראו, קידושים 94).

(4) **מערה**. בטקסט במכילתא מדובר בצורת בינוני פיעל משורש **ער"י** (שפיכה והורקת נוזלים) - ערך מוצע לתיבה מוטעית כפי שהוא יוצא מאותיותיה: והמשקר במשקלות והמער!ה! את הגי'ר/ד?ה (גירה) בתלתן ואת החול בפול ואת החומץ בשמן (נויקין, יג, 294). במילון ההיסטורי מוצע תחת המילה המוטעית הערך **מערב** (מן **ער"ב** – ערבוב ותערובת) המקביל לו.

(5) **מקרה**. שורש **קר"י** במשמעות 'התקנת תקרה וקורות' אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא הגיע מלשון המקרא. במכילתא באה פעם אחת צורת עבר נסתר בבניין פיעל **קירה**, ופעמיים באה צורת הבינוני באותו הקשר: מידת בשר ודם, כשהוא מקרה, מקרה בעצים ובאבנים ובעפר ובמים, אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן, קירה את עולמו במים, שנ' "המקרה במים עליותו" (שירה, ח, 144).

(6) **מתנה**. צורות פיעל משורש **תנ"י** במשמעות 'סיפור, קינה' אינן מעיקר לשון חז"ל, והן באות בלשון התנאים רק פעמיים במכילתא באותו הקשר: מושלו משל למה הדבר דומה: לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב והוצל מידו, והיה מתנה ניסים שנעשו לו בזאב, והיה מתנה ניסים שנעשו לו בארי (פסחא, טז, 59).

אף במקרא אין שורש זה נפוץ, והוא בא במשמעות זו בפיעל רק פעמיים: בשופטים ה, יא (יַתְנֶנּוּ) ושם, יא, מ (לְתַנּוֹת).

(7) **מעושה**. הצורה **מעושה** משורש **עש"י** יש בה עדות לחילופי ש/ס הנפוצים בלשון חז"ל. היא באה במדרש כחלק מציטוט ממשנה גיטין ט, ת. הכתיב בסמ"ך בא במשנה ובמכילתא. בתוספתא באה צורת בינוני אחת בשי"ן – **מעושיית** (תוספתא יבמות יב, ג). בלשון האמוראים בטקסטים מקבילים

¹⁰⁸⁷ ראה לעיל הדיון בפועל **בידו**, סעיף 1.5.7.3.1. על חילופי **בד"א/בד"י** ראה בפרק 'פעלים כפולי גזרה' בסעיף 1.6.4.

באות הצורות בש"יין: הצירוף 'גט מעושה' בא פעמיים בירושלמי (יבמות ט, ג [י, ב]; כתובות יא, ו [לד, ג]) ו-5 פעמים בתלמוד הבבלי (בבא בתרא מח ע"א; X2 גיטין פח ע"ב; X2 יבמות קו ע"א).

(8) **מתאפה**. פעם אחת במכילתא באה צורת הבינוני **מתאפה** משורש אפ"י בבניין נתפעל במשמעות 'ינאפה, יהיה אפוי':¹⁰⁸⁸ הרוצה לאפוי היה **מתאפה** לו והרוצה לבשל היה מתבשל לו (ויסע, ד, 168). צורה זו באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טז, כג, 113). בכל ספרות התנאים באה רק עוד צורה אחת מבניין נתפעל: **מתאפין** במשמעות 'נאפים' (ספרי במדבר, פט, 89).

(9) **נשתנה**. רוב הנטייה של בניין נתפעל בבניין במכילתא באה במ"ם תחילית, כבמקרא (117 צורות מ-47 שורשים). שרידים לצורות בנו"ן תחילית נמצאו מן השורש שני"י: **נשתנה** (פסחא, פתיחתא, 5), הבא פעם אחת במכילתא:

וכן את מוצא בברוך בן נריה שהיה מתרעם לפני הק' [...] **נשתנה** אני מכל תלמידי הנביאים, יהושע שימש את משה ושרת עליו רוח הקודש, אלישע וגו', ואני מה **נשתניתי** מכל תלמידי הנביאים (פסחא, פתיחתא, 5).

במילון ההיסטורי מנותח הפועל '**נשתנה**' במקום זה כצורת **עבר**, אך נראה שאין זו אלא צורת **בינוני** בנו"ן תחילית.

הפועל '**נשתנה**' בא על-פי רוב אחרי מילת השאלה 'מה' ('מה **נשתנה**' – משנה פסחים י, ד; תוספתא תרומות ג, יט; מכילתא דר"י פסחא, יא, 36 ועוד) או אחרי המילית 'לא' לשלילת הפועל בעבר ('לא **נשתנה**' – משנה נגעים יא, ד; תוספתא ידים א, יא; מכילתא דר"י פסחא, טז, 59).

במקומנו פועל זה בא לפני כינוי הגוף הפרוד '**אני**'. במכילתא ובמדרשים אחרים מצינו לא פעם '**בינוני פועל + אני**'. כך לרוב '**שומע אני**' (למשל: פסחא, ב, 8; פסחא, ה, 17; פסחא, ח, 29), אבל גם '**קורא אני**' (ספרי במדבר קנד, 205; מכילתא דר"י פסחא, טז, 57), '**יודע אני**' (ספרא מילואים, א, ב; ספרי דברים א, 4; מכילתא דר"י כספא, כ, 327; מכילתא דרשב"י ו, ב, 6), '**מוצא אני**' (מכילתא דר"י, שירה, ז, 141; מכילתא דרשב"י טו, י, 90), '**משביע אני**' (משנה שביעית ד, ג ועוד; ספרא חובה ח, א; מכילתא דר"י בשלח, פתיחתא, 80; מכילתא דר"י נזיקין, יג, 295), '**מעיד אני**' (תוספתא כתובות ג, ב; ספרי דברים א, 7), '**מתירא אני**' (ספרי דברים יז, 29) ועוד.

כבר למדנו שלשון התנאים מכירה, אם כי באופן לא נפוץ, צורת בינוני של נתפעל בנו"ן.¹⁰⁸⁹ במקומנו הצירוף '**נשתנה אני**' בא במשמעות 'שונה אני', כלומר **בינוני**, בניגוד למשפט השני בקטע, שבו באה צורה עבר מובהקת '**נשתניתי**'.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ במהדורת לויטרכך: If one liked it baked, it would become baked for him.
¹⁰⁸⁹ ראה בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 88–95.

(ב) יחידה**(1) בניין קל**

דוחה – X33 (X3 פסחא, ו, 22; X4 פסחא, ט, 31; X3 פסחא, ט, 32; X2 עמלק, א, 191; X5 נזיקין, ד, 263; X9 נזיקין, ד, 264; נזיקין, יג, 292; X3 תשא, א, 340; תשא, א, 341; ויקהל, א, 345); **לוקה** – X4 (X3 פסחא, א, 7; פסחא, ז, 24); **מוחה** (ויסע, א, 160); **עולה** – X2 (פסחא, יד, 52; פסחא, יז, 68); **עושה** – X4 (פסחא, יג, 46; ויסע, ג, 165; עמלק, א, 181; כספא, כ, 325); **קונה** (X2 נזיקין, ב, 253); **רואה** (נזיקין, טו, 299); **תולה** – X2 (בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229).

עם כינוי מושא

דוחתה – X16 (X8 נזיקין, ד, 263; X8 נזיקין, ד, 264)

(2) בניין נפעל

נגלה (=נגלה) / **נגלית** (פסחא, פתיחתא, 3); **ניזרת** (פסחא, יג, 44); **נמסת** (X2 פסחא, ז, 24); **נעשית** – X3 (תשא, א, 342; X2 תשא, א, 343) / **נעשת** (X2 ויקהל, א, 345); **נקנית** – X5 (פסחא, יא, 36; X4 נזיקין, ג, 256).

(3) בניין הפעיל

מכה (בשלח, ב, 92).

(4) בניין פועל

מפותה – X10 (X4 נזיקין, יז, 307; X6 נזיקין, יז, 308); **מרובה** – X9 (X2 פסחא, ז, 24; פסחא, יג, 46; בשלח, א, 85; ויסע, ג, 166; נזיקין, ה, 265; נזיקין, יד, 297; נזיקין, יח, 314; כספא, כ, 328).

הערות

(1) נגלה / נגלית. שתי צורות היחידה בבינוני נפעל באות במכילתא זו לצד זו באותה הפרשה, האחת חתומת –ת, כצורות היחידה בבינוני נפעל במשנה ובתוספתא,¹⁰⁹¹ והאחרת חתומת –ה כבמקרא: **תדע שאין שכינה נגלה חוצה לארץ [...]** אלך לי חוצה לארץ שאין שכינה נגלית (פסחא, פתיחתא, 3).

במקרא יש שתי צורות בינוני יחידה: **קוּטְלָה** או **קוּטְלָת** (**אִכְלָה** [ירמיה יב, יב]; **אִכְלָת** [שמות כד, יז]), והחילוף ביניהן חופשי.¹⁰⁹² שתי הצורות המשיכו להתקיים בלשון חז"ל, אבל יש שינוי בתפוצה.

¹⁰⁹⁰ עוד על צורות נתפעל בבינוני בנו"ן תחילית ראה סעיף 1.4.4.2.
¹⁰⁹¹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 364; נתן, תוספתא, עמ' 217–218.
¹⁰⁹² ראה סעיף 1.4.2.1.

שני הצורנים אינם חופפים זה לזה, והם מצויים בתפוצה משלימה; כל צורת בינוני מיוחדת לקבוצת פועל מסוימת.

הצורן -ת, המודגם בפועל **אוֹכֵלֶת**, משמש בשלמים ובכל הפעלים שהם שלמים בעה"פ ובלה"פ. בפעלים עלולי עה"פ או לה"פ – הנחים והחסרים: ע"ו, ל"י, ל"א – צורות הבינוני שלהם באות בצורן -ת. יוצא מן הכלל הנפעל בגזרת ל"י הבא בת': **נבנית** (תוספתא, סנהדרין יד, ו), **נקנית** (מכילתא דר"י, פסחא, יא 36) כדי ליצור בידול כיוון שקמץ ה"א היה מזדהה עם צורת העבר.¹⁰⁹³ בצורות בינוני שאין בהן יו"ד אחרי עה"פ, נוצרת הזדהות עם צורת עבר נסתרת. כך, למשל, במכילתא יש **נעשת** (X2 ויקהל, א, 345) – צורת יחידה בבינוני, וכמוה **נעשת** (פסחא, ז, 24) – צורת נסתרת בעבר.¹⁰⁹⁴

(2) **ניזרת**. בלשון התנאים באות רק שתי צורות משורש זר"י (במשמעות פיזור והפצה) בבניין נפעל, שתיהן בבינוני: האחת במכילתא דר"י – צורת היחידה **ניזרת**: ואותו הלילה נשחקת ונדקת וניזזזרת (פסחא, יג, 44); והאחרת במקבילה במכילתא דרשב"י - צורת הרבות **נזרות**: והיו אותו היום נידקות ונשחקות ונזרות לפנייהם (שם, יב, ל, 29).

(3) **נמסת**. צורות נפעל משורש מס"י באות בלשון התנאים רק 3 פעמים: פעם אחת בתוספתא **נמסית** (תוספתא סוטה ג, ד) ופעמיים במכילתא דר"י: של אבן היתה **נמסת**, של עץ היתה **מרקבת**, של מתכת **נעשת חלודה** [...] **ויש או'**: של אבן היתה **מרקבת** ושל עץ **נמסת** (פסחא, ז, 24). שורש מס"י קרוב במשמעותו אל **מס"ס**. שורש זה ניטה על דרך הארמית (בארמית מס"א). במקרא יש ממנו נטייה רק בהפעיל במשמעות 'הפך מוצק לנוזל': "ישלח דברו ויִמַסֵּס, ישב רוחו יזלו-מים" (תהלים קמז, יח), ובהשאלה: "אֶשְׁחָה בכל-לילה מטתי, בדמעתי ערשי אֶמְסָה" (תה' ו, ז).¹⁰⁹⁵

(ג) רבים

(1) בניין קל

דומין (X2 בשלח, ב, 94); **חוזין** (עמלק, ב, 198); **חונין** (בחדש, א, 206); **לוקין** – X4 (פסחא, א, 7; X2 בשלח, ה, 109); **מונים** (פסחא, א, 7) / **מונין** – X5 (X2 פסחא, א, 7; בחדש, א, 203; X2 בחדש, ז, 229); **עולין** – X6 (פסחא, יד, 52; X4 שירה, ב, 124; שירה, ד, 132); **עונים** (פסחא, טז, 61) / **עונין** – X6 (X2 פסחא, טז, 61; X4 שירה, א, 119); **עושים** – X3 (פסחא, ז, 24; בחדש, י, 241; נזיקין, א, 248) / **עושין** – X32 (פסחא, יא, 38; בשלח, ב, 95; בשלח, ה, 108; X2 שירה, ב, 124; X2 שירה, ג,

¹⁰⁹³ ראה סעיף 1.4.2.2.

¹⁰⁹⁴ על צורות בינוני יחידה ראה עוד סעיף 1.4.2.

¹⁰⁹⁵ ראה בד"ב, ערך **מסה**, עמ' 587; קדרי, מילון העברית המקראית, ערך **מסה**, עמ' 633.

128 ; שירה, ד, 130 ; X11 שירה, ה, 134 ; עמלק, א, 181 ; עמלק, ב, 198 ; בחדש, א, 206 ; בחדש, ו, 223 ; בחדש, י, 241 ; כספא, יט, 320 ; כספא, כ, 322 ; X4 כספא, כ, 329 ; כספא, כ, 331 ; תשא, א, 342 ; כספא, א, 343 ; X2 ויקהל, א, 345 ; בנסמך: עושי רצונו (שירה, ב, 123) ; פודין – X5 X2 ; פסחא, יח, 71 ; X2 פסחא, יח, 72 ; פסחא, יח, 74) ; רואים – X3 (פסחא, א, 6 ; פסחא, ו, 18 ; עמלק, א, 192) / רואין – X7 (פסחא, יא, 37 ; בשלח, ד, 102 ; בשלח, ה, 109 ; X3 בחדש, ט, 235 ; נזיקין, יד, 297) ; רוצין – X5 X2 (בשלח, א, 84 ; X2 בשלח, א, 86 ; שירה, ז, 140) ; שוטים – X6 X2 (שירה, ב, 122 ; שירה, ט, 146 ; עמלק, א, 188 ; בחדש, ה, 221 ; בחדש, ו, 226) ; שונין (X2 נזיקין, א, 246) ; שורין (ויסע, א, 159) ; שותין – X4 (בשלח, פתיחתא, 76 ; בשלח, ד, 102 ; שירה, ו, 138 ; ויסע, ד, 168) ; תולין (בחדש, ז, 228).

(2) בניין נפעל

נימנין – X3 (פסחא, ג, 11 ; פסחא, ג, 12 ; פסחא, יא, 36) ; נתלין (בחדש, ג, 213).

(3) בניין הפעיל

מכין (שירה, ה, 133) ; מעלים¹⁰⁹⁶ – X3 (פסחא, ג, 9 ; X2 תשא, א, 343) / מעלין – X7 (ויסע, א, 158 ; ויסע, ב, 161 ; עמלק, ב, 196 ; X3 בחדש, ח, 233 ; נזיקין, יג, 295).

(4) בניין פיעל

מזכין (X3 כספא, כ, 323) ; מכנין (X2 בחדש, ד, 215) ; מנסיין (ויסע, ו, 173) ; מרצין (X3 בחדש, י, 240).

(5) בניין פועל

מדומין¹⁰⁹⁷ (ויסע, א, 153) ; מכוסין (ויסע, ה, 171) ; ממונין (עמלק, ב, 182) ; מצווין (נזיקין יח, 311) ; מרובין (כספא, כ, 330) ; משונים – X3 (פסחא, ז, 24 ; X2 בחדש, ג, 214).

(6) בניין נתפעל

מתאווין (בחדש, י, 240) ; מתגאים – X7 X2 (בשלח, ט, 93 ; X2 שירה, ב, 121 ; X2 שירה, ב, 122 ; שירה, ב, 124).

¹⁰⁹⁶ בצירוף 'מעלים/מעלין עליו כאלו'.

¹⁰⁹⁷ כמדומין אנו.

(ד) רבות**(1) בניין קל**

עונות (נוזיקין, יח, 312); רואות (בחדש, יא, 244).

(2) בניין פועל

משונות – X2 (בשלח, פתיחתא, 82; בשלח, ו, 113).

1.5.7.3.3 בינוני פֶּעַל**(א) יחיד**

חי – X12 (פסחא, ו, 20; X2 פסחא, טז, 59; פסחא, טז, 60; פסחא, טז, 61; X2 בשלח, פתיחתא, 79; ויסע, א, 156; ויסע, א, 158; ויסע, ב, 162; בחדש, ו, 224; נוזיקין, יב, 290); יפה - X6 כשם תואר (בשלח, א, 89; X2 בחדש, ד, 216; נוזיקין, ב, 253; X2 נוזיקין, יא, 287); X3 כתואר פועל (פסחא, יג, 45; עמלק, ב, 196; בחדש, ד, 217); כלה (שירה, ב, 125); נאה – X7 (שירה, א, 120; שירה, ב, 125; X3 שירה, ג, 127; שירה, ה, 133; שירה, ח, 143); עבה (בחדש, ב, 210); עמה – X2 (בחדש, ג, 214; בחדש, ד, 216); קשה – X5 (פסחא, ה, 16; X2 פסחא, יג, 44; בשלח, ו, 110; עמלק, ב, 183); שוה (=שוה) – X28 (X4 פסחא, ח, 28; X2 נוזיקין, ה, 268; נוזיקין, ה, 269; נוזיקין, ט, 279; נוזיקין, יא, 288; X12 נוזיקין, יב, 290; X4 נוזיקין, יג, 294; נוזיקין, יד, 298; כספא, כ, 326; כספא, כ, 329) / שוה – X2 (פסחא, יח, 73; נוזיקין, יב, 252).

(ב) יחידה

הרה (נוזיקין, ח, 275); יפה – X4 (X2 פסחא, יח, 70; עמלק, ב, 200; בחדש, ז, 229¹⁰⁹⁸); נאה – X7 (X2 שירה, א, 119; שירה, א, 120; X3 שירה, ג, 127; בחדש, ט, 236); קשה – X11 (X2 פסחא, יג, 43; X2 פסחא, יג, 44; X2 פסחא, טז, 62; X2 בשלח, ב, 93; ויסע, א, 153; ויסע, א, 160; בחדש, א, 205); שוה – X8 (פסחא, ה, 17; בחדש, ג, 213; נוזיקין, א, 247; נוזיקין, ז, 273; X2 נוזיקין, י, 281; נוזיקין, י, 284; נוזיקין, יז, 308).

(ג) רבים

יפים (ויסע, א, 156); כלים – X2 (שירה, ט, 145; נוזיקין, יז, 310); נאים – X3 (שירה, ג, 127; X2 בחדש, י, 239); קשים (עמלק, א, 177) / קשין – X3 (ויסע, א, 155; ויסע, א, 160; נוזיקין, ה, 266)

¹⁰⁹⁸ במקום זה יש ייחוד מבחינת מין השם שזה תוארו: חפץ יפה תהא מותקינה (בחדש, ז, 229).

שויס – X4 (בשלת, פתיחתא, 76; שירה, ז, 139; X2 נזיקין, יב, 290) / שוין (X2 נזיקין, יב, 290).

(ד) רבות

קשות (בחדש, ב, 208).

הערות

רוב צורות בינוני פֿעל משמשות כשמות תואר. כך, למשל, **הָהָה**, **יִפּהּ**, **עֵבֵהּ**, **נֵאָהּ**, **קֵשָׁהּ**, **שׁוּהּ**. חלק מן הצורות משמשות כפעלים. כך, למשל, **כֵּלָהּ**, **עֵמָהּ**; וחלק - גם כפעלים וגם כשמות. כך, למשל, **חֵי**. הצורה **יִפּהּ** משמשת כשם תואר וכתואר פועל.¹⁰⁹⁹

(1) הרה. שם התואר **הרה** אינו מעיקר לשון חז"ל. למדרש יש זיקה ברורה לנאמר בפסוק הנדרש:

"ונגפו אשה הרה" (שמות כא, כב), מה ת'ל? לפי שהוא או' "ויצ' ילדיה", הא למדנו שהיא

הרה (נזיקין, ח, 275).

(2) **חֵי**. במשנה ניטית צורת הבינוני התוארית מן **חֵי** על דרך הכפולים (**חֵי**), ואילו הצורה הפועלית בבינוני פֿעל על דרך ל"י: **חֵיָהּ**¹¹⁰⁰ (ערלה א, ה).

במכילתא באה בבינוני הצורה **חֵי** על דרך הכפולים כבמקרא, בין שהיא משמשת כפועל: מה אני **חֵי** וקיים לעולם ולעלמי עולמים (בחדש, ו, 224), ובין שהיא משמשת כשם תואר: והלא בשר **חֵי** שאת' נותן עליו דבלת תאנים מיד הוא נסרח (ויסע, א, 156).

(3) **עֵמָהּ**. פועל זה נתחדש בלשון התנאים,¹¹⁰¹ ומשמעו 'הלך ונהיה כהה' (כך מורשת). הפועל נמצא בתרגומים הארמיים למקרא כתרגום ל'כהה' (למשל: "והיא כְּהָה" [ויקרא יג, כו] בתרגום אונקלוס ובתרגום יונתן – 'והיא עמיא'). בכל ספרות התנאים מופיע הפועל רק פעמיים, ושתייהן במכילתא דר"י: מנהג הדיוט, כל שהוא הולך קולו עמה (בחדש, ג, 214; בחדש, ד, 216).

1.5.7.3.4 בינוני פֿעול

(א) יחיד

אפוי (X4 ויסע, ד, 168); **בנוי** (בשלת, ג, 100); **גלוי** – X12 (פסחא, ז, 24; X2 פסחא, יא, 39; בשלת, ב, 90; ויסע, ג, 163; בחדש, א, 204; X2 בחדש, א, 205; X2 בחדש, ת, 232; נזיקין, יג, 295; נזיקין, יח, 313); **בגלוי** (ולא בסתר) – X10 (X2 פסחא, יג, 46; בחדש, א, 205; X2 נזיקין, ח, 277; נזיקין, ט, 279; X2 נזיקין, ט, 280; X2 נזיקין, יד, 297); **עשוי** – X2 (בחדש, ו, 223; כספא, יט, 319); **קנוי**

¹⁰⁹⁹ ראה לעיל.

¹¹⁰⁰ בכ"יפ: **חֵיָהּ**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 333, 358.

¹¹⁰¹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 265.

(נזיקין, יד, 297); **ראוי** – X17 (X2 פסחא, ו, 21; X3 פסחא, י, 34; X2 פסחא, יז, 67; ויסע, ב, 160; נזיקין, ב, 251; נזיקין, יד, 296; X5 כספא, כ, 330; X2 כספא, כ, 333); **כראוי** (תה"פ) – X7 (X3 נזיקין, י, 284; X3 נזיקין, יא, 288; כספא, כ, 327); **שרוי** – X5 (X2 פסחא, יג, 44; פסחא, טו, 59; עמלק, א, 192; כספא, כ, 332); **בנסמך**: **כפוי טובה**¹¹⁰² (עמלק, א, 177).

(ב) יחידה

עשויה (בחדש, ז, 230); **ראויה** – X2 (פסחא, פתיחתא, 2; נזיקין, יז, 308); **שבויה** (X3 נזיקין, טו, 306); **תלויה** (ויסע, א, 156).

(ג) רבים

אפויים (ויסע, ד, 168); **גלויים** – X3 (X2 פסחא, טז, 60; נזיקין, ט, 280) / **גלויין** (בחדש, ה, 219) / **גלויין** (נזיקין, יח, 311); **דוויים** – X2 (בחדש, א, 206; בחדש, ב, 209 [זו!וויים]) / **דוויין** (בשלת, ה, 109); **פנויין** (בחדש, ב, 208); **ראויים** (פסחא, פתיחתא, 2) / **ראויים** (פסחא, פתיחתא, 2) / **ראויין** (פסחא, יב, 42) / **ראויין** (בחדש, ב, 209); **שבוויין** (X4 פסחא, יג, 43); **תלוויין** (עמלק, א, 180); **בנסמך**: **כפוי טובה** (X3 עמלק, א, 177); **עם כינוי חבור**: **מנויו** (=מנוין) – X4 (X2 פסחא, ב, 8; X2 פסחא, ג, 12); **מנוייה** (X2 פסחא, ב, 8).

הערות

צורות הבינוני הפעול כבמקרא.

(1) **אפוי**. במדרש לפסוק "את אֶשֶׁר-תֵּאֲפוּ אִפּוּי" (שמות טז, כג) נאמר: הרוצה לאפוי היה מתאפה לו והרוצה לבשל היה מתבשל לו (ויסע, ד, 168) – הצורה **אפוי** היא צורת בינוני פעול. יש כאן ייחוד בתחביר התיבה.

(2) **אפויים**. הצורה מופיעה פעם אחת כמילה מוטעית - א!ופויים: הרוצה לאכל דבר אפוי היה טועם בו טעם א!ופויים שבעו' (ויסע, ד, 168). במילון ההיסטורי מציעים לקרוא כאן **אפויים** – צורת בינוני פעול משורש אפ"י.

(3) **גלוי, ראוי**. בחלק מן ההיקרויות באה צורת הבינוני הפעול **גלוי** כחלק מתואר הפועל **בגלוי** בניגוד לתואר הפועל **בסתר**. לדוגמה: הן עשו בסתר והמקום פרסמן **בגלוי** (פסחא, יג, 46). וכן

¹¹⁰² צורת הבינוני הפעול משורש כפ"י עולה לראשונה בלשון התנאים. צירוף הסמיכות **כפוי טובה** – 'מתעלם מן הטובה שעשה לו פלוני ואינו גומל לו כמידתו' בא במכילתא פעם אחת ביחיד ו-3 פעמים בריבוי **כפוי טובה** באותה הפרשה (עמלק, א, 177). צירוף זה בא עוד פעם אחת בספרי דברים (רצט, 318), ושם **כפוי טובה**.

באשר לצורה ראוי. עתים היא באה כחלק מתואר הפועל כראוי. לדוגמה: שמרו כראוי פטור, שלא כראוי חייב (נזיקין, י, 284).

1.5.7.3.5 עתיד

(א) מדבר

(1) בניין קל

אהיה (כספא, כ, 332); אעשה - X5 X2 שירה, ג, 127; שירה, ו, 136; בחדש, ו, 223; כספא, כ, 327; אראה (כספא, כ, 327); אשוה (=אָשׁוּה) (בשלח, א, 89).

עם כינוי מושא

אענדך (בחדש, א, 205); אראנה (עמלק, ב, 183); אעשנו (בשלח, ה, 106);

(2) בניין הפעיל

אנוה (שירה, ג, 127)

עם כינוי מושא

אראנו (=אַרְאֲנוּ, שירה, ח, 144)

(3) בניין נתפעל

אדמה (=אֲדַמָּה) לו (שירה, ג, 127).

(ב) נוכח

(1) בניין קל

תדחה - X2 פסחא, יז, 69; תהא - X21 X2 פסחא, ט, 31; פסחא, יא, 38; בשלח, ד, 100; שירה, ג, 127; X2 בחדש, ז, 229; בחדש, יא, 244; בחדש, יא, 245; נזיקין, ב, 254; X2 נזיקין, ג, 259; נזיקין, ה, 269; X3 נזיקין, יח, 313; X2 כספא, יט, 316; כספא, יט, 319; כספא, כ, 326; כספא, כ, 333; תהי - X2 (פסחא, טז, 58; בחדש, ז, 229); תחזה (X2 עמלק, ב, 198); תלקה (בשלח, א, 86); [ת]עלה¹¹⁰³ על דעתך (בחדש, י, 241); תעשה - X17 (פסחא, ט, 30; פסחא, ט, 31; עמלק, א, 179; עמלק, א, 181; עמלק, ב, 201; בחדש, יג, 212; בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229; X3 בחדש, יא, 242; כספא, יט, 319; כספא, כ, 324; X2 כספא, כ, 325; X2 כספא, כ, 331); תרצה (עמלק, ב, 197).

עם כינוי מושא

תבניהו - X4 (שירה, י, 150; X3 בחדש, יא, 242); תעשינו (כספא, כ, 332)

¹¹⁰³ זה ערך התיבה לאחר תיקונה במסירה.

(2) בניין נפעל

תראה (=תראָה) (כספא, יט, 316).

(3) בניין הפעיל

עם כינוי מושא

תוננו (נוזיקין, יח, 311)

(4) בניין פיעל

תכבה (פסחא, ט, 32).

(ג) נסתר

(1) בניין קל

יזחה – X7 (פסחא, ה, 17; נויקין, יג, 293; X2 תשא, א, 340; תשא, א, 341; X2 ויקהל, א, 345);
 יהא – X53 (פסחא, ג, 10; פסחא, ג, 11; פסחא, ד, 12; X3 פסחא, ט, 30; פסחא, ט, 31; פסחא, ט,
 32; פסחא, יא, 36; X2 עמלק, א, 178; X2 עמלק, א, 193; בחדש, ב, 209; X2 בחדש, ג, 214; X2
 בחדש, ה, 219; בחדש, ה, 221; X2 בחדש, ה, 222; בחדש, י, 240; בחדש, יא, 242; נויקין, ב, 252;
 נויקין, ג, 254; נויקין, ג, 255; X4 נויקין, ד, 264; X3 נויקין, ה, 265; נויקין, ה, 266; נויקין, ה,
 268; X2 נויקין, ו, 269; נויקין, ז, 271; נויקין, ז, 272; נויקין, ז, 273; נויקין, ח, 274; נויקין, ט,
 278; נויקין, ט, 279; X5 נויקין, י, 282; נויקין, י, 283; נויקין, י, 284;¹¹⁰⁴ נויקין, יד, 296; כספא,
 כ, 333; כספא, כ, 338) / יהי X4 (פסחא, טו, 54; עמלק, ב, 185; בחדש, ד, 217¹¹⁰⁵; בחדש, י, 240) /
 יהיה – X96 (פסחא, ג, 12; פסחא, ז, 23; X5 ח, 28; X2 פסחא, י, 33; פסחא, יא, 37; פסחא, טו,
 55; פסחא, טו, 56; X4 פסחא, טז, 57; X2 פסחא, טז, 58; פסחא, יז, 67; X2 פסחא, יח, 70;
 בשלח, פתיחתא, 82; X2 שירה, ג, 126; ויסע, ג, 163; ויסע, ג, 165; X3 ויסע, ג, 166; עמלק, ב,
 186; X2 עמלק, א, 191; עמלק, ב, 202; בחדש, ו, 225; X4 נויקין, א, 247; נויקין, ו, 269; X2
 נויקין, ו, 270; נויקין, ז, 272; נויקין, ח, 275; נויקין, י, 280; X2 נויקין, י, 284; נויקין, יא, 287;
 נויקין, יא, 288; נויקין, יב, 291; נויקין, יג, 293; נויקין, יד, 297; נויקין, טו, 299; נויקין, טז, 302;
 נויקין, טז, 303; X4 נויקין, טז, 305; X2 נויקין, טז, 307; X2 כספא, יט, 318; כספא, יט, 319;
 כספא, כ, 322; כספא, כ, 325; X2 כספא, כ, 327; X2 כספא, כ, 328; X4 כספא, כ, 336; X11

¹¹⁰⁴ ציטוט ממשנה, בבא קמא ב, ד.

¹¹⁰⁵ במקום זה 'יהי' טעות במסירה; התיבה תוקנה ובמקומה באה התיבה 'ידי' על-פי כ"י מינכן.

כספא, כ, 337; X5 כספא, כ, 338; תשא, א, 342; X2 ויקהל, א, 346; X3 ויקהל, א, 347; ויקהל, א, 348);
 ; ילקה X2 (פסחא, ז, 25; ויסע, ג, 163); יעלה – X4 (X2 פסחא, ו, 19; X2 בחדש, ג, 212);
 יעשה – X46 (פסחא, ג, 9; X2 פסחא, ט, 30; X2 פסחא, ט, 31; X4 פסחא, טו, 56; פסחא, יח, 73;
 בשלח, ט, 96; עמלק, ב, 200; בחדש, ו, 223; X13 בחדש, ו, 224; X10 בחדש, ו, 225; X2 בחדש, ט,
 235; X2 בחדש, יא, 244; X2 נויקין, ה, 265; נויקין, ט, 279; X2 תשא, א, 342; תשא, א, 343);
 יפדה – X5 (X4 פסחא, יח, 72; פסחא, ית, 73); יצלה (פסחא, ו, 21); ירצה – X7 (X4 פסחא, טו,
 58; נויקין, ח, 276; כספא, יט, 319; כספא, כ, 332); ישהא (עמלק, א, 180) / ישהה (יתרו, א, 192)
 ישנה (נויקין, יח, 313).

עם כינוי מושא

יעשם (פסחא, יז, 66); יפדיה (נויקין, ג, 257)

(2) בניין נפעל

ידחה (בחדש, ג, 212); יראה – X10 (X2 פסחא, ו, 22; X2 פסחא, ח, 29; X2 פסחא, י, 33; X2
 פסחא, י, 34; X2 פסחא, יז, 65).

(3) בניין הפעיל

יטה – X2 (שירה, ט, 145; כספא, כ, 323); ילוח (X3 כספא, יט, 323).

עם כינוי מושא

יכהו (נויקין, ו, 269) / יכנו – X6 (X4 נויקין, ז, 272; X2 נויקין, ז, 273); יכנה (נויקין, ח, 275)

(4) בניין פיעל

יענה (נויקין, יח, 313); ישנה – X3 (בחדש, יא, 244; נויקין, א, 248; נויקין, ב, 252).

(5) בניין נתפעל

ישתחווה (בחדש, ו, 225).

(ד) נסתרת

(1) בניין קל

תדחה (X2 נויקין, ד, 263); תהא – X23 (X2 פסחא, ו, 22; פסחא, ט, 31; פסחא, יא, 36; X3
 פסחא, יח, 70; עמלק, ב, 186; בחדש, ז, 227; נויקין, ב, 250; X2 נויקין, ד, 263; X4 נויקין, ד,
 264; נויקין, ז, 273; נויקין, י, 282; נויקין, טו, 301; כספא, כ, 321; כספא, כ, 322; כספא, כ, 337;

תשא, א, 343) / תהי – X4 (בשלח, ב, 93; עמלק, ב, 186; נזיקין, ג, 255; כספא, כ, 320); תישרה (בשלח, ו, 114).

(2) בניין נפעל

תקנה (=תקנה) (נזיקין, ג, 256).

(ה) מדברים

(1) בניין קל

נהא – X5 (X2 עמלק, א, 179; בחדש, י, 239; נזיקין, יח, 311; ויקהל, א, 346); נעשה - X12 (פסחא, טז, 61; X2 בשלח, ב, 96; ויסע, א, 153; נזיקין, י, 280; X6 נזיקין, י, 281; נזיקין, טז, 306).

(ו) נוכחים

(1) בניין קל

תהו – X9 (בשלח, פתיחתא, 80; בשלח, פתיחתא, 82; X3 בשלח, ב, 96; X3 בחדש, ב, 208; בחדש, ז, 229) / תהיו – X2 (בשלח, ב, 96; בחדש, ב, 208); תזכו (X3 ויסע, ד, 169); תעשו (עמלק, א, 176) / תעשון – X2 (בחדש, י, 239; נזיקין, יח, 314); תראו (כספא, יט, 315).

(ז) נסתרים

(1) בניין קל

יבנו (X2 שירה, י, 149); ידחו – X2 (נזיקין, ד, 264; ויקהל, א, 347); יהו – X16 (X3 פסחא, י, 34; פסחא, יא, 37; פסחא, יג, 44; בשלח, פתיחתא, 76; בשלח, פתיחתא, 82; X3 בשלח, ו, 113; עמלק, ב, 186; בחדש, ד, 217; נזיקין, יב, 291; נזיקין, יח, 314; כספא, כ, 334; ויקהל, א, 346) / יהיו – X22 (פסחא, ו, 18; פסחא, ו, 20; פסחא, ז, 22; פסחא, ז, 23; פסחא, י, 34; פסחא, יג, 43; פסחא, טז, 61; בשלח, א, 87; ויסע, א, 154; ויסע, ב, 161; ויסע, ו, 174; עמלק, ב, 199; בחדש, ב, 210; נזיקין, א, 246; X2 נזיקין, יז, 310; X2 נזיקין, יח, 314; כספא, כ, 334; כספא, כ, 335; כספא, כ, 339; תשא, א, 342); יחיו (תשא, א, 343); ימנו (X4 בחדש, א, 203); יעלו (בחדש, ד, 218); יעשו (שירה, ה, 133); יראו (בשלח, פתיחתא, 77).

עם כינוי מושא

יראום (פסחא, ב, 42)

(1) הפועל היה בצורות עתיד קל שלו נוטה גם על דרך הארמית, כבשאר ספרות התנאים¹¹⁰⁷: לצד צורות, כגון אהיה, יהיה, תהיו, יהיו כבמקרא, באות הצורות תהא, יהא, נהא, תהו, יהו – כולן צורות מקוצרות על דרך הארמית. בצורות נסתר ונסתרים שלטת הצורה המקראית: 96 פעמים יהיה – (לעומת 53 פעמים יהא); 22 פעמים יהיו (לעומת 16 פעמים יהו).

(2) אהיה. צורת עתיד מדבר אהיה מן הי"י באה במכילתא פעם אחת כחלק משמו של האל: אבל הקב"ה קרוי לשם שבח: אל, אל"ם, אלהיך, שדי, צבאות, אלהיה-אשר-אהיה (כספא, כ, 332), כנראה שיבוש מן "אהיה אשר אהיה" (שמות ג, יד).

(3) יהא/ יהי/ יהיה. במכילתא יש כמה צורות לציון צורת עתיד נסתר: האחת - יהיה (96 פעמים) על דרך הגזרה כבמקרא; השנייה - יהא (53 פעמים) על דרך הארמית, והשלישית יהי (3 פעמים), שאפשר לראותה כצורת עתיד מקוצר כבמקרא או כצורה על דרך הארמית בחילוף אם הקריאה אל"ף ביו"ד.¹¹⁰⁸ אולם על-פי ההקשרים אין מדובר בעתיד מקוצר, המשמש כיוסיב, אלא בצורת עתיד רגיל. חשוב להדגיש כי שלא כמו בשאר ספרות התנאים, שבה נוהגת הנטייה על דרך הארמית,¹¹⁰⁹ במכילתא שלטת דווקא צורת הנסתר המקראית יהיה.

(4) תהא / תהי. לציון הנוכח באות שתי צורות על דרך הארמית: 21 פעמים תהא ופעמיים תהי; לציון נסתרת: 23 פעמים תהא ו-4 פעמים תהי. גם כאן אין מדובר בעתיד מקוצר, אלא בחילוף אם הקריאה בסוף המילה.

(5) נהא. לציון המדברים באה רק הצורה נהא על דרך הארמית.

(6) תהיו / תהו. לנוכחים באה בדרך כלל הצורה תהו (9 פעמים) על דרך הארמית. פעמיים באה לצדה באותו המדרש הצורה תהיו כבמקרא:

אם כשתהיו שותקין "י"י ילחם לכם", קל וחול' כשתהו נותנין לו שבח (בשלח, ב, 96).

שתהו פנויין לי ועסוקין בדברי תורת, ולא תהיו עסוקין בדברים אחרים (בחדש, ב, 208).

(7) תחזה. הפועל חזה אינו מעיקר לשון חז"ל. צורת העתיד תחזה באה לצד הפסוק הנדרש: "ואתה תחזה מכל העם" (שמות יח, כא): אתה תחזה להם באיתפקלריא, במחזית זו שחזין בה מלכים (יתרו, ב, 198).¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ תחילה יובאו הערות על צורות עתיד פרודות ולאחריהן הערות על צורות עתיד עם כינוי מושא.

¹¹⁰⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 376–383; נתן, תוספתא, עמ' 222–223.

¹¹⁰⁸ כפי שמצינו, למשל, במשנה, כתובות יב, א על-פי כ"י"פ: שְׁיָהּ. בכ"י"ק במקום זה: שְׁיָהּ.

¹¹⁰⁹ ראה הנמן, שם, עמ' 376–383.

¹¹¹⁰ במדרש זה בא מאותו השורש השם מחזית כחלופה עברית למילה השאולה איתפקלריא. בכל ספרות התנאים בא השם מחזית רק פעמיים: פעם אחת במקומו במכילתא דר"י (יתרו, ב, 198) ועוד פעם אחת בטקסט מקביל

(8) **תעשה**. צורת עתיד נוכח **תעשה** באה לרוב כחלק מן 'לא תעשה' או מן הצירוף 'מצוות לא תעשה' (בחדש, ז, 228 ועוד).

(9) **תכבה**. צורת עתיד נוכח מן **כב** בניין פיעל באה במכילתא פעם אחת כחלק מציטוט ממשנה פסחים ג, ד-ה: מיכן אמרו: "תפח תכבה בצונין..." (פסחא, ט, 32). גרסה זו אינה באה בכתבי היד הטובים למשנה. בכ"ק בא נוסח אחר: '[תאפה] תלטוש (בתנורים) [בצונין]'.¹¹¹¹ וכן בברייתות בירושלמי: תפח תלטוש בצונין (ירושלמי, פסחים ג, ג [ל, ב]); ובבבלי: תפוח ותלטוש בצונין (בבלי, פסחים מח ע"ב).

תחת הפועל **תכבה** שבמכילתא בא בכל הנסחים האחרים הפועל **תלטוש**. הפועל **לטש** בא במשמעות 'טפח בידיו על דברי': 'זה הכלל תפח (הבצק) תלטוש בצונין (פסחים ג, ד). לפי שהעוגה כשמתנפחת עולה למעלה מן המצה ולידי חמץ לא באה לפיכך חייבנו ללוטשה בצונין כדי להמעיט בה הנפיחה וחוזרת כמה שהיתה' (ערוך השלם, ערך **לטש**, א).¹¹¹²

אפשר שהפועל **תכבה** משמש במכילתא מעין גלוסה מפרשת של הסופר/המעתיק למילה **תלטוש**.
(10) **ישהא/ישהה**. במכילתא מצינו שני כתיבים לצורת עתיד נסתר משורש **שה**: **ישהא** (עמלק, א, 180) / **ישהה** (יתרו, א, 192). בכל ספרות התנאים יש חילופי כתיב בצורות משורש זה בין אמות הקריאה אל"ף וה"א בסוף המילה. כך, למשל, **שהה** (תוספתא, דמאי ה, ה) / **שהא** (X2 שביעית ד, ג ועוד); **שוהה** (תוספתא, שבת ב, ז) / **שוהא** (פסחים ב, ט). צורת עבר נסתרת משורש זה באה על-פי רוב על דרך נסתרת ל"י בלשון חז"ל: **שהת** (יבמות יא, ו; תוספתא, יבמות י, ז), אבל מצינו גם **שהתה** (תוספתא, יבמות יב, ז; תוספתא, גיטין ג, י) על דרך צורת הנסתרת מן ל"י במקרא.

(11) **תעשו / תעשון**. פעם אחת באה במכילתא צורת נוכחים בעתיד מן **עש**: **תעשו** (עמלק, א, 176), ופעמיים באה צורת עתיד מוארך כבמקרא: **תעשון**.¹¹¹³ פעם אחת באה הצורה המוארכת לצד הפסוק הנדרש ובזיקה לו: "לא **תעשון** אתי" (שמות כ, כג) - לא **תעשון** דמות שמשמשיין לפני במרום (בחדש, י, 239);¹¹¹⁴ ופעם שנייה במדרש לפסוק "והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים" (שמות כב, כג): אם כשתענון את הדין לא יהו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים, קל וחור' לכשתעשון את הדין (נוזיקין, יח, 314). במקום זה גרירה אחרי **תענון**.¹¹¹⁵

במכילתא דרשב"י (ית, כא, 133).

¹¹¹¹ המילים שבסוגריים רבועים מן ההשלמות שבשוליים.

¹¹¹² ראה מילון בן-יהודה, ערך **לטש**, עמ' 2667.

¹¹¹³ על צורות עתיד מוארך במכילתא ראה סעיף 1.2.5.

¹¹¹⁴ במדרש זה ברורה הזיקה של צורת העתיד המוארך לפסוק הנדרש.

¹¹¹⁵ עוד על צורות עתיד מוארך בספרות התנאים ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 31, 35; בר-אשר, אחדות, עמ' 78-79.

(12) צורות העתיד עם כינוי מושא אינן שונות מן הצורות במקרא. לפני כינוי הנסתר או הנסתרת כמעט תמיד באה נוי"ן החיזוק: **אעשנו** (בשלח, ה, 106); **אראנו** (הפעיל, שירה, ח, 144); **אראנה** (עמלק, ב, 183).

(13) **אענד**. הצורה **אענד** באה פעם אחת בלשון המכילתא גופה לצד הפסוק הנדרש ובזיקה לו: **"אענד בסתר רעם"** וגו', אתה קורא בסתר ואני **אענד** בגלוי ומרעים עליך את כל העולם (בחדש, א, 205).

(14) **יכהו** / **יכנו**. משורש נכ"י באות שתי צורות עם כינוי מושא לנסתר: **יכהו** (נויקין, ו, 269) / **יכנו** (נויקין, ז, 272 ועוד). שתי הצורות מקורן במקרא: **יכהו** (במדבר, כא, כד ועוד לרוב); **יכנו** (דברים, כה, ג ועוד).

(15) **יפדיה**. במכילתא באה פעם אחת צורת עתיד עם כינוי לנסתרת משורש פד"י במדרש לפסוק "אם-רעה בעיני אדנייה אשר-לו יעדה וְהַפְּדָה" (שמות, כא, ח): אם לא יעדה אדון, **יפדיה** אב (נויקין, ג, 257). הפועל וְהַפְּדָה שבפסוק המקראי בא בבניין הפעיל,¹¹¹⁶ ומשמעו גרימה – יגרום לה להיפדות. במדרש באה צורת עתיד עם כינוי מבניין קל: **יפדיה**. הכינוי כאן בא בלא נוי"ן לחיזוק כבצורות האחרות. היו"ד בצורה **יפדיה** מצביעה על תנועת e בעה"פ, ככינוי המצטרף לחלק מצורות נסתר עתיד מגזרת ל"י במקרא, כגון בפעלים **ראה**, **עשה**, **הפה** וכד'. לדוגמה: **וַיִּרְאֶה** (בראשית, לח, טו); **וַיַּעֲשֶׂה** (ויקרא, ט, טז); **וַיִּפֶּה** (יהושע, י, כח).

1.5.7.3.6 ציווי

(א) נוכח

(1) בניין קל

הווה (כספא, כ, 323) / הוי – X11 (פסחא, ח, 29; עמלק, א, 192; X3 בחדש, י, 240; בחדש, י, 241; נויקין, יג, 294; נויקין, יח, 311; כספא, כ, 324; כספא, כ, 325; כספא, כ, 327); **עלה** (עמלק, ב, 184); **עשה** – X12 (פסחא, ט, 33; שירה, ח, 144; X3 עמלק, א, 193; בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229; נויקין, א, 246;¹¹¹⁷ כספא, כ, 324; כספא, כ, 325; כספא, כ, 326; כספא, כ, 331); **פדה** – X4 (פסחא, יח, 72; X3 נויקין, ג, 259); **ראה** – X16 (פסחא, פתיחתא, 6; פסחא, א, 7; בשלח, א, 89; בשלח, ג, 98; בשלח, ה, 107; ויסע, א, 156; ויסע, ב, 161; ויסע, ג, 165; עמלק, ב, 184; עמלק, א,

¹¹¹⁶ אין עוד צורות הפעיל משורש פד"י במקרא. יש רק צורת מקור מוחלטת אחת מבניין הופעל: וְהַפְּדָה (ויקרא, יט, כ).
¹¹¹⁷ ציטוט ממשנה גיטין ט, ח.

192; בחדש, ו, 224; בחדש, ח, 232; בחדש, י, 240; נזיקין, ב, 254; נזיקין, י, 286; נזיקין, יב, 291; שנה (נזיקין, א, 246).

(2) בניין נתפעל

התכסה (כספא, יט, 317).

(ב) נוכחים

(1) בניין קל

אפו (ויסע, ד, 168); הוה (פסחא, ו, 19); היו – X3 (פסחא, א, 6; X2 בחדש, ד, 218); ראו – X2 (ויסע, ה, 172; בחדש, ב, 207).

הערות

(1) הוה / הוי. כבשאר ספרות התנאים צורות הציווי הן משורש הו"י, על דרך הציווי הארמי. לנוכח באה פעם אחת הצורה הוה (כספא, כ, 323), ו-11 פעמים הצורה הוי, על-פי רוב כחלק מהצירוף 'הוי אומר' (פסחא, ח, 29; עמלק, א, 192).¹¹¹⁸

(2) הוה / היו. 3 פעמים באה במכילתא צורת הציווי לנוכחים היו כבמקרא.¹¹¹⁹ פעם אחת באה הצורה הוה במקבילה למשנה אבות א, א: לעשות סייג לתורה ולקיים דברי כנסת הגדולה, שהיו או' שלשה דברים: "הוה מתונין בדין והעמידו תלמידים" וגו' (פסחא, ו, 19). בכ"ק למשנה ובכתבי יד אחרים המוחזקים כמשובחים צורת הנוכחים במשנה זו ובמקומות אחרים במשנה היא היו, ונראה שהיא הצורה המקורית בלשון חז"ל,¹¹²⁰ וכן הוא במסורת הבבלית.¹¹²¹ אפשר שהצורה הוה לנוכחים במכילתא באה בהשפעת צורת הנוכח הוה/הוי על דרך הארמית, הנפוצה מאוד במכילתא.

(3) עשה. ברוב המקרים באה צורת ציווי נוכח מן עש"י כחלק מן הצירוף 'מצות עשה' (X8 פסחא, ז, 68 ועוד).

1.5.7.3.7 מקור

(1) בניין קל

לאופות (ויסע, ד, 168); לבכות (בשלח, א, 85); לבנות (X2 בחדש, יא, 244) / ליבנות (שירה, ט, 146); לגלות (נזיקין, ד, 264); היו (פסחא, פתיחתא, 3); היות – X2 (ויסע, א, 155; ויסע, א, 159);

¹¹¹⁸ פעם אחת בא במכילתא 'הוי יודעי' (כספא, כ, 327).

¹¹¹⁹ שמות יט, טו ועוד.

¹¹²⁰ ראה שרביט, אבות לדורותיה, עמ' 36.

¹¹²¹ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 712.

להיות – X20 (פסחא, ו, 22; פסחא, יח, 74; X3 בשלח, א, 88; בשלח, ב, 91; שירה, ב, 123; X4 ויסע, א, 159; ויסע, ד, 168; עמלק, א, 176; נזיקין, א, 248; X2 נזיקין, טו, 303; נזיקין, יח, 311; X2 כספא, כ, 331; ויקהל, א, 346; ללות (כספא, יט, 315); ללקות - X2 (עמלק, ב, 181; נזיקין, ד, 264); למנות - X4 (פסחא, ג, 11; X3 בחדש, א, 203); לעלות - X4 (בשלח, א, 88; עמלק, ב, 185; X2 בחדש, ג, 213); לעשות - X51 (X2 פסחא, ג, 11; פסחא, ה, 17; פסחא, ו, 19; פסחא, ז, 24; X4 פסחא, ח, 27; פסחא, יא, 38; פסחא, יב, 42; X2 פסחא, טו, 61; X4 פסחא, יז, 64; X2 בשלח, פתיחתא, 77; בשלח, א, 88; בשלח, ב, 96; בשלח, ד, 100; בשלח, ה, 106; שירה, ב, 122; שירה, ה, 133; X2 שירה, ט, 145; X2 ויסע, א, 156; X2 עמלק, א, 180; בחדש, א, 204; בחדש, א, 205; בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 217; בחדש, ז, 230; בחדש, י, 241; בחדש, יא, 244; נזיקין, ו, 269; X2 נזיקין, ח, 277; X2 נזיקין, י, 280; נזיקין, י, 281; נזיקין, יד, 297; X2 כספא, כ, 331; X3 ויקהל, א, 346; ויקהל, א, 348); לפדות - X3 (פסחא, יח, 72; X2 עמלק, א, 177); לצלות (פסחא, ו, 21); לראות - X6 (פסחא, יב, 41; X2 עמלק, ב, 184; בחדש, ב, 209; בחדש, ג, 210; נזיקין, ג, 258); לתלות (בחדש, ז, 228).

עם כינוי מושא

לעשותו - X3 (עמלק, ב, 201; X2 עמלק, ב, 202); לפדותו (פסחא, יח, 73); לשבותו - X2 (בשלח, ד, 101; בחדש, ב, 208).

(2) בניין נפעל

להימנות (X2 נזיקין, טו, 298); לענות (=לְעָנֹת?) (נזיקין, יח, 313).

(3) בניין הפעיל

להחיות (X2 עמלק, א, 178); להטות (X2 כספא, כ, 328); להכות - X9 (X4 נזיקין, ה, 266; X4 נזיקין, ח, 274; נזיקין, ח, 275); להשרות (בחדש, ט, 238).

עם כינוי מושא

להונתך¹¹²² (נזיקין, יח, 311); להשנותו (=ללמדו, X2 עמלק, ב, 201).

¹¹²² הכתיב חסר וי"ו אחרי הנו"ן תמוה; ואולי הוא בהשפעת י'הונתם' (יחזקאל מו, יח).

(4) בניין פיעל

לכלות (X2 בשלח, א, 90); לענות (נזיקין, יח, 313); לפתות – X3 (פסחא, יג, 43; X2 בשלח, א, 84); לרבות – X3 (פסחא, י, 33; פסחא, טז, 59; נזיקין, יח, 312); לרצות (בחדש, י, 240); לשנות (בחדש, יא, 244).

עם כינוי מושא

לכלותינו (שירה, ט, 147); לנסותן (בשלח, פתיחתא, 77); לשנותו (X2 נזיקין, א, 248).

(5) בניין נתפעל

להתגאות – X4 (שירה, ב, 121; שירה, ו, 134; שירה, ו, 135; שירה, ו, 136).

הערות

(1) לאופות. במקרא אין צורת מקור משורש אפ"י. הצורה לאופות¹¹²³ באה 3 פעמים במשנה (X2 כלים ה, א; כלים ה, ח), פעם אחת בתוספתא ופעמיים בירושלמי. בצורה זו יש שילוב בין הכתיב ההיסטורי באל"ף לבין הצורה הצפויה בלשון חז"ל. הצורה לאפות, על דרך הנטייה הצפויה על-פי המקרא, באה 9 פעמים בתוספתא, פעם אחת בספרא, פעם אחת במכילתא דרשב"י ועוד 11 פעמים בבבלי. במכילתא דרשב"י באה פעם אחת הצורה הצפויה בלשון חז"ל, המשקפת את הכתיב הפונטי: לופות (מכילתא דרשב"י טז, כג, 113).

בצורה לאופות, הבאה במכילתא פעם אחת (ויסע, ד, 168), יש כאמור שילוב בין הכתיב ההיסטורי המשמר את האל"ף של השורש לבין הכתיב הפונטי לופות, המייצג את דרך ההגייה בשורשי ל"י בלשון חז"ל.¹¹²⁴

(2) היו / היות / להיות. פעם אחת באה במכילתא צורת המקור המוחלט היו משורש הי"י במדרש לפסוק מיחזקאל: "היה הנה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי" (יחזקאל א, ג), ויש או' נדבר עמו בחוצה לארץ ונדבר עמו בארץ; "היר" – שנדבר עמו בארץ; "היה" – שנדבר עמו בחוצה לארץ (פסחא, פתיחתא, 3).

צורת המקור המוחלט ה"ה בתנועת o נכתבת בדרשת הפסוק במכילתא בווי"ו: היו.¹¹²⁵ במהדורת הורוביץ-רבין 'היה' כבמקרא.

20 פעמים באה צורת שם הפועל להיות, כצפוי בלשון חז"ל.

¹¹²³ כך הניקוד בכי"ק.

¹¹²⁴ וראה עוד סעיף 1.5.1 גזרת פ"א.

¹¹²⁵ כתיב זה לצורת המקור המוחלט מצוי גם במקרא: בראשית יח, יח; במדבר ל, ז; ירמיה טו, יח; יחזקאל כ, לב.

פעמיים במכילתא באה צורת המקור הנטוי היות בלא למ"ד באותו ההקשר: למידין היו ישר' היות או' דברי תרעומות על משה (ויסע, א, 155; ויסע, א, 159¹¹²⁶). צורת המקור באה כאן לצד צורת בינוני פועל. במקום צורת המקור 'לומר' בא צירוף של מקור נטוי מן הי"י וצורת בינוני. אותה תבנית באה במקום אחר במכילתא: מיכן למדה מלכות להיות מנהגת טורמיות טורמיות (בשלח, ב, 91), אלא שכאן צורת המקור באה בלמ"ד – להיות. נראה שאין משמעות לשימוט הלמ"ד בצורת המקור הבודדת במסכתא דויסע. על פי רוב בא הצירוף של מקור מן הי"י ובינוני להביע את ההרגל במעשה, החזרה וההתמשכות.¹¹²⁷ לדוגמה: דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעין להם [...] דרך מלכים להיות מנהגין בסוף [...] דרך מלכים להיות בחזין לעצמן (בשלח, א, 88).

(3) לענות. צורה זו באה במכילתא פעם אחת במדרש לפסוק "כל אלמנה ויתום לא תענון" (שמות כב, כא): "כל אלמנה ויתום", שדרך לענות (נזיקין, יח, 313). כתיב הצורה לענות במקום זה יכול להתפרש לשני מובנים: לענות – שם הפועל מבניין נפעל במשמעות 'להיות מעונים' ולענות – שם הפועל מבניין פיעל במשמעות 'לגרום עינוי'. על-פי ההקשר נראה יותר לגזור אותה מבניין פיעל.

(4) להתגאות. צורות נתפעל מן גא"י עולות לראשונה בספרות התנאים. במקרא ניטה שורש זה רק בבניין קל. אין במשנה נטייה בנתפעל. נוכל למצאה בתוספתא ובמדרשי ההלכה, בעיקר במכילתות. להתגאות, צורת המקור מן גא"י בבניין נתפעל, באה בספרות התנאים רק 7 פעמים: 4 פעמים במכילתא דר"י ו-3 פעמים במכילתא דרשב"י.

1.5.7.3.8 סיכום

רוב הממצא העולה מן המכילתא דומה למצוי בשאר ספרות התנאים. בחלק מפועלי ל"י יש חזרה לדרך התצורה המקראית, בניגוד למה שעולה מן המשנה ומן התוספתא. עוד מצינו במכילתא פעלים אחדים או צורות המיוחדות לחיבור זה. להלן הפירוט:

(א) עבר

בעבר בגופים מדבר/מדברים, נוכח/נוכחים ונסתר/נסתרים אין שינוי בדרך התצורה לעומת המצוי במקרא. צורת הנסתר קפה (שירה, ו, 138) – אפשר שהיא משורש קפ"א על דרך ל"י, כטענת הנמן,¹¹²⁸ ואפשר שהיא משורש קפ"י, שנתחדש בלשון התנאים, והוא שונה מן קפ"א המקראי.¹¹²⁹

¹¹²⁶ בעמ' 159 באותה הפרשה יש שינויים קלים בנוסח: למידיים (במ"ם); תרעומת (צורת יחיד).

¹¹²⁷ ראה שרביט, זמנים, עמ' 117–118.

¹¹²⁸ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 414, 416.

¹¹²⁹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 332; מילון בן-יהודה, ערך קפה, עמ' 6059.

משורש מח"י באות במכילתא שתי צורות באותה המשמעות – 'התנגד ל', 'ערער': האחת צורת נסתר בבניין פיעל - 'מיחה בידם' (בשלח, א, 86), והאחרת צורת בינוני יחידה מבניין קל - 'מוחה בידך' (ויסע, א, 160).

משורש קנ"י באה צורת פיעל בכל ספרות התנאים רק במכילתא: קינה (יתרו, א, 189). משורש תר"י, שנתחדש בלשון התנאים,¹¹³⁰ יש רק צורה אחת מבניין הופעל בכל ספרות התנאים, והיא באה במכילתא: הותרו (בחדש, ג, 212). צורת פיעל משורש כפ"י במשמעות 'הפיכת כלי' באה רק במכילתא: כיפו איקוניות שיברו צלמותיו ופסלו מטבעותיו (בחדש, ח, 233).

נסתרת

בבניינים קל, הפעיל ונתפעל צורת הנסתרת חתומת –ת, כבשאר ספרות התנאים: גלת (פסחא, יד, 52); עלת (ויסע, ג, 165); ראת (שירה, ג, 126 ועוד); שרת (פסחא, פתיחתא, 5 ועוד); העלת (נזיקין, ט, 279); הראת (בשלח, פתיחתא, 78); נשתנת (נזיקין, ג, 260).

במסכתא דנזיקין באותה הפרשה (ג, 260) באים עוד שני כתיבים של צורת עבר נסתרת מן שני בבניין נתפעל: נשתנית, נישתנית. כתיב זה יכול להעיד על הגיית עה"פ בתנועת e, בניגוד לתנועה a המצויה ברוב צורות עבר נסתרת של ל"י בספרות התנאים.¹¹³¹

באשר לפועל היה התמונה שונה לחלוטין. במכילתא כבמשנה שלטת צורת הנסתרת המקראית היתה בשל שכיחותה במקרא.¹¹³² צורה זו באה במכילתא 54 פעמים (X48 היתה; X6 הייתה),

ואילו הצורה היית חתומת ה-ת באה רק 5 פעמים, 4 מהן באותו המדרש (נזיקין, ג, 260).¹¹³³ בבניין נפעל באה צורת נסתרת אחת על דרך הנסתרת במקרא: נגלתה (ויסע, ב, 163) / ניגלתה (ויסע, ב, 162), וצורה אחת חתומת –ת: נעשת (פסחא, ז, 24). במסכתא דעמלק באה עוד צורה אחת מסופקת ניתלה (עמלק, א, 191). לא ברור אם היא צורת נסתר או צורת נסתרת.¹¹³⁴

מבניין פיעל באה במכילתא רק צורה אחת בסיומת תה – זינתה (עמלק, א, 189), כפי שמצינו 6 פעמים בתוספתא.

צורות עבר עם כינוי מושא

בצורות העבר של הגופים ראשון ושני אין שינוי לעומת המצוי במקרא: עשיתך (בשלח, ג, 99); העליתו (בשלח, פתיחתא, 80); הוניתו (נזיקין, ית, 311) ועוד.

¹¹³⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 392.

¹¹³¹ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 342–343; בר-אשר, נסתרת, עמ' 44–47.

¹¹³² ראה הנמן, שם, עמ' 345–347.

¹¹³³ עוד על היית ועל שימושיה בספרות התנאים ראה לעיל, סעיף 1.5.7.3.1, עבר, (ד) נסתרת, הערות (2).

¹¹³⁴ ראה לעיל סעיף 1.5.7.3.1 (ג).

בגוף שלישי בבניין קל התצורה על דרך השלמים, והנטייה מזדהה עם צורות מגזרת ל"א. כבשאר ספרות התנאים באות במכילתא צורות, כגון עשאני (שירה, ג, 126); בנאו (שירה, ח, 116); עשאן (פסחא, יא, 36 ועוד); שבאוהו (נוזיקין, טז, 303) וכד' על דרך השלמים.¹¹³⁵ רק הפועל ראה מקיים את דרך הנטייה המקראית מטעמים פונולוגיים: ראהו (ויסע, א, 154); ראוהו (שירה, ג, 127; כספא, כ, 327).¹¹³⁶

(ב) בינוני פועל

יחיד

צורת היחיד בבינוני פועל במכילתא ניטית בדרך כלל כבמקרא. שתי צורות באות בכתוב מיוחד – ביו"ד בסופן במקום בה"א: בבניין הופעל הצורה מפני (=מפני) – X6 (נוזיקין, א, 247; נוזיקין, ז, 273; X2 נוזיקין, י, 281; נוזיקין, י, 284; נוזיקין, יז, 308), ובבניין נתפעל הצורה מתנווני (נוזיקין, ו, 270).¹¹³⁷ צורה אחת מבניין פיעל נכתבת באל"ף בסופה: מבדא (כספא, כ, 322).¹¹³⁸ בבניין נתפעל צורות בינוני יחיד באות במ"ם תחילית: מתאוה (פסחא, ח, 59); מתאפה (ויסע, ד, 168); מתגאה (שירה, ב, 121) ועוד. צורה אחת באה בנו"ן תחילית: נשתנה (פסחא, פתיחתא, 5).¹¹³⁹ כבשאר ספרות התנאים משמשים השורשים הי"ו/הו"י בתפוצה משלימה. בבינוני ובציווי הנטייה היא על-פי הו"י, וכך באה גם במכילתא צורת היחיד ה'ה (פסחא, ז, 25) / הוה (פסחא, ג, 11 ועוד).

יחידה

בבניינים קל, הפעיל ופועל נטיית צורת היחידה כבמקרא. רק בנפעל רוב צורות היחידה בבינוני חתומות – ת כבשאר ספרות התנאים.¹¹⁴⁰ יוצאת דופן בנפעל צורת היחידה הנגזרת משורש גל"י: במכילתא באות, זו לצד זו באותה הפרשה, שתי צורות יחידה; האחת נגלית – חתומת –¹¹⁴¹ תדע כצורות היחידה בבינוני נפעל במשנה ובתוספתא; והאחרת נגלה – חתומת – ה כבמקרא: תדע שאין שכינה נגלה חוצה לארץ [...] אלך לי חוצה לארץ שאין שכינה נגלית (פסחא, פתיחתא, 3).

בצורות בינוני שאין בהן יו"ד אחרי עה"פ, נוצרת הזדהות עם צורת עבר נסתרת. כך, למשל, במכילתא יש נעשת (X2 ויקהל, א, 345) – צורת יחידה בבינוני, וכמוה נעשת (פסחא, ז, 24) – צורת

נסתרת בעבר.

¹¹³⁵ וראה עוד לעיל, סעיף 1.5.7.3.1 עבר עם כינוי מושא, הערות (3).
¹¹³⁶ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 57–58.
¹¹³⁷ ראה לעיל סעיף 1.5.7.3.2, בינוני פועל (א) יחיד, הערות (2).
¹¹³⁸ ראה שם, הערות (3); וכן בפרק יפעלים כפולי גזרה, סעיף 1.6.4.
¹¹³⁹ ראה לעיל סעיף 1.5.7.3.2, הערות (9).
¹¹⁴⁰ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 364; נתן, תוספתא, עמ' 217–218.
¹¹⁴¹ אי אפשר לדעת על-פי כתיבה אם נהגתה בתנועת e או בתנועת a.

רבים ורבות

בצורות רבים ורבות בבינוני הנטייה כבמקרא.

הכינויים החבורים המצטרפים לצורות הבינוני הפועל באים על-פי רוב כבמקרא.

(ג) בינוני פֶּעַל

רוב צורות בינוני פֶּעַל משמשות כשמות תואר. כך, למשל, **הָהָה, יָפָה, עָבָה, נָאָה, קָשָה, שוּה**.

חלק מן הצורות משמשות כפעלים. כך, למשל, **כָּלָה, עָמָה**; וחלק - גם כפעלים וגם כשמות. כך, למשל, **חִי**. הצורה **יָפָה** משמשת כשם תואר וכתואר פועל.¹¹⁴²

בניגוד למשנה, שבה ניטית צורת הבינוני התוארית מן **חִי** על דרך הכפולים (**חִי**), ואילו הצורה הפועלית בבינוני פֶּעַל על דרך לִי: **חִיָּה**¹¹⁴³ (ערלה א, ה), במכילתא באה בבינוני הצורה **חִי** על דרך הכפולים כבמקרא בין שהיא משמשת כפועל: מה **אני חִי וקיים לעולם ולעלמי עולמים** (בחדש, ו, 224), ובין שהיא משמשת כשם תואר: והלא **בשר חִי** שאת' נותן עליו דבלת תאנים מיד הוא נסרח (ויסע, א, 156).

הפועל **עָמָה**, שנתחדש בלשון התנאים,¹¹⁴⁴ בא בכל ספרות התנאים רק פעמיים, ושתייהן במכילתא דר״י: מנהג הדיוט, כל שהוא הולך קולו **עָמָה** (בחדש, ג, 214; בחדש, ד, 216).

(ד) בינוני פֻּעַל

נטיית צורות הבינוני הפועל כבמקרא.

צורת בינוני פֻּעַל משורש **כפ״י** עולה לראשונה בלשון התנאים. פעם אחת בא במכילתא צירוף הסמיכות **כפוי טובה** ביחיד, ו-3 פעמים הוא בא בריבוי **כפויי טובה** באותה הפרשה (עמלק, א, 177).¹¹⁴⁵

(ה) עתיד

הפועל **היה** בצורות עתיד קל שלו נוטה גם על דרך הארמית, כבשאר ספרות התנאים:¹¹⁴⁶ לצד צורות, כגון **אהיה, יהיה, תהיו, יהיו** כבמקרא, באות הצורות **תהא, יהא, נהא, תהו, יהו** – כולן צורות מקוצרות על דרך הארמית.

חשוב להדגיש כי שלא כמו בשאר ספרות התנאים, שבה באה על-פי רוב הנטייה על דרך הארמית,¹¹⁴⁷ במכילתא בצורות נסתר ונסתרים שלטת הצורה המקראית: 96 פעמים **יהיה** – (לעומת 53 פעמים **יהא**); 22 פעמים **יהיו** (לעומת 16 פעמים **יהו**).

¹¹⁴² ראה לעיל סעיף 1.5.7.3.3 בינוני פֶּעַל, בהערות.

¹¹⁴³ בכי״פ: **חִיָּה**. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 333, 358.

¹¹⁴⁴ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 265.

¹¹⁴⁵ ראה סעיף 1.5.7.3.4.

¹¹⁴⁶ ראה הנמן, שם, עמ' 376–383; נתן, תוספתא, עמ' 222–223.

3 פעמים באה הצורה **יהי**, שאפשר לראותה כצורת עתיד מקוצר כבמקרא או כצורה על דרך הארמית בחילוף אם הקריאה אל"ף ביו"ד.¹¹⁴⁸ אולם על-פי ההקשרים אין מדובר בעתיד מקוצר, המשמש כיוסיב, אלא בצורת עתיד רגיל.

לציון הנוכח באות שתי צורות על דרך הארמית: 21 פעמים **תהא** ופעמיים **תהי**; לציון נסתרת: 23 פעמים **תהא** ו-4 פעמים **תהי**. גם כאן אין מדובר בעתיד מקוצר, אלא בחילוף אם הקריאה בסוף המילה.

לציון המדברים באה רק הצורה **נהא** על דרך הארמית.

לנוכחים באה בדרך כלל הצורה **תהו** (9 פעמים) על דרך הארמית. פעמיים באה לצדה באותו המדרש הצורה **תהיו** כבמקרא:

אם כשתהיו שותקין "י יי ילחם לכם", קל וח' כשתהו נותנין לו שבח (בשלח, ב, 96).

שתהו פנויין לי ועסוקין בדברי תורת, ולא תהיו עסוקין בדברים אחרים (בחדש, ב, 208).

במכילתא מצינו שני כתיבים לצורת עתיד נסתר משורש **שה"י**: **ישהא** (עמלק, א, 180) / **ישהה** (יתרו, א, 192). בכל ספרות התנאים יש חילופי כתיב בצורות משורש זה בין אמות הקריאה אל"ף

וה"א בסוף המילה. כך, למשל, **שהה** (תוספתא, דמאי ה, ה) / **שהא** (X2 שביעית ד, ג ועוד).¹¹⁴⁹

פעם אחת באה במכילתא צורת נוכחים בעתיד מן **עש"י**: **תעשו** (עמלק, א, 176), ופעמיים באה צורת עתיד מוארך כבמקרא: **תעשון**. פעם אחת באה הצורה המוארכת לצד הפסוק הנדרש ובזיקה לו: "לא **תעשון** אתי" (שמות כ, כג) - לא **תעשון** דמות שמשמשין לפני במום (בחדש, י, 239); ופעם שנייה במדרש לפסוק "והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים" (שמות כב, כג): אם כשתענון את הדין לא יהו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים, קל וח' לכשתעשון את הדין (נזיקין, יח, 314). במקום זה גרירה אחרי **תענון**.

עתיד עם כינוי מושא

צורות העתיד עם כינוי מושא אינן שונות מן הצורות במקרא. לפני כינוי הנסתר או הנסתרת כמעט תמיד באה נו"ן החיזוק: **אעשנו** (בשלח, ה, 106); **אראנו** (הפעיל, שירה, ח, 144); **אראנה** (עמלק, ב, 183). לנסתרת באה צורה אחת **יפדיה** (נזיקין, ג, 257) בלא נו"ן לחיזוק, על דרך חלק מצורות דבוקות כינוי הנסתרת מגזרת ל"י במקרא, כגון **יִפְדֶּהָ** (בראשית לח, טו); **ויעשֶׂהָ** (ויקרא ט, טז).

¹¹⁴⁷ ראה הנמן, שם, שם.

¹¹⁴⁸ כפי שמצינו, למשל, במשנה, כתובות יב, א על-פי כ"י: **שִׁיְהִי**. בכ"י במקום זה: **שִׁיְהֵא**.

¹¹⁴⁹ וראה עוד לעיל סעיף 1.5.7.3.1.

(ו) ציווי

רוב הצורות בציווי על דרך הנטייה במקרא. כבשאר ספרות התנאים הנטייה של הפועל היה בציווי היא על-פי השורש הו"י. לנוכח באות הצורות הוה (פעם אחת)/הוי (11 פעמים); לנוכחים - הוו¹¹⁵⁰ (פעם אחת) על דרך הארמית, אבל גם הוּו (3 פעמים) כבמקרא.¹¹⁵¹

(ז) מקור

צורות המקור מגזרת ל"י במכילתא ניטות כבמקרא בסיומת –ות כבשאר ספרות חז"ל. אין המקור בגזרה זו ניטה על דרך העתיד כבשאר הגזרות העלולות. פעם אחת במכילתא באה הצורה **לאופות** (ויסע, ד, 168), שיש בה שילוב בין הכתיב ההיסטורי המשמר את האל"ף של השורש לבין הכתיב הפונטי **לופות**, המייצג את דרך ההגייה בשורשי ל"י בלשון חז"ל.¹¹⁵²

משורש הו"י באות שלוש צורות מקור בבניין קל: X1 הוּו / X2 הוּת / X20 להוּת.

פעם אחת באה במכילתא צורת המקור המוחלט הוּו משורש הו"י בדרשת הפסוק: "הָיָה הָיָה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי" (יחזקאל א, ג): "הוּו" – שנדבר עמו בארץ (פסחא, פתיחתא, 3). 20 פעמים באה צורת שם הפועל **להוּת**, כצפוי בלשון חז"ל.

פעמיים במכילתא באה צורת המקור הנטוי בלא למ"ד הוּת באותו ההקשר: למידין היו ישר' הוּת או' דברי תרעומות על משה (ויסע, א, 155; ויסע, א, 159¹¹⁵³). צורת המקור באה כאן לצד צורת בינוני פועל. במקום צורת המקור 'לומר' בא צירוף של צורת מקור מן הו"י וצורת בינוני. אותה תבנית באה במקום אחר במכילתא: מיכן למדה מלכות להוּת מנהגת טורמיות טורמיות (בשלח, ב, 91), אלא שכאן צורת המקור באה בלמ"ד – להוּת. נראה שאין משמעות לשימוט הלמ"ד בצורת המקור הבודדת במסכתא דויסע.

צורת המקור **להתגאות** מן גא"י באה בכל ספרות התנאים רק 7 פעמים: 4 פעמים במכילתא דר"י (שירה, ב, 121; שירה, ו, 134; שירה, ו, 135; שירה, ו, 136) ועוד 3 פעמים במכילתא דרשב"י.

¹¹⁵⁰ הוּו – פעם אחת, ציטוט ממשנה אבות א, א.

¹¹⁵¹ שמות יט, טו ועוד.

¹¹⁵² ראה לעיל סעיף 1.5.7.3.7 וכן בדיון בצורות מגזרת פ"א, סעיף 1.5.1.3.

¹¹⁵³ בעמ' 159 באותה הפרשה יש שינויים קלים בנוסח: **למידים** (במ"ם); **תרעומת** (צורת יחיד).

1.6 פעלים כפולי גזרה

1.6.1 פ"י / ע"ו

פעלים הנוטים במקרא על דרך פ"י נוטים בלשון חז"ל על דרך ע"ו. מן הפעלים המקראיים נמצאים במשנה רק **יטב וינק**.¹¹⁵⁴

(1) יט"ב / טו"ב

הפועל **יטב**, שנהג במקרא על דרך פ"י, כגון **היטיב** (בראשית יב, טז ועוד), **להיטיב** (ויקרא ה, ד), אולם נמצאה לו גם נטייה על דרך ע"ו, כגון **הטיבת** (מל"א ח, יח) משורש **טו"ב** המקורי,¹¹⁵⁵ נוטה בלשון חז"ל על דרך ע"ו,¹¹⁵⁶ כגון **מטיבה** (סנהדרין ז, י); **מטיבים** (קידושין א, י). לצד אלו יש כמה צורות שנראות לכאורה על דרך פ"י, כגון **ייטיב**¹¹⁵⁷ לך (שבועות ד, ג). וכבר עמד הנמן על הזיקה של צורות כאלו ללשון הברכה שבמקרא.¹¹⁵⁸

גם בתוספתא באה הצורה **ייטיב** 6 פעמים בהלכה אחת (שבועות ב, טו), וברור מן הכתוב בהלכה עצמה שהוא מכוון ללשון המקרא בויקרא ה, ד: "להרע או להיטיב".¹¹⁵⁹ במכילתא באה פעם אחת צורת העתיד **ייטיב** על דרך פ"י:

"ועתה שמע בקולי" וג', אם תשמעני **ייטיב** לך (עמלק, ב, 197).

אף במקום זה אין ספק שיש זיקה ללשון הברכה שבמקרא.¹¹⁶⁰

על-פי הנוסח בכ"י אוקספורד למכילתא חסר נושא מפורש (ה'). לא נאמר מיהו שייטיב לך. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה הצורה **ייטב** (מבנין קל) תחת הצורה **ייטיב** (מבנין הפעיל) שבכ"י אוקספורד. עם שינוי הבנין משתנה גם נושא המשפט.¹¹⁶¹ צורת בינוני הופעל **מוטב** באה במכילתא 3 פעמים (בשלח, פתיחתא, 78; ויסע, ב, 163; בחדש, ב, 207), אולם על פיה אין לדעת אם הנטייה על דרך פ"י או על דרך ע"ו. נטיית שם העצם ושם התואר **טוב, טובה** היא כמובן על דרך ע"ו.

(2) ינ"ק / נו"ק

במקרא ובלשון חז"ל ניטה הפועל **ינק** בבנין קל על דרך פ"י. במקרא: **ינקת** (ישעיה ו, טז); **ינק** (שיר השירים ת, א); **ינקים** (תהלים ח, ג); **אינק** (איוב ג, יב), **תינקו** (ישעיה סו, יא), **יינקו**¹¹⁶²

1154 ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 237, וראה עוד סעיף 1.5.2, 1.5.4.
1155 ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 169, סעיף קטן 3, וכן שם, עמ' 190.
1156 ראה הנמן, שם, עמ' 242–246.
1157 מסורת הסופר ומסורות המנקד במקום זה הן על דרך פ"י.
1158 ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 242–244.
1159 ראה נתן, תוספתא, עמ' 152.
1160 ראה דברים כח, א; שופטים יז, יג ועוד. וראה הנמן, שם, עמ' 243.
1161 ראה סעיף 1.5.2.3.4 (ב).

(דברים לג, יט). במשנה: וולד מוקדשין לא יִנְק מן המוקדשין (מעילה ג, ו); אין חייבין על היונקות על ביאת המקדש (פרה יא, ז). במכילתא באה צורת הבינוני יונקים בזיקה לפסוק הנדרש: "מפי עוללים ויונקים" (תהלים ח, ג) [...] "יונקים" אלו שיונקים משדי אימן (שירה, א, 120). צורת בינוני יחיד יונק באה פעמיים באותה הפרשה (כספא, יט, 319) וכן באה צורת עתיד אחת – ינקו:

מה בכור קודש אינו יונק אלא מן החולין, אף כלהון לא ינקו אלא מן החולין (כספא, יט, 319).¹¹⁶³

בבניין הפעיל ניטה הפועל ינק במקרא על דרך פי"י,¹¹⁶⁴ כגון היניקה (בראשית כא, ז), מיניקות (בראשית לב, טז), להיניק (מל"א ג, כא), אך קיימת גם נטייה על דרך ע"ו (נו"ק), כגון "ותקח האשה הילד ותניקהו" (שמות ב, ט).

במשנה נטיית הפועל היא על דרך ע"ו: מיניקה (כתובות ה, ה); מיניקות¹¹⁶⁵ (בכורות ג, ב), ואילו שם העצם בנוי על דרך פי"י, בתי"ו – מינקת חבירו (סוטה ד, ג). אין ספק שהמילה מינקת שאולה מן המקרא כיוון שהיא חורגת בצורתה מן הדקדוק של לשון חז"ל.¹¹⁶⁶

במכילתא באות בהפעיל צורת בינוני רבות מיניקות (כספא, יט, 320) וכן צורות העתיד תניק, יניקו: כל הקדשים לא יניקו את בניהם, ומעשרת קלה לא תניק את בנה [...] מה בכור קודש אינו יונק אלא מן החולין, אף כולהון לא יניקו את בניהם אלא מן החולין (כספא, יט, 320).

צורות אלה משורש ינ"ק ניטות על דרך ע"ו.

1.6.2 ע"ו / שלמים

(1) מו"ל / מה"ל

במקרא ניטה השורש מו"ל בקל ובנפעל. להלן דוגמות אחדות מנטיית הקל, בעבר: "וזה הדבר אשר-מל יהושע" (יהושע ה, ד); "ומלטה אתו אז יאכל בו" (שמות יב, מד); "לא מלוי" (יהושע ה, ה); "ומלטהם את ערלת לבבכם" (דברים י, טז). צורת הבינוני הפועל היא מול (ירמיה ט, כד), ובריבוי – מלים (יהושע ה, ה). בעתיד: וימל (בראשית יז, לג ועוד). בציווי: מל (יהושע ה, ב).

במשנה, בתוספתא ובמדרשים באות צורות עבר הגזרות משורש מו"ל כבמקרא: מלתי (מכילתא דר"י, בחדש, ו, 227); מל (X2 שבת יט, ד; תוספתא פסחים ז, יג ועוד); מלו (תוספתא שבת טו, ט), ועם כינוי מושא חבור: מלו (X2 מכילתא, פסחא, יח, 72); מלן (תוספתא עבודה זרה ג, יא) ועוד.

¹¹⁶² צורת הפסק.

¹¹⁶³ באותה הפרשה באות כמה צורות הפעיל על דרך ע"ו, ראה להלן.

¹¹⁶⁴ ראה בלאו, תורת ההגה, עמ' 169–170.

¹¹⁶⁵ בכי"פ המ"ם מנוקדת בשווא: מיניקות, כצפוי בצורת רבות. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 295.

¹¹⁶⁶ ראה הנמן, שאילות, עמ' 7.

צורת הבינוני הפועל היא על פי רוב **מל** (מכילתא, פסחא, יח, 72); **מלין** (תוספתא X6 שבת טו, ט ועוד), אולם לצד צורות בתנועת a באה בכתבי היד צורה בתנועת o – **מוליס/מולין**, כאילו הייתה מגזרת ל"י: אין קורין את המגילה ולא **מוליס** ולא טובלים ולא מזים (מגילה ב, ד). קטן החולה אין **מולין** אותו עד שיבריא (שבת יט, ה). וכבר העמיד ילון על הגרסה **מוליס** שבכתבי היד הטובים למשנה¹¹⁶⁷ שהיא כמו **בוששים** (יחזקאל לב, ל), **קומים** (מל"ב טז, ז ועוד) שבמקרא.¹¹⁶⁸ הצורה **מולין** באה גם 4 פעמים בתוספתא בכ"י ארפורט (שבת יט, ה; X3 עבודה זרה ג, יא).¹¹⁶⁹

בדפוסים מוצאים צורת בינוני חדשה מאוחרת **מוהלין**, שנולדה מן השורש התנייני **מה"ל** בהשפעת הארמית. לדעת ילון, אין **מוהלין** צורה משובשת ואין לעקרה.¹¹⁷⁰ משורש זה באו לעברית צורת הבינוני הפועל **מוהל** (תוספתא, ברכות ו, יב;¹¹⁷¹ בראשית רבה, פרשה מו, פסקה ט, 467) וצורת הבינוני הפועל **מהול** (X4 תוספתא, שבת טו, ט; מכילתא דר"י, פסחא, טו, 54 ועוד).

צורת המקור במשנה היא **למול**¹¹⁷² (X4 שבת יט, ד; פסחים ג, ז). וכן בתוספתא: **ולמול** (פסחים ג, יב ועוד). צורת מקור פרודה מן השורש **מה"ל** עולה לראשונה בספרות האמוראים (ירושלמי יבמות ח, א [ח, ד]), אולם צורת מקור עם כינוי מושא באה במכילתא **למהלן** (פסחא, טו, 53); **למהלו** (פסחא, טו, 54).

סיכום הממצא העולה מן המכילתא: משורש **מו"ל** באים הפעלים **מלתי**: על שמלתי את בני (בחדש, ו, 227); **מל**: שלא מל אברהם אלא בן תשעים ותשע שנים, שאילו מל בן עשרים או בן שלושים, לא היה גר יכול להתגייר אלא מבן שלשים שנה ומעלה (X2 נזיקין, יח, 312); **מלו**: שאם לא מלו אביו מל הוא את עצמו (X2 פסחא, יח, 72); צורת המקור **למול** באה כחלק מציטוט מתוספתא קידושין א, יא (פסחא, יח, 73). מן השורש התנייני **מה"ל** נגזרו צורת הבינוני הפועל **מהול**: אבל אם היה ערבי מהול וגבנוני מהול, שומע אני יהא כשר לאכול לפסח (פסחא, טו, 54); וכן צורת המקור **למהול**, הבאה פעמיים עם כינוי מושא: ולא הספיק למהלו עד שחשיכה (פסחא, טו, 53); ומנין אתה או' שאם רצה למהלן ולהאכילן בפסח שהוא רשאי (פסחא, טו, 54).¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁷ כך בכ"י ובכ"י"פ. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 276. וכן הוא בכ"י פאריס. ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 21.

¹¹⁶⁸ ראה ילון, מבוא, עמ' 171–172.

¹¹⁶⁹ בכ"י וינה ובדפוסים אין כלל 'מולין'. ראה נתן, תוספתא, עמ' 156.

¹¹⁷⁰ ראה ילון, שם, עמ' 171.

¹¹⁷¹ בכ"י ארפורט ובכ"י וינה.

¹¹⁷² כך, בחולם.

¹¹⁷³ בטקסט מקביל בשבע מסכתות קטנות, במסכת גרים ד, ג באה פעמיים הצורה **מהל** תחת **מל** שבטקסט המכילתא.

¹¹⁷⁴ וראה עוד סעיף 1.5.4.1.2; 1.5.4.1.3.

1.6.3 ע"ו / כפולים

(1) מו"ך / מכ"ך / (נמ"ך)

השורש מו"ך מקורו במקרא, והוא בא רק 5 פעמים בצורות מבניין קל ורק בספר ויקרא: צורת עבר אחת מְךָ (ויקרא כה, מז); צורת בינוני אחת מְךָ (ויקרא כז, ח) ושלוש פעמים הצורה יְמוֹךְ בעתיד באותו הפרק (ויקרא כה, כה; לה; לט). בספרות התנאים באות שתי צורות קל משורש זה. האחת – יְמוֹךְ: כי ימוך ונמכר (ספרא, בהר, ה, ב) באה בזיקה לפסוק בויקרא כה, לט; האחרת – מכתני: מכתני (=מכתני) את ראשו ונשקתיו על ראשו (ספרי במדבר, כב, 26).¹¹⁷⁵ הצורה מכתני באה גם בטקסט מקביל במדבר רבה (א_יד, פרשה י, 7).

מבניין נפעל באות בכל ספרות התנאים רק צורות בינוני נמוך, נמוכה. צורת היחיד נמוך באה 3 פעמים במשנה, 12 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא, פעמיים בספרא, 3 פעמים בספרי במדבר ו-5 פעמים באותה הפרשה בספרי דברים. צורת היחידה נמוכה באה פעם אחת במשנה, פעמיים בתוספתא פעם אחת בספרי זוטא במדבר.¹¹⁷⁶

צורות הפעיל משורש זה אינן באות במשנה. צורת עבר אחת באה בתוספתא - המכתני:

המכתני את ראשו ונשקתיו (תוספתא נזיר ד, ז).

3 פעמים במכילתא דר"י באה צורת הבינוני ממיך, ופעם אחת צורת המקור להמיך:¹¹⁷⁷

כן המקום ממיך ומשה מגביה, ובמקום אחר המקום מגביה ומשה ממיך (ויסע, ו, 174). וכשהוא ממיך את ידיו עתידין ישר' להמיך בדברי תורה שהן עתידין להנתן על ידיו (עמלק, א, 180).

הפועל ממיך בא עוד פעמיים כהפכו של הפועל מגביה במכילתא דרשב"י (יז, ד, 117).¹¹⁷⁸

כהפכו של הפועל מגביה בא במכילתא דר"י לא רק ממיך, אלא גם הפועל ממכך משורש מכ"ך:

כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממככו (בשלח, פתיחתא, 81).

הפועל מכך עולה בספרות המקרא המאוחרת, ולמעשה הוא שייך לרובד של לשון חז"ל. הוא בא רק שלוש פעמים במקרא כולו, ומשמעו (כמו מוֹךְ) 'נהיה שפל, ירוד':¹¹⁷⁹ "וַיִּמְכּוּ בְּעֵינֵיהֶם" (תהלים קו, מג) מבניין קל; "בְּעֵצְלֵתִים יִמְךְ הַמְּקַרְהָ (קהלת י, יח) מבניין נפעל; "וְהִמְכּוּ כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵינֵיהֶם" (איוב כד, כד)

¹¹⁷⁵ על-פי ההקשר מתבקש פה פועל גורם, ולכן הגיוני יותר שתבוא צורת הפעיל. בטקסט מקביל בתוספתא באה הצורה המכתני (ראה להלן בדיון בצורות הפעיל), ואפשר שבמדרש בספרי במדבר חל שימוש של הה"א התחילית של הפעיל, ונוסח זה הועבר בהעתקה גם למדרש במדבר רבה. ואולם מצינו בלשון חז"ל גם חילופי קל/הפעיל (ראה סעיף 1.1.2.4), ואולי צורת קל באה כאן במשמעות הפעיל כבפעלים אחרים.

¹¹⁷⁶ על הצורות מבניין נפעל ראה סעיף 1.5.4.2.2.

¹¹⁷⁷ צורת המקור להמיך באה גם בטקסט מקביל במדרש תנחומא, בשלח, כו.

¹¹⁷⁸ ראה הדיון המלא בצורות ממיך, להמיך בסעיף 1.5.4.3.3.

¹¹⁷⁹ ראה מילון בן-יהודה, ערך מכך, עמ' 2991.

מבניין הופעל.¹¹⁸⁰ בכל ספרות התנאים והאמוראים באה רק צורה זו עם כינוי המושא **ממככו** במכילתא (בשלח, פתיחתא, 81).

במקבילה במדרש תנחומא באה הצורה **ממיכו** משורש מו"ך:

כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה ממיו (תנחומא, בשלח, ג).

אפשר שהצורה הנדירה **ממככו** שבמכילתא נתפסה על ידי סופר תנחומא כטעות והומרה בצורה נפוצה ומוכרת יותר משורש מו"ך – **ממיכו**, ואפשר שצורה זו משקפת נוסח אחר שהילך לצד **ממככו**.¹¹⁸¹

בטקסט מקביל בספרי במדבר באה באותו ההקשר הצורה **מנמיכו** מן השורש התנייני **נמ"ך**:

הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו (ספרי במדבר, פג, 79).¹¹⁸²

1.6.4 ל"א / ל"י

נטיות כפולות של שורשי ל"א והזדהות צורות מגזרת ל"א עם גזרת ל"י מוכרות לנו כבר מן המקרא,¹¹⁸³ והזדהות בין הגזרות מתרחבת בלשון התנאים. למעשה רוב הנטייה של פועלי ל"א בלשון התנאים היא על-פי המצוי בגזרת ל"י.¹¹⁸⁴ עם זאת, לעתים באות צורות ל"י השומרות מבחינת הכתיב על האל"ף ההיסטורית מן השורש, ויש צורות שלעולם יופיעו לפי הנטייה של גזרת ל"א המקורית.¹¹⁸⁵

להלן שורשים אחדים שבהם יש נדידה בין הגזרות:

(1) בד"א / בד"י

מן השורש ההיסטורי **בד"א** שבמקרא באה פעם אחת הצורה **בָּדָא**: "**בָּדָא** מלבו" (מל"א יב, לג). כבר בלשון המקרא המאוחרת אנו עדים לקני צורה משורש זה על דרך ל"י: **בִּדְאָם** (נחמיה ו, ח), אבל בכתיב עדיין קיימת האל"ף השורשית.

בלשון חז"ל בא לצד **בד"א** השורש **בד"י**. צורות קל משורש **בד"י** עולות לראשונה בספרות האמוראים: **בדה** (ירושלמי עבודה זרה א, א [לט, ב]); **בדו** (ירושלמי כלאים ד, ו [כט, ג], ובבבלי – נדרים ג ע"א). פעמיים באה הצורה **באדו** (נדרים י ע"א, ע"ב). במדרש איכה רבה באה צורה באל"ף בסופה: **בדא** (איכה רבה פרשה ב, י).

¹¹⁸⁰ לפי אבן ג'נאח, רק הצורה **מִפּוּ** היא מן **מכך**. ראה ריב"ג, ספר השורשים, עמ' 260.

¹¹⁸¹ רמז לזה אפשר למצוא עוד בכתיב הצורה **וממ(?)כ?** [י]ך קודם תיקונה במסירה: מך שהמך עד האסקופה האחרונה **וממ(?)כ?** [י]ך עצמו לפני בני אדם (תנחומא, מאן: ראה, קכב).

¹¹⁸² משורש נמ"ך באות בכל ספרות התנאים רק שתי צורות יחידה של בינוני פֻעַל בתוספתא: **נמכה** (תוספתא עירובין א, יד). צורת יחיד אחת באה במדרש לתורה, ויקרא, קצג (799 בקירוב).

¹¹⁸³ ראה סעיף 1.5.6.1.

¹¹⁸⁴ ראה סעיף 1.5.6.2, ובאשר למצוי במכילתא ראה סעיף 1.5.6.3.

¹¹⁸⁵ ראה סעיף 1.5.6.2.

בספרות התנאים יש עדויות לנטיית הפועל בבניין פיעל. בעבר: צורת עבר נוכח **בידיטה** באה בספרי במדבר (עה, 70); במכילתא דר"י באה צורת העבר **בידו**: **בידו** ואמרו (ויסע, א, 160). אותה הצורה באה בספרי זוטא במדבר (כו, כא, 321). בבניוני באות שתי צורות: **מבדא**¹¹⁸⁶ (מכילתא דר"י, כספא, כ, 322); **X3 מבדין** (X2 תוספתא, סנהדרין ו, ה; ספרי במדבר, עה, 70). ראוי להדגיש כי כל צורות הפועל משורש זה בפיעל (לבד מן הצורה **מבדא** שבמכילתא) נוטות על דרך ל"י.

(2) סמ"א / סמ"י

הפועל **סומא** (=היה עיוור) משורש **סמ"א** נתחדש בלשון התנאים.¹¹⁸⁸ במשנה באה לצד **סומא** (מגילה ד, ו ועוד) גם הצורה **סומה** (בבא קמא ח, א).¹¹⁸⁹ פעם אחת באה במשנה צורת היחידה **סומא**¹¹⁹⁰ (כתובות ג, ה) – על-פי מסורת הסופר, הפועל מן **סמ"א**; הניקוד על דרך פועלי ל"י. אף צורת בניוני פועל משורש זה באה על דרך ל"י: בתוספתא באה 3 פעמים הצורה **סמויה** (סנהדרין א, ב; בכורות ג, כה; ערכין ד, ב). לדעת ילון, השורש של 'סומא': **סמה**, והאל"ף במקום ה"א,¹¹⁹¹ ובעקבותיו כללו הנמן בגזרת ל"י: **הסומה**.¹¹⁹²

במכילתא באה צורת יחיד בבניוני פועל **סומא** 3 פעמים, מהן פעם אחת בציטוט מהמשנה, חגיגה א, א: "החגר והסומא"¹¹⁹³ החולה והזקן" (כספא, כ, 333).

בריבוי באה 5 פעמים הצורה **סומין** על דרך ל"י, וכמוה בכל ספרות התנאים.¹¹⁹⁴

(3) קפ"א / קפ"י

במכילתא באות שתי צורות משורש **קפ"א**: האחת באל"ף בסופה, על דרך הגזרה: **קפא** הים משני חלקים (בשלח, ד, 101); במהדורת הורוביץ-רבין: '**הקפיא** להם את הים משני חלקים'. האחרת בה"א בסופה: כך **קפה** עליהם הים משני חלקים ולמעלה (שירה, ו, 138). במקבילה במכילתא

¹¹⁸⁶ באל"ף במקום בה"א בסופה, אולי בהשפעת הצורה המקראית **בָּדָא** (מל"א יב, לג) ואולי בהשפעת הצורה הארמית של השורש **בד"י** - **בָּדָא**. ראה סעיף 1.5.7.3.2 בניוני פועל (5) בניין פיעל.

¹¹⁸⁷ בטקסט מקביל מאוחר מתקופת הגאונים (775) באה פעם אחת הצורה באל"ף בסופה כבמכילתא: **מבדא** (הל' ראו, קידושים 94).

¹¹⁸⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 248.

¹¹⁸⁹ בכ"י באה **סומה** 5 פעמים. בכ"י פ – 8 פעמים. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 360.

¹¹⁹⁰ בכ"י פ: **סומה**. ראה הנמן, שם, עמ' 363.

¹¹⁹¹ ראה ילון, מבוא, עמ' 21, הערה 43.

¹¹⁹² ראה הנמן, שם, עמ' 358.

¹¹⁹³ **סומא** היא הצורה הבאה במסכת חגיגה א, א על-פי כ"י קאופמן.

¹¹⁹⁴ פעמיים במשנה (נדרים ג, ז; סנהדרין ח, ד) ופעם אחת במכילתא דרשב"י באה צורת ריבוי במ"ם בסופה: **סומים**. פעם אחת באה במשנה צורת ריבוי של בניוני פועל: **סומין** (שביעית א, יא).

דרשב"י: 'כך קפאו עליהם מי ים משני חלקים ולמעלה' (שם, טו, ז, 87). על-פי גרסה אחרת: 'כך קפא עליהן הים משני חלקים ולמעלה'.

תופעה זו של חילופי אמות הקריאה לציון תנועת a בסוף המילה נפוצים בלשון חז"ל, אולם כאן נראה שיש נדידה מגזרת ל"א לגזרת ל"י כבפעלים אחרים. כבר במשנה אנו מוצאים חילופין בין אל"ף לה"א בנטיית שורש זה בבינוני יחיד בבניין קל: קוֹפֵּא (נדריס ו, ו) / קוֹפֵּה (חולין ט, א). דוגמות נטייה של פועל זה על דרך ל"י נוכל למצוא, למשל, בצורה קִפְיָה¹¹⁹⁵ (=קפאה) או בצורת הבינוני הפעול קפוי¹¹⁹⁶ (שתי הצורות במסכת תרומות ד, יא).

על-פי הנמן, מדובר בשורש קפ"א הניטה על דרך ל"י,¹¹⁹⁷ ואילו מורשת סבור שמדובר בפועל קפה, שנתחדש בלשון התנאים, והוא שונה במשמעותו מן קפא המקראי.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁵ בכ"י פ: קפ"ייה. ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 401.

¹¹⁹⁶ בדפוסים באה צורת שם הפעולה קפוי תחת צורת הבינוני הפעול שבכ"י ק. שם הפעולה משורש זה בא גם 3 פעמים בבבלי, עבודה זרה נו ע"א.

¹¹⁹⁷ ראה הנמן, שם, עמ' 414, 416.

¹¹⁹⁸ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 332. אף במילון בן-יהודה מובא 'קפה' כפועל שנתחדש בלשון חז"ל (ראה שם, ערך קפה, עמ' 6059), אולם בהערת העורך נאמר שהוא בעצם הפועל קפא שבמקרא, הבא במשמעות חדשה (ראה שם, שם, הערה 2).

חלק שני: השם

בחלק זה יוצגו שמות הפעולה מן הבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל וכן חילופי משקלים בין שמות פעולה מאותו השורש, כגון דיבר/דיבור מבניין פיעל¹¹⁹⁹ והיפר/הפרה מבניין הפעיל;¹²⁰⁰ כן יידונו כמה פרשיות הנוגעות למורפולוגיה של השם, נדון בצורני ריבוי של שמות: נציג שמות שצורן הריבוי שלהם –ים/-ין, שמות שצורן הריבוי שלהם –ות, שמות שצורן הריבוי שלהם –יות וכן שמות כפולי צורה בריבוי.¹²⁰¹ עוד יידונו בהרחבה שמות חתומי –ן, כגון רבצן, מארכן, לציון שם הפועל.¹²⁰²

2.1 שמות הפעולה – משקלים וחילופי משקלים

בפרק זה יובאו משקלי שמות הפעולה בבניינים השונים, גם שמות שיש בהם משום פעולה וגם כאלה שאינם מציינים עוד פעולה, אלא הם פרי הפעולה. במיון זה הלכתי בדרכו של קוטשר.¹²⁰³ השמות ממוינים על-פי משקליהם בבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל. כן יוצגו בפרק זה חילופי משקלים בין שמות פעולה מאותו השורש.

2.1.1 בניין קל

2.1.1.1 משקל קטילה

משקל קטילה כשם פעולה של בניין קל, שיש ממנו במקרא דוגמות אחדות, כגון אכילה, שחיטה, התרבה בלשון חז"ל ונעשה המשקל הנפוץ ביותר בין משקלי שמות הפעולה של בניין זה. במכילתא ניטים שמות פעולה רבים במשקל קטילה; חלקם עולה במדרשי ההלכה ובא במכילתא ובמדרשי הלכה אחרים, וחלקם בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא. להלן הממצא העולה מן המכילתא:

(א) מגזרת השלמים

אכילה – X49 (אכילה - פסחא, ו, 18; X7 פסחא, ה, 28; X4 פסחא, י, 34; נזיקין, י, 281; X2
נזיקין, י, 282; X2 נזיקין, י, 286; X2 נזיקין, יב, 291; כספא, כ, 320; כספא, כ, 336; X19 כספא,
כ, 337; אכילתו – פסחא, ה, 18; פסחא, טו, 54; אכילתה – X2 פסחא, טו, 54; כספא, כ, 329;
בנסמך: אכילת פסחים – פסחא, ו, 19; אכילת זבחים – פסחא, ו, 19; אכילת שבע – X2 פסחא, ו,
20; אמירה (בחדש, ט, 238); בגידה (נזיקין, ג, 257); בחירה – X5 (תמיד בצירוף בית הבחירה –

1199 ראה להלן סעיף 2.1.2.5.
1200 ראה להלן סעיף 2.1.3.4.
1201 ראה להלן סעיף 2.2.
1202 ראה להלן סעיף 2.3.
1203 ראה קוטשר, דקדוק.

פסחא, טו, 58; בחדש, א, 204; בחדש, ב, 207; בחדש, יא, 243; כספא, יט, 319; בעיטה X2
 נזיקין, יב, 289; בעילה (X2 נזיקין, ג, 256); הליכה – X4 (פסחא, יב, 42; בחדש, ט, 236; בנטייה:
 הליכתה- X2 נזיקין, ג, 256); הריגה (X3 נזיקין, יז, 310); זביחה – X3 (X2 נזיקין, יז, 310; כספא,
 כ, 334); זריקה (כספא, כ, 334); חזירה (בחדש, ט, 236); טביחה (X5 נזיקין, יב, 291); טבילה –
 X11 (X2 פסחא, יא, 37; X2 פסחא, יא, 38; X4 בחדש, ג, 212; בחדש, ג, 213; בחדש, ג, 214;
 תשא, א, 343); טעינה (X6 כספא, כ, 326); יגיעה (X2 בחדש, ז, 230); יציאה – X12 (יציאה -
 נזיקין, א, 250; יציאתו – X2 נזיקין, ב, 251; X2 נזיקין, ב, 254; יציאתם/ן ממצרים – פסחא, יד,
 49; שירה, י, 151; יציאת מצרים – X3 פסחא, טז, 60; ויסע, ב, 162; עמלק, א, 190); יציבה – X2
 (יציבא – בשלח, ב, 94; יציבה – שירה, י, 151); ירידה – X6 (ירידה – X2 בחדש, ב, 210; X2
 בחדש, א, 244; ירידתו – פסחא, ה, 15; ירידות – בחדש, ג, 212); כניסה¹²⁰⁴ – X2 (כניסה – נזיקין,
 ב, 250; בכניסתו – בחדש, ז, 230); כתיבה (פסחא, יז, 67); לקיחה – X19 (לקיחה – X13 פסחא, ג,
 10; לקיחתו – X2 פסחא, ה, 14; פסחא, ה, 15; לקיחות – X3 פסחא, יא, 37); מכירה – X14
 (מכירה – בשלח, ה, 106; X3 נזיקין, א, 249; נזיקין, ה, 266; X5 נזיקין, יב, 291; מכירתו – בחדש,
 ד, 216; מכירתה – X2 נזיקין, ג, 254; נזיקין, ג, 256); מציאה – X5 (נזיקין, ה, 267; נזיקין, יג,
 294; כספא, כ, 324; X2 כספא, כ, 325); משיכה – X2 (משיכה – פסחא, יא, 36; משיכתו – פסחא,
 ה, 16); נגיחה – X9 (נזיקין, י, 280; X6 נזיקין, י, 281; X2 נזיקין, יב, 289); נגיפה (X2 נזיקין, יב,
 289); נטיעה – X3 (נטיעה – פסחא, א, 7; שירה, י, 149; נטיעות – בשלח, פתיחתא, 76); נמיגה
 (נמוגה) (שירה, ט, 147); נקימה (X3 נזיקין, ז, 273); נשיכה (X2 נזיקין, יב, 290); נתישה (שירה, י,
 149); סטירה (נזיקין, ד, 261); סקילה – X31 (X2 בחדש, ג, 213; X2 נזיקין, ד, 262; X4 נזיקין, ה,
 268; X3 נזיקין, י, 280; X2 נזיקין, י, 281; נזיקין, י, 283; X4 נזיקין, י, 284; X4 נזיקין, יז, 309;
 X7 נזיקין, יז, 310); עריפה (X5 פסחא, יח, 71)¹²⁰⁵; פגיעה (בשלח, ב, 92); פסיחה (פסחא, ז, 24);
 פסיעה (X7 בחדש, יא, 245 – תמיד פסיעה יתירה); פריקה (X7 כספא, כ, 326); פתיחה (נזיקין,
 יא, 288); קריאה (בחדש, ב, 207); קריעה – רק בנסמך: קריעת ים סוף X3 (עמלק, א, 188; X2

¹²⁰⁴ מכיוון שאין ניקוד בכתב היד, אי אפשר לדעת אם השם כניסה שייך למשקל קטילה או למשקל קטלה, כבניקוד רוב הצורות בכ"ק. הפועל משמש בבניין נפעל.

¹²⁰⁵ פעם אחת מן החמש ציטוט ממשנה בכורות א, ז.

בחדש, ט, 236); קשירה (פסחא, יז, 67); רביצה (X2 נזיקין, יב, 289); רגימה (בשלח, ה, 105);
 רציחה – X17 (X8 נזיקין, ד, 263; X8 נזיקין, ד, 264; תשא, א, 340); רציעה – X4 (X2 נזיקין, ב,
 252; נזיקין, ב, 253; נזיקין, ג, 256); שחיטה – X35 (שחיטה – פסחא, א, 6; X10 פסחא, ג, 10;
 פסחא, ה, 18; בחדש, יא, 242; שחיטתו – X2 פסחא, ה, 14; פסחא, ה, 15; X4 פסחא, ה, 16;
 פסחא, ה, 18; X2 נזיקין, י, 282; שחיטתה – X2 (נזיקין, י, 282; כספא, כ, 336); בנסמך: שחיטת
 פסח – (X2 פסחא, ה, 17); שמירה – X12 (X4 פסחא, ה, 16; נזיקין, י, 284¹²⁰⁶; נזיקין, יב, 289;
 נזיקין, טו, 299; X4 נזיקין, טז, 305; נזיקין, יח, 312); שתיקה – X2 (ויסע, ג, 166; בחדש, א, 205).

(ב) מגזרת עו"י

ביאה – X12 (ביאה – X4 פסחא, יז, 63; בשלח, ה, 106; עמלק, א, 176; ביאתן – X4 בחדש, א,
 204; ביאות – פסחא, ה, 15; עמלק, א, 176); לינה – X7 (עמלק, א, 192; X3 כספא, כ, 334; X3
 כספא, כ, 335); מילה – X36 (מילה – פסחא, טו, 62; X2 פסחא, יח, 72; X2 פסחא, יח, 73; X2
 בשלח, ג, 98; X5 עמלק, א, 191; X3 עמלק, א, 192; תשא, א, 340; X2 תשא, א, 343; ברית מילה
 – בחדש, ב, 208; מצות מילה – פסחא, טו, 54; X2 פסחא, טו, 56; מילת זכרים – X2 פסחא, טו,
 53; מילת זכורין – X2 פסחא, טו, 56; מילת זכוריו – X2 פסחא, טו, 56; מילת עבדים – X4 פסחא,
 טו, 53; X2 פסחא, טו, 56; מילת עבדיו – פסחא, טו, 53; פסחא, טו, 56); מיתה – X117: בנפרד -
 X61 (X2 ויסע, א, 160; ויסע, ה, 171; X5 בחדש, ז, 228; בחדש, ז, 229; X2 נזיקין, ה, 265; X5
 נזיקין, ה, 266; X7 נזיקין, ה, 267; נזיקין, ו, 269; X2 נזיקין, ו, 270; נזיקין, ו, 273; X8 נזיקין, ז,
 274; X4 נזיקין, ח, 276; X2 נזיקין, ח, 277; X8 נזיקין, יא, 287; X2 נזיקין, טז, 303; X9 נזיקין,
 טז, 306); בנטייה: מיתתו (של משה) - X8 (X3 ויסע, ה, 172; ויסע, ה, 173; נזיקין, ו, 273; X2
 נזיקין, י, 282; נזיקין, טז, 303); מיתתה – X4 (X3 נזיקין, י, 282; כספא, כ, 336); מיתתינו (בשלח,
 ב, 93); בנסמך: מיתת אחינו (X3 בשלח, ב, 93); מיתת בית דין – X6 (X2 פסחא, יז, 69; נזיקין, ה,
 267; X2 ויקהל, א, 346; ויקהל, א, 347); מיתת הבעלים (X2 נזיקין, י, 285); מיתת השור (X2
 נזיקין, י, 285); מיתת חנק (נזיקין, ה, 266); בריבוי: מיתות – X23 (X2 בשלח, פתיחתא, 82; X2
 בשלח, ו, 113; שירה, ז, 141; בחדש, ז, 229; X2 בחדש, ח, 233; נזיקין, ה, 265; נזיקין, ה, 267;

נוזיקין, ה, 268; X3 נוזיקין, י, 280; X4 נוזיקין, י, 281; נוזיקין, י, 285; X2 נוזיקין, י, 286; נוזיקין, יז, 310; ויקהל, א, 347; בנסמך: **מיתות בית דין** – X6 (X2 נוזיקין, ד, 264; נוזיקין, ה, 267; X3 ויקהל, א, 347); **נומה** (תנומה X2 בחדש, ו, 226); **שיחה** (בשלח, ב, 92); **שיפה** (בנסמך: **שיפת קולגסין** – בשלח, ב, 95); **שירה** – X15 (בשלח, ב, 96; X2 בשלח, ו, 114; בשלח, ו, 115; X2 שירה, א, 116; שירה, א, 118; שירה, א, 119; שירה, א, 120; X3 שירה, א, 121; שירה, ח, 142; X2 שירה, י, 152).

(ג) מגזרת ל"א

ביריא (ויסע, א, 160) / **ביריה** (כספא, כ, 321); **בריות** – X5 (ויסע, א, 158; X2 עמלק, א, 195; נוזיקין, יב, 292; כספא, כ, 328); **בריותיו** – X4 (שירה, ד, 130; שירה, ד, 131; X2 בחדש, ד, 215).

(ד) מגזרת ל"י

דחיה (בחדש, ג, 212) / **דחייה** (X2 נוזיקין, יב, 289); **חציה** (X2 נוזיקין, יב, 290); **כרייה** – X3 (נוזיקין, יא, 288; X2 נוזיקין, יא, 289¹²⁰⁷); **מסייה** (שירה, ט, 147); **עלייה** – X5 (X2 בחדש, ב, 210; X2 בחדש, יא, 244; נוזיקין, י, 284); **עלייתן** (פסחא, ה, 15); **בריבוי: עליות** (בחדש, ג, 213); **ענייה** (בחדש, ט, 238); **עשייה** – X2 (פסחא, יב, 42; שירה, י, 151); **פדייה** – X5 (פסחא, יח, 72¹²⁰⁸; X3 פסחא, יח, 73; נוזיקין, ג, 257¹²⁰⁹); **פריה ורביה** (עמלק, ב, 202); **ראייה** – רק בנטייה: **ראייתו** – X2 (עמלק, ב, 183).

הערות

להלן מיון שמות הפעולה הבאים במכילתא במשקל **קְטִילָה** על-פי מקורם ועל-פי החיבורים מספרות התנאים שהם מופיעים בהם:

(א) שמות שהם מורשת המקרא: **אכילה** (מל"א יט, ח); **הליכה** (בְּהִלְכְתָם – נחום ב, ו); **קריאה** (יונה ג, ב); **שחיטה** (שחיטת הפסחים – דה"ב ל, יז); **שְׂרָפָה**¹²¹⁰ (דברים כט, כב ועוד); מגזרת עו"י: **שיחה** (תהלים קיט, צט); **שירה** (שמות טו, א).

(ב) שמות שנתחדשו בלשון התנאים ובאים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **אמירה**¹²¹¹, **בחירה**, **בעיטה**, **בעילה**, **זריקה**, **חזירה**, **טביחה**, **טבילה**, **יציאה**, **ירידה**, **כניסה**, **מכירה**, **מציאה**,

¹²⁰⁷ ציטוט מתוספתא בבא קמא ו, יג.

¹²⁰⁸ ציטוט ממשנה, בכורות א, ז.

¹²⁰⁹ ציטוט ממשנה, בכורות א, ז.

¹²¹⁰ בכ"ק **שריפה**, בתנועת i תמיד. למשל: פסחים ב, א; סנהדרין ז, א ועוד.

¹²¹¹ לצד **אמירה** בא השם **מאמר**. ראה סעיף 2.1.1.16 משקלים במי תחילית, (א) מקטל/מקטל, וכן סעיף 2.1.1.18

משיכה, נטיעה, נשיכה, סקילה, עריפה, פתיחה, שמירה, שתיקה; מגזרת עו"י: ביאה, לינה, מילה, מיתה, שיפה; מגזרת ל"א: ביריה; מגזרת ל"י: דחיה/דחייה, כרייה, עלייה,¹²¹² ענייה, עשייה,¹²¹³ פדייה, פריה ורביה, ראיה.

(1) **ביריה**. השם **ביריה** בא כמעט תמיד במשמעות 'פרי הפעולה'. לדוגמה: ללמדך שאין המקום מקפח שכר כל ביריה (כספא, כ, 321).

(2) **מיתה**. שם הפעולה **מיתה** משורש מו"ת בא בכל ספרות חז"ל תחת שם הפעולה המקראי **מָוַת** (מל"א ב, כו ועוד לרוב). השם **מיתה** על נטיותיו בא במכילתא 117 פעמים. במכילתא מצינו גם את שם הפעולה **מות**, אולם הוא בא רק 8 פעמים, וכמעט תמיד כשאלה מקראית.¹²¹⁴

(3) **מציאה**. השם **מציאה** בא במשנה, בתוספתא ובמכילתא דר"י. הוא מציין את פרי הפעולה. לדוגמה: "ונמצא" אין **מציאה** אלא בעדים (נזיקין, ה, 267); "והשבותו לו", **מציאה** שהיא עושה ואוכלת ולא **מציאה** שיש עמה הפסד (כספא, כ, 325).

(4) **ענייה**. במשנה בא שם הפעולה במשקל **קְטִלָה**,¹²¹⁵ אולי כדי ליצור בידול בינו לבין צורת הנקבה של 'עני'.¹²¹⁶ השם **ענייה** בא פעם אחת במכילתא במדרש לפסוק "כה תאמר אל-בני ישראל" (שמות כ, יט): כל לשון שנאמ' "כה" "ככה" **ענייה** ואמירה הרי זה בלשון הקדש (בחדש, ט, 238).¹²¹⁷ וכן במדרש למילה 'כה' בספרי במדבר (לט, 42). שם זה בא 9 פעמים בספרי דברים, לרוב בדרשת פעלים משורש **עני** בפסוק; פעם אחת **עניה** ביו"ד אחת (ספרי דברים, שא, 318) במדרש לפסוק "ועניית ואמרת לפני ה' אלהיך" (דברים כו, ה); ופעם אחת בנטייה: **ענייתן** ואמירתן (ספרי דברים, רט, 243).

(5) **פריה ורביה**. הצירוף **פריה ורביה** מצוי בכתיב יד טובים של לשון חז"ל גם בכתיב מלא **פירייה וריבייה** (עדיות א, יג); והפריתי אתכם – **בפיריה וריביה** (ספרא, קיא, 1), וכן הוא במסורות כל העדות.¹²¹⁸

1212 חילופי משקלים מבניין קל, (ו) קטילה/מקטל. במשנה על-פי כ"י בא **עלייה** במשקל **קְטִלָה**. ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 111. לדעת קוטשר, תיבה זו לא נשקלה במשקל **קטילה** משום שהצורה בתנועת i הייתה תפוסה על ידי המילה המקראית **עליה** (=קומה). ראה קוטשר, שם, עמ' 108. בכ"י נשקל שם הפעולה במשקל **קְטִלָה** (**קטילה**): עלייה, עלייתן (שקלים ח, ב).
1213 במשנה בא רק פעם אחת: **בעשייתן** (פסחים ט, ג).
1214 ראה סעיף 2.1.1.15 – משקלים סגוליים, סעיף (א) קטל, הערות (10) **מות**, וכן סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ב) קטילה/קטל (3).
1215 **ענייה** – מה **ענייה** אמורה להלן בלשון הקודש (סוטה ז, ג). ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 111–113.
1216 ראה שרביט, פרקים, עמ' 204. לדעת קוטשר, משקל **קְטִלָה** היה מעין אלומורף של **קטילה** בפועל ל"י. ראה קוטשר, שם, עמ' 113.
1217 המדרש חסר בכ"י אוקספורד, והוא הושלם על-פי כ"י מינכן.
1218 ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 26–31; ברגרין, עיונים, עמ' 80; שרביט, אבות לדורותיה, עמ' 189–190.

(6) **שיפה**. השם **שיפה** משורש שו"ף בא במשנה פעמיים באותה ההלכה (מנחות ו, ה); בתוספתא הוא בא פעם אחת (מנחות ח, יד), ועוד פעם אחת במכילתא דר"י (בשלח, ב, 95) בצירוף: **שיפת קולגסין**.

(ג) שמות הבאים רק במשנה ובמדרשי ההלכה: **פגיעה, פריקה, רגימה, רציעה**.

(1) **פגיעה**. השם **פגיעה** במשמעות 'גרימת נזק' בא במשנה רק פעמיים בנטייה באותה ההלכה: 'חרש שוטה וקטן **פגיעתם** רעה' (X2 בבא קמא ח, ד); במשמעות אחרת בא שם זה במדרש לפסוק "ויפגע במקום וילן שם" (בראשית כח, יא): ואין **פגיעה** אלא תפילה (מכילתא דר"י, בשלח, ב, 92; מכילתא דרשב"י, יד, י, 53) ועוד פעם אחת במשמעות זו בספרי דברים (כו, 39). משמעות זו נסמכת על דרשת הפועל בפסוק מבראשית.

(2) **פריקה**. שם זה בא פעם אחת במשנה: אחד השור ואחד כל הבהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני, לתשלומי כפל ולהשיב אבדה, **לפריקה** (בבא קמא ה, ז); 7 פעמים במכילתא דר"י באותה הפרשה במדרש לפסוק "עזב תעזב עמו" (שמות כג, ה): "עזב תעזב עמו" זו **פריקה**; "הקם תקים עמו" זו טעינה; מיכן היה ר' שמע' בן יוחי או', כשם שה**פריקה** מן התורה כך טעינה מן התורה (כספא, כ, 326), ובמדרש לאותו הפסוק בספרי דברים (רכב, 255).

(3) **רגימה**. שם זה בא פעם אחת במשנה (סנהדרין ו, ד) ובציטוט משנה זו בספרי במדבר בעניין העונש למקלל אלהים ולעובדי עבודה זרה: "וסקלתם באבנים ומתו" (דברים יז, ה) - ואם לאו **רגימתו** בכל ישראל' (ספרי במדבר, קיד, 123); ועוד פעמיים בטקסטים מקבילים במכילתא דר"י (בשלח, ה, 105) ובמכילתא דרשב"י במדרש לפסוק "שרי יהודה רגמתם"¹²¹⁹ (תהלים סח, כח): ואין **רגימה** אלא מלכות (מכילתא דרשב"י, יד, כב, 63). גם כאן נסמך השם על דרשת הפסוק.

(4) **רציעה**. השם **רציעה** בא בכל מקום בעניין רציעת אוזנו של עבד עברי. פעם אחת במשנה: והנירצע ניקנה **בירציעה** וקונה את עצמו ביובל ובמיתת האדון (קידושין א, ב), 4 פעמים במכילתא דר"י (X2 נזיקין, ב, 252; נזיקין, ב, 253; נזיקין, ג, 256), 7 פעמים במכילתא דרשב"י (כא, ו, 163-164), ופעם אחת בספרי דברים (קכב, 181).

(ד) שמות הבאים רק בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **זביחה, כתיבה, לקיחה, נגיחה, נגיפה, רביצה**.

(1) **לקיחה**. שם הפעולה **לקיחה** בא כאמור בתוספתא ובמדרשי ההלכה. במכילתא הוא בא 19 פעמים.

¹²¹⁹ למילה **רגמה** פירושים אחדים: 'המון חוגגים', 'גל של אבנים', 'קריאה בקולי', ואפשר ש'רגמה' כמו 'רקמה' בחילוף גימיל וקו"ף, והכוונה ששרי יהודה לבושים בגדי רקמה. ראה עמוס חכם בסדרה 'זעת מקרא' על אתר.

לדוגמה: הדיבר בראש חודש ולקחה בעשור ושחיטה בארבעה-עשר (פסחא, ג, 10). לצדו בא במכילתא השם **מקח** באותה המשמעות.¹²²⁰

(2) **נגיחה**. שם פעולה זה נמנה עם נזקי השור שבעבורם יש לפצות את הניזוק. יש לו זיקה למילה **יגח** בפסוק "וכי יגח שור את-איש או את-אשה ומת" (שמות כא, כח) ולמונח **שור נגח** (שמות כא, כט). השם **נגיחה** בא 9 פעמים במכילתא דר"י, 22 פעמים במכילתא דרשב"י ו-7 פעמים בתוספתא.

(3) **נגיפה**. שם פעולה זה בא במדרש למילה **יגף** בפסוק "וכי-יגף שור-איש את-שור רעהו ומת" (שמות כא, לה), והוא נמנה עם נזקי השור שבעבורם יש לפצות את הניזוק: "וכי יגוף", בכלל **נגיפה** נגיחה דחייה רביצה בעיטה (נזיקין, יב, 289). השם **נגיפה** בא פעמיים במכילתא דר"י (נזיקין, יב, 289), 17 פעמים במכילתא דרשב"י ו-5 פעמים בתוספתא.

(4) **רביצה**. שם הפעולה **רביצה** בא רק בתוספתא ובשתי המכילתות באותו ההקשר: בעניין תשלום בעבור נזקי שור מועד ושור תם (תוספתא - X4 בבא קמא א, ט; ה, ח; ה, ט; מכילתא דר"י - X2 נזיקין, יב, 289; מכילתא דרשב"י - 15 פעמים). לדוגמה: "וכי יגוף", בכלל **נגיפה** נגיחה דחייה **רביצה** בעיטה (נזיקין, יב, 289).

(ה) שמות הבאים רק במדרשי ההלכה: **הריגה, טעינה, יציאה, נקימה, פסיעה, קשירה**; מגזרת ל"י: **ענייה** (במשמעות 'תשובה', 'עדות').

להלן רשימת השמות הבאים רק במכילתא דר"י או בשתי המכילתות בטקסטים מקבילים: **בגידה, יציבה, נמיגה (נמוגה), נתישה, סטירה, פגיעה, פסיחה, רציחה**; מגזרת ל"י: **חציה**. רוב השמות נסמכים על דרשת הפסוק, ואין הם מעיקר לשון חז"ל. להלן הפירוט:

(1) **בגידה**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה **בגידה** רק פעם אחת במכילתא במדרש לפסוק "בבגדו בה" (שמות כא, ח): מאחר שבגד בה ונהג בה בביזיון [...] ואין בגידה אלא שיקור (נזיקין, יג, 257). אין למילה **בגידה** שימוש עצמאי בלשון חז"ל, והיא נסמכת בכל מקרה על דרשת פסוק מן המקרא. כך גם בצורת הריבוי **בגידות**, הבאה פעם אחת בתלמוד הירושלמי במדרש לפסוק "מִרְ וּאֵהָלוֹת קִצְיָעוֹת כָּל-בְּגָדֵיךָ" (תהלים מה, ט): כל בגידות שבגדת בי הרי הן כמור ואהלות וקציעות (ירושלמי, פאה א, א [טז, ב]). מעניין לציין שהתלמוד דורש את צורת הריבוי המיוחדת ל**בְּגָד** (לבוש) מלשון **בגידה**.

¹²²⁰ ראה להלן סעיף 2.1.1.16 – משקלים במ' תחילית, (א) מקטל/מקטל; סעיף 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבניין קל, (ו) קטילה/מקטל.

(2) **חציה**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה **חציה** רק פעמיים במכילתא באותה הפרשה במדרש לפסוק "ומכרו את השור החי וחצו את-כספו" (שמות כא, לה): נאמ' **חציה** בחי, ונא' **חציה** במת, הא בשוים הכת' מד' (נזיקין, יב, 290).

ניכר ששם זה נסמך על דרשת הפסוק. משקלו של השם אינו מוכרע ואי אפשר להכריע אם הוא שייך למשקל **קְטִילָה** (בכתיב חסר) או למשקל **קְטִלָה**.

(3) **טעינה**. במדרשי ההלכה עולה שם הפעולה **טעינה** מן **טע"ן** במדרש לפסוק "הקם תקים עמו" (דברים כב, ד). הוא בא 6 פעמים במכילתא דר"י באותה פרשה. לדוגמה: לפי שהוא או' "הקם תקים עמו", אין לי אלא **טעינה** (כספא, כ, 326). פעם אחת בא השם **טעינה** במדרש לאותו הפסוק בספרי דברים (רכב, 295).

(4) **יציבה**. שם הפעולה **יציבה** משורש **יצ"ב** עולה במדרשי ההלכה. הוא בא פעמיים במכילתא דר"י: פעם אחת במדרש למילה **הַתִּיצְבוּ** בפסוק "התיצבו וראו את-ישועת ה'" (שמות יד, יג): ואין **יציבא**¹²²¹ בכל מקום אלא רוח הקדש (בשלח, ב, 94), ופעם אחרת בא אותו המדרש לפסוק **וַתִּתְצַב** אַחֲתוֹ מִכַּחֲקִי" (שמות ב, ד): ואין **יציבה** בכל מקום אלא רוח הקדש (שירה, י, 151); וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י (טו, כ, 100). גם במקרים אלה נסמך השם על דרשת הפסוק.

(5) **נמיגה**. במכילתא בא פעם אחת שם הפעולה **נמוגה**¹²²² (?) במדרש לפסוק **נִמְגוּ** כל יושבי כנען" (שמות טו, טו): התחילו נמסין, שנ' "נמוגור", ואין נמ!וגה אלא מסייה (שירה, ט, 147).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך וכן במקבילה במכילתא דרשב"י באה הצורה **נמיגה**: ואין **נמיגה** אלא המסאה (מכילתא דרשב"י, טו, טו, 97). על-פי גרסה אחרת של מכילתא דרשב"י: **נמיגא**.

הצורה **נמיגה** (נמוגה), הדורשת את הפועל **נמוגו** שבפסוק, משרישה את תחילית נו"ן של הנפעל כפה"פ ויוצרת שם פעולה חדש בבניין קל במשקל **קְטִילָה**¹²²³. שם זה בא בכל ספרות חז"ל רק בשתי המכילתות בטקסטים המקבילים; אין הוא מעיקר לשון חז"ל, והוא נסמך על דרשת הפסוק.

(6) **נסיעה**. שם הפעולה **נסיעה** מן **נס"ע** עולה במדרשי ההלכה. הוא בא פעמיים בצורת הנפרד במכילתא דר"י: זו **נסיעה** נסעו ישר' על פי משה, ושאר כל המסעות כולם לא נסעו אלא על פי הגבורה [...] אבל **נסיעה** זו לא נסעו אלא על פי משה (ויסע, א, 152); וכן הוא בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, כב, 101).

¹²²¹ כך, באל"ף.

¹²²² כתיב הצורה אינו ודאי.

¹²²³ הפועל הנדרש הוא משורש **מו"ג** מגזרת ע"ו, ואילו שם הפעולה לאחר השרשת הנו"ן בא על דרך השלמים. וכן הוא באשר לשורש התנייני **נמ"ך** שנוצר על ידי השרשת הנו"ן מצורת הבינוני **נמוך** משורש **מו"ך**. ראה ייבין, חילופי גזרות, עמ' 175.

5 פעמים במכילתא דר"י בא השם **נסיעה** בנטייה עם כינוי חבור לנסתרים: **נסיעתן** (בשלח, א, 83; X4 בחדש, א, 204). צורת הסמיכות של השם באה בצירוף **נסיעת העדה** (X2 ספרי במדבר, עד, 69).

ראוי לשים לב כי לצד שם הפעולה **נסיעה** בא במכילתא שם הפעולה המקראי **מסע**¹²²⁴ במ"ם תחילית. שם זה על נטיותיו בא במכילתא 8 פעמים.¹²²⁵

(7) **נקימה**. במדרשי ההלכה עולה שם פעולה חדש משורש **נק"ם**. השם **נקימה** בא 3 פעמים במכילתא דר"י במדרש לפסוק "נְקָם יִנְקָם" (שמות כא, כ): נאמ' כאן **נקימה**, ונא' להלן **נקימה**, "והבאתי עליכם חרב נקמת" וג', מה להלן בחרב, אף כאן בחרב [...] ר' עקיב' או': נאמ' כאן **נקימה** ונא' להלן "נקם נקמת בני ישראל" (נוזיקין, ז, 273), ועוד פעמיים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (כא, יב, 169). גם כאן נסמך השם על דרשת הפסוק.

(8) **סטירה**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה **סטירה** רק פעם אחת במכילתא לציון 'תוצאת הפעולה': "מכה איש ומת מות יומת" למה נאמ' לפי שהוא או' "ואיש כי יכה כל נפש אדם", שומע אני אפילו סטרו **סטירה** (נוזיקין, ד, 261).

(9) **פסיחה**. במדרשי ההלכה עולה שם פעולה חדש משורש פס"ח: **פסיחה**. שם זה בא פעם אחת במכילתא דר"י: "ופסחתי עליכם", ואין **פסיחה** אל' חייס (פסחא, ז, 24). השם בא עוד 4 פעמים במכילתא דרשב"י (פסחא, ז, 26). משורש זה בא גם השם **פיסוח** במשקל **קיטול**.¹²²⁶

(10) **פסיעה**. **פסיעה** המקראי נכתב בלשון חז"ל **פסיע**.¹²²⁷ אין נטייה משורש זה במשנה ובתוספתא. זו עולה לראשונה במדרשי ההלכה. שם הפעולה **פסיעה** משורש זה בא תחת **פסע** המקראי (שמ"א כ, ג). במכילתא בא השם **פסיעה** 7 פעמים באותה הפרשה (בחדש, יא, 245) תמיד בצירוף **פסיעה יתירה**. צורת היחיד באה גם בספרי במדבר (קס, 220). צורת הריבוי **פסיעות** באה פעמיים בספרי דברים (נג, 120). פעם אחת באה צורת הריבוי עם כינוי חבור לנסתר במכילתא דרשב"י: **פסיעותיו** (שם, יב, יג, 16).

(11) **רציחה**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה **רציחה** רק במכילתא – 17 פעמים, 16 פעמים באותה הפרשה (נוזיקין, ד, 263–264) ופעם אחת במסכתא דתשא (א, 340). לדוגמה:

"מעם מזבחי תק' למ", בא הכת' ללמד על רציחה שתדחה את העבדה, שהיה בדין, ומה אם

שבת שעבדה דוחתה, אין רציחה דוחתה, עבדה שהיא דוחה את השבת, אינו דין שלא

¹²²⁴ במדבר י, ב ועוד.

¹²²⁵ על השם **מסע** ועל תפוצתו בספרות התנאים ראה סעיף 2.1.1.16 – משקלים במי תחילית, (א) **מקטל/מקטל**, הערות, (ג) **מסע**.

¹²²⁶ ראה סעיף 2.1.1.8 – משקל קיטול, הערות (2); סעיף 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבנין קל, (ד) **קטילה/קטול**, (1).

¹²²⁷ על חילופי ש/ס ראה אפשטיין, מבוא לנוח"מ, עמי 1233–1234.

תהא רציחה דוחתה? ת'ל "מעם מזבחי תקח' למ", בא הכת' ללמד על רציחה שתדחה את

העבודה (נויקין, ד, 263)

בתלמוד הירושלמי באה פעמיים צורת הסמיכות בצירוף רציחת מצוה (סנהדרין ד, א [כב, ב]).

הצורה רציחה באה עוד 30 פעמים בתלמוד הבבלי.

2.1.1.2 משקל קטלה

משקל זה מקורו במקרא. חלק מן השמות הגזורים במשקל זה משמשים לציון תוצאת הפעולה. להלן הממצא העולה מן המכילתא:

(א) מגזרת השלמים

אבדה – X12 (נויקין, טו, 300; X4 נויקין, טו, 305; X4 נויקין, טו, 306; X3 נויקין, טו, 307) /
 אבידה – X4 (אבידה – X2 נויקין, טו, 307; אבידתו – שירה, א, 118; כספא, כ, 325); גזרה (עמלק,
 ב, 183) / גזירה – X24 (פסחא, ה, 17; פסחא, יד, 50; פסחא, יד, 51; בשלח, א, 86; שירה, ד, 130;
 X7 עמלק, ב, 182; X3 עמלק, ב, 183; בחדש, ג, 213; בחדש, ט, 237; נויקין, א, 247; נויקין, ז,
 273; X3 נויקין, י, 281; נויקין, י, 284; נויקין, יז, 308); גזירתי (X2 בשלח, ב, 91); בנסמך: גזירת
 מלך (עמלק, א, 177); גזירת משה – X3 (פסחא, יג, 45; ויסע, ד, 167; עמלק, א, 179); גזירות – X5
 (פסחא, פתיחתא, 5; פסחא, יג, 43; ויסע, א, 157; X2 בחדש, ו, 222); גזירותי – X4 (X3 בחדש, ו,
 222; בחדש, ו, 223); גנבה – X5 (נויקין, טו, 300; X3 נויקין, טו, 306; נויקין, טו, 307) / גניבה -
 X13 (נויקין, א, 250; נויקין, ה, 266; נויקין, יג, 294; נויקין, ג, 295; נויקין, טו, 303; נויקין, טו,
 304; X4 נויקין, טו, 305; X3 נויקין, טו, 307); גניבתו (נויקין, א, 247); גניבתה (X2 נויקין, ג,
 255); גניבות – X2 (שירה, ו, 138; נויקין, יג, 294); דליקה – X3 (בחדש, ו, 226; X2 נויקין, יד,
 297); חשיכה – X3 (X2 פסחא, א, 6; פסחא, טו, 53) [בפנים חשיכות – X3 (X2 ויסע, ב, 162; ויסע,
 ג, 163)]; טרפה – X4 (נויקין, טו, 303; X2 נויקין, טו, 305; נויקין, טו, 306) / טריפה – (פסחא,
 יח, 71)¹²²⁸; נויקין, טו, 303; X4 נויקין, טו, 306; X2 כספא, כ, 320; X2 כספא, כ, 321); בנסמך:
 טרפת חתול ושוועל... טרפת הדוב והארי ... (נויקין, טו, 306); נבלה - X4 (נויקין, י, 282; נויקין, י,
 283; X2 נויקין, יב, 290) / נבילה – X13 (X2 פסחא, ח, 28; נויקין, טו, 304; X3 כספא, כ, 320;
 X2 כספא, כ, 321; X3 כספא, כ, 336; X2 כספא, כ, 337); בנטייה: נבלתו – X3 (נויקין, יב, 289;

¹²²⁸ ציטוט ממשנה בכורות א, ה.

נזיקין, יב, 290; נזיקין, טז, 304; נבלתינו (בשלח, ב, 93; ספיקה (ויסע, ג, 163)¹²²⁹; עבירה X16
 X6) פסחא, ז, 23; פסחא, ז, 24; X3 בשלח, א, 85; ויסע, ה, 170; ויסע, ו, 173; עמלק, א, 176; X2
 כספא, כ, 337; עבירות – בחדש, י, 240; עקידה – בנטייה: עקידתו של יצחק – X4 (פסחא, ז, 24;
 פסחא, ז, 25; X2 פסחא, יא, 39); ערימות – X3 (X2 בשלח, ד, 100; שירה, ו, 137); שאילה – X3
 (בשלח, ה, 107; נזיקין, יח, 313; תשא, א, 340); שריפה¹²³⁰ – X21 (פסחא, ו, 22; X15 פסחא, ח,
 28; פסחא, ח, 29; X2 נזיקין, ד, 264; X2 ויקהל, א, 347); בנטייה: שריפתו (X2 פסחא, ו, 22);
 בנסמך: שריפת הנותר (X2 פסחא, ו, 22).

(ב) מגזרת פ"י

דיעה (שירה, י, 151); עצה – X6 (בשלח, ה, 106; בשלח, ה, 107; X2 עמלק, א, 176; X2 עמלק, ב,
 200); שינה (X2 שירה, ה, 134).

הערות

מיון השמות במשקל קטלה:

(א) שמות שהם מורשת המקרא: אַבְדָּה (שמות כב, ח); גְּזֵרָה (ויקרא טז, כב); גְּנֵבָה (שמות כב, ג);
 חֲשֵׁבָה (בראשית טו, יב); טְרַפָּה (שמות כב, ל); נִבְלָה (ויקרא כב, ח); שְׂרָפָה (דברים כט, כב); מגזרת
 פ"י: דְעָה (ישעיה יא, ט); עֲצָה (שמ"ב טז, כ); שָׁנָה (משלי ו, ד).

(1) גזרה. השם גְזֵרָה בא במקרא פעם אחת: ונשא השעיר עליו את-כל-עֲוֹנֹתֶם אל-אַרְץ גְּזֵרָה" (ויקרא טז, כב). בספרות התנאים בא השם גְזֵרָה לרוב לציון תוצאת הפעולה במשמעות 'מצווה שאין לבקש לה טעם' או 'פקודה ומצוות השלטון' וכדו.¹²³¹ ספק אם יש קשר ישיר בין גְזֵרָה שבספרות חז"ל ובין ארץ גזרה שבמקרא,¹²³² אולם יש כאן שם מקראי שנתחדשה בו משמעות בלשון חז"ל.

(2) דיעה. השם דיעה בא במדרש לפסוק "לדעה מה יעשה לוי" (שמות ב, ד): "לדיעה", אין דיעה ב'מ אלא רוח הקדש, שנ' "כי מלאה הארץ דיעה את יי" (שירה, י, 151).

לצד שם הפעולה דעה בא השם דעת.¹²³³

¹²²⁹ ופעם אחת באותה הפרשה **פס! יקה** – כנראה אותה המילה בשיבוש מה.
¹²³⁰ השם **שריפה** שובץ תחת משקל **קטלה** כבמקרא (דברים כט, כב; דה"ב טז, יד ועוד). במשנה על-פי כייק עה"פ מנוקדת בחיריק בחלק מן הצורות, על דרך משקל **קטילה** (פסחים ב, א; סנהדרין ז, א ועוד).

¹²³¹ ראה מילון בן-יהודה, ערך **גְזֵרָה**, עמ' 744 ואילך.

¹²³² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 110.

¹²³³ ראה סעיף 2.1.1.15 – **משקלים סגוליים**, (א) קטל.

(ב) שמות שנתחדשו בלשון התנאים ובאים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **זְלָקָה**, **עֲבָרָה**.

(ג) שמות הבאים רק במכילתא ובתוספתא: **ספיקה**.

ספיקה. על-פי צורתו, אפשר לשייך שם זה גם למשקל **קְטִילָה**, אולם החלטתי ללכת בדרך המילונים¹²³⁴ ולהעמידו תחת שמות הבאים במשקל **קְטִילָה**.

שם הפעולה **ספיקה** בא פעם אחת במכילתא במשמעות 'הספקה ויכולת':

שמא תאמרו שאין **ספיקה** בידי ליתנו לכם, אלא הריני נותנו לכם ובסוף אני נפרע מכם

ד(ויסע, ג, 163).

בספרות התנאים בא שם פעולה זה גם פעם אחת בתוספתא לצד השם **ספק**:

אחד האיש ואחד האשה, אלא שהאיש **ספיקה** בו לעשות, והאשה אין **ספק** בידה לעשות

מפני שיש רשות אחרים עליה (תוספתא קידושין א, יא).

במקבילה במכילתא דרשב"י (טז, יב, 188) בא תחת **ספיקה** השם **ספק**. **ספק** בא גם בספרא

בנטייה: אלא שהאיש **ספיקו** בידו והאשה אין **ספיקה** בידה (ספרא, קדושים פו, ג).¹²³⁵

השם **ספיקה** נפוץ בירושלמי ובמדרשי אגדה מאוחרים.

2.1.1.3 משקל קְטִילָה

במקרא מצוי משקל זה כשם פעולה, בייחוד בפועלי קולות, כגון **אָנְחָה**, **זָעָה**, **צָוְחָה**, **צָעָה**, **שָׁאָה** ועוד, וגם בשמות **בְּרָכָה**, **קְלָלָה** שהפועל ניטה בהם בבניין פיעל. להלן הממצא העולה מן המכילתא:

(א) מגזרת השלמים

אמנה – X20 (בשלח, א, 84; בשלח, ג, 98; X3 בשלח, ג, 99; X6 בשלח, ו, 114; X6 בשלח, ו, 115;

ויסע, ב, 161; ויסע, ד, 167+ויסע, ה, 169); **אסרה** (X2 בשלח, א, 88); **ברכה** – X11 (X2 פסחא, טז,

60; X5 פסחא, טז, 61; ויסע, ו, 175; בחדש, ה, 221; בחדש, ז, 229; בחדש, ז, 231; **ברכות** (בחדש,

ג, 211); **בירכותיו** (ויסע, א, 155) / **ברכותיו** (X3 ויסע, א, 155); **הממה** – X2 (בשלח, ב, 95; בשלח,

ה, 108); **חבלה** – בא רק בריבוי: **חבלות** (ויסע, א, 156); **חבשה** (X2 בשלח, א, 88); **חזקה** – רק

בנסמך: **בחזקת ש-** (נויקין, יח, 314); **סורה** (שירה, ו, 137); **עצרה** – בנסמך: **עצרת גשמים** (X2

נויקין, יח, 314); **פשרה** – X3 (X2 עמלק, ב, 196; עמלק, ב, 198); **צדקה** (עמלק, ב, 201); **צעקה** –

¹²³⁴ ראה יסטרוב, ערך **ספיקה**, עמ' 1016; מילון בן-יהודה, ערך א. ספיקה, עמ' 4178; המילון ההיסטורי.
¹²³⁵ הניקוד במסירה. וראה עוד סעיף 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבניין קל, (ז) קְטִילָה/קְטִיל, (2).

רק בנטייה ובנסמך: ¹²³⁶ **צעקתך** (X2 בשלח, ג, 99); **צעקתו** (X2 נזיקין, יח, 314); **צעקתם** (בשלח, ג, 99) / **צעקתן** (שירה, ח, 143); בנסמך: **צעקת** כל באי עולם (שירה, ד, 131); **קללה - קללתו** – X3 (נזיקין, ה, 268; X2 נזיקין, ה, 269); **קללתן** – X3 (X2 נזיקין, ה, 268; נזיקין, ה, 269); בנסמך: **קללת - הקיש קללת אב ואם לקללת המק'** (X2 בחדש, ח, 231); בריבוי: **קללות** (בחדש, ג, 211); **תקלה** (בשלח, א, 89).

(ב) מגזרת ל"י

הנייה - X36 (X2 פסחא, טז, 61; פסחא, טז, 62; X2 פסחא, יח, 71; פסחא, יח, 72; X6 נזיקין, י, 282; X3 נזיקין, י, 283; X2 נזיקין, י, 286; X2 נזיקין, יב, 291; נזיקין, יג, 295; כספא, כ, 320; X2 כספא, כ, 321; כספא, כ, 336; X2 כספא, כ, 337; X10 כספא, כ, 338) / **הניה** (X4 נזיקין, י, 282) / **הנאה** – X7 פסחא, ת, 28 (ועוד פעם אחת הני); **כלייה** – X4 (פסחא, יב, 42; X2 שירה, ה, 133; שירה, ה, 134) / **כלאה** (נזיקין, יז, 310); **ראיה** – X11 (פסחא, א, 7; X2 פסחא, ה, 17; פסחא, ז, 22; X2 פסחא, יז, 67; בחדש, יא, 245; נזיקין, א, 247; נזיקין, ד, 264; נזיקין, ח, 267; נזיקין, טז, 305) / **ראייה** – X3 (בחדש, ד, 214; נזיקין, ה, 267; כספא, כ, 333¹²³⁷).

הערות

להלן מיון השמות במשקל **קְטֹלָה**:

(א) שמות שהם מורשת המקרא: **בְּרָכָה** (בראשית יב, ב); **צְדָקָה** (בראשית טו, ו); **צַעֲקָה** (בראשית כז, לד); **קְלָלָה** (בראשית כז, יב).

(ב) שמות שנתחדשו בלשון התנאים ובאים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **חזקה, סורה,**

פשרה, תקלה; מגזרת ל"י: **הנייה/הנאה, כלייה/כלאה, ראייה/ראיה.**

(1) **חזקה.** במכילתא באה רק פעם אחת צורת הסמיכות של **חזקה - בחזקת**: ובניכם יתומים ולא יתומים, שאין בית דין מניחין אותן למכור מנכסי אביהן, **בחזקת** שהן קיימין (נזיקין, יח, 314). **חזקה** היא 'דבר מקובל, הפל מחזיקים וסוברים כך, מפני שכן הדעת נותן, כן הוא דרך הטבע, מפני שכך הוא המנהג הרגיל'.¹²³⁸ וכן בכל ספרות התנאים. ראה, למשל, במשנה: '**בחזקת** שהוא קיים' (X3 גיטין ג, ג); '**בחזקת** שהן קיימין' (גיטין ג, ד; ג, ח) ועוד.

¹²³⁶ צורת הנפרד באה רק פעם אחת (פסחא, יג, 44) בציטוט הפסוק "ותהי צעקה גדולה במצרים" (שמות יב, ל).

¹²³⁷ ציטוט ממשנה, חגיגה א, א – "הכל חייבין בראייה".

¹²³⁸ מילון בן-יהודה, עמ' 1494, ערך **חזקה**.

(2) **סורה**. הצורה **סורה** מן השורש המקראי **שׁוּרַר** באה פעם אחת במכילתא תחת **שׁוּרַה**.¹²³⁹ הצורה **סורה** באה גם פעמיים במשנה (שקלים ה, ב; עדיות ה, ו) ופעם אחת בתוספתא (ברכות ד, יח). פעמים אחדות היא באה במדרשי ההלכה. הכתיב בסמ"ך מקובל בספרות חז"ל. בכל ספרות התנאים באה הצורה בש"יין רק פעם אחת במכילתא דרשב"י: **שׁוּרַה** (טו, ז, 87). בתלמוד הירושלמי באה רק הצורה בש"יין.

(3) **פשרה**. שם זה לציון תוצאת פעולת הפישור/ההתפשרות בא במכילתא 3 פעמים. שם זה בא פעם אחת במשנה (כתובות י, ו), 6 פעמים בתוספתא, פעם אחת במקבילה במכילתא דרשב"י (יח, כא, 133) ופעם אחת בספרי במדבר (צה, 95).

(4) **תקלה**. כיוון שאין ניקוד בכתב היד של המכילתא, קשה לדעת כיצד לקרוא צורה זו, אם **תְּקֻלָּה**, על-פי המצוי בכ"י למשנה, אם **תְּקֻלָּה**, כבמסורות התימנים¹²⁴⁰ ובתרגום אונקלוס, אם **תְּקֻלָּה** כמצוי בסידורים.¹²⁴¹

משקל קְטֻלָּה קשור לפיעל, אולם הפועל **תְּקַל** בנפעל הוא, והוא משמש בהוראה פעילה. אפשר שהצורה **תְּקֻלָּה** זכתה בצורתה שבכ"י קְטֻלָּה, הדומה לה בשני עיצוריה הראשונים.¹²⁴²

(5) **הנייה / הנאה**. הפועל משורש הני"י ניטה בבניין נפעל. 40 פעמים בא כתיב השם ביו"ד: 4 פעמים הנייה ו-36 פעמים הנייה לעומת 7 פעמים באל"ף: **הנאה**. כתיב הצורה ביו"ד נפוץ בכתיב יד טובים של ספרות התנאים וכן בספרות האמוראים. כך, למשל, במשנה (דמאי ד, ב; שביעית ט, ז ועוד לרוב), בתוספתא (עבודה זרה ה, ח ועוד), במדרשי ההלכה: ספרי במדבר, כד, 29; ספרי דברים, ה, 13 ועוד.¹²⁴³ האל"ף בשם **הנאה** משמשת הגה חציצה בין שתי תנועות.¹²⁴⁴ הכתיב באל"ף מצוי בעיקר בדפוסי המשנה, והוא נפוץ בתוספתא ובתלמוד הבבלי.¹²⁴⁵

(6) **כלייה/כלאה**. הצורה **כְּלִיָּה** באה פעם אחת במשנה: 'רעב שלכליה בא' (אבות ה, ח). שם זה בא תחת השמות המקראיים **כְּלָה** (בראשית יח, כא) ו**כְּלִיּוֹן** (ישעיה י, כב). הצורה **כלייה** באה בספרות התנאים 8 פעמים: פעם אחת בתוספתא; 4 פעמים במכילתא דר"י; פעם אחת במכילתא דרשב"י; פעם אחת בספרא (כלייה); פעם אחת בספרי דברים. הצורה **כלאה**, צורת המשנה הבבלית של **כליה**, באה בספרות התנאים 7 פעמים: פעם אחת במכילתא דר"י; פעמיים במכילתא דרשב"י; פעם אחת בספרי במדבר; פעם אחת במכילתא לדברים; פעמיים בספרי דברים. בתלמוד הבבלי ובמדרשי

¹²³⁹ במקרא אין שמות פעולה משורש זה.

¹²⁴⁰ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 220.

¹²⁴¹ ראה אלדר, מסורת, עמ' 155-156.

¹²⁴² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 113-114.

¹²⁴³ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1208.

¹²⁴⁴ ראה שרביט, שתי תופעות, עמ' 56-57.

¹²⁴⁵ ראה שרביט, אבות לדורותיה, עמ' 202.

אגדה מאוחרים באה הצורה **כלייה** (ביו"ד), בניגוד לשמות אחרים מגורת ל"י שבהן על פי רוב באה בבבלי הצורה באל"ף.¹²⁴⁶

(7) **ראיה/ראייה**. השם **ראיה** במשמעות 'הוכחה', עובדה המראה כי אמנם הדבר כן הוא' בא בכל ספרות התנאים. ברוב המקרים בא שם זה כחלק מן הביטוי: **אע"פ שאין ראיה לדבר, זכר לדבר (X2) פסחא, יז, 67** במשמעות 'אעפ"י שאין ראיה ברורה בהכתוב, יש בו מעין ראיה, רמז לדבר'.¹²⁴⁷

(ג) שמות הבאים רק במשנה ובמדרשי ההלכה: **אמנה, חבלה**.

(1) **אמנה**. הפועל בהפעיל. הצורה **אמנה** באה פעם אחת במשנה בצירוף **אנשי אמנה** (סוטה ט, יב). היא באה גם 7 פעמים במכילתא דרשב"י בטקסטים מקבילים למכילתא דר"י ופעם אחת בספרי דברים (של, 380).

במקרא: ברית וקשר בין שני צדדים לקיים דבר: "ובכל זאת אנחנו כרתים **אִמְנָה** וכתבים ועל החתום שרינו לוינו כהנינו" (נחמיה י, א). בלשון חז"ל באה הצורה **אמנה** במשמעות **אמן, אמונה, אמונים... מחוסר אמנה**, שאינו מאמין.¹²⁴⁸ במכילתא באה לצד **אמנה** הצורה **אמונה** באותה המשמעות.

(2) **חבלה**. בכל ספרות התנאים בא שם פעולה זה רק פעם אחת במשנה: 'גזילות ו**חַבְלוֹת** בשלשה' (סנהדרין א, א) ופעם אחת במכילתא: "ומשפט" דיני אונסי' ודיני קנסו' ודיני **חבלות** (ויסע, א, 156). בספרות האמוראים בא שם זה פעם אחת בירושלמי (סנהדרין א, א [יח, א]) ולרוב בבבלי.

(ד) שמות הבאים רק במכילתות: **אסרה, הממה, חבשה, עצרה**.

(1) **אסרה**. שם זה בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י, פעמיים באותה הפרשה, ובטקסט מקביל בבראשית רבה (פרה נח, פסקה ח, 593) במשמעות 'לאסור את המרכבה' (לקשור) במדרש לפסוקים "וַיֵּאָסֶר יוֹסֵף מִרְכַּבְתּוֹ" (בראשית מו, כט); "וַיֵּאָסֶר אֶת רַכְבּוֹ" (שמות יד, ו): **תבא אסרה** שאסר יוסף לעלות לקראת ישר' אביו ותעמד על **אסרה** שאסר פרעה הרשע לילך לרדוף אחר ישר' (בשלח, א, 88). אין השם **אסרה** מעיקר לשון חז"ל, וברור כי הוא נסמך על דרשת הפסוקים שהובאו לעיל. במקבילה במכילתא דרשב"י (יד, ו, 51) בא בטקסט מקביל השם **אסירה** במשקל **קְטִילָה** תחת **אסרה**.

¹²⁴⁶ ראה לעיל הדיון בסעיף (ב), (5) **הנייה/הנאה**, וכן סעיף 2.1.3.3 – משקל **קְטִילָה**, הערות, (א), (3).
¹²⁴⁷ בכר, ערכי מדרש, עמ' 36. וראה עוד דיימונד, ראיה.
¹²⁴⁸ ראה מילון בן-יהודה, עמ' 285, ערך **אמנה**.

מאותו השורש מצוי שם הפעולה **איסור** במשקל **קטול** על דרך פיעל במשמעות אחרת (הטיל איסור, לא הרשה). לדוגמה: מפ' מה נא' בשל' מקו' אח' איסור אכילה אחת איסור הנייה ואחת איסור בישול (כספא, כ, 336).¹²⁴⁹

(2) **הממה**. השורש **המ"ם** אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא מופיע רק 4 פעמים בספרות התנאים. פעמיים במכילתא דר"י בצורה **הממם** - פעם אחת כמדרש למילה "**וַיְהַמֵּם**" (שמ"א ז, י): "ויהומם", הממם ועירבבם (בשלח, ב, 95); ופעם אחת במדרש למילה "**וַיְהַמֵּם**" (שמות יד, כד): "ויהם את מחנה מצר", הממם עירבבן (בשלח, ה, 108). פעמיים מופיעה הצורה **הממן** בטקסטים המקבילים במכילתא דרשב"י (יד, יג, 55; יד, כד, 65).

לצורה **הממם יש** זיקה למקרא. צורה זו באה בספרות המקרא המאוחרת, בספר דברי הימים: "כי-אלהים **הַמְמִים** בכל צרה" (דה"ב טו, ו). במקום אחר במקרא בא השורש הכפול **המ"ם** באותה משמעות של 'הבאת מהומה ובלבול' בנטייה על דרך הגזרה: "**וַיְהַמֵּם** את מחנה מצרים" (שמות יד, כד).

באותו המדרש במסכתא דבשלח מופיע גם שם פעולה הגזור מאותו השורש - **הממה** במשקל קטלה: "ויהומם", אין הממה אלא מגפה, כעינין שנ' "והמם מהומה גדולה עד השמדם" (בשלח, ב, 95). השם **הממה** בא תחת **מהומה** המקראי (דברים ז, כג ועוד).¹²⁵⁰

נטייה מן השורש **המ"ם** באה בכל ספרות התנאים רק בשתי המכילתות במדרש לפסוק "**וַיְהַמֵּם** את מחנה מצרים" (שמות יד, כד). במכילתא דרשב"י באה במדרש לפסוק זה המילה **מהומה** על-פי הפסוק "והמם מהומה גדולה" (דברים ז, כג): אין מהומה אלא מגפה (שם, יד, כד, 65). במקבילה במכילתא דר"י באה במקום זה המילה **הממה**: "ויהם", אין הממה אלא מגפה (בשלח, ה, 108), וכן אותו המדרש למילה **ויהמם** (בשלח, ב, 95), פעם אחת על-פי הכתיב בשירת דוד: "וישלח חצים ויפיצם ברק ויהמם (הקרי: **וַיְהַמֵּם**)" (שמ"ב כב, טו), ופעם אחת בסיפור בשמ"א: "ופלשתים נגשו למלחמה בישראל וירעם ה' בקול-גדול ביום ההוא על-פלשתים **וַיְהַמֵּם** וינגפו לפני ישראל" (שם, ז, ו).

(3) **חבשה**. בכל ספרות התנאים באה הצורה **חבשה** מן **חב"ש** רק פעמיים במכילתא דר"י באותה הפרשה במדרש לפועל **וַיַּחַבֵּשׁ** (בראשית כב, ג; במדבר כב, כא): תבא חבשה שחבש אברהם אבינו לילך לעשות רצון קונו ותעמד על חבשה שחבש בלעם הרשע לילך לקלל את ישר' (בשלח, א, 88). צורה זו באה בטקסט מקביל בבראשית רבה (פרשה נה, פסקה ת, 593). במקבילה במכילתא

¹²⁴⁹ ראה עוד להלן סעיף 2.1.1.8 - משקל קיטול; סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ד) קטילה/קטול.
¹²⁵⁰ יש קרבת משמעות בין שורש הו"ם, שממנו גזורים השם **מהומה** והפועל **וַיְהַמֵּם** (דברים ז, כג), המופיעים במדרש, ובין השורש הכפול **המ"ם**. ראה קדרי, מילון, ערך **הו"ם**, **הי"ם**, עמ' 208.

דרשב"י באה במדרש זה הצורה **חבישה** במשקל **קְטִילָה** תחת הצורה **חבשה** שבמכילתא דר"י (X3 מכילתא דרשב"י, יד, ו, 50).

(4) **עצרה**. במכילתא באה פעמיים צורת הסמיכות של שם הפעולה **עצרה** במשמעות 'עצירה, הפסקה' בצירוף '**עצרת גשמים**':

נא' כאן "חרון אף" ונא' להלן "חרון אף", מה להלן **עצרת גשמים** וגלות [...] אף כאן **עצרת גשמים** וגלות (נזיקין, יח, 314).

שם הפעולה במשקל זה בא רק במכילתא דר"י ונראה לקרותו **עֲצָרָה**. במקבילה במכילתא דרשב"י בא בצירוף זה שם הפעולה במשקל **קְטִילָה**: **עצירת גשמים** (מכילתא דרשב"י, כב, כג, 211). וכן מצינו בספרי דברים (מג, 99). בספרות האמוראים בא צירוף זה פעמיים בירושלמי (תענית סד, ד [סד, ד; סח, ב [סח, ב]) ופעם אחת באיכה רבה (פרשה א, נא).

חשוב להעיר כי השם **עֲצָרָה** מקראי הוא, אולם במקרא הוא בא במשמעות 'אספה פולחנית' לעבודת ה' (ישעיה א, יג; יואל א, יד) או **לְבַעַל** (מל"ב י, כ).¹²⁵¹

2.1.1.4 משקל קְטִילָה

אימרה (X2 שירה, ג, 126); **זימרה** (שירה, ד, 129); **עברה** (=עברה) – X6 (פסחא, ז, 23; פסחא, יא, 38; X4 פסחא, יח, 70); **שכחה** – X2 (כספא, כ, 323; כספא, כ, 326); **שמחה** – X21 (פסחא, יא, 36; X5 בשלח, א, 88; בשלח, ו, 115; X2 שירה, א, 118; X2 עמלק, ב, 186; X2 בחדש, ב, 210; בחדש, ד, 218; בחדש, ה, 219; X6 כספא, כ, 333).

מגזרת ל"א

יראה¹²⁵² – **יראתי** (פסחא, ז, 23); **יראתו** – X3 (פסחא, יא, 38; X2 כספא, כ, 332); **יראתינו** – X6 (X3 פסחא, יג, 43; X3 פסחא, יג, 44); **יראותיהן** (בחדש, י, 239); **קנאה** – X4 (שירה, ד, 130; X3 בחדש, ו, 226) / **קינאה** (בחדש, ו, 226); **שנאה** (בחדש, א, 204).

הערות

מיון השמות במשקל **קְטִילָה**:

(א) שמות שהם מורשת המקרא: **זימרה** (ישעיה נא, ג); **עברה** (תהלים עח, מט); **שמחה** (מל"א א,

מ); מגזרת ל"א: **יראה** (יונה א, י); **קנאה** (במדבר ה, יד); **שנאה** (שמ"ב יג, טו).

¹²⁵¹ ראה בד"ב, ערך **עֲצָרָה**, עמי 783; קדרי, מילון, ערך **עֲצָרָה**, עֲצָרָת, עמי 824.
¹²⁵² לצד **יראה יש יראות**. ראה להלן סעיף 2.1.1.5 – משקל קטלות, ושם בהערה.

(1) **שנאה**. השם מופיע פעם אחת במשנה (אבות ב, יא) ופעמיים בתוספתא (סנהדרין יד, ג; מנחות יג, כב), פעם אחת במכילתא דר"י (בחדש, א, 204) ופעמיים במכילתא דרשב"י ועוד במדרשי הלכה אחרים.

(ב) שמות שנתחדשו בלשון התנאים ובאים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **שכחה**.

(1) **שכחה**. השם **שכחה** בא כחלק מן הצירוף 'לקט, **שכחה** ופאה' (כספא, כ, 323; כספא, כ, 326).

(ג) שמות הבאים רק במכילתות: **אימרה**.

(1) **אימרה** (התנשאות). בכל ספרות התנאים בא שם זה במכילתא דר"י פעמיים באותה הפרשה: עשאני אימרה, דכת' "ויי האמירך" וג', ואני עשיתיו אימרה, דכת' "את יי האמרת" (שירה, ג, 126), ועוד 3 פעמים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, ב, 78). ניכר ששם זה נסמך על דרשת הפסוק, ואין הוא מעיקר לשון חז"ל.

2.1.1.5 משקל קטלות

יראות - בנסמך: **יראות חטא** (בחדש, ט, 237); בריבוי: **יראות** – X2 (פסחא, יג, 43; בשלת, א, 84).

הערה

השם **יראות** בא במכילתא פעם אחת בנסמך בצירוף **יראות חטא**: מגיד שהבושה מביאה לידי **יראות חטא** (בחדש, ט, 237).

בספרות התנאים בא שם זה בצורת היחיד שלו רק בנסמך ובאותו הצירוף **יראות חטא** (עדיות ה, ו; סוטה ט, טו). צירוף זה בא גם בספרות האמוראים (בבבלי נדרים ב ע"א; X2 כתובות מו ע"א).

לצד **יראות חטא** בא במשנה הצירוף **יראת חטא** (X2 אבות ג, ט; סוטה ט, טו), ובו צורת סמיכות של השם **ירָאָה**. בתוספתא באה לצד **חטא** רק צורת בינוני פֶּעַל: **ירא חטא** (ברכות ו, יח; תעניות ג, ז; ג, ח; חגיגה ג, ט; סנהדרין ז, א), וכן במכילתא **יראי חטא** (עמלק, א, 178).

קוטשר מציג את הצורה **יראות** כאחת הצורות שבהן באה הסופית -ות בנסמך ובנטייה של שמות בעלי סופית -ה¹²⁵³; לדעתו, מדובר בצורה מיוחדת לסמיכות של צורת הנפרד **ירָאָה**, אף שאין הוא מטיל ספק בקיום משקל **קטילות** בנפרד בגלל הצורה **כריתות**¹²⁵⁴.

במכילתא עולה צורת הריבוי של השם **יראות**: בעל-צפון נשתייר מכל היראות¹²⁵⁵ בשביל לפתות לבן של מצרים (פסחא, יג, 43; בשלת, א, 84). צורת הריבוי **יראות** היא על דרך ריבוי שמות

¹²⁵³ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125.
¹²⁵⁴ ראה שם, שם, עמ' 127.

המסתיימים בצורך - **ות** בלשון חכמים, כגון מלכות/מלכיות; גלות/גלויות וכד',¹²⁵⁶ ומכאן שהצורה **יראות** במכילתא היא צורת נפרד והיא יכולה להצטרף לעדויות כתבי היד הטובים על צורות נפרד במשקל קטילות.

2.1.1.6 משקל קטול

משקל זה אינו בא כשם פעולה במקרא. בלשון חז"ל הוא מציין לרוב את פרי הפעולה. **פסול** (פסחא, ט, 32); **שבות** – X9 (X5 פסחא, ט, 33; X2 כספא, כ, 332; X2 תשא, א, 340).

הערות

כל השמות במשקל **קטול** נתחדשו בלשון התנאים, והם באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה.

(1) **פסול**. השם **פסול** מציין בעיקר את תוצאת הפעולה. הוא בא לרוב במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. במכילתא דר"י הוא בא פעם אחת: "ושמרתם את המצות", שמרהו שלא תביאהו לידי **פסול** (פסחא, ט, 32),¹²⁵⁷ הוא בא פעם אחת במכילתא דרשב"י (יב, ד, 9). בספרא באה בעיקר צורת הריבוי של השם: **פסולין/פסולים** (למשל: נדבה ד, א). בכתבי יד טובים למשנה (כ"י"ק וכ"י"פ) מנוקד השם **פְּסוּל**,¹²⁵⁸ וכן במסורת הבלית.¹²⁵⁹ במסורת בני תימן: **פְּסוּל**.¹²⁶⁰ בפי האשכנזים נהגה הקריאה **פיסול** עוד במאה הי"ח. ר' עזריאל ניקד את הפ"א בחיריק, ורז"ה טען שטעה וביקש לתקן לשווא מכיוון שמשקל זה שייך לבניין פיעל. ר"י עמדן השיג על רז"ה בהסתמכו על כתבי יד הכותבים את השם מלא יו"ד והביא בספרו **לוח ארש** דוגמות למילים מן המקרא במשקל קיטול **ציבור וניקוד**, שאין מהן נטייה בפיעל למרות דרך תצורתן.¹²⁶¹ בסידורים בני ימינו תוקנה הצורה, והיא מנוקדת ברוב הסידורים בשווא: **פְּסוּל**.¹²⁶²

(2) **שבות**. הכוונה לשם **שבות** משורש **שב"ת** במשמעות 'שביתה בשבת', שנתחדש בלשון התנאים¹²⁶³. שם זה בא במשנה ובתוספתא. להלן דוגמה מן המכילתא:

1255 במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: **היראות**.
 1256 ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 102–104; קוטשר, לשון חכמים, עמ' 71; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172–173; בר-אשר, טיפוסים, עמ' 93; ברויאר, פסחים, עמ' 240–241. וראה עוד סעיף 2.2.3.1.
 1257 על ההשערות בדבר מקורו של שם זה ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 114.
 1258 ראה שרביט, אבות, עמ' 126. כך בכ"י"פ תמיד. בכ"י"ק בא לעתים הניקוד **פְּסוּל** (פסחים ח, ו; מידות ה, ד).
 1259 ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 916.
 1260 ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 220.
 1261 ראה לוח ארש, ב, סימן קלג (דף פ ע"ב).
 1262 לדיון מלא בסוגיית הניקוד וההגייה של שם זה בפי האשכנזים ראה כהן, לשון התפילה, עמ' 270–271.
 1263 אותה הצורה מתאימה גם לשם המקראי **שבות** מן **שב"ת** במשמעות 'שיבה', יחזרה למצב הקודם (ירמיה כט, יד ועוד), הבאה פעם אחת במכילתא בזיקה לפסוק "ושב ה' אלהיך את-שבותך" (דברים ל, ג): "והשיב יי אל"ך את **שבותך** ורחמך" אינו אוי כן, אלא "ושב יי אל"ך" (פסחא, יד, 52).

"ושמרתם את היום הזה לדורותי" למה נאמ' והלא כבר נאמר "כל מלאכה לא יעשה בהם". אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה, ודברים שהן משום שבות מנין? ת'ל "ושמרתם את היום" וגו'. להביא דברים שהן משום שבות (פסחא, ט, 33).

2.1.1.7 משקל קטולה

אמונה (ויסע, א, 158);¹²⁶⁴ בנסמך: אמונת אבות (בשלח, ו, 115); גבורה – X20 (שירה, א, 119); שירה, א, 120; X3 שירה, ד, 130; X2 ויסע, א, 152; X2 ויסע, א, 153; ויסע, א, 155; ויסע, א, 158; ויסע, ב, 162; ויסע, ב, 163; עמלק, א, 181; עמלק, ב, 197; עמלק, ב, 199; בחדש, ד, 215; בחדש, ד, 216; בחדש, ד, 219; בחדש, ט, 235) בריבוי: גבורות – X15 (X2 בשלח, פתיחתא, 77; בשלח, ב, 96; שירה, ח, 142; שירה, ח, 144; שירה, י, 151; ויסע, ב, 162; ויסע, ה, 170; ויסע, ו, 173; X2 עמלק, א, 179; עמלק, א, 180; X2 עמלק, א, 181; עמלק, א, 190); ישועה (שירה, ג, 126); נבואה – X3 (X2 פסחא, פתיחתא, 6; עמלק, ב, 198); בנטייה: נבואתך (פסחא, פתיחתא, 4); נבואתיך (שירה, י, 151); נבואתו (פסחא, פתיחתא, 4); נבואתה (שירה, י, 151); קבורה – X4 (בשלח, פתיחתא, 75;¹²⁶⁵ X2 שירה, ט, 145); קבורתו (ויסע, א, 153); בנסמך: קבורת מצוה – X5 (נוזיקין, ד, 263; X4 נוזיקין, ד, 264); קבורת מתים (עמלק, ב, 198); רפואה (X2 ויסע, א, 158); בנטייה: רפואתו (בשלח, ה, 107); בנסמך: רפואת בשר ודם (בשלח, ה, 108); רפואות (עמלק, א, 180); שבועה – (פסחא, ה, 14; פסחא, ז, 24; X3 פסחא, יז, 63; בשלח, פתיחתא, 76; בשלח, פתיחתא, 77; X2 בשלח, פתיחתא, 78; שירה, ט, 145; שירה, ט, 147; עמלק, א, 191; נוזיקין, יג, 295; X5 נוזיקין, טו, 300; נוזיקין, טז, 303; X2 נוזיקין, טז, 304); בנטייה: שבועתך (בשלח, פתיחתא, 78); שבועתו (כספא, כ, 322); בנסמך: שבועת שוא (בחדש, ז, 227; בחדש, ח, 234); שבועת הדיין (כספא, כ, 322); בריבוי: שבועות (נוזיקין, טז, 303) / שבועות (נוזיקין, טז, 303); שמועה (עמלק, א, 188).

הערות

כל השמות במשקל קטולה הם מורשת המקרא.

¹²⁶⁴ הצעה לתיקון צורה שנויה על-פי דפוס ראשון.

¹²⁶⁵ עוד פעם אחת באותו המקום טעות במסירה במקום קרובה.

(1) **אמונה**. השם **אמונה** בא במכילתא פעם אחת על-פי דפוס ראשון (ויסע, א, 158) ופעם אחת בנסמך: **אמונת אבות** (בשלח, ו, 115). הפועל בהפעיל. לצד **אמונה** בא במכילתא ובשאר ספרות התנאים השם **אמנה**.¹²⁶⁶

(2) **גבורה**. ברוב המקרים בא שם זה ככינוי לה'. צורת הריבוי באה תמיד בצירוף 'ניסים/ניסין וגבורות' (X2 בשלח, פתיחתא, 77 עוד).

(3) **ישועה**. הצורה **ישועה** באה במכילתא פעם אחת לצד הפסוק הנדרש: "ויהי לי לישועה", **ישועה** אתה לכל באי העולם אבל לי ביותר (שירה, ג, 126).

(4) **נבואה**. שם זה אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא בא פעם אחת במשנה: **נבואתו** (סנהדרין יא, ה); 4 פעמים בתוספתא: **נבואתו** (X3 סנהדרין יד, טו); **נבואה** (עדיות א, א); 3 פעמים בספרי דברים ופעמיים במכילתא דרשב"י. בנטייה באה פעם אחת הצורה **נבואתיך** (שירה, י, 151) – הכינוי החבור בה לנוכחת הוא על דרך המצוי בלשון חז"ל בהשפעת הארמית.¹²⁶⁷ הפועל בנפעל.

(5) **רפואה**. במקרא בא שם זה רק בצורת הריבוי **רפאות** (ירמיה ל, יג; מו, יא; יחזקאל ל, כא). במכילתא בא הפועל בבניין פיעל - **מרפא** (X3 בשלח, ה, 108; ויסע, א, 156; X2 נזיקין, ד, 263) או בנתפעל - **נתרפא** (נזיקין, ו, 270; X2 נזיקין, ו, 271).

(6) **שבועה**. הפועל בנפעל: הגיע **שבועה שנשבע** הק' לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו (פסחא, ה, 14).

2.1.1.8 משקל קטול

איסור (X3 כספא, כ, 336); בנטייה: **איסורו** (X5 כספא, כ, 337); **איסורה** (כספא, כ, 337); בריבוי: **איסורין** (X3 כספא, כ, 339); **פיסוח** (פסחא, יא, 38).

הערות

ביסודו משמש משקל זה שם פעולה של בניין פיעל, אבל בשורשים אחדים הוא משמש שם פעולה של קל.¹²⁶⁸ השמות במשקל זה נתחדשו בלשון התנאים. השם **איסור** בא בכל ספרות התנאים; השם **פיסוח** בא רק במכילתא דר"י.

(1) **איסור**. כאמור, הפועל **אסר** משמש בבניין קל. במקרא בא השם **אָסַר** (במדבר ל, ג ועוד) בהוראה זו. לפי קוטשר, הכפלת הסמ"ך מקורה פונולוגי ולא מורפולוגי (מעין תשלום להארכת ה-i הקצרה),

¹²⁶⁶ ראה לעיל הדיון במשקל **קָטְלָה**, סעיף 2.1.1.3.

¹²⁶⁷ ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 16-17; הנ"ל, ארמית, עמ' 58.

¹²⁶⁸ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 115-116.

אך מכיוון שמשקל זה יוצא דופן הוא בעברית, התגלגלה התיבה למשקל קיטול, הקרוב לו מבחינה מורפולוגית וסמנטית.¹²⁶⁹

(2) **פיסוח**. השם **פיסוח** בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" (שמות יב, יג): אין **פיסוח** אלא **חייס**, שנ' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, יא, 39). במקום אחר במכילתא בא בדרשת אותו הפסוק שם הפעולה **פסיחה**¹²⁷⁰ (פסחא, ז, 24).

2.1.1.9 משקל קטל

גנב – תמיד בנטייה: **גניבו** - X8 (X2 נזיקין, א, 247; נזיקין, א, 250; נזיקין, ב, 252; X4 נזיקין, ג, 255); **גניבה** – X5 (נזיקין, א, 250; X3 נזיקין, ג, 255;¹²⁷¹ נזיקין, ג, 257); **חנק** – X10 (נזיקין, ד, 261; X2 נזיקין, ה, 265; X3 נזיקין, ה, 266; X4 נזיקין, ה, 267); **כפל** – X2 (נזיקין, יג, 295; נזיקין, טו, 299); **כרת** – X33 (X7 פסחא, ח, 28; X2 פסחא, ח, 29; פסחא, ט, 32; X9 פסחא, י, 34; X2 פסחא, יז, 69; פסחא, יח, 72; פסחא, יח, 73; עמלק, א, 191; בחדש, ז, 229; X2 נזיקין, יב, 291; כספא, כ, 337; X4 כספא, כ, 338; X2 ויקהל, א, 346); **כריתות** (בחדש, ז, 228).

הערות

בלשון התנאים עולה משקל חדש בין שמות הפעולה של בניין קל: משקל **קטל**. במקרא אין משקל זה משמש כשם פעולה. רוב הדוגמות למשקל זה במשנה באות מתחום המשפט, בייחוד בשדה הענישה: **גזל** (מעשרות ג, ד; גטין ה, ח; אבות ד, ז); **גנב** (גנבו, סוטה ג, ח); **חנק** (חנקה - סנהדרין יא, ו – כך בכ"י, שתי הווי"וין נמחקו); **כפל**¹²⁷² (בבא קמא ה, ז), **כרת** (ביכורים ב, י) ועוד.¹²⁷³

(1) **גנב**. לצד שם הפעולה **גניבה** במשקל **קטלה**, המוכר לנו מן המקרא,¹²⁷⁴ בא במכילתא שם הפעולה **גנב** במשקל **קטל**. שם זה בא במכילתא 13 פעמים, ותמיד בנטייה (X8 **גניבו**; X5 **גניבה**). לדוגמה:

אם אמרת בעבריה שאינה נמכרת על **גניבה**, לפיכך אינה יוצא בראשי איברים, תאמר בעברי שהוא נמכר על **גניבו**, לפיכך יוצא בראשי איברים (נזיקין, א, 250).

מה אם הבת, שאינה נמכרת על **גניבה**, אביה רשאי למוכרה, הבן שהוא נמכר על **גניבו**, אינו דין שיהא אביו רשאי למוכרו (נזיקין, ג, 255).

¹²⁶⁹ ראה שם, שם, עמ' 116.

¹²⁷⁰ ראה סעיף 2.1.1.1 - משקל קטילה; סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ז) קטילה/קטול.

¹²⁷¹ פעם אחת תיקון במסירה.

¹²⁷² ברוב המקומות במשנה מנוקד כסגוליים **כפל** (כתובות ג, ט; בבא קמא ז, ג ועוד).

¹²⁷³ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 116-117; פלמן, חילופי צורה, עמ' 112; נתן, מונחים משפטיים.

¹²⁷⁴ שמות כב, ב-ג.

(2) **חנק**. בין מיתות בית דין באה גם **חנק**. לרוב בא השם כתואר הפועל **בחנק**. לשם זה, שנתחדש בלשון התנאים, שתי מסורות קריאה: האחת על דרך הסגוליים – **חִנְק**, כך הניקוד ברוב הצורות בכ"י"ק (סנהדרין ז, א; סנהדרין ט, ג ועוד);¹²⁷⁵ האחרת במשקל **קֶטֶל** – **חִנְק**, כך בכ"י פאריס בכל מקום,¹²⁷⁶ במשניות בניקוד בבלי,¹²⁷⁷ במסורת התימנים¹²⁷⁸ ועוד. במסורת הקריאה הקדם-אשכנזית נמצאו שתי הצורות: **חִנְק** ו**חִנְק**.¹²⁷⁹

במכילתא בא השם **חנק** 10 פעמים במסכתא דנזיקין.¹²⁸⁰ אמנם אי אפשר להעמיד על משקלו של השם על-פי כתיבו, אולם המקורות הרבים ללשון המשנה המעמידים את השם במשקל **קֶטֶל**, והימצאות הצורה **חניק** בשני מדרשי הלכה אחרים (3 פעמים בספרא; פעמיים בספרי דברים) גרמו לי לבכר את העמדתו במשקל **קֶטֶל**.

(3) **כפל**. השם **כָּפַל** בא במקרא פעם אחת (איוב מא, ה) ופעמיים בצורת הזוגי **כָּפַלִּים** (ישעיה מ, ב; איוב יא, ו). בספרות התנאים בא שם זה לרוב, בעיקר בפירוט תשלומי נזיקין.

גם לשם זה שתי מסורות קריאה: האחת על דרך הסגוליים כבמקרא, והאחרת על דרך **קֶטֶל**. מנקד כ"י"ק מגלה חוסר עקיבות בניקוד שם זה, פעמים הוא מנקד **כָּפַל** (כתובות ג, ט ועוד) כבמקרא, ופעמים הוא מנקד **כָּפַל** (X2 תרומות ו, ד; בבא קמא ה, ז) במשקל **קֶטֶל**.¹²⁸¹ קוטשר העמיד שם זה במשקל **קֶטֶל**, אך התלבט באשר לשייכותו למשקל זה.¹²⁸²

במסורות התימנים בא השם על דרך הסגוליים: **כָּפַל**.¹²⁸³ בטקסטים מקראיים בניקוד בבלי באה הצורה **כָּפַל**,¹²⁸⁴ ואילו במשניות בניקוד בבלי באה הצורה **כָּפַל**, בעיקר בצירוף **תשלומי כפל**.¹²⁸⁵ הצורה **כפיל**, שיש בה כדי להעיד על משקלה, באה 9 פעמים בספרא ו-9 פעמים בקטע גניזה (ז) למכילתא דרשב"י, תמיד בצירוף **תשלומי כפל**.

במכילתא דר"י באה הצורה **כפל** פעמיים בעניין תשלומים בעבור הנזק: **ישלם כפל** (נזיקין, יג, 295); **תשלומי כפל** (נזיקין, טו, 299), ועל כן ביכרתי להעמידה, כשאר חבריה מתחום המשפט, במשקל **קֶטֶל**.¹²⁸⁶

¹²⁷⁵ רק פעם אחת באה הצורה **חִנְק** (סנהדרין יא, ו).
¹²⁷⁶ ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 62. הניקוד **חִנְק**, על דרך הסגוליים, נמצא במשניות מנוקדות מאיטליה שניקד ר' דוד אלטאראס (שלחי המאה ה-17), וניכר מדוגמה זו ומאחרות שהמדקדק ניסה להשליט את לשון המקרא ואת לשון התלמוד הבבלי על המשניות המנוקדות. ראה שם, שם, עמ' 93.
¹²⁷⁷ ראה פורת, לשון חכמים, עמ' 116; ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 923.
¹²⁷⁸ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 218; 235.
¹²⁷⁹ ראה אלדר, מסורת, עמ' 94.
¹²⁸⁰ ראה הפירוט לעיל.
¹²⁸¹ ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 55, הערה 262.
¹²⁸² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 116–117.
¹²⁸³ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 216; 235.
¹²⁸⁴ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 811.
¹²⁸⁵ ראה שם, שם, עמ' 923.
¹²⁸⁶

(4) **כרת**. במכילתא באה 33 פעמים הצורה **כרת**, וצורת הריבוי שלה **כריתות** באה פעם אחת: המיזיד על כריתות והעובר על מיתת ב' די' ועשה תשובה (בחדש, ז, 228).

2.1.1.10 משקל קטולה

חבולה (ויסע, א, 158); **בריבוי: חבולות** (ויסע, א, 158); **סעודה** – X3 (ויסע, א, 159; ויסע, א, 195; עמלק, ב, 196); **בריבוי: סעודות** (ויסע, ד, 168); ¹²⁸⁷**עבודה** – X29 (פסחא, ד, 13; X5 פסחא, ט, 31; X2 פסחא, ט, 32; X2 פסחא, יב, 41; בשלח, פתיחתא, 77; בשלח, פתיחתא, 78; שירה, ח, 142; ויסע, א, 153; X2 בחדש, ו, 225; X2 נזיקין, ד, 263; נזיקין, ד, 264; X3 כספא, כ, 331; תשא, א, 341; תשא, א, 344; X5 ויקהל, א, 345) / **עבודת** (פסחא, יב, 39); **עבדה** – X21 (פסחא, יז, 64; בחדש, ז, 230; X3 נזיקין, א, 248; X6 נזיקין, ד, 263; X10 נזיקין, ד, 264); **בנטייה: עבודתו** (X2 נזיקין, יז, 310), **עבודתה** (כספא, כ, 329).

הערות

משקל **קטולה** נדיר ביותר במקרא כשם פעולה של בניין קל. למעשה הוא בא רק בשם **עבודה** (שמות א, יד). השם **חבולה** בא פעם אחת במקרא בצירוף **חבלתו חוב**¹²⁸⁸ (יחזקאל יח, ז) כפרי הפעולה.¹²⁸⁹ השם **סעודה** נתחדש בלשון התנאים, והוא בא בכל ספרות התנאים: משנה, תוספתא ומדרשי הלכה.

(1) **חבולה**. כאמור לעיל, מקור השם במקרא. בתיאור הצדיק ביחזקאל יח נאמר: "ואיש לא יונה **חבלתו חוב** וְשִׁיב גְזֹלָה לֹא יְגֹזֵל" (יחזקאל יח, ז). כתוב זה חוזר אל החוקים בשמות כב: "וגר לא תונה ולא תלחצנו" (שם, שם, כ); "אם-חבל תחבל שלמת רעך עד-בא השמש תשיבנו לוי" (שם, שם, כה). בכל ספרות התנאים בא **חבולה** כשם פעולה רק במכילתא פעם אחת ביחיד ופעם אחת בריבוי, והוא נסמך על דרשת אותו הפסוק משמות כב: "חבל תחבל", אם חבלת חבולה אחת, סוף שחובלין בך חבולות הרבה (ויסע, א, 158). מדרש זה מופיע גם בטקסט מקביל במדרש תנחומא (בשלח, יט).

(2) **סעודה**. כאמור, שם זה נתחדש בלשון התנאים. במשניות מנוקדות בכתבי יד ובדפוסים ובמסורות העדות יש שתי מסורות קריאה לשם זה: האחת בחולם – **סְעוּדָה**, והאחרת בשורוק –

¹²⁸⁶ ראה עוד נתן, מונחים משפטיים, עמ' 24.

¹²⁸⁷ על העמדת השם **סעודה** במשקל **קטולה** ראה להלן בהערות (2).

¹²⁸⁸ **חבלתו חוב** בא תחת **חבלת חוב**. המילה **חבלת** היא מיילה יחידאית, והיא באה במקרא בספר יחזקאל, שלשונו מאוחרת. למעשה שם זה שייך לרובד של לשון חז"ל. השם **חבלת** מקביל לשם **חבל**, הבא פעמיים באותו הפרק ביחזקאל (יח) ובאותו ההקשר: "**חבל** לא ישיב" (פסי יב); "**חבל** לא חבל" (פסי טז), ועוד פעם אחת בפרק לג פסי טו. במילונים מוגדר השם **חבלת** כשם נרדף ל**חבל**. ראה, למשל, בד"ב, עמ' 287; מילון בן-יהודה, עמ' 1427; קדרי, מילון, עמ' 270.

¹²⁸⁹ ראה הערה להלן.

סְעוּדָה,¹²⁹⁰ אולם החלטתי להעמידו במשקל **קְטוּלָה** בחולם אף שכתב היד של המכילתא אינו מנוקד. קוטשר העמידו במשקל **קְטוּלָה**¹²⁹¹ על דרך המצוי בכתבי יד של המשנה (כ"י"ק, כ"י"פ), וכן הוא בכ"י פאריס,¹²⁹² במסורת הבבלית¹²⁹³ ובמסורת התימנית;¹²⁹⁴ אף בסידורים רבים מאשכנז ומאיטליה רווח הניקוד בחולם, אף שקיים בהם גם ניקוד בשורוק.¹²⁹⁵

השם **סְעוּדָה** בא בכל ספרות התנאים, פעמים כפרי הפעולה. לדוגמה: שכשעשה רבן גמל' סְעוּדָה לחכמ' היו כל חכמי' יושבין מסובין אצלו (עמלק, א, 195). לרוב כשם עצם מופשט: והלא הדיינין אינן דנין אלא עד זמן סְעוּדָה (עמלק, ב, 196).

(3) **עבודה**. פעם אחת באה במכילתא צורת נפרד בתי"ו בסופה: **עבדות** בצירוף 'לעבודת הזאת': "והיה כי תבאו אל הארץ", תלה הכת' לעבודת הזאת מביאתן לארץ ולהלן (פסחא, יב, 39). במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: **לעבודה** זו. באותו הקשר באה באותה הפרשה במכילתא צורת הנפרד הרגילה: **לעבודה הזאת** (פסחא, יב, 41), ואפשר שמדובר בטעות סופר. 29 פעמים באה הצורה **עבודה** בכתבי מלא וי"ו, ו-21 פעמים באה הצורה **עבדה** בלא וי"ו. הצורה **עבדה** באה פעם אחת במשנה (חולין ט, ב). לא נראה שיש לייחס לשינויי הכתיב משמעות. גם במקרא בא שם זה בשני הכתיבים. למשל: **עֲבֹדָה** (שמות א, יד); **עֲבֹדָה** (דה"א כח, כא).

2.1.1.11 משקל קְטוּלָה¹²⁹⁶

גאולה – רק בנטייה: **גאולתן** (שירה, ו, 138); **חנופה** (בחדש, ב, 209); **ירושה** – X3 (בשלח, א, 87); **בשלח**, א, 88; **בחדש**, ה, 221); **בנטייה**: **ירושנו** (X2 נזיקין, ז, 272); **פעולה** (X2 שירה, י, 150); **קדושה** – X17 (X2 פסחא, ט, 30; X2 פסחא, יח, 70; X2 בחדש, ז, 229; X3 נזיקין, ג, 256; X5 כספא, כ, 320; X2 כספא, כ, 337; תישא, א, 341); **קדושתכם** (שירה, ד, 131); **בנסמך**: **קדושת שבת** – X2 (תשא, א, 341; תשא, א, 343); **קדושת העולם הבא** (תשא, א, 341); **קדושת מועדות** (תשא, א, 343).

¹²⁹⁰ ראה אלדר, מסורת, עמ' 134–135.
¹²⁹¹ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 117.
¹²⁹² ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 79.
¹²⁹³ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 910–911.
¹²⁹⁴ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 221; מורג, נזיקין, עמ' 204.
¹²⁹⁵ ראה שרביט, אבות, עמ' 116; הנ"ל, אבות לדורותיה, עמ' 235; אלדר, מסורת, עמ' 134–135.
¹²⁹⁶ מסעיף זה הושמטו השמות **גדולה**, **כהונה**, **כובה**, **סגולה**. אף שהם שייכים למשקל **קְטוּלָה** הדגוש, אין הם משמשים עוד שמות פעולה, אלא שמות מופשטים טהורים. גם השמות האחרים המובאים להלן ברובם אינם משמשים עוד שמות פעולה, אולם בעקבות קוטשר (ראה לעיל) הוחלט להביאם בזה.

הערות

משקל קטלה יסודו במקרא. בו הוא משמש בתור שם פעולה בבניין קל. לבד מן השם קדושה, שנתחדש בלשון התנאים, ובא במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה, כל השמות ממשקל זה הבאים המכילתא הם מורשת המקרא: גאולה (ויקרא כה, כד); חנופה (ירמיה כג, טו); ירושה (ירמיה לב, ח); פעולה (ויקרא יט, יג). בלשון חז"ל ברוב המקרים אין שמות אלה משמשים עוד שמות פעולה והם נעשו שמות מופשטים.

(1) גאולה. שם זה בא פעם אחת במכילתא בנטייה: ולא השמים בלבד שמחין בגאולתן של ישראל אלא אף ההרים והגבעות עץ פרי וכל ארזים (שירה, ו, 138). גם בחיבורים אחרים של ספרות התנאים אין שם זה בא לרוב, ואין הוא מעיקר לשון חז"ל: פעמיים במשנה; 3 פעמים בתוספתא; פעמיים במכילתא דרשב"י; פעם אחת במכילתא לדברים; פעמיים בספרא (בריבוי); פעם אחת בספרי במדבר; 5 פעמים בספרי דברים.

(2) חנופה. שם זה בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י:

"ויענו כל העם יחדיו", לא ענו בחנופה ולא קיבלו זה מזה, אלא השוו כולם לב אחד ואמרו

"כל אשר דבר יי נע' ונש" (בחדש, ב, 209).

גם במקרא אין שם זה נפוץ. הוא בא רק פעם אחת בירמיה כג, טו. הפועל משורש זה בא במכילתא בבניין פיעל: מחנפין (שירה, א, 119).

(3) ירושה. השם ירושה משמש ברוב המקרים לציון פרי הפעולה. הפועל ניטה בבניין הפעיל.

לדוגמה: אמרו לו, זו היא ירושה שהוריש לנו אבינו, "על חרבך תחיה" (בחדש, ה, 221).

שם זה בא 9 פעמים במשנה; 14 פעמים בתוספתא ו-37 פעמים במדרשי ההלכה, מהן 7 פעמים במכילתא דר"י.

(4) פעולה. שם זה בא מעט בספרות התנאים: הוא בא פעם אחת במשנה אבות ב, טז (פעולתך); 3

פעמים בתוספתא; פעם אחת במכילתא דרשב"י (טו, יז, 99) ופעמיים במכילתא דר"י באותה הפרשה:

ולכשברא לבית המקדש כביכול פעולה לפניו, שנ' "פעלת יי" [...] שהרי בית המקדש קרוי

פעולה לפניו, שנ' "פעלת יי" (שירה, י, 150).

ניכר ששם זה נסמך על דרשת הפסוק.

(5) קדושה. שם זה בא לרוב בכל ספרות התנאים. ברוב המקרים בא קדושה כשם מופשט תחת

קדש המקראי, אולם לעתים הוא משמש כשם פעולה תחת קדוש. נוכל למצוא 'קדושת השם' (ראש

השנה ד, ה); 'קדושת שמו של הקב"ה' (ספרא, מילואים, א, א) לצד 'קידוש השם' (X2 ספרי דברים, לח, 76). הפועל ניטה בבניין פיעל.

2.1.1.12 משקל קטילות

גמילות – רק בנסמך: גמילות חסדים (יתרו, ב, 198); שליחות – בנטייה: שליחותך (פסחא, פתיחתא, 5); שליחותן (X3 פסחא, פתיחתא, 5); בנסמך: שליחות יד – X5 (X3 נזיקין, טו, 300; נזיקין, טז, 304); שפיכות – רק בנסמך: שפיכות דמים – X8 (בשלח, פתיחתא, 82; בחדש, ב, 207; נזיקין, ד, 263; X3 נזיקין, י, 282; נזיקין, יג, 292; שבת, א, 340).

הערות

שמות אחדים באים במכילתא במשקל קטילות תחת משקל קטילה: גמילות, שליחות, שפיכות. שמות אלה באים בצירופים קבועים ותמיד בנסמך: גמילות חסדים, שליחות יד, שפיכות דמים. לדעת קוטשר, אפשר שבנסמך ובנטייה ירשה הסופית -ות את הסופית -ה של שמות פעולה, כגון קטלה, קטילה, ונתקבלה הצורה קטילות כבצירופים יראות חטא (סוטה ט, טו), שפיכות דמים (עבודה זרה ב, א), ואפשר שהדבר נעשה בהשפעת הארמית, אולם אין לשלול קיומו של משקל קטילות כצורת שם פעולה בבניין קל.¹²⁹⁷

(1) גמילות. במכילתא בא פעם אחת השם גמילות במשקל קטילות בצירוף גמילות חסדים:

"את הדרך" זה ביקור חולים; "ילכו" זו קבורת מתים; "בה" זו גמילות חסדים

(עמלק, ב, 198).

שם זה בא בספרות התנאים תמיד בנסמך ותמיד לצד 'חסדים': 4 פעמים במשנה (X2 פאה א, א; בבא בתרא ט, ד; אבות א, ב); 11 פעמים בתוספתא (4 פעמים בכתיב גמלות, חסר יו"ד) ופעם אחת בספרי דברים (שכג, 372).

(2) שליחות. במדרש לפסוק "אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" (שמות כב, ז) באה במכילתא הצורה שליחות תחת שליחה בצירוף שליחות יד (X3 נזיקין, טו, 300; X2 נזיקין, טז, 304). צירוף זה בא 6 פעמים במקבילה במכילתא דרשב"י. פעם אחת במכילתא דרשב"י בא הצירוף שליחת יד לצד שליחות יד (שם, כב, ו, 201).

במכילתא בא פעמים אחדות השם שליחות עם כינוי חבור: שליחותך (פסחא, פתיחתא, 5); שליחותן (X3 פסחא, פתיחתא, 5).

¹²⁹⁷ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125–127.

(3) **שפיכות**. במכילתא באה 7 פעמים צורת שם הפעולה בנסמך **שפיכות**, ותמיד בצירוף **שפיכות דמים** (בשלח, פתיחתא, 82; בחדש, ב, 207; נזיקין, ד, 263; X2 נזיקין, י, 282; נזיקין, יג, 293; תשא, א, 340). לדוגמה:

יכול על ע"ז ועל גילוי עריות ועל **שפיכות דמים** (בשלח, פתיחתא, 82).

צירוף זה בא פעמיים במשנה (עבודה זרה ב, א; אבות ה, ט); 5 פעמים בתוספתא (פאה א, ב; כיפורים א, יב; שבועות א, ד; עבודה זרה ט, ד; ט, ה). במדרשי ההלכה הוא מופיע פעם אחת בספרא, פעמיים בספרי במדבר ופעמיים בספרי דברים.

עושה הפעולה מצוין על ידי הבינוני הפועל: **שופך דמים** (X2 בחדש, ח, 233; X3 נזיקין, י, 282); **שופכי דמים** (X2 נזיקין, ד, 262). וכן הוא במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים.

לתיאור תוצאת הפעולה לעולם באה בספרות התנאים הצורה **שפיכות** לצד המילה **דמים**. שם הפעולה במשקל קטילה **שפיכה** בא פעם אחת במשנה (טבול יום ד, ז), פעמיים בתוספתא (זבחים ו, ט; מעילה א, כט) ופעמים אחדות במדרשי הלכה: פעם אחת בספרא, 5 פעמים בספרי במדבר ופעם אחת במכילתא לדברים. צורת הנסמך **שפיכת** באה בלשון התנאים רק פעם אחת: **ולשפיכת שבת** (תוספתא, מעילה א, כט), אך אין מדובר שם על פעולת השפיכה, אלא על שופכין.

2.1.1.13 משקל קטלן

מגזרת ל"י

מנין – X3 (פסחא, ג, 12; שירה, ט, 146; נזיקין, טו, 299); **קנין** (בנסמך: **קנין עול**) (נזיקין, ז, 272) / **קניין** (בנסמך: **קניין עולם** – X2 נזיקין, ז, 272); בנטייה: **קניינו** (X2 נזיקין, ז, 272) / **קניין** – X9 (X4 שירה, ט, 148; X5 שירה, ט, 149); בנטייה: **קניינו** (נזיקין, ז, 272).

הערות

(1) השם **מנין** נתחדש בלשון התנאים. שם זה הגיע ללשון חז"ל מן הארמית.¹²⁹⁸ הוא בא לרוב בספרות התנאים כולה במשמעויות אחדות: א) מספר, כמות. לדוגמה: "במכסת", אין "מכסת" אל' מנין (פסחא, ג, 12); ב) מנייה, ספירה. לדוגמה: "ועלמות אין מספר" אילו קטנים שאין להם מנין (שירה, ט, 146). במקום אחר בא השם **מינין** ואין ודאות באשר להיותו שם פעולה: "כסף או כלים", מה כסף שדרכו להימנות, אף כלים שדרכן להימנות. מיכן אמרו: כל טענה שאינה במידה במשקל ובמינין אינה טענה (נזיקין, טו, 298–299). על-פי ההקשר, נראה שמדובר בתוצאת המנייה; מכיוון

¹²⁹⁸ ראה גרוס, משקלים, עמ' 47. השפעת הארמית ניכרת גם לגבי הפועל **מנה**. במקרא נפוץ הפועל **ספר**, ואילו בעברית של חז"ל נדחק **ספר** מפני **מנה**. ראה שם, שם, עמ' 47–48.

שהשמות מידה, משקל ומינין באים כאן בצירוף ב' היחס, משמעותם הראשונית משתנה; על כן אפשר שבפרשה זו אין השם מינין משמש שם פעולה.
(2) השם קָנָן הוא מורשת המקרא (יחזקאל לח, יב).

2.1.1.14 משקל קָטְלוֹן / קָטְלוֹן

במקרא משמשים שמות במשקל זה כשמות פעולה. להלן הממצא העולה מן המכילתא:
ביזיון – X6 (X2 בחדש, יא, 245; נזיקין, א, 247; X2 נזיקין, א, 248; נזיקין, ג, 257); גירעון (נזיקין, ג, 260); הריון – X4 (X2 נזיקין, ח, 275; X2 נזיקין, ח, 276); זכרון (פסחא, ז, 25); חסרון – בנטייה: חסרון (בשלח, ה, 106); בנסמך: חסרון שמירה (X4 נזיקין, טז, 305); סירחון – X3 (פסחא, ח, 26; פסחא, ח, 29; פסחא, יז, 64); עלבון – רק בנסמך: עלבון בניד (שירה, ח, 142); פדיון – X13 (נזיקין, ט, 280; X5 נזיקין, י, 285; X7 נזיקין, י, 286); בנסמך: פדיון נפשו (X2 נזיקין, י, 285); פתחון – תמיד בצירוף פתחון פה – X6 שירה, ד, 129; בחדש, ה, 219; בחדש, ה, 221; בחדש, ה, 222; בחדש, ו, 223; בחדש, ו, 224); צמאון (ויסע, ו, 173); רפיון – רק בצירוף רפיון ידים: X2 (עמלק, א, 177; עמלק, א, 178).

הערות

רוב השמות במשקל קָטְלוֹן/קָטְלוֹן הם מורשת המקרא, וכמעט כולם באים בספרי המקרא המאוחרים: בָּזְיוֹן (אסתר א, יח); הָרְיוֹן (רות ד, יג); זָכְרוֹן (שמות יז, יד); חֲסָרוֹן (קהלת א, טו); פְּדִיוֹן¹²⁹⁹ (שמות כא, ל); פְּתָחוֹן¹³⁰⁰ (יחזקאל כט, כא); צָמְאוֹן (דברים ח, טו); רַפְּיוֹן¹³⁰¹ (ירמיה מז, ג). השמות גירעון, סירחון ועלבון נתחדשו בלשון התנאים. מרבית השמות במשקל זה אינם משמשים עוד שמות פעולה כבמקרא, והם שמות מופשטים.

(א) השמות האלה באים בכל ספרות התנאים – במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: גירעון, זכרון, חסרון, פדיון.

(1) גירעון. השם גירעון נתחדש בלשון התנאים. בספרות התנאים הוא בא פעמיים במשנה; פעמיים בתוספתא; פעם אחת במכילתא דר"י; 3 פעמים במכילתא דרשב"י; פעם אחת בספרא; פעם אחת בספרי דברים – ותמיד בצירוף גירעון כסף.

¹²⁹⁹ השם פדיון בא במקרא רק כנסמך פעמיים (שמות כא, ל; תחלים מט, ט). בנפרד באה צורת המשנה פְּדִיוֹם (במדבר ג, מט; נא). אין גרסתה בטוחה. בפסוק המקביל הכתיב הוא פְּדִים והקרי פְּדִים. בנוסח השומרוני בשני המקומות הנייל פְּדִיִם. ראה גרוס, משקלים, עמ' 225, הערה 190.

¹³⁰⁰ השם פתחון בא במקרא רק בנסמך פעמיים כחלק מן הצירוף 'פתחון פה' (יחזקאל טז, סג; שם, כט, כא).
¹³⁰¹ השם רפיון בא במקרא רק פעם אחת בצורת הנסמך כחלק מן הצירוף 'רפיון ידים' (ירמיה מז, ג).

במשנה מנוקדת צורת הנסמך בתנועת i בפה"פ: גרעון-, אולם אין ללמוד ממנה על צורת המילה בנפרד, אם היא במשקל קטלון (קוסובסקי כאפשרות אחת) או במשקל קטלון (כך לוי, יסטרוב ובן-יהודה). אף הכתיב ביו"ד בנפרד ובנסמך אין בו כדי להעיד על אופן הגיית הנפרד.¹³⁰²

לדעת גרוס, אפשר שההפרדה בכתיב בין צורת הנפרד גירעון (בבא מציעא קד ע"ב) לצורת הנסמך והנצמד, כגון גרעונו¹³⁰³ (קידושין טז ע"א), בתלמוד הבבלי לפי דפוס וילנא ורש"י מרמזת על קריאת גרעון כצורת נפרד ו-גרעון כצורת נטייה.¹³⁰⁴

(2) חסרון. השם חסרון בא פעם אחת בספר קהלת המאוחר: חסרון (קהלת א, טו) במשמעות של 'חוסר פגם'. בלשון חכמים רווח השם הן במשמעות 'פגם, נזק, הפסד' הן במשמעות המופשטת. מקור השם בארמית: חוסרן.¹³⁰⁵ בכתבי יד מנוקדים למשנה לא נמצא חסרון בנפרד; הוא נמצא בלי ניקוד בכ"י ובכ"י לו באהלות ב, ג. ילון ניקד את השם חסרון כבמקרא, וכן הוא במשניות מנוקדות דפוס ליוורנו.¹³⁰⁶ במשניות בניקוד בבלי תנועת פה"פ i: חסרון, ולא כטברנית בתנועת e.¹³⁰⁷

בספרות חז"ל נמצא כתיב מלא וחסר יו"ד בצורות נפרד ובצורות נסמך, ואי אפשר לדעת אם משקלו של השם קטלון כבמקרא או קטלון. במכילתא בא השם 4 פעמים בצורת הנסמך בצירוף חסרון שמירה (נזיקין, טז, 305) ופעם אחת בצורת הנצמד: חסרון (בשלח, ה, 105).

(3) פדיון. מקור השם במקרא (שמות כא, ל). כאמור לעיל, במקרא הוא בא רק פעמיים בצורת הנסמך, ואי אפשר לעמוד ממנה על צורת הנפרד ועל משקלו של השם. פדיון בא לרוב בכל ספרות התנאים. לצורת הנפרד של השם במשנה יש שתי מסורות קריאה: האחת פדיון על דרך קטלון, כך בכ"י למשנה (חוץ מנדרים ג, ה וערכין ת, ו); בפירוש המשניות לרמב"ם מהדורת ששון, ובכ"י רומי לספרא בניקוד בבלי; האחרת - פדיון על דרך קטלון, כך במשניות ליוורנו וכך ניקד ילון בכל המקומות במשנה.¹³⁰⁸

במכילתא בא השם פדיון 16 פעמים, רובן באותה הפרשה (נזיקין, ט, 280; X7; נזיקין, י, 285; X8; נזיקין, י, 286). לדוגמה: עבד כנעני אין לו פדיון לעולם (נזיקין, ט, 280).

1302 ראה גרוס, משקלים, עמ' 34.

1303 על-פי המילון ההיסטורי, במקור המשמש אב טקסט למסכת קידושין בבבלי (ספריית הוטיקון) הכתיב גירעונו.

1304 ראה גרוס, שם, שם.

1305 ראה שם, שם, עמ' 26.

1306 ראה שם, שם, עמ' 25.

1307 ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1036.

1308 ראה גרוס, שם, עמ' 225, הערה 190.

השם **פדיון** משמש במשמעות 'פדייה', ואכן לצד **פדיון** בא 6 פעמים השם **פדייה** במשקל **קְטִילָה** על דרך נטיית שורשי ל"י (פסחא, יח, 71; X2 פסחא, יח, 72; X2 פסחא, יח, 73; נזיקין, ג, 257). לדוגמה:

אם אמרת בתלמוד תורה שהוא שקול כנגד הכל, שאם לא למדו אביו מלמד הוא את עצמו, תאמר בפדייה שאינה שקולה כנגד הכל, לפיכך אם לא פדאו אביו לא יפדה את עצמו (פסחא, יח, 72).¹³⁰⁹

פדיון משמש גם במשמעות 'הכסף – אמצעי הפדייה'.¹³¹⁰

(ב) השם **ביזיון** בא רק בתוספתא ובמדרשי ההלכה; השם **הריון** בא רק בתוספתא ובמכילתא.

(1) **ביזיון**. השם **ביזיון** בא פעם אחת במקרא במגילת אסתר המאוחרת (אסתר א, יח), והוא נפוץ בלשון חז"ל. שם זה אינו בא במשנה. בספרות התנאים הוא בא 3 פעמים בתוספתא; 6 פעמים במכילתא דר"י; 4 פעמים בספרי במדבר ופעם אחת בספרי דברים. אפשר שעלייתו של השם בלשון חז"ל אירעה על רקע הארמית.¹³¹¹ הפועל ניטה בבניין פיעל. בניגוד לשמות אחרים במשקל זה, כגון **זכרון** (פסחא, ז, 25), שהפכו לשמות מופשטים, השם **ביזיון** עדיין משמש שם פעולה. לדוגמה:

והרי דברים קל וחומר, ומה אם אבנים שאין בהן דעת לא לרעה ולא לטובה א' המקום לא תנהוג בהן **בביזיון**, חבירך שהוא בדימונו של מי שא' והיה העולם דין הוא שלא תינהוג בו **בביזיון** (בחדש, יא, 245).

(2) **הריון**. השם מקראי (רות ד, יג ועוד). בכל ספרות התנאים בא שם זה רק פעמיים בתוספתא (בבא קמא ט, כ) ו-4 פעמים במכילתא באותה הפרשה במדרש לפסוק "ונגפו אשה הרה":
"ונגפו אשה הרה", מה ת'ל? לפי שנ' "כאשר ישית עליו בעל האשה", שומ' אני אף-על-פי שאין ההריון שלו, מגיד שאינו משלם אלא לבעל ההריון (נזיקין, ח, 275).

(ג) השמות האלה באים רק במדרשי ההלכה: **סירחון**, **עלבון**, **פתחון**.

(1) **סירחון**. במדרשי ההלכה עולה שם פעולה חדש משורש **סר"ח** – **סירחון**. משמעותו היסודית של השם היא 'קלקול, ריקבון'. אין ממנו במשנה ובתוספתא, ואין לו מסורת ניקוד ברורה. פעמים הוא בא בכתוב מלא יו"ד כבמכילתא ופעמים בכתוב חסר יו"ד, ואין לדעת אם ממשקל **קְטִילון** הוא או מן **קְטִילון**.¹³¹² שם זה בא במכילתא 3 פעמים, לדוגמה: יצאו האורז והדוחן והפרגים והשומשמין

¹³⁰⁹ ראה סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ה) קְטִילָה/קְטִילון.

¹³¹⁰ ראה גרוס, משקלים, עמ' 241.

¹³¹¹ ראה שם, שם, עמ' 15; 216.

¹³¹² במערכת המילון ההיסטורי נקבע הערך **סִרְחָן**. יסטרוב ניקדו **סִרְחָן** במשקל **קְטִילון**. ראה מילון, עמ' 987.

והקטניות שאינן באין לידי מצה וחמץ אלא לידי סירחון (פסחא, ח, 26), וכן במסכתא דפסחא, ח, 29; יז, 64. סירחון בא גם פעם אחת בספרי זוטא במדבר, 10 פעמים בספרי במדבר ופעם אחת בספרי דברים.

השם סירחון בא גם במשמעות מושאלת בהוראת 'חטא'. בהוראה זו מצוי גם הכתיב סורחן, הוזה למשקל השם הארמי באותה המשמעות.¹³¹³

(2) עלבון. השורש על"ב נתחדש בלשון התנאים.¹³¹⁴ שם זה חדר לעברית מן הארמית.¹³¹⁵ בכל ספרות התנאים מיוצג שורש זה רק במדרשי ההלכה.¹³¹⁶ במדרשים יש ממנו כמה צורות בינוני פְּעוּל: עלוב (X2 ספרי דברים, שו, 329); עלובין (ספרי דברים כ, 32; כג, 33). השם עלבון אינו בא בצורת הנפרד. צורת נסמך אחת באה במכילתא דר"י: מי כמוך רואה בעלבון בניך ושותק (שירה, ח, 142), וכן הוא בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, יא, 91). השם מופיע עוד פעמיים בנטייה: עלבונו של אדם (ספרי זוטא במדבר, יב, ה, 275); עלבונה של אמו (ספרי דברים, שמו, 405).

בשני עדים מן הגניזה נמצאו הצורות עולבן, עלבן,¹³¹⁷ המתאימות לצורה הארמית של המילה.¹³¹⁸ (3) פתחון. השם פתחון בא בספרות התנאים רק במדרשי ההלכה, ותמיד בצירוף המקראי פְּתַחֹן פָּה (יחזקאל טז, סג; כט, כא). במכילתא בא השם בצירוף זה 6 פעמים (שירה, ד, 129; בחדש, ה, 219; בחדש, ה, 221; בחדש, ה, 222; בחדש, ו, 223; בחדש, ו, 224). הוא בא 3 פעמים במכילתא דרשב"י; פעמיים בספרי במדבר; 3 פעמים במכילתא לדברים ו-3 פעמים בספרי דברים.

(ד) השמות האלה באים רק במכילתות: צמאון (רק פעם אחת במכילתא דר"י), רפיון [ידיים] (פעמיים במכילתא דר"י, פעם אחת במכילתא דרשב"י).

(1) צמאון. השם המקראי צְמַאוֹן (דברים ח, טו; ישעיה לה, ז; תהלים קז, לג) בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא, פעמיים באותה הפרשה: "ויצמא שם העם למים" וגו', אבל כאן נגע בהם צמאון. במקום אחר מה הוא או' "ויבואו מרתה", אבל כן נגע בהן צמאון (ויסע, ו, 173–174). במקום אחר במכילתא נעשה שימוש בשם צמא, השקול במשקל אחר, בציטוט ממשנה ברכות ו, ח: השותה מים לצמאו כיצד הוא מברך (בשלח, ה, 106). קשה לדעת מן הכתיב אם מדובר בצורה

במחזורי אשכנז יש שלוש מסורות קריאה לשם זה: סְרַחֹן, סְרַחֹן, סְרַחֹן. ראה אלדר, מסורת, עמ' 193.
1313 ראה גרוס, שם, עמ' 38–39; אלדר, שם, שם.

1314 ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 263.

1315 ראה גרוס, שם, עמ' 40; 216.

1316 בפרק קניין תורה (אבות פרק ו), שהוא כולו ברייתא ואינו מגוף המשנה (ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 978), באות שתי צורות נצמד של השם עלבון: ומוחל על עלבונו (שם, הלכה א), מעלבונה שלתורה (שם, הלכה ב). ראה גרוס, משקלים, עמ' 39. תימנים קוראים כאן בחזיקי: עלבון. ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 221.

1317 בכתיב חסר, אולי בקמץ קטן על דרך קרבן.

1318 בכ"י ירושלים התימני יש גם הגרסה "עולבונה... מעולבונה" (אבות ו, א-ב). לדעת גרוס זו צורת כלאיים, מיזוג של עלבון (כקריאת התימנים) עם עולבן. ראה גרוס, שם, שם.

ממשקל קָטָל כבמקרא (צָמָא, ישעיה ה, יג; עמוס ח, יא ועוד; לְצָמָאִי, תהלים סט, כב; לְצָמָאִם, נחמיה ט, טו ועוד) או בשם מן הסגוליים במשקל קָטָל.¹³¹⁹ במסכת ברכות במשנה על-פי כ"ק מנוקד לְצִימָאוּ, על-פי הסגוליים. לדעת קוטשר, לצד השם המקראי נראה שהייתה קיימת בלשון התנאים הצורה הסגולית *צָמָא.¹³²⁰ הצורה לְצִימָאוּ (ברכות ו, ח) קיימת גם במשניות בניקוד בבלי.¹³²¹ בכ"י ירושלים לפי מסורת תימן, בפרמה ב, בכ"י פאריס, במסורת בגדד ובמסורת חלב הצורה היא צָמָאוּ מן צָמָא.¹³²² במסורת הקריאה הקדם-אשכנזית קיימות שתי הצורות: צָמָאִם, צָמָאִם.¹³²³

(2) רפיון. השם המקראי רפיון בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י ובטקסט מקביל במכילתא דרשב"י. הוא מציין את תוצאת הפעולה. כבמקרא הוא מופיע רק בצירוף רפיון ידים (ירמיה מז, ג): אין "רפידים" אלא רפיון ידים, לפי שיש' רפו ידיהם מדברי תורה לכך בא שונא עליהם, לפי שאין השונא בא אלא על רפיון ידים מן התורה (עמלק, א, 177–178). וכן הוא במכילתא דרשב"י (יז, ח, 120).

2.1.1.15 משקלים סגוליים

במקרא באים השמות הסגוליים לרוב כשמות פעולה. למשל: הָרָג (ישעיה ל, כה), קָצַף (במדבר א, ג).¹³²⁴ בספרות חז"ל באים במשקלים אלה שמות מקראיים ואף שמות שנתחדשו בלשון חז"ל. מרבית השמות שהם מורשת המקרא אינם משמשים בספרות חז"ל כשמות פעולה; חלקם מציינים את פרי הפעולה וחלקם נעשו שמות מופשטים. להלן הממצא העולה מן המכילתא:

(א) קָטָל

דחק – רק בנטייה: דחקו (עמלק, א, 191); דעת – X12 (בחדש, א, 204; בחדש, יא, 245; X2 נזיקין, יג, 294; נזיקין, יג, 295; נזיקין, יז, 307; X2 נזיקין, יז, 308; נזיקין, יז, 309; כספא, כ, 322 – בקיי הדעת; כספא, כ, 328 – פיקחי הדעת; תשא, א, 341); דעתך (תעלה על דעתך – בחדש, י, 241); דעתו (כספא, כ, 328); דעתה – X2 (נזיקין, יז, 307; נזיקין, יז, 309); בנסמך: גונב דעת בני אדם (נזיקין, יג, 294); מדעת עצמן (כספא, כ, 328); זכר – X12 (פסחא, א, 7; פסחא, ח, 17; פסחא, ז, 22; X2 פסחא, יז, 67; עמלק, ב, 186; בחדש, יא, 245; נזיקין, א, 247; נזיקין, ד, 264; נזיקין, ה, 266;

¹³¹⁹ לנחמים במקורות השונים ראה שרביט, אבות, עמ' 79.

¹³²⁰ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 120. פלמן מציעה לגזור אותו מן *צוּמָא. ראה פלמן, חילופי צורה, עמ' 124–125.

¹³²¹ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 938.

¹³²² ראה פלמן, שם, שם.

¹³²³ ראה אלדר, מסורת, עמ' 89–90.

¹³²⁴ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 118.

נוזיקין, ח, 276; נוזיקין, טו, 305; נסמך בריבוי: **זיכוי** (מים מתוקים) – בשלח, ד, 100; שירה, ו, 137; **חטא** – X7 (ויסע, ו, 173; ויסע, ו, 174; עמלק, א, 179; עמלק, א, 180; עמלק, ב, 185; בחדש, ט, 237) / **חט** – X4 (X2 ויסע, ב, 163; עמלק, א, 176; עמלק, א, 179); **חקר** (בחדש, ו, 227); **נזק** – X13 (X6 נוזיקין, י, 283; X2 נוזיקין, י, 284; X5 נוזיקין, יד, 298); **נזקו** – X3 (X2 נוזיקין, יא, 288; נוזיקין, יא, 289); **נזקן** (X4 נוזיקין, יב, 290); בריבוי: **נזקים** (נוזיקין, יד, 298) / **נזקין** – X7 (X3 נוזיקין, ו, 269; X2 נוזיקין, י, 281; נוזיקין, יד, 296; נוזיקין, יד, 297) / **נזיקין** (נוזיקין, ה, 265); בנסמך: **נזקי אדם** (X3 נוזיקין, ח, 277); **נזקי בהמה** (X3 נוזיקין, ח, 277); **נזקי שנייה** (נוזיקין, ט, 279); **צדק** – בא רק בצירופים: **גר צדק** – X5 (X3 בחדש, ז, 230; X2 כספא, כ, 331); **גירי צדק** (נוזיקין, יח, 312); **שבח?** – X9 (פסחא, יב, 42; בשלח, א, 90; X2 בשלח, ב, 96; בשלח, ג, 100; שירה, ב, 124; שירה, ג, 128; X2 כספא, כ, 332); **שבחו** – X6 (שירה, ג, 126; X4 שירה, ג, 127; ויסע, ו, 174); **שבחן** – X8 (פסחא, ה, 14; פסחא, יב, 42; פסחא, יד, 49; בשלח, א, 90; ויסע, א, 152; בחדש, ה, 219; X2 בחדש, ט, 235); **שבת** – X9 (נוזיקין, ו, 269; X7 נוזיקין, ו, 270; נוזיקין, ו, 271); **שבתו** (נוזיקין, ו, 270).

מגזרת עו"י

מות – X6 (X2 בשלח, ו, 112; שירה, ג, 127; ויסע, א, 153; X2 בחדש, ט, 237); **מותו** (ויסע, א, 154); **מותה** (פסחא, ט, 56).

(ב) קטל

אונס (נוזיקין, יד, 297); **אונסין** – X4 (ויסע, א, 156 [דיני אונס]); X3 נוזיקין, טו, 307); **גודל** – רק בנטייה: **גודלו** (X2 נוזיקין, ז, 272); **גודלה** – X3 (בשלח, א, 132⁵89; X2 נוזיקין, ז, 272); **כופר** – X8 (X4 נוזיקין, י, 281; X2 נוזיקין, י, 283; X2 נוזיקין, י, 284); **עומק** – רק בנסמך: **עומק הדין** (ויסע, ה, 171); **עונש** – X24 (פסחא, ח, 29; בחדש, ג, 212; בחדש, ו, 225; X4 בחדש, ז, 230; X3 בחדש, ח, 232; בחדש, ח, 233; נוזיקין, ד, 262; נוזיקין, ה, 266; X2 נוזיקין, ה, 268; נוזיקין, יז, 309; X4 נוזיקין, יז, 310; כספא, יט, 317; X3 תשא, א, 341) / **ענש** – X2 (נוזיקין, יז, 310; תשא, א, 341); **עונשו** – X7 (X4 פסחא, ח, 29; שירה, ב, 123; עמלק, א, 177; עמלק, א, 178); בריבוי: **עונשין** – X3 (X2 בחדש, ב, 210; נוזיקין, ה, 265); **עושר?** – רק בנטייה: **עושרי** (שירה, ז, 140); **עושרה** (בשלח, א,

¹³²⁵ במקום זה הכתיב **גדולה**. על-פי ההקשר מציעים לקרוא **גודלה**.

89; צורד? – X6 (X2 פסחא, י, 35; X2 בחדש, ו, 223; X2 בחדש, ו, 226; צורכו (יתרו, א, 195);
 צרכה (X4 נזיקין, טו, 300) / צורכה – X7 (נזיקין, טו, 300; X6 נזיקין, טז, 304); צרכינו (ויסע, ו,
 175); צורככס (ירה, ד, 130); צורכיהן (שירה, ד, 130); צורכיו (X2 נזיקין, טו, 300); קוטן – רק
 בנטייה: קוטנו (X2 נזיקין, ז, 271); קוטנה (X2 נזיקין, ז, 271); *שמע – כשמעו – X3 (פסחא, י,
 34; עמלק, א, 181; עמלק, ב, 185); תוקף – רק בנטייה: תוקפי (שירה, ג, 126); תוקפו (בשלח, ו,
 110).

מגזרת ל"י

חולי (יתרו, ב, 202).

(ג) קיל

חייס – X2 (פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 39).

(ד) קטלה - צורת הנקבה בסגוליים

טענה – X3 (X2 נזיקין, טו, 298; נזיקין, טו, 301).

הערות

רוב השמות הסגוליים הם מורשת המקרא. השמות שנתחדשו בלשון התנאים הם: **אונס**, **דחק**,
חייס, **שבת**, **שבת** ובנקבה **טענה**. שמות אלה באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים.

(1) **אונס**. השם **אונס** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא בכל ספרות התנאים. במכילתא הוא בא פעם
 אחת בצורת היחיד: אלא בא הכת' לעשות את האונס כרצון ואת שאינו מתכוין כמתכוין (נזיקין,
 יד, 297), ועוד 4 פעמים בצורת הריבוי.

(2) **דחק**. שם זה נתחדש בלשון התנאים, והוא נכנס לעברית בהשפעת הארמית.¹³²⁶ על-פי כתיבו
 וניקודו בכ"י לק למשנה (**דחַק** [מעשר שני ב, ו]; **דחֶקו** [אבות ב, ג]) שייך השם למשקל **קֶטֶל**, וכן הוא
 על-פי המילון ההיסטורי על כל היקרויותיו.

בחלק מכתבי היד התימניים למשנה נוקדה התיבה במסכת אבות **דַחֶקו**, ואפשר שחלק מכתבי היד
 שאינם מנוקדים נתכוונו אף הם להגייה זו. אפשר שהניקוד בפתח מעיד על משקל **דַחֶק** (או
דַחֶק).¹³²⁷ השם **דחק** בא בתוספתא 3 פעמים בווי"ו – **דחַק** (מעשר שני ב, ז; ד, יג; סנהדרין ב, ז) ו-3
 פעמים בכתב **דחק**: **מפני דחק העם** (כיפורים ג, יז); **בשעת הדחק** (X2 סוכה ב, ט). במכילתא באה
 פעם אחת הצורה הנטויה **דחקו**: גדולה מילה שכל זכיותיו של משה לא עמדו לו בשעת **דחקו**

¹³²⁶ קוטשר כללו בין שמות הפעולה. ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 118.

¹³²⁷ ראה שרביט, אבות, עמ' 93–94; הנ"ל, אבות לדורותיה, עמ' 202; במילון בן-יהודה מוצגים זה אחר זה **דַחֶק**,
דַחֶק, כרד ב, עמ' 919–920, וכן אצל יסטרוב: **דַחֶק**, **דַחֶק** (עמ' 284); **דַחֶק** (עמ' 293).

(עמלק, א, 191). בספרי דברים: **לשון הדחק** (שו, 331). אף בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי באות שתי הצורות לסירוגין, אולם בירושלמי שלטת הצורה בווי"ו: 13 פעמים **דוחק**; פעמיים **דחק**, ואילו בבבלי המצב הפוך: 49 פעמים **דחק**; 10 פעמים **דוחק**.

אצל הספרדים באים שני המשקלים בתפוצה משלימה: **בשעת הדחק**, אבל **בדוחק**, **בשעת דוחקו**.¹³²⁸ בהגדה של פסח: ואת לחצנו זה **הדחק/דחק**. אשכנזים ותימנים גורסים: זה **הדוחק**.¹³²⁹ מכיוון שברוב המקרים בספרות חז"ל מקובל לכתוב תיבות במשקל **קָטֵל** בווי"ו, אפשר שבמכילתא באה הצורה במשקל **קָטֵל** או **קָטֵל**.

(3) **זכר**. השם **זכר** בא תמיד בצירוף 'ואף-על-פי שאין ראייה לדבר, **זכר** לדבר',¹³³⁰ לבד מפעם אחת: **זכר** לדורות (עמלק, ב, 186). למילה מקראית זו יש המובן המיוחד שיש במקרא למילה **זיכרון**, כלומר 'אות זיכרון', 'תזכורת לימים קדמונים'.¹³³¹ לצד **זכר** בא במכילתא השם **זכרון** (פסחא, ז, 25).

(4) **חטא**. השם המקראי **חטא**, המציין את תוצאת הפעולה, בא פעמים אחדות בכתוב חסר אל"ף **חט** כבשאר ספרות התנאים. ראה, למשל, במשנה (שקלים ה, ו; ו, ו; אבות ב, ה ועוד).

(5) **חייס**. במכילתא עולה שם פעולה משורש חו"ס במשקל **קִיל** – **חייס**. שם זה מיוחד למכילתא והוא מופיע בה פעמיים (בעניין אחד, בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" [שמות יב, יג]):

"ופסחתי עליכם", ואין פסיחה אל' חייס, שנא' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, ז, 24);

אין פיסוח אלא חייס, שנ' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, יא, 39).

חשוב לציין כי עצם השימוש במשקל **קִיל** כשם פעולה בא כבר במקרא: כך היא המילה 'צִיד' המשמשת הן כשם פעולה הן כשם המציין את פרי הפעולה.¹³³² אולם המשנה אינה מכירה משקל **קִיל** כשם פעולה והמכילתא מכירה. במילה 'חייס' יש, אם כן, חידוש כפול, מצד המילה גופה ומצד שימוש משקלה.

(6) **חולי**. מקור השם **חולי** במקרא. שם זה בא בכל ספרות התנאים 3 פעמים בתוספתא (X2 גיטין ה, ב; קידושין ה, טז) ופעם אחת במכילתא דר"י בצירוף **חולי מעיים** (יתרו, ב, 202).

(7) **חקר**. שם מקראי זה בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י: דורים לאין חקר ואין מספר (בחדש, ו, 227) ועוד פעם אחת במכילתא לדברים: מה הכוכבים עשוין כתים ואין

¹³²⁸ ראה פלמן, חילופי צורה, עמ' 88–89.

¹³²⁹ ראה אלדר, מסורת, עמ' 40.

¹³³⁰ במשמע 'אף על פי שאין ראייה ברורה בכתוב, יש בו מעין ראייה, רמז לדבר. ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 36.

¹³³¹ ראה בכר, שם, שם.

¹³³² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 120.

להם לא חקר ולא מספר, כך הצדיקים (א, כא, 42). בכתובים אלה יש שאילה מן המקרא: "עשה גדלות ואין חקר נפלאות עד-אין מספר" (איוב ה, ט), ומובן שאין שם זה מעיקר לשון חז"ל.

(8) **טענה**. השם **טענה** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא לרוב במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. במכילתא הוא בא רק 3 פעמים, מהן פעמיים באותה הפרשה: כל **טענה** שאינה במידה במשקל ובמינין אינה **טענה** (נזיקין, טו, 299).

(9) **כופר**. השם **כופר** במשמעות 'פדיון, כפרה' מצוי גם במקרא (שמות כא, ל ועוד). הוא בא בספרות התנאים כולה. הפועל ניטה בבניין פיעל.

(10) **מות**. שם הפעולה הנפוץ במכילתא משורש **מו"ת**, כבשאר ספרות חז"ל, הוא השם **מיתה** (117 פעמים במכילתא).¹³³³ שם הפעולה המקראי **מָוַת** על נטיותיו בא במכילתא רק 8 פעמים, 6 פעמים בנפרד, ופעמיים בנטייה. ברוב ההיקרויות בא השם **מָוַת** כשאילה מן המקרא או בזיקה למילה בפסוק. להלן הפירוט:

פעמיים בא השם **מות** כחלק מן הצירוף **דרך המות** באותו המדרש:

אמ' לו: מה אתה מקיים "הן האדם היה" וג' כאחד ממלאכי השרת? אלא שנתן המק' לפניו

שני דרכים: דרך החיים ודרך המות, ובחר לו דרך המות (בשלת, ו, 112).

במדרש זה יש שאילה מן הפסוק בדברים ל: "הַעֲדֹתֵי בְכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמּוֹת נִתְּנִי לַפְּנִיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבַחֲרַת בְּחַיִּים לַמַּעַן תַּחֲיָה אֶתְּךָ וְזָרַעְךָ" (דברים ל, יט). המדרש נוקט אותה לשון כבפסוק באשר לאפשרות שנותן הקב"ה לאדם לבחור בין החיים ובין המוות.

פעמיים בא השם **מות** במדרש למילה מפסוק מן המקרא, פעם אחת במדרש למילה **צְלָמוֹת**, ופעם אחרת במדרש למילה **עֲלָמוֹת**, שחלק מאותיותיה מרכיבות את המילה **מות**:

'ציה וצלמות' (ירמיה ב, ו) – מה הוא 'צלמות'? מקום צל ועמו **מות** (ויסע, א, 154).

שהרי כל אומות העולם שואלין את ישר' לומר "מה דודך" וג' שכך אתם מתים עליו וכך אתם נהרגין עליו, שג' "על כן עֲלָמוֹת אֶהְבֹּת" (שיר השירים א, ג), אהבונך עד **מות** (שירה, ג, 127).

פעמיים בא השם **מָוַת** בנטייה כחלק מן הצירוף **עד יום מותו / עד יום מותה**:

פעם אחת עלה לראש ההר ללקט עצים וראה הנחש ישן והנחש לא ראהו. מיד נשר שער

ראשו ולא צמח בו שער **עד יום מותו** (ויסע, א, 154).

¹³³³ ראה לעיל סעיף 2.1.1.1 משקל קטילה, ושם בהערות סעיף (ב) הערה (2).

מעשה בבלורי' שטבלו מקצת שפחותיה לפניו ומקצתן לאחריה, ובא מעשה לפני חכמ' ואמרו: את שטבלו לפניו בנות חורין ולאחריה משועבדות. אע"פכן משמשות היו אותה עד יום מותה (פסחא, טו, 57).

צירופים אלה שאולים מן המקרא: עד יום מותו מופיע במקרא 6 פעמים (שופטים יג, ז; שמ"א טו, לה; מל"א א, ה; ירמיה נב, יא; נב, לד; דה"ב כו, כא); עד יום מותה בא במקרא פעם אחת (שמ"א ו, כג).¹³³⁴

ראוי לציין כי במכילתא בא השם מות גם כחלק מן הצירוף מלאך המות, כינוי למלאך הממונה על נטילת נשמתם של בני-האדם בבוא עתם למות. צירוף זה עולה לראשונה במדרשי ההלכה. הוא בא בספרות התנאים 4 פעמים - פעמיים באותה הפרשה במכילתא דר"י ופעמיים באותה הפרשה בספרי דברים:

אילו איפשר להעביר מלאך המות הייתי מעביר, אלא שכבר נגזרה גזירה. ר' יוסי או': על תנאי כך עמדו ישר' לפני הר סיני, על תנאי שלא ישלוט בהם מלאך המות (מכילתא דר"י, בחדש, ט, 237).
באותה שעה אמ' לו הקב"ה למלאך המות: לך והביא לי נשמתו שלמשה. הלך ועמד לפניו ואמ' לו: משה, תן לי נשמתך. אמ' לו: במקום שאני יושב אין לך רשות לעמוד, ואת אומ' לי תן לי נשמתך? גער בו ויצא בניזיפה. הלך מלאך המות והשיב דברים לפני הגבורה (ספרי דברים, שה, 326).

עוד נוכל למצוא פעם אחת בתלמוד הירושלמי (שבת ב, ו [ה, ב]) ו-39 פעמים בתלמוד הבבלי.

(11) נזק. השם נזק מופיע פעם אחת במקרא בספר מאוחר: "כי אין הצר שוה בנזק המלך" (אסתר ז, ד), והוא מעיקר לשון חז"ל. צורת הריבוי המקובלת לשם זה בלשון התנאים היא נזיקים¹³³⁵ (בבא קמא א, א) / נזיקין (תוספתא בבא קמא ט, א) כמו מן נזיק. כבר במקרא מצינו שמות סגוליים שריבויים על דרך קטילים, כגון פסל (שמות כ, ד) - פסילים (ישעיה מב, ח); חרט (ישעיה ח, א) - חריטים (ישעיה ג, כב).¹³³⁶ לדעת קוטשר, בתקופת הבית השני רווחה נטייה לצרף ריבוי של משקל קטיל ליחיד של משקל קטל הסגולי.¹³³⁷ דוגמות לכך אפשר למצוא במגילות ים המלח, במסורת השומרונים¹³³⁸ ובלשון חז"ל.¹³³⁹

במכילתא באה פעם אחת צורת הריבוי המקובלת בלשון חז"ל: נזיקין (נזיקין, ה, 265). לצדה באה פעם אחת הצורה נזקים: ארבעה כללות היה ר' שמע' ב אלע' או' משום ר' מאיר בנזקים (נזיקין, יד, 298). 7 פעמים באה הצורה בנו"ן נזקין.¹³⁴⁰ צורה זו יכולה בכל היקרויותיה להתפרש בהקשרה גם

¹³³⁴ וראה עוד להלן בסעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, סעיף (ב) קטילה/קטל (3).
¹³³⁵ במשנה כיו"ק באה פעם אחת הצורה נזקים בלא יו"ד אחרי עה"פ: 'הנזקים שמין להם בעידית' (גיטין ה, א). על-פי מסורת המנקה זו צורת ריבוי של נזק; על-פי הכתיב אפשר לראות בה צורת בינוני של נפעל. בכי"פ: הנזקין.
¹³³⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 91.
¹³³⁷ ראה קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 288.
¹³³⁸ ראה בן-חיים, נוסח שומרון, ה, עמ' 187; 190.
¹³³⁹ ראה קוטשר, שם, שם; בר-אשר, איטליה, עמ' 117-118; אלדר, מסורת, עמ' 48-49; פלמן, חילופי צורה, עמ' 6.
¹³⁴⁰ ראה הפירוט לעיל.

כצורת בינוני מבניין נפעל (=נִזְקִין). כך, למשל: הואיל וכל הנזקין שבתורה סתם, ופרט באחד מהן שעשה בו נשים כאנשים, פורט אני כל הנזקין שבתורה לעשות בהן נשים כאנשים (נזיקין, ו, 269).

צורת הנסמך בריבוי, כבשאר ספרות חז"ל, היא **נזקי-**, על דרך הסגוליים: **נזקי אדם** (X3 נזיקין, ח, 277); **נזקי בהמה** (X3 נזיקין, ח, 277); **נזקי שנייה** (נזיקין, ט, 279).

(12) **עושר**. מקור השם במקרא (שמ"ב יז, כה ועוד). השם בא בספרות התנאים כולה. הפועל ניטה בבניין הפעיל – העשיר. במכילתא בא השם רק פעמיים בנטייה: **עושרה** (בשלח, א, 89); **עושרי** (שירה, ז, 140). במקבילות במכילתא דרשב"י בכתוב חסר וי"ו: **עשרה** (שם, יד, ז, 51); **עשרי** (שם, טו, ט, 89).

(13) **צורך**. השם **צורך** בא פעם אחת במקרא בנטייה בספר דברי הימים המאוחר: "ואנחנו נכרת עצים מן-הלבנון ככל-צִרְכְּךָ" (דה"ב ב, טו), והוא מעיקר לשון חז"ל. השורש צר"ך נכנס לעברית מן הארמית, ודרך הנטייה אף היא על-פי הארמית. במכילתא עולה צורה לא רגילה של נטיית השם בריבוי '**צורכים**'¹³⁴¹ בצירוף הכינוי החבור לנסתר '**לצורכיו**': מה כאן לצורכיו אף להלן לצורכיו (נזיקין, טו, 300). על-פי הכתיב אין ספק שיש לקרוא תנועת o בצד"י, בניגוד לצורה הצפויה לִצְרְכְּיו (צורת הכתיב הצפויה, 'לצרכיו', נמצאת, למשל, בתוספתא כלים, בבא בתרא א, יב).

הצורה '**צורכיו**' מופיעה עוד פעמיים בטקסטים מאוחרים למכילתא:

עושה אדם כל צורכיו בפת (בבלי, ברכות נ ע"ב); שההולך לארץ שאינה שלו ויש בידו

צורכיו לא יאכל ממה שבידו (תנחומא חוקת, יב).

בדומה לצורה זו באה נטייה של השם ברבים בתוספת הכינוי החבור למדברים '**צורכינו**' במדרשי אגדה:

יש לנו עשרים יום ושלושים שלא עשינו (מה) **צורכינו** (תנחומא, בובר שלח ג [77]);

זכור אותו בעל הבית לטובה שהוא נותן לנו כל צורכינו בימות הגשמים (מדרש תהלים

מזמור קיח, פסקה ה [רמא, ב]).

אפשר שיש בצורה **לצורכיו** השפעה של הארמית; (התנועה o קיימת בארמית גם בנטיית השם

'צורך' ברבים. ראה, למשל, ירושלמי שבת א, ב (ג, א): חד דיהוי לעי באוריתא וחד דיתעביד בה כל

צורכיו); אולם אפשר שיש כאן עדות לראשיתה של אנלוגיה לנטייה של צורות הנוכחים והנסתרים:

צורככם, צורכיהם, שבה מצטרף הכינוי החבור לצורת הנסמך ברבים **צורכי-**.

¹³⁴¹ בטקסטים בניקוד בבלי נמצאה הצורה **צריכי**, נטייה של צורת הריבוי **צריכים**. ראה פורת, לשון חכמים, עמ' 188; בר-אשר, איטליה, עמ' 118. על הנטייה לצרף ריבוי של משקל **קְטִיל** לשמות בעלי משקל סגולי ביחיד ראה עוד לעיל הערה (11) לשם **נזק**.

חשוב להעיר כי בכי"ק למשנה באה פעם אחת, על-פי מסורת המנקד, הצורה צְרָכְיָהּ (נידה ט, א). לדעת פלמן, אפשר שהמנקד ניקד בהשפעת נטיית היחיד, ומכיוון שבכתיב חסרה וי"ו, ניקד בחולם חסר.¹³⁴²

(14) קוטן. השם קוטן במשמעות 'הפך מן גודל', 'זעירות, קטנות' נתחדש בלשון חז"ל. הוא בא תמיד בנטייה. 3 פעמים במשנה:¹³⁴³ קטנו¹³⁴⁴ (יומא ה, א); בקוטן (מעשרות א, ד); בקוטן¹³⁴⁵ (כתובות ב, י), ו-4 פעמים בתוספתא: קוטנו (תוספתא כלים בבא בתרא ה, א) / קטנו (כלים בבא בתרא ה, ב); קוטנה (תוספתא סוטה טו, ה); בקוטן (תוספתא מעשרות א, ג).

אף במכילתא בא שם זה בנטייה; 4 פעמים באותה הפרשה:

הקיש עבד לאמה ואמה לעבד, מה עבד שגודלו וקוטנו עבד, אף אמה שגו?דלה וקוטנה אמה; יצא עבד עברי, שאע"פ שגודלו עבד אבל אין קוטנו עבד; יצא אמה עבריה, אע"פ שקוטנה אמה אבל אין גודלה אמה (נזיקין, ז, 272).

(15) שבח. השם שבח נתחדש בלשון התנאים. הוא בא במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. הפועל ניטה בבניין פיעל: אבל ישר' מרוממים ומפארין ומשבחין ונותנין שיר ושבח וגדולה תהלה ותפארת למי שהמלחמות שלו (בשלח, א, 90).

השם שבח בא בספרות חז"ל ולאחריה בשני משקלים: שְׁבַח על דרך הסגוליים וּשְׁבַח/שְׁבַח במשקל קָטַל, אולם החלטתי להעמידו במשקל שְׁבַח הסגולי, כדרך המילונים.¹³⁴⁶

בכי"ק באה צורת הנפרד של השם בשני המשקלים. הצורה שְׁבַח נתייחדה לעניין עילוי והטבה (X5) בבא קמא ט, ד;¹³⁴⁷ בכורות ח, ט; מעשר שני ב, א; ערכין י, ה), והצורה שְׁבַח לעניין כבוד ופאר, כגון מזכירים אותו לְשִׁבַח (יומא ג, ט, י). בנסמך באה הצורה שְׁבַח בשתי המשמעויות. לדוגמה: שְׁבַח בית אביה (כתובות ח, ה). אף בכינויים בא שווא בשי"ן: שְׁבַחו (X2 מעשר שני ב, א); שְׁבַחו (אבות ב, ח).¹³⁴⁸ במשניות בניקוד בבלי,¹³⁴⁹ בניקוד ארץ-ישראלי ובמסורת תימן¹³⁵⁰ תמיד שְׁבַח. בקריאת

¹³⁴² ראה פלמן, חילופי צורה, עמ' 23. פלמן מביאה אף עדות לבלבול בין צורות בנטייה של שם זה במסורת מרוקו: צְרָכְיָהּ על דרך צְרָכְיָהּ (נידה ט, ב) וּצְרָכְיָהּ על דרך צְרָכְיָהּ (שם, א). ראה שם, שם.

¹³⁴³ ניקוד הצורות על-פי המצוי בכי"ק.

¹³⁴⁴ בכי"פ: קוֹטְנוֹ.

¹³⁴⁵ בכי"פ: בְּקוֹטְנוֹ.

¹³⁴⁶ כך יסטרוב, עמ' 1512; מילון בן-יהודה, עמ' 6833; המילון ההיסטורי.

¹³⁴⁷ מהן פעם אחת בכתיב חריג: שְׁבַח.

¹³⁴⁸ ראה שרביט, אבות, עמ' 99; הני"ל, אבות לדורותיה, עמ' 212.

¹³⁴⁹ ראה פורת, לשון חכמים, עמ' 123; ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 901.

¹³⁵⁰ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 218.

אשכנזים וספרדים בימינו בא השם בשני המשקלים: **שָׁבַח** נוהג באמירת התפילות, ואילו **שָׁבַח/שָׁבְחוּ** בתלמוד,¹³⁵¹ ומכאן: 'מקצת **שָׁבְחוּ** של אדם בפניו'.¹³⁵²

ר' יוסף קמחי (1105–1170) חשב את השם **שבח** לסגולי, והביאו במשקל **פָּעַל**. לעניין צורת הנטייה ראוי להזכיר את דבריו בספר הזיכרון:¹³⁵³ "וטעה האומר מן **שָׁבַח** – **שָׁבְחוּ**, **שָׁבַחְךָ** הפ"א בשבא [...] וטעה האומר ו**שָׁבַחְךָ** אלהינו מפנינו לא ימוש, כי אין נכון לומר כי אם **שָׁבַחְךָ** בחיריק בשקל **זָבַחְךָ**, או יאמר **שבחיד** [...] בשקל ודם **זבחיך**".¹³⁵⁴

(16) **שבת**. השם **שבת** במשמעות 'בטלה', 'פיצוי בטלה' מופיע 3 פעמים במשנה בבא קמא (X2 ה, א – מלא יו"ד: **שִׁבְתָּ**; ה, ג), 9 פעמים בתוספתא, 9 פעמים במכילתא דר"י בצורת הנפרד.¹³⁵⁵ לדוגמה: "ולא ימות ונפל למשכב", הא אם הכהו מכה שיש בה כדי להמית, הרי זה פטור מן השבת ומן הריפוי (מכילתא דר"י, נזיקין, ו, 270).

פעם אחת באה במכילתא צורת הנצמד – **שבתו** (נזיקין, ו, 270). השם **שבת** מופיע גם במכילתא דרשב"י בטקסטים מקבילים.

(17) ***שמע**. השמות **שָׁמַע** ו**שָׁמַע** מקורם במקרא. השם **שָׁמַע** בא לרוב כמושא פנימי במשפט במשמעות 'דבר שמיעה', 'מה ששומעים על אדם או על דבר'. לדוגמה: "ויהי כְּשָׁמַעַ לְבִן אֶת-שָׁמַע יַעֲקֹב" (בראשית כט, יג); "ומלכת-שבא שמעה את-שָׁמַע שלמה" (דה"ב ט, א). השם **שָׁמַע** הוא כנראה צורת משנה של **שָׁמַע**, תוך חילופי u-i, והוא בא רק בנטייה – **שָׁמַעוּ** - במשמעות 'שמעו של פלוני, של אדם, של עם או של אלהים, הדברים ששומעים עליו'. לדוגמה: "ויהי שָׁמַעוּ בכל-הארץ" (יהושע ו, כז); "ושָׁמַעוּ הוֹלֵךְ בְּכָל-הַמְדִינֹת" (אסתר ט, ז).¹³⁵⁶

השם **שמע/שומע** בא בכל ספרות התנאים רק במדרשי החלכה ורק בנטייה – **כשמעו/כשומעו**. במכילתא דר"י בא השם 3 פעמים בכתיב **כשמעו**:

"בבתיכם" למה נמ' לפי שנ' "בכל גבולך", שומע אני כשמעו? תל' "בבתיכם", מה ביתך

בירשותך אף גבולך ברשותך (פסחא, י, 34).

"עמלק", כשמעו; "ואת", אילו אשתו ובניו; "עמו", אילו חיילים שעומו (עמלק, א, 181).

¹³⁵¹ ראה מילון בן-יהודה, ערך **שָׁבַח**, עמ' 6833 בהערה; ילון, מבוא, עמ' 19–20; הנ"ל, פרקי לשון, עמ' 147–148; ברגרין, עיונים, עמ' 30; אלדר, מסורת, עמ' 59; בית-אריה, וורמיזא, עמ' 333.

¹³⁵² ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 147–148.

¹³⁵³ ההדגשות בקטע המצוטט שלהלן שלי הן.

¹³⁵⁴ ראה ספר הזיכרון, מהדורת בכר, עמ' 22.

¹³⁵⁵ ראה הפירוט לעיל.

¹³⁵⁶ ראה בדי"ב, הערכים **שָׁמַע** ו**שָׁמַע**, עמ' 1034–1035; מילון בן-יהודה, ערך **שָׁמַע**, עמ' 7274; קדרי, מילון, עמ' 1117.

"כי מחה אמחה", "מחה" בעולם הזה; "אמחה" לעולם הבא; "זכר", זה המן; "עמלק", כשמעו [...] ר' אלעזר המוד' או': "זכר" זה אגג; "עמלק", כשמעו; "מחה" לו ולכל דורותיו; "אמחה" לו ולכל הדור ההוא (עמלק, ב, 185).

במכילתא באה הצורה **כשמעו** במשמעות 'הבנת הדבר כפשוטו'. לבד מן המכילתא באה נטיית השם **שמע/שומע** 3 פעמים בספרא ו-4 פעמים בספרי במדבר. מן הכתיב **כשומעו** בכל ההיקרויות בספרי במדבר (קיד, 123; קמב, 189; קנג, 201; קנו, 208) עולה צורה הנגזרת מן השם **שמע** בתנועת 0. צורה זו עולה גם מן הניקוד במסירה של המדרש בספרא: מה חולדה **כש(ו)מעה** אף עכבר **כש(ו)מעו** (ספרא שרצים, ה, א).¹³⁵⁷ במקום אחר באותו המדרש בספרא באה לצד **כשמעו** הצורה **כשמועה**, צורת בינוני פעול: מה חולדה **כשמועה** אף עכבר **כשמעו** (ספרא, שם, שם).

לשם **שמע (כשמעו)** מקבילים בספרות התנאים השם **משמע (כמשמעו)**¹³⁵⁸ וצורת הבינוני הפעול **שמוע**. הצורה **כשמועו**, הנגזרת מן הבינוני הפעול, באה במכילתא 22 פעמים, מהן פעם אחת באותו הקשר של **כשמעו** (עמלק, ב, 185).¹³⁵⁹ **כשמועו** באה גם בשאר ספרות התנאים: 3 פעמים במשנה (סוטה ח, ה; ט, ה; מקואות ט, ב), פעם אחת בתוספתא (סוטה ז, ג), 3 פעמים במכילתא לדברים ופעם אחת בספרי במדבר.

שתי הצורות **כשמעו** ו**כמשמעו** משמשות לציון מובן שיוצא באופן פשוט מהכתוב מעצם משמעותו, 'הבנת המילה כפשוטה'. אם הדבר בא לדחות ביאור של פסוק אחד על ידי פסוק אחר, יבוא הנוסח הזה: **שומע אני כשמועו... תלמוד לומר... לדוגמה: "בכל גבולך" למה נא? לפי שנ' "בבתיכם", ושומע אני כשמועו, ת'ל "בכל גבולך", מה גבולך ברשות' אף ביתך ברשותך (פסחא, יז, 66).**¹³⁶⁰ במכילתא דר"י בא הנוסח **שומע אני כשמועו** 6 פעמים (פסחא, יז, 66; בחדש, ט, 239; X3 נזיקין, ז, 274; כספא, כ, 325). פעם אחת בא הנוסח **שומע אני כשמעו** (פסחא, י, 34).

הצורה **כשמעו** באה פעמים אחדות במדרשי הלכה שונים באותה המשמעות של **כשמועו**, **כמשמעו**. אפשר **שכשמעו** הייתה נפוצה יותר במדרשים, ומעתיקים ראו בה טעות סופר, ותיקנוה על-פי הצורה השגורה והנפוצה יותר **כשמועו**.

(18) **תוקף**. מקור השם **תוקף** במשמעות 'חוזק' בספרות המקרא המאוחרת. השם בא פעמיים באסתר: **תִּקְּףוּ** (אסתר ט, כט), **תִּקְּפוּ** (אסתר י, ב) ופעם אחת בדניאל: **בְּתִקְּפוּ** (דניאל יא, יז). השם ונטייתו באים בכל ספרות התנאים רק במדרשי ההלכה. פעמיים במכילתא דר"י: פעם אחת במדרש

¹³⁵⁷ הצורה **כשמעו** באה 3 פעמים באבות דרבי נתן: גולם **כשמעו** (כן) הוא (X2 פרק מ); עני **כשמעו** (פרק מג).

¹³⁵⁸ ראה להלן סעיף 2.1.1.16, (א) **מְקַטְל/מְקַטְל**, הערות (א), (4).

¹³⁵⁹ ראה לעיל.

¹³⁶⁰ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 129.

למילה **אֵיתָנוּ** בפסוק "וישב הים לפנות בקר **לְאֵיתָנוּ**" (שמות יד, כז): אין "איתנו" אלא תוקפו (בשלח, ו, 110); ופעם אחרת במדרש למילה **עָזִי** בפסוק "עָזִי וזמרת יה ויהי לי לישועה" (שמות טו, ב): אין "עזי" אלא **תוקפי** (שירה, ג, 126). וכן בטקסטים מקבילים במכילתא דרשב"י ועוד 5 פעמים בספרי דברים.

2.1.1.16 משקלים במ' תחילית

(א) **מְקָטֵל / מְקָטֵל**¹³⁶¹

מאכל - X2 (פסחא, ט, 30; בחדש, ח, 231); **מאכלו** (נזיקין, ב, 252); **מאמר** - X2 (שירה, י, 150); יתרו, א, 190); **מדרש** (יתרו, א, 193 בית המדרש); **בריבוי: מדרשות** - X3 (יתרו, ב, 196; יתרו, ב, 197; בחדש, י, 241 - בתי מדרשות); **מהלך** (X3 פסחא, יד, 47); **מנהג** (X3 נזיקין, ב, 251); **בנסמך: מנהג הדיוט** - X2 (בחדש, ג, 214; בחדש, ד, 216); **כמנהג עמך** (כספא, יט, 318); **משכב** - בנסמך: **משכב זכור** (עמלק, א, 177); **משמע** - X10 (פסחא, ג, 12; פסחא, ט, 32; פסחא, י, 35; פסחא, יח, 71; בחדש, יא, 243; X2 נזיקין, ה, 265; X2 נזיקין, ה, 267; כספא, כ, 335); **במשמע** - X31 (X2 פסחא, ח, 26; פסחא, ח, 29; X3 פסחא, ט, 32; פסחא, י, 35; פסחא, יא, 39; פסחא, טו, 53; פסחא, טז, 57; פסחא, יז, 63; פסחא, יז, 64; X4 פסחא, יז, 68; פסחא, יז, 69; X2 פסחא, יח, 70; נזיקין, א, 248; נזיקין, ב, 251; X2 נזיקין, ד, 261; נזיקין, ד, 263; נזיקין, ז, 272; נזיקין, ח, 275; X2 נזיקין, יד, 297; נזיקין, יט, 317; כספא, כ, 330; תשא, א, 341); **כמשמע** (X2 נזיקין, ה, 266); **כמשמעו** - X4 (פסחא, ה, 17; נזיקין, ג, 258; נזיקין, ג, 259; כספא, יט, 319); **ממשמע** - X7 (פסחא, ה, 17; פסחא, טז, 57; נזיקין, י, 281; נזיקין, טו, 300; נזיקין, טז, 306 - **מי-משמע**; נזיקין, יח, 314; כספא, כ, 323); **משפט** - רק בנסמך **כמשפט הבנות** X2 (נזיקין, ג, 257; נזיקין, ג, 258).

מגזרת פ"נ

מקח - רק בנטייה: **מקחו** - X4 (פסחא, ג, 10; פסחא, ג, 11; X2 פסחא, ג, 16); **מסע** - בנטייה: **מסען** - X2 (ויסע, א, 152; ויסע, ג, 165); **בריבוי: מסעות** - X6 (X3 ויסע, א, 152; ויסע, א, 153; ויסע, ג, 165; בחדש, א, 204); **משא**¹³⁶² - X10 (ויסע, א, 158; יתרו, ב, 202; X2 כספא, כ, 321; X2

¹³⁶¹ שמות רבים במשקל מקטל משמשים בלשון התנאים כשם פעולה של בניין קל, והם ברובם מורשת המקרא. ראה כהן, שמות בתחילית מ"ם, עמ' 103-105, 111.

¹³⁶² מחסרי פ"נ ומנחי ל"א.

כספא, כ, 335 ; X4 כספא, כ, 337); **משאו** (X2 כספא, כ, 325); **מתן** – **משא ומתן** (ויסע, א, 158 ;
 עמלק, ב, 202); **בנסמך**: **מתן שכרה/ן** (בחדש, א, 206 ; X2 בחדש, ח, 232); **מתן תורה** (בחדש, ב,
 207 ; X2 בחדש, ט, 236 ; X2 נזיקין, ד, 263 ; X4 כספא, כ, 337).

מגזרת ע"ו

מאור ? – ביחיד רק בנסמך: **מאור עיניו** (X2 כספא, כ, 328); **מאור פניו** (בחדש, ז, 231); **בריבוי**:
מאורות (בחדש, ז, 231); **מחוש** (X2 יתרו, ב, 202); **מנוס** (X4 נזיקין, ד, 262).

מגזרת ל"א

מורא - X3 (X2 בחדש, ח, 231 ; בחדש, ח, 232); **מוראו** – X3 (X2 שירה, ח, 143 ; בחדש, ח, 231);
מוראן (בחדש, ח, 231); **בנסמך**: **מורא שמים** (עמלק, א, 178); **מורא אב ואם** (בחדש, ח, 231); **מורא**
המק' (בחדש, ח, 231); **מקרא** – X23 (X4 פסחא, ז, 26 ; X3 פסחא, ט, 30 ; X4 פסחא, ט, 33 ; X4
 פסחא, יז, 64 ; בשלח, ד, 101 ; בשלח, ד, 129 ; ויסע, ג, 16 ; ויסע, ד, 167 ; עמלק, א, 176 ; עמלק, א,
 181 ; בחדש, ח, 232 ; נזיקין, יב, 290); **בריבוי**: **מקראות** (פסחא, ח, 27).

מגזרת ל"י

מעלה (נזיקין, א, 248); **מעשה**¹³⁶³ – X34 בצורת היחיד ; X16 בנפרד (X2 פסחא, פתיחתא, 1 ;
 פסחא, ה, 14 ; X2 פסחא, י, 35 ; פסחא, טז, 62 ; עמלק, א, 190 ; עמלק, ב, 198 ; בחדש, ד, 218 ; X2
 בחדש, ו, 223 ; בחדש, ח, 232 ; X2 בחדש, ט, 235 ; נזיקין, ט, 279 ; נזיקין, יא, 288); X18 בנסמך:
מעשה אדם ומעשה שמים (בשלח, א, 83); **מעשה בראשית** (ויסע, ב, 161 ; עמלק, ב, 196 ; בחדש, ד,
 217 ; בחדש, ז, 230); **מעשה אבות** (ויסע, ב, 163 ; X3 עמלק, א, 179 ; X2 עמלק, א, 180); **מעשה**
אימהות (X2 עמלק, א, 179 ; עמלק, א, 180); **מעשה לוי ומעשה יהודה** (עמלק, א, 180); **מעשה**
קדירה (פסחא, ח, 26); X13 **בריבוי**: **בנפרד מעשים** (שירה, ט, 145 ; ויסע, ו, 175- רבון כל
 המעשים ; X3 עמלק, א, 189 ; בחדש, ג, 212 ; X2 בחדש, ו, 224 ; בחדש, י, 240); **בנטייה**: **מעשיך**
 (בחדש, י, 240); **מעשיו** (פסחא, ז, 23); **מעשיכם** (בחדש, ט, 237); **מעשיהן** (פסחא, טז, 60); **מקרה**
 – רק בנסמך בצירופים **מקרה לילה**, **מקרה יום** (כספא, כ, 321); **משנה**- רק בצירוף **משנה תורה**
 (בחדש, ח, 235); **משקה** – X2 (פסחא, ט, 30 ; נזיקין, ב, 252); **משתה** – X3 (X2 בחדש, ח, 231 ;

כספא, כ, 322 - בצירוף **בית המשתה**).

¹³⁶³ השם **מעשה** בא במכילתא 45 פעמים בצורת היחיד. מהפירוט שלעיל נגרעו מראי המקומות שבהם השם **מעשה**
 משמש בהוראת 'מקרה שקרה'. לדוגמה: **מעשה** בתלמיד אחד (X2 ויסע, א, 155); **מעשה** בבלור' שטבלו מקצת
 שפחותיה לפניה ומקצתן לאחריה (X2 פסחא, טו, 57); **מעשה** שעיברה דליקה את הירדן (נזיקין, יד, 297).

הערות

חלק מן השמות במשקל זה מציינים את הפעולה, וחלקם את פרי הפעולה.¹³⁶⁴ כל השמות במשקל זה הם מורשת המקרא, לבד מן השם **מחוש**.

(א) השמות האלה באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **מאכל, מאמר, מדרש, מהלך, מנהג, משכב, משמע, משפט**; מגזרת פ"נ: **מקח, משא, מתן**; מגזרת עו"י: **מאור**; מגזרת ל"א: **מורא, מקרא**; מגזרת ל"י: **מעשה, משקה**.

(1) **מאמר**. שם הפעולה **מאמר** בא במכילתא פעמיים:

שכשברא הק' את עולמו לא בראו אלא במאמר (שירה, י, 150).

"ויקח יתרו חתן משה את צפורה" וג', ר' יהוש' או': מאחר שנפטרה ממנו בגט [...] ר' אלע'

המודעי או': מאחר שפטרה ממנו במאמר (עמלק, א, 190).

השם **מאמר** בא לצד שם אחר מאותו השורש במשקל **קְטִילָה**: **אמירה** (בחדש, ט, 238).¹³⁶⁵

(2) **מהלך**. השם **מהלך** במשמעות 'מרחק שאדם עובר בדרך' - מקורו במקרא: "מהלך שלשת ימים" (יונה ג, ג). השם מופיע מעט בספרות התנאים: פעמיים במשנה, פעמיים בתוספתא, 3 פעמים במכילתא דר"י באותה הפרשה, פעמיים במכילתא דרשב"י, פעם אחת במכילתא לדברים ו-3 פעמים בספרי דברים.

(3) **משכב**. השם **משכב** בצירוף **משכב זכור** משמש כשם פעולה, והוא בא במשמעות 'שכיבה עם זכר', 'בעילת זכר'. צירוף זה הוא על דרך "משכב זכר" שבמקרא (במדבר לא, יז; שופטים כא, יב), אלא שהצירוף המקראי הוא דרך הטבע, ואילו הצירוף **משכב זכור** משמעו 'ביאה על זכר'. הצירוף **משכב זכור** בא פעם אחת בתוספתא (סוטה ו, ט) וכן פעם אחת בספרא (אחרי, צב, ב) ופעם אחת בספרי דברים (שית, 364).

במקרא מופיע השם **זכור** רק 4 פעמים (שמות כג, יז; לד, כג; דברים טז, טז; כ, יג), ותמיד כשם כולל לכל הזכרים. לדוגמה: "שלוש פעמים בשנה יִרְאֶה כָּל-זְכוּרָךְ אל-פני האדון ה'" (שמות כג, יז).

בלשון חז"ל מתייחדת למילה **זכור** משמעות של 'זכר המשמש עם זכר, בפרט הנבעל'.¹³⁶⁶

השם **זכר**, הבא גם הוא במקרא לעתים כשם כולל לכל הזכרים (שופטים כא, יא ועוד), בא בלשון חז"ל רק במשמעות 'אחד משני המינים'; לרוב נמצאו לצד **נקבה**. כך, למשל, כמין זכר וכמין נקבה היו (בשלח, א, 83), ועוד במקומות אחדים במכילתא (פסחא, ה, 14; פסחא, טז, 57; פסחא, יח, 70; בשלח, ה, 108) וכן בשאר ספרות התנאים.

¹³⁶⁴ ראה כהן, שמות בתחילית מ"ם, עמ' 105.

¹³⁶⁵ וראה עוד בסעיף 2.1.1.18 חילופי משקלים מבניין קל, (ו) קְטִילָה/מְקַטֵּל, הערות (א), (1).

¹³⁶⁶ ראה מילון בן-יהודה, ערך א. **זכור**, עמ' 1333.

(4) **משמע**. השם **משמע** בא במכילתא 54 פעמים. שם זה בא במשמעות 'הוראה, מובן, משמעות, הכוונה הפשוטה שבמילה כפי שאנו שומעים אותה'. **משמע** בא על פי רוב בלויית מילת יחס. **במשמע** – 'בתוך כוונת מילה זו, בכלל זה'. לדוגמה:

הרי הוא או' "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים" וגו', שומע אני אף מעשר שני במשמע?
ת'ל "לחם עני" (פסחא, י, 35–36).

כמשמעו – 'כהוראה הפשוטה, כפי שמשמע ממנו', 'כך ייאמר על מה שיוצא באופן פשוט מהכתוב מעצם משמעותו'.¹³⁶⁷ לדוגמה:

"כסותה" - **כמשמעו**; "עונתה" - אילו מזונותיה (נזיקין, ג, 259).

'כשבא לדחות את המובן הפשוט הוא אומר: **שומע אני כמשמעו, תלמוד לומר**'.¹³⁶⁸ לדוגמה:

ר' או': הרי הוא או' "שם תזבח את הפסח" וגו'. **שומע אני כמשמעו?** ת'ל "מועד צאתך ממצ". אימתי יצאו ישראל ממצרים? משש שעות ולמעלה (פסחא, ה, 17).

הצורה **כמשמעו** באה באותה המשמעות של **כשמעו** או **כשמעו**.¹³⁶⁹

ממשמע שנאמר – 'מתוך הכוונה הפשוטה המשתמעת מן הדברים שנאמרו'. לדוגמה:

"ואם לא ימצא הגנב" וגו', למה נא' **ממשמע שנ'** "אם ימצא הגנב" וגומ' למדנו שאם נמצא הגנב בעל הבית פטור מכל דבר (נזיקין, טו, 300).

(5) **משפט**. השם **משפט** בא במכילתא רק בנסמך **כמשפט הבנות** X2 (נזיקין, ג, 257; נזיקין, ג, 258) בזיקה לפסוק "כמשפט הבנות יעשה-לה" (שמות כא, ט).

(6) **מקח**. השם **מקח** משורש **לק"ח** במשמעות 'לקיחה' – מקורו במקרא. הוא בא בספרות המקרא המאוחרת, פעם אחת בצורת היחיד בנסמך: **מקח-שחד** (דה"ב יט, ז) ופעם אחת בצורת הריבוי **מקחות** (נחמיה י, לב) במשמעות 'סחורות' (פרי הפעולה).

השם **מקח** בא בכל ספרות התנאים. מניקוד כ"י"ק למשנה עולות שתי מסורות קריאה לתיבה זו: **מקח** בפתח במ"ם במסכת פסחים ובכל סדר נשים ו**מקח** בסגול בסדר נזיקין. במסכת אבות, בציטטה מן המקרא, הניקוד בפתח: **מקח** שחד (אבות ד, כב).¹³⁷⁰ לדעת ילון, נקדן היודע שתי מסורות קריאה לתיבה אחת, נוטה פעם לכאן ופעם לכאן. אף במסורות העדות יש הבדלים:

¹³⁶⁷ ראה בכר, ערכי מדרש, עמי 129.

¹³⁶⁸ בכר, שם, עמי 130.

¹³⁶⁹ ראה שם, שם, עמי 129. וראה עוד סעיף 2.1.2.15 – משקלים סגוליים, (ב) קטל, הערות (19); סעיף 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבניין קל, (ט) קטל/מקטל.

¹³⁷⁰ ראה ילון, מבוא, עמי 30–31; 109–110.

תימנים קורין במשנה **מִקָּח**; ספרדים ואשכנזים - הוגים **מִקָּח** טעות; **מִקָּח** וכן בדפוס קושטא, דפוס אמ"ד, ד"ו תצ"ז וליוורנו; בתוספתא מהדורת צוקרמאנדל **מִקָּח**.¹³⁷¹

כתב היד למכילתא אינו מנוקד, ואי אפשר לדעת כיצד נהגתה מילה זו, אולם החלטתי להעמידה במשקל **מִקָּטַל** על דרך המצוי במקרא ולא במשקלים הסגוליים.

במכילתא בא השם **מִקָּח** במשמעות שם הפעולה: "בעשור לחודש הזה", להוציא פסח דורות, שפסח מצרים מקחו מבעשור ופסח דורות מקחו בכל זמן (פסחא, ג, 10–11).

לצד **מִקָּח** בא במכילתא שם הפעולה לקיחה.¹³⁷²

(7) **מִשָּׂא**. פעמיים בא במכילתא השם **מִשָּׂא** בצירוף **מִשָּׂא וּמִתָּן** (ויסע, א, 158; עמלק, ב, 202) לעניין 'התנהגות':

"והישר בעיניו תעשה" זה **מִשָּׂא וּמִתָּן**, מלמד שכל מי שהוא נוש' ונותן באמונה

ורוח הבריות נוחה הימנו מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה (ויסע, א, 158).¹³⁷³

השם **מִשָּׂא** בא במכילתא גם במשמעות 'נשיאה' ו'מטען'. לדוגמה:

ומה אם נבילה שהיא מטמא במשא הרי מותרת בהנייה, טריפה שאינה מטמא במשא אינו

דין שתהא מותרת בהנייה (כספא, כ, 321).

לצד **מִשָּׂא** במשמעות זו בא השם **מִשָּׂא** באותו ההקשר:

חמור של ישר' ומשאוי של גוי "עזוב תעזב עמו", חמור של גוי ומש' של ישר' "וחדלת מעזב

לו", פעמים שאתה חדל פעמים שאתה עזב (כספא, כ, 325).

השם **מִשָּׂא** בא בכל ספרות התנאים. במשנה הוא בא בכתיבים אחדים: הכתיב הצפוי **מִשָּׂאוּ**

(דמאי ג, ב ועוד); **מִשָּׂאֵי** (שביעית ג, ו; ג, ז) – חילופי אם הקריאה אל"ף בסוף המילה ביו"ד

עיצורית;¹³⁷⁴ **מִשָּׂאוֹ(ו)**¹³⁷⁵ (בבא מציעא ב, יא) – עירוב של כתיב באל"ף וביו"ד. רוב הצורות נכתבות

בש"י, אבל יש גם צורות בסמ"ך: **מִסָּאֵי** (שקלים ב, א). צורות אלה באות גם בתוספתא, וכן הצורה

הבאה במכילתא: **מִשָּׂאֵי** (תוספתא, סנהדרין ט, ו), שיש בה הוספת האל"ף השורשית לצד הכתיב

הפונטי ביו"ד. הכתיב **מִשָּׂאֵי** בא גם במכילתא דרשב"י (כב, ד, 196).

(8) **מַעֲשֵׂה**. השם **מַעֲשֵׂה** בא במכילתא לרוב, כמו בכל ספרות התנאים, בהוראה שמנית.¹³⁷⁶ לעתים

הוא מציין את פרי הפעולה. לדוגמה:

¹³⁷¹ ראה שם, שם, עמ' 12, 109.

¹³⁷² ראה לעיל 2.1.1.1 משקל קטילה (ד), (1); 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבניין קל (ו), (3).

¹³⁷³ השימוש הנפוץ בלשון חז"ל בצירוף **נושא ונותן** הוא לעניין העוסק במסחר, קונה ומוכר, כגון במשנה פאה ח, א.

¹³⁷⁴ על חילופי א/י ראה עוד להלן.

¹³⁷⁵ הווי"ו מחוקה.

¹³⁷⁶ כאמור בהערה בפירוט מראי המקורות, לא נידונו בסעיף זה היקריות **מַעֲשֵׂה** במשמעות 'מקרה', 'סיפור מעשה'.

"וישו' ויחנו לפני פי-החירות", מה חירות הלילו לא היו משופעות אלא גדודיות [...] לא

היו מעשה אדם אלא מעשה שמים (בשלח, א, 83).

אמ' להם המקום: אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם עצמיכם, אף אני אעשה מעשה

חדש ואקרא עצמי (בחדש, ו, 233).

אולם במכילתא בא מעשה כבמקרא גם כשם הפעולה. לדוגמה:

כל הקודם במקרא הוא קודם במעשה (X2 פסחא, פתיחתא, 1).¹³⁷⁷

אבל מזרזין את אדם בשעת תלמוד ומזרזין אותו בשעת מעשה (בחדש, ד, 217).¹³⁷⁸

(9) משקה. השם משקה משמש ביחיד שם פעולה, לצד מאכל ושמות אחרים. במכילתא הוא בא

פעמיים: ארעם במאכל ובמשקה ובכסות נקיייה (פסחא, ט, 30); לא ישנה רבו עליו מאכלו

ומשקו¹³⁷⁹ והסיבו משלו (נויקין, ב, 252).

צורת הריבוי משקין משמשת במשמעות 'סוגי משקאות, כגון מים, שמן וכיו"ב', ולכן לא הובאו

מראי המקומות לעיל.¹³⁸⁰

(ב) השם מעלה (=מעלה) בא רק במשנה ובמדרשי ההלכה; השם מנוס בא רק במשנה ובמכילתא.

מנוס. השם המקראי מנוס (עמוס ב, יד ועוד) בא בכל ספרות התנאים פעם אחת במשנה בצירוף בית

מנוס (אבות ד, כב) ו-4 פעמים באותה הפרשה במכילתא דר"י במדרש לפסוק "ושמתי לך מקום

אשר ינוס שמה" (שמות כא, יג):

"ושמתי לך מקום", אבל לא שמענו להיכן. הרי את דן, נא' מנוס לשעה ונא' מנוס לדורות;

מה מנוס האמור לדורות ערי הלויים קולטות, אף מנוס האמור לשעה מחנות הלויים קולטות

(יתרו, ב, 202).

(ג) השם מסע בא רק בתוספתא ובמדרשי ההלכה.

מסע. השם המקראי מסע משורש נס"ע (במדבר י, ב ועוד) אינו בא במשנה. הוא בא 3 פעמים

בתוספתא בצורת הריבוי מסעות; פעמיים בספרא; 7 פעמים בספרי במדבר; בספרי דברים: 3

פעמים – מסע; פעמיים – מסעות.

¹³⁷⁷ במסכתא דבחדש, ח, 232 בא הנוסח 'יהיה קודם במעשה'.

¹³⁷⁸ וראה עוד 2.1.1.1 משקל קטילה (ב); 2.1.1.18 – חילופי משקלים מבניין קל, (ו) קטילה/מקטל (4).

¹³⁷⁹ כינוי הקניין החבור לשם משקה הוא -ו, בניגוד לכינוי המצטרף לשם זה במקרא: משקהו (בראשית מ, כא). אפשר שיש כאן גרירה אחרי הכינוי של שני השמות מאכל, הסיב, הבאים משני צדיו של משקה. משקו בא עוד פעם אחת לצד מאכלו בתלמוד הירושלמי: מאכלו ומשקו של מצורע משתלחין (שקלים ח, ו [א, ב]).

¹³⁸⁰ השם בריבוי בא במכילתא 5 פעמים (X2 פסחא, ו, 20; פסחא, ו, 21; פסחא, י, 35; כספא, כ, 335).

במכילתא בא מסע לצד שם הפעולה נסיעה לציון פרי הפעולה, לעתים באותה הפרשה ממש. לדוגמה: זו נסיעה נסעו ישר' על פי משה, ושאר כל המסעות כולם לא נסעו אלא על פי הגבורה (ויסע, א, 152).¹³⁸¹

(ד) השמות האלה באים רק במכילתא: מחוש, מקרה.

(1) מחוש. השם מחוש בא במכילתא פעמיים באותה הפרשה בנסמך: מחוש עינים; מחוש ראש (יתרו, ב, 202). שם זה בא לרוב בתלמוד הבבלי.

(2) מקרה. בכל ספרות התנאים בא השם מקרה רק במכילתא, פעמיים באותה הפרשה, בזיקה לפסוק הנדרש: "כי יהי בד איש אשר לא יהיה טהור מְקַרְה-לילה" (דברים כג, יא) - אין לי אלא מקרה לילה, מקרה יום מנ' דבר הכת' בהווה (כספא, כ, 321). במילה מְקַרְה בפסוק בדברים כג יש דגש בקו"ף, והמילונים והפרשנים נחלקו באשר למקורו. חלק מן המילונים מביאים מילה זו בערך קְרָה, ורואים בצורה מְקַרְה- צירוף יחס, ובדגש - דגש משלים הבא אחרי מ"ם השימוש.¹³⁸² אחרים רואים במ"ם תחילית של השם מְקַרְה במשקל מְקַטֵּל, ואת הדגש הם מפרשים כדגש לתפארת הקריאה¹³⁸³ או כדגש לציון מוצאה של הקו"ף.¹³⁸⁴

כבר במקרא גופו בא השם מְקַרְה פעמים אחדות באותה המשמעות של 'אירוע בלא כוונת מכוון' בלא דגש בקו"ף. לדוגמה: "ותלך ותבוא ותלקט בשדה אחרי הקצרים וַיִּקֶר מְקַרְה חלקת השדה לבעז" (רות ב, ג); "ולא-דָבַר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מְקַרְה¹³⁸⁵ הוא בלתי טהור הוא כי לא טהור" (שמ"א כ, כו). הצירוף מקרה לילה מצוי גם במגילת המקדש.¹³⁸⁶

העמדת מקרה יום לצד מקרה לילה במדרש במכילתא (כספא, כ, 321) מעידה על תפיסתה כשם במשקל מְקַטֵּל ולא כשם בתוספת מ"ם היחס.

בספרי דברים במדרש לאותו הפסוק (דברים כג, יא) בא תחת מקרה שבמכילתא השם קרי בשני הצירופים - קרי לילה, קרי יום: אין לי אלא קרי לילה, קרי יום מנין? (שם, רנה, 280).

הצורה קרי אופיינית לספרות חז"ל, והיא באה בה לרוב במשמעות 'פליטת זרע בלילה'. במשנה ובתוספתא נקרא האדם שקרה לו המקרה בַּעַל קְרִי (ברכות ג, ה ועוד; תוספתא, מקואות ג, ח ועוד).

¹³⁸¹ וראה עוד סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ו), (2).

¹³⁸² ראה, למשל, בד"ב, ערך קְרָה, עמ' 899.

¹³⁸³ במסורה מתימן: דגש הקוף לתפארת מפני השוא (מסורה גדולה, גינצבורג, ג, דף סו); וכן רד"ק, מכלול, שדה"פ, פֶּעַל.

¹³⁸⁴ ר' משה גייקטילה: נדגשה הקוף שלא כדת לבאר את מוצאה מן התנך כמנהגם לדגש אותיות שלא במקום דגש כי אם לבאר מוצאם כמו קוף מקרה לילה ומקדש ה' (ספר דקדוק לר"י חיוג', פעל קרה). ראה מילון בן-יהודה, ערך מְקַרְה, עמ' 3291, הערה 2. גם קדרי במילונו מביא את השם בערך מְקַרְה. ראה שם, עמ' 660-661.

¹³⁸⁵ קיצור מן מקרה לילה.

¹³⁸⁶ ראה קימרון, מילון, עמ' 299-300.

(ב) משקל מקטלה

מחשבה - X3 (X2 בשלח, ו, 110; יתרו, א, 195); בנסמך: מחשבת עבדה - X2 (בחדש, ז, 230; תשא, א, 344); מחשבת הלב (נוזיקין, טו, 300); בריבוי: מחשבות (כספא, כ, 327); מערכה - X6 (כספא, כ, 334; X3 כספא, כ, 335; X2 ויקהל, א, 346); בנטייה: מערכתו (בשלח, ג, 100).

מגזרת פ"נ

מפלה - רק בנטייה: מפלתו (בחדש, ב, 209); מפלתם (פסחא, יב, 42) / מפלתן (בשלח, פתיחתא, 77) מתנה - X4 (X2 כספא, כ, 334; X2 כספא, כ, 335); בריבוי: מתנות - X2 (יתרו, ב, 199; בחדש, י, 240).

מגזרת ע"ו

מריבה - X3 (X2 שירה, ט, 147; כספא, כ, 324).

הערות

כל השמות במשקל זה הם מורשת המקרא.

- (1) מפלה. השם המקראי **מפלה** (ישעיה יז, א) בא בכל ספרות התנאים רק 3 פעמים במכילתא דר"י בנטייה: מפלתו (בחדש, ב, 209); מפלתם (פסחא, יב, 42) / מפלתן (בשלח, פתיחתא, 77), ועוד 3 פעמים בסדר עולם רבה, פרק כג: מפלתו של סנחריב.
- (2) מריבה. השם המקראי **מריבה** (בראשית יג, ח ועוד) מן רי"ב בא בספרות התנאים רק במדרשי ההלכה: 3 פעמים במכילתא דר"י (X2 שירה, ט, 147; כספא, כ, 324), 4 פעמים במכילתא דרשב"י ו-4 פעמים בספרי דברים.

(ג) משקל מקטלת

מחלוקת - X3 (X2 בחדש, א, 206; בחדש, ה, 222).

הערה

מחלוקת. מקור שם זה במקרא. במקרא הוא בא על פי רוב במשמעות 'מחלקה', 'קבוצה' (דה"א כו, א),¹³⁸⁷ לבד מהשם 'סלע המחלקות' (שמי"א כג, כח), הבא אולי במשמעות 'היה נבדלי', 'פרשי'.¹³⁸⁸ שם זה בא בכל ספרות התנאים. הפועל בנפעל.

¹³⁸⁷ ראה בד"ב, ערך **מחלקת**, עמ' 324-325; קדרי, מילון, ערך **מחלקת**, עמ' 600.
¹³⁸⁸ ראה שם, שם, עמ' 310, ערך **חלק**, ב.

(ד) משקל מקטית¹³⁸⁹

מראית – רק בצירוף **מראית העין** (עמלק, ב, 183).

הערה

השם **מראית** נתחדש בלשון התנאים. בכל ספרות התנאים בא השם **מראית** רק בצירוף **מראית העין**. במכילתא בא שם זה פעם אחת:

א' לפניו, רבו' של עולם, אם כן אראנה במראית העין (עמלק, ב, 183).

יש הסבורים שמראית הוא צורת סמיכות של **מְרָאָה**,¹³⁹⁰ ואולם במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה מצינו בסמיכות את הצורה **מראה**. בכי"ק פעמים עה"פ אל"ף מנוקדת בצירי, על-פי כללי הניקוד הטברני, כגון **מְרָאָה דם** (חולין ו, ה); **כמְרָאָה המים** (מקואות ז, ג; ז, ד), ופעמים היא מנוקדת בסגול, כגון **מְרָאָה דם** (זבחים ח, ו); **מְרָאָה לובן** (נגעים ד, א).¹³⁹¹

2.1.1.17 משקלים בת' תחילית**(א) משקל תקטול**

תלמוד – X4 בנפרד (X2 פסחא, יח, 73; בחדש, ד, 218; בחדש, י, 241); X10 בצירוף **תלמוד תורה**¹³⁹² (X2 פסחא, יז, 68; X2 פסחא, יז, 72; בשלח, ב, 94; יתרו, ב, 198; יתרו, ב, 200; יתרו, ב, 201; בחדש, א, 204; תשא, א, 343); **תלמודו** - X2 (נוזיקין, ד, 261; נוזיקין, ו, 269).

הערה

תלמוד. השם **תלמוד** במשמעות 'לימוד' וכן 'הידיעה הבאה מתוך הלימוד',¹³⁹³ נתחדש בלשון חז"ל, והוא בא בכל ספרות התנאים. לדוגמה: ומזרזין אותו בשעת תלמוד ומזרזין אותו בשעת מעשה (בחדש, ד, 218). שם זה בא הרבה בצירוף הנפוץ בספרות התנאים **תלמוד לומר** (בחדש, ט, 238 ועוד). ביטוי זה 'בא תמיד לפני הכתוב המובא לבארו או לדרשו... ביחוד רגיל הבטוי **תלמוד לומר** לבוא אחרי סברא דחוויה שמתחילה **שומע אני** או **יכול**... עוד בא **תלמוד לומר** להשיב על השאלה **מנין** ולהוכיח את הדין מן הכתוב'.¹³⁹⁴ יש המציעים להעמיד את השם **תלמוד** תחת בניין פיעל.¹³⁹⁵ אולם נראה להעמידו תחת בניין קל. חיזוק לכך נוכל למצוא במדרש מכילתא לדברים. במדרש זה

¹³⁸⁹ במשקל זה באים במכילתא גם השם **מחזית** (יתרו, ב, 198) לתרגום המילה היוונית **איתפקלריא**, והשם המקראי **מרעית** בצירוף **צאן מרעיתך** (שירה, י, 150) שהוא שיבוץ מן המקרא (יחזקאל לד, לא; תהלים עט, יג).

¹³⁹⁰ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 120.

¹³⁹¹ חילוף צירי-סגול מצוי אצל מנקד כיי"ק.

¹³⁹² הצירוף **תלמוד תורה** בא 5 פעמים במשנה ו-4 פעמים בתוספתא וכן לרוב במדרשי ההלכה.

¹³⁹³ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 135.

¹³⁹⁴ שם, עמ' 135-136. וראה עוד וייסברג, תלמוד לומר.

¹³⁹⁵ ראה בכר, שם, עמ' 135.

באים תלמוד ולימוד זה לצד זה בדרשת שני פעלים מן השורש למ"ד, האחד בבניין קל והאחר בבניין פיעל:

על התלמוד מנין? תל' לו' "וּלְמַדְתֶּם אוֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם"¹³⁹⁶; על הלימוד מנין? תל' לו' "וּלְמַדְתֶּם אוֹתָם אֵת בְּנֵיכֶם"¹³⁹⁷ (מכילתא לדברים, יב, כה, 61).

(ב) משקל תקטיל

משקל תקטיל עולה בספרים המאוחרים של המקרא, ונראה שהוא נכנס לעברית בהשפעת הארמית. השמות תְּכָרִיךְ, תְּלַמִּיד במשקל זה, הבאים לרוב בספרות התנאים, הם מורשת המקרא,¹³⁹⁸ והשמות תְּבַשִּׁיל, תְּכַשִּׁיט, תְּשַׁמִּישׁ עולים בספרות התנאים. משקל זה משמש בעיקרו לציון שם הפעולה או פרי הפעולה.¹³⁹⁹ להלן הממצא העולה מן המכילתא:

תבשיל – רק בריבוי: תבשילין (ויסע, ד, 168); תלמיד – X8 בצורת הנפרד (שירה, ט, 146; ויסע, א, 155; ויסע, א, 156; X2 יתרו, א, 190; X2 יתרו, ב, 201; נזיקין, ד, 264); X5 בנטייה – תלמידו (בשלה, פתיחתא, 78; עמלק, א, 178; נזיקין, א, 248; X2 נזיקין, ד, 263); בריבוי: X4 תלמידים (פסחא, ו, 19; X2 פסחא, טו, 58; יתרו, ב, 201); בנטייה: X5 תלמידיו ויסע, א, 155; X2 יתרו, ב, 203; בחדש, י, 241; בנסמך: X7 תלמידי- (=תלמידי-) (X2 פסחא, פתיחתא, 5; פסחא, יח, 74 [תלמי חכמי – תלמידי חכמים]); יתרו, ב, 200; נזיקין, ד, 264; נזיקין, י, 283; ויקהל, א, 347).

הערות

(1) תבשיל. במכילתא באה פעם אחת צורת הריבוי של השם תבשיל לציון פרי הפעולה במשמעות 'הדבר שנתבשיל':

הרוצה לאכל דבר אפוי היה טועם + >בו טעם א!ופ!יים שבעו', והרוצה לאכול דבר מבושל והיה טועם 01 < בו טעם כל התבשילין שבעולם (ויסע, ד, 168).

במקבילה במכילתא דרשב"י בא במשמעות זו של 'פרי הפעולה' השם בישול:

הרוצה לטעום דבר האפוי טועם בו כל אפויין שבעולם, דבר בשול טועם בו טעם כל בישולין שבעולם (מכילתא דרשב"י, טז, כג, 113).

השם בישול בא בדרך כלל כשם פעולה. לדוגמה:

"לא תבשל גדי בחלב אמו", אין לי אלא שהוא אסור בבישול (כספא, כ, 337).

¹³⁹⁶ דברים ה, א. (הניקוד שלי הוא על-פי המצוי בפסוק בדברים).

¹³⁹⁷ דברים יא, יט. (הניקוד שלי הוא על-פי המצוי בפסוק בדברים).

¹³⁹⁸ במקרא הם באים רק פעם אחת: תְּכָרִיךְ (אסתר ה, טו); תְּלַמִּיד (דה"א כה, א).

¹³⁹⁹ ראה כהן, שמות זכריים, עמ' 173–177.

(2) **תלמיד**. השם **תלמיד** הוא מורשת המקרא. כאמור לעיל, הוא בא במקרא רק פעם אחת בספר דברי הימים המאוחר: "מבין עם **תלמיד**" (דה"א כה, א), ולמעשה הוא שייך לרובד לשון חז"ל. בלשון חז"ל נפוץ מאוד השם **תלמיד** וכן הצירוף **תלמיד חכם** (**חכמים**) לציון פרי הפעולה או מושאה. להלן דוגמות מן המכילתא:

מנין את' אומ' שאם היתה חבורה של חכמ' או של תלמי' חכמ', צריכין להיות יושבין ועוסקין בהלכות הפסח עד חצות (פסחא, יח, 74).

"אם ברך תברכיני" בתלמוד תורה; "והרבית את גבולי" בתלמידי' (יתרו, ב, 201).

בלשון המקרא משמש לעניין זה השם **למוד**: "וכל בניך **למוחי**" (ישעיה נד, יג); "חתום תורה בלמדי" (שם, ח, טז)¹⁴⁰⁰ ועוד.¹⁴⁰¹

(ג) משקל תְּקֻלָּה

תחייה – רק בנסמך: **תחיית המתים** (שירה א, 116).

הערה

תחייה. השם **תחייה** בא במכילתא רק פעם אחת בצורת הנסמך בצירוף **תחיית המתים**:

"אז ישיר", נמצינו למידים שתחיית המתים מן התורה (שירה, א, 116).

השם **תחייה** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא פעמים אחדות במשנה, וניקודו בכתבי היד תמיד בשתי תנועות a: **תְּחִיית** (סנהדרין י, א); **תְּחִיית** (ברכות ה, ב; X2 סוטה ט, טו); כך בכ"ק, בכ"פ, בכ"י פאריס,¹⁴⁰² במסורת הבבלית,¹⁴⁰³ במסורת התימנית,¹⁴⁰⁴ וכן הוא בפיוטי ינאי.¹⁴⁰⁵ הנוסח **תחייה** כבמשנה נמצא גם במסורת הקדם-אשכנזית בכתב היד הקדום ביותר,¹⁴⁰⁶ וכן הוא בסידורי תפילה מאוחרים ובקטעי גניזה של משניות מקמברידג'.¹⁴⁰⁷ במשניות מנוקדות דפוס ליורנו תרפ"ט הניקוד בתנועת i: **תְּחִיית**.

¹⁴⁰⁰ על-פי פירוש רד"ק שם: "ולמודי שם תואר לתלמידים, וכן כל בניך למודי ה"י".

¹⁴⁰¹ לעניין **תלמיד** ראה עוד כהן, שמות זכריים, עמ' 175–176.

¹⁴⁰² ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 64.

¹⁴⁰³ ראה פורת, לשון חכמים, עמ' 136; ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1032.

¹⁴⁰⁴ ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 221, 235. **תְּחִיית המתים** אצל בני מרכז תימן. בני הדרום והמערב קוראים:

תְּחִיית המתים. ראה מורג, מסורות, עמ' 198.

¹⁴⁰⁵ ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 382–383.

¹⁴⁰⁶ ראה אלדר, מסורת, עמ' 283.

¹⁴⁰⁷ ראה שרביט, פרקים, עמ' 204.

2.1.1.18 חילופי משקלים מבניין קל

(א) קְטִילָה / קְטָלָה

(1) אַסִירָה / אַסְרָה. השם אַסְרָה בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י, פעמיים באותה הפרשה, ובטקסט מקביל בבראשית רבה, פרה נח, פסקה ח, 593 במשמעות 'לאסור את המרכבה' (לקשור) במדרש לפסוקים "ויאסר יוסף מרכבתו" (בראשית מו, כט); "ויאסר את רכבו" (שמות יד, ו) : תבא אַסְרָה שאסר יוסף לעלות לקראת ישר' אביו ותעמד על אַסְרָה שאסר פרעה הרשע לילך לרדוף אחר ישר' (בשלח, א, 88). אין השם אַסְרָה מעיקר לשון חז"ל, וברור כי הוא נסמך על דרשת הפסוקים שהובאו לעיל.

במקבילה במכילתא דרשב"י, יד, ו, 51 בא בטקסט מקביל השם אַסִירָה במשקל קְטִילָה תחת אַסְרָה.¹⁴⁰⁸

(2) חַבִישָׁה / חַבְשָׁה. בכל ספרות התנאים בא השם חַבְשָׁה מן חַבִישׁ רק פעמיים במכילתא דר"י באותה הפרשה במדרש לפועל וַחֲבֹשׁ (בראשית כב, ג; במדבר כב, כא) : תבא חַבְשָׁה שחבש אברהם אבינו לילך לעשות רצון קונו ותעמד על חַבְשָׁה שחבש בלעם הרשע לילך לקלל את ישר' (בשלח, א, 88). צורה זו באה בטקסט מקביל בבראשית רבה, פרשה נה, פסקה ח, 593. במקבילה במכילתא דרשב"י בא במדרש זה השם חַבִישָׁה במשקל קְטִילָה תחת חַבְשָׁה שבמכילתא דר"י (X3 מכילתא דרשב"י, יד, ו, 50).

(3) חַזִירָה / חַזְרָה. בספרות התנאים נוכל למצוא שני שמות פעולה משורש חז"ר: חַזִירָה ו-חַזְרָה. במשנה ברוב ההיקריות באה בכתיב הצורה חַזִירָה, אולם היו"ד מחוקה בה, והניקוד על-פי חַזְרָה. כך, למשל, ביבמות טז, ז; כלים כז, יב; X2 נגעים ח, ד; X2 נגעים ח, ט. בחלק מן המקומות נותרה הצורה חַזִירָה ולא תוקנה: בבא מציעא ז, ד (וּבְחַזִירָתָן); קנים ב, ג ועוד.¹⁴⁰⁹ בתוספתא באה הצורה חַזִירָה 8 פעמים (ביכורים ב, ח; בבא בתרא ו, טז; X4 עבודה זרה א, טו; יום טוב א, ח; יום טוב א, ז), לרוב לצד הליכה, ואפשר שהיא גרירה אחרי השם הליכה; ו-8 פעמים באה הצורה חַזְרָה, לרוב בצירוף חַזְרָה גְמורה. פעמיים מהן בא השם בנסמך: חַזְרָה מִמּוֹן, חַזְרָה דְּבָרִים (סנהדרין ה, ב).

במכילתא בא פעם אחת שם הפעולה חַזִירָה במשקל קְטִילָה לצד הליכה:

"ידודון" בהליכה "ידודון" בחזירה (בחדש, ט, 236).

¹⁴⁰⁸ מאותו השורש מצוי גם שם הפעולה אִיסוֹר במשקל קִיטוֹל על דרך פיעל במשמעות אחרת (הטיל איסור, לא הרשה). ראה סעיף 2.1.1.8.

¹⁴⁰⁹ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 106, 111.

(4) **עצירה / עצרה**. במכילתא באה פעמיים צורת הסמיכות של שם הפעולה **עצרה** מן **עציר** במשמעות 'עצירה, הפסקה' בצירוף '**עצרת גשמים**':

נא' כאן "חרון אף" ונא' להלן "חרון אף", מה להלן **עצרת גשמים** וגלות [...] אף כאן **עצרת גשמים** וגלות (נזיקין, יח, 314).

שם הפעולה במשקל זה בא רק במכילתא דר"י. במקבילה במכילתא דרשב"י בא בצירוף זה שם הפעולה במשקל **קטילה**: **עצרת גשמים** (מכילתא דרשב"י, כב, כג, 211). וכן מצינו בספרי דברים (מג, 99). בספרות האמוראים בא צירוף זה פעמיים בירושלמי (תענית סד, ד; סח, ב) ופעם אחת באיכה רבה, פרשה א, נא.

(ב) **קטילה / קטל**

(1) **מכירה / מכר**. 14 פעמים בא במכילתא שם הפעולה **מכירה** משורש **מכ"ר** במשקל **קטילה**, ופעם אחת בא שם פעולה במשקל הסגוליים **מְכַר** כבמקרא¹⁴¹⁰ במשמעות 'דבר העומד למכירה או מחירו': אם מוציאה היא מידי מכר החמור, קל וחומ' מידי רציעה קלה (נזיקין, ג, 256).

במשנה בא שם הפעולה **מְכַר** על נטיותיו 17 פעמים (X7 כתובות ג, ח; בבא מציעא ה, ב ועוד); בתוספתא – 13 פעמים (X3 בבא מציעא ד, ב ועוד). שם הפעולה **מְכִירָה** בא רק פעם אחת במשנה (בבא קמא ז, ג) ו-4 פעמים בתוספתא (ברכות ד, י; X2 בבא קמא ז, יז; בבא קמא ז, כב).

לצד אלה בא בספרות התנאים השם **מְמַכֵּר** בהוראה שונה במקצת מן המקרא, בייחוד בצירוף **מקח וממכר** (בבא מציעא ד, י; תוספתא שבת ח, יג ועוד). השם **מְמַכֵּר** בא במקרא במשמעות 'דבר הנמכר', כגון: "וכי-תמכרו **מְמַכֵּר** לעמיתך או קנה מיד עמיתך" (ויקרא כה, יד); "ויילינו הרכלים ומכרי כל-**מְמַכֵּר** מחוץ לירושלם" (נחמיה יג, כ); ובמשמעות שם הפעולה, כמו 'מכירה': "וחשב את-שְׁנֵי **מְמַכְרֵוֹ** והשיב את-העֶדְף לאיש אשר מכר-לו" (ויקרא כה, כז).¹⁴¹¹ במכילתא אין ייצוג לשם פעולה זה. במדרשי ההלכה הוא בא פעם אחת בספרא (בהר, קט, א) ופעם אחת בספרי דברים (טו, 24).

(2) **שביתה / שבת**. במכילתא בא 9 פעמים שם הפעולה **שְׁבַת** במשמעות 'שביתה מעבודה' (נזיקין, ו, 269; X3 נזיקין, ו, 270; X4 נזיקין, ו, 271), פעם אחת עם כינוי תבור **שבתו** (נזיקין, ו, 270) כבמקרא: "רק **שְׁבַתוֹ** יתן" (שמות כא, יט).

¹⁴¹⁰ **מְכַר** (נחמיה יג, טז); בנטייה: **מְכַרָה** (משלי לא, י); **מְכַרְם** (במדבר כ, יט).
¹⁴¹¹ ראה מילון בן-יהודה, ערך **מְמַכֵּר**, עמ' 3068–3069.

בתוספתא בא פעם אחת השם **שביתה** (תוספתא, מעשרות ב, א). שם זה בא גם במדרשי הלכה (מכילתא דרשב"י, כ, י, 151; ספרא, אמור, קב, א).

(3) **מיתה / מנות**. שם הפעולה **מיתה**, הצורה הרגילה בלשון חז"ל, בא במכילתא 117 פעמים (61 פעמים בצורת הנפרד **מיתה**; 13 פעמים בנטייה: X8 **מיתתו** (של משה); X4 **מיתתה**; X1 **מיתתו**;¹⁴¹² 14 פעמים בנסמך – **מיתת** –; 23 פעמים בריבוי: **מיתות**; 6 פעמים בנסמך: **מיתות בית דין**).¹⁴¹² לעומתו שם הפעולה המקראי **מנות** על נטיותיו בא במכילתא רק 8 פעמים, 6 פעמים בנפרד, ופעמיים בנטייה. ברוב ההיקריות בא השם **מנות** בזיקה למילה בפסוק מן המקרא או כשאלה מן המקרא, כגון בצירוף **עד יום מותו**¹⁴¹³ (ויסע, א, 154).¹⁴¹⁴

(ג) קְטִילָה / קְטִילוֹת

שמות אחדים באים במכילתא במשקל **קְטִילוֹת** תחת משקל **קְטִילָה**: **גמילות, שליחות, שפיכות**. שמות אלה באים בצירופים קבועים ותמיד בנסמך: **גמילות חסדים, שליחות יד, שפיכות דמים**. לדעת קוטשר, אפשר שבנסמך ובנטייה ירשה הסופית **-ות** את הסופית **-ה** של שם הפעולה **קְטִילָה** ונתקבלה הצורה **קְטִילוֹת** כבצירופים **יראות חטא** (עדות ג, ט), **שפיכות דמים** (גיטין ה, ח), ואפשר שהדבר נעשה בהשפעת הארמית, אולם אין לשלול קיומו של משקל **קְטִילוֹת** כצורת שם פעולה בבניין קל.¹⁴¹⁵

(1) **גמילות**. במכילתא בא פעם אחת השם **גמילות** במשקל **קְטִילוֹת** בצירוף **גמילות חסדים**:

"את הדרך" זה ביקור חולים; "ילכו" זו קבורת מתים; "בה" זו גמילות חסדים (עמלק, ב,

.198).

שם זה בא בספרות התנאים תמיד בנסמך ותמיד לצד 'חסדים'.¹⁴¹⁶

(2) **שליחה/שליחות**. במדרש לפסוק "אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" (שמות כב, ז) באה במכילתא

הצורה **שליחות** תחת **שליחה** בצירוף **שליחות יד** (X3 נויקין, טו, 300; X2 נויקין, טז, 304). צירוף

זה בא 6 פעמים במקבילה במכילתא דרשב"י. פעם אחת במכילתא דרשב"י בא הצירוף **שליחות יד**

לצד **שליחות יד** (שם, כב, ו, 201).¹⁴¹⁷

¹⁴¹² ראה סעיף 2.1.1.1 - משקל קטילה, סעיף (ב), (2).

¹⁴¹³ צירוף זה בא במקרא 6 פעמים (שופטים יג, ז; שמ"א טו, לה; מל"א א, ה; ירמיה נב, יא; נב, לד, דה"ב כו, כא).

¹⁴¹⁴ ראה סעיף 2.1.1.15 - משקלים סגוליים, (א) קטל, בהערות (10).

¹⁴¹⁵ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125-127.

¹⁴¹⁶ לפירוט ראה סעיף 2.1.1.12.

¹⁴¹⁷ ראה סעיף 2.1.1.12, הערות (2).

(3) **שפיכה/שפיכות**. במכילתא באה 7 פעמים צורת שם הפעולה **בנסמך שפיכות**, ותמיד בצירוף **שפיכות דמים**. לדוגמה:

יכול על ע'ז ועל גילוי עריות ועל **שפיכות דמים** (בשלח, פתיחתא, 82).¹⁴¹⁸

עושה הפעולה מצוין על ידי הבינוני הפועל: **שופך דמים** (X2 בחדש, ת, 233 ועוד) וכן הוא במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים.

לתיאור תוצאת הפעולה לעולם באה בספרות התנאים הצורה **שפיכות** לצד המילה **דמים**. שם הפעולה במשקל קטיִלָה **שפיכה** בא פעם אחת במשנה (טבול יום ד, ז), פעמיים בתוספתא (זבחים ו, ט; מעילה א, כט) ופעמים אחדות במדרשי הלכה.¹⁴¹⁹

(ד) **קטיִלָה / קטול**

פסיחה / פיסוח. במכילתא עולים שני שמות פעולה מקבילים מאותו השורש: **פסיחה** במשקל **קטיִלָה** ו**פיסוח** במשקל **קטול**, שניהם משורש פס"ח. אמנם משקלים אלו אינם חדשים בלשון חז"ל, אולם יש כאן חידוש מבחינת השורשים הניטים בהם. השם **פסיחה** עולה במכילתא ומופיע בה פעם אחת:

"ופסחתי עליכם", ואין פסיחה אל' חייס, שנא' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, ז, 24).¹⁴²⁰

השם **פיסוח** מופיע רק במכילתא דר"י ורק פעם אחת באותו ההקשר כחלופה ל**פסיחה**:

אין פיסוח אלא חייס, שנ' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, יא, 39).¹⁴²¹

(ה) **קטיִלָה / קטלון**

פדייה/פדיון. כבמשנה¹⁴²² אנו מוצאים במכילתא שני משקלי שמות פעולה משורש פד"י: לצד הצורה המקראית **פדיון**,¹⁴²³ הבאה במכילתא 16 פעמים, רובן באותה הפרשה (נוזקין, ט, 280; X7; נוזקין, י, 285; X8; נוזקין, י, 286),¹⁴²⁴ באה 6 פעמים הצורה **פדייה** במשקל **קטיִלָה** על דרך נטיית שורשי ל"י (פסחא, יח, 71; X2 פסחא, יח, 72; X2 פסחא, יח, 73; נוזקין, ג, 257), פעמיים מהן בציטוט ממשנה בכורות א, ז.¹⁴²⁵

¹⁴¹⁸ צירוף זה מופיע פעמיים במשנה, 5 פעמים בתוספתא, פעם אחת בספרא, פעמיים בספרי במדבר ופעמיים בספרי דברים. ראה סעיף 2.1.1.12, הערות (3).

¹⁴¹⁹ לפירוט המלא ראה שם.

¹⁴²⁰ שם זה בא 3 פעמים בצורת היחיד ופעם אחת בצורת הריבוי **פסיחות** במכילתא דרשב"י (יב, כז, 26).

¹⁴²¹ ראה סעיף 2.1.1.8, הערות (2).

¹⁴²² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 107.

¹⁴²³ שמות כא, ל; תהלים מט, ט.

¹⁴²⁴ ראה סעיף 2.1.1.14.

¹⁴²⁵ ראה סעיף 2.1.1.1, (ב).

(ו) קְטִילָה / מְקַטֵּל

(1) אַמִּירָה / מֵאֵמֵר. במכילתא בא פעם אחת שם הפעולה אַמִּירָה: כל לשון שנאמ' "כה" "ככה" ענייה ואמירה הרי זה בלשון הקדש (בחדש, ט, 238).¹⁴²⁶ השם אַמִּירָה בא גם בתוספתא (פאה ד, יז), פעמיים בספרי במדבר (לט, 42; צט, 97) ופעם אחת בספרי דברים (ק"ז, 176).¹⁴²⁷ לצד אַמִּירָה בא במכילתא פעמיים שם הפעולה מֵאֵמֵר (שירה, י, 150; עמלק, א, 190). לדוגמה: שכשברא הק' את עולמו לא בראו אלא במֵאֵמֵר (שירה, י, 150).¹⁴²⁸

(2) נְסִיעָה / מְסִיעֵ. השם המקראי מְסִיעֵ משורש נס"ע (במדבר י, ב ועוד) בא במכילתא לצד שם הפעולה נְסִיעָה לציון פרי הפעולה, לעתים באותה הפרשה ממש. לדוגמה: זו נְסִיעָה נסעו ישר' על פי משה, ושאר כל המסעות כולם לא נסעו אלא על פי הגבורה (ויסע, א, 152).¹⁴²⁹

(3) לְקִיחָה / מְקַח. השם לְקִיחָה, שנתחדש בלשון התנאים ובא בתוספתא ובמדרשים, בא במכילתא 19 פעמים. לדוגמה: הדיבר בראש חודש ולקִיחָה בעשור ושחיטה בארבעה-עשר (פסחא, ג, 10). לצדו בא במכילתא השם המקראי מְקַח באותה המשמעות: "בעשור לחודש הזה", להוציא פסח דורות, שפסח מצרים מקחו מבעשור ופסח דורות מקחו בכל זמן (פסחא, ג, 10–11).¹⁴³⁰

(4) עֲשִׂיָּה / מַעֲשֵׂה. השם עֲשִׂיָּה בא במכילתא פעמיים: "וילכו ויעשו" וגו', ליתן שכר להליכה ושכר לעֲשִׂיָּה (פסחא, יב, 42) ועוד במסכתא דשירה, י, 151. לצדו בא במכילתא השם מַעֲשֵׂה, לרוב בהוראה שמנית, אבל גם בהוראת שם הפעולה. לדוגמה: אבל מזרזין את אדם בשעת תלמוד ומזרזין אותו בשעת מַעֲשֵׂה (בחדש, ד, 217).¹⁴³¹

(ז) קְטִילָה / קָטַל

משקל קְטִילָה מקורו במקרא. חלק מן השמות הגזורים במשקל זה משמשים לציון תוצאת הפעולה. בלשון התנאים עולה משקל חדש בין שמות הפעולה של בניין קל: משקל קָטַל. במקרא אין משקל זה משמש כשם פעולה. רוב הדוגמות למשקל זה במשנה באות מתחום המשפט: קָטַל (מעשרות ג, ד; גטין ה, ח; אבות ד, ז; קָטַל (קָטַל, סוטה ג, ח); חָטַק (חָטַק, סנהדרין יא, ו); קָטַל (בבא קמא ה, ז), קָטַל ועוד.¹⁴³⁴

¹⁴²⁶ מדרש זה הושלם על-פי המצוי בכ"י מינכן.

¹⁴²⁷ ראה סעיף 2.1.1.1, (ב).

¹⁴²⁸ ראה סעיף 2.1.1.16, הערות (א), (1).

¹⁴²⁹ ראה סעיף 2.1.1.16, הערות (ג).

¹⁴³⁰ השם מְקַח בא גם במשמעות 'קנייה' בצירוף מְקַח וממכר (תוספתא, שבת ח, יג ועוד). וראה עוד 2.1.1.1 משקל קטילה, (ד) (1); 2.1.1.16 – משקלים במי תחילית, (א) מְקַטַל/מְקַטֵּל, הערות (5).

¹⁴³¹ וראה עוד 2.1.1.1 משקל קטילה (ב); 2.1.1.16 משקלים במי תחילית, (א) מְקַטַל/מְקַטֵּל, הערות (7).

¹⁴³² כך בכ"י ק.

(1) **גנבה / גנב**. לצד שם הפעולה המקראי **גָנַב**¹⁴³⁵ במשקל **קָטְלָה**, הבא במכילתא 23 פעמים,¹⁴³⁶ בא במכילתא שם הפעולה **גָנַב** במשקל **קָטְל**. שם זה בא במכילתא 13 פעמים, ותמיד בנטייה (X8) **גניבו**; X5 **גניבה**). לדוגמה:

אם אמרת בעבריה שאינה נמכרת על גניבה, לפיכך אינה יוצא בראשי איברים, תאמר בעברי שהוא נמכר על גניבו, לפיכך יוצא בראשי איברים (נזיקין, א, 250).¹⁴³⁷

(2) **ספיקה / ספק**. פעם אחת במכילתא בא שם הפעולה **ספיקה** במשקל **קָטְלָה**¹⁴³⁸ במשמעות 'הספקה ויכולת':

שמה תאמרו שאין ספיקה בידי ליתנו לכם, אלא הריני נותנו לכם ובסוף אני נפרע מכם (ויסע, ג, 163).¹⁴³⁹

בתוספתא בא שם הפעולה **ספיקה** פעם אחת, ושם לצדו השם **ספק** באותה המשמעות: אחד האיש ואחד האשה, אלא שהאיש ספיקה בו לעשות, והאשה אין ספק בידה לעשות מפני שיש רשות אחרים עליה (תוספתא קידושין א, יא).
ספק בא גם בספרא בנטייה:

אלא שהאיש ספיקו בידו והאשה אין ספיקה בידה (ספרא, קדושים פו, ג).¹⁴⁴⁰
על-פי צורתו יכול **ספק** להיגזר מן הסגוליים (**סִפְּק**) כבמקרא,¹⁴⁴¹ ואכן כך העמידוהו מילון בן-יהודה¹⁴⁴² והמילון ההיסטורי, אך הכתיב ביו"ד בנטייה (**ספיקו**, **ספיקה**) וניקודו בכתבי יד מעולים ארץ-ישראליים למשנה ולתוספתא ובכתבי יד בבליים לספרא מעידים על גזירתו במשקל **סִפְּק**, אף כשהוא בא במשמעות של השם הסגולי **סִפְּק**.¹⁴⁴³

1433 ברוב המקומות בכי"ק למשנה מנוקד כבמקרא על דרך הסגוליים **סִפְּק** (כתובות ג, ט; בבא קמא ז, ג ועוד). ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 116; בר-אשר, איטליה, עמ' 55, ושם הערה 262.
1434 ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 116–117.
1435 שמות כב, ב-ג.
1436 ראה סעיף 2.1.1.2.
1437 ראה סעיף 2.1.1.9.
1438 כאמור לעיל (סעיף 2.1.1.2 [ג]), אפשר ששם זה נגזר ממשקל **קָטְלָה**, אולם העמדתיו במשקל **קָטְלָה** כדרך המילונים (יסטרוב, בן-יהודה, המילון ההיסטורי).
1439 במכילתא דרשב"י (טז, יב, 188) בטקסטמקביל בא השם **ספק** תחת **ספיקה** שבמכילתא דר"י.
1440 כך ניקוד התיבות במסירה.
1441 במקרא בא השם **ספק** פעם אחת בספר מאוחר בצורת ההפסק **סִפְּק** (איוב לו, יח). כך בכ"י לניגוד ובכותר ארם-צובה. בדפוסים באה תחתיו הצורה בשי"ן – **סִפְּק**.
1442 ראה שם, עמ' 4177–4178.
1443 ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 924.

(ח) קטלה / קטלות

(1) יראה / יראות. לצד השם המקראי יִרְאָה (יונה א, י), הבא במכילתא 11 פעמים ביחיד ובריבוי,¹⁴⁴⁴ בא במכילתא באותה המשמעות השם יראות בנסמך ובריבוי.¹⁴⁴⁵ פעם אחת בא השם בנסמך בצירוף יראות חטא: מגיד שהבושה מביאה לידי יראות חטא (בחדש, ט, 237).

בספרות התנאים בא שם זה בצורת היחיד שלו רק בנסמך ובאותו הצירוף יראות חטא (עדיות ה, ו; סוטה ט, טו).

לדעת קוטשר, אפשר לראות בצורה יראות צורה מיוחדת לסמיכות של צורת הנפרד יִרְאָה, אף שאין הוא מטיל ספק בקיום משקל קטילות בנפרד בגלל הצורה כריתות.¹⁴⁴⁶

צורת הריבוי יראיות לשם יראות, העולה במכילתא: בעל-צפון נשתייר מכל היראיות¹⁴⁴⁷ בשביל לפתות לבן של מצרים (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84), היא על דרך ריבוי שמות המסתיימים בצורן-ות בלשון חכמים, כגון מלכות/מלכויות; גלות/גלויות וכד',¹⁴⁴⁸ ומכאן שהצורה יראות במכילתא היא צורת נפרד והיא יכולה להצטרף לעדויות כתבי היד הטובים על צורות נפרד במשקל קטילות.

2.1.2 בניין פיעל

בבניין פיעל משמשים ארבעה משקלים לשמות הפעולה: קטל, קטול, קטלה ותקטול. לצד קטול בא משורש דב"ר השם דיבר במשקל קטל. המשקלים קטול, קטלה ותקטול משמשים לעתים גם לפעלים מבניין קל.¹⁴⁴⁹

2.1.2.1 משקל קטל

דבר - X8 (פסחא, פתיחתא, 5;¹⁴⁵⁰ X3 פסחא, ג, 10; X2 פסחא, יא, 36; בחדש, ב, 207; בחדש, ט, 235) / דיבר - X10 (X3 פסחא, פתיחתא, 1; X4 פסחא, ג, 10; X3 פסחא, יא, 36); בריבוי: דברות - X18 (X3 פסחא, פתיחתא, 1; פסחא, פתיחתא, 2; פסחא, א, 6; פסחא, יא, 36; שירה, ח, 143; ויסע, א, 157; X4 בחדש, ג, 213; בחדש, ג, 215; X2 בחדש, ד, 218; בחדש, ד, 219; בחדש, ח, 234; בחדש, ט, 237) / דיברות - X6 (פסחא, יא, 36; בחדש, ג, 215; X3 בחדש, ד, 218; בחדש, ח, 233).

¹⁴⁴⁴ ראה סעיף 2.1.1.4.

¹⁴⁴⁵ ראה סעיף 2.1.1.5.

¹⁴⁴⁶ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125–127.

¹⁴⁴⁷ במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: היראות.

¹⁴⁴⁸ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 102–104; קוטשר, לשון חכמים, עמ' 71; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172–173; בר-אשר, טיפוסים, עמ' 93; ברויאר, פסחים, עמ' 240–241. וראה עוד סעיף 2.2.3.1.

¹⁴⁴⁹ ראה לעיל הדיון בשמות איסור, פיסוח, סעיף 2.1.1.8 – משקל קטול; השם תקלה, – סעיף 2.1.1.3 – משקל קטלה, הערות (ב), (4); ותלמוד, סעיף 2.1.1.17 – משקלים בתי תחילית, (א) משקל תקטול.

¹⁴⁵⁰ "ויהי דבר יי אלי לאמר". אלי היה <ה>דבר (פסחא, פתיחתא, 5). במקום זה אפשר לקרוא גם דְּבַר.

הערה

דבר/דיבור. השם **דיבור** בא לצד **דיבור** באותה המשמעות. מקור שם הפעולה **דבר/דיבור** במקרא: "והנביאים יהיו לרוח וְהַדְבָּר אין בהם" (ירמיה ה, יג). במכילתא הוא בא לצד השם **דיבור** באותה המשמעות ולרוב באותם ההקשרים. בחלק מהמקומות אין הוא משמש עוד כשם פעולה אלא כשם מופשט, וממנו הביטוי **עשרת הדברות**.¹⁴⁵¹

לצד צורת הריבוי **דברות**: כשם שהיה מש' כלול ל**דברות** כך היה אהרן כלול ל**דברו** (פסחא, פתיחתא, 1) באה צורת הריבוי היחידאית **דבורות**; אין עוד כמוה בכל ספרות חז"ל: "היה אתה לעם" וג', היה ככלי מלא **דבורות** (עמלק, ב, 197).¹⁴⁵²

2.1.2.2 משקל קטול

ביכורים – X5 (פסחא, י, 35; X4 כספא, יט, 318) / **ביכורין** – X6 (כספא, יט, 318; כספא, כ, 335; X4 כספא, כ, 336); בנסמך: **ביכורי תרומה** (כספא, יט, 318); **ביעור** – X6 (פסחא, ח, 29; פסחא, יז, 65; X3 כספא, כ, 330) / **בי!א!ור** (כספא, כ, 329); **ביקור** – רק בצירוף **ביקור חולים** (עמלק, ב, 198); **בישול** – X6 (X2 פסחא, ו, 20; כספא, כ, 336; כספא, כ, 337; X2 פסחא, כ, 339); **גלוי** (X3 עמלק, א, 176) / **גילוי** – X2 (בשלת, פתיחתא, 83; בחדש, ב, 207); **גלולים** (פסחא, פתיחתא, 2) / **גילולים** (כספא, כ, 332)¹⁴⁵³; **דיבור** – X21 פסחא, פתיחתא, 2; X2 פסחא, ג, 9; X2 שירה, ח, 143; X2 בחדש, ב, 207; בחדש, ג, 213; X8 בחדש, ד, 218; X2 בחדש, ז, 229; בחדש, ט, 235; X2 בחדש, ט, 236); בריבוי: **דבורות** (עמלק, ב, 197); **הילוך** – רק בנטייה: **הילוכו** (נוזיקין, יא, 289); **הילוכה** (נוזיקין, יד, 296); **חידוש** (נוזיקין, יא, 287); **חילוף** (X2 נוזיקין, י, 282); **חילופיהן** (כספא, כ, 323); **יבום** (X2 נוזיקין, ג, 258) / **ייבום** (נוזיקין, ג, 257)¹⁴⁵⁴; **יסורים** (בחדש, י, 240) / **ייסורים** (נוזיקין, י, 280) / **יסורין** – X10 (בחדש, ז, 228; X8 בחדש, י, 240; נוזיקין, י, 280) / **ייסורין** – X11 (בחדש, ז, 228; בחדש, י, 239; X5 בחדש, י, 240; X2 בחדש, י, 241); **ייעוד** (נוזיקין, ג, 257)¹⁴⁵⁵; **כיבוד** – בצירוף **כיבוד אב ואם** – X4 (ויסע, א, 156; X3 בחדש, ח, 231); **כיבודו של עולם** (עמלק, ב, 199); **כיבוס** (X3 בחדש, ג, 212); **כינוי** (נוזיקין, ה, 268); **כיפורים** – בצירוף **יום הכיפורים** – X11 (ויסע,

¹⁴⁵¹ ראה ברגרין, עיונים, עמ' 75; עמ' 84–89.

¹⁴⁵² וראה עוד סעיף 2.1.2.5 – חילופי משקלים מבניין פיעל, (א) קטל/קטול.

¹⁴⁵³ ציטוט ממשנה פסחים א, ג.

¹⁴⁵⁴ הצורה מקראית (יחזקאל כב, ג; ל, יג ועוד).

¹⁴⁵⁵ ציטוט ממשנה, בכורות א, ז.

¹⁴⁵⁶ ציטוט ממשנה בכורות א, ז; השלמה מכ"י מינכן.

ה, 169; ויסע, ה, 171; עמלק, ב, 196; X6 בחדש, ז, 228; ויקהל, א, 346; ליווי (בשלח, פתיחתא, 75); מעוט – X4 (פסחא, ח, 26; ויסע, ג, 166; בחדש, ו, 227; נזיקין, ח, 275) / מיעוט (פסחא, ב, 8); ניהוג (בשלח, פתיחתא, 75); ניחום (בשלח, פתיחתא, 75); עיבור (ויסע, ה, 172); בנטייה: עיבור (פסחא, ב, 8); עינוי (X4 נזיקין, יח, 313); פיקוח [נפש] – X11 (X6 נזיקין, ד, 264; X2 נזיקין, יג, 293; X2 תשא, א, 340; תשא, א, 341); פרוים (X2 בשלח, ד, 100)¹⁴⁵⁷; ציווי (בשלח, ג, 99); קידוש (X3 נזיקין, ג, 256); בריבוי: קידושין (X2 נזיקין, ב, 251); קידושיה – X2 (נזיקין, ג, 254; נזיקין, ג, 256); קיום – בצירוף קיום נפש (X2 נזיקין, ג, 259); שילוח – X10 (בשלח, פתיחתא, 75; X4 עמלק, א, 190; X4 נזיקין, ט, 279; נזיקין, ט, 280); שער (X2 נזיקין, יא, 288) / שיעור – X4 (ויסע, ד, 167; X3 נזיקין, יד, 297). בריבוי: שעורים (עמלק, ב, 202); שיקוף – רק בריבוי: שקוצים – X2 (פסחא, פתיחתא, 2 [שיקוצי]); כספא, כ, 332; שיקוציהן (בחדש, ב, 209); שיקור (נזיקין, ג, 257); תיקון – X2 (כספא, כ, 329; כספא, כ, 330).

מגזרת ל"א

ריפוי – X6 (נזיקין, ו, 269; X4 נזיקין, ו, 270; נזיקין, ז, 271).

מגזרת המרובעים

דיקדוק – רק בריבוי בצורת הסמיכות: דיקדוקי פרשה (כספא, כ, 332); פילפול (ויסע, ג, 165); שחרור – X3 (נזיקין, א, 249; נזיקין, ט, 279; נזיקין, ט, 280); שעבוד (X2 שירה, א, 118) / שיעבוד (עמלק, א, 194); בנטייה: שעבודינו / שיעבודינו (בשלח, ב, 93).

הערות

במקרא מעטים השמות במשקל זה; הם באים בצורת ריבוי (שאינו מציין ריבוי), לבד מן השם זרוע (ויקרא, יא, לו ועוד), הבא גם ביחיד וגם בריבוי. השמות ברובם מופשטים. לדוגמה: **בְּעוֹתִים** (בְּעוֹתִי אֵלוֹהַּ [איוב ו, ד]), **פְּפָרִים** (ויקרא כה, ט ועוד), **נְאֻפִים** (יחזקאל כג, מג), **נְחוּמִים** (נְחוּמִי [הושע יא, ח]) ועוד.¹⁴⁵⁸ משקל **קיטול** נפוץ מאוד בספרות התנאים. חשוב לציין, כי בשמות ממשקל **קיטול** שעה"פ שלהם גרונית, בא בלשון חז"ל תשלום דגש תמיד – תהא הגרונית אשר תהא. כך הוא בכ"ק ובכ"פ למשנה וכן במסורת הבבלית והתימנית ובפיוטים המנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי ובחלק מן

¹⁴⁵⁷ שם זה בא לציון תוצאת הפעולה.

¹⁴⁵⁸ ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 124f; כהן, לשון התפילה, עמ' 264, ושם הערה 34.

המקרים אף במסורת הקריאה הקדם-אשכנזית.¹⁴⁵⁹ מן המכילתא איננו יכולים ללמוד מהי תנועת פה"פ במקום שעה"פ גרונית מכיוון שכתב היד למכילתא אינו מנוקד.

להלן מיון השמות במשקל קיטול העולים מן המכילתא:

(א) שמות שהם מורשת המקרא: **ביכורים** (ויקרא ב, יד), **גילולים** (יחזקאל כב, ג), **כיפורים** (ויקרא כג, כח), **שיקוצים** (מל"ב כג, כד).

(1) **כיפורים**. השם בא במכילתא 11 פעמים, תמיד בריבוי כבמקרא ותמיד בצירוף **יום הכיפורים**. צירוף זה משמש בספרות התנאים שם פרטי, ועניין שם הפעולה בו ניטשטש.

(2) **שיקוצים**. שם פעולה זה אינו מעיקר לשון חז"ל. במכילתא הוא בא פעמיים בצורת הריבוי (פסחא, פתיחתא, 2 [שיקוצי]; כספא, כ, 332) ופעם אחת בנטייה: **שיקוציהן** (בחדש, ב, 209), ותמיד בזיקה לפסוק מן המקרא: "ואמר אליהם איש שקוצי ענינו השליכו ובגלולי מצרים אל-תטמאו" (יחזקאל כ, ז). צורת הריבוי **שקוצין** באה פעם אחת בתוספתא (שבועות א, ג) ופעם אחת בספרא (קדושים א, א).

(ב) השמות האלה נתחדשו בלשון התנאים, והם באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: **ביעור**, **ביקור**, **בישול**, **גילוי**, **דיבור**, **דקדוק**, **הילוך**, **חידוש**, **חילוף**, **ייבום**, **ייסורים**, **כיבוד**, **כיבוס**, **כינוי**, **מיעוט**, **עיבור**, **פרורים**, **קידוש**, **קיום**, **ריפוי**, **שחרור**, **שילוח**, **שיעור**, **תיקון**.

(1) **ביעור**. במכילתא באות צורות אחדות משורש בע"ר במשמעות 'סילוק וטיהור'. פעם אחת הכתיב באל"ף משורש בע"ר: **בי!א!ור** (כספא, כ, 329) הצורה מסופקת. ועם זאת, חילופי ע/א מוכרים בספרות חז"ל.¹⁴⁶⁰

(2) **גלוי/גילוי**. צורה זו באה רק בנסמך 'גלוי פנים' ו'גילוי עריות'. הצירוף **גילוי עריות** בא פעם אחת במשנה (אבות ה, ט), 6 פעמים בתוספתא (סוטה ו, ו; ו, ט; ט, א; עבודה זרה ט, ד; פעמיים בכתיב חסר **גלוי**: פאה א, ב; עבודה זרה ט, ד), פעם אחת בספרא (אחרי ג, ב) ופעם אחת בסדר עולם רבה, פרשה ה.

(3) **ייסורים/ייסורין**. שם פעולה זה בא בספרות התנאים תמיד בצורת הריבוי: פעם אחת במשנה – **ייסוריהן** של צדיקים (אבות ד, טו); 6 פעמים בתוספתא – פעם אחת **בבית הייסורין** (כנראה תחת **אסורים**, סוטה ה, ו); 23 פעמים במכילתא; פעמיים בספרא – פעם אחת בכתיב **אסורים** (בהר ג, ב); 26 פעמים בספרי דברים. צורת היחיד באה רק פעם אחת: **איסורן** של צדיקים (ספרי במדבר, קג, 102).

¹⁴⁵⁹ ראה אלדר, מסורת, עמ' 104–111; כהן, שם, עמ' 263–265.
¹⁴⁶⁰ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 8–11; 405–406 ועוד לרוב.

(4) **ריפוי**. שם הפעולה משורש רפ"א ניטה כצפוי על דרך ל"י :

מה **ריפוי** מחמת מכה אף שבת מחמת מכה, אי לא חלק מכלל **ריפוי**, כך לא תחלוק מכלל שבת, כשם שהוא זקוק לרפות את זה, כך הוא זקוק לרפות את זה (נזיקין, ו, 270).

כפי שאפשר לראות ממדרש זה, צורת המקור הנטוי באה גם היא על דרך ל"י, כפי שמצוי בשאר ספרות התנאים. כבר במקרא יש עדויות לנטיית פעלים משורש זה גם על דרך ל"י. הדבר בא לידי ביטוי לא רק בשינוי בניקוד הצורה, אלא גם בכתיבה: לצד **וַיִּרְפְּאוּ** (ירמיה ו, יד) באה הצורה **וַיִּרְפוּ** (ירמיה ח, יא) באותו ההקשר; "**וַיִּרְפְּאוּ** את-בבל ולא **וַיִּרְפְּתוּ**" (ירמיה נא, ט) ועוד.

(5) **שעור**. שם הפעולה **שיעור/שעור** במשמעות 'מידה' בא 6 פעמים במכילתא. פעם אחת באה צורת הריבוי **שעורים**: למה נאמרו כל השעורים הללו (עמלק, ב, 202). **שעורים** כאן במשמעות 'הוראות' – ייחוד בהוראת התיבה ובשימושה.

(ג) השם **פיקוח** בא רק בתוספתא¹⁴⁶¹ ובמכילתא דר"י,¹⁴⁶² ותמיד בצירוף **פיקוח נפש**.

(ד) השמות **ציווי**, **שיקור**, **שעבוד** באים רק במדרשי ההלכה.

(1) **ציווי**. צורת שם הפעולה במשקל **קיטול** מן צו"י עולה במדרשי ההלכה. במשנה ובתוספתא השורש ניטה בבניין פיעל, אך אין ממנו שם פעולה. במכילתא באה הצורה **ציווי** פעם אחת במשמעות שם הפועל 'לצוות': על בני איני צריך **ציווי**, "על בני ועל פעל ידי תצויני" (בשלח, ג, 99). השם **ציווי** נסמך על דרשת המילה **תצויני** שבפסוק המצוטט (ישעיה מה, יא).

(2) **שיקור**. שם הפעולה **שיקור** מן שק"ר עולה במדרשי ההלכה. הוא בא במכילתא פעם אחת: ואין בגידה אלא **שיקור** (נזיקין, ג, 257). שם פעולה זה בא עוד 4 פעמים בספרי במדבר (X2 ב, 5; X2 ז, 11).

(3) **שעבוד**. מן השורש המרובע **שעב"ד** באה במשנה רק צורת פיעל אחת בבניוני: **משעבדים** (ראש השנה ג, ח); בתוספתא באות 2 צורות עבר: **שעבד**, **שעבדו** (כתובות ד, יח), וצורת בניוני אחת: **משעבדין** (X6 בבא מציעא יא, יז). צורת שם הפעולה **שעבוד** על נטיותיה עולה במדרשי ההלכה. היא באה פעמים אחדות במכילתא: פעמיים באה צורת הנפרד של שם הפעולה **שעבוד** (שירה, א, 118; **שיעבוד** (יתרו, א, 194), ופעמיים בא השם עם כינוי תבור למדברים: **שיעבדינו/שעבדינו** (בשלח, ב, 93). השם **שעבוד** בא לרוב במכילתא דרשב"י (17 פעמים) וכן במדרשי ההלכה ספרא, ספרי במדבר וספרי דברים.

¹⁴⁶¹ 4 פעמים במסכת שבת (ט, כב; X2 טו, טז; טו, יז).
¹⁴⁶² 11 פעמים, ראה לעיל.

(ה) במכילתא עולות כמה צורות חדשות במשקל **קִיטוֹל** שאין עוד כמותן בכל ספרות התנאים: השמות **ייעוד, ליווי, ניהוג, ניחום ופילפול**.

(1) **ייעוד**. במכילתא עולה הצורה **ייעוד**, שם פעולה חדש משורש **יע"ד**, במדרש לפסוק "אשר-לו **יעֲדָה** והפדה" (שמות כא, ח): מיכן אמרו: "מצות **ייעוד** קודמת למצות פדייה" (נזיקין, ג, 257). מדרש זה הוא ציטוט ממשנה, בכורות א, ז, אולם במשנה באה הצורה **יעֲדָה** במשקל **קִיטֹלָה** (מבניין קל) ולא צורת שם פעולה במשקל **קִטוֹל** (מפיעל).

בכל ספרות התנאים באה הצורה **ייעוד** רק במכילתא. שם פעולה זה בא בתלמודים: בתלמוד הירושלמי 16 פעמים, רק בצורת הריבוי: **ייעודים/ייעודין**; בתלמוד הבבלי 11 פעמים, רק בצורת היחיד **ייעוד/יעוד**. רוב הצורות בתלמודים באות במסכת קידושין.

(2) **ליווי**. במכילתא עולה שם פעולה חדש משורש **לוי"י**: **ליווי** במשקל **קִיטוֹל**. בכל ספרות התנאים בא שם זה רק פעם אחת במכילתא: אין שילוח בכל מקום אלא **ליווי** (בשלח, פתיחתא, 75).¹⁴⁶³

(3) **ניהוג**. שם הפעולה **ניהוג** מן **נה"ג** במשמעות 'הנהגה' בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא: "ולא נחם אליים", אין ניחום בכל מקום אלא **ניהוג** (בשלח, פתיחתא, 75). במכילתא וכן במקורות אחרים בספרות התנאים יש לנטיית שורש זה בבניין פיעל משמעות של גרימה. לדוגמה: דרך מלכים להיות מנהגין בסוף וחיילותיהם מקדמין לפנייהם (בשלח, א, 88).¹⁴⁶⁴

(4) **ניחום**. צורת שם הפעולה **ניחום** במשקל **קִיטוֹל** משורש **נח"ם** באה פעם אחת בכל ספרות חז"ל במכילתא: "ולא נחם אליים", אין ניחום בכל מקום אלא **ניהוג**, שנ' "נחית כצאן עמך" וג' "וינחם בענן יומם" (בשלח, פתיחתא, 75).

הצורה **ניחום**, הדורשת את הפועל **נחם** שבפסוק, משרישה את המ"ם מכינוי המושא כלה"פ ויוצרת שם פעולה חדש במשקל **קִיטוֹל**.¹⁴⁶⁵ הצורה המיוחדת באה בכל כתבי היד. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה תחת הצורה המוקשה **ניחום** הצורה הצפויה בהקשר זה: **ניחוי**. חשוב לציין כי בלשון חז"ל אין בנמצא נטייה משורש **נח"י** כלל, וכי הצורה **ניחום** נראית מקורית יותר, והצורה **ניחוי** נראית תיקון של צורה מוקשה שלא הובנה.

(5) **פילפול**. השורש המרובע **פלפ"ל** נתחדש בלשון התנאים.¹⁴⁶⁶ לדעת ילון, עיקר הוראתו של השורש 'גלגל והפך לכאן ולכאן', ואפשר שמדובר בחילופי ב/פ, ולמעשה צ"ל **פלבל**¹⁴⁶⁷ (בלבל). בכל

¹⁴⁶³ במדרש זה יש יצירה של מעין מילון פנימי; שם פעולה אחד מוסבר בעזרת שם פעולה אחר מאותו המשקל בעזרת הנוסחה 'אין... אלא...! ראה שרביט, פרקים, עמ' 118–119. וראה עוד להלן סעיף (4).

¹⁴⁶⁴ וראה עוד 1.1.2.6 חילופי פיעל/הפעיל (3).

¹⁴⁶⁵ על גזירת שם פעולה משורש תנייני לאחר הפיכת אותיות השימוש לחלק מן השורש ראה שרביט, פרקים, עמ' 119.

¹⁴⁶⁶ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 280.

ספרות התנאים באות רק 3 צורות מן השורש **פלפ"ל**: 2 צורות עבר נסתרים בתוספתא – **פלפלו** (תוספתא, בכורות ו, טז); **פילפלו** (תוספתא, בבא בתרא ז, ה) – וצורה אחת של שם פעולה בבניין פיעל - **פילפול** במכילתא: "ותעל שכבת הטל", עלת **פילפול** תפילתן של אבותינו שהיו שכובין כעפר על הארץ (ויסע, ג, 165).¹⁴⁶⁸ הצורה **פילפול** באה גם בכ"י מינכן. במהדורת הורוביץ-רבין: **פול** תפילתן; במהדורת לויטרכך חסר שם הפעולה והנוסח הוא: 'עלת תפלתן'. שם הפעולה **פילפול** בא עוד פעמיים בתלמוד הירושלמי ו-3 פעמים בתלמוד הבבלי.

2.1.2.3 משקל קטלה

בקשה (עמלק, ב, 182); בריבוי: **בקשות** – X3 X2 (עמלק, ב, 183; עמלק, ב, 184); **כפרה** – X11 (ויסע, ו, 174; בחדש, ז, 228; X6 בחדש, יא, 242; X2 נזיקין, י, 282; נזיקין, י, 286); **נחמה** – X2 (ויסע, ה, 171; כספא, כ, 327); **סכנה** – רק בצירוף **סכנת נפשות** (יתרו, א, 192).

מגזרת המרובעים

פרנסה – רק בנטייה: **פרנסתו** (ויסע, ב, 161); **קלקלה** / **קילקלה**?¹⁴⁶⁹ - רק בנטייה: **קלקלתו** (שירה, ב, 123) / **קילקלתו** (בחדש, ח, 231); **קלקלתן** (בחדש, ח, 231).

הערות

- (1) **בקשה**. שם הפעולה **בְּקִשָּׁה** בא במקרא רק בספרי המקרא המאוחרים: במגילת אסתר (**בְּקִשְׁתִּי** [ה, ז, ג]; **בְּקִשְׁתְּךָ** [ה, ג ועוד]) ובעזרא (**בְּקִשְׁתוּ** [ז, ו]). למעשה אין הוא מעיקר לשון המקרא. השם **בְּקִשָּׁה** בא פעם אחת במשנה (נדריים יא, יב), 5 פעמים בתוספתא ועוד במדרשי ההלכה.
- (2) **כפרה**. במקרא משורש **כפ"ר** באים השם **כִּפְרִים** (שמות כט, לו; ל, ו ועוד) והשם **כִּפָּר** (שמות כא, ל ועוד). השם **כִּפְרָה** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא לרוב במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה.
- (3) **נחמה**. השם **נחמה** בא רק פעמיים במקרא בספרים המאוחרים (**נַחֲמֵתִי** [תהלים קיט, נ; איוב ו, י], ולמעשה הוא מעיקר לשון חז"ל. שם זה אינו מצוי במשנה. הוא בא 5 פעמים בתוספתא בצירוף **אראה בנחמה** (כתובות ה, י; X2 סנהדרין ו, ו; X2 סנהדרין ח, ג) וכן במכילתא דר"י (כספא, כ, 327). את השם **נחמה** נוכל למצוא גם במדרשי הלכה אחרים: פעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טז, לב, 115), ושם **יום נחמה** כבמכילתא דר"י (ויסע, ה, 171); בספרי דברים באה פעם

¹⁴⁶⁷ כבתנחומא, חוקת ג על הפרה שעיניה **מפלבלות** (מתהפכות לצדדים). ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 89–92, וכן במילון בן-יהודה, ערך א. **פלפל**, עמ' 4963, הערה 2 ועמ' 4964, הערה 2 באשר לתרגום.

¹⁴⁶⁸ הפועל **עלת**, המצטרף אל צורת הסמיכות **פילפול תפילתן** מתאים במין לסומך (תפילה) ולא לנסמך (פלפול).

¹⁴⁶⁹ קריאת שם פעולה זה אינה מוכרעת מכיוון שלצד **קלקלתו** (שירה, ב, 123) באה צורה שנראה לקראה בתנועת **י קילקלתו** (בחדש, ח, 231).

אחת צורת היחיד נחמה (שכו, 377) ו-4 פעמים צורת הריבוי נחמות (שי, 351; X2 שמב 391; שמב, 392).

(4) סכנה. שם הפעולה סכנה נתחדש בלשון התנאים. הוא בא לרוב במשנה ובתוספתא. במדרשי ההלכה הוא בא פעם אחת במכילתא בצירוף סכנת נפשות (יתרו, א, 192) ובאותו צירוף 3 פעמים בספרי דברים (רצב, 311).

(5) פרנסה. השורש פרנ"ס נתחדש בלשון התנאים.¹⁴⁷⁰ השם פרנסה בא בכל ספרות התנאים. במכילתא הוא בא פעם אחת בנטייה: מי שברא היום ברא פרנסתו (ויסע, ב, 161).

(6) קלקלה. במשנה בא השם פעמיים: קלקלה (הוריות ג, ז); קלקלתו (אבות ד, יח); הוא בא לרוב בתוספתא; קלקלה בא פעם אחת בכל אחד מהמדרשים מכילתא דרשב"י, ספרא וספרי במדבר. 3 פעמים בא השם במכילתא דר"י בנטייה, פעם אחת בצורה קילקלתו: חביב כיבוד אב ואם לפני מי שאמ' והיה העולם, ששקל כבודו ומוראו ומוראו וקלקלתו וקלקלתו (בחדש, ת, 231), היכולה להעיד אולי על צורה חלופית בתנועת i.

2.1.2.4 משקל תקטול

תשלום – בנסמך: תשלום ארבעה וחמשה (נזיקין, יב, 291); בריבוי: X11 בנפרד - תשלומין (נזיקין, ח, 274; נזיקין, ח, 276; X2 נזיקין, ח, 277; X2 נזיקין, ח, 283; X3 נזיקין, יב, 291; X2 נזיקין, יב, 292); X12 בנסמך - X10 תשלומי ארבעה וחמשה (נזיקין, יב, 291; X8 נזיקין, יב, 292; נזיקין, יג, 295); תשלומי נזק (נזיקין, יד, 298); תשלומי כפל (נזיקין, טו, 299).

הערות

(1) תשלום. השם תשלום בא במכילתא פעם אחת בצורת היחיד בנסמך בצירוף תשלום¹⁴⁷¹ ארבעה וחמשה (נזיקין, יב, 291). השורש של"ם מקראי הוא, אך השם נתחדש בלשון חז"ל, והוא משמש לעניין תשלומי כסף.¹⁴⁷² שם זה בא על פי רוב בצורת הריבוי תשלומים/ תשלומין. במקורה באה צורה זו לציון שם הפעולה:

יכול שהיו חייבין בתשלומין? והדין נותן: אם חייבין על הכרת החמור, לא יהו חייבין

בתשלומין קלין (נזיקין, יב, 291).

אולם לרוב משמש שם זה לציון פרי הפעולה:

¹⁴⁷⁰ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 293–294.

¹⁴⁷¹ צורת היחיד באה רק בכ"י אוקספורד. בכתבי יד אחרים ובמהדורות הדפוס: תשלומי ארבעה וחמשה.

¹⁴⁷² ראה כהן, שמות זכריים, עמ' 170.

"וכי יגנב איש", אף המוקדשין היו בכלל שאם גונבן ושוחטן בחוץ משלם תשלומי ארבעה וחמשה (נוזיקין, יב, 291).

"אם ימצא הגנב ישלם שנים", הגנב ישלם תשלומי כפל (נוזיקין, טו, 299).

במשמעות פרי הפעולה מקביל **תשלומים** לשם המקראי **שְׁלוּמִים**¹⁴⁷³ (ישעיה לד, ח), הבא במשמעות 'גמול, עונש',¹⁴⁷⁴ ולשם **תְּשֻׁלוּמוֹת**, הבא בבן סירא.¹⁴⁷⁵

(2) יש הסבורים שהשם **תלמוד** במשמעות 'לימוד' שייך אף הוא לבניין פיעל. שם זה הובא בפרק זה בין משקלי בניין קל.¹⁴⁷⁶

2.1.2.5 חילופי משקלים מבניין פיעל

(א) קָטַל / קָטוּל

(1) **דיבר / דיבור**. בבניין פיעל משורש דב"ר יש חילופין בין **דיבר** ממשקל **קִיטַל** לבין **דיבור** ממשקל **קִיטוּל**. שני השמות באים זה לצד זה באותה המשמעות.¹⁴⁷⁷ מקור שם הפעולה **דיבר** במקרא: "והנביאים יהיו לרוח וְהַדְבָר אין בהם" (ירמיה ה, ג). במכילתא בא **דיבר** לרוב באותם ההקשרים של **דיבור**. לדוגמה: הדיבר בראש חודש ולקחה בעשור ושחיטה בארבעה-עשר (פסחא, ג, 10); יכול לדיבור זה בלבד, ושאר כל הדברות שבתורה מניין (בחדש, ג, 213).¹⁴⁷⁸

(ב) קָטַל / קָטְלָה

(1) **כיפורים / כפרה**. במקרא משורש כפ"ר באים השם **כְּפָרִים** (שמות כט, לו; ל, וועוד) והשם **כִּפּוּר** (שמות כא, ל וועוד). אף במכילתא באים שמות אלה, אלא שהשם **כיפורים**, הבא גם במקרא תמיד בצורת הריבוי, נעשה בספרות התנאים שם פרטי, ועניין שם הפעולה בו ניטשטש. השם **כְּפָרָה** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא לרוב במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה.

2.1.3 בניין הפעיל

בבניין הפעיל משמשים שני משקלים לשמות הפעולה: **הִקְטִיל** ו**הִקְטִילָה/הִקְטִילָה**; משקל **הִקְטִיל**¹⁴⁷⁹ בשינוי תנועת התחילית של צורת המקור המוחלט במקרא (**הִפְעֵל**),¹⁴⁸⁰ כגון **הִשְׁפִּים וְהִעֵד** (ירמיה יא,

¹⁴⁷³ שם זה אינו בא בלשון הז"ל.

¹⁴⁷⁴ ראה קדרי, מילון, ערך **שלם, שלום**, עמ' 1103.

¹⁴⁷⁵ כך, למשל: "כי אלוה **תשלומות** הוא ושבעתים ישיב לך" (בן סירא לה, י). וראה הדיון השלם בשם **תשלומים** אצל כהן, שמות זכריים, עמ' 170-172.

¹⁴⁷⁶ ראה לעיל, סעיף 2.1.1.17 (א) **משקל תקטול** בהערה, ושם נימוק להעמדתו תחת בניין קל.

¹⁴⁷⁷ ראה לעיל סעיף 2.1.2.1 וסעיף 2.1.2.2.

¹⁴⁷⁸ לצד צורת הריבוי **דברות** (פסחא, פתיחתא, 1) באה צורת ריבוי יחידאית **דברות** (עמלק, ב, 1979). ראה בפרק שמות כפולי צורה ריבויי, סעיף 2.2.4.1.

¹⁴⁷⁹ כך ניקוד הצורות במשקל זה בכ"י ובכ"י"פ למשנה וכן בדפוס קושטא ובמשניות מנוקדות, אמשטרדם, ת"ו, וכך ניקודן ילון. ראה ילון, מבוא, עמ' 39-40.

ז), ומשקל אֶקְטֵלָה/הֶקְטֵלָה, שביסודו הוא המקור של הבניין הגורם בארמית, העולה בעברית כבר בספרי המקרא המאוחרים. כך, למשל, הַפְּנָה (ישעיה ג, ט); הַנְּחָה (אסתר ב, יח), הַצָּלָה (שם ד, יד). חלק מן השורשים באים בלשון חז"ל בשני המשקלים בלא הבדל משמעות.¹⁴⁸¹ לדוגמה: הבער (נויקין, יד, 296) / הבערה (X2 ויקהל, א, 347); הכרת (פסחא, י, 35) / הכרתה (פסחא, ח, 29); היפר / הפרת נדריה (נויקין, ג, 254).¹⁴⁸²

2.1.3.1 משקל הֶקְטֵל

הבער – X4 (נויקין, יד, 296; X3 נויקין, יד, 298); בנטייה: הבערו (נויקין, יד, 296); הכרע (עמלק, א, 179); הכרת – X2 (פסחא, י, 35; נויקין, יב, 291); הסתר (בחדש, א, 206); הפסד (כספא, כ, 325); הפקר – X4 (X2 בחדש, א, 205; בחדש, ה, 222; נויקין, ב, 250); הפרש – X8 (X3 פסחא, ח, 28; פסחא, יח, 73; בחדש, ט, 238; נויקין, טז, 307; X2 כספא, כ, 335); הקדש – X3 (X2 נויקין, יד, 296; נויקין, טז, 302); בריבוי: הקדישות (פסחא, יח, 72); השחת (פסחא, ז, 24).

מגזרת פ"נ

התר – X6 (בחדש, ו, 225; נויקין, יג, 295; X4 כספא, כ, 338).

מגזרת ל"י

הבעה (X3 נויקין, יד, 298).

מגזרת הכפולים

הנץ – רק בצירוף הנץ החמה (X3 בשלח, ה, 105); הסב – בנטייה: הסיבו (נויקין, ב, 252); הפר – רק בצירוף הפר נדריה (X2 נויקין, יז, 308) / היפר נדריה (נויקין, ג, 254).

הערות

(1) הבעה. בספרות התנאים עולה משמעות חדשה לשורש בע"י: 'בעירה', 'ביעור'.¹⁴⁸³ משורש זה באות צורות בקשר לארבעה אבות נויקין. במשנה באה צורת בינוני פועל מִבְּעָה (X3 בבא קמא א, א) וכן הוא פעם אחת בתוספתא (בבא קמא ב, א), בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי. במכילתות עולה תחת צורת הבינוני הפועל צורת שם פעולה במשקל הֶקְטֵל: הבעה. צורה זו באה בכל ספרות חז"ל רק במכילתא דר"י, 3 פעמים באותה הפרשה, בכ"י אוקספורד ובכ"י מינכן:

¹⁴⁸⁰ ראה אלדר, מסורת, עמ' 160–161.

¹⁴⁸¹ הדוגמות מובאות מן המצוי במכילתא.

¹⁴⁸² וראה עוד להלן סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הֶקְטֵל/הֶקְטֵלָה.

¹⁴⁸³ ראה שרביט, הפעלה, עמ' 308.

אין לי אלא הבעה והבער, ושאר כל המזיקין שבתורה מנ' הרי את דן בינין אב מבין שניהן,

לא הרי הבעה כהרי הבער ולא הרי הבער כהרי הבעה (נזיקין, יד, 298).

במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך באה בהקשר זה הצורה **המבעה** כבמשנה, ובחילופי

הגרסאות מציינים לצורה **הבעה** שבכתבי היד.¹⁴⁸⁴

במכילתא דרשב"י, בציטוט ממשנה בבא קמא א, א באשר לארבעה אבות נזיקין, באה, לצד הצורה

המבעה, הצורה **וההבעה**, והמתקין מציע לתקנה ולכתוב תחתיה **והבער** (כב, ה, 199). הצורה

וההבעה! באה עוד פעם אחת במכילתא דרשב"י על-פי המסירה במניית שלושה עשר אבות נזיקין:

השוד והבור והמבעה וההבעה! (מכילתא דרשב"י כב, יד, 207). גם כאן מציע המתקין את הנוסח

והבער תחת הנוסח שבמסירה. נוסח זה (**והבער**) בא באותו ההקשר בתוספתא (בבא קמא ט, א).

(2) **הבער**. השם **הבער**, שם הפעולה מן 'הבעיר אש',¹⁴⁸⁵ בא פעם אחת במשנה (בבא קמא א, א); פעם

אחת בתוספתא (בבא קמא ט, א); 3 פעמים במכילתא דר"י (נזיקין, יד, 298) ופעם אחת במכילתא

דרשב"י (כב, ה, 199) בציטוט מן המשנה. לדוגמה:

אין לי אלא הבעה והבער, ושאר כל המזיקין שבתורה מנ' הרי את דן בינין אב מבין

שניהן: לא הרי הבעה כהרי הבער ולא הרי הבער כהרי הבעה; הצד השווה שבהן שדרכן

להזיק, ש'כ'ירתן עליך, וכשהזיק חב המזיק משלם תשלומי נזק במיטב הארץ (נזיקין, יד,

298).

לצד **הבער** שלעיל במשמעות 'הצתת אש', 'הדלקה' בא במכילתא שם הפעולה **הבערה** (X2 ויקהל,

א, 347) באותה המשמעות.¹⁴⁸⁶

במדרש לפסוק "כִּי יִבְעַר-אִישׁ שָׂדֶה אוֹ-כַרְם וְשָׁלַח אֶת-בְּעִירָהּ וּבְעַר בְּשָׂדֶה אַחֵר" (שמי' כב, ד) בא

השם **הבער** עוד פעמיים במשמעות אחרת - 'השחתה של תבואת השדה על ידי בהמות':¹⁴⁸⁷

"כִּי יִבְעַר¹⁴⁸⁸ אִישׁ למה נא? עד שלא יאמ' יש לי בדין; הואיל והבור ממונו והבער ממונו,

אם למדת שהוא חייב על ידי בור, <לא יהא01> חייב על ידי {הבערה}: <הבערו01>¹⁴⁸⁹

(נזיקין, יד, 296).

¹⁴⁸⁴ הפסוק הנדרש הוא "כִּי יִבְעַר-אִישׁ שָׂדֶה אוֹ-כַרְם וְשָׁלַח אֶת בְּעִירָהּ וּבְעַר בְּשָׂדֶה אַחֵר מִיטֵב שְׂדֵהוּ וּמִיטֵב כְּרָמוֹ יִשְׁלֵם" (שמות כב, ד). מ"ד קאסוטו שיער שלפני חכמי המשנה הייתה גרסה אחרת: כִּי יִבְעַר. בחומש השומרוני יש תוספת: "... יבער בשדה אחר, שלם ישלם משדהו כתבואתה, ואם כל השדה יבעה מיטב...". ראה קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 198. לדעת שרביט, הנוסח שבמכילתות מחזק השערה זו. ראה שרביט, שם, הערה 11.

¹⁴⁸⁵ ראה מילון בן-יהודה, ערך **הבער**, עמ' 1028.

¹⁴⁸⁶ ראה להלן סעיף 2.1.3.3 - משקל הקטלה, (ד), (1); סעיף 2.1.3.4 - חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.

¹⁴⁸⁷ ראה מילון בן-יהודה, ערך א. **בער**, הפעיל, ג, עמ' 579; קדרי, מילון, ערך **1 בער**, הפעיל, 3, עמ' 117: ישלח את בעירו לאכול ולרעות, על-פי שמות כב, ד.

הבער כאן אינו מה שהמשנה קוראת **הבער** שבארבעה אבות נזיקין (בבא קמא א, א), אלא מה שהיא קוראת **מבעה**. וכבר ציין זאת אפשטיין במסגרת 'חילופי לשונות' בין משנת ר' יהודה לבין משנה חיצונית במקורות אחרים;¹⁴⁹⁰ ואף לויטרבך מתרגם **הבער** במדרש שבנזיקין, יד, 296 grazing animal, כלומר בעל החיים הרועה בשדה, ולא האש היוצאת להזיק. אפשר לראות כאן שימוש מטונימי במילה **הבער**: בהמות הגורמות להבער נקראות אף הן **הבער**.

(3) **הכרע**. בספרות התנאים בא משורש כר"ע השם **הכרע** במשקל **הַקְטַל** פעמיים בברייתא דמלאכת המשכן, פרק י ופעם אחת במכילתא דר"י באותו ההקשר:

איסי בן יהוד' אומ', חמשה דברים בתורה שאין להם הכרע: "שאת" "ארור" "מחר" "משוקדים" "וקם" (עמלק, א, 179).¹⁴⁹¹

מאותו השורש בא שם הפעולה **הכרעה** במשקל **הַקְטַל** רק ארבע פעמים בתלמוד הבבלי (בבא קמא קטו ע"ב; בבא בתרא פח ע"ב; פט ע"א; כריתות ה ע"א).

(4) **הכרת**. השם **הכרת** בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא במדרש למילה **ונכרתה** בפסוק "ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל" (שמות יב, יט): אין הכרת אל' הפסקה (פסחא, י, 34–35).

התיבה **הכרת** יכולה להיות צורת מקור של נפעל: **הַכְרַת**, משום שהיא נשאלה מלשון הפסוק, והיא דורשת את הפועל **ונכרתה** מבניין נפעל. הצורה **הַכְרַת** הפכה בלשון חז"ל למונח טכני, והיא משמשת במושג **כְּרַת** במשמעות 'מיתה בידי שמים לפני הזמן הטבעי',¹⁴⁹² ואף יש מסכת **כְּרַתוֹת** (כריתות) בסדר קדשים במשנה, בתוספתא ובתלמוד הבבלי העוסקת בענייני **כְּרַת** וחייבי חטאות ואשמות.

התיבה **הכרת** יכולה לשמש גם שם פעולה של בניין הפעיל במשקל **הַקְטַל**: **הַכְרַת**. מכיוון שהטקסט אינו מנוקד, שתי האפשרויות תיתכנה. אני נוטה לראות בה צורת שם פעולה מבניין הפעיל משום שבמקום אחר באותה מסכת בא אותו המדרש, ובו תחת **הכרת** בא השם **הכרתה**: אין הכרתה אל' הפסקה (פסחא, ח, 29), וכן הוא במסכתא דתשא (א, 342).¹⁴⁹³

¹⁴⁸⁸ הניקוד שלי הוא על-פי הפסוק הנדרש (שמי' כב, ד).

¹⁴⁸⁹ המתקין תיקן את הצורה **הבערה** שבכ"י אוקספורד וכתב תחתיה **הבערו** (על-פי כ"י מינכן).

¹⁴⁹⁰ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1–2.

¹⁴⁹¹ באותה הפרשה במכילתא באה פעם אחת הצורה **מכרע** באותו ההקשר. ערך זה יוצא מאותיותיה של המילה. בכתב היד האות מ"ם מסופקת, ובמילון ההיסטורי מציעים לקרוא **הכרע**, כשם הפעולה מבניין הפעיל, וכן הוא במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך. על מקראות שאין להם הכרע ראה עוד בתלמוד הבבלי יומא נב ע"א וכן הדיון אצל קוגוט, טעמים ופרשנות, עמ' 34–36.

¹⁴⁹² ראה מילון בן-יהודה, ערך **כְּרַת**, עמ' 2534.

¹⁴⁹³ ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל **הַקְטַל**, הערות (ד), (2); סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) **הַקְטַל/הַקְטַל**.

(5) **הנץ**. שם הפעולה **הנץ** מן **נצ"ץ** בא רק בצירוף **הנץ החמה** (X3 בשלח, ה, 105), וכן הוא בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (X3 יד, כב, 62).

הצירוף **הנץ החמה** בא במשנה כמה פעמים. ארבע פעמים במשנה מנוקדת המילה **הנץ** בצירוף זה כצורת מקור של הפעיל: **הנץ החמה** (X2 תענית ג, ט; X2 נידה ט, ט); פעם אחת בכ"ק ניקודה שונה: **הנץ**¹⁴⁹⁴ **החמה** (ברכות א, ב).¹⁴⁹⁵

ראוי לומר כי מן הכתיב במכילתא (**הנץ**) אין הכרע לצורה זו.

(6) **הסיבו**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה מן **סב"ב** במשקל **הקטל** רק פעמיים. פעם אחת בא השם בצורת הנפרד בתוספתא: כיצד סדר **הסב** (ברכות ה, ה); כך כתיבו בכ"י וינה, בכ"י ארפורט: **היסב**¹⁴⁹⁶ הכתיב ביו"ד מעיד על קרי בתנועת e בה"א: **הסב**¹⁴⁹⁷. אף בפיוטים קדומים המייצגים את מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית באה הצורה **הסב**¹⁴⁹⁸.

השם **הסב** בא עוד פעם אחת בנטייה במכילתא: לא ישנה רבו עליו מאכלו ומשקו והסיבו משלו (נויקין, ב, 252). **הסב** בא עוד פעמיים בתלמוד הירושלמי (בבא בתרא ט, ג [טז, ד]; תענית ד, ב [סח, א] כבתוספתא: סדר **הסב**).

בתלמוד הבבלי באותו הקשר בא השם **הסיבה**¹⁴⁹⁹ במשקל **הקטלה**:¹⁵⁰⁰ כיצד סדר הסיבה (ברכות מג ע"א). במסכת בבא בתרא בא הצירוף **בהסבת הבן** (בבא בתרא קיב ע"א).

(7) **הסתור**. בכל ספרות התנאים בא שם הפעולה **הסתור** רק במכילתא במדרש לפסוק "לא בסתר דברתי" (ישעיה מה, יט): כשנתתיה מבתחיל' לא נתתיה לא "במקום ארץ חשך" ולא במקום **הסתור** ולא במקום אפילה (בחדש, א, 206). אין שם זה מעיקר לשון חז"ל, והוא נסמך על דרשת הפסוק. בספרות האמוראים בא שם זה פעמיים בצירוף **הסתור פנים** בתלמוד הבבלי (חגיגה ה ע"א; ע"ב). גם בתלמוד הוא נסמך על דרשת פסוק: "והסתרתני פני מהם והיה לאכל [...]" ואנכי **הסתור אסתיר** פני ביום ההוא" (דברים לא ז-יח).

(8) **הפסד**. השורש **פס"ד** נתחדש בלשון התנאים, ונכנס לעברית מן הארמית.¹⁵⁰¹ הוא ניטה רק בבניין הפעיל. שם הפעולה **הפסד** בא 6 פעמים במשנה, כולן במסכת אבות (X2 אבות ב, א; X2 ה,

¹⁴⁹⁴ כך בכ"ק. הסגול מתחת לה"א נראה כתיקון תנועת קמץ.

¹⁴⁹⁵ על ניקוד **הנץ** בכתבי היד ובדפוסים על-פי המסורות השונות ראה ילון, מבוא, עמ' 44.

¹⁴⁹⁶ ראה תוספתא, צוקרמאנדל, עמ' 12.

¹⁴⁹⁷ צורה לא רגילה זו נשתקעה בעברית שביידיש: כיסא/מיטת הסבה של ליל הסדר נקרא **הסב-בעט** (hesesbet).

ראה מילונו של הרכבי, עמ' 129. צורה זו משמרת משקל **הסב**, וכמו **הנץ**.

¹⁴⁹⁸ ראה אלדר, מסורת, עמ' 157–158.

¹⁴⁹⁹ ייחוד בצורת התיבה. ונמצאו בכתב היד באותו העמוד עוד הכתיבים: **היסיבה**, **היסבה** (ברכות מג ע"א). לדרך

הקריאה של צורות אלה ולניקודן ראה ברגרין, עיונים, עמ' 96; אלדר, מסורת, עמ' 168.

¹⁵⁰⁰ ואולי הוא במשקל **הקטילה**? ראה ברגרין, שם, שם.

יא; X2 ה, יב); 5 פעמים בתוספתא (שקלים ב, ח; יום טוב ב, ו; X2 בבא מציעא ד, טז); פעם אחת במכילתא דר"יי (כספא, כ, 325); פעם אחת במכילתא דרשב"י (יב, טז, 21) ופעם אחת בספרי דברים (לח, 76).

(9) הפקר. השורש פק"ר נתחדש בלשון התנאים.¹⁵⁰² הוא ניטה בבניינים הפעיל והופעל. שם הפעולה הפקר בא 14 פעמים במשנה בכתוב **הַפְקֵר**¹⁵⁰³ (פאה א, ג; X3 א, ו; שביעית ה, ז; תרומות א, ה; ו, ה; חלה א, ג; נדרים א, ג; X3 עדיות ד, ג), ורק פעם אחת תוקנה הבי"ת לפי"א ובאה הצורה **הַפְקֵר** (יבמות יג, א). בכל המקורות האחרים הכתיב בפ"א: 10 פעמים בתוספתא (X3 פאה ב, ה; X2 ב, יא; ג, יא; מעשרות ג, יב; X2 שקלים א, ג; בבא קמא א, א); 4 פעמים במכילתא דר"יי (X2 בחדש, א, 205; בחדש, ה, 222; נזיקין, ב, 250); פעם אחת במכילתא דרשב"י (כא, י, 167), ופעם אחת בספרא (אמור, ו, א). בתלמודים יש חלוקה ברורה: בתלמוד הירושלמי כמעט כל הצורות הפועליות ו-78 צורות שם הפעולה **הַפְקֵר** בבי"ת; הצורה **הַפְקֵר** בפ"א באה רק 5 פעמים (בבא קמא ב, ג; X2 ה, ג; סנהדרין כג, ב; פאה טז, ג), ואילו בתלמוד הבבלי 71 פעמים בא שם הפעולה, ולעולם כתיבו בפ"א - הפקר.

(10) הפר / היפר. שם הפעולה **הַפֵּר** במשקל **הַקְטֵל** בא במשנה (נידה ה, ז; גיטין ח, ה). במכילתא בא השם **הַפֵּר/היפר** רק בנסמך כחלק מן הצירוף **הַפֵּר/היפר נדריה**:

הואיל ורשאי בהיפר נדריה רשאי במכירתה; מה הפרת נדריה קטנה ולא גדולה, אף מכירתה קטנה ולא גדולה (נזיקין, ג, 254).

הואיל ורשאי בהפר נדריה ורשאי בכסף קנסה, מה בהפר נדריה אפי' נתאלמנה אפי' נתגרשה, אף בכסף קנסה אפי' נתאלמנה אפילו נתגרשה (נזיקין, יז, 308).

הכתיב ביו"ד בצורה **היפר** מעיד על קרי בתנועת e בה"א. כפי שאפשר ללמוד מן המדרש במסכתא דנזיקין, ג, לצד **היפר** בא שם הפעולה **הפרה** במשקל **הַקְטֵלָה** באותו ההקשר ובאותה המשמעות (הפרת נדריה).¹⁵⁰⁴

(11) הפרש. שם הפעולה **הפרש** מן **הַפְרִישׁ** אינו בא במשנה. הוא בא בתוספתא 5 פעמים, פעם אחת בכתוב **הַפְרִישׁ** (כריתות א, ט). במכילתא דר"יי בא שם זה 8 פעמים; 5 פעמים במכילתא דרשב"י; 6

¹⁵⁰¹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 281–282.

¹⁵⁰² ראה שם, שם, עמ' 289.

¹⁵⁰³ על חילופי ב/פ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1220–1221.

¹⁵⁰⁴ ראה עוד סעיף 2.1.3.3 – משקל **הַקְטֵלָה**, הערות (ג), (3) הפרה; סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) **הַקְטֵל/הַקְטֵלָה**.

פעמים בספרא; 6 פעמים בספרי במדבר ופעם אחת בספרי דברים. השם הפרש בא במשמעות
הבדל, מה שמפריש ומבדיל בין שני דברים שעל ידי זה אינם דומים זה לזה.¹⁵⁰⁵ לדוגמה:

והרי שומר חנם יוכיח שהוא מהנה ופטור מלשלם, הוא יוכיח על שכיר, אף-על-פי שהוא
מהנה, יהיה פטור מלשלם. אמרת הפרש,¹⁵⁰⁶ נושא שכר נהנה ומהנה והשכיר נהנה ומהנה,
ואל תביא שומר חנם יוכיח, שהוא מהנה אבל הוא אינו נהנה (נזיקין, טז, 307).
מה הפרש בין אילו לאילו? אלא אילו מביאין וקורין ואילו מביאין ואינן קורין (כספא, כ,
335).

"ועשה אתם הכהן אחד חטאת ואחד עלה" [...] מנ' אם הפרישן הוא יהא הפרישו הפרש?
תל' לו "אחד חטאת ואחד עולה" (ספרא, זבים ג, ב).

לצד השם הפרש בא בספרות התנאים באותה המשמעות שם הפעולה הפרשה (פסחא, יח, 70).¹⁵⁰⁷
(12) הקדש. השם הקדש במשמעות 'דבר קודש', 'דבר שהוקדש לאוצר המקדש' נתחדש בלשון
התנאים. השם הקדש יכול לשמש כשם פעולה מן הקדיש. לדוגמה:
כל קדשים שקדם מום קבוע להקדישן וניפדו, חייבין בבכורה ובמתנות ויוצאין לחולין
ליגזז ולעבד (חולין י, ב).

ברוב המקרים אין הוא שם פעולה במובהק; הוא משמש לציון פרי הפעולה. לדוגמה:
הנכרי והכותי תרומתן תרומה ומעשרותן מעשר והקדישן הקדש (תרומות ג, ט).
שם זה משמש גם כינוי לאוצר המקדש:

אין אישה יכולה לגבות כתובתה מן ההקדש ולא בעל חוב את חובו (ערכין ו, ב).

השם הקדש בא במכילתא דר"י 3 פעמים, פעמיים מהן באותה הפרשה ובאותו ההקשר: בא הכת'
ללמדך ששמין נזקין בעידית, קל וחומר בהקדש (נזיקין, יד, 296). פעם אחת באה במכילתא צורת
הריבוי הקדישות: בכל פודין בכורי אדם חוץ מעבדי' ושטרות וקרקעות והקדישות (פסחא, יח, 72).
צורך הריבוי - ות בא לרוב בספרות התנאים,¹⁵⁰⁸ אולם אפשר שכאן הצורה הקדישות באה ליצור
בידול בין הריבוי של הקדש לבין הריבוי של קדש - קדשים, הבא לרוב במשנה, בתוספתא
ובמדרשי ההלכה.

מאותו השורש מצינו בספרות התנאים גם את שם הפעולה הקדשה במשמעות 'מסירת דבר למטרה
מסוימת'. אף הוא חידוש בלשון התנאים. השם הקדשה בא פעמיים בספרי במדבר באותה הפרשה:

¹⁵⁰⁵ מילון בן-יהודה, ערך הפרש, עמ' 1162.

¹⁵⁰⁶ הביטוי 'אמרת הפרש' אופייני למדרשים דבי ר' ישמעאל. ראה בכר, ערכי מדרש, ערך הפרש, עמ' 107-108.

¹⁵⁰⁷ ראה סעיף 2.1.3.3 - משקל הקטלה, הערות (א), (2); סעיף 2.1.3.4 - חילופי משקלים מבינין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.

¹⁵⁰⁸ על שמות שצורך הריבוי שלהם הוא - ות ראה סעיף 2.2.2.

אם מי שאין רשיי בהקדשתו רשיי בהפרשתו, מי שרשיי בהקדשתו דין הוא שיהא רשיי בהפרשתו (ספרי במדבר, ל, 36).¹⁵⁰⁹

(13) השחת. שם זה בא לצד השם השחתה (נוזיקין, ט, 279) במשקל הקטלה. השם השחת בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא דר"י פעם אחת: נמצינו למידים שע"ז לוקה בארבעה דרכים ועובדיה בשלשה: במכה, בהשחת, במגפה (פסחא, ז, 24). בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י בא השם השחתה: "למשחית" מלמ' שבמצ' היתה השחתה, "בהכותי" מלמ' שבמצ' היתה מכה, מלמ' שלקו מצריים באותו לילה בשלשה מיני פורעניות: במגפה ובהשחתה ובמכה (שם, יב, יג, 16).¹⁵¹⁰

(14) התר. שם הפעולה התר במשמעות 'רשות לעשות דבר מה', ההפך מן 'איסור', נתחדש בלשון התנאים. הוא בא בכל ספרות התנאים. במכילתא - 6 פעמים. לדוגמה: אע"פ שהוא אסור עכשיו יש לו התר לאחר זמן (נוזיקין, יג, 295). 4 פעמים הוא בא במכילתא באותה הפרשה בצירוף שעת התר (כספא, כ, 338).

במשמעות זו בא בספרות האמוראים שם הפעולה התרה במשקל הקטלה: התרת חלבו (בבלי, ביצה ח ע"ב); התרת בכור (בכורות לו ע"ב); התרת יבמה (X2 יבמות נג ע"א) ועוד. השם בצורת הנפרד בא במשמעות 'התרת קשר, חרם או נידוי': חותל שלתמרים ופטיליאי שלתמרים קורע ומתיר, ובלבד שלא יקשור, ואין זו התרה (ירושלמי, שבת ז, ב [יג]).

2.1.3.2 משקל אקטלה

אזהרה – X58 (פסחא, ט, 30; בחדש, ו, 226; X5 בחדש, ז, 230; X6 בחדש, ח, 232; X6 בחדש, ח, 233; בחדש, ח, 234; נוזיקין, ג, 257; נוזיקין, ד, 262; X10 נוזיקין, ה, 267; נוזיקין, ה, 268; X6 נוזיקין, יז, 310; X6 כספא, יט, 316; כספא, יט, 317; כספא, כ, 321; X2 כספא, כ, 322; כספא, כ, 323; X2 כספא, כ, 326; כספא, כ, 327; X2 תשא, א, 341; X3 תשא, א, 342).

2.1.3.3 משקל הקטלה

הבטחה – X4 (X2 בשלח, ג, 97; X2 עמלק, ב, 198); הבערה – (X2 ויקהל, א, 347); הכרתה – X2 (פסחא, ח, 29; תשא, א, 342); העברה (פסחא, יח, 70); הפסקה – X3 (פסחא, ח, 29; פסחא, י, 35; תשא, א, 342); הפרשה (פסחא, יח, 70); השחתה (נוזיקין, ט, 279); השקפה (X2 בשלח, ה, 108).

¹⁵⁰⁹ ראה סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.
¹⁵¹⁰ ראה עוד סעיף 2.1.3.3 – משקל הקטלה, (ז), (5); סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.

מגזרת פ"נ

הגדה (ויסע, ה, 171); בריבוי: הגדות (ויסע, א, 157); הגעה (X2 פסחא, יא, 38); הצלה (בשלח, ה, 106); התזה- רק בנסמך: התזת ראש (X2 נזיקין, ד, 262).

מגזרת עו"י

הגפה – רק בנסמך: הגפת תריסים (בשלח, ב, 95); הפצה (בשלח, ה, 103); השתה (X3 נזיקין, ח, 276).

מגזרת הכפולים

הפרה - רק בנסמך: הפרת נזריה (נזיקין, ג, 254).

מגזרת ל"י

הודאה (בשלח, ה, 106) / הודיה (בחדש, י, 239) / הודייה – X4 (בשלח, ג, 100; שירה, א, 118; בחדש, י, 239; נזיקין, טו, 301); בריבוי: הודייות (X3 שירה, א, 118); הוריה – רק בריבוי: הוריות – X4 (יתרו, ב, 196; X3 יתרו, ב, 197); התראה – התראת עדים (נזיקין, ד, 261) / התריה – התריית עדים (תשא, א, 342).

הערות

לבד מן השם המקראי הַצְלָה (אסתר ד, יח) כל השמות במשקל זה נתחדשו בלשון התנאים. כל צורות שם הפעולה באות במשקל הַקְטָלָה לבד מן השם אזהרה. בשמות מגזרת ל"י הכתיב בענף הארץ-ישראלי של לשון חכמים הוא ביו"ד, ואילו הכתיב בענף הבבלי של לשון חכמים הוא באל"ף, וכך אנו מוצאים במקורות שונים שתי צורות, כגון הודאה/הודיה; התראה/התריה.

(א) השמות האלה באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה: אזהרה, הפרשה, הודאה/הודיה, הוראה/הוריה, התראה/התריה.

(1) אזהרה. שם הפעולה משורש זה"ר בא בכל ספרות התנאים באל"ף אזהרה, על דרך הארמית. הוא בא במכילתא 58 פעמים, בייחוד בשאלה הזו: עונש שמענו אזהרה לא שמענו (פסחא, ט, 30; בחדש, ז, 230 ועוד) או בנוסח הזה: הרי זה אזהרה (X2 בחדש, ח, 232; X3 בחדש, ח, 233 ועוד).¹⁵¹¹ אף בספרות האמוראים רוב הצורות באל"ף. בתלמוד הבבלי באה פעם אחת הצורה הזוהרה

¹⁵¹¹ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 29.

(שבועות מז ע"ב). צורת הריבוי **הזהרות** באה פעמים אחדות במדרש המאוחר 'מדרש משלי' (1049). את הצורות בה"א נוכל למצוא בפיוטי ינאי והקליר.¹⁵¹²

(2) **הפרשה**. השם **הפרשה** בא בכל ספרות התנאים. פעם אחת הוא בא במשנה בצורת הסמיכות **הפרשת הר סיני** (בבא קמא ה, ז); בתוספתא הוא בא פעמיים בצורת הנפרד (תרומות ד, יד; זבחים י, ד) ועוד 5 פעמים בנטייה: **הפרשתו** (X2 תרומות ד, יא; X2 כריתות ד, י; פרה ג, א); במכילתא – פעם אחת: "והעברת", אין העברה אלא **הפרשה** (פסחא, יח, 70). השם בא 5 פעמים בספרא (3 מהן בנטייה – **הפרשתו**) ועוד 12 פעמים בספרי במדבר (פעמיים בנטייה – **הפרשתו** ו-6 פעמים בנסמך – **הפרשת זרוע/חזה**). לרוב ניכר הקשר של שם הפעולה לפועל **הפריש** מבניין הפעיל. לדוגמה:

"ועשה הכהן אחד לחטאת ואחד לעלה", שיפרישם הכהן אחד לחט' ואחד לעל', אין לי

אלא **הפרשה** בכהן; **הפרשה** בבעלים מנ' אתה או' (ספרי במדבר, ל, 36).

לצד השם **הפרשה** בא במכילתא השם **הפרש** במשקל **הַקְטַל** מאותו השורש ובאותה המשמעות.¹⁵¹³

(3) **הודאה / הודיה**. בספרות התנאים באות שתי צורות חלופיות לשם הפעולה משורש יד"י, האחת באל"ף והאחרת ביו"ד. על-פי בר-אשר, הצורות ביו"ד, כגון **הודִיָה**, אופייניות לענף הארץ-ישראלי של לשון חכמים, ואילו הצורות באל"ף, כגון **הודִיָה**, אופייניות לענף הבללי.¹⁵¹⁴

במשנה באה רק הצורה ביו"ד **הודייה/הודיה** 18 פעמים; בתוספתא הצורה ביו"ד **הודייה** באה 4 פעמים, ואילו הצורה באל"ף **הודאה** באה 6 פעמים. במדרשי ההלכה: במכילתא דר"י – פעם אחת באה צורת היחיד באל"ף ו-5 פעמים הצורה ביו"ד. 3 פעמים באותה **הפרשה** באה צורת הריבוי – **הודייות** (שירה, א, 118). במכילתא דרשב"י באה הצורה **הודאה** 13 פעמים, וצורת הריבוי **הודאות** פעם אחת (טו, א, 72). בספרא – פעמיים **הודיה**. במכילתא לדברים – **הודיה**.

(4) **הוריות**. משורש יר"י במשמעות 'לימוד, הצבעה, רמיזה' באות בספרות התנאים שתי צורות לשם הפעולה: **הוראה/הוריה**; נפוצה יותר הצורה ביו"ד **הוריה/הורייה**. במשנה באה רק הצורה ביו"ד על נטיותיה. לדוגמה: **הורִיָה** (אבות ד, ז); **הורִיָה** (הוריות א, א ועוד); **הורִיָת** שעה (פרה ז, ו ועוד). בתוספתא לצד הצורות ביו"ד באות צורות באל"ף: **הוראה** (חלה א, י); **הוראת** שעה (פרה ז, ד); **הוראות** (חלה א, ו). במכילתא דר"י באה רק צורת הריבוי **הוריות**, 4 פעמים באותה **הפרשה** (יתרו, ב, 196; X3 יתרו, ב, 197). במכילתא דרשב"י באה פעם אחת הצורה **הוראה**,¹⁵¹⁵ וכן פעם אחת בספרא (חובה ד, א). בשאר המדרשים באות רק צורות על דרך **הוריה**. כאמור לעיל, הצורות

¹⁵¹² ראה סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (א) אַקְטַלְה/הַקְטַלְה.

¹⁵¹³ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטַל, הערות (11) וכן סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הַקְטַל/הַקְטַלְה, (4).

¹⁵¹⁴ ראה בר-אשר, טיפוסים, עמ' 210.

¹⁵¹⁵ ערך מוצע למילה מוטעית: הו'ד! אה (מכילתא דרשב"י טו, ב, 80).

ביו"ד, כגון הַזְרָה, אופייניות לענף הארץ-ישראלי של לשון חכמים, ואילו הצורות באל"ף, כגון הַזְרָה, אופייניות לענף הבבלי.¹⁵¹⁶

(5) הַתְרָאָה/הַתְרִיָּה. השורש תר"י נחדש בלשון התנאים.¹⁵¹⁷ לשם הפעולה בבניין הפעיל שתי צורות כתיב, האחת על דרך הכתיב בענף הארץ-ישראלי של לשון חכמים – ביו"ד: הַתְרִיָּה, והאחרת על דרך הכתיב בענף הבבלי של לשון חכמים – באל"ף: הַתְרָאָה. בחלק מן המקורות באים שני הכתיבים זה לצד זה. במשנה בא פעם אחת השם הַתְרִיָּה¹⁵¹⁸ (סנהדרין י, ד). בתוספתא 11 פעמים בא השם הַתְרָאָה באל"ף בצורת הנפרד (כתובות ז, ז; נזיר ד, א; X2 נזיר ד, ב; סנהדרין יא, א; יד, ג; מכות ב, י; X2 מכות ב, יא; X2 מכות ה, א) ופעם אחת בנטייה: הַתְרָאָתוּ (מכות ב, י). בפרק ה במסכת מכות באה, לצד הצורות באל"ף, צורת יחיד אחת ביו"ד הַתְרִיָּה, וצורת הריבוי שלה הַתְרִיּוֹת (מכות ה, יד). במכילתא בא השם בשני הכתיבים רק בצורת הנסמך: הַתְרָאָת עֵדִים (X3 נזיקין, ד, 261) / הַתְרָאָת עֵדִים (תשא, א, 342). גם בספרי דברים בא השם בשני הכתיבים: הַתְרָאָה (ספרי דברים, צג, 154) / הַתְרִיָּת עֵדִים (שם, קכו, 184; רמב, 272).

(ב) השם הַגְפָה (רק בצירוף 'הגפת תריסים') בא רק במשנה ובמדרשי ההלכה. הַגְפָה. שם הפעולה הַגְפָה אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא בא רק 5 פעמים בכל ספרות התנאים, תמיד בנסמך הַגְפָת תְרִיסִים/תְרִיסִין ובאותו ההקשר. שם זה בא פעם אחת במשנה: "אל תיראו" מפני הַגְפָת תְרִיסִים ושיפעת הקלגסים (סוטה ח, א); פעם אחת במכילתא דר"י: "ירעם מן שמים יי" וג', רעמים כנגד הַגְפָת תְרִיסִין ושיפת קולגסין (בשלח, ב, 95), וכן הוא בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י (יד, יג, 55) ועוד פעמיים בספרי דברים (קצב, 233). במקרא בא הפועל פעם אחת: "יִגְיִפוּ הַדְלָתוֹת" (נחמיה ז, ג).¹⁵¹⁹

(ג) השמות האלה באים רק בתוספתא ובמדרשי ההלכה: הַגְדָה, הַצְלָה, הַפְרָה, הַשְׁקָפָה.

(1) הַגְדָה. השם הַגְדָה משורש נג"ד במשמעות 'אמירה', 'הגדה' בא במכילתא פעם אחת בצורת היחיד במדרש למילה גִד, בפסוק "והוא כזרע גד לבן" (שמות טז, לא): דומה לדבר הַגְדָה שהוא מושך לבו של אדם (ויסע, ה, 171). בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י בדרשה לאותו הפסוק באה הצורה אַגְדָה באל"ף (מכילתא דרשב"י, טז, לא, 114).

¹⁵¹⁶ ראה בר-אשר, שם, שם.

¹⁵¹⁷ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 392.

¹⁵¹⁸ ייחוד בכתיב השם.

¹⁵¹⁹ ראה שרביט, הפעלה, עמ' 309.

במכילתא דר"י באה גם צורת ריבוי אחת - הגדות :

"והישר בעיניו תעשה", אלו הגדות משובחות הנשמעות בעיני כל אדם (ויסע, א, 157).¹⁵²⁰

(2) הצלה. מקור השם הצלה במקרא (אסתר ד, יד). השם מופיע פעם אחת בתוספתא: אמ' להם, דיה להצלה שתכפר על המכירה (תוספתא ברכות ד, יח); פעם אחת במכילתא דר"י באותו ההקשר: אמ' להם, דיה להצלה שתכפר על המכירה (בשלח, ה, 106), וכן בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (שם, יד, כב, 64).¹⁵²¹

(3) הפרה. השם הפרה בא במכילתא לצד השם הפר/היפר ובאותה המשמעות: הואיל ורשאי בהיפר נדריה רשאי במכירתה; מה הפרת נדריה קטנה ולא גדולה, אף מכירתה קטנה ולא גדולה (נויקין, ג, 254). השם הפרה בא פעם אחת בתוספתא (נדרים ו, ג) ו-5 פעמים בספרי במדבר (X3 קנג, 201; קנג, 204; קנה, 208). במדרש ספרי במדבר באות שתי הצורות של שמות הפעולה במשקלים השונים זה לצד זה: הקיום בקיום וההיפר בהפרה (שם, קנה, 208).¹⁵²²

(4) השקפה. השם השקפה בא בספרות התנאים 5 פעמים, ותמיד בזיקה לפועל בהפעיל מאותו השורש בפסוק הנדרש. פעם אחת בא השם השקפה בתוספתא: ואו' "השקִיפָה ממעון קדשך"¹⁵²³ וגו', זו מקום השקפה (תוספתא מעשר שני ה, כה); פעמיים בא השם במכילתא דר"י: וכשהוא מברך את ישר' אינו מברכן אלא בהשקפה, שנ' "השקִיפָה ממעון מן" וגו', וכשנפרע מן המצריים לא נפרע מהם אלא בהשקפה, שנ' "וַיִּשְׁקֹף יי אל מחנה מצר"¹⁵²⁴ (בשלח, ה, 108), ועוד פעמיים נוכל למצוא בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (יד, כד, 65).

השם השקפה בא עוד פעם אחת בתלמוד הירושלמי (מעשר שני ה, יג [נו, ג]).

(ד) השמות האלה באים רק במדרשי ההלכה: הבערה, הכרתה, העברה, הפסקה, השחתה.

(1) הבערה. בספרות התנאים בא שם הפעולה הבערה רק במדרשי ההלכה: פעמיים במכילתא דר"י;¹⁵²⁵ 3 פעמים במכילתא דרשב"י באותה הפרשה (כא, יב, 169) ועוד פעם אחת בספרא (צו ל, ב).

¹⁵²⁰ על חילופין בין צורות במשקל אקטלה לבין צורות במשקל הקטלה משורש נג"ד ראה סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (א) אקטלה/הקטלה (2).

¹⁵²¹ בטקסט במכילתא דרשב"י על-פי קטע הגניזה באה צורת בינוני פיעל מכפרת תחת צורת העתיד תכפר בתוספתא ובמכילתא דר"י. בכ"י של מדרש הגדול: תכפר כבשאר המקורות. ראה חילופי הגרסאות במכילתא דרשב"י מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 64.

¹⁵²² ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הקטל, הערות (10); 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה. דברים כו, טו. ניקוד המילה השקִיפָה שלי הוא, על-פי המצוי במקרא.

¹⁵²⁴ שמות יד, כד. ניקוד המילה וַיִּשְׁקֹף שלי הוא, על-פי המצוי במקרא.

¹⁵²⁵ הצורה הבערה באה עוד פעם אחת במסכתא דנויקין, יד, 296 על-פי כ"י אוקספורד, והיא תוקנה בידי המתקין ל'הבער'.

שם זה בא לרוב בתלמודים. במכילתא בא השם **הבערה** באותה המשמעות של שם הפעולה **הבער** במשקל **הקטל**:¹⁵²⁶

"לא תבערו אש בכל מוש" וג', הבערה היתה בכלל ויצאת ללמד, אלא מן! הבערה מיוחדת שהיא אחת משלשים ותשע מלאכות, חייבין עליה בפני עצמה, אף כל שאר שלשים ותשע אבות המלאכות דין הוא שיהיה חייב על כל אחד ואחד בפני עצמו (ויקהל, א, 347).¹⁵²⁷

(2) **הכרתה**. לצד השם **הכרת**, הבא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י (פסחא, י, 34–35) במדרש למילה **ונכרתה** בפסוק "ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל" (שמות יב, יט), בא השם **הכרתה** באותה המסכת ובאותו המדרש: אין הכרתה אל' הפסקה (פסחא, ח, 29), וכן הוא במסכתא דתשא (א, 342). אותו המדרש בא עוד פעם אחת בספרי במדבר (ק"ב, 120), גם שם במדרש למילה **ונכרתה**. מובן שאין לשם זה חיים עצמאיים בלשון חז"ל, והוא נסמך על דרשת הפסוק.¹⁵²⁸

(3) **העברה**. השם **העברה** בא רק במדרשי ההלכה. במכילתא הוא נסמך על דרשת הפסוק "והעברת כל פטר רחם לה" (שמות יג, יב): "והעברת", אין העברה אלא הפרשה (פסחא, יח, 70). לבד מן המכילתא הוא בא עוד פעמיים במכילתא דרשב"י (יג, יב, 42); 4 פעמים בספרא (קדושים, ה, א); 5 פעמים בספרי דברים (X4 קעא, 218; ריב, 245).

(4) **הפסקה**. השם **הפסקה** בא בכל ספרות התנאים רק 5 פעמים: 3 פעמים במכילתא באותו המדרש: "ונכרת", אין הכרתה אל' הפסקה (פסחא, ח, 29; פסחא, י, 35; תשא, א, 342), וכן פעמיים בספרי במדבר באותו ההקשר (ע, 66; ק"ב, 120).

בספרות התנאים בא גם השם **הפסק** באותה המשמעות של 'עצירה', 'הפוגה': 3 פעמים בתוספתא (תעניות ב, ט); פעמיים בספרא (אחרי ג, ב); פעם אחת בספרי במדבר (כה, 30). לדוגמה:

"עד מלאת הימ' אשר יזיר", ועדין לא מלאו ימי נזירותו, אין לי אל' מי שיש לו הפסק לנזירותו (ספרי במדבר, כה, 30).

¹⁵²⁶ לדעת שרביט, יש בידול סמנטי בין **הבער**, המציין את הנזק שנגרם מאש, לבין **הבערה**, שהיא חדלקת האש. ראה שרביט, פרקים, עמ' 124.

על-פי המצוי במכילתא נראה כי אין הבדל משמעות בין שני שמות הפעולה, והראיה – המדרש במסכתא דנזיקין: לא הרי הבעה כהרי הבער ולא הרי הבער כהרי הבעה; הצד השווה שבהן **שדרכן להזיק שמירתן עליך, וכשהזיק חב המזיק משלם תשלומי נזק במיטב הארץ** (נזיקין, יד, 298). (ההדגשות שלי.)

על-פי מדרש זה, הבער דרכו להזיק, לגרום נזק. אין הוא מציין את הנזק, את תוצאת הפעולה; אולם משהזיק, חב המזיק תשלומי נזק.

¹⁵²⁷ ראה לעיל סעיף 2.1.3.1 – משקל הקטל, הערות (2); וראה להלן סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.

¹⁵²⁸ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הקטל (4); סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הקטל/הקטלה.

(5) **השחתה**. במכילתא בא פעם אחת השם **השחתה**: "ושחתה", לא אמרתי אלא מכה שיש בה כדי **השחתה** (נזיקין, ט, 279), והוא נגזר מלשון הפסוק "וְשַׁחַתְהָ" (שמות כא, כו). שם זה בא לצד השם **השחת** ממשקל **הקטל**, הבא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י:
נמצינו למידים שע"ז לוקה בארבעה דרכים ועובדיה בשלשה: במכה, בהשחת, במגפה (פסחא, ז, 24).

בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י בא פעמיים השם **השחתה**:
"למשחית" מלמ' שבמצ' היתה **השחתה**, "בהכותי" מלמ' שבמצ' היתה מכה, מלמ' שלקו מצריים באותו לילה בשלשה מיני פורעניות: במגפה ובהשחתה ובמכה (מכילתא דרשב"י, יב, יג, 16).

שם זה בא עוד פעם אחת בספרא (קדושים, ד, ב).¹⁵²⁹

(ה) השמות האלה באים רק במכילתות: **הבטחה**, **הגעה**, **הפצה**, **השתה**, **התזה**.
(1) **הבטחה**. השם **הבטחה** בא בכל ספרות התנאים רק במכילתות בטקסטים מקבילים. 4 פעמים במכילתא דר"י:

עושה אני **הבטחה** שהבטיחום אבותיהם, אני קורע להם את הים [...] ר' יהוד' בן בתירה או': כבר עשיתי **הבטחה** שהבטחתי אבותיהם, שנ' "וישם את הים לחרבה" (בשלת, ג, 97).
וכן הוא בא פעמיים במסכתא דיתרו (ב, 198);¹⁵³⁰ פעמיים בא השם במכילתא דרשב"י (יד, טו, 57; יח, כא, 133).¹⁵³¹

יצירת השם **הבטחה** מושפעת מן הפועל **הבטיח** שלצדו, ואין היא באה בשימוש עצמאי בלשון חז"ל.
(2) **הגעה**. במדרש לפסוק "והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות" (שמות יב, כב) בא פעמיים שם הפעולה **הגעה**: על כל הגעה טבילה על כל הגעה טבילה (פסחא, יא, 38). שם זה נסמך על דרשת המילה **והגעתם** שבפסוק, ואין הוא מעיקר לשון חז"ל.¹⁵³²

(3) **הפצה**. השם **הפצה** בא רק פעמיים בכל ספרות התנאים. פעם אחת במכילתא דר"י במדרש לפסוק "ויפץ יי אותם משם" (בראשית יא, ח): ואין **הפצה** אלא רוח קדים (בשלת, ד, 103), ועוד

¹⁵²⁹ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל **הקטל**, הערות (13); 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) **הקטל/הקטלה**.

¹⁵³⁰ הכתיב בה"א **הבטחה** הוא על-פי כתבי היד הטובים: כ"י אוקספורד וכ"י מינכן; במהדורת הורוביץ-רבין:

אבטחה. הצורה **אבטחה** באה פעם אחת לצד **הבטחה** במדרש בראשית רבה (X2 פרשה עו, פסקה ב, 898).

¹⁵³¹ ראה שרביט, הפעלה, עמ' 307.

¹⁵³² ראה שם, שם, עמ' 308.

פעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (יד, כא, 61). השם **הפצה** בא בנוסחה אין... אלא... המציינת זיהוי או פירוש.¹⁵³³ מובן ששם זה נסמך על דרשת הפסוק ואין הוא מעיקר לשון חז"ל.

(4) **השתה**. בכל ספרות התנאים בא שם פעולה זה רק במכילתא. הוא בא לדרוש את הפסוק "ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו" (שמות כא, ל): נאמ' כאן **השתה** ונאמ' להלן **השתה**; מה **השתה** האמור להלן ממון, אף כאן ממון (נזיקין, ח, 276).¹⁵³⁴ השם נסמך על דרשת הפסוק, ואין הוא מעיקר לשון חז"ל.¹⁵³⁵

(5) **התזה**. השורש נת"ז שממנו גזור שם הפעולה **התזה** נתחדש בלשון התנאים.¹⁵³⁶ צורות פועל אחדות משורש זה בהפעיל באות במשנה. שם הפעולה **התזה** בא בכל ספרות התנאים רק במכילתות בצירוף הסמיכות **התזת ראש** - פעמיים במכילתא דר"י: הקיש שופכי דמים לעגלה ערופה, מה עגלה ערופה בהתזת ראש, אף שופכי דמים בהתזת ראש (נזיקין, ד, 262); ופעמיים - במכילתא דרשב"י (כא, יב, 169). הצירוף **התזת ראש** בא עוד פעמיים בירושלמי (סנהדרין ז, ג [כד, ב]).¹⁵³⁷

2.1.3.4 חילופי משקלים מבניין הפעיל

(א) אֶקְטָלָה / הִקְטָלָה

(1) **אזהרה / הזהרה**. כל צורות שם הפעולה מבניין הפעיל במכילתא באות במשקל **הִקְטָלָה**, לבד מהשם **אזהרה**. השם **אזהרה** משורש זה"ר בא בכל ספרות התנאים באל"ף **אזהרה**, על דרך הארמית. אף בספרות האמוראים רוב הצורות באל"ף. בתלמוד הבבלי באה פעם אחת הצורה **הזהרה** (שבועות מז ע"ב). צורת הריבוי **הזהרות** באה פעמים אחדות במדרש המאוחר 'מדרש משלי (1049). את הצורות בה"א נוכל למצוא בפיוטי ינאי והקליר.¹⁵³⁸

(2) **אגדה / הגדה**. משורש נג"ד יש בספרות התנאים צורות במשקל **אֶקְטָלָה** ובמשקל **הִקְטָלָה**. במכילתא בא השם **הגדה** (ויסע, ה, 171) בצורת היחיד במדרש למילה **גד** בפסוק "והוא כזרע גד לבן" (שמות טז, לא). בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י בדרשה לאותו הפסוק באה הצורה **אגדה** באל"ף (מכילתא דרשב"י, טז, לא, 114).

¹⁵³³ ראה שם, שם, עמי 303.

¹⁵³⁴ בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובילקוט שאלוניקי (1526) - **השתה**. במהדורות הדפוס (על-פי מדרש חכמים) - **השיתה**.

¹⁵³⁵ ראה שרביט, שם, עמי 321.

¹⁵³⁶ ראה מורשת, לקסיקון, עמי 236-237. אפשר שנת"ז הוא שורש תנייני שנולד מתוספת נוי"ן הנפעל. הקשר בין תז"ז מן הכפולים בפועל **התז** (ישעיה יח, ה) לבין צורות מן נת"ז בלשון חכמים מצוין במילוני המקרא (בד"ב, ערך תזז, עמי 1064; בן-יהודה, ערך א. תזז, עמי 7712, הערה 3 ועוד), במילונים ללשון חז"ל (לוי, עמי 455) ובפירושים (ראה, למשל: פירוש שד"ל לישעיה ופירוש עמוס חכם על אתר בסדרה 'דעת מקרא'). ילון העיר על שורשים מגזרת פ"נ שמקורם בשורשי הכפולים, כגון **נחת** מן **חתת** (ראה ילון, פרקי לשון, עמי 9), **נגש** מן **גשש** (שם, עמי 24). וראה גם מורשת, שם, עמי 237, הערה *45.

¹⁵³⁷ ראה שרביט, הפעלה, עמי 322. לדעתו, הפועל **התז** ושם הפעולה **התזה** בלשון חכמים הם מן תז"ז המקראי על דרך פ"נ.

¹⁵³⁸ וראה עוד סע"ף 2.1.3.2 - משקל אֶקְטָלָה.

במכילתא דר"י באה גם צורת ריבוי אחת **הגדות**: "והישר בעיניו תעשה", אלו הגדות משובחות הנשמעות בעיני כל אדם (ויסע, א, 157).

לעתים באות באותו המקור צורות משני המשקלים. כך, למשל, **אגדות/הגדות**: "ועתדה בשדה לך" אילו **אגדות**... דבר אחר: "ועתדה בשדה לך" אילו הלכות; "אחר ובנית ביתך" אילו הגדות (תוספתא, סוטה ז, כא).¹⁵³⁹

(ב) הַקְטֵל / הַקְטֵלָה

בבניין הפעיל משמשים שני משקלים לשמות הפעולה: **הַקְטֵל** ו**אֶקְטֵלָה/הַקְטֵלָה**. משקל **הַקְטֵל**¹⁵⁴⁰ נתגלגל מצורת המקור המוחלט במקרא (**הַפְעֵל**),¹⁵⁴¹ כגון **הַשְׁפִּים** ו**הַעֲד** (ירמיה יא, ז), ומשקל **אֶקְטֵלָה/הַקְטֵלָה** הוא המקור של הבניין הגורם בארמית, וניצניו מצויים כבר בספרי המקרא המאוחרים. כך, למשל, **הַפְּרָה** (ישעיה ג, ט); **הַנְּחָה** (אסתר ב, יח), **הַצְּלָה** (שם ד, יד). חלק מן השורשים ניטים בלשון חז"ל בשני המשקלים בלא הבדל משמעות. להלן הממצא העולה מן המכילתא: מן השורשים **בע"ר**, **כר"ת**, **פר"ר**, **פר"ש** באים במכילתא שמות בשני המשקלים: **הבער**¹⁵⁴² (נזיקין, יד, 298) / **הבערה**¹⁵⁴³ (ויקהל, א, 347); **הכרת**¹⁵⁴⁴ (פסחא, י, 35) / **הכרתה**¹⁵⁴⁵ (פסחא, ח, 29); **הפר** / **היפר**¹⁵⁴⁶ / **הפרת נזריה**¹⁵⁴⁷ (נזיקין, ג, 254); **הפרש**¹⁵⁴⁸ (פסחא, ח, 28) / **הפרשה**¹⁵⁴⁹ (פסחא, י, 70). במשקל **הַקְטֵל** באים במכילתא עוד שמות שיש להם מקבילה במשקל **הַקְטֵלָה** במקורות אחרים: **הכרע**¹⁵⁵⁰ (**הכרעה** בספרות האמוראים); **הקדש**¹⁵⁵¹ (**הקדשה** בספרי במדבר); **השחת**¹⁵⁵² (**השחתה**¹⁵⁵³ במקבילה במכילתא דרשב"י); **התור**¹⁵⁵⁴ (**התורה** בספרות האמוראים). לשם **הפסקה**¹⁵⁵⁵ יש מקבילה במשקל **הַקְטֵל** בתוספתא ובמדרשי ההלכה. להלן פירוט השמות מן המכילתא הבאים בשני המשקלים:

1539 וראה עוד סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות (ג), (ד).
 1540 כך ניקוד הצורות במשקל זה בכ"י ובכ"פ למשנה וכן בדפוס קושטא ובמשניות מנוקדות, אמשטרדם, ת"ו, וכך ניקדן ילון. ראה ילון, מבוא, עמ' 39–40.
 1541 ראה אלדר, מסורת, עמ' 160–161.
 1542 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (2).
 1543 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (ד), (1).
 1544 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (4).
 1545 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (ד), (2).
 1546 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (10).
 1547 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (ג), (3).
 1548 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (11).
 1549 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (א), (2).
 1550 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (3).
 1551 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (12).
 1552 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (13).
 1553 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (ד), (5).
 1554 ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הַקְטֵל, הערות, (14).
 1555 ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הַקְטֵלָה, הערות, (ד), (4).

(1) **הבער / הבערה**. השם **הבער**, שם הפעולה מן 'הבעיר אש',¹⁵⁵⁶ בא פעם אחת במשנה (בבא קמא א, א; פעם אחת בתוספתא (בבא קמא ט, א); 3 פעמים במכילתא דר"י (נוזיקין, יד, 298) ופעם אחת במכילתא דרשב"י (כב, ה, 199) בציטוט מן המשנה. לדוגמה:

אין לי אלא הבעה והבער, ושאר כל המזיקין שבתורה מנ' הרי את דן בינין אב מבין שניהן: לא הרי הבעה כהרי הבער ולא הרי הבער כהרי הבעה; הצד השווה שבהן שדרכן להזיק (נוזיקין, יד, 298).

לצד **הבער** שלעיל במשמעות 'הצתת אש', 'הדלקה' בא במכילתא שם הפעולה **הבערה** באותה המשמעות, פעמיים באותו המדרש:

"לא תבערו אש בכל מוש" וג', הבערה היתה בכלל ויצאת ללמד, אלא מן! הבערה מיוחדת שהיא אחת משלשים ותשע מלאכות, חייבין עליה בפני עצמה, אף כל שאר שלשים ותשע אבות המלאכות דין הוא שיהיה חייב על כל אחד ואחד בפני עצמו (ויקהל, א, 347).¹⁵⁵⁷

(2) **הכרת / הכרתה**. השם **הכרת** בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י במדרש למילה **ונכרתה** בפסוק "ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל" (שמות יב, יט): אין הכרת אל' הפסקה (פסחא, י, 34–35).¹⁵⁵⁸ לצדו בא השם **הכרתה** באותה המסכת ובאותו המדרש: אין הכרתה אל' הפסקה (פסחא, ח, 29), וכן הוא במסכתא דתשא (א, 342). אותו המדרש בא עוד פעם אחת בספרי במדבר (קיב, 120), גם שם במדרש למילה **ונכרתה**.¹⁵⁵⁹

(3) **הפר/היפר / הפרה**. בספרות התנאים באים שמות הפעולה **הפר** ו**הפרה** באותה המשמעות. במשנה בא רק השם **הִפְרֵי** (נידה ה, ז; גיטין ח, ה) במשקל **הִקְטֵל**. בתוספתא באה פעם אחת הצורה **הפרה** במשקל **הִקְטֵלָה** (תוספתא נדרים ו, ג). שני שמות הפעולה **הפר/היפר** ו**הפרה**¹⁵⁶⁰ באים במכילתא באותה הפרשה ובאותו ההקשר:

הואיל ורשאי בהיפר נדריה רשאי במכירתה; מה הפרת נדריה קטנה ולא גדולה, אף מכירתה קטנה ולא גדולה (נוזיקין, ג, 254).

¹⁵⁵⁶ ראה מילון בן-יהודה, ערך **הבער**, עמ' 1028.

¹⁵⁵⁷ ראה לעיל סעיף 2.1.3.1 – משקל **הִקְטֵל**, הערות (2); סעיף 2.1.3.3 – משקל **הִקְטֵלָה**, הערות (ד), (1).

¹⁵⁵⁸ התיבה **הכרת** יכולה להיות גם צורת מקור של נפעל: **הִכְרַת** משום שהיא נשאלה מלשון הפסוק והיא דורשת את הפועל **ונכרתה** מבניין נפעל. עם זאת אני רואה בה צורת שם פעולה מבניין הפעיל בגלל מקבילתה **הכרתה**. ראה הדיון המלא בתיבה זו בסעיף 2.1.3.1 – משקל **הִקְטֵל**, הערות, (4).

¹⁵⁵⁹ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל **הִקְטֵל**, הערות (4); סעיף 2.1.3.3 – משקל **הִקְטֵלָה**, הערות, (ד), (2).

¹⁵⁶⁰ במכילתא בא השם **הפרה** רק בצורת הנסמך: **הפרת** נדריה (נוזיקין, ג, 254).

במדרש ספרי במדבר בא בדרך כלל השם הפרה. במקום אחד באות שתי הצורות של שם הפעולה במשקלים השונים זה לצד זה: הקיום בקיום וההיפר בהפרה (ספרי במדבר, קנה, 208).¹⁵⁶¹

(4) הפרש/הפרשה. שם הפעולה הפרש במשמעות 'הבדל, מה שמפריש ומבדיל בין שני דברים שעל ידי זה אינם דומים זה לזה'¹⁵⁶² בא בכל ספרות התנאים לבד מן המשנה.¹⁵⁶³ לדוגמה:

מנ' אם הפרישן הוא יהא הפרישו הפרש? תל-לו "אחד חטאת ואחד עולה" (ספרא, זבים ג, ב).

בספרות התנאים בא לצדו שם הפעולה הפרשה באותה המשמעות. לדוגמה:

אין לי אלא הפרשה בכהן; הפרשה בבעלים מנ' אתה או? (ספרי במדבר, ל, 36).¹⁵⁶⁴

2.1.4 בניין התפעל

השתחוויה (X2 בחדש, ו, 225).

הערה

השם השתחוויה בא פעם אחת במקרא בנטייה: הַשְׁתַּחֲוִיָּה (מל"ב ה, יח). שם זה בא במשנה בצורת היחיד ובריבוי: הַשְׁתַּחֲוִיּוֹת (מידות ב, ו). במכילתא דר"י הוא בא פעמיים באותה הפרשה בצורת היחיד השתחוויה: "לא תשתחוה להם ולא תעבדם", למה נאמ' לפי שהוא או' "וילך ויעבד אליהם אחרים", לחייב על העבודה בפני עצמה ועל השתחוויה בפני עצמה (בחדש, ו, 225), ובטקסט מקביל במכילתא דרשב"י באה פעמיים הצורה באל"ף: השתחואה (מכילתא דרשב"י, כב, יט, 210). גם בתוספתא באות צורת היחיד וצורת הריבוי באל"ף: השתחואה, X2 השתחואות (תוספתא, שקלים ג, יז).¹⁵⁶⁵

2.1.5 סיכום

במכילתא באים שמות פעולה רבים מן הבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל. חלק מן השמות הם מורשת המקרא, חלקם נתחדשו בלשון התנאים והם באים בספרות התנאים כולה, ואחרים באים רק במכילתא דר"י או בשתי המכילתות בטקסטים מקבילים, ועל פי רוב אין להם קיום עצמאי בלשון חז"ל והם נסמכים על דרשת פסוק מן המקרא.

¹⁵⁶¹ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הקטל, הערות, (9); סעיף 2.1.3.3 – משקל הקטלה, הערות (ג), (3).
¹⁵⁶² מילון בן-יהודה, ערך הפרש, עמ' 1162.
¹⁵⁶³ ראה סעיף 2.1.3.1 – משקל הקטל, הערות (11).
¹⁵⁶⁴ ראה סעיף 2.1.3.3 – משקל הקטלה, הערות (א), (2).
¹⁵⁶⁵ על חילופין בין אל"ף ליו"ד בשמות הפעולה ראה לעיל סעיף 2.1.3.3, הערות (4). בר-אשר, טיפוסים, עמ' 210.

ופעם אחת בצורת הריבוי **חבולות** (ויסע, א, 158).¹⁵⁷⁵ השם **סעודה** נתחדש בלשון התנאים, והוא בא בכל ספרות התנאים: משנה, תוספתא ומדרשי הלכה.¹⁵⁷⁶

רוב השמות במשקל **קִטְלָה**, כגון **גאולה**, **חנופה**, ובמשקל **קִטְלוֹן/קִטְלוֹן**, כגון **זיכרון**, **חסרון**, הבאים במכילתא הם מורשת המקרא. בלשון חז"ל ברוב המקרים אין שמות אלה משמשים עוד שמות פעולה והם נעשו שמות מופשטים.¹⁵⁷⁷

השמות הסגוליים באים במקרא לרוב כשמות פעולה.¹⁵⁷⁸ מרבית השמות שהם מורשת המקרא אינם משמשים בספרות חז"ל כשמות פעולה; חלקם מציינים את פרי הפעולה וחלקם נעשו שמות מופשטים. השמות הסגוליים מן המכילתא שנתחדשו בלשון התנאים הם: **אונס**, **דחק**, **חייס**, **צורך**, **שבח**, **שבת** ובנקבה **טענה**. שמות אלה באים במשנה, בתוספתא ובמדרשי הלכה אחרים. במכילתא עולה שם הפעולה **חייס** במשקל **קִיל**. שם זה מיוחד למכילתא והוא מופיע בה פעמיים (פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 39) בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" (שמות יב, ג).¹⁵⁷⁹

ממשקל **קִטְלוֹן** בא במכילתא השם **קניין**, שהוא מורשת המקרא (יחזקאל לח, יב), והשם **מניין** (שירה, ט, 146 ועוד), שנתחדש בלשון התנאים.¹⁵⁸⁰

במכילתא באים מבניין קל משקלים אחדים במי תחילית שמקורם בלשון המקרא: במשקל **מִקְטָל / מִקְטַל** חלק מן השמות מציינים את הפעולה וחלקם את פרי הפעולה. כל השמות במשקל זה הבאים במכילתא, כגון **מאכל**, **מדרש**, **משפט**, **מקרא**, הם מורשת המקרא, לבד מן השמות **מחוש ומראית**. שני שמות במשקל זה באים בכל ספרות התנאים רק במכילתא: השם **מחוש** (X2 יתרו, ב, 202) בצירופים **מחוש עיניים**, **מחוש ראש** והשם **מקרה** בצירוף **מקרה לילה** (X2 כספא, כ, 321), הבא בזיקה לדברים כג, יא.¹⁵⁸¹ כל השמות במכילתא במשקל **מִקְטָלָה**, כגון **מחשבה**, **מערכה**, **מפלה**, הם מורשת המקרא.¹⁵⁸² במשקל **מִקְטַלֶּת** בא השם **מחלוקת**.¹⁵⁸³

בת' תחילית בא משקל **תִּקְטִיל**, המשמש בעיקרו לציון שם הפעולה או פרי הפעולה.¹⁵⁸⁴ ממשקל זה בא במכילתא השם **תלמיד** מלשון המקרא המאוחרת (דה"א כה, א) והשם **תבשיל** (בריבוי – ויסע, ד, 168), שנתחדש בלשון התנאים.¹⁵⁸⁵

1575 ראה סעיף 2.1.1.10.
1576 ראה שם.
1577 ראה סעיף 2.1.1.11; 2.1.1.14.
1578 ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 118.
1579 ראה סעיף 2.1.1.15 (ג).
1580 ראה סעיף 2.1.1.13.
1581 ראה סעיף 2.1.1.16 (א).
1582 ראה שם (ב).
1583 ראה שם (ג).
1584 ראה כהן, שמות זכריים, עמ' 173–177.

חלק משמות הפעולה בבניין קל במכילתא גזורים ממשקלים שנתחדשו בלשון התנאים. כך, למשל, השם **יראות** (בחדש, ט, 237 ועוד) במשקל **קטלות**; ¹⁵⁸⁶ **פסול** (פסחא, ו, 32), **שבות** (כספא, כ, 332 ועוד) במשקל **קטול**, המציין בלשון חז"ל לרוב את פרי הפעולה; ¹⁵⁸⁷ **איסור** (כספא, כ, 336 ועוד) במשקל **קטול**. ¹⁵⁸⁸ במשקל זה בא גם השם **פיסוח** (פסחא, יא, 38) פעם אחת ורק במכילתא בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" (שמות יב, יג). ¹⁵⁸⁹

בין שמות הפעולה של בניין קל עולה בלשון התנאים גם משקל **קטל**, בעיקר בשמות מתחום המשפט, כגון **גזל** (מעשרות ג, ד). במכילתא באים במשקל זה **גנב** (בנטייה, למשל נזיקין, א, 247) ו**כרת** (פסחא, ח, 28 ועוד). ¹⁵⁹⁰

שמות אחדים באים במכילתא במשקל **קטילות** תחת משקל **קטילה**: **גמילות**, **שליחות**, **שפיכות**. שמות אלה באים בצירופים קבועים ותמיד בנסמך: **גמילות חסדים** (יתרו, ב, 198); **שליחות יד** (נזיקין, טו, 300 ועוד); **שפיכות דמים** (בשלח, פתיחתא, 82 ועוד). ¹⁵⁹¹

בבניין **פיעל** משמשים ארבעה משקלים לשמות הפעולה: **קטל**, **קטול**, **קטלה** ו**תקטול**. ¹⁵⁹²
לצד **קטול** בא משורש **דב"ר** השם **דיבר** במשקל **קטל**. ¹⁵⁹³

במכילתא ניטים שמות רבים במשקל **קטול**. השמות שהם מורשת המקרא, כגון **ביכורים**, **כיפורים**, באים בלשון רבים, ועניין שם הפעולה בהם ניטשטש. ¹⁵⁹⁴ שמות רבים במשקל זה נתחדשו בלשון התנאים והם באים בספרות התנאים כולה. ¹⁵⁹⁵ השמות **ייעוד** (נזיקין, ג, 257); **ליווי**, **ניהוג**, **ניחום** (בשלח, פתיחתא, 75); ו**פילפול** (ויסע, ג, 165) באים בכל ספרות התנאים רק במכילתא. ¹⁵⁹⁶

שמות במשקל **קטלה** עולים בספרי המקרא המאוחרים. חלק מן השמות במשקל זה במכילתא הם מורשת המקרא (**בקשה**, **נחמה**); אחרים נתחדשו בלשון התנאים: **כפרה**, **סכנה**, **פרנסה**, **קלקלה**. ¹⁵⁹⁷

1585 ראה סעיף 2.1.1.17 (ב).
1586 ראה סעיף 2.1.1.5.
1587 ראה סעיף 2.1.1.6.
1588 משקל **קטול** משמש על פי רוב שם פעולה מן פיעל, אולם בשמות אחדים הוא נגזר מקל.
1589 ראה סעיף 2.1.1.8.
1590 ראה סעיף 2.1.1.9. אפשר שגם השמות **חנק** ו**כפל** שייכים למשקל זה. ראה הדיון שם.
1591 ראה סעיף 2.1.1.12.
1592 המשקלים **קטול**, **קטלה** ו**תקטיל** משמשים לעתים גם לפעלים מבניין קל. ראה סעיפים 2.1.1.3; 2.1.1.8; 2.1.1.17.
1593 ראה סעיף 2.1.2.1.
1594 ראה סעיף 2.1.2.2 (א).
1595 ראה שם (ב).
1596 ראה שם (ה).
1597 ראה סעיף 2.1.2.3.

ממשקל **תְּקַטּוּל** בא במכילתא רק השם **תשלום** (בדרך כלל בריבוי **תשלומים/תשלומין** [נזיקין, יב, 291]), ולרוב הוא מציין את פרי הפעולה (נזיקין, טו, 299 ועוד).¹⁵⁹⁸

בבניין **הפעיל** משמשים שני משקלים לשמות הפעולה: **הְקַטַּל** ו**אֶקְטַלְה/הֶקְטַלְה**; חלק מן השורשים באים בשני המשקלים בלא הבדל משמעות. לדוגמה: **הבער** (נזיקין, יד, 296) / **הבערה** (X2 ויקהל, א, 347); **הכרת** (פסחא, י, 35) / **הכרתה** (פסחא, ח, 29); **היפר** / **הפרת נדריה** (נזיקין, ג, 254).¹⁵⁹⁹ רוב השמות במשקל **הְקַטַּל** במכילתא באים גם בחיבורים אחרים של ספרות התנאים. שלושה שמות באים רק במכילתא: **הכרת** (פסחא, י, 34–35) בדרשת "ונכרתה" (שמות יב, יט); **הסתר** (בחדש, א, 206) נסמך על דרשת "בסתר דברתי" (ישעיה מה, יט); **השחת**¹⁶⁰⁰ (פסחא, ז, 24).¹⁶⁰¹ כל צורות שם הפעולה באות במשקל **הְקַטַּלְה** לבד מהשם **אזהרה**. כל השמות במשקל **הְקַטַּלְה** במכילתא, לבד מן השם המקראי **הַצֵּלָה** (אסתר ד, יח), נתחדשו בלשון התנאים. בשמות מגזרת ל"י באות חלק מן הצורות על דרך הכתיב בענף הארץ-ישראלי של לשון חכמים ביו"ד, וחלק באות על דרך הכתיב הבלבי של לשון חכמים באל"ף. **הודאה** (בשלח, ה, 106) / **הודיה** (בחדש, י, 239); **התראה** (נזיקין, ד, 261) / **התריה** (תשא, א, 342).¹⁶⁰² רוב השמות במשקל **הְקַטַּלְה** באים גם בחיבורים אחרים של ספרות התנאים. השמות **הגעה** (פסחא, יא, 38), **הכרתה** (פסחא, ח, 29); תשא, א, 342) ו**השתה** (X3 נזיקין, ח, 277) באים רק במכילתא ובכל המקומות הם נסמכים על דרשת הפסוק.¹⁶⁰³

מבניין **התפעל** בא במכילתא רק שם הפעולה **השתחויה** (X2 בחדש, ו, 225) שמקורו במקרא (מל"ב ה, יח).¹⁶⁰⁴

¹⁵⁹⁸ ראה סעיף 2.1.2.4

¹⁵⁹⁹ ראה עוד סעיף 2.1.3.4 – חילופי משקלים מבניין הפעיל, (ב) הֶקְטַל/הֶקְטַלְה. במקבילה במכילתא דרשב"י בא השם **השחתה** במשקל הֶקְטַלְה (שם, יב, יג, 16).

¹⁶⁰⁰ ראה סעיף 2.1.3.1

¹⁶⁰¹ ראה סעיף 2.1.3.3

¹⁶⁰² ראה שם.

¹⁶⁰³ ראה סעיף 2.1.4

¹⁶⁰⁴ ראה סעיף 2.1.4

2.2 חילוף בין צורות ריבוי

לשון התנאים מעדיפה את צורן הריבוי -ות גם בשמות שהיחיד שלהם אינו בעל סיומת נקבית (ה- או -ת), הן בשמות מקראיים (גם בשמות כפולי צורה, כגון **מוֹעֵד** – **מוֹעֲדִים** [בראשית א, יד] / **מוֹעֲדוֹת** [דה"ב ח, יג]) הן בשמות שנתחדשו בלשון התנאים, כגון **אֵילָן** – **אֵילָנוֹת**.
בנסמך הצורה בדרך כלל -י, גם בשמות שצורן הריבוי שלהם הוא -ות, כגון **וְלָדוֹת** – **וְלָדֵי וְלָדוֹת** (תוספתא, בכורות ב, ה), בייחוד כאשר מזדמנים שני שמות משורש אחד במבנה סמיכות, כגון **דוּרֵי דוּרוֹת** (תוספתא סנהדרין יג, ה).¹⁶⁰⁵ הממצא העולה מן המכילתא מאשש מגמה זו שנמצאה בשאר ספרות התנאים, ולעתים אף מרחיב את היריעה ומציג צורות ריבוי חדשות שלא נמצאו כמותן בחיבורים אחרים, כגון **בוֹקְרוֹת**¹⁶⁰⁶ (בשלח, ה, 107), **בריונות**¹⁶⁰⁷ (עמלק, א, 177).

להלן מיון השמות מן המכילתא לפי צורני הריבוי השונים:

2.2.1 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא -ים/-ין

2.2.1.1 שמות זכריים

גבול – **גבולים** (פסחא, י, 34) / **גבולין** - X4 (פסחא, י, 34; פסחא, יז, 66; בחדש, יא, 243; ויקהל, א, 346); **עולם** – **עולמים** - X10 (X2 פסחא, פתיחתא, 2; X2 בשלח, פתיחתא, 79; ויסע, א, 158; ויסע, ב, 162; עמלק, ב, 186; בחדש, ג, 212; בחדש, ו, 224; בחדש, י, 241); **לעלמי עולמים** - X2 (עמלק, ב, 186; בחדש, ו, 224); **פרדס** – **פרדיסים** (בשלח, א, 87).

הערות

(1) **גבול** – **גבולים/גבולין**. לשם **גבול** במקרא שתי צורות ריבוי. הצורה **גבולים** באה 7 פעמים רק בצורות הנצמד: **גְּבוּלֶיךָ** (ירמיה טו, יג; יז, ג); **גְּבוּלֶיךָ** (ישעיה ס, יח; יחזקאל כז, ד); **גְּבוּלֶיךָ** (שמ"א ה, ו; מ"ב טו, טז; יח, ח). הצורה **גבולות** באה פעם אחת בנפרד (איוב כד, ב); 4 פעמים בנסמך: **גבולות עמים** (דברים לב, ח; ישעיה י, יג); **גבולות ארץ** (תהלים עד, יז); **גבולות ערי הארץ** (במדבר לב, לג); 4 פעמים בצורת הנצמד: **לגבולותיה** (במדבר לד, ב; יב; יהושע יח, כ; יט, מט).
בלשון התנאים באה רק צורת הריבוי **גבולים/גבולין** 46 פעמים,¹⁶⁰⁸ אולם אין מדובר במשמע הכללי של ריבוי המילה 'גבול', אלא כמונח גאוגרפי לציון כל מקום חוץ למקדש או חוץ לירושלים.

¹⁶⁰⁵ ראה סגל, דקדוק, עמ' 94–95; שרביט, ריבוי, עמ' 337–338.

¹⁶⁰⁶ ריבוי מן **בוֹקֵר**. ראה להלן סעיף 2.2.4.1.

¹⁶⁰⁷ ראה להלן סעיף 2.2.2.1.

¹⁶⁰⁸ פעמיים במשנה (שבת א, יא; שקלים ז, ג); 16 פעמים בתוספתא; 5 פעמים במכילתא דר"י; פעמיים במכילתא דרשב"י; 7 פעמים בספרי זוטא במדבר; פעמיים בספרא; 8 פעמים בספרי במדבר; 4 פעמים בספרי דברים.

לדוגמה:

משלשלים את הפסח לתנור עם חשיכה ומחזים את האור במדורת בית המוקד
וּבְגִבּוּלִין¹⁶⁰⁹ כדי שיצת האור ברובן (שבת א, יא).

"בכל המקום" וג' שאני נגלה עליך, בבית-הבחירה. מכן אמרו: שם מפורש אסור להאמר
בגבולין (מכילתא דר"י, בחדש, יא, 243).

הואיל ואנו מותרין לעשות מלאכה בבית המקדש, נהא מותרין לעשות מלאכה בגבולין
(מכילתא דר"י, ויקהל, א, 346).

עשרים וארבעה מתנות כהונה לאהרן ולבניו בכלל ופרט בברית מלח, אילו הן: עשר
במקדש, ארבע בירושלים ועשר בגבולין (תוספתא חלה ב, ז).

ומטלטלין מעשר שני בירושלים אבל לא בגבולין (תוספתא שבת יד, ה).

בתלמוד הבבלי באה הצורה גבולין 37 פעמים, ופעם אחת באה צורת הנצמד גבוליה (שבת פה ע"א).

בתלמוד הירושלמי באה צורת הריבוי גבולים פעמיים והצורה גבולין 20 פעמים.

פעם אחת באה בירושלמי הצורה גבולות: "ארץ כנען לגבולותיה", גבולות שבדו להם הכנעניים
(ירושלמי, כלאים ד, ו [כט, ג]). אין ספק שבמקום זה נסמך הכתוב על המילה לגבולותיה שבפסוק
מבמדבר לד, ב.¹⁶¹⁰

(2) עולם – עולמים. צורת הריבוי של המילה עולם במקרא היא עולמים. צורה זו באה במקרא 11
פעמים. פעם אחת באה צורת הנסמך עולמי- בצירוף עולמי עד (ישעיה מה, יז).

בלשון התנאים צורת הריבוי השכיחה היא עולמים, כבמקרא (67 פעמים); לצדה משמשת הצורה
עולמות פעמיים, פעם אחת במשנה: שלש מאות ועשרה עולמות (עוקצין ג, יב), ופעם אחת בספרי
במדבר: שומע אני בשלוש כריתות בשלוש עולמות (ספרי במדבר, קיב, 121).

הצורה עולמות באה 3 פעמים בתלמוד הירושלמי ו-6 פעמים בתלמוד הבבלי.

על-פי שרביט, יש התניה תחבירית-סמנטית לשימוש בכל אחת מצורות הריבוי: לצד שם מספר באה
המילה עולמות, כגון שלוש עולמות (ספרי במדבר, קיב, 121), וכן הוא גם בתלמוד הירושלמי
ובתלמוד הבבלי; בשאר המקרים באה המילה עולמים. לדוגמה: חי העולמים (תמיד ז, ד); רבון

העולמים (X2 מכילתא דרשב"י, ו, ב, 6) ועוד.¹⁶¹¹

במכילתא בא השם עולמים 10 פעמים בצירופים המקובלים בספרות התנאים כולה: 4 פעמים בית

עולמים (=כינוי לבית המקדש, X2 פסחא, פתיחתא, 2; בחדש, ג, 212; בחדש, י, 241); 4 פעמים חי

¹⁶⁰⁹ חוץ למקדש.

¹⁶¹⁰ ראה עוד שרביט, ריבוי, עמ' 343–344.

¹⁶¹¹ ראה שם, שם, עמ' 359.

עולמים (כינוי המביע את נצחיות ה', X2 בשלח, פתיחתא, 79; [חי וקיים לעולמים - ויסע, א, 158; ויסע, ב, 162]); פעמיים **לעולם ולעלמי עולמים** (עמלק, ב, 186; בחדש, ו, 224). צורת הסמיכות היא על פי רוב **עולמי- כבמקרא**, ותמיד בצירוף **לעולמי עולמים** (מכילתא לדברים, יא, כא, 44; סדר עולם רבה, ג ועוד). במכילתא באה פעמיים צורת הנסמך **עלמי-**, על דרך הארמית: **לעולם ולעלמי עולמים** (עמלק, ב, 186; בחדש, ו, 224). אפשר שהכתוב בדניאל "עד עֲלָמָא ועד עֲלָם עֲלָמָא"¹⁶¹² (דניאל ז, יח) הוא שהשפיע על צורת הנסמך במכילתא, ואפשר שלשון הקדיש 'יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא' היא שהשפיעה על כתיב צורת הנסמך במכילתא. וחשוב להעיר כי לשון הקדיש הזאת נמצאת באבות דרבי נתן בעברית: הקב'ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים (אבות דרבי נתן נ"א, פרק לא).

(3) **פרדס – פרדיסים**. צורת הריבוי של **פרדס** בלשון חז"ל היא **פרדסות** (שביעית ט, ז; ערכין ג, ב; ספרא בחוקותי ד, ב), אולם במקום שהמילה מופיעה לצד המילה **גנות**, ברוב ההיקרויות באה הצורה **פרדסים** כבמקרא: "עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל-פרי" (קהלת ב, ה). כך הוא במשנה (X2 סנהדרין י, ו), בתוספתא (סוכה ב, ג; X2 סנהדרין יד, ו), במכילתא דרשב"י (ג, ח, 2; ד, ה, 50), במכילתא לדברים (יג, יז, 135), בספרי זוטא במדבר (לה, יא, 331) וכן בתלמודים. גם במכילתא דר"י באה פעם אחת הצורה **פרדיסים** כבמקרא:

הלך הלוקח ופתח בו מעיינות ונטע גנות ואילנות ופרדיסים (בשלח, א, 87).

בתוספתא בא הצירוף **הגנות והפרדסות** (ערכין ה, יד); **גנותיהן ופרדסותיהן** (פסחים ג, כא), וכן הוא בציטוט מקומות אלה בירושלמי ובבבלי (פסחים נו ע"א; ע"ב; מנחות עא ע"א).

2.2.1.2 שמות נקביים

אשה – נשים – X21 (X2 פסחא, יב, 39; X2 פסחא, יד, 48; X4 פסחא, יז, 68; פסחא, יח, 72; בשלח, א, 86; ויסע, א, 152; עמלק, א, 191; בחדש, ב, 207; בחדש, ב, 209; X3 נזיקין, ו, 269; נזיקין, ח, 275; X2 כספא, כ, 333; כספא, כ, 335); **בנטייה: נשיכס** (X3 נזיקין, יח, 314); **נשיהם** (פסחא, יג, 46) / **נשיהן** (שירה, ז, 140); **כיפה – כיפים** (בחדש, יא, 242); **רחל/רחילה – רחלים** (כספא, כ, 336) / **רחילים** (כספא, כ, 338); **שמיטה – שמיטים** (פסחא, א, 7) / **שמיטין** – X4 (פסחא, א, 7; בחדש, ג, 211; כספא, כ, 329; תשא, א, 344); **שנה – שנים** – X13 (X2 פסחא, א, 7; פסחא, יד, 50; יתרו, א, 188; יתרו, א, 191; בחדש, א, 203; X4 נזיקין, א, 249; נזיקין, ג, 256; X2

¹⁶¹² וכוונתו: 'לעולם ולעולמי עולמים' (רי יוסף קאפח על-פי רס"ג) - עד סוף כל הדורות.

נזיקין, יח, 312); **תפילה – תפילין** – X36 (X6 פסחא, יז, 66; X3 פסחא, יז, 67; X17 פסחא, יז, 68; X8 פסחא, יז, 69; X2 בשלח, פתיחתא, 74).

הערות

(1) **אשה – נשים**. במקרא באות שתי צורות ריבוי למילה **אשה**: **נְשִׁים**, בנסמך ובנטייה: **נְשִׁי- (נְשִׁי לְמַד [בראשית ד, כג]; נְשִׁיכֶם [שמות כב, כג]) ואִשׁוֹת (אישות) – פעם אחת בלבד וכנסמך בצירוף אִשׁוֹת הַזָּמָה (יחזקאל כג, מד).**

בספרות התנאים באה צורת הריבוי **נשים**. בצירופי סמיכות ובנטייה באה לרוב **נְשִׁי-**, בעיקר בצירופים **נשיהם ועבדיהם** (יבמות ה, א; תוספתא יבמות יא, יא), **נשיהן ובניהן** (מכילתא דר"י, שירה, ז, 140), אולי בהשפעת הימצאות צירוף זה במקרא (ירמיה יד, טו; נחמיה י, כט ועוד).¹⁶¹³ לצד **נשי-** באה מעט בנטייה הצורה **נשות-**. לדוגמה: **נשותיהם** (יבמות טז, ד); **נשותיהן** (יבמות טז, ז; תוספתא, X2 כתובות ה, ח; מכילתא דרשב"י, ו, ב, 6). תפוצת צורות בנטיית **נשות-** גדלה בתלמוד הבבלי.

במכילתא באה צורת הריבוי **נשים** 21 פעמים; 3 פעמים באה הצורה **נשיכם**:

"והיו נשיכם אלמנות" וג', ממשמע שנ' "וחרה אפי והרגת", איני יודע שנשי' אלמנות ובניכ' יתומ' (נזיקין, יח, 314).

והרי דברי' קל וחור', אם כשתענו! את הדין לא יהו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים, קל וחור' לכשתעשו את הדין [...] על אחת כמה וכמה שלא יהיו נשיכם אלמ' ובנ' יתומ' (נזיקין, יח, 314).

בפרשה זו יש לכתוב זיקה לפסוק הנדרש: "והיו נשיכם אלמנות" (שמות כב, כג).

פעם אחת באה הצורה **נשיהם**:

ארבעה חמשה בנים לאחד מהם, ואחד מהם מת הותרה, והן לא יודעין שנשיהם חשודות על העריות, והיו כולן מרווקים אחרים (פסחא, יג, 46).

בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובילקוט שלוניקי – **שנשיהם**; במהדורת הורוביץ-רבין: **שנשותיהן**.

פעם אחת באה הצורה **נשיהן**:

לשעבר הייתם רוצין לאנוס נשיהן ובניהן ובנותיהן והייתי תובע בידכן וג' (שירה, ז, 140).

אפשר שהצירוף **נשיהן ובניהן ובנותיהן** בכתוב זה בא בהשפעת המצוי במקרא (שמ"א ל, ג; נחמיה י, כט).

¹⁶¹³ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 368.

(2) רחל/רחילה – רחלים. השם רחל בא במקרא פעם אחת בצורת היחיד (ישעיה נג, ז); פעמיים בצורת הריבוי רחלים (בראשית לב, טו; שה"ש ו, ו) ופעם אחת בצורת הנצמד רחליך (בראשית לא, לח).

בלשון התנאים עולה, לצד צורת הריבוי המקראית, הצורה רחלות. במשנה באות שתי צורות הריבוי רחלים ורחלות זו לצד זו באותה ההלכה (חולין יא, ב), ומדברי ר' יוחנן בתלמוד הבבלי "לשון תורה לעצמן לשון חכמים לעצמן" (בבלי, חולין קלו ע"ב) אנו למדים שהצורה רחלות בצורך הסופי -ות היא הצורה שנהגה בלשון חכמים.

צורת הריבוי המקראית רחלים (רחלין) באה בספרות התנאים 16 פעמים. הצורה רחלות: 3 פעמים במשנה; 5 פעמים בתוספתא; פעם אחת בספרי דברים. לפי שרביט, אין תפוצת שתי הצורות חופשית; לדעתו, יש התניה תחבירית-לקסיקלית להופעת הצורה רחלות: צורה זו באה לפני הכמת חמש.¹⁶¹⁴ בספרות התנאים יש שני חריגים לטענתו של שרביט: שתי רחלות (ספרי דברים, קסו, 216); רחלות יוצאות כבונות (תוספתא שבת ד, א). במקומות אלה יש הבדלים בין הגרסאות השונות. בספרי דברים מובא ציטוט מן המשנה (חולין יא, ב) ושם, על-פי אבות הטקסטים, הגרסה היא רחלים; ובתוספתא – רחלות על-פי כ"י וינה ועל-פי הדפוסים, אבל בכ"י ארפורט ובכ"י לונדון – רחלין.¹⁶¹⁵

בלשון התנאים עולה צורת יחיד חדשה - רחלה (תוספתא בכורות ב, ז; מכילתא דר"י, עמלק, ב, 186), ואפשר שהיא גזירה לאחור מצורת הריבוי החדשה רחלות. צורה זו באה גם בתלמוד הבבלי (X2 מנחות צא ע"ב).

על-פי סגל, היווצרות הצורה רחלה לציון הנקבה מתאימה למגמה כללית בלשון חז"ל ליצור צורה מיוחדת לנקבה על ידי הוספת ה"א על השם ששימש בלשון המקרא לציון שני המינים, כגון גדי – גדיה; גמל – גמלה וכד'.¹⁶¹⁶

להלן הממצא העולה מן המכילתא:

במכילתא באה צורת יחיד אחת- רחילה:

שלא יהו אומ', גמל זה של עמלק, רחילה זו של עמלק (עמלק, ב, 186);

וצורת נצמד אחת – רחילו – בציטוט ממשנה בכורות ב, ו:

מיכן היה ר' יוסי או': "רחילו של" ביכירה וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהם כאחד"

(פסחא, יח, 71).

¹⁶¹⁴ ראה שרביט, שם, עמ' 365–367.

¹⁶¹⁵ ראה שם, שם, עמ' 365.

¹⁶¹⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 87.

פעמיים באה צורת הריבוי רחלים/רחילים:

אבא חנין או' משו' ר' אליע': מפני מה נאמ' בשלשה מקומו? אחת לבהמה גסה אחת לעזים ואחת לרחלים (כספא, כ, 336); חלב עזים ברחילים מנין (כספא, כ, 338).

(3) שמיטה – שמיטים/שמיטין. במקרא בא השם שְׁמִיטָה רק בצורת היחיד, 5 פעמים בספר דברים (טו, א; X2 ב; ט; לא, י). צורת היחיד שמיטה באה גם בלשון חז"ל בספרות התנאים¹⁶¹⁷ ובספרות האמוראים.¹⁶¹⁸

צורת הריבוי שמיטים/שמיטין נתחדשה בלשון התנאים. הצורה שמיטים באה פעם אחת במשנה (ראש השנה א, א); 4 פעמים בתוספתא שמיטין, ופעם אחת בסמיכות: שמיטי יובל (תוספתא, נזיר א, ג). במכילתא – פעם אחת שמיטים: זה הוא האמור לך לשנים ולשמיטים וליובלות וג' (פסחא, א, 7) ו-4 פעמים שמיטין (פסחא, א, 7; בחדש, ג, 211; כספא, כ, 329; תשא, א, 344). לדוגמה: שמיטין ויובלות ברכות וקללות (בחדש, ג, 211).

צורות ריבוי אלה באות גם במדרשי הלכה אחרים וכן בתלמוד הירושלמי.

בתלמוד הבבלי עולה צורת ריבוי חדשה בצורן – **שמיטות**:

בשתי שמיטות הכ' מדב': אחד שמיטת קרקע ואחד שמיטת כספים (גיטין לו ע"א).

צורת הריבוי שמיטות באה באותו ההקשר גם במסכת מועד קטן ב ע"ב;¹⁶¹⁹ קידושין לח ע"ב.¹⁶²⁰ בין שתי צורות הריבוי לשם שמיטה יש בידול משמעות: שמיטים/שמיטין באה כריבוי של שנת שמיטה, ואילו שמיטות מציינת 'סוגי שמיטה' – שמיטת קרקע ושמיטת כספים. כאן משמש השם שמיטה שם פעולה ממש.

שמיטות באה בטקסטים מאוחרים יותר – פעם אחת היא באה באבות דרבי נתן כצורת ריבוי של שם הפעולה 'שמיטה': על שמיטות הארץ מניין? שנ' "אז תרצה הארץ את שבתותיה" (אבות דרבי נתן נ"א, פרק לח), ופעם אחת במדרש תנחומא כריבוי של 'שנת שמיטה': "וספרת לך שבע", אם לא שימר שמיטות ויובלות או אם לא שימר אחת מהן סוף שאני עושה אותו שימכור את ארצו (תנחומא, בהר, א).

¹⁶¹⁷ פעמיים במשנה באותו ההקשר (פאה ו, א; עדיות ד, ג), 10 פעמים בתוספתא, פעם אחת במכילתא דר"י (כספא, כ, 329), פעם אחת בסדר עולם רבה, 10 פעמים בספרא ו-11 פעמים בספרי דברים.

¹⁶¹⁸ 21 פעמים בתלמוד הירושלמי ו-17 פעמים בתלמוד הבבלי.

¹⁶¹⁹ במו"ק באה צורת נסמך של שם הפעולה השמטה מבניין הפעיל ('השמטת קרקעי והשמטת כספים') תחת השם 'שמיטות' שבמסכת גיטין.

¹⁶²⁰ במסכת קידושין באה פעם אחת הצורה 'השמטת' בכת"ב, אולם היא תוקנה במסירה ל'שמטת'.

(4) שנה – שנים. במקרא צורת הריבוי בנפרד לעולם היא שָׁנִים. בנסמך ובנצמד באות שתי צורות: שָׁנִי- (25 פעמים), כגון שָׁנִי חַיִּי שָׁרָה (בראשית כג, א) וּשְׁנוֹת- (9 פעמים), כגון שְׁנוֹת חַיִּים (משלי ד, י; יא); בנצמד: שָׁנִי+כִּינוּי – 5 פעמים; שְׁנוֹת+כִּינוּי – 11 פעמים.

בלשון התנאים צורות הנפרד והנסמך לעולם הן על דרך שְׁנִים, שָׁנִי- . לדוגמה: שָׁנִי שְׁבוּעָה (שביעית ד, ז; תוספתא, ידים ב, טו ועוד); שָׁנִי בְּצוּרֹת (פְּרָה ח, ט; תוספתא, כתובות ד, ז ועוד). בנצמד באות צורות מעטות, רובן לנסתר, כגון שָׁנִי (ספרי במדבר, קיח, 178); שְׁנוֹתָיו (תוספתא, סוטה יא, ו; מכילתא דרשב"י, יב, מ, 34). הצורן המועדף לצורת הנצמד הוא –וֹת.¹⁶²¹

במכילתא דר"י באה רק צורת הריבוי שנים (13 פעמים).

(5) תפילה – תפילין. במקרא בא השם תְּפִלָּה במשמעות 'בקשה מאלהים', 'תחינה', וריבוי - תְּפִלוֹת: "כלו תְּפִלוֹת דוד בן ישי" (תהלים עב, כ). צורת היחיד תְּפִלָּה במשמעות זו באה גם בלשון התנאים. לדוגמה: ואין שיחה אלא תְּפִלָּה [...] ואין פגיעה אלא תְּפִלָּה (מכילתא דר"י, בשלח, ב, 92). צורת הריבוי תְּפִלוֹת, כבמקרא, באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת, בספרי דברים: הרביתי כמה תְּפִלוֹת וכמה בקשות (שם, ל, 49).

השם תְּפִלָּה בא בלשון התנאים גם במשמעות 'טוטפות' המקראי. לדוגמה:

תְּפִלָּה שְׁלִיד אִינָה מֵעֵכֶבֶת שֶׁלֶרֶאֶשׁ וְשֶׁל רֹאשׁ אִינָה מֵעֵכֶבֶת שֶׁל יָד (מנחות ד, א).

אֵעֵשָׂה לִפְנֵי לֹלֵב נָאָה סוֹכָה נָאָה צִיצִית נָאָה תְּפִלָּה נָאָה (מכילתא דר"י, שירה, ג, 127).

צורת הריבוי של תְּפִלָּה במשמעות זו היא תְּפִלִּים / תְּפִלִּין.¹⁶²² לדוגמה:

כֹּתֵב הוּא אָדָם תְּפִלִּים וּמְזוּזוֹת לַעֲצָמוֹ וְטוּוּהָ עַל יָרִיכוֹ תְּכַלֵּת לַצִּיצִיתוֹ (מועד קטן ג, ד).

תֵּן תְּפִלִּין בְּרֹאשׁ תֵּן תְּפִלִּין בִּיד (מכילתא דר"י, פסחא, יז, 66).

צורת הריבוי תְּפִלִּין במשמעות 'טוטפות' המקראית באה במכילתא 36 פעמים.

בתלמוד הבבלי באה צורת ריבוי אחת המסתיימת בצורן –וֹת - תְּפִלוֹת, ולצדה באות צורות נצמד אחדות (תְּפִלִּין) על דרך הריבוי הנפוץ לשם זה - תְּפִלִּין:

תָּנָא דְּבִי ר' יִשְׁמַעֵאל: יוֹצֵא אָדָם בְּתְּפִלּוֹ עֶרֶב שַׁבָּת עִם חֶשְׁכָּה. מֵאִי טַעַמָּ? כִּיּוֹן דָּאִמ' רַבָּה

בְּרַב הוֹנָא: חַיִּיב אָדָם לְמַשְׁמֵשׁ בְּתְּפִלּוֹ כָּל שַׁעָה וְשַׁעָה, קַל וְחוֹמֵר מִצִּיץ, מֵה צִיץ שֶׁאֵין בּוֹ

אֵלָא הַזְכָּרָה אַחַת אֲמַרָה תּוֹרָה "וְהָיָה עַל מִצְחוֹת תְּמִיד", וְאִמ' מַר: שְׁלֵא תְּסוּח דַּעְתּוֹ הַיִּמְנּוֹ,

תְּפִלוֹת שִׁישׁ בְּהֵן הַזְכָּרוֹת הַרְבֵּה עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה (בבלי, שבת יב ע"א).

¹⁶²¹ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 371–372.

¹⁶²² ראה שם, שם, עמ' 373.

2.2.2 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא –ות

2.2.2.1 שמות זכריים

אילן – אילנות – X2 (בשלח, א, 87; כספא, כ, 321); בכור – בכורות – X3 (פסחא, יג, 43; פסחא, יג, 44; פסחא, יח, 72); בסמיכות: בכורי אדם – X4 (X2 פסחא, יח, 72; X2 פסחא, יח, 74); בכורי בהמה (X2 פסחא, יח, 74); בניין – בניינות (בשלח, פתיחתא, 76); *בריון¹⁶²³ – בריינות (עמלק, א, 177); יובל – יובלות – X3 (X2 פסחא, א, 7; בחדש, ג, 211) / יובילות (תשא, א, 343); כלל – כללות (נויקין, יד, 298); לילה – לילות – X10 (X2 פסחא, י, 33; X2 פסחא, טז, 60; X4 פסחא, יז, 68; X2 בשלח, ו, 115); מדרש – מדרשות – X3 (עמלק, ב, 196; עמלק, ב, 197; בחדש, י, 241); מועד – מועדות – X3 (ויסע, ד, 169; ויסע, ה, 170; תשא, א, 343); מזון – מזונות (X2 נויקין, א, 250); בנטייה: מזונותיה – X4 (נויקין, א, 250; נויקין, ג, 258; X2 נויקין, ג, 259); ממון – ממונות (X2 נויקין, טו, 302)¹⁶²⁴; עוף – עופות (X2 בחדש, ב, 208); עין – עיינות (בשלח, פתיחתא, 76); פרי – פירות – X8 (פסחא, יז, 63; נויקין, יג, 295; X2 נויקין, יד, 296; כספא, יט, 315; כספא, כ, 329; X2 כספא, כ, 330); בסמיכות: פירות שביעית – X4 (X3 כספא, כ, 329; כספא, כ, 330); פירות ערב שביעית (X3 כספא, כ, 329); שטר – שטרות – X2 (פסחא, יח, 72; נויקין, יג, 295); שלטון – שלטונות – X2 (בשלח, א, 87; שירה, ט, 146).

הערות

(1) אילן – אילנות. צורת הריבוי של השם אילן, שנשאל בלשון חז"ל מן הארמית, היא אילנות. צורה זו באה בכל ספרות חז"ל. פעם אחת באה צורת הריבוי אילנים בצירוף קוצצי אילנים בתלמוד הבבלי (פסחים נ ע"ב).

במכילתא דר"י באה צורת הריבוי אילנות פעמיים:

הלך הלוקח ופתח בו מעיינות ונטע גנות ואילנות ופרדיסים (בשלח, א, 87).

"מי האיש אשר נטע כרם ולא חלל", אין לי אלא כרם, שאר כל האילנות מניין? דבר הכת'

בהווה (כספא, כ, 321).

¹⁶²³ צורת היחיד אינה באה בספרות התנאים; שחזרה על-פי התייעוד במדרשים מאוחרים צוין בכוכבית. ראה להלן.
¹⁶²⁴ ציטוט ממשנה סנהדרין א, א.

צורת הסמיכות בספרות חז"ל לעולם היא אילני- לדוגמה: הנוטע ארבעה אילני מאכל או חמשה אילני סרק (סוטה ח, ג). במכילתא לא נודמנה צורת נסמך משם זה.¹⁶²⁵

(2) בכור – בכורות. במקרא צורת הריבוי של בכור היא בכורים. הצורה באה רק בנסמך: בכורי דלים (ישעיה יד, ל); בכורי מצרים (תהלים קלה, ח) ובנטייה: בכורייהם (תהלים קלו, י). הצורה בכורים באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת בתוספתא בצירוף מכת בכורים (תוספתא, ברכות ב, א). צירוף זה בא עוד פעם אחת בתלמוד הירושלמי (ברכות א, ה, ג, ד). הצורה בכורים באה פעם אחת בתלמוד הבבלי (בכורות ד ע"ב) ועוד 9 פעמים במדרשי אגדה מאוחרים (שמות רבה, תנחומא, במדבר רבה).

ברוב ספרות התנאים באה צורת הריבוי בכורות: במשנה יש מסכת בכורות, והצורה בכורות באה 11 פעמים בגוף הטקסט; 16 פעמים בתוספתא; 3 פעמים במכילתא דר"י; 9 פעמים במכילתא דרשב"י; פעמיים בסדר עולם רבה; פעמיים בספרי במדבר; 6 פעמים בספרי דברים. כאמור, במכילתא באה צורת הריבוי בכורות 3 פעמים, מהן פעמיים באותה הפרשה: פרעה נשתייר מכל הבכורות (פסחא, יג, 43).

ולא עוד אלא שהיו מצר' קוברין בתוך בתיהם, והיו הכלבים נכנסין דרך הביבין מחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך המתים ומתעתעין בהם (פסחא, יג, 44).
"וכל בכור אדם בבניך תפדה", היו לו חמשת בכורות מחמש נשים (פסחא, יח, 72).

צורת הנסמך לעולם היא בכורי-. צורה זו באה 3 פעמים במשנה; 10 פעמים במכילתא דר"י ו-5 פעמים במכילתא דרשב"י. לדוגמה:

וכל הבכורות אדן רואה חוץ מבכורי¹⁶²⁶ עצמו (נגעים ב, ה).

"והכיתי כל בכור", ואפ' ממקומות אחרים, ובכורי מצר' שהן ממקומות אחרים מנין? ת'ל "למכה מצרים בבכוריהם", ובכורי חם כוש ופוט ולוד מנין? ת'ל "ויך כל בכור במצר" וג' (מכילתא דר"י, פסחא, ז, 23; פסחא, יג, 43).

"ויהרג יי כל בכור בארץ מצ" וג', מיכן אמרו: זובחים בכורי בהמה כנגד בכורי בהמה ופודין בכורי אדם כנגד בכורי אדם (מכילתא דר"י, פסחא, יח, 74).

צורת הנסמך בכורי- באה במכילתא פעמים אחדות כחלק מצירוף כבול שבו מציין הסומך את הסוג: בכורי אדם, בכורי בהמה. צירופים אלה באים גם במשנה (טהרות ד, יב) וכן בציטוט ממשנה זו בתלמוד הבבלי (נדריים יט ע"א). ברוב המקורות באים צירופים אלה עם צורת הנסמך ביחיד

¹⁶²⁵ וראה עוד שרביט, שם, עמ' 341.
¹⁶²⁶ הרי אינה מנוקדת במסירה.

בכור - בזיקה לכתוב "וכל **בְּכֹר אָדָם** בבניך תפדה" (שמות יג, יג); "**מְבֹכֵר אָדָם** ועד-**בְּכֹר בְּהֵמָה**" (שם, שם, טו). לדוגמה:

הקיש **בכור אדם לבכור בהמה ובכור בהמה לבכור אדם** [...] מה **בכור אדם** את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה אף **בכור בהמה** את רשאי ליתנו לכהן בכל מקום שירצה (מכילתא דר"י, פסחא, טז, 58).

מה אילו שתי-עשרה שבגבולין: תרומה ותרומת מעשר וחלה וביכורים ראשית הגז והמתנות **בכור אדם ובכור בהמה** טהורה והחרמים ושדה אחוזה וגזל הגר פטר חמור (ספרי במדבר, קיט, 142).

ועוד לרוב בספרות התנאים ובתלמודים.

(3) בניין – בניינות. המילה **בניין** מקראית היא. היא באה במקרא פעמים אחדות רק בצורת היחיד ורק ביחזקאל (מ, ה; מא, יב; טו; מב, א; ה; י). גם בספרות התנאים באה לרוב צורת היחיד, אולם פעמיים מצינו את צורת הריבוי במדרשי ההלכה. פעם אחת במכילתא דר"י:

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (מכילתא, בשלח, פתיחתא, 76).
הצורה **בינינות** באה רק בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובילקוט. אפשר שהיא גרירה אחרי הצורה **עיינות**. במהדורת הורביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך: **בנינים**.
עוד פעם אחת באה צורה זו בספרא:

"כמעשה ארץ מצרים" וכמעשה ארץ כנען" "לא תעשו", יכול לא יבנו **בינינות** ולא יטעו נטיעות כמותם (ספרא, אחרי מות, ח, א).

צורת הריבוי **בינינות** באה עוד פעם אחת במדרש תנחומא בטקסט מקביל לטקסט שבמכילתא:
כששמעו הכנענים שישרא' נכנס' לארץ עמדו ושרפו את הזרעים ועקרו את האילנות וקצצו את הנטיעות וסיתרו את הבינינות וסיתמו את המעינות (תנחומא, בשלח, א).

ריבוי בצורך –**ים** - **בניינים** בא רק בטקסטים מאוחרים מאוד מן המאה העשירית ואילך, בפיוטים (דונש [950]: שירים לתשובות על מנחם; שמואל [1000] יוצרות לשבתות השנה: דברים ועוד) ובמדרש תהלים מזמור יז, פסקה יב (1049 בקירוב).

(4) *בריון – בריונות. השם *בריון¹⁶²⁷ בא בספרות התנאים רק בצורת הריבוי בריונות, וזו באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא:

עמדו עליו בריונות קשים אשר לא ידעו אשה מימיהם ועינו אותו במשכב זכור (עמלק, א, 177).

באותו הקשר מופיעה צורה זו עוד בשני מקומות מאוחרים למכילתא:

עמדו עליו בריונות קשין שלא ידעו משכב אשה (תנחומא, פרשת בשלח, סימן כה);
 העמידו עליו בריונות קשים אשר לא ידעו אשה מימיהם (ילקוט שמעוני, בשלח, רמז רסא).
 צורת ריבוי אחרת לשם בריון היא הצורה בריונים, העולה במדרשים מאוחרים:
 לבריונים שגנו את המלך בפורפירא שהוא לבוש (שמות רבה פרשה ל, יח [800 בקירוב]);
 משל למלך שהיה מבקש ליכנס למדינה והיו הרבה בריונים לתוכה (פסיקתא לשבועות, 10 [1050 בקירוב]).

התיעוד לצורת היחיד בריון מופיע רק במדרשי אגדה מאוחרים:

לבריון שהיה שכור (שמות רבה פרשה ל, יא); משל לבריון שנטל אבן וזרק באיקונין של מלך (אגדת בראשית פרק מא, פסקה ב [1050 בקירוב]).

(5) יובל – יובלות. צורת הריבוי יובלים לשם יובל נמצאת במקרא 4 פעמים (יהושע ו, ד; ו, ח; ג). בלשון התנאים באה ברוב המקרים צורת הריבוי יובלות, במיוחד בצירוף שמיטין ויובלות: פעם אחת במשנה (ראש השנה א, א); 4 פעמים בתוספתא (X3 ראש השנה א, ז; מנחות י, כב); 13 פעמים במדרשי ההלכה (4 פעמים במכילתא דר"י; פעם אחת בכל אחד מהמדרשים האלה: מכילתא דרשב"י, ספרא, ספרי במדבר, מכילתא לדברים; 5 פעמים בספרי דברים) ועוד 3 פעמים בסדר עולם רבה.

לצד יובלות נמצאת מעט הצורה יובלין. פעם אחת בספרי דברים: ומעשרות ותרומה שמיטין ויובלין (ספרי דברים מא, 84), כך בכ"י רומי. אולי גרירה אחרי המילה שמיטין או בהשפעת הצורה המקראית. בכתבי יד אחרים ובמהדורת הדפוס - שמיטין ויובלות; ופעמיים - בסדר עולם רבה פרק יא בצירוף שבעה-עשר יובלין.

בתלמודים באה הצורה יובלות. בתלמוד הירושלמי: 12 פעמים יובלות; בתלמוד הבבלי: 18 פעמים

יובלות.¹⁶²⁸

¹⁶²⁷ צורת היחיד מתועדת רק במדרשים מאוחרים, ראה להלן.
¹⁶²⁸ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 347-348.

במכילתא באה הצורה **יובלות** 3 פעמים לצד **שמיטין/שמיטים**:

נמצינו למידים שניסן ראש לחדשים ולמלכים ולרגלים, ר' יצחק ור' נתן או': אף לשכור בתים, אבל לא לשנים ולא לשמיטין ולא ליובלות ולא לנטיעה ולא לירקות [...] זה הוא האמור לך לשנים ולשמיטים וליובלות וג' (פסחא, א, 7).

ר' ישמעאל, בתחילת העינין מהו אומר? "ושבת הארץ שבת ליי שש שנים תזרע שדך" וג', שמיטין ויובלות ברכות וקללות (בחדש, ג, 211).

פעם אחת באה הצורה **יובילות** במקום **יובלות**:

וכגון בית המקדש והדינין ושמיטין ויובילות (תשא, א, 343).

אפשר שכאן היו"ד באה לציון השווא הנע, כפי שמצוי לעתים במסורת הסופר בכי"ק: **מחב(י)רו**¹⁶²⁹ (כלים כג, א) ועוד,¹⁶³⁰ (וכן במכילתא).¹⁶³¹ בתלמוד הירושלמי בכל ההיקרויות של מילה זו כתיבה **יובילות** ביו"ד (כך 12 פעמים במסכתות שונות),¹⁶³² ואולי אפשר להסיק מכאן שלצד הצורה **יובלות** בחיטוף תנועת e נהגה גם צורת הריבוי **יובילות** בקיום התנועה.

(6) **כלל** – **כללות**. לשם **כלל** בספרות התנאים משמעויות אחדות. שם זה בא לעתים במשמעות 'תנאי

קבוע כולל להתנהג לפיהו בדבר מן הדברים'¹⁶³³ ובמשמעות 'עיקר ויסוד'. לדוגמה:

"ואהבת לרעך כמוך", ר' עקיבה או' זה כלל גדול בתורה (ספרא, קדושים, ב, ב).

לשם **כלל** במשמעות זו שתי צורות הריבוי: **כללים** ו**כללות**.

פעם אחת באה בתוספתא צורת הריבוי **כללים**:

ארבעה כללים היה ר' שמעון בן לעזר או' בנזקין (תוספתא בבא קמא א, ט).

באותו ההקשר באה פעם אחת צורת הריבוי **כללות** במכילתא דר"י:

ארבעות! כללות היה ר' שמע' בן אלע' או' משום ר' מאיר בנזקים (נזיקין, יד, 298).

צורת הריבוי **כללות** באה גם פעמיים בתוספתא (זבחים יג, ז; מנחות ה, יח).

פעם אחת באה צורת הנסמך **כללי כללות** בתלמוד הבבלי:

אילו כללי כלל' ואילו פרטי פרטות (חולין סה ע"א).

במשמעות אחרת בא השם **כלל** בספרות התנאים לרוב לציון 'מה שכולל בתוכו דברים הרבה', ההפך

מן **פרט**.¹⁶³⁴ לדוגמה: השביעי היה בכלל, ויצא מן הכלל ללמד על הכלל (מכילתא דר"י, פסחא, ח,

¹⁶²⁹ היו"ד נמחקה.

¹⁶³⁰ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1243–1244.

¹⁶³¹ ראה, למשל, **לכוינו** (פסחא, יג, 42); **ניתכה** (פסחא, יג, 47).

¹⁶³² X3 גיטין ד, ג (מה, ד); מכות ב, ד (לא, ד); X4 רה"ש א, א (X2 נ, א); X2 נ, ד; X4 שביעית י, ג (לט, ג).

¹⁶³³ מילון בן-יהודה, ערך **כלל**, עמ' 2404.

27). הביטויים **כלל ופרט** משמשים גם להבדיל בין מצוות כוללות ומקיפות של התורה ובין מצוות פרטיות.¹⁶³⁵ לדוגמה: מה משה אמר **כלל ופרט**, אף נביאים אומר **כלל ופרט** (ספרי דברים, פג, 148). השם **כלל** במשמעות זו בא במכילתא רק בצורות היחיד, אולם בשאר ספרות התנאים ובספרות האמוראים באות שתי צורות ריבוי: **כללים/כללין וכללות**. לדוגמה:

הא כל המצות הקלות והחמורות הזדונות והשגגות, הכללים והפרטים והדקדוקים נאמרו למשה מסיני (ספרי זוטא במדבר, ו, כג, 247).

לעולם הוי כונס דב' תו' כללים ומוציאן כללים [...] כך הוי כונס דב' תו' כללים ופורט ומוציאן כטיפין הללו של מטר (ספרי דברים, שו, 336).

צורת הריבוי **כללין** באה פעם אחת בתלמוד הירושלמי: **כללין ופרטין** (שקלים ה, א [מח, ג]). על פי רוב באה צורת הריבוי **כללות**:

מנ' לכל הדיברות שבתו' הקלות והחמורות והזדונות והשגגות והכללות והפרטות הגופין והדקדוקין (ספרי דברים, ב, 11).

צורה זו באה לצד **פרטות** עוד 6 פעמים בתלמוד הבבלי. לדוגמה:

ר' ישמעאל או': כללות נאמרו בסיני, פרטות באהל מועד; ר' עקיבא או': כללות ופרטות נאמרו בסיני, נשנו באהל מועד, נשתלשו בערבות מואב (חגיגה ו ע"א).¹⁶³⁶

פעם אחת באה צורת הנצמד **כללותיה** בצירוף **כללותיה** ו**דיקדוקיה** (ספרא, בהר, א, א); 4 פעמים באה צורת הנצמד **כללותיהן** בצירוף **כללותיהן** ו**דיקדוקיהן** (X3 צו, יא, ד; X1 בהר, א, א).¹⁶³⁷

(7) **לילה** – **לילות**. במקרא באות שתי צורות יחיד: הצורה הנדירה **ליל** (6 פעמים, 5 מהן **ליל**) ולצדה הצורה הנפוצה **לילה** (217 פעמים). בריבוי באה הצורה **לילות** (10 פעמים, פעם אחת בסמיכות: **לילות עמל** [איוב ז, ג]).

בלשון התנאים צורת היחיד **ליל** אינה מתועדת כלל, לא בנפרד ולא בנסמך. בצורת הנצמד היא מזדמנת 8 פעמים (**לילו** – 3 פעמים בתוספתא [סוכה ג, ב; זבחים ו, יח; נידה ט, ח]; 3 פעמים בספרי במדבר [קיה, 141–142] ופעמיים בספרא [צו, ז, ב]).

בריבוי משמשת הצורה **לילות** לעולם בנפרד בלבד.

¹⁶³⁴ ראה מילון בן-יהודה, ערך **כלל**, עמ' 2402.

¹⁶³⁵ ראה בכר, ערכי מדרש, עמ' 56.

¹⁶³⁶ וכן X2 זבחים קיט ע"ב; X2 סוטה לו ע"ב.

¹⁶³⁷ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 349–350.

בנסמך משמשת הצורה **לילי**-. לדעת קוטשר, הצורה **לילי** חדרה ללשון חז"ל מן הארמית.¹⁶³⁸ לפי בר-אשר, אין בצורה **לילי** השפעה ארמית, אלא הצורה **לילי** היא הצורה המקורית, ובלשון חז"ל נשתמרה צורה קדומה לצורה המקראית.¹⁶³⁹ הצורה **לילי**- משמשת נסמך גם ליחיד וגם לריבוי, ורק על-פי ההקשר התחבירי והענייני אפשר להבחין ביניהם. לדוגמה: מפר בלילי שבת וביום השבת עד שתחשך (נדרים י, ח) – ליחיד; ובצירופים **לילי שבתו' ולילי ימים טובים** (תוספתא, ברכות ג, ח) – לריבוי.¹⁶⁴⁰ הצורה היא נסמך לריבוי רק במקרים שהיא נסמכת בהם לשם בריבוי, כגון **לילי שבתות**, אולם לטענת ברויאר, ברוב המקרים יש לצירופים בריבוי מקבילות בצורת היחיד, ולכן אין הכרח לראות בהן צורות נסמך לריבוי.¹⁶⁴¹ לדעתו, אפשר שבלשון החיה נתקיימה בריבוי צורת הנסמך העתיקה **לילות**-.¹⁶⁴²

לטענת שרביט, בספרות האמוראים עלתה הצורה **ליל**- כצורת נסמך ליחיד כיוון שהצורה **לילי** נתפסה כצורת ריבוי.¹⁶⁴³ מבדיקתו של ברויאר עולה כי צורת הנסמך **ליל**- באה רק בדפוסי התלמוד, וכי היא תיקון על-פי המצוי במקרא. בלשון האמוראים צורת היחיד **ליל** לנסמך אינה קיימת.¹⁶⁴⁴ במכילתא באה 10 פעמים צורת הריבוי בנפרד **לילות** ופעם אחת צורת הנסמך **לילי**:-

כשהוא או' "ממחרת הפסח יצאו" וג', אימתי אכלו ישר' הפסח? בלילי יום טוב, והם לא יצאו אל' ביום טוב עצמו (פסחא, ז, 25).

על-פי ההקשר משמשת צורת הנסמך כאן **ליחיד** ולא לריבוי.

(8) **מדרש** – **מדרשות**. המילה **מדרש** באה במקרא פעמיים בצורת הנסמך ביחיד (דה"ב יג, כב; כד, כז). אין ממנה צורת ריבוי במקרא. בלשון התנאים עולה ריבוי בצורן – **ות** – **מדרשות**. במכילתא באה צורת הריבוי 3 פעמים, מהן פעם אחת בצירוף **בתי מדרשות** (בחדש, י, 241). צירוף זה בא פעמיים במשנה (תרומות יא, י; פסחים ד, ד), פעם אחת בספרא (בחוקותי ב, ד) ופעם אחת בספרי דברים (מא, 86). בתלמודים בא צירוף זה 14 פעמים בתלמוד הירושלמי ו-37 פעמים בתלמוד הבבלי.

שלא בצירוף באה צורת הריבוי **מדרשות** עוד 9 פעמים בספרות התנאים במדרש למילה **חוקים**.

¹⁶³⁸ ראה קוטשר, מילונות, עמ' 31.
¹⁶³⁹ ראה בר-אשר, לשון, עמ' 662–663.
¹⁶⁴⁰ ראה שרביט, שם, עמ' 353–354.
¹⁶⁴¹ ראה ברויאר, פסחים, עמ' 245–247.
¹⁶⁴² ראה שם, שם, עמ' 247.
¹⁶⁴³ ראה שרביט, שם, עמ' 353.
¹⁶⁴⁴ ראה ברויאר, שם, עמ' 245.

(9) מועד – מועדות. במקרא באות שתי צורות ריבוי לשם מועד: מועדים ומועדות. הצורה מועדים באה במקרא 9 פעמים, ולבד מפעם אחת בבראשית א, יד כל ההיקריות בספרי המקרא המאוחרים; הצורה מועדות באה רק פעם אחת אף היא בספר מאוחר: "לשבתות ולחדשים ולמועדות" (דה"ב ח, יג). צירוף מילים זה בא פעמיים במקום אחר בספר דברי הימים אך בצורת הריבוי מועדים: "לשבתות לחדשים ולמועדים" (דה"א כג, לא; דה"ב לא, ג¹⁶⁴⁵). צורת הנסמך במקרא היא מועדי- (מועדי ה', ויקרא כג, ב ועוד).

הצורה מועדים באה בכל ספרות התנאים רק פעם אחת בתוספתא:

אם היו מדירים לשבתות ולמועדים, מותר ומותר להשיב שומר ולנער את הצאן

(תוספתא שביעית ב, כ).¹⁶⁴⁶

בכל ספרות התנאים שלטת צורת הריבוי מועדות (8 פעמים במשנה, 3 פעמים במכילתא דר"י; פעם אחת במכילתא דרשב"י; 4 פעמים בספרא; 3 פעמים בספרי במדבר; פעמיים בספרי דברים). כאמור, הצורה מועדות באה במכילתא 3 פעמים:

"ויאמר משה אכלוהו היום", ר' יהוש' או', אם תזכו לשמר את השבת עתיד הק' ליתן לכם שלש מועדות: פסח ועצרת וסוכות (ויסע, ד, 169).

"וישבתו העם", ר' יהושע אומ', אם תשמרו שבת זו עתיד המקום ליתן לכם ג' מועדות טובות: פסח עצרת וסוכות (ויסע, ה, 170).

"וביום השביעי שבת שבתון קדש" למה נא? לפי שהוא או' "אלה מועדי יי" וג'. כשם שקדושת מועדות מסורה לבית דין, כך תהא קדושת שבת מסורה לבית דין (תשא, א, 343).

במדבר במסכתא דויסע, פרשה ד שלעיל בא הצירוף שלש מועדות. במשנה (פרה ז, ו) ובמכילתא דרשב"י טז, כה, 113 באותו הקשר: שלושה מועדות. אפשר שהבדל זה בין המקורות קשור להתרופפות המין של המספר המונה בלשון התנאים. ספרות התנאים מכירה סטיות מן ההתאם במין במספר המונה. הדבר נפוץ בעיקר בסביבת שמות זכריים בעלי צורן הריבוי –ות.¹⁶⁴⁷ צורת הנסמך של המספרים הנקביים אינה מובחנת בכתיבה מצורת הנפרד, ולכן יש נטייה לעבור לצורות הזכר של שם המספר, כפי שמצינו במקרא: "ושלשת נשי-בניו" (בראשית ז, יג); "לשלשת אחיתיהם" (איוב א, ד) ועוד.¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴⁵ בכתוב זה נוספה ויין על המילה חדשים: ולחדשים.

¹⁶⁴⁶ אין בתוספתא עוד צורות ריבוי לשם מועד לבד מצורה זו.

¹⁶⁴⁷ ראה שרביט, מספר, עמ' 61.

¹⁶⁴⁸ ראה שם, שם, עמ' 58; 62.

במדרש במסכתא דויסע, פרשה ה באה צורת שם תואר נקבית לצד צורת הריבוי **מועדות**: ג' **מועדות** **טובות**. אפשר שצורת שם התואר כאן היא גרירה אחרי צורן הריבוי – **ות** במילה **מועדות**, האופייני לריבוי נקבי.¹⁶⁴⁹

בתלמוד הירושלמי באה הצורה **מועדות** 12 פעמים, ורק פעם אחת באה הצורה **מועדים** (ראש השנה ב, ט (נח, ב). בתלמוד הבבלי: 12 פעמים הצורה **מועדות**; 8 פעמים הצורה **מועדים**.¹⁶⁵⁰

(10) מזון – מזונות. השם **מזון** בא במקרא רק פעמיים בצורת היחיד (בראשית מה, כג; דה"ב יא, כג). צורת הריבוי שלו עולה לראשונה בלשון בתנאים. **מזונות** על נטיותיה באה לרוב בכל ספרות התנאים. במכילתא באה צורת הנפרד **מזונות** פעמיים באותה הפרשה (נוזיקין, א, 250); בצורת הנצמד **מזונותיה** – 4 פעמים (נוזיקין, א, 250; נוזיקין, ג, 258; X2 נוזיקין, ג, 259).

(11) ממון – ממונות. השם **ממון** נתחדש בלשון התנאים. הוא בא לרוב במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה. במכילתא באה צורת היחיד על נטיותיה לרוב, בייחוד במסכתא דנוזיקין, אולם צורת הריבוי באה רק פעמיים (נוזיקין, טו, 302) בציטוט ממשנה סנהדרין א, א.

(12) עוף – עופות. המילה **עוף** באה במקרא רק ביחיד כשם קיבוצי לבעלי כנף. צורת הריבוי **עופות** עולה בלשון התנאים, והיא באה לרוב לצד **בהמה וחיה / דגים**, בדרך כלל באותו ההקשר של צורת היחיד. לדוגמה: פרט לחיה ולעוף ולבהמה טמאה (חולין ח, ד); פרט לבהמה טמאה ולחיה ולעופות (ספרא, צו, י, א). צורת הריבוי באה 22 פעמים במשנה; 49 פעמים בתוספתא; פעמיים במכילתא דר"י; פעם אחת במכילתא דרשב"י; 3 פעמים בספרי במדבר ו-34 פעמים בספרא. במכילתא באה הצורה **עופות** פעמיים באותה הפרשה:

מה נשתנה הנשר הזה מכל העופות? שכל העופות כלם נותנין את בניהם ביני רגליהן, מפני שהן מתיראין מעוף אחר שהוא פורח על גביהן (בחדש, ב, 208).

(13) עין – עיינות. במכילתא באה פעם אחת צורת ריבוי של השם **עין** במשמעות 'מקור מים', 'מעין' (בראשית כד, מג ועוד). אין שם זה מעיקר לשון חז"ל. צורת הריבוי שלו באה במקרא (דברים ח, ז; דה"ב לב, ג). בספרות התנאים בא שם זה פעם אחת ביחיד במשנה (כתובות א, י) ופעם אחת בריבוי במכילתא:

¹⁶⁴⁹ תופעת הגרירה הצורנית ידועה בכל תקופות הלשון. כבר במקרא מצינו "מוֹצֵאֵךְ וּמוֹבֵאֵךְ" (שמ"ב ג, כח), דוגמה המובאת בחקדמה לספר הרקמה לריב"ג, ובלשון המשנה: 'שחמתה מרובה מצילתה' (סוכה א, א) ועוד. ראה שרביט, פרקים, עמ' 24–25; 144, וראה עוד הנ"ל, גרירה.
¹⁶⁵⁰ הנתונים על-פי המילון החיסטורי. וראה עוד שרביט, ריבוי, עמ' 355–356.

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות
וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העינות (בשלח, פתיחתא, 76).

צורה זו היא שאילה מן הפסוק בדברי הימים "לסתום את מימי הַעֲיִנוֹת" (דה"ב לב, ג). במהדורת
הורוביץ-רבין באה תחתיה הצורה מעינות.

(14) פְּרִי – פִּירוֹת. השם פְּרִי בא במקרא כמאה ועשרים פעמים, ורק בצורת היחיד כשם קיבוצי
במשמעות 'תנובת הצמח, יבולי'.¹⁶⁵¹ פְּרִי בא בהקבלה לשמות לא ספירים דוגמת יבול, תבואה
ובהקבלה לשמות עצם ברבים: "הלוא את שְׁרָשִׁיָּה ינתק ואת פְּרִיָּה יקוסס ויבש" (יחזקאל יז, ט).
בפסוקים רבים המילה פְּרִי מציינת פְּרוֹת רבים. לדוגמה: "באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת
חלב ודבש הוא וזה פְּרִיָּה (=ואלה פְּרוֹתיה) (במדבר יג, כז).¹⁶⁵²

בלשון חכמים צורת היחיד פְּרִי נדירה ביותר. היא באה 24 פעמים במשנה ובתוספתא, מהן 11
פעמים במטבעות של ברכה, אשר בהם נטו חכמים להשתמש בלשון מקראית, לעומת מאות
היקרויות של צורת הריבוי פִּירוֹת.¹⁶⁵³ צורת הריבוי פִּירוֹת נתחדשה בלשון התנאים, וכתיבה בדרך
כלל ביו"ד. השם פִּירוֹת משמש כשם קיבוצי כבמקרא או לציון מספר יחידות. השם פִּירוֹת עבר
לעתים צמצום משמעות, והוא משמש בהוראת 'דגן'. לדוגמה: המביא פִּירוֹת מן הגורן לעיר וכדי יין
מן הגת לעיר השבח לשיני ויצאות מביתו (מעשר שני ד, א).¹⁶⁵⁴

הצורה פִּירוֹת משמשת גם בנצמד ובנסמך: פִּירוֹתיו (פאה ד, ח); אין אוכלין פִּירוֹתיה בשביעית [...].
אין אוכלין פִּירוֹת שביעית בטובה (שביעית ד, ב); ועוד בנסמך: פִּירוֹת האילן (שביעית ד, ז; ט ועוד);
פִּירוֹת הארץ, פִּירוֹת חוצה לארץ (תרומות א, ה).

כאשר הסומך הוא המילה פִּירוֹת, באה צורת הנסמך פִּירִי-. בספרות התנאים 4 פעמים: ובפירי
פִּירוֹתיהם (X2 כתובות ט, א); לעולם אוכל פִּירִי פִּירוֹת (תוספתא, כתובות ט, ב); מעשיהן של
צדיקים מגדלין פִּירוֹת ופִּירִי פִּירוֹת (ספרי דברים, שכד, 376). הצירוף פִּירִי פִּירוֹת בא עוד 4 פעמים
בתלמוד הירושלמי ו-19 פעמים בבבלי.¹⁶⁵⁵

במכילתא באה צורת הריבוי פִּירוֹת בנפרד 8 פעמים. צורת הסמיכות פִּירוֹת שביעית באה 4 פעמים
(X3 כספא, כ, 329; כספא, כ, 330); 3 פעמים באותה הפרשה באה צורת הסמיכות פִּירוֹת ערב

שביעית:

¹⁶⁵¹ ראה מילון בן-יהודה, ערך פְּרִי, עמ' 5167.
¹⁶⁵² ראה צרפתי, פְּרוֹת, עמ' 103–104.
¹⁶⁵³ ראה שם, שם, עמ' 105.
¹⁶⁵⁴ ראה שם, שם, עמ' 107.
¹⁶⁵⁵ ראה עוד שרביט, ריבוי, עמ' 362.

"ואספת את תבואתה", להביא פירות ערב שביעית, אין לי אלא פירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית שהן כפירות ערב שביעית (כספא, כ, 329).

(15) שטר – שטרות. המילה שטר נתחדשה בלשון התנאים. צורת הריבוי שלה היא שטרות, כדרך רוב השמות בלשון התנאים בצורן –ות. צורה זו נפוצה בלשון התנאים וגם בלשון האמוראים. כמה פעמים באה בכתבי יד הצורה אשטרות באל"ף פרוסטטית (בבא מציעא ד, ט; בכורות ח, ח), אולי בהשפעת המקבילה הסורית: אשטרא.¹⁶⁵⁶

צורת הריבוי שטרים באה פעם אחת באבות דרבי נתן (פרק לא) ופעם אחת במדרש ויקרא רבה (פרשה לד, פסקה טו).

צורת הנצמד אף היא שטרות-: שטרותיו (שביעית י, ב; תוספתא, גיטין ז, ו ועוד לרוב). בתלמוד הבבלי באה פעם אחת הצורה שטריו: אפילו עבדיו ושטריו ומטלטליו (ערכין לג ע"א), ואפשר שהיא גרירה אחרי הכינוי של עבדיו.

צורת הנסמך היא שטרי- כבצירופים רבים, כגון שטרי חוב (שביעית י, ה; מועד קטן ג, ד); שטרי חליצה (מועד קטן ג, ג); שטרי מיאונים (תוספתא, יבמות יג, א); שטרי מקח (גיטין ג, ב).

פעמים אחדות באה בלשון התנאים צורת הנסמך שטרות-: שטרות כולם פרועים (X2 בבא בתרא י, ז); שטרות שניהן פרועים (תוספתא, בבא בתרא יא, יג).

ובלשון האמוראים מצינו: לוקח אדם שטרות חבירו בפחות ומלוותו של חבירו בפחות ואינו חושש משום רבית (ירושלמי, בבא מציעא ה, ב [י, א]). בתלמוד הבבלי באותו הקשר: שטרותיו של חברו (בבא קמא צח ע"א).

במכילתא באה פעמיים צורת הריבוי שטרות:

בכל פודין בכורי אדם חוץ מעבדי' ושטרות וקרקעות והקדישות (פסחא, יח, 72).

עבדים ושפחו' שטרות וקרקעות אינו משלם אלא קרן (נזיקין, יג, 295).

(16) שלטון – שלטונות. במשנה ובתוספתא אין צורת ריבוי מן שלטון. בשתי המכילתות באה צורת ריבוי בסופית -ות – שלטונות:

ללמדך שהיה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו, והיו לו שלטונות על העולם כולו בשביל כבודן של ישראל' (בשלח, א, 87).

כ"י אוקספורד ובילקוט שלוניקי במקום זה: שלטונות. במדרש חכמים, וכנראה על פיו בשתי מהדורות הדפוס, מהדורת הורוביץ-רבין ומהדורת לויטרכך: שלטונים.

¹⁶⁵⁶ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1249.

הצורה שלטונו באה עוד פעם אחת במסכתא דשירה:

אמ' להם המק': שוטים שבעולם, כמה מלכו מכם ולא כעסו בני ישראל, שנ' "ואלה

המלכים" וג', כמה שלטונו שלטו מכם ולא כעסו בניי (שירה, ט, 146–147).

וכן הוא בטקסט המקביל במכילתא דרשב"י:

כמה שלטונו עמדו מכם ולא כעסו בני (מכילתא דרשב"י, טו, יד, 97).

בספרי דברים באה 5 פעמים צורת הריבוי שלטונים, תמיד לצד המילה מלכים: מלכים ושלטונים

(ספרי דברים, לו, 72; X2¹⁶⁵⁷ שלו, 396; X2 שנג, 414). אפשר שבמקומות אלה הצורה שלטונים

היא גרירה אחרי המילה מלכים.

2.2.2.2 שמות נקביים

אם – אימהות – X3 (X2 עמלק, א, 179; עמלק, א, 180); אמה – אמהות (X4 נזיקין, ג, 256); זרוע

– זרועות (זרועותיו – בשלח, ד, 101); כנת – כניות (פסחא, פתיחתא, 3); עצם – עצמות (פסחא, ו,

18); בנסמך: עצמות אחיהם (בשלח, פתיחתא, 77); עצמות יוסף (בשלח, פתיחתא, 78); עצמו

השבטים (בשלח, פתיחתא, 80); בנטייה: עצמותיי (עמלק, ב, 183); עצמותיך (עמלק, ב, 183); עריה

– עריות – X9 (X2 פסחא, ה, 14; פסחא, יג, 46; בשלח, פתיחתא, 82; ויסע, א, 156; ויסע, א, 158;

עמלק, ב, 197; עמלק, ב, 198; בחדש, ב, 207); תרעומת – תרעומות (X2 ויסע, א, 155).

הערות

(1) אם – אימהות. במקרא באה צורת הריבוי של השם אם רק בספרים המאוחרים ורק בצורת

הנצמד אמות: – אמותינו (איכה ה, ג); אמתים (ירמיה טז, ג; איכה ב, יב).

בלשון התנאים עולה צורת הריבוי אמהות לנפרד: ארבע אמהות (קידושין ד, ד); צורת הנסמך

והנצמד היא אמות – כבמקרא: אמותיהן שלכהנים (מכות ב, ו); בזכות אבות אבותיהן ובזכות אמות

אמותיהן (תוספתא בבא בתרא ז, ט).

במכילתא באה 3 פעמים צורת הריבוי בנפרד אימהות. לדוגמה:

"על ראש הגבעה" [...] ר' אלע' המודעי או': מחר נגזור תענית ונהא מעותדין על מעשה

אבות. "ראש", אילו מעשה אבות; "הגבעה", אילו מעשה אימהות (עמלק, א, 179).

(2) אמה – אמהות. במקרא באה צורת הריבוי של השם אמה – אמהות (בראשית לא, לג; שמ"ב ו,

כב). שם זה בא גם בצורת הנסמך: אמהות עבדיו (שמ"ב ו, כ) ובצורת הנצמד: אמהתיכם (דברים

¹⁶⁵⁷ במקום זה: למלכים ושלטונים.

יב, יב); **אָמָה־תֵּיו** (בראשית כ, יז) ועוד. אפשר שצורת הריבוי לשם זה באה בה"א כדי ליצור בידול בינה לבין צורת הריבוי של **אָמָה** (מידה) – **אָמוֹת** (שמות כו, טז ועוד).
 בספרות התנאים באה צורת הריבוי **אמהות** רק פעם אחת במכילתא:
 "לאמה", לאמה אחת הוא מוכרה ואינו מוכרה לשתי אמהות (נזיקין, ג, 256).

(3) **זרוע** – **זרועות**. במקרא באות שתי צורות ריבוי לשם **זרוע**: צורה אחת – **זרועים** (דניאל יא, לא), בנסמך: **זרועי ידיו** (בראשית מט, כד) ובנטייה: **זרועיו** (מל"ב ט, כד). הצורה השנייה: **זרועות**. צורה זו באה רק בנסמך, כגון **זרועות פרעה** (יחזקאל ל, כד); **זרועות רשעים** (תהלים לז, יז), ובנטייה: **זרועותיו** (שופטים טו, יד); **זרועותיה** (משלי לא, יז) ועוד.
 בלשון התנאים שלטת צורת הריבוי **זרועות** בנפרד, בנסמך ובנצמד. צורת הנסמך **זרועי**- באה פעם אחת בתוספתא: **זרועי תורה** (תוספתא, סוטה טו, ג).
 במכילתא באה פעם אחת צורת הנצמד **זרועותיו**:

מושלו משל למה הדבר דומה: לאחד שהיה מהלך בדרך והיה בנו מנהיג לפניו, באו ליסטים לשבותו מלפניו, נטלו מלפניו ונתנו מאחוריו; בא זאב, נטלו מאחר' ונתנו לפניו; לסטים מלפניו וזאבים מאחוריו, נטלו ונתנו על זרועותיו, שנ' "אנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" (בשלח, ד, 101).

במדרש זה נסמכת המילה **זרועותיו** על הפסוק מהושע יא, ג. הצורה **זרועותיו** באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (יד, יט, 60). עוד צורת נצמד באה בספרי דברים:
 תפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן (ספרי דברים לו, 68).
 צורת הריבוי **זרועות** על כל צורותיה שלטת גם בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי.

(4) **כנות** – **כניות**. השם הארמי **כנות**, שפירושו בפפירוסים של יב ובסורית 'עבד' ולפעמים 'חבר',¹⁶⁵⁸ בא בארמית שבמקרא בעזרא בצורות הנצמד (**כְּנוֹתָו** [עזרא ד, ז]; **כְּנוֹתָהוֹן** [עזרא ד, ט; יז; כג; ה, ג; ו, ו; יג]). בעברית באה צורת הריבוי **כניות** פעם אחת במכילתא:

משלו משל לעבד שהיה לכהן, אמ': אברח לי לבין הקברות מקום שאין רבי יכול לבוא אחרי. אמ' לו רבו: יש לי כניות כמותך (פסחא, פתיחתא, 3).

בכתב יד מינכן ובמהדורות הדפוס חסרה כאן המילה **כניות**. במהדורת הורוביץ-רבין הביאווה בפנים, אבל המהדיר מעיר שאולי יש להמירה במילה **כנוות** במשמעות 'עוזרים'.¹⁶⁵⁹ בביקורתו למהדורת הורוביץ-רבין העיר ע"צ מלמד על כך שאין לתקן את המילה, שכן כ"י אוקספורד דייקן

¹⁶⁵⁸ ראה ליברמן, חשבון אותיות, עמ' 333–334.
¹⁶⁵⁹ ראה מכילתא, הורוביץ-רבין, עמ' 3, הערה 17.

בנוסחאותיו.¹⁶⁶⁰ ילון העיר לצורת ריבוי חלופית לשם זה באל"ף **כנאות** (על דרך **מניות**, נחמיה יב מז; **מנאות**, שם יב, מד). הוא מביא סימוכין ממדרש איכה רבה:

משל לעבדו של מלך שעשה סעודה והזמין כל בני **כנסיותיו**¹⁶⁶¹ ולא הזמין רבו. אמ' המלך:

הלואי השוה אותי עבדי לבני **כנסיותיו** (איכה רבה, פתיחתא, ל).

משל זה בא גם במדרשים אחרים בגרסאות שונות,¹⁶⁶² אבל בילקוט המכירי לישעיה מד, ג עמ' 145 בא הנוסח: **בני כנאותיו** [...] **לבני כנאותי** (צ"ל **כנאותיו**). לטענת ילון, **כנאות** היא הגרסה הנכונה, ומעתיקים ומדפיסים שיבשוה, וגם מקור זה משתמש ב**כנאות** לגבי עבדים כמו **כניות** שבמכילתא.¹⁶⁶³

לטענת ליברמן, מילה זו מופיעה בצורה משובשת גם בתוספתא:

הוא לא רצה להשתעבד לקונו, יבא וישתעבד לבניו (תוספתא, בבא קמא ז, ו).

כך בכ"ו, בכ"י ארפורט: **לבנתיו**. לליברמן אין ספק שצריך לקרוא: **וישתעבד לכנותיו**, כלומר לעבדים חבריו, לעבדים של אותו אדון, ואין לך עונש יותר גדול מלהיעשות עבד של חברו עבד, שהיה מתחילה שווה לו.¹⁶⁶⁴ ליברמן מוכיח שאף בירושלמי (קידושין א, ג [ס, א]) הצורה המשובשת הבאה לצד המילה **גט** צריכה להיקרא **כנותיו**. מכאן שהצורה בכ"י אוקספורד למכילתא נכונה, והיא יכולה ללמד על הקריאה הנכונה ועל משמעותה בתקופת התנאים והאמוראים.¹⁶⁶⁵

(5) עצם – עצמות. במקרא באות שתי צורות ריבוי לשם **עצם**: **עצמים** (4 פעמים בנפרד ו-12 פעמים בצורת הנצמד) ו**עצמות** (12 פעמים בנפרד, 20 פעמים בנסמך ו-35 פעמים בנצמד). צורת נסמך לשם זה באה רק מצורת הריבוי **עצמות**.

בלשון התנאים באה על פי רוב צורת הריבוי **עצמות**. במשנה באה פעם אחת לצד **עצמות** צורת הריבוי **עצמים**: רובע העצמות מן העצמים (עדיות א, ז), וכן הוא בציטוט הלכה זו בבבלי (נויר נב ע"ב). פעמיים באה בתוספתא צורת הנצמד מן **עצמים**: גידיו וקרניו וטלפיו ועצמיו (תוספתא בכורות ז, טו); בעצמיו ובגידיו בקרניו בטלפיו (תוספתא קידושין ד, ו), וכן הוא בציטוט הלכה זו בירושלמי (X2 מעשר שני א, ב [נב, ג]). אפשר שבתוספתא הצורה **עצמיו** היא גרירה אחרי צורות

הנצמד האחרות בסופית -יו באותה ההלכה.¹⁶⁶⁶

¹⁶⁶⁰ ראה מלמד, מכילתא ה"ר, עמ' 113.

¹⁶⁶¹ במילון ההיסטורי: בני **כנאותיו**.

¹⁶⁶² ראה ילון, ערכי לשון, עמ' 64.

¹⁶⁶³ ראה ילון, שם, שם.

¹⁶⁶⁴ ליברמן, חשבון אותיות, עמ' 334.

¹⁶⁶⁵ ראה שם, שם, עמ' 334–335.

¹⁶⁶⁶ ראה עוד שרביט, ריבוי, עמ' 359–360.

במכילתא, כבשאר ספרות התנאים, באה צורת הריבוי **עצמות**. צורה זו באה פעם אחת בנפרד (פסחא, ו, 18); 3 פעמים בנסמך: **עצמות אחיהם** (בשלח, פתיחתא, 77); **עצמות יוסף** (בשלח, פתיחתא, 78); **עצמו השבטים** (בשלח, פתיחתא, 80); ופעמיים בצורת הנצמד: **עצמותיי** (עמלק, ב, 183); **עצמותיך** (עמלק, ב, 183).

(6) **ערוה/עריה – עריות**. השם **עְרִיָה** בא במקרא רק בצורת היחיד: בנפרד (שמות כח, מב), בנסמך (**עְרִיָה דָבָר** – דברים כג, טו) ובנצמד (**עְרִיָתְךָ** – שמות כ, כו). השם **עְרִיָה** בא במקרא רק בצורת היחיד 6 פעמים, מהן 4 פעמים ביחזקאל בצירוף **עִירָם וְעִרְיָה** (יחזקאל טז, ז; כב; לט; כג, כט). צורת הריבוי **עְרִיָוֹת** נתחדשה בלשון התנאים. לדעת קוטשר, בזכות העובדה שאין במקרא צורת ריבוי מן **עְרִיָה**, הצליחה לחדור הצורה הארמית **עְרִיָה** לתוך הריבוי. בכתבי יד מעולים מגלים לעתים גם את הצורה **עריה** ביחיד במקום **ערוה** שבדפוסים, ומכאן מסיק קוטשר שבלשון חז"ל שימשה **עריה** הארמית הן ביחיד הן ברבים. מעתיקים הכירו את הצורה המקראית **ערוה**, ולכן המירו את **עריה** בערוה. בריבוי לא הייתה צורה מקראית, ולכן נותרה הצורה הארמית **עריות**.¹⁶⁶⁷

במכילתא באה צורת הריבוי **עריות** 9 פעמים, פעמיים בצירוף **גילוי עריות**, כחלק מן הדברים שנפרעים מן האדם בעולם הזה והקרן קיימת לו בעולם הבא (תוספתא פאה א, ב):

"אתם ראיתם אשר עשיתי למצ", ראו על כמה הן חייבין לי על ע'ז ועל גילוי עריות ועל

שפיכות דמים לשעבר, ולא נפרעתי מהן אל' על ידיכם (בחדש, ב, 207).

הצירוף **גילוי עריות** בא גם במסכתא דבשלח, פתיחתא, 82.

(7) **תרעומת – תרעומות**. המילה **תרעומת** נתחדשה בלשון התנאים. מילה זו באה פעמיים במשנה (בבא מציעא ד, ו; ו, א). המילה מופיעה גם בתוספתא ובמדרשי ההלכה.

צורת הריבוי **תרעומות** באה רק במכילתא פעמיים באותה הפרשה בצירוף **דברי תרעומות**:

"וילונו העם על משה", ר' יהושע או': היה להם לישר' לימלך בגדול שבהן תחילה "לאמר מה נשתה" אלא עמדו ואמרו דברי תרעומות על משה [...] ר' אלע' המודעי או': למידין היו ישר' היות או' דברי תרעומות על משה, ולא על משה בלבד אמרו אלא כלפי הגבורה (ויסע, א, 155).

צורת הריבוי **תרעומות** באה רק בכ"י אוקספורד למכילתא. בכ"י מינכן ובמהדורות הדפוס באה צורת היחיד **תרעומת**. הצירוף **דברי תרעומת** (ביחיד) בא גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, כד, 103), וכן במדרש חוזר במכילתא דר"י באותה הפרשה (X2 ויסע, א, 159).

¹⁶⁶⁷ ראה קוטשר, לשון חכמים, עמ' 72; שרביט, אבות, עמ' 112.

את הצורה **תרעומות** אפשר לפרש כצורת ריבוי מן **תרעומת**, על דרך המצוי בלשון חז"ל בריבויים של צירופי סמיכות (בתי כנסיות, בתי מדרשות וכיו"ב), אך אפשר לפרשה גם כשם ביחיד במשקל **תַפְעֻלוֹת**, שצורתו צורת שם בריבוי, אך אין הוא מציין ריבוי כי אם שם מופשט. במקרא מצינו מן המשקל הזה **תְהַפְכֹת** (דברים לב, כ ועוד); **תְהַלֻכֹת** (נחמיה יב, לא); **תַעֲצֻמוֹת** (תהלים סח, לו) ועוד, המשמשים כולם שמות מופשטים.¹⁶⁶⁸ בספרות התנאים בא במשקל זה השם **תַעֲרוֹבוֹת** (X2 פרה ח, ג).¹⁶⁶⁹

מכיוון שבמדרש במסכתא דויסע, א במכילתא בא הצירוף **דברי תרעומת** (ביחיד) באותו ההקשר ובאותה המשמעות של **דברי תרעומות**, אפשר שאף כאן **תרעומות** איננה צורת ריבוי, אלא צורת השם המופשט ביחיד שצורתה צורת שם בריבוי.¹⁶⁷⁰ בתוספתא נמצאה הצורה **תרעומות** שלא בצירוף: לא נאמרה פרשה זו אלא מפני התרעומות (סנהדרין ד, ה). כך במהדורת צוקרמאנדל. בכ"י וינה: **התרעומת**. הצורה **תרעומות** באה כמה פעמים בתלמוד הבבלי (בבא מציעא עט ע"א ועוד) ואף במשניות שבבבלי (בבא מציעא עה ע"ב) וכן באבות דר' נתן (נ"ב פרק ח).¹⁶⁷¹

2.2.3 שמות שצורן הריבוי שלהם הוא – יות

2.2.3.1 שמות נקביים המסתיימים ביחיד בצורן – ות

במקרא נגזרים מעט שמות מופשטים בסופית -**ות**. לדוגמה: **גְלוֹת** (מל"ב כה, כז ועוד); **יְדוֹת** (ירמיה יב, ז); **הַיְלָדוֹת וְהַשְׁחָרוֹת** (קהלת יא, י); **מַלְכוֹת** (ירמיה מט, לד ועוד). רוב השמות באים בספרי המקרא המאוחרים, ואין ספק שהיווצרותם בעברית הושפעה מן הארמית. במקרא יש רק שתי צורות ריבוי לשמות בסופית -**ות**: **הַנְּיּוֹת**¹⁶⁷² (ירמיה לו, טז) ו**מַלְכֵיּוֹת**¹⁶⁷³ (דניאל ח, כב).

בלשון חכמים נגזרו שמות מופשטים רבים על ידי הוספת הצורן -**ות** לשמות ולתארים. לדוגמה: **אַחֲרֵיּוֹת** (פאה ג, ו); **עֲנִיּוֹת** (נדרים ט, י); **פוֹרְעָנוֹת** (אבות א, ז), ומשורשי ל"י: **זְכוֹת** (סנהדרין ד, א); **טְעוֹת** (פסחים ח, ז); **רְשׁוֹת** (אבות א, י).

¹⁶⁶⁸ ראה כהן, משקלים, עמ' 498.

¹⁶⁶⁹ ראה שם, שם, עמ' 496–498.

¹⁶⁷⁰ ראה שם, שם, עמ' 498.

¹⁶⁷¹ ראה שם, שם, עמ' 498–499.

¹⁶⁷² שם זה בא במקרא רק בצורת הריבוי. כך הניקוד בכ"י לניגוד ובכתר ארם צובה. במהדורות הדפוס בדגש ביו"ד תְּנִיּוֹת.

¹⁶⁷³ כך הניקוד בכ"י לניגוד, בלא דגש ביו"ד. במהדורות הדפוס מַלְכֵיּוֹת בדגש ביו"ד.

בניגוד ללשון המקרא, שבה צורת הריבוי באה בתנועת u, כגון **מַלְכִּיּוֹת**, צורת הריבוי של שמות אלה בלשון חכמים היא בתנועת i עקב היבדלות של רצף התנועות u-o: ¹⁶⁷⁴ **אֹמְנִיּוֹת** (פסחים ד, ו); **טְעִיּוֹת** (נזיר ה, א); **מַלְכִּיּוֹת** (ראש השנה ד, ה); **פּוֹרְעָנִיּוֹת** (אבות ה, ח) ועוד. ¹⁶⁷⁵ צורות כאלה באות בכ"י מעולים של לשון חז"ל. כך בכ"י, וכן נוהג כ"י פרמה: **חֲנִיּוֹת** ¹⁶⁷⁶ (טהרות ו, ג); **חֲרִיּוֹת** (פרה ג, ו). ¹⁶⁷⁷ במשניות בניקוד בבלי מצינו את הצורות **אֹמְנִיּוֹת** (קידושין ד, יד), ¹⁶⁷⁸ **גְּלִיּוֹת**, ¹⁶⁷⁹ **מַלְכִּיּוֹת** ¹⁶⁸⁰ ו**נְזִירִיּוֹת** (נזיר ג, ב). ¹⁶⁸¹ צורות אלה מוכרות ממסורות העדות, והן היו ידועות גם לר' יונה אבן גינאח: ¹⁶⁸²

"שלש **אומניות** עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות, והוא קבוץ **אומנות'** ועקרו: אומנותות, הפכו וו אומנות יוד והבליעה ביוד המומרת מתו אומנות, ונדגשה בעבור זה, והניעו מה שלפניה בשבר, כי השבר מהיוד, ואלו היו משאירים הוו כאשר היא, כמו שעשו העבריים במלכיות היה נכון". ¹⁶⁸³

לצורות הריבוי ב- i נמצאו שתי חריגות גם בכתבי היד המעולים: **חֲנוּת** – **חֲנוּיּוֹת** (הווי"ו תלויה, עבודה זרה א, ד) ו**רְשׁוֹת** – **רְשׁוּיּוֹת** (פעם אחת בלבד, סנהדרין ד, ה). אין ספק שהצורה **חֲנוּיּוֹת**, הבאה בירמיה לו, טז, השפיעה על המעתיקים, וגרמה להמרת הצורה **חֲנוּיּוֹת**, על דרך לשון חז"ל, בצורה המקראית. צורת הריבוי המקראית **מַלְכִּיּוֹת** (דניאל ח, כב) לא השפיעה בדרך כלל על כתבי היד המעולים של לשון חז"ל מכיוון שהצורה **מַלְכִּיּוֹת** הייתה ידועה לציבור מתפילות הימים הנוראים והייתה שגורה על פי הכול. ¹⁶⁸⁴

ממחקרו של ברויאר במסכת פסחים עולה כי גם התלמוד בבלי מצטרף לשאר מקורות חז"ל, שבכולם נוהגת בצורות הריבוי תנועת i לפני הו"ד. הכתיב המלא בצורה **חֲנוּיּוֹת** בכמה כתבי יד נובע מהשפעת המקרא, כבכ"י. גם בדפוס התלמוד, להוציא את המילים **חֲנוּיּוֹת** ו**רְשׁוּיּוֹת**, הכתיב תמיד חסר וי"ו, והוא מכוון לתנועת i: אומניות, גליות, חריות, טעיות, מלכיות, עדיות, פורעניות. ¹⁶⁸⁵

¹⁶⁷⁴ ראה גרוס, משקלים, עמ' 55.

¹⁶⁷⁵ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 102–104; הנ"ל, לשון חכמים, עמ' 70–71.

¹⁶⁷⁶ בגיליון מתוקן: **חֲנוּיּוֹת** כבמקרא.

¹⁶⁷⁷ ראה בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172–173.

¹⁶⁷⁸ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1060. בכ"י: **אֹמְנִיּוֹת** ובדומה כ"י; וכן הצורה במחזורי אשכנז. ראה אלדר, מסורת, עמ' 269.

¹⁶⁷⁹ ראה ייבין, שם, עמ' 1059. וכך במחזורי אשכנז. ראה אלדר, שם, עמ' 212.

¹⁶⁸⁰ בדומה כ"י וכ"י. זו הקריאה המקובלת אצל העדות שלא במקרא. ראה אלדר, שם, עמ' 212–213.

¹⁶⁸¹ ראה ייבין, שם, עמ' 1058. לענין הצורות כולן בניקוד בבלי ראה גם פורת, לשון חכמים, עמ' 137–138.

¹⁶⁸² ההדגשה בצורות מדברי ריב"ג שלהלן שלי היא.

¹⁶⁸³ ראה ריב"ג, הרקמה, עמ' קט.

¹⁶⁸⁴ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 103; הנ"ל, לשון חכמים, עמ' 71.

¹⁶⁸⁵ ראה ברויאר, פסחים, עמ' 240–241.

בסידורים ובמחזורים אשכנזיים תוקנו רוב צורות הריבוי של שמות בסופית –ות בהתאם לדקדוק המקרא, אך בכל זאת נתקיימו בהן צורות לשון חז"ל.¹⁶⁸⁶ הצורה **מלכיות** שכיחה ביותר במחזורים, ובמחזור היידנהיים לראש השנה ליד **זכויות** באה פעם אחת הצורה **זכויות**.¹⁶⁸⁷

להלן הממצא העולה מן המכילתא:

גלות – גליות (בשלח, ו, 115); **זכות – זכויות** – רק בנטייה: **זכויותיו** (עמלק, א, 191); **יראות – יראיות** – X2 (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84); **מלכות – מלכיות** – X6 (שירה, ב, 125; X3 שירה, ו, 137; עמלק, א, 181; בחדש, ט, 236); **פורענות – פורעניות** – X6 (שירה, ה, 132; שירה, ה, 133; שירה, ו, 137; שירה, ו, 138; ויסע, ד, 169; ויסע, ה, 170); **רשות – רשויות**¹⁶⁸⁸ – X3 (שירה, ד, 130; X2 בחדש, ה, 220).

הערות

במכילתא באים בריבוי השמות האלה: **גלות, זכות, יראות, מלכות, פורענות, רשות**. בכל השמות, לבד מן השם **רשות**, בצורת הריבוי התנועה משתנה מ-u ל-i, כגון **גלות – גליות**.¹⁶⁸⁹ בשם **רשות** נותרת התנועה u: **רשות – רשויות** (כבמשנה). השמות **אומנות** (X10 [פסחא, יח, 73; X2 בשלח, ב, 91; X2 בשלח, ב, 93; נזיקין, א, 248; **אומנותו** – X4 נזיקין, א, 248); **עדות** (ויסע, ו, 174; כספא, כ, 322) ו**חנות** (חנותו – תשא, א, 341), המסתיימים אף הם בצורן -ות, באים במכילתא רק בצורת היחיד. להלן הפירוט:

(1) גלות. השם **גלות** מקורו במקרא (מל"ב כה, כז ועוד). צורת הריבוי לשם זה **גליות** עולה לראשונה בלשון התנאים: היא באה 7 פעמים בתוספתא (אין במשנה), פעם אחת במכילתא דר"י (בשלח, ו, 115) ופעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י; 3 פעמים בסדר עולם רבה, פעם אחת בספרא ופעם אחת בספרי דברים. במכילתא באה צורת היחיד **גלות** 3 פעמים:

גלות חזרה למקומה, שנ' "בעבר הירדן ישבו" וג' (עמלק, א, 178).

"וחרה אפי", ר' ישמע' או': נא' כאן "חרון אף" ונא' להלן "חרון אף", מה להלן עצרת

גשמים וגלות [...] אף כאן עצרת גשמים וגלות (נזיקין, יח, 314).

פעם אחת באה צורת הריבוי **גליות**:

וכן את מוצא שאין הגליות עתידות מתכנסות אלא בשכר אמנה שהאמינו (בשלח, ו, 115).

¹⁶⁸⁶ ראה כהן, לשון התפילה, עמ' 262, 275.

¹⁶⁸⁷ ראה קוטשר, לשון חכמים, עמ' 71; אלדר, מסורת, עמ' 213.

¹⁶⁸⁸ צורה זו יוצאת דופן בצורן הריבוי שלה. ראה הערה להלן.

¹⁶⁸⁹ הניקוד על-פי כתבי יד מנוקדים למשנה.

הצורה **גליות** באה גם בתלמודים: 21 פעמים בתלמוד הירושלמי ו-30 פעמים בבבלי.¹⁶⁹⁰

(2) **זכות**. השם **זכות** נתחדש בלשון התנאים. שם זה בא לרוב בכל ספרות חז"ל. צורת היחיד **זכות** באה במכילתא 37 פעמים, לרוב בצירוף ב"ית היחס: **בזכות** (פסחא, פתיחתא, 2 ועוד), **בזכותן** (X3) פסחא, פתיחתא, 5 ועוד); צורת הריבוי באה פעם אחת בנטייה - **זכיותיו**: גדולה מילה, שכל זכיותיו של משה לא עמדו לו בשעת דחקו (עמלק, א, 191).

(3) **יראות**. השם **יראות** בא בספרות התנאים בצורת היחיד שלו רק בנסמך ובצירוף **יראות חטא** פעמיים במשנה (עדיות ה, ו; סוטה ט, טו) ופעם אחת במכילתא: מגיד שהבושה מביאה לידי **יראות חטא** (בחדש, ט, 237).¹⁶⁹¹

לצד **יראות חטא** בא במשנה הצירוף **יראת חטא** (X2 אבות ג, ט; סוטה ט, טו), ובו צורת סמיכות של השם **יָאָה**. בארמית המקראית ובתרגום אונקלוס נוהגת תופעה של סופית -**ות** בנסמך ובנטייה של שמות בעלי סופית -**ה**; לדעת קוטשר, הצורה **יראות** היא צורה מיוחדת לסמיכות של צורת הנפרד **יָאָה**.¹⁶⁹²

במכילתא עולה צורת הריבוי של השם **יראות**, והיא באה פעמיים באותו המדרש: בעל-צפון נשתייר מכל היראות¹⁶⁹³ בשביל לפתות לבן של מצרים (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84).

צורת הריבוי **יראות** היא על דרך ריבוי שמות המסתיימים בצורן -**ות** בלשון חכמים, כגון **מלכות/מלכיות; גלות/גליות** וכד'.¹⁶⁹⁴ על כן נראה שאין הצורה **יראות** סמיכות של **יָאָה**, כדעת קוטשר, אלא צורת נפרד במשקל **קטלות**.¹⁶⁹⁵ צורת ריבוי לשם זה באה בכל ספרות חז"ל רק במכילתא דר"י.

(4) **מלכות**. צורת היחיד **מלכות** באה במכילתא 63 פעמים. צורת הריבוי של שם זה במכילתא היא **מלכיות**, כבשאר כתבי יד טובים של ספרות התנאים. צורה זו באה במכילתא 6 פעמים: וכן את מוצא שאין המקום עתיד להיפרע מן המלכיות לעתיד לבא עד שיפרע משריהם תחילה (שירה, ב, 125).

¹⁶⁹⁰ בסידורים אשכנזיים מנוקדת צורת הריבוי בקיבוץ בלמ"ד גליות, על דרך צורת הריבוי המקראית. ראה אלדר, מסורת, עמ' 212.

¹⁶⁹¹ צירוף זה בא 3 פעמים בספרות האמוראים בבבלי (נדרים ב ע"א; X2 כתובות מו ע"א).

¹⁶⁹² ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125-127.

¹⁶⁹³ במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: **היראות**.

¹⁶⁹⁴ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 102-104; קוטשר, לשון חכמים, עמ' 71; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172-173; בר-אשר, טיפוסים, עמ' 93; ברויאר, פסחים, עמ' 240-241.

¹⁶⁹⁵ ראה סעיף 2.1.1.5 - משקל קטלות.

וכשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא כארזים]... וכשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא בכסף וזהב [...] וכשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא בחיות (שירה, ו, 137).

"עד בוא השמש", לפי שלמדנו על המלכיות כולן שאינן עושין מלחמות אלא עד שש שעות, אבל מלכות זו חייבת עושה מלחמה משחרית לערבית (עמלק, א, 181).
הראהו ארבע מלכיות שהן עתידין לשעבד את בניו [...] "אימה" זו מלכות בבל, "חשיכה" זו מלכות מדי, "גדולה" זו מלכות יון, "נופלת" זו מלכות רביעית (בחדש, ט, 236).

השם **מלכות** מקורו במקרא. הוא בא לרוב בעיקר בספרי המקרא המאוחרים, אבל נוכל למצוא גם פעמיים בכתיב חסר וי"ו בספרים קדומים יותר: **מַלְכָּתוּ**¹⁶⁹⁶ (במדבר כד, ז; מל"א ב, יב). צורת הריבוי של השם באה פעם אחת בדניאל: **מַלְכָּיוֹת** (דניאל ה, כב).
צורת הריבוי של השם **מלכות** על-פי כ"ק למשנה היא **מַלְכָּיוֹת** (ראש השנה ד, ה); כך הוא גם בניקוד בבלי של לשון חכמים,¹⁶⁹⁷ וכך בניקוד ארץ-ישראלי של הפיוט. קריאה זו בתנועת i מקובלת אצל העדות שלא במקרא.¹⁶⁹⁸

(5) פורענות. צורת היחיד **פורענות** באה במכילתא 34 פעמים. צורת הריבוי **פורעניות** – 6 פעמים:

והיו המים נלחמים בהם בכל מיני **פורעניות** – X3 (שירה, ה, 132; שירה, ה, 133; שירה, ו, 137).

יבא הים שאין לו לב, ויפרע מן המצרי' שהיה להם לב ושיעבדו את ישר' בכל מיני **פורעניות** (שירה, ו, 138).

אם תזכו לשמר את השבת תנצלו משלש **פורעניות** (ויסע, ד, 169).

אם תשמרו שבת זו תינצלו מן שלש **פורעניות** (ויסע, ה, 170).

השם **פורענות** נתחדש בלשון התנאים. שם זה הוא פרי הרחבה של השם הארמי **פורען** במשקל המופשט הארמי.¹⁶⁹⁹ **פורענות** בא לרוב בספרות חז"ל. צורת הריבוי שלו היא **פורעניות**, על דרך ריבוי שמות המסתיימים בצורך -**ות**. פעם אחת בתוספתא באה הצורה **פורעניות** על דרך ריבוי שמות כאלה במקרא (תוספתא סוטה ב, ג).

¹⁶⁹⁶ קריאה זו עולה מניקוד השם, ואפשר שהוא שייך למשקל אחר.

¹⁶⁹⁷ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1056.

¹⁶⁹⁸ ראה אלדר, מסורת, עמ' 213.

¹⁶⁹⁹ ראה גרוס, משקלים, עמ' 55.

(6) **רשות**. השם **רשות** בא במכילתא 112 פעמים ביחיד; 3 פעמים באה בה צורת הריבוי **רשויות**, פעמיים באותה הפרשה:

שלא ליתן פתחון פה לאומות העול' לומר שתי **רשויות** הן (שירה, ד, 130).

"נהר דינור נגיד" וג', שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר שתי **רשויות** הן [...] ר'

נתן או': מיכן תשובה למינין שהיו או' שתי **רשויות** הן (בחדש, ה, 220).

השם **רשות** נתחדש בלשון התנאים. בספרות חז"ל באות שתי צורות ריבוי לשם זה, האחת – **רשויות**: פעם אחת במשנה (סנהדרין ד, ה); 3 פעמים במכילתא דר"י;¹⁷⁰⁰ פעם אחת במכילתא דרשב"י בטקסט מקביל (שם, טו, ג, 81);¹⁷⁰¹ פעמיים בתלמוד הירושלמי, פעמיים בתלמוד הבבלי ועוד 15 פעמים במדרשי אגדה (בראשית רבה, קהלת רבה, תנחומא, דברים רבה ועוד). הצורה השנייה – **רשויות**, על דרך ריבוי צורות חתומות -ות בלשון חז"ל, באה פעם אחת בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (שם, טו, ג, 81); פעם אחת במכילתא לדברים (לב, לט, 190) ועוד 3 פעמים בתלמוד הבבלי.

2.2.3.2 שמות נקביים אחרים

ביריא/ביריה – **בריות** – X4 (ויסע, א, 158; X2 עמלק, א, 195; נזיקין, יב, 292); בנטייה: **בריותיו** – X2 (שירה, ד, 130; שירה, ד, 131); **חבית** – **חביות** – רק בנטייה: **חביותיו** (נזיקין, יג, 294); **כנסת** – **כנסיות** (בחדש, י, 241); **מטמונת** – **מטמוניות** – X3 (בשלח, א, 88; עמלק, א, 176; בחדש, ה, 220) **קטנית** – **קטניות** – X2 (פסחא, ח, 26; פסחא, יז, 64).

הערות

- (1) על צורת הריבוי **פרשויות** ראה להלן בפרק 'שמות כפולי צורה בריבוי'.¹⁷⁰²
- (2) **ביריא/ביריה** – **בריות**. השם **ביריא/ביריה** הוא צורת שם פעולה במשקל **קטיִלָה** משורש **בר"א**. פועלי ל"א ניטים בלשון חכמים על דרך גזרת ל"י, וצורות רבות מופיעות בתור **קטיִלָה** תחת המשקל הנפוץ בפועלי ל"י **קטיִלָה**.¹⁷⁰³ כך נתקבלו צורות שם פעולה, כגון **קרית** שמע (ברכות ב, ה ועוד); **בְרִיָה** (=בריאה), במשמעות 'נקבה של בְרִיא' (כלים כד, יז ועוד) וכן במשמעות 'יצור' (**ביריא**, מכילתא דר"י, ויסע, א, 160) ועוד.¹⁷⁰⁴ **בירייה** משמשת כמעט תמיד פרי הפעולה.¹⁷⁰⁵

¹⁷⁰⁰ ראה לעיל.

¹⁷⁰¹ באותה הפרשה באה גם הצורה **רשויות**. ראה להלן.

¹⁷⁰² סעיף 2.2.4.2.

¹⁷⁰³ עדות לקריאה זו באה לנו גם מטקסטים בניקוד בבלי. ראה פורת, לשון חכמים, עמ' 108; ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 887.

¹⁷⁰⁴ ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 26–29;

במכילתא באות 4 צורות נפרד **בריות** במשמעות 'יצורים' (ויסע, א, 158; X2 עמלק, א, 195; נזיקין, יב, 292) ו-2 צורות נצמד: **בריותיו** – X2 (שירה, ד, 130; שירה, ד, 131).

בספרות התנאים השם **בריות** לשון נקבה: מה הבריות אומרות עלינו (תוספתא סוטה ה, יב); עד שהבריות מרננות אחריו ואומרות (ספרי דברים, יג, 22). אף בתלמוד הבבלי אנו מוצאים לשון נקבה: מה הבריות אומרות עליו (יומא פו ע"א), אולם בתלמוד הירושלמי לשון זכר: בשעה שהבריות חוטאין הוא מביט בהן (ירושלמי, ברכות ט, ב [יג, ג]); כל זמן שהבריות רגילין לחבוט (ירושלמי, תרומות יא, ה [מז, ד]). במדרשי אגדה ברוב המקרים לשון זכר.¹⁷⁰⁶

(3) **חבית – חביות**. השם **חבית** במשמעות 'כלי חרס גדול לשמירת נוזלים' נתחדש בלשון התנאים. צורת ריבוי נפרד **חביות** באה לרוב בכל ספרות התנאים. צורת הנצמד היא **חביות-**, כגון **חביותיו** (בבא מציעא ז, ז). בכל ספרות התנאים לא נודמנה צורת נסמך של שם זה. לעולם באות צורות סמיכות פרודה, כגון **חביות של יין** (עבודה זרה ה, ב); **חביות של גרוגרות** (תרומות ג, י). צורת הנסמך **חביות-** באה פעם אחת בתלמוד הירושלמי: מאה **חביות יין** (בבא בתרא ו, ג [טו, ב]), ולצדה לרוב באות צורות הסמיכות הפרודה כבספרות התנאים: **חביות של יין** (בבא בתרא ט, ז [יז, א]), וכן הוא בתלמוד הבבלי.

במכילתא באה רק צורת הנצמד **חביותיו**, פעם אחת, במניית סוגי הגנבים:

והמפ!חת!¹⁷⁰⁷ **חביותיו** והן מכורות (נזיקין, יג, 294).

(4) **כנסת – כנסיות**. השם **כנסת** נתחדש בלשון התנאים במשמעות 'כינוס, התוועדות' בצירוף **כנסת הגדולה** (אבות א, א) וכן במשמעות 'בית תפילה' בצירוף הסמיכות **בית כנסת** (ברכות ז, ג; ביכורים א, ד; מכילתא, בחדש, יא, 243 ועוד). כששני שמות מצטרפים על ידי סמיכות להביע מושג אחד, מרבים על פי רוב את הנסמך, כגון **חוטי צמר** (מקואות ט, א); **צורפי זהב** (שבת ח, ד) כבמקרא: **אנשי אמת** (שמות יח, כא). אולם כבר בספרי המקרא המאוחרים אנו עדים לריבוי נסמך וסומך בשמות מורכבים המביעים מושג אחד: לצד **גְבוּרֵי חַיִל** (דה"א ז, ב) יש **גְבוּרֵי חַיִלִּים** (דה"א ז, ה). וכן הוא בלשון התנאים בצירופים, כגון **בתי כנסיות** (תרומות יא, י; פסחים ד, ד; תוספתא תעניות ב, ד ועוד); **בתי מדרשות** (תרומות יא, י ועוד).¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁵ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 105.

¹⁷⁰⁶ ראה ברגרין, עיונים, עמ' 160–163.

¹⁷⁰⁷ במילון ההיסטורי מציעים לקרוא את הצורה המשובשת **מפתח**.

¹⁷⁰⁸ ראה סגל, דקדוק, עמ' 96.

במכילתא בא הצירוף **בתי כנסיות** פעם אחת בריבוי לצד **בתי מדרשות**:

הואיל ונתנה תורה רשות לעשות בבית המקדש הרי אני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (בחדש, י, 241).

(5) ***מטמונת**¹⁷⁰⁹ – **מטמוניות**. במקרא בא השם **מטמון** (בראשית מג, כג) במשמעות 'אוצר טמון',

וריבוי: **מטמונים** (איוב ג, כא ועוד); בסמיכות: **מְטַמְּנֵי** מסתרים (ישעיה מה, ג).

בספר בן סירא עולה הצורה הנקבית **מטמונת**, המקבילה ל**מטמון** המקראית: "בת לאב **מטמונת** שקר" (בן סירא מב, ט). צורת יחיד בזכר או בנקבה אינה באה במשנה ובתוספתא. במדרשי ההלכה עולה צורת ריבוי לנקבה **מטמוניות**, והיא באה פעם אחת בספרא (בחוקותי, ב, ב) ו-3 פעמים במכילתא דר"י (בשלח, א, 88; עמלק, א, 176; בחדש, ה, 220). לדוגמה:

מושלו משל למה הדבר דומה. לאחד שנפלה לו פלטורי בירושה במדינת הים ומכרה בדבר מועט,¹⁷¹⁰ והלך הלוקח ומצא בה מטמוניות ואוצרו' של כסף ושל זהב ושל אבנים טובות ומרגליו' (בשלח, א, 88).

2.2.3.3 שמות זרים ומילים שאולות

צורות היחיד של השמות הזרים מובאות על-פי הערכים במילון ההיסטורי. שמות זרים רבים שמקורם ביוונית או לטינית – צורת הריבוי שלהם מסתיימת בצורת **-יות**. להלן יובאו מראי המקומות מן המכילתא, אולם השמות לא יידונו בהרחבה.

איקונין – **איקוניות** (X2 בחדש, ה, 233); **אסטרטא** – **איסטרסיות** (ויסע, ג, 164); **אפסניא** – **אופניניות** (שירה, ד, 131); **בלסטרטא** – **בליסטריות** – X2 (בשלח, ב, 95; בשלח, ד, 102); **דידכי** – **דידכיות** (בשלח, א, 85); **טרמיטא?** – **טורמיות** – X9 (X4 בשלח, ב, 91; X2 בשלח, ב, 94; X3 בשלח, ב, 95); **מרגלית** – **מרגליות** – X6 (X2 בשלח, א, 88; בשלח, ה, 108; בשלח, ו, 113; שירה, ב, 122; שירה, ז, 140); **תסברא** – **תוסווריות** (שירה, ז, 139).

¹⁷⁰⁹ צורת היחיד מובאת על-פי הערך שנקבע במילון ההיסטורי, על-פי ספר בן סירא. במדרשי אגדה באה צורת יחיד אחרת לנקבה: **מטמונית** (בראשית רבה ז, ז; נב, ה; עד, ז; מדרש תהלים מז, יד, פי א). מובן שצורת הריבוי **מטמוניות** יכולה לשמש ריבוי גם ל**מטמוניות**.

¹⁷¹⁰ הצורה **מועט** באה במכילתא 5 פעמים. היא קרוב לוודאי תוצאה של הפלולוגיה (ראה שרביט, הפלולוגיה, עמ' 559). בכתבי יד טובים של המשנה (כ"י"ק, כ"י"פ, כ"י"י פארמה ב), בשרידי הירושלמי ובכתב יד וטיקן 30 של בראשית רבה שלטת הצורה **ממועט** (ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1254; הנמן, תורת הצורות, עמ' 195; בר-אשר, פארמה ב, עמ' 178; אלדר, מסורת, עמ' 423; סוקולוף, עברית, עמ' 295). בדפוסי המשנה ובבבלי ברוב המקרים באה הצורה הקצרה **מועט** (ראה אפשטיין, שם, שם) וכן הוא במסורת הקדם-אשכנזית (ראה אלדר, שם, שם). בכתבי יד של התלמוד הבבלי מזדמנות גם צורות אחדות על דרך **ממועט** כבמשנה (ראה ברויאר, פסחים, עמ' 141, הערה 460).

הצורה **מועט** באה שלוש פעמים במגילות הגנוזות. לדעת בר-אשר, **מועט=מעט**, והווי"ו באה לציין שווא נע שהיה הגוי בתנועה u/o בגלל קרבתו לעיצור מ"ם (ראה בר-אשר, כתיבים, עמ' 91–92). ראה עוד הדיון בצורות **מעוטה**, **מעוטין**, סעיף 1.4.2.3.2 (4), (ב) בינוני פעול.

2.2.4 שמות כפולי צורה בריבוי

בלשון התנאים יש לא מעט שמות ביחיד שיש כנגדם שתי צורות ריבוי המציינות לאותה המשמעות של השם ביחיד. מילונים וקונקורדנציות, למשל מילון בן-יהודה, שחזרו לעתים שתי צורות יחיד על-פי הריבוי, אולם למעשה בלשון התנאים קיימת רק צורת יחיד אחת, ולה יש לייחס את שתי צורות הריבוי. בדיון זה הלכתי בדרכו של שרביט.¹⁷¹¹

2.2.4.1 שמות זכריים

אלוה – אלהים – X2 (אלהי' – שירה, א, 117; אליים – כספא, כ, 332); בנסמך: אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב (פסחא, טז, 60); אלהי כסף (בחדש, י, 241); בנטייה: אליינו (פסחא, טז, 60); אלוהיהן (בחדש, ו, 223; X2 בחדש, י, 239) / אלוהות – X6 (שירה, ח, 142; שירה, ח, 143; X2 בחדש, ו, 223; X2 בחדש, ו, 224); בוקר – בקרים (בשלח, ה, 107) / בוקרות (X2 בשלח, ה, 107); דיבר – דברות X17 (X3 פסחא, פתיחתא, 1; פסחא, פתיחתא, 2; פסחא, א, 6; פסחא, יא, 36; ויסע, א, 157; X4 בחדש, ג, 213; בחדש, ג, 215; X2 בחדש, ד, 218; בחדש, ה, 219; בחדש, ח, 234; בחדש, ט, 237) / דיברות – X6 (פסחא, יא, 36; בחדש, ג, 215; X3 בחדש, ד, 218; בחדש, ח, 233) / דבורות (עמלק, ב, 197); זור – דורים (בחדש, ו, 227) / זורות – X39 (פסחא, א, 6; X2 פסחא, ג, 11; X7 פסחא, ד, 13; X2 פסחא, ה, 16; X2 פסחא, ח, 26; X3 פסחא, יא, 39; פסחא, יד, 50; פסחא, טו, 52; X2 פסחא, טו, 53; X2 פסחא, טו, 56; פסחא, יז, 64; X2 בשלח, א, 83; X3 בשלח, ה, 109; ויסע, ה, 172; עמלק, ב, 181; עמלק, ב, 186; X2 עמלק, ב, 187; בחדש, ו, 224; X2 בחדש, ו, 227; X2 נזיקין, ד, 262); בנטייה: דורותיו (X2 עמלק, ב, 185); ולד – ולדים – בנטייה: ולדיה – X3 (X2 נזיקין, ב, 251) / ולדות – X8 (X2 נזיקין, ח, 275; X3 נזיקין, ח, 276; X3 נזיקין, י, 283) / וולדות – X2 (נזיקין, ח, 274; נזיקין, י, 283); חיל - חיילים (עמלק, א, 181) / חיילות – X3 (בשלח, א, 89; בשלח, א, 90; שירה, ג, 127); בנטייה: חיילותינו (שירה, ד, 131); חיילותיהם (בשלח, א, 88); יום – ימים – X42 (X2 פסחא, ה, 14; פסחא, ה, 15; X4 פסחא, ה, 16; פסחא, ה, 17; פסחא, ח, 27; פסחא, י, 33; X2 פסחא, טז, 60; X2 פסחא, יז, 64; X4 פסחא, יז, 68; X6 פסחא, יז, 69; בשלח, ט, 91; בשלח, ב, 123; ויסע, א, 154; ויסע, ד, 168; בחדש, א, 206; X3 בחדש, ז, 230; נזיקין, י, 230)

¹⁷¹¹ ראה שרביט, ריבוי.

284; נזיקין, יח, 312; כספא, יט, 315; תשא, א, 341; ויקהל, א, 345; ויקהל, א, 346; ויקהל, א, 347; בנסמך: ימי אנוש בן שת (בחדש, ו, 223); ימי אפילה – X5 (פסחא, יב, 42); X2 פסחא, יג, 47; בשלח, פתיחתא, 78; בשלח, א, 89); ימי בגרות (X2 נזיקין, ג, 260); ימי בראשית (X2 פסחא, ט, 30); בימי דבורה וברק (בשלח, ה, 105); ימי חשך (ויסע, א, 160); ימי טרגיאנוס (בשלח, ב, 95); ימי יוחנן בן קרח (בשלח, ב, 95); ימי נעורים (נזיקין, ג, 260); ימי סנחריב (בשלח, ב, 95); ימי פסח (X2 פסחא, ז, 26); בנטייה: ימי (בחדש, א, 203); מַיְמִיד (נזיקין, יח, 313); ימיו (בחדש, י, 240); X2; בחדש, א, 244); מימיהם (עמלק, א, 177) / ימות – רק בנסמך: ימות הגשמים (X2 נזיקין, ג, 259); ימות החמה (X2 נזיקין, ג, 259); ימות ירמיה (ויסע, ה, 172); ימות המשיח (פסחא, טז, 60);¹⁷¹² ימות השנה (פסחא, י, 35; בשלח, ו, 113); צלם – צלמים (שירה, ח, 144) / צלמין (בחדש, ח, 233) / צלמות – בנטייה: צלמותיו (בחדש, ח, 233); קבר – קברים (בנסמך: קברי אבות – X2 עמלק, ב, 184) / קברות – X2 (פסחא, פתיחתא, 3; כספא, כ, 326); קול – קולים – בסמיכות: קולי קולות (בחדש, ט, 235) / קולות – X6 (ויסע, א, 157; ויסע, ג, 166; X2 בחדש, ג, 214; X2 בחדש, ט, 235).

הערות

(1) אלוה – אלוהים/אלוהות. במקרא משמש השם אֱלֹהִים כינוי לאלהי ישראל (דברים לב, טו), אבל גם כינוי לאלהי הגויים: "כי-לא יוכל כל-אלוה כל-גוי וממלכה להציל עמו מידי ומיד אבותי" (דה"ב לב, טו). צורת הריבוי הרגילה אלהים משמשת הן לקודש (בראשית א, א) הן לחול: אלהים אחרים (שמות כ, ג).

בספרות התנאים נתייחד השם אלוה לחול בלבד – אלוהי העמים – וצורת ריבוי לעולם היא אלוהות, כגון "תדעו שהן אלהות שהרי אילו לא בטל" (עבודה זרה ד, ז), ובכ"ק מנוקד אֱלֹהוֹת; ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד יירש את הארץ, אנו שעובדים אל'ות הרבה, אינו דין שנירש את הארץ (ספרי דברים, לא, 50). ובמדרש פסוק: "אל תפנו אל האלילים ואלהי" תחילתן אלילים הן, אם פונה את אחריהן, עושה את אותן אלוהות (ספרא קדושים א, א).

יבין מעיר שבמילה אלהי בא לעתים דגש מעל ללמ"ד לסימון משמעות חול במילה.¹⁷¹³ לדעת שרביט, הניקודים של כ"י"ק למשנה ושל אסמני 66 לספרא וחלק מן ההקשרים הענייניים והתחביריים (אלוהות הרבה: אלוה אחד) שוללים את טענת בן-יהודה ואחרים הרואים בצורה אלוהות שם מופשט, ואינם מותירים מקום לספק כי מדובר בצורת ריבוי.¹⁷¹⁴

¹⁷¹² ציטוט ממשנה ברכות א, ה.

¹⁷¹³ ראה יבין, ניקוד בבלי, עמ' 908.

צורת הריבוי **אלוהות** מן **אלוה** מצויה במשנה, במכילתא דר"י, במכילתא דרשב"י, בספרי דברים, בירושלמי והרבה במדרשי אגדה (בייחוד במדרש רבה ובתנחומא). שם במקרים מסוימים בולטת צורת הריבוי, ואין לפרשה כשם מופשט. כך, למשל:

המינין שאלו את ר' שמלאי, כמה **אלוהות** בראו את העולם? אמ' להן: ולי אתם שואלין? לכו ושאלו את אדם הראשון (ירושלמי, ברכות ט, א [יב, ד]).
 ר' יוסי או': אינן עולין לו, **אלוהות** ומלכיות עולין לו משם שנים (ירושלמי, ראש השנה ד, ו [נט, ג]).

להלן הממצא העולה מן המכילתא:

פעמיים מופיעה צורת הריבוי **אלהים** ככינוי לאלהי ישראל:

"זכרו תורת משה עבדי", והלא תורת אלהי היא, שנ' "תורת יי תמימה" (שירה, א, 117).
 אבל הקב"ה קרוי לשם שבח: אל, **אלים**, אלהיך, שדי, צבאות, אלהיה-אשר-אהיה, חנון ורחום, אך אפים ורב חסד ואמת (כספא, כ, 332).

בצורת הנסמך ובנטייה נסמכים השמות ברוב המקרים על דרשת הפסוק: צורת הנצמד **אלינו** והצירופים **אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב** (פסחא, טז, 60) נסמכים על שמות ג, טו ועל לשון התפילה; **אלהי כסף** (בחדש, י, 241) נסמך על דרשת הפסוק בשמות כ, כג; צורת הנצמד **אלוהיהן** (בחדש, ו, 223; X2 בחדש, י, 239) נסמכת על דרשת המילה **אלהים** בפסוק "לא יהיה לך אלהים אחרים" (שמות כ, ג).

בכל שש ההיקריות של צורת הריבוי **אלוהות** גם במכילתא, כבשאר ספרות התנאים, הכוונה לאלוהי הגויים. לדוגמה:

"מי כמוכה באילים יי", מי כמוך באילו שאחרים קוראין אותן **אלוהות** ואין בהן ממש (שירה, ח, 143).

ר' אלע' או': "אלים אחרי", שהן מחדשין להן **אלוהות** בכל יום (בחדש, ו, 224).

(2) **בוקר** – **בקרים/בוקרות**. במשנה ובתוספתא אין צורות ריבוי מן **בוקר**. צורות ריבוי באות במכילתות ובתלמודים. במכילתא דר"י באות שתי צורות ריבוי לשם **בוקר**; הצורה האחת **בקרים**, על דרך הריבוי במקרא (ישעיה לג, ב; איכה ג, כג ועוד):

וכן אתה מוצא שאין המקום עתיד ליפרע מרשעים בגיהנם אלא **לבקרים**, שנ' "לבקרים אצמית" (בשלח, ה, 107).

נראה שבמקום זה נסמכת צורת הריבוי על דרשת הפסוק "לְבָקְרִים אַצְמִית כָּל-רְשְׁעֵי אֶרֶץ" (תהלים קא, ח).

בספרות התנאים באה צורת הריבוי **בְּקָרִים** רק עוד פעם אחת במכילתא דרשב"י (יב, י, 14).

הצורה האחרת, הבאה לצד **בְּקָרִים** באותה הפרשה, היא **בּוֹקְרוֹת**, צורת ריבוי חדשה ויחידאית:

"וישכם שמואל לקראת שאול בבקר", **בּוֹקְרוֹת** הנביאים העתידין לעמוד אחריהם מניין?

ת"ל "י"י בוקר תשמע קולי" וג', **בּוֹקְרוֹת** העולם מניין? "חדשי' לבקרים" (בשלח, ה, 107).

במהדורת הורוביץ-רבין הנוסח הוא **בְּקָרִים** של נביאים העתידיים לעמוד מניין? שני "ה' בקר תשמע

קולי בקר אערוך לך ואצפה" (תהלים ה, ד). **בְּקָרוֹ** של עולם הבא מניין? שני "חדשים לבקרים רבה

אמונתך" (איכה ג, כג).

באפראט המדעי מובאים חילופי הנוסח בכתבי היד ובדפוסים של המכילתא:

בשורה 12 – בילקוט (שלונקי רפ"ו) – **בּוֹקְרוֹן** של; בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובמדרש חכמים –

בְּקָרוֹת (אוקספורד ומינכן: **בּוֹקְרוֹת**).

בשורה 13 – בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן ובמדרש חכמים – **בּוֹקְרוֹת** (מדרש חכמים – **בְּקָרוֹת**).

אף שצורת הריבוי המיוחדת הייתה ברורה בכתב היד, העדיפו המהדירים להביא נוסח אחר,

ובמקום השני אף שונה מספרו של השם מרבים ליחיד (**בְּקָרוֹ**).

(3) **דִּיבְרֵי** – **דְּבָרוֹת/דִּיבְרוֹת/דְּבוֹרוֹת**. השם **דִּיבְרֵי** בא לצד **דִּיבּוֹר** באותה המשמעות. מקורו כשם פעולה

דְּבַר/דִּיבְרֵי במקרא: "והנביאים יהיו לרוח וְהִדְבָּר אֵין בְּהֵם" (ירמיה ה, יג). במכילתא הוא בא לצד

השם **דִּיבּוֹר** באותה המשמעות ולרוב באותם ההקשרים. בחלק מהמקומות אין הוא משמש עוד

כשם פעולה אלא כשם מופשט, וממנו הביטוי **עֲשֵׂת הַדְּבָרוֹת**.¹⁷¹⁵

צורת הריבוי **דְּבָרוֹת/דִּיבְרוֹת** באה במכילתא לרוב. לדוגמה:

מה נשתנה הדיבר הזה מכל הדיברות שבתורה? שכל הדברות שבתור' הדבר מפי משה

לאמר לכל ישראל ואף כאן הדיבר מפי משה לאמר לכל ישראל' (פסחא, יא, 36).

לצדה באה צורת הריבוי היחידאית **דְּבוֹרוֹת**; אין עוד כמוה בכל ספרות חז"ל:

"היה אתה לעם" וג', היה ככלי מלא דבורות (עמלק, ב, 197).¹⁷¹⁶

(4) **דוֹר** – **דוֹרִים/דוֹרוֹת**. במקרא באות שתי צורות ריבוי לשם **דוֹר**: הצורה **דוֹרִים** באה רק בצורת

הנפרד 3 פעמים (ישעיה נא, ח; תהלים עב, ה; קב, כה). לצדה באה הצורה **דוֹרוֹת** בנפרד (איוב מב,

¹⁷¹⁵ ראה ברגרין, עיונים, עמ' 75; עמ' 84–89.

¹⁷¹⁶ וראה עוד בפרק שמות הפעולה, סעיף 2.1.2.5 – חילופי משקלים מבניין פיעל.

טז), בנסמך: **דורות עולמים** (ישעיה נא, ט) ובנצמד: **בְּדֹרֹתָיו** (בראשית ו, ו); **דֹּרֹתֵיכֶם** (ויקרא כג, מג ועוד).

בלשון התנאים שלטת הצורה **דורות** בנפרד ובנצמד. בנסמך באה על פי רוב הצורה **דורות- (לדורות דורותיו** [מכילתא לדברים יב, כ, 61; ספרא, חובה, יב, א; ספרי דברים עט, 145]), אבל לצדה עולה הצורה **דורי-**:

גיהנם נתנעלת בפניהם ונדונין בה לדורי דורות (תוספתא סנהדרין יג, ה).

כשהוא אומר 'את' רבה את הכל לדורות ולדורי דורות (ברייתא דל"ב מידות הפירוש: פסקה א, עמ' 12).¹⁷¹⁷

במכילתא באה צורת הנפרד **דורות** 39 פעמים, ופעם אחת באה צורת הנפרד **דורים**:

כשם שמידת הפורענות לארבע' דורות כך מידת הטובה לארבעה דורות, ת'ל "לאלפים", אי "לאלפים" שומע אני מעוט אלפים שנים? ת'ל "לאלף דור", דורים לאין חקר ואין מספר (בחדש, ו, 227).

במהדורת הורוביץ-רבין: "תלמוד לומר לאלף דור, לאין חקר ואין מספר". לדעת שרביט, הביטוי בכתבי יד אוקספורד ומינכן בנוי על דרך המקרא.¹⁷¹⁸ נראה שהמדרש נסמך על שני פסוקים: "בדור דורים שנותיד" (תהלים קב, כה); "עשה גדלות ואין חקר, נפלאות עד-אין מספר" (איוב ה, ט).

(5) **ולד – ולדים/ולדות**. במקרא באה פעם אחת צורת היחיד **ולד**: "ותהי שרי עקרה אין לה **ולד**" (בראשית יא, ל).

בלשון התנאים עולות שתי צורות ריבוי בתפוצה משלימה: הצורה **ולדות** באה בנפרד ובנצמד, וצורת הנסמך באה על דרך צורת הריבוי **ולדים - ולדי**.¹⁷¹⁹ להלן דוגמות מן המצוי במשנה:

במשנה באה צורת הנסמך **ולדי**- לצד צורת הריבוי **ולדות**:

המקבל צאן ברזל מן הגוי, ולדות פטורין וולדי ולדות חייבין. העמידו ולדות תחת אימותיהן, ולדות פטורין וולדי וולדות חייבין. רבן שמעון בן גמליא' או': אפילו עד עשרה דורות פטורין שאחריותן לנכרי (בכורות ב, ד).

המקבל צאן ברזל מן הגוים, ולדות פטורין, ולדי וולדות חייבין. מתו אימהות והעמידו וולדות תחת אימותיהן, וולדות פטורין, ולדי ולדות חייבין. רבן שמעון בן גמליאל או': הן וולדותיהן וולדי ולדותיהן פטורין מן הבכורה ומן המתנות אפי' עד סוף העולם (בכורות ב,

ה).

¹⁷¹⁷ אפשר שכאן באה הצורה **דורי** כדי להימנע מרצף של שלוש מילים זהות זו אחר זו.
¹⁷¹⁸ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 345.
¹⁷¹⁹ ראה שם, שם, עמ' 345-346.

במכילתא באה צורת היחיד **ולד** פעם אחת:

"האשה וילדיה" מה ת'ל? מגיד שילדיה כמוה. אין לי אלא שפחה שילדיה כמוה, נכרית מנין? היה ר' ישמע' או': קל וחוו' היא, מה אם שפחה כנענית, שאין לה קידושין מכל אדם, ולדיה כמוה, אף כל שאין לה קידושין מכל אדם, ולדיה כמוה. ואיזה זה? זה ולד שפחה ונכרית (נוזיקין, ב, 251).

בפרשה זו באה פעמיים צורת נצמד בריבוי **ולדיה** תחת הצורה **ילדיה**, כאילו נגזרה מצורת הריבוי ***ולדים**. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה בכל מקום הצורה **ולדיה**. הצורה **ולדיה** באותו ההקשר באה גם פעם אחת בנוזיקין, י, 283.¹⁷²⁰ אפשר שהצורה **ולדיה** היא גרירה אחרי המילה **ילדיה** שבפסוק "האשה וילדיה" (שמות כא, ד).

צורת הריבוי **ולדות** באה במכילתא 10 פעמים (לעתים בווי"ו כפולה בראש המילה). לדוגמה:
אף המתכוין שלא להכות והכה, דין הוא שיהא פטור, אבל בא הכת' ללמדך, שחבל אשה לבעל ודמי וולדות לבעל, וכל המתחייב מיתה, פטור מן התשלומין (נוזיקין, ח, 274).
"ובעל השור נקי", נקי מדמי וולדות [...] אם למדת על אדם שהיה מתכוין לחבירו, והכה את האשה ויצאו ילדיה, ישלם דמי וולדות, אף השור שהיה מתכוין לחבירו, והכה אשה ויצאו ולדיה, ישלם דמי וולדות. הא מה ת'ל "ובעל השור נקי"? נקי מדמי וולדות (נוזיקין, י, 283).

בתלמוד הבבלי באה פעם אחת בריבוי הצורה **ולדים** (תמורה יז ע"ב).

(6) **חיל - חיילים/חיילות**. המילה **חיל** מקראית היא, וריבוייה **חילים** (מל"א טו, כ; מל"ב כה, כג, ובייחוד בספרים המאוחרים). במקרא באה צורת נצמד אחת: **חיליהם** (ישעיה ל, ו).
בספרות התנאים עולה המילה לראשונה ביחיד ובריבוי במדרשי ההלכה. במכילתא דרשב"י, בספרי במדבר ובספרי דברים באה צורת הריבוי **חיילות**, ובנצמד: **חילותיו, חיילותיו**.

במכילתא באה 3 פעמים באה צורת הריבוי **חיילות**:

וכי מנין היה פרעה יודע כמה מתו מישר' בשלשת ימי האפילה? אלא הוציא טומסין שלהן, ולפי טומסין הוציא עליהן חיילות [...] כיוצ' בו דרש ר' ירמיהו, "ויצא אליהם זרח הכושי בחיל אלף אלפים ומרכבות שלש מאות" ולפי מרכבות הוציא עליהם חיילות (בשלח, א, 89-90).

מושלו משל למה הדב' דומ', למלך בשר ודם שנכנס למדינה, ועליו צפירה מקפתו, וגיבוריו מימינו ומשמאלו, וחיילות מלפניו ואחריו (שירה, ג, 127).

¹⁷²⁰ ראה להלן.

פעם אחת באה צורת הריבוי **חיילים** כבמקרא:

"עמלק" כשמעו, "ואת" אילו אשתו ובניו, "עמו" אילו **חיילים** שעומו (עמלק, א, 181).

במכילתא מופיעות גם שתי צורות נצמד – **חיילותיו** ו**חיילותיהם**:

מלך בשר ודם עומד במלחמה, ואינו יכול לזון את **חיילותיו** (שירה, ד, 131).

דרך מלכים להיות מנהגין בסוף **וחיילותיהם** מקדמין לפנייהם (בשלח, א, 88).

מכיוון שהצורה **חיילים** באה רק פעם אחת בכל ספרות התנאים, נראה שהצורה שהייתה שלטת בתקופת התנאים היא הצורה **חיילות** בסופית – **ות**, כרוב צורות הריבוי בלשון התנאים, והצורה הבודדת **חיילים** באה בהשפעת המקרא.

גם בתלמודים באה צורת הריבוי **חיילות**. הצורה **חיילים** באה בעיקר בפיוטים ובמדרשים מאוחרים.

(7) **יום** – **ימים/ימות**. ריבוי השם **יום** במקרא הוא **ימים** בנפרד, **ימי** – בנסמך ובנצמד. פעמיים באה בנסמך הצורה **ימות** – בפסוקי שירה: "זָכַר יְמוֹת עוֹלָם" (דברים לב, ז); "שִׁמְחָנוּ יְמוֹת עֲנִיתָנוּ" (תהלים צ, טו).¹⁷²¹

בלשון התנאים בנפרד לעולם באה הצורה **ימים** ובנצמד הצורה **ימי+כינוי**, אולם בנסמך משמשות שתי הצורות: **ימי-/ימות**. לדעת קוטשר, השפעת הארמית, שבה משמשת המקבילה **יומתא**, היא שגרמה לחידושה של הצורה השירית מן המקרא **ימות** – ולשכיחותה בלשון חז"ל.¹⁷²² סגל מצא שיש בידול סמנטי בין שתי צורות הנסמך: **ימי** – מציינת ריבוי רגיל של יום, ואילו **ימות** – מציינת קיבוץ, עונה, זמן, כגון **ימות המשיח** (ברכות א, ה), **ימות החמה** ו**ימות הגשמים**¹⁷²³ (פאה, ב, א).¹⁷²⁴ ברוב המקרים הבחנה זו מתאימה למצוי בלשון התנאים, אולם יש צירופים, כגון **ימי נערות** שאינם מתאימים לזה.

מבדיקתו של שרביט עולה כי יש התניות תחביריות ולקסיקליות לשימוש בכל אחת מצורות הנסמך של המילה **יום**:

(א) אם יש צורך בכמת מדויק (שם מספר), משתמשים בצורה **ימי** – שמונת ימי החג (ערכין ב, ג), כנגד שאר כל ימות החג (3 פעמים במשנה); שלשת ימי שבתות (בבא קמא ד, ב), כנגד כל ימות השבת (3 פעמים בתוספתא).¹⁷²⁵

(ב) תמיד המבנה התחבירי הוא או **מימות פלוני** או **בימי פלוני**.

¹⁷²¹ השווה **שָׁנָה - שָׁנִים**, אבל **שָׁנוֹת חיים** (משלי ג, ב) ועוד. ראה לעיל סעיף 2.2.1.2, הערות (4).

¹⁷²² ראה קוטשר, מילונות, עמ' 31.

¹⁷²³ בירנבאום מצא כי בצירוף **ימות הגשמים** הסומך תמיד מיועד. ראה בירנבאום, סמיכות, עמ' 10.

¹⁷²⁴ ראה סגל, דקדוק, עמ' 95; שרביט, ריבוי, עמ' 348.

¹⁷²⁵ שרביט, שם, עמ' 348.

(ג) מיון כל הצירופים המצויים בספרות התנאים לשתי קבוצות על-פי ימי-/ימות- מעלה שכמעט שלא תימצא כפילות. הצירופים הנפוצים במשנה ובתוספתא הם: **ימות השנה** (38 פעמים), **ימות הגשמים** (25 פעמים), **ימות החמה** (24 פעמים), **ימות המשיח** (5 פעמים), כנגד: **ימי גמרו** (5 פעמים), **ימי ספרו** (5 פעמים), **ימי טומאה/טהרה** (פעמיים).¹⁷²⁶

הממצא העולה מן המכילתא באשר לצירופי הסמיכות מאשש את מסקנותיו של שרביט, אבל ברוב המקרים מתאימים הדגמים שבהם באה הצורה **ימי-** גם למצוי במקרא:

הנסמך **ימי-** בא בצירופים שיש בהם שם מספר: **שלושת ימי אפילה** (ויסע, א, 160); **שלושת ימי חשך** (ויסע, א, 160) - כבצירוף המקראי **ימי חשך** (קהלת יא, ח); **ששת ימי בראשית** (פסחא, ט, 30) - בזיקה ל**ששת ימי המעשה** (יחזקאל מו, א); **שבעת ימי הפסח** (פסחא, ז, 26) - בזיקה ל**שבעת ימי החג** (יחזקאל מה, כג).

לצד כל השמות הפרטיים באה הצורה **בימי-** כבמקרא, לבד מפעם אחת ל**ימות ירמיה** (ויסע, ה, 172): **בימי אנוש בן שת**¹⁷²⁷ (בחדש, ו, 223); **בימי דבורה וברק** (בשלח, ה, 105); **בימי טרגיאנוס** (בשלח, ב, 95); **בימי יוחנן בן קרח** (בשלח, ב, 95); **בימי סנחריב** (בשלח, ב, 95).

הצורה **ימי-** באה גם לצד תקופות בחיי אדם: **ימי בגרות** (X2 נזיקין, ג, 260); **ימי נעורים** (נזיקין, ג, 260). אף במקרא באה צורת הנסמך **ימי-** לצד ציון תקופות בחיי אדם: **ימי נעוריה** (יחזקאל כג, יט); **לימי עלומיו** (איוב לג, כה); **בימי בחורותיך** (קהלת יא, ט).

צורת הנסמך **ימות-** באה בצירופים הקבועים כבמשנה ובתוספתא: **ימות המשיח** (פסחא, טז, 60 - ציטוט ממשנה ברכות א, ה); **ימות הגשמים וימות החמה** (X2 נזיקין, ג, 259); **ימות השנה** (פסחא, י, 35; בשלח, ו, 113). כאמור לעיל, יש יוצא דופן אחד - **לימות ירמיה** (ויסע, ה, 172). אולי אפשר לפרשו כגרירה אחרי השמות האחרים בסופית - **ות** באותו המדרש:

"ותן שמה מלא העומר מן" וג', ר' יהושע או'; לאבות; ר' אלעזר או'; לדורות; ר' אליע' או':

לימות ירמיה (ויסע, ה, 172).

(8) **צלם** - **צלמין/צלמות**. צורת הריבוי של **צלם** במקרא היא **צלמים**. צורה זו באה רק בנסמך, כגון **צלמי מסכתם** (במדבר לג, נב), ובצורת הנצמד: **צלמיכם** (עמוס ה, כו); **צלמיו** (מל"ב יא, יח). בלשון התנאים באה צורת הריבוי **צלמים** 6 פעמים (פעמיים במשנה; פעמיים בתוספתא; פעם אחת במכילתא דר"י; ופעם אחת במכילתא דרשב"י). פעם אחת באה במכילתא הצורה **צלמין** (בחדש, ח, 233). פעם אחת באה במכילתא צורת הנצמד **צלמותיו**:

¹⁷²⁶ שם, עמ' 349.
¹⁷²⁷ במקרא: **ימי אנוש** (בראשית ה, יא).

משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה, והעמיד לו איקוניות ועשו לו צלמין וטבעו לו טבעות; לאחר זמן כיפו איקוניות שיברו צלמותיו ופסלו מטבעותיו ומעטו בדמותו של מלך (בחדש, ח, 233).

על-פי חילופי הגרסאות במהדורת הדפוס, במהדורת הורוביץ-רבין: 'כפו לו איקונותיו, שברו לו צלמיו'; בכ"י אוקספורד ובמדרש חכמים: איקוניות; מדרש חכמים: 'ושברו צלמיו'; בילקוט: 'שברו צלמותיו'; בספר והזהיר ובכ"י מינכן: 'כיפו איקונותיו ושברו את צלמותיו' (והזהיר: צלמוניו).¹⁷²⁸

(9) **קבר** – **קברים/קברות**. במקרא באות שתי צורות ריבוי לשם **קבר**: 6 פעמים באה צורת הנפרד **קברים** ופעם אחת הצורה **קברות** (איוב כא, לב). בנסמך באות שתי צורות: **קברי**- (4 פעמים) ו**קברות**- (10 פעמים, מהן 5 פעמים בשם המקום **קברות התאנה**). צורות נצמד נגזרות משתי צורות הריבוי: **קברינו** (בראשית כג, ו); **קבריהם** (ירמיה ח, א); וגם **קברותיך** (מל"ב כב, כ); **קברותיכם** (יחזקאל לו, יב); **קברותיו** (יחזקאל לב, כב); **קברותיה** (יחזקאל לב, כו). בלשון התנאים נשתלטה הצורה **קברות** בנפרד; מן הצורה **קברים** נודמנה רק צורת נצמד אחת: **קבריהן** (מכילתא דרשב"י יב, ל, 29). בנסמך משמשות שתי הצורות: **קברי אבות** (X2 מכילתא דר"י, עמלק, ב, 184) לצד **קברות אבותיהן** (סנהדרין ו, ה); **קברות אבתיו**, **קברות בית דין** (תוספתא סנהדרין ט, ת); **קברי בית דוד** (תוספתא נגעים ו, ב) לצד **קברות מלכים** (X2 תוספתא סוטה ד, ז).

לדעת שרביט, צורת הנסמך **קברי**- היא עיקר בלשון התנאים. היא נמצאת בצירופים לא מקראיים, כגון **קברי ארץ-ישראל**, והיא באה בצירוף מקראי בשינוי צורה, כגון **קברי מלכים**, **קברי אבות**. לעומתה הצורה **קברות** משמשת בצירופים מקראיים בלבד.¹⁷²⁹

אם ניסמך על כתבי היד, נגלה כי לבד מצירופי הסמיכות **קברות בית דין** (תוספתא סנהדרין ט, ח) ו**קברי ארץ ישראל** (תוספתא אהלות טז, ג) כל צירופי הסמיכות מקראיים, ואי אפשר ללמוד מהם על הצורה השלטת בלשון התנאים. הצורה **קברות בית דין** באה לצד **קברות אבתיו** באותה הלכה, ואפשר שהיא גרירה אחריה. הצורות האחרות שמביא שרביט אינן בכתבי היד שנקבעו אבות טקסטים במערכת המילון ההיסטורי.

¹⁷²⁸ במילון ההיסטורי מציגים את הצורה **צלמותיו** כצורת ריבוי של **צלמה**, אולם אין הכרח לעשות זאת. צורה זו באה באותו החקש של **צלמיו**, ובהחלט אפשר לראות בה צורת ריבוי חלופית של **צלם**. וראה עוד שרביט, ריבוי, עמ' 362–363.

¹⁷²⁹ ראה שם, שם, עמ' 363.

בכתב יד אוקספורד מופיע פעמיים הצירוף **בין הקברות**:

משלו משל לעבד שהיה לכהן, אמ': אברח לי לבין הקברות מקום שאין רבי יכול לבוא אחרי (פסחא, פתיחתא, 3).

היה בין הקברות לא יטמא לו (כספא, כ, 325).¹⁷³⁰

(10) קול – קולים/קולות. במקרא צורת הריבוי של **קול** היא **קולות** בנפרד (שמות ט, כג ועוד) ובנסמך (**קלת אלהים**, שמות ט, כח).

אף בלשון התנאים הריבוי בנפרד **קולות**, אבל בנסמך מצינו ריבוי אחר: **קולי-: קולי קולות** (מכילתא, בחדש, ט, 235). גם במקרה זה נמצא בידול במבנה הסמיכות בין הנסמך לסומך על דרך **פירי פירות, דורי דורות** וכד'.¹⁷³¹

להלן הממצא העולה מן המכילתא:

במכילתא באה פעם אחת צורת הנסמך **קולי-** (מן **קולים** – בחדש, ט, 235) ו-6 פעמים צורת הריבוי **קולות**. לדוגמה:

"ויהי קולות", **קול קולות** ומיני קולות משונים זה מזה (בחדש, ג, 214).

"וכל העם רואים את הקולות", **קול קולי קולות** ולפיד לפידי לפידים. וכמה קולות היו

וכמה לפידים היו? אלא שהיו משמיעין את האדם לפי כחו (בחדש, ט, 235).

הצירוף **קולי קולות** בא גם בתלמוד הבבלי (X3 ברכות טו ע"ב; סנהדרין צב ע"א).

2.2.4.2 שמות נקביים

כת – כיתים – X3 (בשלח, ב, 96; שירה, ז, 140; נויקין, יח, 312) / **כיתות** (פסחא, ה, 17); **פרשה** – **פרשות** – X7 (פסחא, טו, 52; X3 פסחא, יז, 66; X2 פסחא, יח, 74; בחדש, ד, 218) / **פרשיות** (פסחא, יז, 66).

הערות

(1) כת – כיתים/כיתות. השם **כת** במשמעות 'קבוצה', 'מחלקה' נתחדש בלשון התנאים. לשם זה שתי צורות ריבוי הבאות בצורת הנפרד בתפוצה חופשית: **כיתים וכיתות**. בנסמך באה רק הצורה

כתלי-.¹⁷³²

¹⁷³⁰ צירוף זה מצוי גם בכתבי יד טובים של המשנה (כ"י"ק, כ"י"פ א, כ"י" לו, כ"י" פאריס), וכבר הוכח שנוסח זה הוא ארץ-ישראלי ומקורי (ראה ליברמן, מכילתא, עמ' 56; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 179; הניל, איטליה, עמ' 32) בניגוד לנוסח **בית הקברות**, המצוי בדפוסי המשנה וכן במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך למכילתא.

¹⁷³¹ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 338 וכן 2.2.2.1, הערות (14) פרי – פירות; 2.2.4.1, הערות (4) דור – דורים/דורות.

¹⁷³² ראה שרביט, שם, עמ' 340.

צורת הנסמך באה במשנה על פי רוב בצירוף **כיתי עידיים** (נזיר ג, ז; ו, ב; שביעית ד, ד; עדיות ד, יא); **כיתי בנות** (קידושין ג, ט). פעם אחת באה צורת הריבוי בסופית - **ות** – **כיתות**: ונחלקו לשתי **כיתות** (תמיד א, ג).

בתוספתא באות שתי צורות הריבוי: **כתים** (פסחים ד, י); **כתי עדיים** (נזיר ג, א); ולצדה **כתות** (תוספתא סנהדרין יג, ג; טהרות ו, ז).

במכילתא באות שתי צורות הריבוי למילה **כת**. האחת באה כציטוט ממשנה פסחים ה, ה, והיא הצורה **כיתות**:

"ושחטו אותך" וגומ', "ושחטו כל" וג', מיכן אמרו, "הפסח נשחט בשלש כיתות: קהל ועדה וישר"¹⁷³³ (פסחא, ה, 17).

מעניין לציין כי בכ"ק למשנה במקום זה הצורה היא **כיתים**.

צורת הריבוי **כיתים** באה במכילתא 3 פעמים:

ארבע **כיתים** נעשו ישר' על הים, אחת אומרת ניפול לים, ואחת או' נחזור למצ', ואחת או' נעשה מלחמה כנגדן, ואחת או' נצווח כנגדן (בשלח, ב, 96).

שלש **כיתים** נעשו מצריים על הים על ישר', אחת אומרת ניטול ממונם ולא נהרגם, ואחת אומרת נהרגם ולא ניטול ממונם, ואחת אומ' נהרגם וניטול ממונם (שירה, ז, 140).

וכן את מוצא בארבעה **כיתים** שהן עונות ואומרות לפני מי שא' והיה העולם "זה יאמר ליי אני". כולי ליי ואל יתערב בי חטא (נזיקין, יח, 312).

במהדורת הורוביץ-רבין: **כתות**.

השם **כת** בספרות חז"ל הוא נקבי. במכילתא בא שם המספר הזכרי **ארבעה** לצד השם בריבוי (נזיקין, יח, 312).

בתלמוד הירושלמי באות שתי צורות הריבוי - **כתים** ו**כיתות**. בתלמוד הבבלי - על פי רוב **כתות** (אבל **כתי עדיים**, קרוב לוודאי בהשפעת המשנה והמדרשים); פעם אחת **כתים** (סנהדרין י ע"ב).

(2) **פרשה** – **פרשות** / **פרשיות**. השם **פרשה** בא במקרא רק פעמיים ביחיד בצורת הנסמך: **פְּרָשָׁה** הכסף (אסתר ד, ז); **פְּרָשָׁה גְּדֹלַת מִרְדְּכָי** (אסתר י, ב). בלשון התנאים עולות שתי צורות ריבוי: **פְּרָשָׁה** / **פְּרָשִׁיּוֹת**. לדעת סגל, נוצרו שתי הצורות כדי ליצור בידול בין שתי המשמעויות של המילה **פרשה**: **פרשיות** של התורה, להבדיל מן **פרשות**, חלקים אחרים.¹⁷³³

מבדיקתי עולה כי בלשון התנאים באות שתי הצורות לסירוגין במשמעות 'קטעים מן התורה':

¹⁷³³ ראה סגל, דקדוק, עמ' 92-93.

הקורא בתורה לא יפחות משלושה פסוקים, לא יקרא לתורגמן יתר מפסוק אחד ובנביא שלושה; אם היו שלשתם שלוש פרשיות קורים אחד אחד (מגילה ד, ד).
שתי פרשות שבמזוזה מעכבת זו את זו [...] ארבע פרשות שבתפילים מעכבות זו את זו (מנחות ג, ז).

וכן במכילתא; אמנם המילה **פרשיות** באה רק פעם אחת במכילתא (לעומת 7 פעמים המילה **פרשות**), אבל היא באה באותה הפרשה ובאותו ההקשר של **פרשות**:
"והיה לך לאות על ידך", כך אחד של ארבע פרשיות. והדין נותן, הואיל ואמ' תורה, תן תפילין בראש תן תפילין ביד, מה בראש ארבע טוטפות אף ביד ארבע טוט', ת'ל "והיה לך לאות על ידך", כך אחד על ארבע פרשות (פסחא, יז, 66).
בתלמודים נפוצה יותר הצורה **פרשיות**.

2.2.4.3 שמות זכריים ונקביים

***טלף**¹⁷³⁴ – **טלפים** (פסחא, ו, 18) / **טלפות** - רק בנסמך: **טלפות סוסיו** (בשלח, ה, 108).

הערה

***טלף** – **טלפים/טלפות**. המילה נתחדשה בלשון חז"ל, וצורת יחיד נפרד מופיעה רק פעם אחת במדרש שמות רבה (800 בקירוב): אפי' בהמה כולה של מצרי ויש בה **טלף** אחת לישראל איני מניח אותה "כי ממנו נקח" (פרשה יח, א). על-פי כתב היד המשמש אב טקסט לשמות רבה: **טלף אחת**, ומכאן שראו בו שם נקבי. אולם ברוב המילונים מוצג השם **טלף** כמין זכר.¹⁷³⁵ הם נסמכים על נוסח אחר של אותו המדרש משמות רבה, ובו **טלף אחד**.
צורת היחיד בנטייה באה פעם אחת בתוספתא **ומטלפה'** (פרה ג, יב) ופעמיים בבבלי **בטלפה'** (קידושין כב ע"ב; בבא בתרא עב ע"ב).

בספרות התנאים מינו של השם פעמים כזכר ופעמים כנקבה, ויסטרום הציגו כמשותף לזכר ולנקבה.¹⁷³⁶ מעניין לציין שכאשר באה צורת הריבוי **טלפים**, המסתיימת בצורן –**ים**, המשלימים באים בזכר: פרה שקרניה ו**טלפיה שחורין** (פרה ב, ב); **טלפי סוסים נשמטין** (מכילתא דרשב"י יד, כד, 65), וכאשר באה צורת הריבוי **טלפות**, המסתיימת בצורן –**ות**, המשלימים באים בנקבה: **טלפות סוסיו משתבשות** (מכילתא דר"י, בשלח, ה, 108).

בכתב יד אוקספורד של המכילתא באות שתי צורות ריבוי לשם ***טלף** - **טלפים וטלפות**:

¹⁷³⁴ מכיוון שצורת היחיד **טלף** עולה לראשונה במדרש שמות רבה המאוחר, מסומנת הצורה המשוחזרת בלשון התנאים בכוכבית.

¹⁷³⁵ ראה, למשל, מילון בן-יהודה בערך **טָלֶף**, עמ' 1881.

¹⁷³⁶ ראה יסטרוב, ערך **טָלֶף**, עמ' 538.

בשר ולא גידים ועצמות ולא קרנים ולא טלפים (פסחא, ו, 18).

צורת הריבוי **טלפות** באה פעם אחת בסמיכות - **טלפות סוסיו**:

וכשנפרע מן המצריים לא נפרע מהם אלא בהשקפה [...] שהיה עמוד הענן יורד ועושה אותו זב/כ?טיט, ועמוד האש מרתיחן, וטלפות סוסיו משתבשות, הזכר מלמעלן והנקבה מלמטן (בשלח, ה, 108).

המילה באה באותו הקשר גם במדרש תנחומא:

שהיה עמוד ענן יורד ועושה אותן כטיט, ועמוד האש מרתיחן, וטלפות סוסיהן משתבשות, הזכר מלמעלן והנקבה מלמטן (תנחומא, בשלח, סימן כג).

וכך מובא גם בילקוט שמעוני: **טלפות** סוסים משתמטות (שם, בשלח, רמז רלה).

צורת הריבוי המוכרת לנו מן המשנה היא צורת הזוגי **טַלְפִּיִּים**,¹⁷³⁷ הנכתבת לעולם בשתי יו"דין (זבחים ג, ד; זבחים ט, ה; חולין ט, א; טהרות א, ד; X2 נידה ו, ט). פעם אחת מופיע השם בצורת

הנצמד: **טַלְפִּיָּה** (פרה ב, ב). צורה זו אפשרית כמובן הן כנטיית צורת ריבוי הן כנטיית צורת זוגי.

בתוספתא מצינו שני כתיבים לצורת הריבוי – **טלפיים** ו**טלפים**. הצורות באות בהקשרים דומים ולעתים אף באותה משנה (חולין ד, ז), ואפשר שהכתיב ביו"ד אחת הוא כתיב חלופי לצורת הזוגי.

במדרשי ההלכה באה על פי רוב צורת הריבוי ביו"ד אחת **טלפים**, וכן במכילתא (פסחא, ו, 18).

צורת הנסמך ברבים היא **טלפי-**, והיא מופיעה הן בספרות התנאים הן בספרות האמוראים בצירופי הסמיכות **טלפי סוסים** (תוספתא כתובות ה, י, וכן במכילתא דרשב"י יד, כד; בירושלמי כתובות ה, ט [ל, ג]), **טלפי סוסיהם** (איכה רבה פרשה א, מח) ו**טלפי החיות** (ירושלמי ברכות ט, א [יג, א]; X2 תנחומא תרומה, ט; תנחומא תרומה, יא; מדרש תהלים כב, א).

2.2.4.4 נספח – צורות הריבוי לשם 'חץ'

לשם **חץ** באות במכילתא שתי צורות ריבוי, אולם אין הן נבדלות ביניהן בצורן הריבוי, אלא בתנועת פה"פ, לפיכך הובאו צורות אלה בסעיף נפרד.

חץ – חצים / חוצים

לצד צורת הריבוי **חצים/חוצים** באה במכילתא פעם אחת צורת ריבוי מיוחדת לשם **חץ - חוצים**:

כך כשעלה האחרון שבישר' מן הים ירד האחרון שבמצ' לתוכו, והתחילו מלאכי השר'

מזרקין בהם חוצים ואבני אלגביש אש וגפרית (בשלח, ו, 111, שורות 5–7).

¹⁷³⁷ ראה צורבל, שמות, עמ' 303. הצורה **טלפיים**, כצורות זוגי אחרות, כגון **ציפורניים**, **שיניים**, אינה מכוונת לזוגי מדויק.

במהדורת הורוביץ-רבין במקום זה באה המילה **חצים**, ואין ציון באפארט לצורה המיוחדת המופיעה בכתב היד. במקומות אחרים במכילתא באה צורת הריבוי הרגילה **חיצים** / **חצים**:

והיו מזרקין בהן **בחיצים** ובאבני בליסטרויות (בשלח, ד, 102)

נעל המלך בפניו כל החלונות והתחיל מזרק בו את **החצים** (בשלח, ו, 111).

נגלה עליו בקשת **ובחיצים** (שירה, ד, 129).

הצורה **חוצים** עשויה להתפרש כטעות סופר – הסופר האריך את היו"ד; אולם אפשר שהיא משקפת צורת ריבוי של ח'ץ, חלופה לח'ץ. בצד הצורה הידועה מלשון המקרא ומלשון חז"ל **חץ-חצים** מופיעה פעם אחת בכתבי היד הטובים של המשנה הצורה **חוצים** (אהלות יח, יא), החוזרת אל היחיד ח'ץ. על-פי גרסת הסופר של כ"י"ק - **חוצים** (הנקדן קרא וניקד כצורה הרווחת **החיצים**); בפרמה א – **חוצים**; בפרמה ב – **חוצים**; בכ"י לו – **החוצים** (בלא ניקוד).¹⁷³⁸

תופעת חילופי המשקלים **קטל** (או **קטל**) / **קטל** מצויה כבר במקרא: **שמעי** (ישעיה סו, יט), **שמעך** (דברים ב, כה ועוד) לצד **שמעו** (יהושע ו, כז; ירמיה ו, כד ועוד).¹⁷³⁹

תיעוד לחילופים אלה, ובכפולים, נמצא גם במגילת ישעיהו השלמה. במגילה נמצא **חוקי** מן **חוקים**, בקיום התנועה המקורית, במקום **חקי** שבנוסח המסורה: "הח'קקים חקקי-און" (ישעיה י, א),¹⁷⁴⁰ וכן "כרם חומר" תחת "כרם חמר" שבנוסח המסורה (כז, ב).

כאן היה יכול להיות חילוף במשקל **מקטל** ל**קטל** בהשפעת המ"ם השפתית.¹⁷⁴¹ וראה עוד **מור** נפשיא (= **מור** נפש – לח, טו), אולי כאנלוגיה למילים מעין **עז**, **רע** או מעתק מתנועת a לתנועת o לפני רי"ש

בהברה סגורה.¹⁷⁴²

¹⁷³⁸ ראה בר-אשר, משקלי השמות, עמ' 17.

¹⁷³⁹ ראה הדיון ב**שמע**/שמע בסעיף 2.1.1.15 – המשקלים הסגוליים, הערות (17) **שמע**.

¹⁷⁴⁰ ראה קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 285; 376.

¹⁷⁴¹ ראה קוטשר, שם, עמ' 285.

¹⁷⁴² שם, שם, עמ' 287; 391.

2.2.5 סיכום

המכילתא, כשאר ספרות התנאים, מעדיפה את צורן הריבוי -ות גם בשמות שהיחיד שלהם אינו מסתיים בסימות נקבית (-ה או -ת), הן בשמות מקראיים, כגון **בְּכוֹר** - **בְּכוֹרוֹת**; ¹⁷⁴³ **בְּנִיין** - **בְּנֵינֵינוֹת**; ¹⁷⁴⁴ **מוֹעֵד** - **מוֹעֵדוֹת**, ¹⁷⁴⁵ הן בשמות שנתחדשו בלשון התנאים, כגון **אֵילָן** - **אֵילָנוֹת**; ¹⁷⁴⁶ **כֹּלל** - **כֹּללוֹת**; ¹⁷⁴⁷ **שֵׁטֶר** - **שֵׁטְרוֹת**. ¹⁷⁴⁸

במכילתא אף עולות צורות ריבוי חדשות בצורן -ות, שלא נמצאו כמותן בחיבורים אחרים: **בוקרות** ¹⁷⁴⁹ (בשלת, ה, 107); **בריונות** ¹⁷⁵⁰ (עמלק, א, 177); **דבורות** ¹⁷⁵¹ (עמלק, ב, 197); **צלמות** ¹⁷⁵² (צלמותיו [בחדש, ח, 233]).

בשמות המסתיימים ביחיד בצורן -ות, הריבוי מסתיים בצורן -יות: **גלות** - **גליות**; ¹⁷⁵³ **יראות** - **יראיות**; ¹⁷⁵⁴ **מלכות** - **מלכיות**; ¹⁷⁵⁵ **פורענות** - **פורעניות**. ¹⁷⁵⁶ יוצא דופן השם **רשות**, שריבוי **רשויות**, כדרך הריבוי המקראית לשמות המסתיימים ביחיד בצורן -ות. ¹⁷⁵⁷

צורן הריבוי -יות אופייני גם לשמות נקביים אחרים בעלי סופית נקבית -ה או -ת, כגון **ביריה** - **בריות**, **כנסת** - **כנסיות**, ¹⁷⁵⁸ וכן לשמות זרים ולמילים שאולות, כגון **איקונין** - **איקוניות**; **מרגלית** - **מרגליות**. ¹⁷⁵⁹

במכילתא, כבשאר ספרות התנאים, יש לא מעט שמות ביחיד שיש כנגדם שתי צורות ריבוי המציינות לאותה המשמעות של השם ביחיד, צורת ריבוי אחת בצורן -ים/-ין וצורת ריבוי אחרת בצורן -ות. לדוגמה: **בוקר** - **בקרים/בקריות**; ¹⁷⁶⁰ **דור** - **דורים/דורות**; ¹⁷⁶¹ **חיל** - **חיילים/חיילות** ¹⁷⁶²

-
- 1743 ראה סעיף 2.2.2.1, הערות (2).
 1744 ראה שם, שם (3).
 1745 ראה שם, שם (9).
 1746 ראה שם, שם (1).
 1747 ראה שם, שם (6).
 1748 ראה שם, שם (15).
 1749 ריבוי מן **בוקר**. ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (2).
 1750 ראה סעיף 2.2.2.1, הערות (4).
 1751 ריבוי מן **דיבר**. ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (3).
 1752 ריבוי מן **צלם**. ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (8).
 1753 ראה סעיף 2.2.3.1, הערות (1).
 1754 בכל ספרות חז"ל באה צורת הריבוי **יראיות** רק במכילתא. ראה שם, שם (3).
 1755 ראה שם, שם (4).
 1756 ראה שם, שם (5).
 1757 ראה שם, שם (6).
 1758 ראה סעיף 2.2.3.2, הערות (4).
 1759 ראה סעיף 2.2.3.3.
 1760 ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (2).
 1761 ראה שם, שם (4).
 1762 ראה שם, שם (6).

ועוד בשמות זכריים; **כת – כיתים/כיתות**¹⁷⁶³ בשם נקבי; **טלף – טלפים/טלפות**¹⁷⁶⁴ בשם שהוא זכרי ונקבי כאחד.

בין צורות הריבוי השונות לשם **אלוה יש** בידול סמנטי: **אלוהים** (שירה, א, 117 ועוד) משמש כינוי לאלוהי ישראל, ואילו **אלוהות** (שירה, ח, 143 ועוד) משמש ריבוי לאלוהי הגויים.¹⁷⁶⁵

בנסמך הצורה בדרך כלל –י, גם בשמות שצורן הריבוי שלהם הוא –ות, כגון **לילי יום טוב** (פסחא, ז, 25),¹⁷⁶⁶ בייחוד כאשר מזדמנים שני שמות משורש אחד במבנה סמיכות, כגון **קולי קולות** (בחדש, ט, 235).¹⁷⁶⁷

לשם **ימים** שתי צורות נסמך, והן באות בהתניות תחביריות ולקסיקליות שונות: צורת הנסמך **ימי-** באה בצירופים שיש בהם שמות מספר, כגון **שלושת ימי אפילה** (ויסע, א, 160); **ששת ימי בראשית** (פסחא, ט, 30), לצד שמות פרטיים, כגון **בימי דבורה וברק** (בשלת, ה, 105), ולצד תקופות בחיי אדם, כגון **ימי בגרות** (נזיקין, ג, 260); **ימי נעורים** (נזיקין, ג, 260); צורת הנסמך **ימות-** באה בצירופים קבועים, כבמשנה ובתוספתא: **ימות המשיח** (פסחא, טז, 60); **ימות הגשמים וימות החמה** (נזיקין, ג, 259) ועוד.¹⁷⁶⁸

לשם **עולמים** באה במכילתא פעמיים צורת הנסמך **עלמי-**, על דרך הארמית: **לעולם ולעלמי עולמים** (עמלק, ב, 186; בחדש, ו, 224), ואפשר שלשון הקדיש 'יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא' היא שהשפיעה על כתיב צורת הנסמך במכילתא.¹⁷⁶⁹

¹⁷⁶³ ראה סעיף 2.2.4.2, הערות (1).

¹⁷⁶⁴ ראה סעיף 2.2.4.3.

¹⁷⁶⁵ ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (1).

¹⁷⁶⁶ על-פי ההקשר משמשת צורת הנסמך כאן ליחיד ולא לריבוי. ראה סעיף 2.2.2.1, הערות (7).

¹⁷⁶⁷ ראה סעיף 2.2.4.1, הערות (10).

¹⁷⁶⁸ ראה שרביט, ריבוי, עמ' 348; וראה לעיל סעיף 2.2.4.1, הערות (7).

¹⁷⁶⁹ ראה סעיף 2.2.1.1, הערות (2).

2.3 שמות חתומי –ן

בספרות חז"ל מצינו שתי צורות מקבילות חתומות -ן לציון שם הפועל (בעל מקצוע או בעל תכונה מתמדת): **קוּטְלָן וְקוּטְלָן**. הצורה **קוּטְלָן** בשמות, כגון **גוּזְלָן** (ביכורים א, ב); **קוּפְזָן** (אבות ב, ה), היא ארץ-ישראלית מקורית, והיא אופיינית לכתבי יד מן הטיפוס המערבי – כ"י ק למשנה, כ"י פ, התלמוד הירושלמי ועוד. לעומתה הצורה **קטלן** בשמות, כגון **בְּטָלְנִין** (בבא קמא פב ע"א); **גְּרָגְרָן** (תוספתא נידה ט, יט); **גַּחְחָן** (בבא בתרא צב ע"א), הנפוצה בתלמוד הבבלי, אופיינית לכתבי יד מן הטיפוס המזרחי.¹⁷⁷⁰

משקל **קוּטְלָן** / **קטלן** הוא משקל ארמי מיסודו המציין את עושה הפעולה.¹⁷⁷¹ יש הסבורים שהצורה המקורית בארץ ישראל הייתה **קוּטְלָן**, וכי משקל **קטלן** הוא חידוש שנוצר בגלל כללי הגייה שרווחו בארמית הבבלית.¹⁷⁷² מסורות בני תימן, הידועות בזיקתן למסורת הבבלית, מכירות רק את הצורה **קטלן**.¹⁷⁷³ אחרים סבורים כי המשקל המקורי הוא **קטלן**, וכי חלה הידמות בין תנועות, ולמעשה חל מעתק של a קצרה ל-u/o בהשפעת הקמץ הגדול שבהברה השנייה.¹⁷⁷⁴ מעתק זה פעל בארץ ישראל בעברית ובניבים שונים של הארמית.¹⁷⁷⁵ קוטשר קבע כי המעתק חל בהשפעת אות שפתית או רי"ש בהברה סגורה, ולכן נתקבלו צורות, כגון **גוּבְרִיא**, **קוּרְדוּס**, **תוּרוּד** ועוד.¹⁷⁷⁶ בדרך זו ביקש להסביר את הצורות **סוּרְבָן** (ברכות ה, ג), **עוּבְזָן** (כלים כו, ח), **קוּפְזָן** (אבות ב, ה).¹⁷⁷⁷ צורות, כגון **גוּרְגָרָן** (נידה י, ת), **רוּעֵבְתָן** (בבא מציעא ז, ה), מוכיחות לפיו שאין מדובר בצורות **בינוני+ן**, כפי שסבר, למשל, המדקדק פריפוט דורן ב"ספר מעשה אפדי".¹⁷⁷⁸ גם בנדויד סבר כי משקל **קוּטְלָן** הוא המשקל המקורי, וכי המשקל הסורי **מקטלן** ('מפעלן') הוא שהשפיע על הפיכתו ל**קטלן** בבבל.¹⁷⁷⁹

בכ"י ק משקל **קוּטְלָן** כתוב מלא וי"ו, אלא שפעמים אין המנקד מנקד חולם, אלא מבטל את הווי"ו או פשוט מתעלם ממנה ומנקד קמץ, כגון **סוּרְבָן** (ברכות ה, ג), **גוּזְלָן** (ביכורים א, א). פעם אחת מנוקדת פה"פ בפתח ודגש אחריה: **חוּבְלָנִית** (מכות א, י). אף בכ"י פ הכתיב מלא בדרך כלל והניקוד – חולם. נמצא חריג אחד: **בְּטָלְנִים** (מגילה א, ג, בכ"י ק: **בוּטְלָנִים**).¹⁷⁸⁰

¹⁷⁷⁰ ראה אפשטיין, מבוא לנוח"מ, עמ' 1255–1256; בר-אשר, איטליה, עמ' 27; הנ"ל, טיפוסים, עמ' 203–206; ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1044–1046.

¹⁷⁷¹ ראה קוטשר, תנועות, עמ' 160.

¹⁷⁷² ראה גרוס, משקלים, עמ' 260.

¹⁷⁷³ ראה מורג, עברית, עמ' 60.

¹⁷⁷⁴ ראה סגל, דקדוק, עמ' 36, הערה 2 ועמ' 83.

¹⁷⁷⁵ ראה בן-חיים, הוראות, עמ' 195.

¹⁷⁷⁶ ראה קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 391–392.

¹⁷⁷⁷ ראה הנ"ל, תנועות, עמ' 161.

¹⁷⁷⁸ ראה דורן, מעשה אפוד, עמ' 46. בעקבותיו הלך ב"צ גרוס. ראה גרוס, משקלים, עמ' 261.

¹⁷⁷⁹ ראה בנדויד, לשון, עמ' 197.

¹⁷⁸⁰ ראה גרוס, משקלים, עמ' 57; שרביט, אבות לדורותיה, עמ' 209.

במכילתא דר"י עולים השמות האלה: *בטלן,¹⁷⁸¹ ביישן, גזלן, חמסן, רבצן, רחמן, רעבתן, מארכן, *מקצרון. כל השמות באים במשקל קטלן/מקטלן, על דרך הכתיב הבבלי.

להלן המופעים השונים ומראי המקומות במכילתא על-פי כ"י אוקספורד:

(1) *בטלן. בכל ספרות חז"ל בא שם זה רק בצורת הריבוי שלו. במשנה באה פעם אחת הצורה **בוטלנים**¹⁷⁸² (מגילה א, ג), על דרך הכתיב הארץ-ישראלי; בתוספתא - פעם אחת **בטלנין** (סנהדרין ד, ה); בתלמוד הירושלמי - פעם אחת **בטלנים** (סנהדרין ב, ד [כ, ג]) ובתלמוד הבבלי - 7 פעמים **בטלנין** ופעם אחת **בטלנים** (סנהדרין כא ע"ב).

במכילתא דר"י, במסכתא דבחדש, פרשה ב, באה הצורה **מבטלנין** על-פי כ"י מינכן למכילתא. בכ"י אוקספורד באה צורת בינוני מבניין פיעל **מבטלין**: ת"ל "כהנים", יכול כהנים **מבטלין** (בחדש, ב, 209). במהדורת הורוביץ-רבין: **בטלנין**; במהדורת לויטרבך: **בטלנים**.

במקבילה במכילתא דרשב"י, על-פי מהדורת הדפוס, באה הצורה **בטלנים**: ת"ל "כהנים" או כהנים יכול **בטלנים** (מכילתא דרשב"י, יתרו, יט, 139 שורה 16).

אפשר שהצורה המקורית במכילתא דר"י היא צורת הבינוני **מבטלין** כבכ"י אוקספורד, אולם בהחלט אפשר שיש כאן טעות סופר - שימוט של הנו"ן במילה **מבטלנין** בעת העתקת המילה. צורה דומה במ"ם תחילית מצינו במסכת שביעית במשנה; בכ"י ק כתוב על גבי גרד **מקבלין**: אבני כתף באות מכל מקום **והמקבלין** מביאן מכל מקום (שביעית ג, ט).

בכ"י פ: **קובלין**. הצורה **מקבלן** באה גם בשרידי גניזה של הירושלמי, וכן הצורה **מדברנית** (בר"ר כ"י 163). לדעת בנדויד, המשקל הסורי **מקטלן** הוא שהשפיע על כתיב הצורות בבבלי במשקל **קטלן** ועל הגייתן בתנועת a.¹⁷⁸³

אותה התופעה באה לידי ביטוי בצורה **מקצרון** (בבלי, ברכות לד ע"א) ובהיפוכה **מארכן**, הבאה פעם אחת במכילתא (ויסע, א, 155) ועוד פעם אחת בתלמוד הבבלי באותו ההקשר (ברכות לד ע"א).¹⁷⁸⁴ אפשר שצורות אלה היו נפוצות יותר בספרות חז"ל אולם הן תוקנו בידי מעתיקים.

(2) **ביישן**. בכתבי היד הטובים למשנה בא שם זה פעם אחת במשקל **קוטלן**, על דרך הכתיב הארץ-ישראלי: **בוישן** (אבות ב, ה). כך בכ"י ק, בכ"י פ ובכ"י לו. צורה זו באה עוד פעם אחת בספרי דברים (קטז, 175). במכילתא באה הצורה **ביישן**, על דרך הכתיב הבבלי:

¹⁷⁸¹ על-פי כ"י מינכן: **בטלנין**; על-פי כ"י אוקספורד: **מבטלין**. ראה להלן.

¹⁷⁸² כך בכ"י ק. בכ"י פ **בטלנים**. ראה לעיל.

¹⁷⁸³ ראה בנדויד, לשון, עמ' 197.

¹⁷⁸⁴ ראה הדין בצורה זו להלן בהערות (8).

"ובעבור תהיה יראתו על פניכם", זו בושה, סימן טוב באדם שהוא ביישן (בחדש, ט, 237).
 בתלמוד הירושלמי באה צורת יחיד אחת - ביישן (קידושין ד, א [סה, ב]) ו-5 צורות ריבוי: 4 פעמים
 ביישנין; פעם אחת - ביישנים.¹⁷⁸⁵ בתלמוד הבבלי צורת יחיד אחת - ביישן (נדרים כ ע"א) ושתי
 צורות ריבוי - ביישנין (יבמות עט ע"א).

(3) גזלן. השם גזלן בא במשנה 6 פעמים בצורת היחיד, 5 מהן גוזלן ופעם אחת גזלן¹⁷⁸⁶ (ערלה א, ב),
 ועוד פעם אחת בצורת הריבוי גוזלנים (בבא קמא ט, א). בתוספתא הוא בא 7 פעמים בצורת היחיד
 גזלן, פעם אחת בצורה גוזלן (שביעית ח, יא). צורת הריבוי גזלנין באה בתוספתא 5 פעמים. שם זה
 בא בצורת היחיד שלו גם בספרי דברים, פעמיים בצורה גוזלן (קפט, 229; קצד, 234) ופעם אחת
 בצורה גזלן (רצז, 317). במכילתא באה 4 פעמים צורת היחיד ופעם אחת - צורת הריבוי:

"אם ימצא הגנב ישלם שנים", הגנב ישלם תשלומי כפל, והגזלן אינו משלם אלא קרן
 (נזיקין, טו, 299).

מה ראת התורה להחמיר על הגנב יותר מן הגזלן? רבן יוחנן בן זכאי אומר: הגזלן השווה את
 העבד לקונו, והגנב חלק כבוד לעבד יותר מקונו (נזיקין, טו, 299).

"אשר תביא מארצך", להוציא אריסין וחכורות והסיקריקון והגזלן (כספא, כ, 335).

וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י, על-פי מהדורת הדפוס, עמ' 219.

ר' נתן או': "אל תשת רשע עד" ו"אל תשת חמס עד", להוציא את הגזלנין ואת החמסנין
 (כספא, כ, 322).

הצורה גזלן באה פעמיים בספרי זוטא במדבר (ה, ז, 230; ה, יט, 235).

בתלמוד הירושלמי באות זו לצד זו הצורות גזלן (11 פעמים) / גוזלן (14 פעמים). בריבוי רק על דרך
 קטלן: גזלנים/גזלנין (5 פעמים). בתלמוד הבבלי באה רק הצורה גזלן (126 פעמים), ובריבוי - גזלנין
 (18 פעמים).

(4) חמסן. בכל ספרות התנאים בא השם חמסן 6 פעמים, מהן 5 בתוספתא: פעם אחת בצורת היחיד
 (סוטה יג, ח), ועוד 4 פעמים בצורת הריבוי - 3 פעמים חמסנין (כתובות יב, ב; סנהדרין ה, ד; ו)
 ופעם אחת חומסנין (סנהדרין ה, ה), האופיינית לכתבי יד ארץ-ישראליים. צורת ריבוי אחת באה
 במכילתא:

¹⁷⁸⁵ צורות כאלה נמצאו גם במחזורי תפילה קדומים כמנהג אשכנז. ראה אלדר, מסורת, עמ' 180. הצורה ביישן באה
 במחזור מנהג רומא מן המאה ה-14, והצורה ביישן במחזור בני רומא, דפוס רנייה. ראה בית-אריה, וורמייזא, עמ'
 329.

¹⁷⁸⁶ אפשר שננקד כאן קמץ קטן.

ר' נתן או': "אל תשת רשע עד" ו"אל תשת חמס עד", להוציא את הגזלנין ואת החמסנין (כספא, כ, 322).

וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י, על-פי מהדורת הדפוס, עמ' 213. בכ"י מינכן למכילתא דר"י – חומסנין.

בתלמוד הירושלמי באה צורת הריבוי 3 פעמים (חמסנים – פעם אחת; חמסנין – פעמיים). בתלמוד הבבלי באות 3 פעמים צורת היחיד חמסן ו-5 פעמים צורת ריבוי (פעם אחת – חמסנים; 4 פעמים – חמסנין).

(5) רבצן. השם רבצן בא בכל ספרות התנאים פעם אחת בתוספתא בנקבה רבצנית (בבא בתרא ד, ו) ועוד פעם אחת בצורת היחיד רבצן במכילתא:

"רובץ", ולא רבצן; "תחת משאו", ולא יותר על משאו (כספא, כ, 325).

השם רבצן בא פעמיים בתלמוד הירושלמי באותה הלכה (בבא מציעא ב, י [ת, ד]) ופעמיים בתלמוד הבבלי (בבא מציעא לב ע"ב). פעם אחת באה בבבלי צורת הנקבה רבצנית (בבא מציעא פ ע"א). ההצמדה של רבצן (=שדרכו לרבוץ) לרובץ במכילתא ובמקבילות בתלמוד הירושלמי (בבא מציעא ב, י [ת, ב]) ובתלמוד הבבלי (בבא מציעא לב ע"ב) מעלה את הסברה כי שם עושה הפעולה נגזר מן הבינוני.¹⁷⁸⁷

(6) רחמן, רחמני. מקור השם רחמן במקרא. הוא בא פעם אחת במגילת איכה בצורת הריבוי לנקבה: "ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן" (איכה ד, י). לציון שם התואר בא במקרא 13 פעמים השם הנרדף רחום, 12 מהן לתיאור האל ופעם אחת לתיאור הצדיק (תהלים קיב, ד). בלשון חכמים משמש רחמן לרוב כשם תואר לאדם, וכשהוא בא בצירוף ה"א היידוע, הוא משמש כינוי לה' – הרחמן. שני שימושים אלה באים, למשל, בתוספתא: כל זמן שאתה רחמן, הרחמן מרחם עליך (תוספתא בבא קמא ט, ל). שם זה אינו בא במשנה. צורת היחיד רחמן באה 4 פעמים בתוספתא, פעמיים במכילתא דר"י,¹⁷⁸⁸ 3 פעמים במכילתא דרשב"י ופעם אחת בספרי במדבר. בספרי דברים באה צורת הריבוי רחמנים (שם, שנב, 413).

להלן המופעים ומראי המקומות במכילתא:

"אשירה ליי" שהוא רחמן, שנ' "י"י י"י אל רחום וחנוך" (שירה, א, 120).

כשישר' עושין רצונו של מקום הוא נלחם להם [...] וכשאינן ישר' עושין רצונו של מקום הוא

נלחם בהם [...] ולא עוד אלא שעושין רחמן אכזרי (שירה, ה, 134).

¹⁷⁸⁷ ראה גרוס, משקלים, עמ' 70.

¹⁷⁸⁸ ראה להלן.

פעם אחת בא במכילתא שם התואר **רחמני** תחת **רחמן**:

מושללו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שנכנס למדינה, והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור, ואינו אלא חלש; שהוא עשיר, ואינו אלא עני; שהוא חכם, ואינו אלא טיפש; שהוא **רחמני**, ואי' אלא **אכזרי** (שירה, א, 119).

בכל ספרות התנאים באה הצורה **רחמני** רק במכילתא דר"י. במקבילה במכילתא דרשב"י: שהוא **רחמן** ואינו אלא **אכזרי** (שם, טו, א, 73). אפשר שבמכילתא דר"י הצורה **רחמני** היא גרירה אחרי **אכזרי**.¹⁷⁸⁹

הצורה **רחמני** באה 4 פעמים במדרש תנחומא, פעם אחת לצד שם התואר **אכזרי** בטקסט מקביל למכילתא המתאר מלך בשר ודם: מקלסין אותו שהוא **אכזרי** והוא **רחמני** (תנחומא, שמות, ב).

(7) **רעבתן**. שם תואר זה בא פעם אחת במשנה: **רועבתן**¹⁷⁹⁰ (בבא מציעא ז, ה). השם בא פעם אחת בתוספתא: **ולרעבתן** (עירובין ט, ד), ופעמיים בטקסט מקביל בתלמוד הירושלמי (שבת טז, ב [טו, ד]). הצורה **רעבתן** באה עוד 5 פעמים בתלמוד הבבלי. במכילתא בא שם זה פעם אחת:

אמרו: אוכל כשיעור הזה הרי זה בריא ומבורך, פחות מיכן מקולקל במעיו, יותר מיכן הרי זה **רעבתן** (ויסע, ד, 167).

וכן הוא במקבילה במכילתא דרשב"י (טז, טז, 111).

לדעת טור סיני, מקור השם בארמית.¹⁷⁹¹ בניגוד לשמות האחרים שנידונו לעיל, בשם **רעבתן** נוספה הסימטת **תן** על היסוד **רעב/רעב**. סיומת עצמאית זו מושרשת בארמית, ובעיקר בסורית. אך אפשר ש**רעבתן** הוא פרי התפתחות פנימית מקבילה בלשון חכמים ובארמית שבהן התיי"ו שייכת עדיין לבסיס, כגון במילים **גיותן** (מדרש אגור, פרשה ט, 173); **עינותן** (בבלי, בבא מציעא פד ע"ב; שבת ל, ע"ב).¹⁷⁹²

(8) **מארכן**. בכל ספרות התנאים בא השם **מארכן** רק פעם אחת במכילתא:

מעשה בתלמיד אחד שעבר לפני ר' אליעזר וקיצר את בירכותיו, אמרו לו תלמידיו: רבי, ראיתה פלוני שקיצר בברכותיו, והיו אומ' עליו תלמיד חכם הוא זה [...] ושוב מעשה בתלמיד אחד שעבר לפני ר' אליע' והאריך בברכותיו, אמרו תלמידיו: ר', ראיתה פלוני שהאריך בברכותיו, והיו אר' עליו, **מארכן** הוא זה (ויסע, א, 155).

¹⁷⁸⁹ ראה גרוס, שם, עמ' 97-98.

¹⁷⁹⁰ כך הכתיב בכ"י ו בכ"י לו. בכ"י פ: **רעבתן**.

¹⁷⁹¹ ראה מילון בן-יהודה בערך **רעבתן**, עמ' 6640, הערה 1.

¹⁷⁹² ראה גרוס, שם, עמ' 120.

בילקוט שאלוניקי (1526) באה הצורה **ארכן** תחת **מארכן**.

במקבילה במכילתא דרשב"י בא הנוסח הזה:

ראיתה פלו' שהאריך בברכותיו כדי שיאמרו **מברכן** הוא (מכילתא דרשב"י, טו, כה, 103).

לדעת קוטשר, הגרסה **מברכן** שבמכילתא דרשב"י עיקר, והגרסה **מארכן** היא פרי תיקון מעתיקים. קוטשר נסמך בדבריו על קטע גניזה למכילתא דר"י, ובו הנוסח **מברכס** (=אדם המרבה לברך) תחת **מארכן**.¹⁷⁹³

בחלקו הראשון של המדרש מסופר על התלמיד שקיצר בברכותיו והיו אומרים עליו שהוא **תלמיד חכס**. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: תלמיד חכס **קצרן**. בכ"י מינכן: **מקצרן**. השם **מארכן** בא עוד פעם אחת בתלמוד הבבלי (ברכות לד ע"א) בטקסט השאוב מן המכילתא, ושם בא לצד **מארכן** היפוכו - **מקצרן**:

מעשה בתלמיד אחד שירד לפני ר' אליעזר והיה מקצר בתפלתו יותר מדאי, אמרו לו

תלמידיו: רבנו, כמה **מקצרן** הוא זה (ברכות לד ע"א).

השם **מקצרן** בא בכל ספרות חז"ל רק פעם אחת בכ"י מינכן למכילתא ופעם אחת בתלמוד הבבלי. לדעת קוטשר, ייתכן שלפני הכותב הייתה הגרסה **מארכן**... **מקצרן**. הכותב תיקן את הראשונה והפכה ל**מברכס**, ואילו את השנייה הותיר. ומיעוט הצורות, לדעת קוטשר, מחשיד את הצורות הללו שאינן אלא פרי תיקוני מעתיקים וכי הן מושפעות מן ההקשר של הסיפור.¹⁷⁹⁴

מעט צורות במ"ם תחילית נמצאו בספרות חז"ל (**מְקַצְרֵן** [שביעית ג, ט]; **מדברנית** [בר"ר בקטע גניזה 163] ועוד). לדעת בנדויד, כתיבן של אלה הושפע מן המשקל הסורי **מקטלן**.¹⁷⁹⁵

אני מציעה לראות בצורות **מארכן** (מכילתא, ויסע, א, 155) ו**מקצרן** (ברכות לד ע"א) צורות מקוריות ולא צורות שהן פרי מעתיקים ולהוסיפן לצורות המעטות הפזורות בספרות חז"ל במ"ם תחילית: **מארכן** – תחת **ארכן**; **מקצרן** – תחת **קצרן**. בהחלט אפשר שהיו בספרות חז"ל עוד צורות במ"ם תחילית, אולם הן תוקנו בידי מעתיקים.¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹³ ראה קוטשר, גניזה, עמ' 106–107.

¹⁷⁹⁴ ראה שם, שם, עמ' 107–108; גרוס, משקלים, עמ' 81.

¹⁷⁹⁵ ראה בנדויד, לשון, עמ' 197.

¹⁷⁹⁶ ראה לעיל הדיון בצורה ***בטלן**, **מבטלין**.

2.3.1 סיכום

במכילתא עולים שמות אחדים חתומי –ן לציון שם הפועל. כל השמות באים במשקל **קטלן** / **מקטלן**, בכתוב האופייני לכתבי יד מן הטיפוס המזרחי.

פעם אחת בא השם **ביישן** (בחדש, ט, 237);¹⁷⁹⁷ 4 פעמים בא השם **גזלן** בצורת היחיד (X3 נזיקין, טו, 299; כספא, כ, 335) ופעם אחת בצורת הריבוי – **גזלנין** (כספא, כ, 322);¹⁷⁹⁸ השם **רבצן** (כספא, כ, 325) בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא לצד צורת הבינוני **רובץ**, ואפשר שיש בו אישוש להשערה כי שם עושה הפעולה נגזר מן הבינוני;¹⁷⁹⁹ השם **רחמן** בא במכילתא פעמיים (שירה, א, 120; שירה, ה, 134). פעם אחת בא תחתיו השם **רחמני**: שהוא **רחמני** ואי' אלא **אכזרי** (שירה, א, 119). שם זה בא רק במכילתא דר"י, ואפשר שהוא גרירה אחרי **אכזרי**.¹⁸⁰⁰ השם **חמסן** בא במכילתא רק פעם אחת בצורת הריבוי **חמסנין** (כספא, כ, 322).¹⁸⁰¹

במכילתא בא פעם אחת השם **רעבתן** (ויסע, ד, 167), שאין אחדות דעים באשר לדרך יצירתו. אפשר שהוא נוצר מהיסוד **רעב** ומהסופית **תן**, ואפשר שהוא פרי התפתחות פנימית בלשון חכמים ובארמית שבהן התייזו שייכת לבסיס.¹⁸⁰²

במכילתא באים שני השמות **מארכן** ו**מבטלן** במשקל **מקטלן** במ"ם תחילית, כדרך שמות מעטים אחרים בספרות חז"ל, כגון **מקבָּלן** (שביעית ג, ט), **מקצרן** (ברכות לד ע"א), שכתובם הושפע מן המשקל הסורי **מקטלן**.¹⁸⁰³ השם **מארכן** (ויסע, א, 155) בא בכל ספרות התנאים רק במכילתא ורק בכ"י אוקספורד; מאותו המשקל באה צורת הריבוי של **מבטלן** – **מבטלנין**: יכול כהנים **מבטלנין** (בחדש, ב, 209) בכ"י מינכן למכילתא; בכ"י אוקספורד באה במדרש זה צורת בינוני מבניין פיעל – **מבטלנין**.¹⁸⁰⁴

¹⁷⁹⁷ ראה סעיף 2.3, הערות (2).

¹⁷⁹⁸ ראה שם, הערות (3).

¹⁷⁹⁹ ראה גרוס, משקלים, עמ' 70.

¹⁸⁰⁰ ראה סעיף 2.3, הערות (6).

¹⁸⁰¹ ראה שם, הערות (4).

¹⁸⁰² ראה גרוס, משקלים, עמ' 120, וראה סעיף 2.3, הערות (7).

¹⁸⁰³ ראה בנדויד, לשון, עמ' 197, וראה סעיף 2.3, הערות (8).

¹⁸⁰⁴ ראה סעיף 2.3, הערות (1).

סיכום ומסקנות

(א) תרומתה של המכילתא לחקר לשון חז"ל

המכילתא תורמת לחקר לשון חז"ל באששה צורות הידועות ומוכרות לנו מן המשנה ומן התוספתא ובהשלמת החסר בחיבורים אלה. בעזרתה אפשר להציג תיאור שלם יותר של מערכת הפועל ושל מערכת השם בלשון התנאים.

(1) בתחום הלקסיקלי

(א) חידושים בפועל

בכתב היד של המכילתא באות צורות פועליות מיוחדות שאין כמותן במקורות אחרים של ספרות חז"ל. להלן דוגמות אחדות:

(1) **גלופה**. הפועל **גלף** במשמעות 'חקק בתוך האבן' נתחדש בלשון התנאים.¹⁸⁰⁵ מקורו ביוונית, והוא מצוי גם בארמית. בספרות התנאים הוא בא רק פעם אחת במכילתא בצורת בינוני פֻעול: "לא תעשה לך פסל", לא יעשה לו גלופה אבל יעשה לו אטומה (בחדש, ו, 224).

(2) **תמצו לומר**. במכילתא בא פעם אחת הצירוף הפועלי **תמצו לומר**: "בחדש השלישי", שכשתמצו לומר בשלש' חדשים בששי לחדש בששי לשבת (ויסע, א, 159).

זהו צירוף יחידאי, אין עוד כמוהו בכל ספרות התנאים. הצורה **תמצו** אפשר לראות בה צורת עתיד נפעל מן **מצ"א** על דרך ל"י. כך הוא על-פי המילון ההיסטורי. צירוף דומה של צורת עתיד נפעל עם צורת מקור מן **אמ"ר** בא פעם אחת בתוספתא: כשתימצא לומר (תוספתא מכות ב, י; יא).

על פי רוב באה בספרות התנאים הצורה המאובנת **נמצאתי** או **נמצאנו אומרים** לציון התוצאה.¹⁸⁰⁶ אפשר שאין הפועל **תמצו** עתיד נפעל על דרך ל"י, אלא שהוא גזור משורש **מצ"א/מצ"י** שעניינו 'יכול', ונטייתו על דרך הארמית,¹⁸⁰⁷ בדומה לצירוף **תמצו לומר**, הבא פעמים אחדות בתלמוד הבבלי (סוכה לא ע"א; ערכין יט ע"ב; נידה ט ע"א; סוטה לו ע"ב).¹⁸⁰⁸

(3) **עמה**. פועל זה נתחדש בלשון התנאים, ומשמעו 'הלך ונהיה כהה'.¹⁸⁰⁹ בכל ספרות התנאים מופיע הפועל רק פעמיים במכילתא דר"י בצורת בינוני פֻעל **עמה** במשמעות 'נחלשי':¹⁸¹⁰

"וקול שופר חזק מאד", מנהג הדיוט, כל שהוא הולך קולו **עמה**,¹⁸¹¹ אבל כאן, כל שהוא הולך

קולו מגביר (בחדש, ג, 214).¹⁸¹²

¹⁸⁰⁵ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 122.

¹⁸⁰⁶ ראה בנדויד, לשון, עמ' 560, ובעקבותיו: שרביט, זמנים, עמ' 125.

¹⁸⁰⁷ ראה סוקולוף, מילון לארמית בבלי, עמ' 699, ערך **מצ"י**.

¹⁸⁰⁸ ראה סעיף 1.2.4; 1.5.6.3.2.

¹⁸⁰⁹ ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 265.

¹⁸¹⁰ פועל זה בא בין הצורות המיוחדות הבאות במכילתא בבינוני פֻעל. ראה סעיף 1.3.2.1.

¹⁸¹²

4) **הוצען**. במסכתא דבחדש, ד מצינו את הצורה 'הוצען' משורש צע"ן, הופעל (עבר). שורש זה מופיע רק במכילתא פעמיים במקום זה:

+ >יכול ממש שירד הכבוד והוצען על גבי הר סיני01<, ת'ל "כי מן השמ' דברתי עמכם", מלמד שהרכין המקום שמים התחתונים ושמי שמים העליוני' על ראש ההר, וירד הכבוד והוצען על גב הר סיני כאדם שהוא מציע את הכר על גבי המטה וכאדם שהוא מדבר מעל גבי הכר (בחדש, ד, 216, שורות 19–22).

במהדורת הורוביץ-רבין מופיעה במקום הצורה המוקשה צורה אחרת 'והוצע' (משורש יצ"ע), כנראה על-פי המשכו של הטקסט: 'כאדם שהוא מציע את הכר'. לויטרבך, שמהדורותו מבוססת על כ"י מינכן, מביא בהיקרות הראשונה את הצורה 'והוצען', והוא מתרגמה כ'הועבר'. בהיקרות השנייה מופיעה אצל לויטרבך המילה 'והציען', כלומר צורה מבניין הפעיל משורש יצ"ע, והנו"ן אינה חלק מן השורש, אלא כינוי המושא החבור (=הציע אותן). מקור השורש צע"ן במקרא, והוא מופיע פעם אחת בישעיה לג, כ בצורה 'יצען' (קל, עתיד) במשמעות 'נעקר ממקומו': "אהל בל-יצען בל-יסע יתדתי לנצח". 'צען' הוא לשון עקירת האוהל, וכן משמעות השורש המקביל בערבית.¹⁸¹³

ב) חידושים בשם העצם

כאמור,¹⁸¹⁴ אין בידינו תיאור מורפולוגי מסודר ושיטתי של מערכת השם בלשון התנאים; יש תיאורים חלקיים, למשל סקירתו של קוטשר בנושא משקלי שמות הפעולה של בניין קל לפי כ"י"ק.¹⁸¹⁵ במכילתא נתחדשו שמות פעולה רבים מן הבניינים קל ופיעל.¹⁸¹⁶ להלן שמות אחדים המיוחדים ללשון המכילתא:

1) שמות פעולה מבניין קל

א) **במשקל קטילה**: סטירה לציון תוצאת הפעולה: סטרו סטירה (נזיקין, ד, 261); רציחה (נזיקין, ד, 263 ועוד);

ב) **במשקל קטלות**: יראות (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84);¹⁸¹⁷

ג) **במשקל קיל**: חייס¹⁸¹⁸ (פסחא, ז, 24; פסחא, יא, 39);

¹⁸¹¹ במהדורת הורוביץ-רבין: עמוס.

¹⁸¹² וכן הוא במסכתא דבחדש, ד, 216.

¹⁸¹³ ראה פירוש של עמוס חכם על אתר בסדרה 'ידעת מקרא'.

¹⁸¹⁴ ראה בתיאור מצב המחקר, מבוא, סעיף 0.1.

¹⁸¹⁵ ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 104–128.

¹⁸¹⁶ ראה סעיף 2.1.1; 2.1.2.

¹⁸¹⁷ ראה סעיף 2.1.1.5; וראה עוד להלן על צורן הריבוי למשקל זה.

(ד) במשקל מקטל/מקטל: מחוש (יתרו, ב, 202): מחוש עינים, מחוש ראש.¹⁸¹⁹

(2) שמות פעולה מבניין פיעל:

(א) משקל קטול: ליווי¹⁸²⁰ (בשלח, פתיחתא, 75); ניהוג (בשלח, פתיחתא, 75); פלפול (ויסע, ג, 165).¹⁸²¹

(2) בתחום המורפולוגי

(א) מערכת הפועל

רוב הממצא העולה מן המכילתא בתחום הפועל מסכים עם הידוע לנו מן המשנה ומן התוספתא. כך, למשל, בפעלים מגזרת פ"י במכילתא מותאמת צורת המקור בבניין קל למשקלי העתיד: **לידע**, **לילך**, **לירד**, **לירש**, **לישב**. משורש יצ"א באה צורת המקור **לצאת** על דרך המקרא כמצוי בשאר ספרות חז"ל.¹⁸²² בבניינים נפעל והפעיל נוטים רוב הפעלים על דרך פ"ו כבמקרא ובשאר ספרות חז"ל: **נולד**, **נולדו**, **נוצרו**, **הוסיפו**, **מוכיחים**, **להודיע**.¹⁸²³ מבניין נְתַפְעַל באה פעם אחת הצורה **נתוסף** כבמשנה ובתוספתא.¹⁸²⁴

כבמשנה ובשאר ספרות חז"ל ניטים הפעלים **יצע**, **לקח** על דרך פ"נ. עדות לנטיית **נוח** על דרך הגזרה באה לנו מצורת בינוני יחידה **מנחת** (פסחא, יז, 68).¹⁸²⁵

גם בגזרת עו"י דומה רוב הממצא העולה מן המכילתא למצוי בשאר ספרות התנאים.¹⁸²⁶ אולם במכילתא באות גם צורות פועליות שאין כמותן בחיבורים תנאיים אחרים, והן עשויות לתרום להשלמת התיאור של מערכת הפועל בלשון התנאים כפי שעולה מן המשנה¹⁸²⁷ ומן התוספתא.¹⁸²⁸ להלן דוגמות אחדות:

(1) שורש אפ"י ניטה במשנה ובתוספתא בבניינים **קל ונפעל**. במשנה ובתוספתא מופיעה צורת **עבר** בבניין **קל אָפָה** (תרומות י, ד; תוספתא פסחים ב, א ועוד). צורת **קל עתיד** מופיעה פעם אחת במשנה כ"ק כתוספת בגיליון - **תִּאָפָה** (פסחים ג, ד); בכ"פ היא מנוקדת כצורת עתיד עם כינוי - **שְׁתִּאָפָה**.¹⁸²⁹ צורת עתיד מופיעה גם בתוספתא (מנחות ז, יג).

¹⁸¹⁸ במילה זו יש חידוש מצד המילה גופה ומצד השימוש במשקלה. ראה סעיף 2.1.1.15, (ג), וראה להלן.

¹⁸¹⁹ השם **מחוש** בא לרוב בתלמוד הבבלי. ראה סעיף 2.1.1.16.

¹⁸²⁰ בכל ספרות התנאים והאמוראים בא שם זה רק פעם אחת במכילתא.

¹⁸²¹ שם זה בא עוד רק בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי. על השמות במשקל **קטול** ראה סעיף 2.1.2.2.

¹⁸²² ראה סעיף 1.5.2.3.1.

¹⁸²³ ראה סעיף 1.5.2.3.2; 1.5.2.3.4.

¹⁸²⁴ ראה סעיף 1.5.2.3.3.

¹⁸²⁵ ראה שם.

¹⁸²⁶ ראה סעיף 1.5.4. וראה הפירוט המלא וההשוואה למצוי במשנה ובתוספתא בכל אחד מפרקי הפועל בגזרות.

¹⁸²⁷ לתיאור המצב במשנה על-פי כ"פ ראה הנמן, תורת הצורות.

¹⁸²⁸ ראה נתן, תוספתא.

¹⁸²⁹ ראה הנמן, שם, עמ' 227.

צורת המקור 'לאופות' באה במשנה (כלים ה, א; ח) ובתוספתא (מעשרות ג, ג).¹⁸³⁰ צורת מקור זו באה גם במכילתא (ויסע, ד, 168).

בבניין נפעל מופיעה במשנה צורת עתיד 'תיאפה' (פסחים ג, ג), וכן שתי צורות בבניוני 'נאפה', 'נאפות' (מנחות יא, א). צורת עבר בבניין נפעל 'נאפו' עולה בספרי במדבר (מד, 50).

שתי צורות מבניין נתפעל בבניוני עולות במדרשי ההלכה. האחת היא הצורה 'מתאפין' המופיעה בספרי במדבר (פט, 89), והאחרת היא הצורה 'מתאפה' המופיעה במכילתא: הרוצה לאפוי ה[יה] מתאפה לו והרוצה לבשל היה מתבשל לו (ויסע, ד, 168). צורה זו באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טז, כג, 113).

2) בשורש אר"ע צורות העתיד במשנה מציגות תנודה בין קל לפיעל במסורת המנקד: 'תאָרע' (ברכות ד, ב) על דרך קל עתיד; 'יאָרע' (יומא א, א) על דרך העתיד בבניין פיעל. צורת מקור מבניין קל 'לארע' באה רק פעם אחת במכילתא: אלא שמא עתיד דבר לארע את ישראל והן עתידין להנצל על ידי (עמלק, ב, 185). במהדורת הורוביץ-רבין באה 'ליארע', צורת מקור של נפעל. כך בכ"י מינכן. מורשת¹⁸³¹ מביא את הצורה שבמקומנו כצורת מקור של נפעל 'ליארע', ומעיר שפועל זה מצוי בנפעל במסורת התימנים.¹⁸³²

השורש אר"ע נפוץ במשנה ובתוספתא בבניין פיעל בעבר. במכילתא מופיעות שתי צורות פועליות מפיעל בעבר: פעם אחת הצורה 'אירעה' ושלוש פעמים 'אירע', באותה הפרשה (ויסע, א, 159). צורת ציווי מבניין פיעל מופיעה רק במכילתא: "ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי" וגו', ארעם במאכל ובמשקה ובכסות נקייה (פסחא, ט, 30).¹⁸³³

3) שורש צנ"ן מן הכפולים ניטה בלשון חז"ל בבניינים השונים, אולם לא לכל הנטייה נוכל למצוא תיעוד במשנה ובתוספתא.

בבניין קל אין במשנה ובתוספתא תיעוד לצורות בזמן עבר. רק במכילתא עולה צורת עבר נסתר 'צנן': מה דרכה של אש, אם קרב אדם אצלה – ניכוה; רחק ממנה - צנן (בתודש, ד, 215). צורה זו באה גם בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (יט, יח, 143).

צורת בינוני יחיד 'צונין' מופיעה במכילתא שלוש פעמים (פסחא, ט, 33; ויסע, ג, 166; נזיקין, ח, 278) כבמשנה (מכשירין ה, י) ובתוספתא: צונין (שבת ג, ג).

צורת עתיד אחת בקל באה במשנה 'ייצנו' (כך בכ"י ק) / 'ייצנו' (כך בכ"י פ):¹⁸³⁴

¹⁸³⁰ במקומות אחרים בתוספתא באה הצורה המקובלת בדפוסים לאפות (יום טוב ב, ג; ג, טז ועוד).

¹⁸³¹ לקסיקון, עמ' 106.

¹⁸³² שם, שם, הערה 31.

¹⁸³³ ראה עוד סעיף 1.1.2.1, (1).

נותנין תבשיל [ל]תוך הבור בשביל שיהא שמור ואת המים היפים ברעים בשביל שייצנו ואת הצונים בחמ[ין] בשביל שייחמו (שבת כב, ד).

על-פי ניקודו יכול פועל זה להתפרש כצורת **נפעל**, וכך העמידו הנמן,¹⁸³⁵ אולם צורות קל **בעבר** (במכילתא) ובבינוני מעידות על נטיית השורש בבניין קל. ייצנו ניתן אפוא להתפרש כפועל בבניין קל על דרך **יתמו** (במדבר יד, לה).¹⁸³⁶

במכילתא עולה צורת **עבר** מבניין **פיעל** עם כינוי מושא חבור – **'וציננו'**:

הטיל שלג וצונין על ראשו וציננו (נזיקין, ח, 278).

פועל זה ניטה על דרך השלמים, כדרך הנטייה המקובלת בלשון חכמים בשורשי הכפולים.

בבניין **הפעיל** בבינוני באה פעם אחת במכילתא הצורה **'מצינ'**:

לא אמרתי אלא דבר שהוא מצין מחבירו, אין את מוצא אלא כלי חרס (ויסע, ה, 171).¹⁸³⁷

4) חילופי **קל/פיעל** נפוצים מאוד בלשון המכילתא, ועתים מצינו בה צורות פיעל ייחודיות שאין עוד כמותן בכל ספרות התנאים. כך, למשל, הצורה **מגנב**, הבאה במשמעות 'גנבת דעת' כבמקרא:

אבל המגנב מאחר חבירו והלך ושנה בדברי תורה, אף-על-פי שהוא נקרא גנב הרי זה זוכה

לעצמו (נזיקין, יג, 295–296).¹⁸³⁸

בכל ספרות התנאים באה צורת פיעל משורש **סמ"ך** במשמעות 'הישענות', 'תמיכה' רק במכילתא: עוזר ומסמך אתה לכל באי העולם אבל לי ביותר (שירה, ג, 126).

מסמך מקביל לפועל **סומך** המקראי בפסוק: "סומך ה' לכל-הנפלים" (תהלים קמה, יד).¹⁸³⁹

רוב הצורות מן השורשים **סת"ם** ו**סת"ר** בלשון חז"ל באות בבניין קל. צורות פיעל מובהקות משורשים אלה באות בכל ספרות התנאים רק פעם אחת, והיא במכילתא דר"י:

כיון ששמעו כנעניים שישר' נכנסין לארץ, עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות

וסיתרו את הבינינות וסיתמו את העיינות (בשלח, פתיחתא, 76).¹⁸⁴⁰

5) בחילופי **קל/הפעיל** באות במכילתא צורות מיוחדות: משורש **לע"ג** באה צורת ההפעיל **מלעגת** שלוש פעמים - פעם אחת במכילתא דר"י: ורוח הקדש **מלעגת** עליו ואו' לו "נשפת ברוחך" (שירה, ז,

141), ופעמיים בטקסט מקביל במכילתא דרשב"י (טו, י, 90).¹⁸⁴¹

1834 ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 319.

1835 שם, שם.

1836 ראה ג"ק, דקדוק, סעיף 67g.

1837 ראה סעיף 1.5.5.3.2.2.

1838 ראה סעיף 1.1.2.1 (2).

1839 ראה סעיף 1.1.2.1 (13).

1840 ראה סעיף 1.1.2.1 (14), (15).

1841 ראה סעיף 1.1.2.4 (1).

בלשון התנאים רווח שורש שׁוׁיח בבניין קל, לעתים בחילופי שׁ/ס: איני יודיע מה את סח (שבועות ח, ג; ח, ו; ו; תוספתא בבא קמא ח, ד). צורות הפעיל משורש זה באות בלשון חז״ל באותה המשמעות של בניין קל. בכל ספרות התנאים באות רק שתי צורות הפעיל - הסיח, משיחין, ושתיהן במכילתא: הדבר הזה הסיח רבינו הגדול (ויסע, א, 154).

הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו (בחדש, ט, 238).¹⁸⁴²

6) במכילתא נפוצים מאוד חילופי פיעל/הפעיל. במדרש זה באות צורות פיעל במשמעות הפעיל שאין להן אח ורע בכל ספרות התנאים. האחת היא הצורה מאחרת במשמעות 'זימה': חזרו לקראות פי-החירות שהיא מאחרת את עובדיה (בשלח, א, 83).¹⁸⁴³ האחרות הן צורות הפיעל יעבר, מעבר, הבאות תחת הפעיל במשמעות 'העביר מצד לצד': "ונתת' באזנו ובדלת", בדלת את נותן ואין את נותן במזוזה, או יעבר באזנו ובדלת? ת' "ורצע אזנו", באזנו את מעבר ואין את מעבר בדלת (נזיקין, ב, 252).

צורת פיעל במשמעות זו באה בכל ספרות התנאים וספרות האמוראים רק במכילתא.¹⁸⁴⁴

ב) מערכת השם

צורות שמניות מיוחדות המצויות בכתב היד של המכילתא עשויות לתרום לתיאור שלם יותר של דרכי התצורה של שמות בלשון התנאים. להלן דוגמות אחדות:

1) צורות ריבוי מיוחדות בשם העצם

א) יראיות. השם יראות בא במכילתא פעם אחת בנסמך בצירוף יראות חטא (בחדש, ט, 237) כבמשנה (עדיות ה, ו; סוטה ט, טו). במכילתא עולה צורת הריבוי של השם יראות: בעל-צפון נשתייר מכל היראיות¹⁸⁴⁵ בשביל לפתות לבן של מצרים (פסחא, יג, 43; בשלח, א, 84). צורת הריבוי יראיות היא על דרך ריבוי שמות המסתיימים בצורך -ות בלשון חכמים, כגון מלכות - מלכיות; גלות - גליות וכד',¹⁸⁴⁶ ומכאן שהצורה יראות במכילתא היא צורת נפרד (אין היא צורת נסמך מן יראה, כפי שסבורים חלק מן החוקרים, כגון קוטשר¹⁸⁴⁷), והיא יכולה להצטרף לעדויות כתבי היד הטובים על צורות נפרד במשקל קטילות.¹⁸⁴⁸

ב) במכילתא באים שמות אחדים כפולי צורה בריבוי, ובהם לצד צורות הריבוי המוכרות בסופית

1842 ראה סעיף 1.1.2.4 (3).

1843 ראה סעיף 1.1.2.6 (1).

1844 ראה סעיף 1.1.2.6 (5).

1845 במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרכך: היראות.

1846 ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 102-104; קוטשר, לשון חכמים, עמ' 71; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 172-173; בר-אשר, טיפוסים, עמ' 93; ברואר, פסחים, עמ' 240-241. וראה עוד סעיף 2.2.3.1.

1847 ראה קוטשר, דקדוק, עמ' 125.

1848 ראה סעיף 2.1.1.5.

–ים עולות צורות ריבוי חדשות בסופית –ות. לדוגמה: לצד צורת הריבוי המוכרת בקרים מן בוקר באה במכילתא הצורה בוקרות;¹⁸⁴⁹ לצד טלפים באה הצורה טלפות.¹⁸⁵⁰

לצד צורת הריבוי דברות מן דיבר באה צורת הריבוי היחידאית דבורות; אין עוד כמוה בכל ספרות חז"ל: "היה אתה לעם" וג', היה ככלי מלא דבורות (עמלק, ב, 197).¹⁸⁵¹

(2) משקלים חדשים בשמות הפעולה

במכילתא עולה שם פעולה משורש חו"ס במשקל קָיל – חייס. שם זה מיוחד למכילתא והוא מופיע בה פעמיים (בעניין אחד, בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" [שמות יב, ג]):

"ופסחתי עליכם", ואין פסיחה אל' חייס, שנא' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, ז, 24);

אין פין[ס]וח אלא חייס, שנ' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, יא, 39).

חשוב לציין כי עצם השימוש במשקל קָיל כשם פעולה בא כבר במקרא: כך היא המילה 'ציד' המשמשת הן כשם פעולה הן כשם המציין את פרי הפעולה,¹⁸⁵² אולם המשנה אינה מכירה משקל קָיל כשם פעולה והמכילתא מכירה. במילה 'חייס' יש, אם כן, חידוש כפול, מצד המילה גופה ומצד שימוש משקלה.¹⁸⁵³

(ג) מילות היחס¹⁸⁵⁴

במכילתא עולות צורות חדשות בנטיית מילות היחס. כך, למשל, מצינו 'ביני' תחת 'בין' או 'בינות':

שכל העופות כלם נותנין את בניהם ביני רגליהן (בחודש, ב, 208).

צורה זו באה עוד פעם אחת במכילתא לדברים יג, טז (134): ומה אם נכסין שאין בהן דעת שגרמו להן לצדיקין לדור ביני רשעים אמ' המקו' שיהיו בשריפה; ופעם אחת בבבלי ברכות נט ע"א.

הבדיקה של לשון המכילתא נערכה על יסוד כתב יד אוקספורד 151.2, אשר נקבע כאב טקסט למכילתא.

טיבו של כתב יד אוקספורד 151.2 ומאפייניו

לאורך העבודה כולה הוצגו ממצאים המאששים את ההנחה כי כתב יד אוקספורד 151.2 למכילתא הוא אכן כתב יד מעולה, המשקף צורות מקוריות ומיוחדות שנמחקו מן הדפוסים או הומרו בצורות

¹⁸⁴⁹ ראה סעיף 2.2.4.1.

¹⁸⁵⁰ ראה סעיף 2.2.4.3.

¹⁸⁵¹ ראה סעיף 2.1.2.1, וראה עוד סעיף 2.1.2.5 – חילופי משקלים מבניין פיעל, (א) קיטל/קיטול.

¹⁸⁵² ראה קוטשר, מחקרים, עמ' 120.

¹⁸⁵³ ראה סעיף 2.1.1.15, (ג).

¹⁸⁵⁴ אמנם אין מילות היחס נידונות בהרחבה בעבודה זו, אולם לצורך הבלטת תרומת המכילתא הבאתי דוגמה גם מתחום זה.

אחרות, פשוטות יותר.¹⁸⁵⁵ בכתב יד זה נמצאו צורות וכתבים האופייניים לכתבי יד טובים של המשנה, כגון **כילו** (=כאלו, פסחא, יח, 70 ועוד), **מיכן** (=מכאן, פסחא ג, 11 ועוד), הצירוף **בין הקברות** (פסחא, פתיחתא, 3), וכן צורות מיוחדות שלא באו כמותן בכל ספרות התנאים, כגון צורת הריבוי **טלפות** (בשלח, ה, 108) למילה **טלף**,¹⁸⁵⁶ או אף בספרות חז"ל כולה, כגון צורת הריבוי **בוקרות** (X2 בשלח, ה, 107) מן **בוקר**.¹⁸⁵⁷ אף שחלק מן הצורות היחידאיות אינן מעיקר לשון חז"ל והן נסמכות על דרשת פסוק מן המקרא, עדיין בצורות אחרות ניכר כי כתב יד זה ייחודי בכתבו ובצורתיו. כך, למשל, בצורות הפיעל **יעבר**, **מעבר**, במשמעות 'העביר מצד לצד', הבאות תחת צורות הפעיל: **יעבר באזנו ובדלת** [...] באזנו את מעבר ואין את מעבר בדלת (נזיקין, ב, 252);¹⁸⁵⁸ בצורה **צונין** במשמעות 'מים צוננים': הטיל שלג וצונין על ראשו וציננו (נזיקין, ח, 278);¹⁸⁵⁹ **וישיאו** תחת יוסיעו;¹⁸⁶⁰ **וישיאו דברים מלבן** (X2 בשלח, ג, 98); בשם **ניחום** במשקל **קיטול**, הבא במדרש לפסוק 'ולא נחם אלהים' (שמות יג, יז): אין **ניחום** בכל מקום אלא ניהוג (בשלח, פתיחתא, 75);¹⁸⁶¹ ובצורה המיוחדת **עתידות מתכנסות**, צורת **'עתיד+בינוני פועל'**: וכן את מוצא שאין הגליות **עתידות מתכנסות** אלא בשכר אמנה שהאמינו (בשלח, ו, 115).¹⁸⁶²

בכתב יד אוקספורד למכילתא נמצאו מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המזרחי' של לשון חכמים של ארץ ישראל שנוהג בו הכתיב הבבלי, ולצדם נמצאו גם מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המערבי' שנוהג בו הכתיב הארץ-ישראלי. להלן דוגמות אחדות למאפיינים לכל אחד מן הטיפוסים שנמצאו בכתב יד אוקספורד:

מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המזרחי' של לשון חכמים של ארץ ישראל

כתיב המילה **היכן** – בה"א – 22 פעמים (לעומת 7 פעמים באל"ף – **איכן**). בכתבי יד ארץ-ישראליים מצוי בעיקר הכתיב באל"ף, וכן הרבה בירושלמי. בתלמוד הבבלי בה"א. לפי ייבין, בטקסטים בניקוד בבלי בספרא תמיד באל"ף, ואילו בשאר מקורות לשון חכמים כמעט תמיד בה"א.¹⁸⁶³

¹⁸⁵⁵ ראה גם במבוא סעיף 0.3.1.

¹⁸⁵⁶ במכילתא באה צורת ריבוי זו לצד הצורה **טלפים** (פסחא, ו, 18), הידועה משאר ספרות התנאים.

¹⁸⁵⁷ ראה סעיף 2.2.4.1.

¹⁸⁵⁸ בדפוסים: יעבור, מעביר. ראה סעיף 1.1.2.6, הערות (5).

¹⁸⁵⁹ כמו בירושלמי (שבת ד, ב [ז], א). ראה סעיף 1.5.5.3.1.1 (ב) בינוני, הערות (2).

¹⁸⁶⁰ כך במהדורות הדפוס. ראה סעיף 1.5.6.3.3 (ג) עתיד, הערות (2).

¹⁸⁶¹ בדפוסים: **ניחוי**. ראה סעיף 2.1.2.2 משקל קיטול, סעיף (ה), הערות (4).

¹⁸⁶² ראה סעיף 1.2.2.

¹⁸⁶³ ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 1127.

כתיב המילה **ואילך** (פסחא, יא, 38) - באל"ף. בכ"י טובים למשנה באה הצורה בה"א: **והילך**, וכן לרוב בתלמוד הירושלמי, בבראשית רבה ובפסיקתא דרב כהנא. בדפוסי המשנה, בתוספתא, בירושלמי ובבבלי באה הצורה באל"ף – **ואילך**.¹⁸⁶⁴

כתיב דו-תנועה ay באל"ף: **ודאי** (פעם אחת **ודיי**¹⁸⁶⁵), **בוודאי**, **רשאי** (44 פעמים ורק בכתיב זה), וכן הוא בשמות פרטיים: **אילעאי** (במכילתא דר"י, במכילתא דרשב"י, בספרי במדבר ובתלמודים באות רק הצורות באל"ף: **אלעאי** / **אילעאי**; במשנה: **אילעי**; בתוספתא בדרך כלל באל"ף, אבל גם ביו"ד: **אלעיי/אילעיי/לעיי**; 7 פעמים בבראשית רבה ופעמיים במדרש תנחומא: **אלעיי/אילעיי**); **זכאי** (פעם אחת בא הכתיב **זכאי** [בחדש, א, 203], שנראה שילוב בין הכתיב הארץ-ישראלי ביו"ד **זכי/זכיי** [כבמשנה, בתוספתא ובירושלמי] לבין הכתיב הבבלי באל"ף); **טבאי**, **נהוראי**, **שמאי**;¹⁸⁶⁶ כתיב תנועת e בסוף המילה ביו"ד: ר' **יוסי** – 64 פעמים (לעומת 3 פעמים בכתיב **יוסה** כבכתבי יד בכתיב ארץ-ישראלי. **יוסה** רגיל בכ"י, בכ"יפ כרגיל, אבל יש גם הרבה **יוסי**. בכ"י לו כרגיל **יוסי** חוץ מכמה מקומות. **יוסה** בא גם בירושלמי ובשרידי ירושלמי ורגיל בכתובות של ארץ ישראל);¹⁸⁶⁷ **מפני** (=מופנה) להקיש; **מתנווני**;

כתיב תנועת a באל"ף בסוף המילה, כגון **עקיבא**, **חלפתא**, **פרטא**, ובאמצע המילה, כגון **כאן** (154 פעמים, פי ארבעה מן הכתיב **כן** בלא אל"ף, הבא במכילתא 38 פעמים);

מילות היחס **הימנו** (X17), **הימנה** (X6) תחת **ממנו**, **ממנה**;¹⁸⁶⁸

שמות מפועלי ל"י במשקל **קטלה** באל"ף: **הנאה**;

משקל **הקטלה** בפועלי ל"י באל"ף, כגון **הודאה**, **התראה**;

שימוש במשקל **קטלן/מקטלן**, כגון **רבצן**, **מארכן**, לציון עושה הפעולה.¹⁸⁶⁹

מועט- X5 (X2 בשלח, א, 88; שירה, ז, 139; X2 נזיקין, יח, 313) קיצור מן **מועט**. צורה זו אופיינית לבבלי, והיא תוצאה של הפלולוגיה.¹⁸⁷⁰

מאפיינים לכתבי יד מן 'הטיפוס המערבי' של לשון חכמים של ארץ ישראל

כתיב דו-תנועה ay ביו"ד: **כדיי**;

¹⁸⁶⁴ ראה ילון, מבוא, עמ' 45.

¹⁸⁶⁵ נזיקין, יג, 292.

¹⁸⁶⁶ על כתיב השמות ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1269; בר-אשר, איטליה, עמ' 26.

¹⁸⁶⁷ ראה אפשטיין, שם, עמ' 1266–1268.

¹⁸⁶⁸ ראה בר-אשר, טיפוסים, עמ' 210; הני"ל, לשון, עמ' 681; הנמן, ספרא, עמ' 88.

¹⁸⁶⁹ ראה סעיף 2.3.

¹⁸⁷⁰ ראה ברויאר, פסחים, עמ' 140–141.

תנועת a מצעית בלא אל"ף: בכתב היד רווח הכתיב הארץ ישראלי **מינן** – 94 פעמים (לעומת 5 פעמים **מכאן**, שהוא בעיקרו כתיב בבלי). כתיב זה מופיע בכתבי יד טובים של המשנה, התוספתא, מדרשי ההלכה והתלמוד הירושלמי, והוא אינו נעדר אף מן הבבלי.¹⁸⁷¹

עוד מופיע הכתיב **כילו** (=כאילו) כבכתבי יד טובים של המשנה.¹⁸⁷²

הצורה **אימתי**, אחד המאפיינים שמביא קוטשר לבחינת טיבו של כ"ק,¹⁸⁷³ באה במכילתא 20 פעמים. הצורה הנפוצה במקרא **מתי** באה במכילתא רק 5 פעמים, מהן פעמיים בצירוף השגור במקרא "עד מתי" (שמות י, ג ועוד).

הצירוף **בין הקברות**, הבא במכילתא, אופייני לכתבי יד ארץ-ישראליים משובחים;¹⁸⁷⁴

הפועל **נתאלמנה** (X2 נזיקין, יז, 308); (בכתבי יד מן 'הטיפוס המזרחי' באה הצורה **נתארמלה**).¹⁸⁷⁵

בשמות המסתיימים ביחיד בצורן – **ות** צורן הריבוי הוא – **יות**, כגון **מלכיות, גליות**;¹⁸⁷⁶

שמות פעולה במשקל **קטיִלָה** מגזרת ל"א באים ביו"ד, כגון **ביריה** (כספא, כ, 321);¹⁸⁷⁷

הפיכת תנועות קדמיות לתנועות אחוריות ליד עיצור שפתי או רי"ש: **דורמסקית, מסובין, משום** (=משם) ועוד.¹⁸⁷⁸

מעוטה (X7), **מעוטין** (כספא, כ, 330) – תמיד לצד **מרובה, מרובין**. צורות אלה אופייניות לחיבורים שמוצאם ארץ-ישראלי.¹⁸⁷⁹

(ב) זיקתה של לשון המכילתא ללשון המקרא

ללשון המכילתא זיקה רבה ללשון המקרא, וזיקה זו באה לידי ביטוי בדרכים שונות:

(1) שיבוץ מקראי או שאילה ישירה מן המקרא

פעמים נמצא במכילתא קטע מדרש שהוא שיבוץ מקראי. כך, למשל, במסכתא דשירה:

גפן שהיסעתה ממצרים ו(ב)נה אשר נטעה ימינך (שירה, י, 151).

משפט זה הוא שילוב בין הנאמר בתהלים פ, ט "גפן ממצרים תסיע תגרש גוים ותסעה" לבין שיבוץ של קטע מפסוק טז באותו הפרק: "ו**כִּנְהָ אֲשֶׁר נָטְעָה יְמִינְךָ** ועל בן אמצתה לך".

¹⁸⁷¹ ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1236–1237.

¹⁸⁷² ראה שם, שם, עמ' 1236, וכן שרביט, שתי תופעות, עמ' 44–45.

¹⁸⁷³ ראה קוטשר, לשון חז"ל עמ' 22–23.

¹⁸⁷⁴ ראה ליברמן, מכילתא, עמ' 56; בר-אשר, פרמה ב, עמ' 179.

¹⁸⁷⁵ ראה בר-אשר, טיפוסים, עמ' 210.

¹⁸⁷⁶ לבד מן השם **רשות**, שריבוי **רשויות**. ראה סעיף 2.2.3.1.

¹⁸⁷⁷ ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 27.

¹⁸⁷⁸ ראה קוטשר, מילונות, עמ' 38; בר-אשר, שתי תיבות, עמ' 188–189 וכן לעיל סעיף 1.5.5.3.2.2.

¹⁸⁷⁹ ראה שרביט, אבות לדורותיה, עמ' 239.

במדרשים רבים במכילתא מצינו שאילה ישירה מפסוקים מן המקרא. להלן דוגמות אחדות:
(א) אבלה. צורה זו באה כשאילה מקראית על דרך נְבִלָה בפסוק "הבה נרדה ונְבִלָה שם שפתם" (בראשית יא, ז). מדובר בקטע ממדרש בנושא תרגום התורה ליוונית על ידי שבעים ושניים הזקנים שמינה תלמי המלך. זקנים אלה הכניסו שינויים בפסוקים אחדים בתורה, ובהם גם בפסוק זה:

זה אחד מן הדברים שכתבו לתלמי המל'. כיוצ' בו כתבו לו "אלים ברא בראשית" [...] כיוצ'

בו "הבה ארדה ואבלה" (פסחא, יד, 50).¹⁸⁸⁰

(ב) הממם. השורש המ"ם אינו מעיקר לשון חז"ל. הוא מופיע רק 4 פעמים בספרות התנאים. פעמיים במכילתא דר"י בצורה הממם - פעם אחת כמדרש למילה "וַיְהִימִם" (שמי"א ז, י); "ויהוה" ו"ויהוה", הממם ועירבבם (בשלח, ב, 95); ופעם אחת כמדרש למילה "וַיְהִימִם" (שמות יד, כד): "ויהוה את מחנה מצר", הממם עירבבן (בשלח, ה, 108). הצורה הממם היא שאילה מקראית. צורה זו באה בספרות המקרא המאוחרת, בספר דברי הימים: "כי-אלהים הַמְמִם בכל צרה" (דה"ב טו, ו).

(ג) יעד. בנטיית הפעלים משורש יע"ד במסכתא דנזיקין שבמכילתא יש שאילה ישירה מלשון הפסוק בשמות כא, ח-ט: "אם-רעה בעיני אדניו אשר-לא יַעֲדָהּ והפדה, לעם נכרי לא-ימשל למכרה בבגדו-בה. ואם לבנו יַעֲדָנָה, כמשפט הבנות יעשה-לה". במקרא באים הפעלים משורש יע"ד בבניין קל, ובמכילתא ניטה שורש זה באותם הקשרים בבניינים קל ופיעל בלא שינוי משמעות.¹⁸⁸¹ לדוגמה:¹⁸⁸²

"אשר לא יע' והפד" אם לא יַעֲדָהּ¹⁸⁸³ אדון יפדיה אב, לא יַעֲדָה לשנים כאחת, לא ימכר על

מנת לַיַעֲד [...] ר' עקיבא או': מוכר, ואם רצה לַיַעֲד יַעֲד (נזיקין, ג, 257).

(ד) הטהרו. במדרש לפסוק "ויקדש את העם" (שמות יט, יד) באה במכילתא הצורה הטהרו: "זמן וכבסו בגדיה' והטהרו" (בחדש, ג, 213). צורת התפעל זו באה במקרא: "וכבסו בגדיהם וְהִטְהָרוּ" (במדבר ת, ז).¹⁸⁸⁴ במדרש זה יש שאילה ישירה מן הפסוק במדבר ח, ועל כן צורת התפעל משורש טה"ו באה כצפוי בה"א תחילית, ולא בנו"ן תחילית, כרוב צורות עבר של נתפעל בלשון התנאים.¹⁸⁸⁵

(ה) מקושש. כידוע, בניין פולל בכפולים נעלם מלשון חז"ל.¹⁸⁸⁶ בהיקרויות המעטות שהוא מופיע בהן מדובר על פי רוב בשאילה מן המקרא. כך, למשל, בצורה מקושש: "על כן בוך יי את יום השבת

¹⁸⁸⁰ מדרש זה בא גם בתלמוד הבבלי, מגילה ט ע"א; בבראשית רבה לח, פסקה א; במסכת סופרים פרק א, הלכה ז ובמדרש תנחומא, שמות, כב.

¹⁸⁸¹ חילופי קל/פיעל נפוצים מאוד בלשון חז"ל. לחילופים במכילתא ראה סעיף 1.1.2.1 (8).

¹⁸⁸² ניקוד הצורות שלי הוא.

¹⁸⁸³ שאילה מלשון הפסוק בשמות כא, ח.

¹⁸⁸⁴ צורת העבר הטהרו באה עוד פעמיים בספרים המאוחרים (עזרא ו, כ; דה"ב ל, יח).

¹⁸⁸⁵ ראה סעיף 1.4.4.1.

¹⁸⁸⁶ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 302-303.

ויקדשהו" [...] ברכו במן קדשו במקושש (בחדש, ז, 231). הצורה **מקושש** שאילה מקראית היא מן "מקשש עצים" (במדבר טו, לב; לג).

(ו) **הפלא**. במכילתא באה פעם אחת צורת מקור מיוחדת מקוצרת ובלא למ"ד היחס **הפלא**:

אראנו מה שלא הראיתי לאבות, שהרי ניסין וגבורות שאני עתיד לעשות עם הבנים יותר

מהפלא נפלאות מה שלא עשיתי עם האבות (שירה, ת, 144).

צורת המקור המיוחדת היא שאילה מקראית על דרך הפסוק בישעיה כט, יד: "לכן הנני יוסף להפליא את-העם הזה **הפלא ופלא**".

(ז) **חקר**. שם מקראי זה בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י: דורים לאין חקר ואין מספר (בחדש, ו, 227) ועוד פעם אחת במכילתא לדברים: מה הכוכבים עשויין כתים ואין להם לא חקר ולא מספר, כך הצדיקים (א, כא, 42). בכתובים אלה יש שאילה מן המקרא: "עשה גדלות ואין חקר נפלאות עד-אין מספר" (איוב ה, ט), ומובן שאין שם זה מעיקר לשון חז"ל.

(ח) **מות**. שם הפעולה הנפוץ במכילתא משורש מו"ת, כבשאר ספרות חז"ל, הוא השם **מיתה** (117 פעמים במכילתא).¹⁸⁸⁷ שם הפעולה המקראי **מָוַת** על נטיותיו בא במכילתא רק 8 פעמים, 6 פעמים בנפרד, ופעמיים בנטייה. ברוב ההיקרויות בא השם **מָוַת** כשאילה מן המקרא או בזיקה למילה בפסוק. פעמיים בא השם **מות** כחלק מן הצירוף **דרך המות** באותו המדרש:

אמ' לו: מה אתה מקיים "הן האדם היה" וג' כאחד ממלאכי השרת? אלא שנתן המק' לפניו

שני דרכים: דרך החיים ודרך המות, ובחר לו דרך המות (בשלח, ו, 112).

במדרש זה יש שאילה מן הפסוק בדברים ל: "העֲדֹתִי בכם היום את-השמים ואת-הארץ **החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים** למען תחיה אתה וזרעך" (דברים ל, יט). המדרש נוקט אותה לשון כבפסוק באשר לאפשרות שנותן הקב"ה לאדם לבחור בין החיים ובין המוות.

(2) **השפעת לשון המקרא על כתיב שמות ופעלים במכילתא ועל דרך תצורתם**

(א) שמות פרטיים שמקורם במקרא נכתבים מלא: **אליעזר, אלעזר, יהושע, יהודה**,¹⁸⁸⁸ **ישמעאל**, שלא כבכתבי יד טובים של המשנה שבהם נושלות האותיות הגרוניות, ונוצרות צורות, כגון **ליעזר** (כלאים ג, ד), **יודה** (פאה ב, ב), **יושוע** (תוספתא פאה ג, ה), **ישמעל** (פרה א, ג).¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸⁷ ראה לעיל סעיף 2.1.1.1 משקל קטילה, ושם בהערות סעיף (ב) הערה (2).

¹⁸⁸⁸ על כתיב השם **יהושע** במקורות השונים ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1268; טלשיר, לשון חכמים, עמ' 233–239.

¹⁸⁸⁹ ראה אפשטיין, שם, עמ' 1266–1269.

ב) צורות עתיד וציווי מוארכות ומקוצרות נעלמו מלשון חז"ל. במכילתא פזורות צורות אחדות בזיקה לפסוקים מן המקרא. כך, למשל, צורות העתיד **תעשון** (בחדש, י, 239); ¹⁸⁹⁰ **ויאר** (בשלח, פתיחתא, 82). ¹⁸⁹¹ פעם אחת באה במכילתא צורת ציווי מוארך - **תנה**:

שבשעה שאמ' משה ליתרו: תנה לי את צפורה בתך לאשה (עמלק, א, 191).

במקרא באה צורה זו לא מעט, 23 פעמים, מהן 4 פעמים בעניין נתינת אישה. לדוגמה: **תְּנֵה** את-נְשֵׁי ואת-יְלָדֵי" (בראשית ל, כו); **תְּנֵה** את-אשתי את-מיכל אשר אֶרְשֵׁתִי לִי" (שמי"ב ג, יד), ונראה שהמדרש במסכתא דעמלק בא בהשפעת הפסוק **"תנה את-בתך לבני לאשה"** (מל"ב יד, ט; דה"ב כה, יח) עם הפסוק **"הבה את-אשתי כי מלאו ימי ואבואה אליה"** (בראשית כט, כא) שביעקב, שסיפורו דומה לסיפור משה. ואולי הושפע בעל המדרש גם מן הפסוק **"תנה את-אשתי את-מיכל"** (שמי"ב ג, יד). ¹⁸⁹²

ג) במקרא באות לעתים צורות נוכח בעבר בסופית **תה** במקום **ת** בפעלים מבניין קל בשלמים, בגזרת ע"ו ובגזרת פ"נ, כגון **נתתה** (בראשית ג, יב). צורות אחדות באות גם בבניין הפעיל. ¹⁸⁹³ בספרות חז"ל התרחבה התופעה, ולמעשה ברוב המקרים אנו מוצאים צורות נוכח בעבר כתובות בה"א בסופן, אולי כדי להבדילן מצורות הנוכחת. ¹⁸⁹⁴

במכילתא בפעלים הנפוצים במקרא ובספרות חז"ל, כגון **אמרת, למדת, עשית, ראית**, באה על פי רוב, כצפוי, הצורה 'החסרה', בלא ה"א בסופה. בפעלים הבאים בכל ספרות התנאים רק במכילתא, באות רק צורות נוכח בה"א בסופן: **נחשדתה** (בחדש, ה, 222), **הארתה** (בחדש, י, 240), **הרביתה** (שירה, ו, 135). אפשר שבכתבי היד של המכילתא היו עוד צורות נוכח בה"א בסופן והן תוקנו בידי מעתיקים. ¹⁸⁹⁵

ד) בצורות מקור של בניין נפעל בלשון חז"ל נפוצה תופעת שימוט ה"א הבניין, ותנועת i נכתבת מלא יו"ד כנהוג בלשון חז"ל וכדי להבדילו מן המקור של בניין קל. ¹⁸⁹⁶ במשנה על-פי כ"י פרמה צורת המקור בבניין נפעל באה הן בהיעדר ה"א הבניין הן בקיומה. רוב הפעלים יש להם רק צורה אחת מן השתיים, ולא נמצא קשר בין קיום ה"א במקור של פרמה לבין הימצאות מקור של נפעל במקרא או נטייה של הפועל בבניין נפעל. ¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹⁰ ראה סעיף 1.5.7.3.5 (ו).

¹⁸⁹¹ לצד **יאר**. ראה סעיף 1.5.4.3.3 (ג).

¹⁸⁹² פסוק זה משמש את חז"ל בעיסוקם בדיני קידושין. ראה סנהדרין יט ע"ב.

¹⁸⁹³ ראה סעיף 1.4.1.1.

¹⁸⁹⁴ ראה סעיף 1.4.1.2.

¹⁸⁹⁵ ראה סעיף 1.4.1.4.

¹⁸⁹⁶ ראה סגל, דקדוק, עמ' 114.

¹⁸⁹⁷ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 132-134.

בשונה מהממצא העולה מכ"י פרמה למשנה, במכילתא החלוקה ברורה מאוד: פעלים שיש מהם צורת נפעל במקרא, צורת המקור שלהם באה בקיום ה"א בלבד, כגון **להכרת** (נזיקין, יב, 291); **להלחם** (שירה, ד, 129); ¹⁸⁹⁸ **להיפרד** (שירה, ב, 124), ואילו צורות אחרות, בין שהן חידוש בלשון חז"ל ובין שאינן כן, באות בהיעדר ה"א. לדוגמה: **ליאהב** (בחדש, ו, 227); **ליכנס** (בשלח, ד, 102); **ליסקל** (נזיקין, י, 281), **ליצלב** (בחדש, ו, 227); **לישרף** (בחדש, ו, 227).¹⁸⁹⁹

ה) בצורות העתיד של **פועלי פ"א** בא במכילתא לרוב הכתיב ההיסטורי באל"ף: **יאבד**, **יאבדו**, **תאכל**, **יאכל**, **נאכל**, **תאמר**, **יאמרו**, **נאסר**.¹⁹⁰⁰ בחלק מצורות המקור בא הכתיב ההיסטורי באל"ף, למשל: **לאבד**, **לאכול/לאכל**; משורש אמ"ר באה על פי רוב צורת המקור **לומר**, הנפוצה מאוד בלשון חז"ל, אבל 8 פעמים באה **לאמר** בזיקה ברורה לכתוב.¹⁹⁰¹

חשוב להעיר, כי צורות שכתבן באל"ף, קריאתן אינה מוכרעת, ואפשר שכמעשה המנקד של כ"י"ק בצורות, כגון **לאכל** (מעשרות ב, ח ועוד), **לאמר** (טהרות ט, ת), אף הן נקראו על דרך העתיד בתנועת ס, אולם נראה שיש בכתב היד ניסיון לשמר את הכתיב המקראי או לחזור אליו אפילו בצורות נפוצות מאוד בספרות חז"ל, כגון **לומר**, כאשר יש בכתובים זיקה ברורה למקרא.¹⁹⁰²

ו) **מגזרת פ"נ** באה במכילתא פעמיים צורת המקור **לנפול** (בשלח, א, 85; עמלק, ב, 185) כבמקרא, בקיום הנו"ן, כצפוי בפעלים הניטים במשקל **פָּעַל**, שלא על דרך המצוי במשנה. הצורה **לנפול** באה במכילתא בזיקה לפסוקים מן המקרא.¹⁹⁰³

ז) במכילתא באות צורות אחדות מבניין **פולל**. צורות הבינוני **מרומם** (בשלח, ג, 100), **מרוממים** (בשלח, א, 90; בשלח, ב, 96) באות בזיקה לפסוק הנדרש.¹⁹⁰⁴ הצורה המקראית **משוררים** (X2) פסחא, טז, 62), הבאה על פי רוב כשם, באה במכילתא כפועל בבינוני. אין צורה זו באה במשנה או בתוספתא.¹⁹⁰⁵ צורת המקור **לעורר** באה בכל ספרות התנאים **רק** במכילתא, שלוש פעמים באותה הפרשה (שירה, ט, 147) במשמעות המקראית 'העיר לפעולה' ובזיקה לפסוק מן המקרא.¹⁹⁰⁶

1898 הצורה **להלחם** באה גם במסכתא שירה, ט, 148 כחלק מציטוט מיהושע ט, ב.
1899 ראה סעיף 1.4.3.2.
1900 ראה סעיף 1.5.1.3.1.
1901 ראה סעיף 1.5.1.3.3.
1902 ראה הדיון בצורות **לאמר/לומר**, סעיף 1.5.1.3.3, הערות (3).
1903 ראה סעיף 1.5.3.3.1 (א), הערות (2).
1904 ראה סעיף 1.5.4.5.3.4 (א) בינוני, הערות (1).
1905 ראה שם, שם, הערות (2).
1906 ראה שם, שם, הערות (3).

ח) במכילתא באות שתי צורות בינוני של התפעל על דרך התפולל: **מתמוטטות** (בחדש, ה, 220), **מתרומם** (פסחא, טז, 62). שני הפעלים מקורם במקרא, ויש זיקה בין הופעתם במדרש לבין הפסוק שהם מופיעים בו במקרא.¹⁹⁰⁷

ט) רוב פועלי ל"א שומרים דרך קבע על נטייה על דרך הגזרה כבמקרא, והאל"ף נשמרת בהם בנטייה כולה. מדובר בעיקר בפעלים **ברא, חטא, טמא, ירא, מלא, נבא** (משורש נב"א יש במקרא שתי צורות על דרך ל"י באותו הפרק: **התנבית** [שמ"א י, ו]; **מהתנבות** [שמ"א י, יג]), הנפוצים מאוד במקרא. להלן דוגמות אחדות מן המכילתא: **בראתי** (כספא, יט, 317); **חטאנו** (ויסע, א, 156); **מטמאין** (כספא, כ, 328; כספא, כ, 337); **מתייראים** (שירה, ט, 147); **נתמלאו** (בחדש, ה, 220); **נתנבאו** (X2 שירה, י, 149); **מתנבאין** (פסחא, פתיחתא, 6).

חשוב להדגיש כי אין הכתיב באל"ף מעיד בהכרח על אופן ההגייה של פעלים אלה. בספרות חז"ל אנו עדים לנשילה של האל"ף ולהזדהות עם הנטייה על דרך ל"י, בעיקר בפעלים שעל-פי המצוי במקרא האל"ף בהם הגויה. כך, למשל, בפועל **מְטַמֵּין** (תרומות ג, ד ועוד) במקום **מטמאין**; **מתנבין** ספרי במדבר צה, 96) במקום **מתנבאין** וכד'. בהחלט אפשר שבמכילתא שימור האל"ף בכתיב הוא ניסיון לחקות את הכתיב של רוב הצורות מפועלי ל"א במקרא.

כל צורות המדבר בעבר ניטות על דרך ל"א (**בראתי, חטאתי, נשאתי, נקראתי, הבאתי, הוצאתי**), לבד מן הצורה **קריתי** (בחדש, ו, 228), הניטית על דרך ל"י.

בקל עבר צורות המדברים **חטאנו ויצאנו** באות כצפוי על דרך ל"א, אבל מן **מצ"א** באה הצורה **מצינו** (X32) על דרך ל"י. כל צורות בינוני פֶּעַל מן **טמ"א, יר"א, מל"א** ניטות על דרך גזרת ל"א כבמקרא ובמשנה. בצורות פועליות רבות מגזרת ל"א בא הכתיב ההיסטורי או שילוב בין הכתיב ההיסטורי באל"ף לכתוב הפונטי בווי"ו: **לאופות**¹⁹⁰⁸ (ויסע, ד, 168), **לקראות** (בשלח, א, 83), **נימצאינו** (בחדש, יא, 245) וכד'.

בבניין נפעל הנטייה כולה על דרך ל"א, לבד מצורות הנסתרת בעבר **נישאת/נשאת, נקראת** וצורת המדברים **נמצינו** (X13), הבאות על דרך ל"י. כל צורות הפועל בבניין הפעיל באות על דרך הגזרה.

בבניין פיעל הנטייה על דרך ל"א, לבד משתי צורות עבר נסתר **נישה וסימה** וצורת המקור **לרפות** מן **רפ"א**, הבאות על דרך ל"י. בבניין נתפעל הנטייה על דרך ל"א, לבד מצורת הנסתרת **נתנבאת** וצורת

¹⁹⁰⁷ ראה סעיף 1.5.4.5.3.5.

¹⁹⁰⁸ צורה זו באה גם 3 פעמים במשנה. ראה סעיף 1.5.1.3.3, הערות (4).

שם הפועל להתקנות, הבאות על דרך ל"י. כל הצורות עם כינוי המושא באות על דרך ל"א כבמקרא לבד משתיים: סימה (נזיקין, ט, 279); לרפות¹⁹⁰⁹ (נזיקין, ו, 271).

(י) בגזרת ל"י: בעבר בגופים מדבר/מדברים, נוכח/נוכחים ונסתר/נסתרים אין שינוי בדרך התצורה לעומת המצוי במקרא. בבניינים קל, הפעיל ונתפעל צורת הנסתרת חתומת –ת, כבשאר ספרות התנאים: גלת (פסחא, יד, 52); עלת (ויסע, ג, 165); העלת (נזיקין, ט, 279) ועוד. באשר לפועל היה התמונה שונה לחלוטין. במכילתא כבמשנה שלטת צורת הנסתרת המקראית היתה בשל שכיחותה במקרא.¹⁹¹⁰ צורה זו באה במכילתא 54 פעמים (X48 היתה; X6 הייתה), ואילו הצורה הייתה חתומת ה-ת באה רק 5 פעמים, 4 מהן באותו המדרש (נזיקין, ג, 260).¹⁹¹¹

בבניין נפעל באה צורת נסתרת אחת על דרך הנסתרת במקרא: נגלתה (ויסע, ב, 163) / ניגלתה (ויסע, ב, 162), וצורה אחת חתומת –ת: נעשת (פסחא, ז, 24).

בצורות העבר עם כינוי מושא של הגופים ראשון ושני אין שינוי לעומת המצוי במקרא: עשיתך (בשלח, ג, 99); העליתיו (בשלח, פתיחתא, 80); הוניתו (נזיקין, יח, 311) ועוד.

בגוף שלישי בבניין קל התצורה על דרך השלמים, והנטייה מזדהה עם צורות מגזרת ל"א. כבשאר ספרות התנאים באות במכילתא צורות, כגון עשאני (שירה, ג, 126); בנאו (שירה, ח, 116).¹⁹¹² רק הפועל ראה מקיים את דרך הנטייה המקראית מטעמים פונולוגיים: ראהו (ויסע, א, 154); ראוהו (שירה, ג, 127; כספא, כ, 327).

צורת היחיד בבינוני פועל במכילתא ניטית בדרך כלל כבמקרא. בבניינים קל, הפעיל ופועל נטיית צורת היחידה כבמקרא. רק בנפעל רוב צורות היחידה בבינוני חתומות –ת כבשאר ספרות התנאים.¹⁹¹³ יוצאת דופן בנפעל צורת היחידה הנגזרת משורש גל"י: במכילתא באות, זו לצד זו באותה הפרשה, שתי צורות יחידה; האחת נגלית - חתומת –ת,¹⁹¹⁴ כצורות היחידה בבינוני נפעל במשנה ובתוספתא; והאחרת נגלה - חתומת –ה כבמקרא: תדע שאין שכינה נגלה חוצה לארץ [...] אלך לי חוצה לארץ שאין שכינה נגלית (פסחא, פתיחתא, 3).

בצורות רבים ורבות בבינוני הנטייה כבמקרא. בניגוד למשנה, שבה ניטית צורת הבינוני התוארית מן ח"י על דרך הכפולים (חי), ואילו הצורה הפועלית בבינוני פועל על דרך ל"י: ח"ייה¹⁹¹⁵ (ערלה א, ה), במכילתא באה בבינוני הצורה חי על דרך הכפולים כבמקרא בין שהיא משמשת כפועל: מה אני

¹⁹⁰⁹ כבר במקרא יש עדות לנטיית שורש זה גם על דרך ל"י. ראה סעיף 1.5.6.3.5.

¹⁹¹⁰ ראה הנמן, שם, עמ' 345–347.

¹⁹¹¹ עוד על הייתה ועל שימושיה בספרות התנאים ראה לעיל, סעיף 1.5.7.3.1, עבר, (ד) נסתרת, הערות (2).

¹⁹¹² וראה עוד לעיל, סעיף 1.5.7.3.1 עבר עם כינוי מושא, הערות (3).

¹⁹¹³ ראה הנמן, תורת הצורות, עמ' 364; נתן, תוספתא, עמ' 217–218.

¹⁹¹⁴ אי אפשר לדעת על-פי כתיבה אם נהגתה בתנועת e או בתנועת a.

¹⁹¹⁵ בכ"י: ח"ייה. ראה הנמן, שם, עמ' 333, 358.

חי וקיים לעולם ולעלמי עולמים (בחדש, ו, 224), ובין שהיא משמשת כשם תואר: והלא בשך חי שאת' נותן עליו דבלת תאנים מיד הוא נסרח (ויסע, א, 156).¹⁹¹⁶

נטיית צורות הבינוני הפעול כבמקרא.¹⁹¹⁷

במכילתא בצורות נסתר ונסתרים בעתיד שלטת הצורה המקראית: 96 פעמים יהיה – (לעומת 53 פעמים יהא); 22 פעמים יהיו (לעומת 16 פעמים יהו), שלא כמו בשאר ספרות התנאים, שבה באה על-פי רוב הנטייה על דרך הארמית.¹⁹¹⁸

צורות העתיד עם כינוי מושא אינן שונות מן הצורות במקרא. לפני כינוי הנסתר או הנסתרת כמעט תמיד באה נו"ן החיזוק: **אעשנו** (בשלח, ה, 106); **אראנו** (הפעיל, שירה, ח, 144); **אראנה** (עמלק, ב, 183).¹⁹¹⁹

רוב הצורות בציווי על דרך הנטייה במקרא.¹⁹²⁰ צורות המקור מגזרת ל"י במכילתא ניטות כבמקרא בסיומת **ות** כבשאר ספרות חז"ל.¹⁹²¹

המגמה להחזיר צורות מן המקרא אופיינית לספרות חז"ל המאוחרת לספרות התנאים. בכתב יד אוקספורד למכילתא ניכרת מגמה זו לרוב, ואין ספק שיש לראות כאן קו איחור.

(3) חידושים בפועל ובשם בזיקה לפסוק הנדרש

במכילתא נגזרים פעלים ושמות חדשים רבים. חלקם נסמכים על דרשת הפסוק ואין להם קיום עצמאי בלשון חז"ל.

א) בפועל

כוס. במכילתא באה פעם אחת צורת הציווי **כוס**:

"תכסו", ר' יאשיה או': לשון סרסי הוא זה, כאדם שאו' לחבירו: כוס לי טלה זה (פסחא, ג,

12).

הצורה **כוס** במכילתא היא הצורה היחידה בכל ספרות התנאים. **כוס** גזורה משורש **נכ"ס**, שהגיע ללשון חז"ל מן הארמית¹⁹²² (במדרש עצמו נאמר שמילה זו ארמית היא: לשון סורסי הוא זה). במכילתא באה הצורה הנדירה **כוס** במדרש לפועל **תְּכַסּוּ** בפסוק "ולקח הוא ושכנו הקרב אל-ביתו במכסת נפשת איש לפי אכלו **תְּכַסּוּ** על השה" (שמות יב, ד). הפועל **תְּכַסּוּ** בפסוק הנדרש גזור משורש

¹⁹¹⁶ ראה סעיף 1.5.7.3.3.

¹⁹¹⁷ ראה סעיף 1.5.7.3.4.

¹⁹¹⁸ ראה הנמו, תורת הצורות, עמ' 376–383. ראה עוד סעיף 1.5.7.3.5.

¹⁹¹⁹ ראה סעיף 1.5.7.3.5, הערות (12).

¹⁹²⁰ ראה סעיף 1.5.7.3.6.

¹⁹²¹ ראה סעיף 1.5.7.3.7.

¹⁹²² ראה מורשת, לקסיקון, עמ' 227.

כס"ס. הבחירה בצורה כוס במדרש באה בעקבות לשון הכתוב תְּכַסּוּ, ואין ספק שיש כאן משחק מילים תכסו-כוס, וכי אין מדובר בצורה עצמאית.¹⁹²³

ב) בשם

במכילתא עולים שמות פעולה חדשים רבים בזיקה לפסוק הנדרש. להלן דוגמות אחדות:

שמות פעולה מבניין קל

1) **במשקל קְטִילָה**: בגיזיה (נוזיקין, יג, 257) במדרש לפסוק "בבגדו בה" (שמות כא, ח); נמיגה (שירה, ט, 147) בדרשת הפועל נְמַגּוּ (שמות טו, טו) משורש מו"ג (בשם נמיגה הושרשה נו"ן הנפעל, נוצר שורש תנייני חדש והוא ניטה כבשלמים);¹⁹²⁴ נקימה (נוזיקין, ז, 273) במדרש לפסוק "נקם ינקם" (שמות כא, כ); חציה (נוזיקין, יב, 290) במדרש לפסוק "ומכרו את השור החי וחצו את-כספו" (שמות כא, לה). על-פי הכתיב אי אפשר לדעת אם השם חציה שייך למשקל קְטִילָה או למשקל קְטִלָה.

2) **במשקל קְטִלָה**: אסרה, הממה, חבשה, עצרה.

השם 'הממה' מופיע במכילתא פעמיים, ואין הוא מופיע במקורות אחרים של ספרות חז"ל:

"ויהומם", הממם ועירבבם [...] ; ד"א: "ויהומם", אין הממה אלא מגפה, כעינין שנ' "והמם

מהומה גדולה עד השמדם" (בשלת, ב, 95; וכן בשלת, ה, 108).

שני שמות אחרים במשקל זה 'אסרה' ו'חבשה' מופיעים באותו ההקשר:

תבא חבשה שחבש אברהם אבינו לילך לעשות רצון קונו ותעמד על חבשה שחבש בלעם

הרשע לילך לקלל את ישראל; תבא אסרה שאסר יוסף לעלות לקראת ישראל אביו ותעמד על

אסרה שאסר פרעה רשע לילך לרדוף אחר ישראל' (בשלת, א, 88).

במשקל קטלה בא גם השם עצרה בצירוף עצרת גשמים במשמעות 'עצירה', 'הפסקה': מה להלן

עצרת גשמים וגלות [...] אף כאן עצרת גשמים וגלות (נוזיקין, יח, 314).

שם זה בא בדרשת הפסוק "וחרה אף-ה' בכס ועצר את-השמים ולא-יהיה מטר". במקבילה

במכילתא דרשב"י בא שם הפעולה עצירה במשקל קְטִילָה.¹⁹²⁵

3) **במשקל קְטִלָה**: אימרה (=התנשאות) פעמיים במכילתא דר"י (שירה, ג, 126) ועוד 3 פעמים

במכילתא דרשב"י בטקסט מקביל – נסמך על דרשת הפסוק: עשאני אימרה, דכת' "ויי האמירך"

וג', ואני עשיתיו אימרה, דכת' "את יי האמרת" (שירה, ג, 126).¹⁹²⁶

¹⁹²³ באותו הקשר באה צורה זו גם פעם אחת בירושלמי (פסחים ה, ג [לב, א]) ופעם אחת בבבלי (פסחים סא ע"א). לדיון המלא בפועל זה ראה סעיף 1.5.3.3.1, הערות (3).

¹⁹²⁴ ראה סעיף 2.1.1.1 (ה), הערות (5).

¹⁹²⁵ ראה סעיף 2.1.1.3.

¹⁹²⁶

4) **במשקל קטול: פיסוח.** שם זה בא בכל ספרות התנאים רק פעם אחת במכילתא דר"י בדרשת הפסוק "ופסחתי עליכם" (שמות יב, יג): אין פיסוח אלא חייס, שנ' "כצפרים עפות" וגו' (פסחא, יא, 39). במקום אחר במכילתא בא בדרשת אותו הפסוק שם הפעולה **פסיחה** (פסחא, ז, 24).¹⁹²⁷

שמות פעולה מבניין פיעל

1) **במשקל קטול: ייעוד, ניחום.**

במכילתא עולה הצורה **ייעוד**, שם פעולה חדש משורש יע"ד, במדרש לפסוק "אשר-לו יעדה והפדה" (שמות כא, ח): מיכן אמרו: "מצות ייעוד קודמת למצות פדייה" (נזיקין, ג, 257). מדרש זה הוא ציטוט ממשנה, בכורות א, ז, אולם במשנה באה הצורה **יעידה** במשקל **קטילה** (מבניין קל) ולא צורת שם פעולה במשקל **קטול** (מפיעל). בכל ספרות התנאים באה הצורה **ייעוד** רק במכילתא. צורת שם הפעולה **ניחום** במשקל **קטול** משורש נח"ם באה פעם אחת בכל ספרות חז"ל במכילתא: "ולא נחם אלי"ם", אין ניחום בכל מקום אלא ניהוג, שנ' "נחית כצאן עמך" וגו' "וינחם בענן יומם" (בשלח, פתיחתא, 75).

הצורה **ניחום**, הדורשת את הפועל **נחם** שבפסוק, משרישה את המ"ם מכינוי המושא כלה"פ ויוצרת שם פעולה חדש במשקל **קטול**.¹⁹²⁸ הצורה המיוחדת באה בכל כתבי היד. במהדורת הורוביץ-רבין ובמהדורת לויטרבך באה תחת הצורה המוקשה **ניחום** הצורה הצפויה בהקשר זה: **ניחוי**.¹⁹²⁹

¹⁹²⁶ ראה סעיף 2.1.1.4.

¹⁹²⁷ ראה סעיף 2.1.1.1 - משקל קטילה; סעיף 2.1.1.18 - חילופי משקלים מבניין קל, (ד) קטילה/קטול.

¹⁹²⁸ על גזירת שם פעולה משורש תנייני לאחר הפיכת אותיות השימוש לחלק מן השורש ראה שרביט, פרקים, עמ' 119.

¹⁹²⁹ ראה סעיף 2.1.1.8 (ה).

קיצורים ביבליוגרפיים

אזר, תחביר לשה"מ = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה.

אלבק, מבוא = ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תשי"ט.

אלדר, מסורת = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, מהותה והיסודות המשותפים לה

ולמסורת ספרד, כרך ב: ענייני תצורה (עדה ולשון, ה), ירושלים תשל"ט.

אפשטיין, מבוא לנוה"מ = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, תל-אביב תשכ"ד.

בד"ב = Francis Brown, S. R. Driver and Charles A. Briggs, *A Hebrew and English*

Lexicon of the Old Testament, Oxford 1906.

בירנבאום, גניזה = ג' בירנבאום, "פרקים בתורת ההגה והצורות של לשון המשנה על-פי קטעי

גניזה", חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ד.

בירנבאום, גניזת קהיר = ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר, ירושלים תשס"ח.

בירנבאום, סמיכות = ג' בירנבאום, "יידוע צירופי הסמיכות במשנה", עיונים בלשון חכמים, עמ'

11-7.

בית-אריה, וורמייזא = מ' בית-אריה, "ניקודו של מתזור ק"ק וורמייזא", קובץ, א, עמ' 302-347.

בכר, ערכי מדרש = ב"ז בכר, ערכי מדרש, תל-אביב תרפ"ג.

בלאו, בינוני פעול = י' בלאו, "בינוני פעול בהוראה אקטיבית", לשוננו יח (תשי"ג), עמ' 67-81.

בלאו, הית = י' בלאו, "הית במשנה - טענות וקושיות על מוצאה", עיונים בבלשנות עברית,

ירושלים תשנ"ו, עמ' 252-255.

בלאו, נסתרת = י' בלאו, "האם צורות נסתרת מעין הית שבלשון חכמים צורות קדומות הן?",

לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 158-159.

בנדויד, לשון = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, א-ב, תל-אביב תשכ"ז-תשל"א.

בן-חיים, הוראות = ז' בן-חיים, "הוראות וצורות", לשוננו יד (תש"ו), עמ' 190-197.

בן-חיים, מסורת = ז' בן-חיים, "מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים המלח

וללשון חז"ל", קובץ, א, עמ' 36-58.

בן-חיים, נוסח שומרון = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, א-ה, ירושלים תשי"ז-תשל"ז.

בן-יהודה = א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים-תל אביב תרע"ז-

תשי"ט.

בר-אשר, אחדות = מ' בר-אשר, "אחדותה ההיסטורית של הלשון העברית ומחקר לשון חכמים",

מחקרים בלשון א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 75-99.

בר-אשר, איטליה = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (עדה ולשון, ו),
ירושלים תש"ס.

בר-אשר, בינוני = מ' בר-אשר, "לתצורת הבינוני של גזרת ל"י בנפעל בלשון חז"ל", בלשונות עברית
33–35 (תשנ"ב), עמ' 39–51.

בר-אשר, בירורים = מ' בר-אשר, "בירורים בלשניים בכתבי-היד של המשנה – טיפוס הלשון וקווי
ייתוד בלשון", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, דרך שביעי, חוברת 7,
ירושלים תשמ"ו, עמ' 183–210.

בר-אשר, בניינים = מ' בר-אשר, "מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי)", מחקרים
בלשון ה-ו: ספר היובל לישראל ייבין (תשנ"ב), עמ' 123–151.

בר-אשר, זוטות = מ' בר-אשר, "זוטות בדקדוק פועלי ל"א ול"י בלשון המשנה", שי לחיים רבין,
ירושלים תשנ"א, עמ' 55–65.

בר-אשר, טיפוסים = מ' בר-אשר, "הטיפוסים השונים של לשון המשנה", תרביץ נג (תשמ"ד),
עמ' 187–220.

בר-אשר, כתיבים = מ' בר-אשר, "כתיבים שלא הובנו", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 85–92.

בר-אשר, לשון = מ' בר-אשר, "לשון חכמים – דברי מבוא", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ב,
(עורך: מ' בר-אשר), ירושלים תשנ"ב, עמ' 657–688.

בר-אשר, מחקר = מ' בר-אשר, "מחקר הדקדוק של לשון חז"ל – הישגיו, בעיותיו ותפקידיו", דברי
הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות: הלשון העברית והארמית,
ירושלים תשמ"ח, עמ' 3–37.

בר-אשר, משקלי השמות = מ' בר-אשר, "לתיאור משקלי השמות בלשון המשנה – עם הדגמה
ממסורת כתב-יד פרמה ב", עיונים בלשון חכמים – תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא
'דקדוק לשון חכמים ומילונה', ירושלים תשנ"ו, עמ' 12–20.

בר-אשר, נסתרת = מ' בר-אשר, "הנסתרת בעבר בפועלי ל"י–ל"א בלשון התנאים", מחקרי
תלמוד (עורכים: מ' בר-אשר וד' רוזנטל), ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 39–84.

בר-אשר, עיונים = מ' בר-אשר, "עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב-יד רומי 32
לספרי במדבר", מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא (תעודה ג),
מ"ע פרידמן, א' טל וג' ברין (עורכים), תל-אביב תשמ"ג, עמ' 139–165.

בר-אשר, פרמה ב = מ' בר-אשר, "משנה כתב יד פארמה ב לסדר טהרות", קובץ, א, עמ' 166–185.

בר-אשר, צורות נדירות = מ' בר-אשר, "צורות נדירות בלשון התנאים", לשוננו מא (תשל"ז),
עמ' 83–102.

בר-אשר, שתי תיבות = מ' בר-אשר, "שתי תיבות מורכבות שלא הוכרו", לשוננו מג (תשל"ט),
עמ' 185–193.

ברגריין, עיונים = נ' ברגריין, עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ה.
ברגריין, צורות לשון = נ' ברגריין, "צורות לשון חכמים בהגדה של פסח", קובץ, א, עמ' 252–256.
ברויאר, פסחים = י' ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים
תשס"ב.

ג"ק, דקדוק = W. Gesenius, *Hebrew Grammar*, ed. E. Kautch, 2nd English Edition
Revised by A. E. Cowley, Oxford 1910.

גינצבורג, שרידי הירושלמי = ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי, ניו-יורק תרס"ט.
גלוסקא, ארמית = י' גלוסקא, העברית והארמית במגע בתקופת התנאים: מבט סוציולינגוויסטי,
תל-אביב 1999.

גלוסקא, מיליות = י' גלוסקא, "הרקע והגורמים להתרחבות אוצר המליות בלשון המשנה",
הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים תש"ן, עמ' 61–68.
גלוסקא, מקטל = י' גלוסקא, "שמות משקל מקטל במקרא ובמשנה ומשמעויותיהם", לשוננו מה
(תשמ"א), עמ' 280–298.

גמליאל, פועל = ח' גמליאל, "מערכת הפועל בלשון חכמים לפי כתב-יד תימני עתיק", מסורות ג-ד
(תשמ"ט), עמ' 37–71.

גרוס, משקלים = ב"צ גרוס, המשקלים פעלון ופעלן במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד.
דורן, מעשה אפוד = פ' דורן, ספר מעשה אפוד, מהדורת י"ט פרידלענדער וי' הכהן, ווין תרכ"ה.
דיימונד, ראייה = א' דיימונד, "יאף על-פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר": שמיעה וראייה כאמצעי
דיעה בעולמם של חז"ל", עיונים בלשון חכמים, עמ' 40–41.

הנמן, האחדה = ג' הנמן, "האחדה ובידול בתולדות שני פעלים עבריים", קובץ, ב, עמ' 8–14.
הנמן, ספרא = ג' הנמן, "למסורת הכתיב של כ"י הספרא המנוקד (כ"י רומי 66)", ספר זיכרון לחנוך
ילון, אוניברסיטת בר-אילן (עורכים): י' קוטשר, שי ליברמן ומ"צ קדרלי, רמת-גן תשל"ד,
עמ' 84–98 (גם בתוך קובץ, ב, עמ' 15–29).

הנמן, שאילות = ג' הנמן, "שאיילות מקראיות במשנה", דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי
היהדות כרך ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 95–96.

הנמן, תורת הצורות = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על-פי מסורת כתב-יד פרמה (דה-רוסי 138), תל-אביב תש"ס.

Harkavy's Yiddish-English (6th Edition) Dictionary 1910 = מילון הרכבי, מילון = האקדמיה ללשון העברית, המילון ההיסטורי ללשון העברית, מחברת לדוגמה, השורש ערב, לשוננו מו (תשמ"ב), חוברת ג-ד.
ווייס, לשון המשנה = א"ה ווייס, משפט לשון המשנה, ווין תרכ"ז.
ווייסברג, תלמוד לומר = א' ווייסברג, "לבירור הביטויים 'תלמוד' ו'תלמוד לומר'", לשוננו לט, עמ' 152-147.

טלשיר, לשון חכמים = ד טלשיר, "לשון חכמים באספקלריה של שמות פרטיים", מחקרים בלשון, ה-ו (ספר היובל לישראל ייבין), ירושלים תשנ"ב, עמ' 244-225.
טרופר, כתיב = מ' טרופר, "הכתיב במדרשי ההלכה", לשוננו יא (תש"א), עמ' 228-216 ; 155-123.
ייבין, חילופי גזרות = י' ייבין, "חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט", מחקרים בלשון ד, ירושלים תש"ן, עמ' 203-161.

ייבין, כתר = י' ייבין, כתר ארם-צובה - ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט.
ייבין, ניקוד בבלי = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה.
ילון, מבוא = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.
ילון, ערכי לשון = ח' ילון, "ערכי לשון", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ב, ירושלים תש"ס, עמ' 66-51.

M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and Midrashic Literature*, New York 1903. = יסטרוב, מילון

כהן, כינוי המושא = ח"א כהן, "השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש 'את' + כינוי (אות-) בלשון המשנה", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 218-208.

כהן, כינויי הגוף = ח"א כהן, כינויי הגוף וכינויי הרמז בלשון חז"ל (בדפוס).
כהן, לשון התפילה = ח"א כהן, "דקדוקי לשון התפילה ומסורות אשכנזיות בלשון חז"ל העולות מהם", לשוננו 62 (תשנ"ט), עמ' 283-257.

כהן, משקלים = ח"א כהן, "שמות בתחילית תי' בלשון התנאים: המשקלים תפעלת, תפעלת, תפולה", תעודה טז-יז, אוניברסיטת תל-אביב תשס"א, עמ' 508-491.

כהן, שמות בתחילית מ"ם = ח"א כהן, "שמות עצם בתחילית מ"ם במשנה - משקל ומשמעות", מסורות, ט-יא - ספר היובל לגדעון גולדנברג, ירושלים תשנ"ז, עמ' 113-101.

כהן, שמות זכריים = ח"א כהן, "השמות הזכריים בתחילית ת' בלשון התנאים", שערי לשון – מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, בעריכת אהרן ממון, שמואל פסברג, יוחנן ברויאר, כרך ב – לשון חז"ל וארמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 166–182.

כהן, שערי תפילה – ח"א כהן, "שערי תפילה לרז"ה ומסורות אשכנזיות בקריאת המשנה", עיונים בלשון חכמים, עמ' 50 – 51.

כהנא, כתבי-יד = מ' כהנא, אוצר כתבי-יד של מדרשי ההלכה – שחזור העותקים ותיאורם, ירושלים תשנ"ה.

כהנא, מכילתא = מ' כהנא, "מהדורת המכילתא דרבי ישמעאל לשמות בראי קטעי הגניזה", תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 489–524.

כהנא, ספרי במדבר = מ' כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, ירושלים תשמ"ב. כ"ץ, גרבה = ק' כ"ץ, מסורת הקריאה של קהילת גרבה במקרא ובמשנה: תורת ההגה והפועל (עדה ולשון, ב), ירושלים תשל"ח.

ליברמן, חשבון אותיות = ש' ליברמן, "חשבון אותיות", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה (עורכים: מ' בר-אשר, א' דותן, דוד טנא וגבי"ע צרפתי), ירושלים תשכ"ג, עמ' 328–335.

ליברמן, מכילתא = ש' ליברמן, "מכילתא דרבי ישמעאל, הוצאה חדשה ע"פ כת"י ודפוסים ישנים עם שינויי נוסחאות ומראה מקומות ותרגום והערות בשפה אנגלית מאת יעקב בצלאל הכהן לויטרבך", ביקורת, קרית ספר יב (תרצ"ה-תרצ"ו), עמ' 54–65.

מדרש הגדול = מדרש הגדול על חמשה חומשי תורה, ספר שמות, יוצא לאור על-פי כתבי יד, עם חילופי נוסחאות והערות מאת מרדכי מרגליות, ירושלים תשט"ז.

מורג, מסורות = ש' מורג, "למחקר מסורות העדות בלשון חכמים", קובץ, א, עמ' 186–198. מורג, נזיקין = ש' מורג, "משנה נזיקין קדשים טהרות, כ"י בניקוד לפי מסורת תימן – דברי מבוא", קובץ, א, עמ' 199–206.

מורג, עברית = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג. מורשת, ברייתות בבבלי = מ' מורשת, "הברייתות העבריות בבבלי אינן לשון חכמים א", בתוך: ספר הזיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 277–316.

מורשת, הפעיל = מ' מורשת, "הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל", בר-אילן יג (תשל"ו), עמ' 249–281.

מורשת, כינוי נושאי = מ' מורשת, "הפועל בבינוני עם כינוי נושאי חבור (אנקליטי)", ספר בר-אילן טז-יז (תשלי"ט), עמ' 126–148.

מורשת, לקסיקון = מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת-גן תשמ"א.
מורשת, נופעל = מ' מורשת, "על בניין נופעל בעברית הבתר-מקראית", מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, בעריכת גב"ע צרפתי, פ' ארצי, ח"י גרינפילד ומ"צ קדרי, רמת-גן תש"ס, עמ' 126–139.

מורשת, פולל = מ' מורשת, "משקל פולל /התפולל בעברית של חז"ל ובניבי הארמית", ספר השנה של בר-אילן, יח-יט, רמת-גן תשמ"א, עמ' 248–269.

מישור, זריות = מ' מישור, "זריות בתצורת הפועל – ד. צורות עתיד וציווי חלומות בפועל ל' הפועל גרונית", לשוננו סו (תשס"ד), עמ' 381–385.

מישור, מערכת הזמנים = מ' מישור, "מערכת הזמנים בלשון התנאים", חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג.

מכילתא, הורוביץ-רבין = ח"ש הורוביץ וי"א רבין (מהדירים), מכילתא דרבי ישמעאל, מהדורה שנייה, ירושלים תש"ל.

מכילתא דרשב"י = מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי (עפ"י כתבי יד מן הגניזה וממדרש הגדול עם מבוא, חלופי גרסאות והערות), הוכן וסודר בידי י"נ אפשטיין, נערך והושלם בידי ע"צ מלמד, ירושלים תשל"ט.

J. Z. Lauterbach, *Mekilta de Rabbi Ishmael*, Philadelphia 1949. = מכילתא, לויטרבך

מלמד, מכילתא דפוסים = ע"צ מלמד, "מכילתא דפוס קושטא ודפוס ויניציא", תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 498–509.

מלמד, מכילתא ה"ר = ע"צ מלמד, מכילתא דרבי ישמעאל, הורוביץ-רבין – ביקורת, תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 112–123.

מלמן, דברי ספר = י' מלמן, דברי ספר, ירושלים תשל"ח.

מרגליות, ארמית תלמודית = א' מרגליות, "היחסים שבין הארמית התלמודית לבין העברית התלמודית והעברית של ימינו", בתוך: ספר שמואל ייבין, מחקרים במקרא, ארכיאולוגיה,

לשון ותולדות ישראל, ערכו: שמואל אברמסקי ואחרים, ירושלים תש"ל, עמ' 440–459.

נאה, הערות = ש' נאה, "הערות ללשון התנאים בעקבות כתב-יד ואטיקאן 66 של הספרא", מחקרים בלשון, ד (תש"ן), עמ' 271–295.

- נאה, ספרא = ש' נאה, "לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד וטיקאן 66", חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ט.
- נתן, מונחים משפטיים = ח' נתן, "המונחים המשפטיים בלשון התנאים", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 23–29.
- נתן, תוספתא = ח' נתן, "מסרתו הלשונית של כ"י ארפורט של התוספתא", חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד.
- סגל, דקדוק = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.
- סוקולוף, מילון לארמית א"י = Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Bar Ilan University Press, Ramat-Gan, Israel 2002.
- סוקולוף, מילון לארמית בבליית = Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*, Bar Ilan University Press, Ramat-Gan, Israel 2002.
- סוקולוף, עברית = מ' סוקולוף, "העברית של בראשית רבה לפי כתב-יד וטיקאן 30", קובץ, א, עמ' 257–301.
- ספרי במדבר = ח"ש הורוביץ, ספרי על ספר במדבר וספרי זוטא, ירושלים תשכ"ו.
- ספרי דברים = א"א פינקלשטיין, ספרי על ספר דברים עם חילופי גרסאות והערות, ברלין ת"ש (דפוס צילום - ניו-יורק תשכ"ט).
- פורת, לשון חכמים = א' פורת, לשון חכמים לפי מסורות שבכתבי יד ישנים, ירושלים תרצ"ח.
- פלמן, חילופי צורה = ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון (עדה ולשון, ח), ירושלים תשמ"ב.
- פסיקתא, בובר = פסיקתא דרב כהנא, מהדורת ר"ש בובר, ירושלים תשכ"ג.
- פסיקתא, מנדלבוים = פסיקתא דרב כהנא על פי כתב יד אוקספורד ושנויי נוסחאות מכל כתבי היד ושרידי הגניזה, עם פירוש ומבוא מאת דוב ב"ר ישראל מנדלבוים, הוצאת בית המדרש לרבנים שבאמריקה, נויארק תשכ"ב.
- צדקה, רכובי סוסים = י' צדקה, "פילים רכובי סוסים עמוסי משא", חלקת לשון, 36 (תשס"ה-תשס"ו), עמ' 141–152.
- צורבל, אוטוגרף = ת' צורבל, מסורת הלשון של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה – תורת ההגה ומערכת הפועל, עדה ולשון כה, ירושלים תשס"ד.

צורבל, שמות = ת' צורבל, "שמות העצם במשקלים קָטַל / קָטַל, קָטַל באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם", מחקרים בלשון ד (תשי"ף), עמ' 297–309.

צרפתי, מסורת = גבי"ע צרפתי, "מסורת לשון חכמים – מסורת של 'לשון ספרותית חיה' ", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגבי"ע צרפתי (עורכים), ירושלים תשמ"ג, עמ' 451–458.

צרפתי, עיונים = גבי"ע צרפתי, "עיונים בסימנטיקה של לשון חז"ל ובדרשותיהם", לשוננו כט, עמ' 238–244; לשוננו ל, עמ' 29–40.

צרפתי, פרות = גבי"ע צרפתי, "מה בין 'פרי' ל'פרות', לשוננו לעם נא-נב, ג (תשי"ס-תשס"א), עמ' 103–109.

קדרי, מה ראה = מ"צ קדרי, "מה ראה' ומשלימיו בלשוננו של ש"י עגנון", אסופות ומבואות בלשון, ד – עיונים בלשון ימינו, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשס"ד, עמ' 219–230.

קדרי, מילון = מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית – אוצר לשון המקרא מאל"ף ועד תי"ו, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ו.

קדרי, נתפעל = מ"צ קדרי, "נתפעל כבינוני בלשון הרבנית (השו"ת) – מה טיבו?" לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 190–202.

קובץ, א = קובץ מאמרים בלשון חז"ל, בעריכת מ' בר-אשר, א, ירושלים תשל"ב.

קובץ, ב = קובץ מאמרים בלשון חז"ל, בעריכת מ' בר-אשר, ב, ירושלים תש"ס.

קוגוט, טעמים ופרשנות = ש' קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ו.

קוטשר, איגרות = י' קוטשר, "לשונן של האיגרות העבריות והארמיות של בר כוסבה ובני דורו" לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 7–23.

קוטשר, ארמית = י' קוטשר, "מחקרים בארמית הגלילית", תרביץ כא-כג (תשי"י-תשי"ב), ירושלים תשי"ב.

קוטשר, גניזה = י' קוטשר, "קטעי גניזה למכילתא דר' ישמעאל – אבות טקסטים", לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 103–116.

קוטשר, דקדוק = י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כת"י קאופמן)", קובץ, א, עמ' 102–128.

קוטשר, לשון חז"ל = י' קוטשר, "לשון חז"ל", קובץ, א, עמ' 1–35.

קוטשר, לשון חכמים = י' קוטשר, "לשון חכמים – מה טיבה?", קובץ, ב, עמ' 67–77.

קוטשר, מגילת ישעיהו = י קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט.

קוטשר, מחקר = י קוטשר, "מצב המחקר של לשון חז"ל (בעיקר במילונות) ותפקידיו", ערכי המילון החדש ללשון חז"ל, א, בעריכת י קוטשר, רמת-גן תשל"ב, עמ' 3–28.

קוטשר, מילונות = י קוטשר, "מבעיות המילונות של לשון חז"ל", ערכי המילון החדש ללשון חז"ל, א, בעריכת י קוטשר, רמת-גן תשל"ב, עמ' 29–82.

קוטשר, מלים = י קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1974.

קוטשר, תנועות = י קוטשר, "ביצוע תנועות u i בתעתיקי העברית המקראית, בארמית הגלילית ובלשון חז"ל", קובץ, א, עמ' 129–165.

קימרון, מילון = א קימרון, "מילון המקרא בראי המגילות", תרביץ, נח (תשמ"ט), ג-ד, עמ' 297–315.

קימרון, מקטלת = א קימרון, "משקל מקטלת בלשון חכמים – עיון משווה", עיונים בלשון חכמים, עמ' 91–95.

קימרון, נופעל = א קימרון, "מקורו של בניין נופעל", לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 178–179.

קימרון, נתפעל = א קימרון, "נתפעל בינוני", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 144–157.

קיסר, אבות = מסכת אבות מנוקדת על-פי מסורת תימן בצירוף פירוש עובדיה מברטנורא מנוקד, פירוש נתן רב הישיבה מנוקד ומבוא ואפאראט חילופי-הגייה; ההדיר, ניקד והקדים מבוא: צמח קיסר, ירושלים תשס"ב.

רבינוביץ, גנזי מדרש = צ"מ רבינוביץ, "שני קטעים ממכילתא דרבי ישמעאל", גנזי מדרש:

לצורתם הקדומה של מדרשי חז"ל לפי כתבי-יד מן הגניזה, תל-אביב תשל"ז, עמ' 1–14.

ריב"ג, ספר השרשים = ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים: הוא החלק השני ממתברת הדקדוק,

חיברו בלשון ערב ר' יונה בן גנאח והעתיקו אל לשון הקדש ר' יהודה בן תבון; תקנו

והשלימו בנימין זאב באכער, ברלין תרנ"ו.

ריב"ג, רקמה = ר' יונה אבן ג'נאח, ספר הרקמה בתרגומו העברי של ר' יהודה אבן תבון, מהדורת

מ' וילנסקי, ירושלים תשכ"ד.

ריזיק, ל"ח = מ' ריזיק, "מסורת לשון חכמים באיטליה בימי הביניים ומילים עבריות בלשון

הדיבור", לשוננו סה (תשס"ג), עמ' 7–20.

רצהבי, אוצר לה"ק = י רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח.

שבטיאל, מסורות התימנים = י' שבטיאל, "מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים", קובץ, א, עמ' 207–229.

שרביט, אבות = ש' שרביט, "נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות", חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ו.

שרביט, אבות לדורותיה = ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר-שבע תשס"ו.

שרביט, גרוניות = ש' שרביט, "עיונים בפרשת הגרוניות בלשון-חכמים", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת, מ"צ קדרי וש' שרביט (עורכים), רמת-גן תש"ן, עמ' 225–243 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 91–112).

שרביט, גרירה = ש' שרביט, "כוחה של גרירה בעברית לתקופותיה", בתוך: מחקרים בלשון העברית העתיקה וחדשה: מוגשים למ"צ קדרי (עורך: ש' שרביט), רמת-גן תשנ"ט, עמ' 113–132.

שרביט, הפלולוגיה = ש' שרביט, "האפולוגיה בלשון חכמים", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגב"ע צרפתי (עורכים), ירושלים תשמ"ג, עמ' 557–568 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 60–71).

שרביט, הפעלה = ש' שרביט, "שמות הפעולה במשקל הפעלה בלשון התנאים", שערי לשון – מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, בעריכת אהרן ממן, שמואל פסברג, יוחנן ברויאר, כרך ב – לשון חז"ל וארמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 301–322.

שרביט, התגבשות = ש' שרביט, "התגבשות מחקרה של לשון-חכמים", ספר השנה של בר-אילן, יח-יט, רמת-גן תשמ"א, עמ' 221 – 232 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 11–17).

שרביט, זמנים = ש' שרביט, "מערכת הזמנים בלשון המשנה", מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, בעריכת גב"ע צרפתי, פ' ארצי, י' גרינפילד ומ"צ קדרי, רמת-גן תש"ם, עמ' 110–125 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 235–249).

שרביט, מחקר = ש' שרביט, "מחקר לשון חז"ל – הישגים וצרכים", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 61–73 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 17–30).

שרביט, מספר = ש' שרביט, "המספר המונה בלשון חכמים – התרופפות ההתאם במין", מחקרים בלשון העברית, ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין (תעודה ט), (עורכים: א' דותן וא' טל), תל-אביב תשנ"ה, עמ' 49–63 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 222–234).

שרביט, פרקים = ש' שרביט, פרקי מחקר בלשון חכמים, ירושלים תשס"ח.

שרביט, ריבוי = ש' שרביט, "שמות כפולי צורה בריבוי בלשון התנאים", מחקרים בלשון ד: ספר
זיכרון לרפאל קוטשר (תש"ף), עמ' 335–373 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 140–178).

שרביט, שתי תופעות = ש' שרביט, "שתי תופעות פונולוגיות בלשון חכמים", מחקרים בעברית
ובערבית: ספר זיכרון לדב עירון (תעודה ו), (עורך: א' דותן), תל-אביב תשמ"ח, עמ' 43–
61 (עתה גם בתוך שרביט, פרקים, עמ' 71–91).

תוספתא, צוקרמאנדל = מ"ש צוקרמאנדל, תוספתא על פי כתבי יד ערפורט ווינה, ירושלים תשכ"ג.

The Tel Aviv University
The Lester and Sally Entin Faculty of Humanities
Chaim Rosenberg School of Jewish Studies The

**Morphology of Mishnaic Hebrew according to
Mekhilta of Rabbi Ishmael**

Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy

By: **Liora Grilak**

Under the Supervision of **Dr. Chaim Cohen**

Submitted to the Senat of Tel Aviv University

December 2008

Abstract

The present study aims at adding a further stage to the study of Mishnaic Hebrew and complement the study of Mishnaic Hebrew Morphology as reflected by Tannaitic Literature.

Mishnaic Hebrew Morphology has not yet been fully described. Its most comprehensive grammar has been M.H. Segal's book that draws exclusively on printed editions and therefore fails to faithfully represent authentic Mishnaic Hebrew.

An exhaustive description of Mishnaic Hebrew has to be based on reliable manuscripts preserving the original language of the Mishnaic period. Printed editions, however, underwent editing which considerably changed their texts.

The main focus of Tannaitic Literature study has been on Mishna and Tosefta manuscripts, while the language of the Midrashim, which are equally part of Tannaitic Literature, has not yet been exhaustively studied. A close systematic study of Midrashim language will no doubt enable scholars to complement both those morphological issues already studied according to the Mishna and those not studied so far. Out of all of the Halakhic Midrashim, only Sifra and Sifre on Numbers have been partially studied. No systematic study has been made of Mishnaic Hebrew Morphology as reflected by Mekhilta of Rabbi Ishmael and of its contribution to the study of Mishnaic Hebrew in general and of Tannaitic Hebrew in particular.

The present study is an attempt to study the special characteristics of Mekhilta Hebrew on the one hand and its relationship to Biblical Hebrew, Mishnaic Hebrew, Tosefta Hebrew, and the Hebrew used in the other Halakhic Midrashim on the other.

It is based on Oxford manuscript 151.2, the oldest Mekhilta manuscript dated 1291. It was chosen as the Mekhilta reliable manuscript by the Hebrew Language Historical Dictionary Project of The Academy of the Hebrew Language due to the original forms it contains.

The present study reaffirms the assertion that this manuscript is truly reliable, reflecting some original and special forms obliterated from the printed editions or replaced by simpler ones. These forms are compared here with parallel forms included in the Mekhilta printed editions. Both printed editions of the Mekhilta are far from perfect. Thus, although Horovitz-Rabin's edition follows academic guidelines, it is not sufficiently accurate and often fails to faithfully represent the manuscript. Lauterbach's Mekhilta edition is accompanied by an English translation and mainly draws on the Munich manuscript of the Mekhilta as well as on some early printed editions. It, too, however, includes some defects, only partially representing different versions.

The Oxford manuscript of the Mekhilta demonstrates some characteristics of the eastern type of Palestinian Mishnaic Hebrew using Babylonian spelling. Thus, for example, the diphthong *ay* is spelt by means of the letter *aleph* as in *shamay* (שמאי), *rashay* (רשאי). The vowel *e* is spelt at the end of the word by means of the letter *yod* as in Rabbi Yose (רי יוסי), *mufne* [=מופנה מפני]), *mitnavne* (מתנווני). The vowel *a* is spelt by means of the letter *aleph* both at the end of the word, as in *Akiva* (עקיבא), as well as in the middle, as in *kan* (כאן). The prepositions *heimenu* and *heimena* (הימנו, הימנה) are used here. The verbal noun pattern *haqtalah* in third radical *yod* verbs is spelt by means of the letter *aleph* as in *hoda'ah* and *hatra'ah* (הודאה, התראה). The pattern *qatlan* is used to designate the agent as in *gazlan* (גזלן).

Alongside with these phenomena some characteristics typical of western type manuscripts using Palestinian spelling are also found, as in the spelling of the diphthong *ay* by means of the letter *yod* as in *keday* (כדיי). The vowel *a* is spelt without an *aleph* as in *heikhan*, *mikkan* (היכן, מיכן). The collocation *bein hakevarot* (בין הקברות) and the verb *nit'almenah* (נתאלמנה) are used here. The plural suffix *-yot* is used in nouns where the singular form ends with the suffix *-ut* as in *malkhiyyot*, *galiyyot* (מלכיות, גליות). Verbal nouns in the pattern *qetilah* from the third radical *aleph* type are spelt with the letter *yod* as in *biryah* (ביריה). Frontal vowels are replaced by back ones near a labial consonant or the letter *resh* as in *dormaskit* (דורמסקית), *mesubbin* (מסובין), *mishshum* (משום) (= *mishshem* משם ;) etc.

The first part of the present thesis deals with the verb paradigm, presenting some special conjugation patterns such as *nuf'al* and *nittaf'al* as well as interchange of conjugations, special tense forms as in *hayah+pa'al* (perfect tense: *hayu nahagu*; היו נהגו), 'atid + active participle ('*atidot mitkanesot*; עתידות מתכנסות); verb patterns and interchange of patterns, second person masculine singular and present participle feminine singular conjugation and infinitive forms of the *nif'al* conjugation and *nitpa'el* prefixes in the perfect and participle.

This part of the thesis also discusses in detail the defective verbs (first radical *aleph*, first radical *yod* and *vav*, first radical *nun*, double second radical, *aleph* and *yod* third radical), comparing Mekhilta findings with the inventory of the Bible, Mishna, Tosefta and other types of Tannaitic Hebrew. The present study demonstrates how the Mekhilta differentiates between verbs of Biblical origin and verbs of Tannaitic origin.

The second part of the present thesis deals with the noun system, providing a detailed discussion of the verbal noun patterns of the conjugations qal, pi'el, hif'il and hitpa'el as well as pattern varieties of a particular conjugation as in *qetilah/ qetalah* (*havishah/ havashah*; חבישה/חבשה), *qetilah/ miqtal* (*amirah/ ma'amar*; אמירה/מאמר) in the qal conjugation, *qittel/ qittul* (*dibber/ dibbur*; דיבר/דיבור), *qittul/ qattalah* (*kippur[im]/ kapparah* כפרה/כפרים ;) in pi'el and *heqtel/ haqtalah* (*hekhret/ hakhratah* הכרת/הכרתה ;) in hif'il.

Next are discussed noun plural forms including nouns ending with the plural suffix - *im/ -in*, as in *olam- olamim* (עולם-עולמים), nouns ending with the plural suffix -*ot* as in *binyan-binyanot* (בניין-בניינות), nouns ending with the plural suffix -*yot*, as in *pur'anut- pur'aniyyot* (פורענות-פורעניות), as well as nouns with double plural forms as in *boqer- beqarim/ boqerot* (בוקר-בקרים/בוקרות), *telef- telafim/ telafot* (טלף-טלפים/טלפות).

This study of the noun system has revealed that in this text, as in the rest of Tannaitic Literature, the plural suffix - *ot* is used considerably more often than the plural suffix - *im* and the origin of the noun, whether Biblical or Tannaitic, affects the choice between these patterns.

Nouns following the pattern *qatlan / meqatlan*, as in *ravtzan, me'arekhan* (רבצן ממארכן) are also discussed here.

The influence of Aramaic on both verb conjugations and noun formation is studied and demonstrated all through the present thesis.